ՄԻՋԻՆ ԴԱՐԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Բ

ՄԱՍ

1939

ՅԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

9(4/6)

Հ. ԳՐԱԴԱՐԱՆ Է 1953 Թ.

ՄԻՋԻՆ ԴԱՐԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՏՈՐ ԱՒԱԶԻՆ
(Մաս II)

ՊՐՈՖԵՍՈՐՆԵՐ Ա. Դ. ՕՒՇԱԿՈՎԻ, ՅՍ. Ա. ԿՈՍՄԻՆՍԿԻՒ ՅԱՎ.
Ռ. Լ. ՎԱՅՆԵՇՏԵՅՆԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒԱՄԲ

2236
A II 32 4/12

Թոյլատրված է ԽՍՀՄ Մանկավարժական Գիտությունների Դարձի Համամիութենական Հանձնաժողովի կողմից վերջնա դասագիրք պետական համալսարանների եւ մանկավարժական ինստիտուտների պատմական ֆակուլտետների համար

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ 1938 Թ.

ՄԱՍ ՍԵՐԿՐՈՐԴ

ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՑԵՎՐՈՊԱՆ XI—XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

ԳԼՈՒԽ XIV

ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՑԵՎՐՈՊԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ XI Դ. ՎԵՐՋՈՒՄ ՑԵՎ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Արևմտաեվրոպական ֆեոդալիզմի պատմության մեջ XI դարը չատ անսակնանշելից բնկման դար է համարվում։ XI դ. հիմնական ավարտվում է արևմտա-եվրոպական կարևորագույն յերկրների ֆեոդալացման պրոցեսը։ Նույնիսկ այն յերկրներում, վորտեղ այդ պրոցեսն ընթանում էր դանդաղ տեմպով, ինչպես Անգլիայում կամ Գերմանիայում,— XI դարի վերջում գյուղացիության հիմնական մասսան վերածվում է ճորտերի։ Ֆեոդալական կալվածքն իր բնորոշ նշաններով ստրատիվում է ամբողջ Եվրոպայում։ Գյուղական համայնքը ազատ գյուղացիության կազմակերպությունից հետզհետե դառնում է ճորտատիրական գյուղի կազմակերպություն, վորը յենթարկվում էր կալվածատիրական չահագործման չահերին։

Եվրոպ մյուս գարերի սկզբից մինչև XI դ. ընկնող ժամանակաշրջանը կարելի յե դիտել վորպես ֆեոդալիզմի հաստատման ժամանակաշրջան, ապա XI և XV դ. դ. միջանկյալ ժամանակը հանդիսանում է Արևմտյան Եվրոպայում ֆեոդալիզմի յերակատար գարգացման ժամանակաշրջան։

Բայց ֆեոդալիզմն ազդեն իր մեջ կրում էր իր քայքայման սաղմերը։ Կազմավորված ֆեոդալիզմի բնորոշ առանձնահատուկ-

Արևմտաեվրոպական գյուղացության պայքարը ֆեոդալների դեմ

քյունը այն էր, որ սկսում էր առաջանալ ֆեոդալական քաղաքը, կամ ավելի հին՝ քաղաքը բաժանվում էր գյուղից։ Ներկայ ժամանակ միայն ֆեոդալական արտադրության հոգի վրա, մինչ նախորդյան քաղաքը, սակայն, Ձեվրոպայում հնարավոր ավելի լիր գարգացնում տպրանքային-դրամական հարաբերությունները, որոնք առաջ բերել էին ֆեոդալիզմի անհետանալու հիմքերը։ Դրա հետ միասին Ձեվրոպայում ֆեոդալական հարաբերությունների ամենաարագ գարգացման շրջանն այն ժամանակն է, երբ Ձեվրոպայում առաջանում են նոր ժամանակաշրջանի—ֆեոդալիզմի քայքայման և կապիտալիզմի ակզբնավորման նախադրյալները։ Ֆեոդալիզմի գարգացման մեջ այդ վերջին հատվածը սկսվում է XV դ. վերջից և ավարտվում ֆրանսիական բուրժուական հեղափոխությամբ։

Վոչ մեկնաբանը հաճար բնորոշ են արտադրական ուժերի գարգացման ցածր մակարդակը և դրա հետ կապված՝ բնատնտեսության տիրապետությունը։ Արդյունաբերական գործունեությունը, վորպես կանոն, դեռ չէր բաժանվել գյուղատնտեսական-նից, ինչպես ամեն այդ տնտեսեր կարողության կալվածքի տերնակով։

Ինգլսի ասելով՝ «միջին գարերի առաջին հարյուրամյակներում արտադրությունը գլխավորապես սեփական սպառման հաճար էր։ Ամենից առաջ այն բավարարում էր հենց սպառողի և նրա ընտանիքի կարիքները։ Եսկ այնտեղ, ուր, ինչպես յերկրագործության մեջ, գոյություն ուներ անձնական կախումը, արտադրությունը բավարարում էր նաև ֆեոդալ տիրոջ կարիքները։ Հետևաբար այստեղ գոյություն չուներ փոխանակություն, և արդյունքները սպրանք բնույթ չէին առնում։ Գյուղացիական ընտանիքը ինքն էր արտադրում այն ամենը, ինչ վոր հարկավոր էր իրեն,—գործիքներ և հագուստ, ինչպես նաև անասուն[1]։

Գյուղական և արդյունաբերական աշխատանքի միացումը մարքսը համարում է նատուրալ անտեսության հատկանիշը։ «Նատուրալ անտեսության որոք, յերբ յերկրագործական արդյունքը բոլորովին չի քևակոխում շրջանառության պրոցեսը, կամ քևակոխում է այդ արդյունքի մեծ խոշոր անհրաժեշտ մասը և համեմատաբար մեծ անհրաժեշտ քանակին արդյունքն նույնիսկ այն մասի, վորը ներկայանում է իբրև հոգալին սեփականատեր-

[1] Маркс и Энгельс, Соч. т. XIV, стр. 275.

ըոջ չնկատուա,—ասպես օրինակ հին-հոռմեական շատ լատինագիտական, նամանավանդ Կարլոս Մեծի վիլլաներում, ինչպես նաև (տես Vinçard, Histoire du travail) ավելի կամ պակաս չափով մինչև գարերի ամբողջ ընթացքում,—խոշոր կալվածքի արդյունքը և հավելյալ արդյունքը միայն չիրկրագործական աշխատանքի արդյունքներից չի վոր բաղկացած եւ Այն ընդգրկում և նաև արդյունաբերական աշխատանքի արդյունքները, ինչպես արհեստային և մանուֆակտուրային աշխատանքը, վորպես բազիս կազմող չիրկրագործության ժամանակակից արտադրության, արտադրության մեջ չիզանակի պայմաններ և, վորի վրա հենվում և այդ բնատնտեսությունը...»[1]։

Վազ մինչդատարի ժամանակաշրջանում բնատնտեսական հարաբերությունների սիրտպետությունը, ինչպես, չէր բացատրում առևտուրը։ Ապրանքից ինչպես ավելցուկները կարող էին վաճառքի հանվել։ Արդյունքն արտադրվում էր վոչ իրրև ապրանք, այլ իրրև սպառման առարկա, բայց կարող էր ընդհանրության պրոցեսում ապրանք դառնալ։ Մեզանում քիչ անդնդություններ չկան վազ մինչդատարում չնչին առևտրի մասին, բայց այդ առևտուրը չի խոխտում այդ ժամանակաշրջանի բնատնտեսական հարաբերությունների ընդհանուր պատկերը։

Մեզ հայտնի չեն, վոր վաճառքի համար արդյունքներ նյին արտադրվում արդեն կարոլինգյան ժամանակաշրջանում։ Տնտեսական կալվածքներում գլխին արտադրվում էր վոչ միայն սպառման, այլև վաճառքի համար։ Դրամական տնտեսության տարածությունը ցույց և տալիս, վոր գյուղացիական վորոշ տնտեսություններ ևս իրենց արդյունքի մի մասը արտադրում նյին վաճառքի համար։ Արդեն նշվում էր նաև աշխատանքի վորոշ բաժանում կալվածքի ներսում։ Բայց, վորպես կանոն, արհեստային աշխատանքը միանում և գյուղատնտեսական աշխատանքին։ Գյուղացիները իրենց տներին վոչ միայն գյուղատնտեսական մթերքներ, այլև արհեստային արտադրանքներ նյին հայթայթում։

Վազ մինչդատարի Եվրոպայում առևտուրը կատարվում էր առավելապես Արևելքի հետ։ Արևելքը պերճանքի առարկաներ էր հայթայթում Արևմուտքին և հույժ ու առատներ առնում Արևմուտքից։ Այդ առևտուրը գտնվում էր արևելյան վաճառա-

---

[1] *Маркс*. Капитал. т. III, ч. 2. Партиздат, 1935, стр. 566—567.

կանանց ձեռքում։ Նեղժամանակվող ապրանքների սպասողները միայն սղեվականությունն ու բարձրագույն հոգևորականությունն էին։ Նեղքին առևտուրը, վոր կենտրոնացած էր գլխավորապես առանվանների, չնչին էր։

Առևտուրը հաճախ ընդհատում էր պատերազմի և կոզակների հետ։ Այդպես էր Նորժանների առևտուրը, այդպես էր նաև իտալական առևտրական քաղաքների—Վենետիկի և Ջենովայի առևտուրը։

XI գարից, կարելի չե ասել, Ֆլանդրիայում սկսվում է ապրանքների հասարակական բաժանումը և նեղքին լուծվում գործառույթը։ Ֆլանդրիական առևտրական ամրոցի բնակիչը սկսում է փոխվել։ Ֆլանդրիական պատմության բնում հանդես է գալիս քաղաքը։

Պատճառները մասնագիտության և բնորոշման

Ֆլանդրիայի քաղաքի ծագման պրոբլեմը շատ է քննարկվել XIX դ. և XX դ. սկզբի բուրժուական պատմագրության մեջ։ Այստեղ բերված են մի շարք քնորհներ, վորոնք չեն լուծել ամբողջ պրոբլեմը, բայց քիչ արժեքավոր նյութեր չեն տվել այդ պրոբլեմի վորոշ կողմերը պարզաբանելու համար։ Այդ քնորհների մեծամասնությանը բնորոշ է այն, վոր նրանք կենտրոնացած են գլխավորապես ձեռնարկությունական հարցերի վրա, պարզելով առավելապես մինչնագարյան քաղաքի յուրահատուկ իրավական կարգի և հատատուկությունների ծագումը։ Մինչև գարերի քաղաքային կարգի ծագման վերաբերյալ բուրժուական քնորհների հերքափոխման մեջ արտացոլել են XIX դ. և XX դ. սկզբի բուրժուազիայի պատմական ճակի հիմնական հատկանիշները։ Տալիս ենք այդ քնորհներից ամենահարուստների համառոտ ակնարկները։

Ֆրանկֆուրտական գպրոցի ներկայացուցիչները պնդում են, վոր մինչնագարյան քաղաքային զարգացումը սերտորեն հարում է հռոմեական քաղաքային զարգացմանը և վոր վաղ մինչնագարը այնպես վոչ մի ընդմիջում չի ստեղծում։ Այս քնորհի անհանգստով վոր մինչնագարի ընթացքում ամբողջ հռոմեական քաղաքները պահպանում են իրենց առանձնահատուկ ժառանգական կառուցվածքը։

Ռոմանիստական քնորհի ամենահանգամանքներից մեկն է Ֆյերրին։ Ֆյերրին—արդյունաբերական բուրժուազիայի ծիծաղագիտը—տալիս է այն պայքարի իդեա-

յանգամագրած պատկերը, վոր «յերբորդ դասը», այսինքն քաղաքացիները մտում էին իրենց իրավունքների համար, ֆեոդալական արիստոկրատիայի դեմ։ Յերբորդն իր քնորհած հափշտրում է XIX դ. սկզբի անակնկալներին քնորհաններին։ Հարկով XVIII դարում ստրատված այն քնորհայինն, քի ֆրանսիայում արիստոկրատիան ու «յերբորդ դասը» ծագել են յերկու տոտաններից—նվաճող ֆրանկներից և գալլո-հռոմայեցիներից, Յերբորդն յեզրակացնում է, վոր միջնադարյան քաղաքները,—նրա անտակետով բուրժուական բոլոր ազատությունների մայ սրբանը,— ծագում են հռոմեական մունիցիպիումներից։ Այս տեսակետը գոնավ մի շարք ուրիշ կողմնակիցներ, գլխավորապես Ֆրանսիայում։

Այս քնորհան հաշվի չի առնում այն փաստը, վոր ուշ շրջանի հռոմեական կայսրության հոգոխում և վոչ միջնադարում, գնալի բնատնտեսական հարաբերությունները ընդհանուր վիրագարձի կապակցությամբ, հռոմեական քաղաքները բոլորովին փոխում են իրենց բնույթը։ Ցնքի խոշոր վորոշ քաղաքների վերաբերմամբ կարելի յե ասել, վոր հռոմեական ժամանակներից ամառ՝ անընդհատ զարգացել են մունիցիպալ հիմնարկությունները, ապա այդ բացառություն և ընդհանուր կանոնից։

Բուրժուական քնորհանների ժնժամանակությունը քաղաքը համարում և իրրև տնտեսական նոր յերևույթ, վորը կապված չի հռոմեական գարգացման հետ։

Ի՛ XIX դարի կիսին մեծ ապշնգությամբ նր ոգովում կալվածքային քնորհան, վորը ճորտատիրական կալվածքը իր առանձնահատուկ իրավակարգով (Holrecht) համարում նր միջնադարի հասարակարգի հիմնական բջիջ, վորը ասլիս և այդ գարաշրջանի անտեսական և քաղաքական բոլոր յերևույթների բացատրության բանալին։ Քաղաքային հիմնարկությունները առաջանում են կալվածքի վարչությունից, քաղաքի պաշտոնատար անձինք—միջնադարյանները։ Քաղաքային խորհուրդը ծագում և նույն կալվածքային ազնվնիատացիայից, վորն ամում և այն չափով, ինչ չափով բարգանում և քաղաքի կառավարումը։

Այս քնորհան, վոր իր ծագման ոլոր ատոացություն նր անակնկալ յանկերությունը հայացքները (քնորհ քաղաքական ստրկնը գույնի պատմարանների կողմից ընդունվում նր գանազան վարիանտներով), ունի իր խոշորագույն ներկայացուցիչները,—XIX դ. սկզբում Եյխհորնը, XIX դ. կիսին—Նիչը։

Ի Գնորդ Մատուցքը յոգրակացնում է, վոր քաղաքային կարգը առաջացել է գյուղական ազատ համայնքից—մարկից. նրա կարծիքով՝ մինչև գարերի քաղաքային կառուցվածքը՝ ամենաանբուռ կերպով կապված է մարկի կարգի հետ, քաղաքային պաշտոնները ծագել են մարկի պաշտոններից։ Մարքան ու Մեգնբրը քաջալեր կլին գնահատում Մատուցքին, բայց մինչև ժամանակ նյուռն կլին նրա մի շարք քուրչ կողմերը—իրավարանական մասնագոցքյան գնրակչությունը և գրա հետևանքով հասարակության պարգացումը չհաշվանալը, պատմական զարգացման մեջ քոնուքյան դերի բացատությը։ Մատուցքն ինքնալակնացնում էր մարկը, վորի մեջ տեսնում էր մինչև՝ ժամանակակից հասարակության մեջ գաստակարգային պայքարի զարգացման գեմ։ Մատուցքի քնորքան յուրովի ազատործում է Գնորդ Բնլովը—XIX գ. վերջի և XX գ. սկզբի Գերմանիայի ամենահայտնի պատմաբաններից մեկը, վոր ռեակցիոներ է և նացիոնալիստ։ Բնլովի կոնցեպցիայում հիմնականը հանդիսանում է պայքարն ազն պատկերացման գեմ, քե քաղաքների ծագման չրջանում ազատ համայնքը ճգրացված էր։ Ինքնալակնացնելով մինչնագարյան հասարակարգը, նա պնդում է, վոր համայնքի անդամները պահպանում էին իրենց ազատությունը նաև սննդոլի իշխանության ներքո։ Բնլովի քնորքան ուղղված է կալվածքային քնորքի գեմ։ Բայց սյնուհանդերձ գա բոլորովին սխալ պատկերացում է տալիս մինչնագարի հասարակարգի մասին և քշնամի չի մարքսիզմին ու հասարակական ֆորմացիաների վերաբերյալ նրա քնորքային։

Քաղաքների ծագման ջուկայական քնորքի համառոտ (Ջոմ), քաղաքային հիմնարկությունները ծագել են յուրահատուկ իրավունք ունեցող ջուկից, վերջինիս հատուկ պաշտպանությունից, վոր կազմակերպվում էր առևտրի վայրերում։ Այս քնորքան, վոր առաջին հայացքից տալիս է քաղաքների ծագման անհատական բացատրություն, իրականում քաղաքը դնում է վոչ քե իրրև տնտեսական, այլ իրրև քաղաքական-իրավաբանական կատեգորիա։ Բայց գրանից այստեղ առաջին անգն է քաշվում փոխանակության և վոչ քե արտադրության մասնագը։

«Բուրգային» քնորքան (Կնյապին, Ինչին) բուրգը, ամրությունը համարում է մի առանձին մինչ, վորից սկսել է քաղաքը։ Բուրգ, burgus—մինչին գարերում սովորաբար անվանում էր նշվում քաղաքը։ Սկզբում քաղաքը ծագում է վորպես ամրացված վայր,

և ամրությունն և, որ քաղաքը տարբերում է գյուղից։ Միջնադարի քաղաքները սովորաբար չրջապատված էին լինում պարիսպներով և խրնդից ներքնայացնում էին քերդեր։ Բուրգային քնարիչի անասնական այն հատուկ իրավունքը, հատուկ պաշտպանությունը, որ տալիս էին այդ խիտ ամրացված տեղերը (Burgfrieden), տարածվելով բերդի շուրջը գտնվող վանատականների և արհեստավորական բնակավայրերի վրա, հանդիսանում էին այն հատիկը, որից հետագայում զարգացան քաղաքային հնարավորությունները և քաղաքային իրավունքը։

Միջնադարյան քաղաքի խոշորագույն պատմաբաններից մեկն և բելգիական գիտնական Պիրենը։ Պիրենը կենտրոնական նշանակություն է տալիս առևտրին և առևտրական չրջանառությանը։ Նա գտնում է, որ գերմանական ներմուծը ապրելու չի կարել միջնադարի աչխարհի առևտրի վրա և որ այդ առևտրի անկումն ու բնատնտեսական ձևերին վերադառնալը սկսում է միայն արտրական նվաճումների ժամանակից։ Պիրենը նվիրում է առևտրի անկման և հետևաբար քաղաքների անկման ժամանակը համարում է Կարոլինգների գարաչրջանը։ Առևտրի վերածնունդը սկսում է XI գարից։

Պիրենի տեսակետով քաղաքը ծագում է որպես ամրացված կետ, որպես երուդը, որի շուրջը առաջանում է վանատականական բնակավայրը (port)։ Պիրենը մի կողմ է քողնում հարցի ձևական իրավաբանական գրվածքը, բայց նա չի պարզաբանում XI դ. առևտրի աճման խնդրի պատճառները և քաղաքների ծագման բնագավառում չափից ավելի նշանակություն է տալիս առևտրին։

Ռուսական քնարիչն էլ փոքր փոխված ձևով մեր ժամանակներում կողմնակիցներ գտավ հանձին Ա. Դոպշի և նրա հետևորդների։

Դոպշը վաղ միջնադարը դիտում է որպես գրամական տնտեսության գարգացման գարաչրջան։ Նրա կարծիքով այդ գարաչրջանում կային և՛ առևտուր, և՛ փոխանակություն, և՛ վարկ, և՛ քաղաք, և՛ քաղաքային արդյունաբերություն։ Այդ ժամանակ քաղաքները գոյություն ունեին վաչ միայն իբրև վարչական և ռազմական կենտրոններ, այլև որպես արդյունաբերության և առևտրի կենտրոններ։ Դոպշը կարծում է, որ գերմանական նվաճումը չի վոչնչացրել հռոմեական քաղաքները, նրանք անգամ գրանք չեն քայքայվել են ժամանակավոր ավերման,

ապա արագությամբ վերականգնվել են, այնպես որ հռոմեական հին քաղաքները շարունակում էլին գոյություն ունենալ ամբողջ միջնադարի ընթացքում։ Բացի դրանից արդեն 8-րդ-10-րդ դարերում գերմանացիները և „oppida"—քաղաքներ են անվանել. Այդպիսի քաղաքները շարունակում էլին առանձնալ ևս միջնադարի ընթացքում։

Ջարգացած դրամական անտեսության մեջ պատկերը, որ Դոպշը տալիս է ևս միջնադարի վերաբերմամբ, չի համապատասխանում իրականությանն։ Նա բորբոքվին պատվաստում է պատմական հետաքննությանը, այդ դարաշրջանի քաղաքները պատկերելով այնպիսի գծերով, որոնք բնորոշ են շատ ավելի ուշ ժամանակի համար։

Անհատական բանաձևումը հազարի չափով դրամի

Մեզ համար հարցը այլ կերպ է դրված։ Որպեսզի պատասխանել այն հարցին, թե ինչպես է ծագում քաղաքը, անհրաժեշտ է ամենից առաջ հետաքրքրված որոշել, թե ինչ քաղաք ասելով ենք պիտի հասկանանք։ Որպես ամրություններ, վաճառական կենտրոններ, յեզիպտոլոգական անգիդենցիաներ և այլն՝ քաղաքներ անկասկած գոյություն են ունեցել նաև վաղ միջնադարում։ Բարբարոսները վերջնականապես չէլին ավերել հռոմեական քաղաքները։ Սրանք շարունակում էլին գոյություն ունենալ նաև բարբարոսների եկամուտից հետո, և միջնադարի մի ամբողջ շարք քաղաքներ նրանցից են սկիզբ առնում։ Ենթե վերցնենք իտալական և հարավ-ֆրանսիական քաղաքների մեծամասնությունը, մերձ-հռենոսյան քաղաքները, ինչպես Գյոլնը, Մարտսբուրգը, Մայնցը, Տրիրը, կամ մերձ-գանուբյան քաղաքները, ինչպես Ռեգենսբուրգը, Աուգսբուրգը, Վիեննան հռոմեական սահմանի մոտ, յեթե վերցնենք Լոնդոնը, Փարիզը, ապա այդ քաղաքները սկիզբ են առնում հռոմեական դարաշրջանից։

Բայց մենք քաղաքը դիտում ենք ամենից առաջ որպես անտեսական կատեգորիա, և մեզ համար քաղաքի ծագման պրոբլեմը գլուխից քաղաքի անջատման, այսինքն գյուղատնտեսական գործունեությունից արդյունաբերական գործունեության անջատման պրոբլեմ է։ Մա այն պրոբլեմն է, որին Մարքսը վերաբերում է իր տալիս Ռեվրոպայի պատմության մեջ։

Գյուղից քաղաքի անջատման պրոբլեմը միաժամանակ հան-

գիտանում է տպրանքային-դրամական անտեսության աճման, փոխանակման և ներքին շուկայի զարգացման պրոցեսը։

Այս տեսակետից ժամանակով վող միջնադարի նպրեսում քաղաքի առկայության հարցին, կարելի չի ասել, վոր մեզանում չկած ավյալները քիչ են։ Միայն չեն տալիս մեզ ասելու, վոր այդ նպրեսում գոյություն և ունեցել աշխատանքի վորևե նկատելի բաժանում քաղաքի և գյուղի միջև։ Բարբարոսական նվաճումից հետո քաղաքները, իհարկե, չեն չքացել։ Բայց պետք է հիշել, վոր քաղաքների անկումը չի սկսվում բարբարոսական նվաճումից և վոր արդեն ուշ շրջանի Հռոմեական կայսրության մեջ նկատվում էր վերադարձ դեպի բնատնտեսության ձևերը և տեղի չէր ունենում քաղաքների անկման պրոցեսը։ Մենք նկատում ենք, վոր արդեն այն ժամանակ քայքայվում է քաղաքը, քանդվում քաղաքային արհեստը ու քաղաքային առևտուրը։ Բարբարոսական նվաճումների ժամանակներում քաղաքները գրավի չափով կորցրին իրենց ուրույն առանձնահատկություններըը, վորպես արտադրանքի և առևտրի կենտրոններ (չնչին մնացի ամենի առաջ նրանք այդպես են չեզել)։

Վող միջնադարի քաղաքը իրենից ներկայացնում էր վոչ թե քաղաք, իրրև անտեսական կատեգորիա, այլ ամրացված վայր, նույնպիսի բնույթ էլ ենք և այն „oppida"-ները, վոր հիշատակում է Ցեզարը։ Դրանք ամրացված կետեր էին, ուր բնակչությունը թագնվում էր հարձակման դեպքում։ Դրանք նաև պաշտամունքի վայրեր էին։ Այնուհետև վող միջնադարի քաղաքները վաչկատուն կենտրոններ էին, ուր ապրում էին հոմանները, բնչպես նաև հռոմեական գաղութներից սկսած կեպիկոպոսների սեռուսներ էին։ Իսկ տնտեսապես քաղաքը վոչնչով չէր տարբերվում գյուղից։ Շատ քաղաքներ իրենց ապրանքին և կենսապետական բնույթը չէրկար պահում են նաև հետագայում։

Այսպես ուրեմն, քաղաքների ծագման պրոբլեմը չի կարող լուծվել այն մատնանշումով, վոր վող միջնադարում քաղաքները են գոյություն ունեցել։ Այն ձևական հարցը, վոր ամենից շատ էր զբաղեցնում բուրժուական պատմագրությանը,—թե բնչպես ընակավայրը և նախորդել քաղաքին,—չերկրորդական հարց է։ Մեզ համար հիմնական պրոբլեմ է հանդիսանում այն, թե X դ-վերջում և XI դարում Արևմտյան Եվրոպայում քաղաքների ածը բնչպիսի ընդհանուր պայմաններից և առաջացել։ Այդ հար-

ցի պատասխանը հետևյալն է. քարտերները ծոցում են այդ մասնակ արտադրողական ուժերի բնական աճման հետևանքով, բնական աճման և անխնիկայի զարգացման հետևանքով, վորով պայմանավորվից աշխատանքի հատարտական բաժանումը, արհեստ անհետանում գյուղատնտեսությունից։ Այդ պրոցեսի սպիզ կարելի չե նկատել դեռ վաղ միջնադարի ծագման ժամանակ, ֆեոդալական կոլվածքի ներսում։ Բնև այն գարաշրջանի համար հատկանշական և բնատնտեսությունը, գյուղատնտեսության մեջացումը արհեստի հետ, բայց այստեղ արդեն աշխատանքի վորոշ բաժանում և նկատվում։

Հնգվածքների մասին կապիտուլյարը ասչիս և գտնում ենք ասում ամեն տեսակ ժամանակնանների յերկար ցուցակ։ Ցավոք և պատկերացնել վոր այդ բոլոր ժամանակնանները յեղել են ամեն մի կալվածքում։ Մենք չենք կարող կատարյալ ամենայնի վիլլաները, արհեստավորները միավորներ եղել կապված։ Կալվածքների մասին նույն կապիտուլյարի մեջ հիշատակվում են կանանց արհեստանոցներ, վորտեղ կար եղել գործում։ Այդ ցույց և տալիս, վոր արդյունաբերությունը վորոշ չափով անջատված և յեղել գյուղատնտեսությունից, բայց այստեղ դրժվար եղել որոշ աշխատանքի վորևե հետևողական բաժանման մասին։ Մենք բավականաչափ արհեստական աշխատանք չենք կալվածքում, արհեստավորները քարոզ եղել ստացվել նաև գյուղական աշխատանքներում։ Գյուղացիների վրա դրված պարտականների քվում հանդիսանում հիշատակվում և արհեստական աշխատանքի այս կամ այն տեսակները հայթայթելու պարտականությունը։ Այդ պարտականների կատարումը գուգակցվում եր գյուղատնտեսական աշխատանքին։ Այնուամենայնիվ մենք կարող ենք նկատել, վոր այդ ժամանակ ապրանքային ձևով գոյություն և ունեցել արդյունաբերությունն անջատում գյուղական աշխատանքից։

Արդյունաբերության անջատման հետագա պրոցեսը գյուղատնտեսությունից կատարվում և տեխնիկայի, մանավանդ մետաղամշակման և տեքստիլ ինդուստրիայի տեխնիկայի, ընդհանուր զարգացման առնչությամբ։

Արհեստավորների վարպետ-բոզկոմների քննիչությունը

Ինչ տարբերից էր բոլշևիկյան քաղաքային քննիչությունը։ Վերջինիցը չէր կան արհեստավորները, որոնց մենք հանդիպում ենք քաղաքների գոյության առաջին ժամանակը։ Արհեստավորները որպես առանձին դասակարգ, մասամբ վորպես վոչ ապատ, մասամբ էլ վորպես ապատ քաղաքական մարդիկ։ Դեռ վաղ միջնադարում մենք տեսնում ենք յուրահատուկ շրջիկ արհեստավորին, վորն անցնում էր մի տնտեսությունից մյուսը,—ընդ որում կալվածատիրոջ, թե գյուղացու տնտեսությունից,—աշխատում էր վորոշակի աշխատավարձի դիմաց, վոր կար այս կամ առանձին տնտեսության մեջ։

Մանրն քաղաքային արհեստավորական քննիչությունը հիմնական մասամբ կազմում էին հոբա արհեստավորները, վորոնք վաճառել էին իրենց ապրանքը կամ հետացել՝ ուրիշ վճարելու պայմաններով։ «Միլիցիոներների հոդուածից կազմվեց առաջին քաղաքների քաղքենի քննիչությունը»[1]։

Տնտեսության զարգացման և աշխատանքի հասարակական բաժանման ավելի հետ միասին արհեստավորների արտադրանքների համար շուկա չի առնվում։ Արհեստավորները սկսում են աշխատել ըստ պատվերի համար, պատվիրատուի կամ գնորդի համար, ընդ վորում արհեստավորները, բնականաբար, հնարավորանում են ապրանքի տեղերում ուր կարող են գնորդներ ունենալ։ Արհեստավորների բնակավայրերը կարող էին առաջանալ և՛ վաճառքի պարբերականների մոտ, և՛ ապրանքի ամրոցի պարբերականների մոտ, և՛ հասարակական նախկին քաղաքների վայրում, յուրաքանչյուր դեպքում համար պատրաստ նախադրյալներ կային։ Վերջապես, քաղաքը կարող էր զարգանալ նաև ֆեոդալական գյուղից, այն չափով, ինչ չափով ավելանում էր արդյունաբերությունը, կամ, վերջապես, ապատ գյուղից, կամ էլ այն բնակավայրից, վոր առաջացել էր առևտրական կետում։

Մարքի, ֆեոդալական կալվածքի, շուկայի, քերդի, համապատասխան մունիցիպալիտետների իրավունքի կամ կառուցվածքի այս կամ այն առանձնահատկությունները կարող էին պահպանվել այս կամ այն քաղաքում և այսպես թե այնպես ազդել նրա հետագա զարգացման վրա։ Բայց քաղաքի և քաղաքային կարգի ծագման հիմնական պրոբլեմը գրանում չի կայանում։

---

[1] Маркс и Энгельс, Соч. т. V, стр. 484.

Աբհնատը մեռանգամից չի անհետանում գյուղատնտեսությունից։ Աբհնատավորները գեռ երկար ժամանակ շարունակում են պահպանել իրենց գյուղացիական տոպրան գծերը։ Պատարագային աբհնատավորները, իհարկե, հենց սկզբից պետք է արտադրելին փոխանակման համար։ Բայց նրանք ևս արտադրում էին իրենց հարկավոր առաբկանների մեծ մասը։ Նրանք ունեցին այգիներ և փոքր դաշտեր, իրենց անասուններն արածացնում էին համայնական անառատում, վարը, բայց գրանից, նրանց չինարարական նյութ և վառելիք էր հայթայթում, կանայք կտավհատի և բրդի մեկ էլին մանում և այլն։ Արտադրությունը փոխանակման նպատակով,—ապրանքների արտադրությունը,—գեռ նոր էր տոպրում։ Այստեղից էր փոխանակության սահմանափակությունը, շուկաների սահմանափակությունը, արտադրության ձևերի կայունությունը, տնտեսական մեկուսացումն արտաքին աշխարհից, արտադրողների տնտեսական կապը...[1]։ Ճիվ գյուղը սերտորեն միջոցներով գեռ երկար ապրատրկում է աբհնատային ապրանքների իր կարիքների մեծ մասը։ Սա վերաբերում է ՔԵ սննդրի և ՔԵ գյուղատնտեսական տնտեսության։

Ճանճատուղ չեվ Վոչ ՔԵ առևտուրն էր վորոշում քաղաքի վաճառականների տոպրումը, այլ աբհնատը, այսինքն աշխատանքի բաժանումն արտադրության բնագավառում։ Բայց մի շարք քաղաքներում արդեն վաղ ժամանակ երկաան են գալիս վաճառականները, վորպես բնական պրոֆեսիայի մարդիկ։ Նրանք սկզբում քիչ են կապված տեղական արտադրության հետ։ Բայց, անցորդ վաճառականը վաղ թե ուշ հարկադրված էր նոր գնել իր հանդիսանում։ Առևտրի քուլտուրան և նեղքին շուկայի զարգացած չլինելու հետևանքով նա քուլլ էր կապված վորոշ տեղի հետ, ստիպված էր ՔԵ ապրանք և ՔԵ գնորդներ գտնել, նրանց վորոնելու համար մի ժամանակավոր շուկայից մյուսն անցնել։ Առևտրի կարգավոր հետ մենակ այդ վաճառականները հաստատվում են ամենամշտական փոխանակության կետերում։ Բայց այդ փոխարկումը մեռանգամից չի կատարվում։ Նույնիսկ քաղաքային վաճառականը գեռ երկար ժամ է իրեն չրջիկ վաճառական։ Քաղաքային վաճառականը իր ապրանքով մեկնում է հեռավոր առևտրական ուղղություններ կատարելու, նա քաղաքային առևտուրը միացնում է չրջիկ առևտրի հետ։

---

[1] *Маркс и Энгельс*, Соч. т. XIV, стр. 275.

Վերոյ կետերում քաղաքների սկզբնավորման նպաստում էին հատուկ պայմաններ։ Այդպիսի պայմաններ են հանդիսանում ամենից առաջ առևտրական կապերը, առևտրական հանապարհների ուղղությունը, քանի առևտուրն ինքնին չի հանդիսանում քաղաքների ծագման հիմնական պատճառը։ Քաղաքներն ամենից առաջ ծագում են այն չրջաններում, ուր առևտուրը պահպանվել էր անտիկ ժամանակներից, ինչպես Իտալիայում կամ հարավային Ֆրանսիայում, կամ այնտեղ, ուր ավելի հետագայում նա ամենից առաջ և սկսում զարգանալ—Նիդերլանդներում, Գանուրի, Հանզեական ափափաններում։ Բյուզանդիայի և Արևելքի հետ ունեցած առևտրական (ինչպես նաև քաղաքական) կապերը Վենետիկի, Նեապոլի, Ամալֆիի վաղ զարգացման պատճառը հանդիսացան։

Վենետիկը առաջացավ V դ. և շատ վաղ զարգացավ առևտրական քաղաք։ VI դ. Վենետիկը ժառանգ Բյուզանդական կայսրության կազմի մեջ և Բյուզանդիայի հետ քաղաքական կապը պահպանեց մինչև X դ.։ Մակայն Բյուզանդիայի իշխանության տակ ևս Վենետիկն ինքնուրույնությամբ էր օգտվում։ Բյուզանդիան նրա անկախությունը ճանաչեց X դ. վերջում։

Վենետիկն արդեն X դ. սկզ և ձկան առևտուր է անում՝ փոխանակելով դրանք հացի, գինու, յուղի, փայտի, հյուսիսային իտալիայի հանքանյութերի հետ։ Վենետիկցիները սիրողական են ազգությանի մասին առևտրին, իրենց ձեռքն են վերցնում միջնորդական առևտուրը Իտալիայի և Բալկանյան թերակղզու միջև, կապվում են Բյուզանդիայի առևտրական կարևորագույն կետերի —Միքիայի, Սեզիպատոսի հետ, ուր նրանք չնչդրպական հումք և ապրանքներ են ստանում։ Բրինձների վրայով նրանք կապեր են հաստատում Գերմանիայի հետ։ Վենետիկի վրայով Սիվրոպա չեն գալիս արևելյան քանկագին ապրանքներ՝ համեմունք (մանավանդ պղպեղ), մրգեր, մետաքս, թիրանապուշ ներկեր, բրդե գոնամոր գործվածքներ, վոսկերչական իրեր, քանկագին գիներ։ Մոտ 1000 թ. Վենետիկը Ադրիական ծովը մաքրեց զարմաքական ծովահեններից և սկսեց լիովին իշխել այդ ծովի վրա։ Վենետիկը մեծ նավատորմ և ստեղծում։ Բյուզանդական կայսր Աղեքս Կոմնենը (1081—1118 թ. թ.) կայսրության մեջ Վենետիկին առևտրական արտոնություններ և տալիս այն ոգնության դիմաց, որ նա ցույց էր տվել Բյուզանդիային՝ արշավների և նորմանների դեմ մղած պայքարում։

XI դ. վենետիկը հարստանում է գնդակի շինքերով. բյուզանդական վոճով կառուցվում է ս. Մարկոսի տաճարը։

XI դարից Հիսուբյան ծովածոցում սկսում է առաջադիմել Ջենովան։ Նա առևտուր է անում Միջերկրական ծովի արևմտյան մասում։ Նրա նավերը գնում են Սիբիր։ XI դ. վերջում նա արդեն ուներ ուժեղ նավատորմ։

Ջարգանում է նաև իտալական մյուս քաղաքների առևտուրը։ Առևտուրը կատարվում է Գո գետի և նրա վտակների վրայով։ Գավիան ներկայանում է կարևոր մի կետ, ուր միանում են ալպյան ճանապարհները, նրա կողքին, վորպես առևտրական կենտր, առաջադիմում են Կրեմոնան, Բրեչիան, Պյաչենցան, Պարման։ Հյուսիսից գետի հոսում եր գնում առևտրական անասնակոչ կարևոր մի ճանապարհ, վորը կոչվում եր ենթոտոդնացների ճանապարհ։ կամ էքրանների ճանապարհ։ Հոսմը կարևորագույն կենտրոն եր, ուր հավաքվում եյին ուխտավորները, վորոնք գրագվում եյին նաև առևտրով։ Գո գետի առևտրական ուղու և էքրանների ճանապարհի խաչաձևվելին առանձնապես բարենպաստ պայմաններ եր ստեղծում քոմբարդական քաղաքների առևտրի զարգացման համար։ Իտալիայի ծովափերում առևտրական գլխավոր կետերն եյին՝ Բարի, Բրինդիզի, Նեապոլ, Գաետա, Ամալֆի քաղաքները։ Այդպես կարևորագույն ճանապարհները անցնում եյին Սեն-Բերնարի և Բրենների վրայով։

Միջերկրական հարավում առևտրական կարևոր կետեր եյին Մարսելը, Արլը, Նարբոնան, Իսպանիայում—Բարսելոնը։ Միջերկրածովյան ապրանքից հետո նավահանգիստների զարգացմամբ բնորոշ տեղ և բռնում նիդերլանդական ապրանքը։ Այստեղ վաղուց գոյություն և ունեցել տանտիպզիական արդյունաբերություն, վոր սկիսում եր վոչ միայն տեղական շուկայի, այլև արտահանման համար։ Այստեղ խաչաձևվում եյին մի շարք առևտրական ճանապարհներ, վորոնք անցնում եյին Ռայնայան ովկիանոսով, Հյուսիսային ծովով, Մասս, Հենոս, Շելդա գետերի վրայով։ Նիդերլանդների վրայով եր անցնում նաև ճանապարհը Անգլիայից գետի մաղը ցամաքը։ Արդեն XI դարում Ֆլանդրիան առևտուր և անում Դանիայի, Նորվեգիայի հետ։ Նրա նավերը հասնում եյին Բալթյան ծովում։ Առանձնապես սկիսում հարաբերություններ են անդի ունենում Անգլիայի հետ։ Ֆլանդրիայում կազմակերպվում եյին մեծ առևտրականներ, վորոնք կարճ ընդմիջումներով շարունակվում եյին ամբողջ տասնամյակներ,

II
Ա 3911
2736

և յոգեբոլիկ վաճառականներ էին հավաքում Ջլանդրիայից և Իտալիայից։ Առևտրի զարգացումը իր հերթին անդրադառնում էր նիկերլանդների վարչական դասակարգի վրա։ Բրդի գործվածքները դարձան առևտրական ընդհանուրության կարևորագույն առարկաներից մեկը։ Արդեն XI դ. Ֆլանդրական բրդեղենի արդյունաբերության համար չէր բավականանում տեղական բուրդը, և հարևան մարզերի հոգատարերը սկսեցին վաճառականներ էին իրենց վոչխարների բուրդը։ Այդ ժամանակ մանուֆակտուրան առանձնանում է գյուղական բնակչությունից և բնակվում այն կենտրոնում, ուր կարող է լավագույն պայմաններ գտնել իր ապրանքի վաճառահանման համար։ Նիկերլանդները ծածկվում են քաղաքների խիտ ցանցով,—Բրյուգն, Իպր, Գենտ, Լիլլ, Մեխլեն, Արրաս, Մաստրիխտ, Բրյուսսել, Լուվեն և շատ ուրիշներ։

Նիկերլանդիայում գտնվում են այն քաղաքները, որոնք գտնվում էին Հռենոսի ափերին, հարավից—Իտալիայից դեպի հյուսիս—Ջլանդրիա տանող մեծ ճանապարհին։ Այդ քաղաքների մեծ մասը առևտրի և հատկապես հին քաղաքների առեղծ, որինակ, Բրյուգը, Մաստրիխտը, Վորմսը, Սպրասբուրգը։ Հարավային Նիկերլանդիայում գտնվում են Դանուբի և նրա վտակների ափերին գտնվող քաղաքները, որոնք առևտրական հարաբերություններով կապված էին Իտալիայի և սլավոնական յերկրների հետ։ Այդ քաղաքներից շատերը, ինչպես Ռեգենսբուրգը և Աուգսբուրգը, նույնպես ծագել էին հռոմեական հին քաղաքներից։

Պատմիչը չի ունեցել. Բայց ինչպես էլ լիներ քաղաքի ծագումը, յուրաքանչյուր այն ֆեոդալական քաղաք էր, որ քաղաքի գլուխն էր կանգնած ֆեոդալ սենյորը, որի հողում գտնվում էր քաղաքը։

Վոչ գերաշխարհում քաղաքը մեր առաջ հանդես է գալիս վորպես չափազանց քիչ կազմակերպված ինչ վոր մի բան, բազկացած խիտ բազմազան տարրերից։ Այն գեռ ունի կիսաագրարային բնույթ։ Նրա բնակիչները ագրարային բնույթի պարապմունքներ են կատարում հոգուտ սենյորի։ Քաղաքի բնակչության զգալի մասը գյուղացիներ են։ Քաղաքը չունի քաղաքային հատուկ վարչություն։ Նրա վրա իշխում է սենյորը կամ սենյորի գործակատարը, որը գտնում է քաղաքային բնակչությանը, նրանից գանձում տուգանքներ և ապորինի տուրքեր և գանձում։ Այնուհանդերձ քաղաքը հաճախ ինքնուրույն չի նե-

Մ. Ի. Ա. Գ. Ա. Ն. Ի. Ա. Ն. Ի. Ա. Ն. Ի

կայացնում նուիրիսկ սենյորալ վարչության քանաստով։ Կորպս որինակ բնդրնեք Աժյենը, վոր բաժանված եր չորս գանագան սենյորների միջեև։ Սենյորը կարող եր, վորպես ֆեոդալական սեփականություն, կտակել քաղաքը ուրիշին, ինչպես և գյուղը, իրրև ժառանգություն։ Նա կարող եր քաղաքը բաժանել իր ժառանգների միջեև, կարող եր այն նախել կամ գրավ դնել ուրիշին կամ ուսուցել։

Քաղաքի կազմակերպումը նպատակ և սենյորի դեմ մղված պայքարի պրոցեսում։ Այդ պայքարի պրոցեսում միավորվում են բոլոր բազմազան տարրերը, վորոնք կազմում են քաղաքային բնակչության մի մասը։ Սենյորների դեմ քաղաքների պայքարը սկսվում և քաղաքի զարգացման առաջին խոչ քայլերից։ Բայց այս հարցը քննարկվելու է հետագայում, XVII դլխում։

Քաղաքի զարգացման ուղեգարձերը գյուղի վրա

Քաղաքների և առևտրի զարգացումը կյանքի փոփոխություններ առաջացրեց նաև գյուղի անմիջական արտադրողների դրության մեջ։ Բնատնտեսական հարաբերությունների տիրապետության որոք գյուղացիությանը չհանգրծելու սահմանը վորոշվում եր տերերի սպառողական անտեսության չափերով, ֆեոդալների ստացվոքի տարողությամբ։ Ապրանքային-դրամական հարաբերությունների զարգացման հետ մեկտեղ, կերը ամեն մի արդյունք անպայման կալվածքում չպետք և սպառվեր, այլ կարող եր ապրանք դառնալ,—այդ սահմանափակումը վերացավ։ Այժմ սկսում և զարգանալ այն, ինչ Մարքսը անվանում և հավելյալ աշխատանքի անհագ ծարավ։ Այժմ չհանգրծելու սահման եղին դնում հենց ֆեոդալական անտեսության ընդհանուր պայմանները, վորը պահանջում եր գյուղացիական անտեսության համար սպահովել անհրաժեշտ մինիմումը՝ նրա աշխատանքի պայմանները վերարտադրելու համար։ Անհրաժեշտ արդյունքը, գյուղացիական անհրաժեշտ հողաբաժինը, գյուղացիական աշխատանքի պայմանների վերարտադրման համար անհրաժեշտ ժամանակը,—այս բոլորը հիմա սենյորը ձգտում եր հասցնել մինիմումի։ Դյուրացիությունը մեկայն անմիջական պայքարի հանապարհով կարող եր չափավորել սենյորի պահանջները։ Մակայն պետք և հաշվի առնել նա մի մոմենտ—արտադրական ուժերի համեմատաբար դանդաղ զարգացումը, տրադիցիան, սովորության իշխումը, այլև այն դիմադրությունը, վոր գյուղացիների համայնական կազմակերպությունը ցույց եր տալիս սեն-

յոթի պահանջներին։ Բայց այդ չէր խանգարում ֆեոդալական ունեսաչի անընդհատ ավերացմանն։ Այդ ժամանակ աճում էր գյուղացիական անհատական սեփականությունը, բայց դրա հետ մեկտեղ աճում էր նաև ֆեոդալական ունեսան, որը ձգտում էր կլանել ամբողջ հավելյալ արդյունքը։ Գյուղացին, կապվելով քաղաքային լուկայի հետ, հնարավոր դառնալով պարզ ապրանքատրոտարդոդ, փորձում էր վերացնել այն բոլոր սահմանափակումները, որը ֆեոդալական հարաբերությունները հարուցում էին նրա անձնականության համար, արտադրած արդյունքի նկատմամբ նրա իրավունքի համար։ Ֆեոդալական կախումը և արտասանականական հարկադրանքը խանգարում էին, որ գյուղացին դառնա պարզ ապրանքարտադրող և հող էին ստեղծում անընդհատ ընդհարումների համար։

Այսպիսով ֆեոդալականացման պրոցեսի ավարտումը, գյուղից քաղաքի անջատվելու սկիզբը XI դ. յնվրոպական հասարակության մեջ ուժեղացրին և արագին գասակարգերի պայքարը։

Այս հողի վրա առկի չի ունենում նաև ֆեոդալների գասակարգային սիրապետության կազմակերպման ուժեղացումը։

Պատմաների գաղութացման ազդեցությունը ֆեոդալական ճնշվածի բազմաման կարգի վրա

XI գարում իր ավարտումն է առնում ֆեոդալական յնրարխիայի այն սիստեմը, որը իրենից ներկայացնում է սիրող գասակարգի քաղաքական կազմակերպություն, և դրա հետ մեկտեղ սկսվում է ֆեոդալական մանր միավորների համախմբման պրոցեսը։ Բնականաբար հարաբերությունների սիրապետության որոք չափազանց քիչ էր անհատական կազը ֆեոդալական առանձին սիրապետությունների մեջ։ Դրա հետևանքը յեղավ ճնվրոպայի քաղաքական մասնատումը։ Միաբահեղության քայքայումը, որը պահում էին կարոլինգների պետությունը, ել ավելի քաջացավ IX—X գարերում, և մեկայն այդ ժամանակաշրջանի վերջում նկում է ֆեոդալական սիրապետության համախմբման պրոցեսի սկիզբը։

Իրենց գասակարգային սիրապետությունը պահելու և անմիջական արտադրողների չահագործումն ուժեղացնելու համար ֆեոդալները հիմա հարկավոր էր գասակարգային հարկադրման այլ ձևեր, քան այն, ինչ որ նրանք ունեին մինչև հիմա։ Մասնավորության մասնատումը, քաղաքական իշխանության սրտհումը այլևս անպետք էին գասակարգային պայքարի նոր հոտա-

պում, վորը պահանջում էր համախմբել և միավորել ֆեոդալ-ները։

Քաղաքական իշխանությունը քաղաքական օրգանն էր այդ համախմբման, վորը ֆեոդալին ծնվրոպայում քե աբ-սոլյուտական կապերի ամման և քե պատմական պայքարի հե-տևանք էր։ Քաղաքական իշխանության ամենագլխավոր կարիք էլին դրում նաև քաղաքային զարգացող արդյունաբերությունն ու առևտուրը։

Ծնվրոպայում անհատական կապերի զարգացման, դասա-կարգային պայքարի սրման և ֆեոդալական պետության ամման բարդ հետևանքը չեզավ XI դ. վերջին սկսված այն վիթխարի չարժումը դեպի Արևելք, վոր պատմության մեջ խաչակրաց ար-շավանքների անունը ստացավ։

ԳԼՈՒԽ XV

ԽԱՉԱԿՐԱՑ ԱՌԱՋԻՆ ԱՐԵՎԱՆՔԸ

Խաչակրաց արշավանքների ընդհանուր պատճառները

Խաչակրաց արշավանքներ ընդհանուր անվան տակ հայտնի չև քիվբոպական ժողովրդների ռազմական-գաղութատիրական այն շարժումը դեպի Արևելք, որ ընկնում է 1096 և 1270 թ. թ. միջև։

Վորոնք էին ընդհանուր պատճառները այդ շարժման, որ ընդմիշտ ազդեցին արևելքի ու արևմուտքի հետագա ամբողջ հետագա զարգացման վրա։

XVIII դ. պատմաբանները, որոնք կանգնած էին լուսավորչական փիլիսոփայության հողի վրա, խաչակրաց արշավանքների մեջ տեսան կոպիտ ոտնձգության, ֆանատիզմի և հիմարության արտահայտություն։ Նրանք ծաղրանքով և քամահրանքով այդ արշավանքների վրա նայեցին։ Գիբբոնը գրանց մեջ տեսնում է անհեթեթություն և մութ նպատակի հետապնդություն, պապության դավը և ինտրիգներ։ Ջ. Միլը և Ջ. Սյուրը խաչակրաց արշավանքների գաղափարը համարում են ձանձրալի, անհետաքրքիր մի գաղափար, որ տժգունի չի ընթերցողների ուշադրության։

XIX դ. սկզբի ռոմանտիկ պատմագրությունը, իդեալականացնում էր խաչակրաց արշավանքները, նույնպես տալով էր քաշում գաղութատիրական այդ ձեռնարկումների կրոնական կողմը։ Բայց այդ պատմագրության տեսակետով խաչակրաց արշավանքները—գա հերոսական մի պայքար էր քրիստոնեական տարբերությունների քուրքերի լծից, անհավատների լծից ազատագրելու համար, քրիստոնեության պայքար իսլամի դեմ։ Այս պատճառաբանումը ամենահետադիմական արտահայտություն գտավ կաթոլիկ և ռեակցիոներ Միշոյի «Խաչակրաց արշավանքների պատմություն» գրվածքում։ Ռուսական պատմագրությունը Քիբիչից սկսած (XIX դ. 40-ական թվականները) ավելի և ավելի քննադատորեն է մոտենում

խաչակրաց արշավանքների պատճառների, ընդհանրապես այդ պատմագրությունը հիմնականում միտված էր խոհանոցային դիրքերում, նրանց մեջ առանձրով ամենից առաջ Արևմուտքի կրոնական պայքարը Արևելքի դեմ։

Ներքին խաչակրաց արշավանքները դիտվում են վերջին մի մասը գաղութացման այն ընդարձակ շարժման, որ XI դարում ընդգրկել էր Արևմտյան Եվրոպան։ Ենթի քաղաքների և այլ բնակավայրերի հիմնումը, ամայի վայրերի և անտառային մասիվների յուրացումը նպաստին գաղութացման ընթացքին, ապա այն ժամանակ չկար նաև արտաքին բնույթի գաղութացման ձեռնարկումների պակասությունն, ընդ որում դրանցից մի քանիսները սկսել էին հնչել խաչակրաց շարժման տարածքներ։ Նորմաններն գրավեցին հարավային Իտալիան և արաբամուսուլմաններից խլեցին Սիցիլիան։ Նրանց հետագա պլաններն ուղղված էին դեպի Բյուզանդիա և մուսուլմանական Արևելք։ Իտալական քաղաքները փորձում էին հաստատվել Արևելքում։ XI դ. 80-ական թվականներին Վենետիկ առևտրավաճառականի փորձեր կատարվեցին Իտալիայում, մուսուլմանների դեմ մղված գաղտնի պայքարում տեղի ունենում ռեկոնկիստա (հետ նվաճման պատերազմ), որին գործուն մասնակցություն ուներ հրամայական ոգևորությունը։ Խաչակրաց առաջին արշավանքից անմիջապես առաջ ոգևորական մի շարք աշխարհագրներ Ջրանսիայի գանազան խաչերից անցան Պիրենեյան թերակղզի, ուխտագնացների հարձակման դեմ պայքարելու համար։

Սակայն այդ բոլոր ձեռնարկումներն ու նվաճումները միայն կրկնությունական նպատակներ են հանդիսանում համեմատած այն հսկայական շարժման հետ, որը XI դ. վերջում ընդգրկեց յուրոպական հասարակության ամենատարբեր գասակարգերը և նրանց ներսից մուսուլմանական հարուստ Արևելքը՝ բռնել վրան։

Խաչակրաց արշավանքներին մասնակցում էին հասարակական տարբեր գասակարգերը, և այն պատճառները, որոնք նրանց ոտքի էին հանել դեպի Արևելք, խիստ, նյութական տարբեր էին։

Այդ շարժման մեջ մեծ դեր էին խաղում նախ ֆեոդալները։ Ռանր ասպետությունը, որը մասնակցում էր այդ արշավանքներին, ձգտում էր հողեր և հարուստ գյուղացիներ գրավել։ Հարյուրներում ազատ հողերի մեծ մասը արդեն մշակվել էր

դարձվածք, իսկ անտառային մասսիվների մշակումը դանդաղ ու չկրկնատան պրոցես էր ներկայացնում։ Մինչդեռ ապրանքը բազմանում էր, ապրուստական ընտանիքները խիստ բազմանդամ էին։ Ֆերմերները ժառանգների մեջ բաժան-բաժան չանելու համար պահպանվում էր ծննդաժառանգության կարգը. ֆերմը հանձնվում էր միայն ավագ զոլդուն։ Կրասեր զոլդիները ստիպված էին առանց հողի։ Նրանց հնարավորություն էր տրվում կամ մանել վանք, —զոլդը, իհարկե, ամեն մենձին չէր հրապուրում,—կամ զոլդին այլ վայրում բրենց համար հող ու գյուղացիներ փնտռել, զոլդոնց կարողանային չահագործել։ Առաջացավ ապրուստական յուրատեսակ ավիլզուն քնակչություն, զոլդը ձգտում էր հողեր գրավել։ Դրան միանում է մի նկատառում,—ուզղակի կերպով կողոպտել Աբևիլքի հնքնաքաղին հարստությունները, զոլդոնց մասին ապրանքը չափազանցրած պատկերացում ունէին։ Ազգատ ապրանքը արտասահման իչխան գտնելու հնարավորությունը արկածախնդիրներին գրավում էր դեպի Աբևիլք։ Այնուհանդ՝ շատ ապրանք խճճվել էին պարտքերի մեջ։ Դեպի Աբևիլք արշավելը նրանց համար մի հարմար պատրվակ էր, զոլդոնցի ազատվելին իրենց պարտատերերից։

Քաղաք ֆեոդալների համար,—քաղաքացիների, հերցոգների, կոմսերի համար,—Աբևիլքում այդպիսի բռնագրավումները խոստանում էին ընդլայնել նրանց հողերը, ուժեղացնել նրանց քաղաքական ազդեցությունը, մեծացնել եկամտաբերը։ Սակայն նրանք մի անգամից չհասկացին չարժման։ Առաջնակարգ առաջին արշավանքին չմասնակցեց զոլ մի քաղաքացի, իսկ խոշոր ֆեոդալներից մասնակցեցին միայն այն ձախողակ մարդիկ, զոլդոնք այս կամ այն պատճառներով չէին կարողացել գոհացնել իրենց գործերը չնկրկում։ Բայց քաղաքացիները ու կայսրները հետո զլխավորում են Աստված թողած արշավանքները, բայց չորրորդ արշավանքից։

Միայն ֆեոդալները չէին, զոր ձգտում էին դեպի Աբևիլք։ Այդ չարժման մեջ խոշոր դեր են խաղում քաղաքները՝ մանավանդ իտալական քաղաքները և առաջին հերթին Վենետիկն ու Ջենովան։ Նրանց համար դեպի Աբևիլք ձեռնարկվող արշավանքները առևտրական մեծ հետաքրքրություն էին ներկայացնում։ Բանի զոր քուրքական նվաճումները խախտեցին և քաղցրցին Աբևիլքի հետ չկած առևտրական կապերը, ուստի Առաջավոր Ասիայում ապրիտորիանների ուզղակի բռնագրավումը պետք է

ամրապնդեք խաչակրաց քաղաքների դիրքը, վորպես Արևմուտքի և Արևելքի առևտրի միջնորդների։ Բայց դրանից, Վենետիկն ու Ջենովան ունեին մշտական մրցակից—Բյուզանդիան, վորը, հիշատ, քուլացել էր XI դարում, բայց դեռևս պահպանում էր առևտրական գերակշռությունը Միջերկրական ծովի արևելյան մասում։ Վենետիկն ու Ջենովան ձգտում էին գրավել առանց այդ առևտրական մրցակցի և իրենց ֆակտորիանները հիմնել Միջերկրական ծովի արևելյան ափում, վոր ապահովել իրապրուքյան պայմաններում ներթափոր էր մեծ չինված ուժի միջոցով։

Այս բոլորը խաչակրաց քաղաքներին դրդում էր մասնակցել խաչակրաց արշավանքներին, և նրանց գերն այդ արշավանքներում խնդրում անվիճաբերելի էր—ամենից առաջ այն պատճառով, վոր միայն նրանք կարող էին կազմակերպել գնդերի և պարենի ժամանակարտրումը և իրենց վրա վերցնել աշխարհագրական փոխադրությունը, վորովհետ չարժվում էին Արևմուտքից, ծովով։

Բայց խաչակրաց արշավանքները սկսվեցին գյուղացիության ժամանակական շարժումից։ Այդ հնար է հասկանալ, եթե հիշենք, թե ինչ դրություն էր նր գյուղացիությունը, վորի հրահանգիչ մեծամասնությունը հորատված էր XI դ. և ապրանքա-դրամական հարաբերությունների զարգացման ակավկրտ առնչությամբ ուժեղ չահագործման էր ենթարկվում։ Գյուղական քնակչությունը տարատեսակ առատապում էր նաև ֆեոդալական կերկպատակությունների։ Գյուղացիները մասնակցում էին խաչակրաց արշավանքներին, վախչելով ֆեոդալների ճնշումից, հույս ունենալով նոր կերկրներում, նոր պայմաններում ազատություն գտնել, վորից նրանք զրկված էին հայրենիքում։ Բնչի այդ արշավանքները առանձնապես ձգտում էր չգավոր գյուղացիությունը։ Դեռ մինչև խաչակրաց արշավանքները գյուղացիները ֆեոդալական ճնշումից փախչում էին քաղաքները, անտառները, տատ կերկրները, ուր նրանց տրտոնություններ էին տալիս վորպես հոսպիտալներ (hospites)։

Պետք է մատնանշել մի մանրամասնություն, վորը նպաստում էր շատ մասնակների մասնակցությունը արշավանքներին,—այդ ոսկե ու հանմանապահներն էին, վորոնք մշտական կերևույթ էին Արևելյան Միջերկրականում և քան կերևույթին առանձնապես ուժեղ էին XI դարում։ 970 թ. մինչև 1040 թիվը անցած ժամանակաշրջանում կոված են ոսկի 48 տարրիներ, վոր կազմում է այդ ժա-

մանակաշրջանի կեսից ավելին։ Առանձնապես ապրատփեղի եր 1032—1033 Ք. Ք. տոմը, տարափոխիկ հիվանդություններով հանդերձ։ Ցեղրոպատում գրեթե նույնպիսի տարեկու տով չեղավ 1090—1091 Ք. Ք.։ Ցեղ, առհասարակ, 1089 Քվից սկսած մինչև խաչակրաց արշավանքի գրեթե սկիզբը միմյանց անընդհատ հաջորդում են նանր տարրինները, որոնք տեղի են ունենում տաքը ու համաճարակները (ժանտախտ և այլ հիվանդություններ)։ Խաչակրաց արշավանքներից առաջ ևս տոմի պատճառով լինում եր գյուղացիների ժասսայական փախուստ անբերրիություններից դեպի վարելիքից։ Հիմա խաչակրաց արշավանքները յեյք և ուղղություն տվին այդպիսի տարերային շարժումներին։

Վերջապես, պետք է ժամանակից յենթադրել գեղը խաչակրաց արշավանքներում։ Ցենթադրյալ և, ժամանակագրապես, պատմությունը վորոշ իժտատով գլխավորում է նրանց ներգործական ուղղություն եյին տալիս։ Այդ ժամանակ պատմությունն ամրապնդում եր իր հեղինակությունը (տես գլ. XVIII)։ Խաչակրաց արշավանքները բարեպաշտ գործ եր հայտարարված։ Պատմությունը ուզում եր ոգտագործել դրանք, վորպեսզի հաստատե իր տիրապետությունը քրիստոնեական ամբողջ աշխարհում։ Նա կերպում եր նաև մուսուլմաններին քրիստոնյա դարձնել և Արևելքում տանգել քրիստոնեական նոր, պապական գահին յենթակա տիրապետություններ։

Խաչակրաց արշավանքները յենթադրում համար մեծ հետաքրքրություն եյին ներկայացնում նաև այն պատճառով, վոր այդ շարժումը կրոնական պատրվակներ եր հրահրում, յոյն մասսաների մեջ ուժեղացնում եր կրոնական ֆանատիզմը և դրանով իսկ ժամանակում յենթադրում ազգերության բարձրացմանը։

Վերջապես, խաչակրաց արշավանքները նպաստում եյին նաև յենթադրում յենթամասնների ամենայն։ Ցենթադրյալ հանգամանքություններ եր կատարում հետևյալ խաչակրաց արշավանքների։ Խաչակրության այդ հանգամանքությունները յերբեմն ներկայացնում եյին կամավոր նվերներ, վոր յենթադրում ներկայացուցիչները, ժամանակակից կատարողները համարում եյին Աստծուն բարի յերկրներում, բայց այդ հանգամանքությունները հաճախ հարկադիր ուղեքների բնույթ եյին կրում։ Նույնիսկ յերբ գործերին խաչակրաց արշավանքները, դրանց ոգուտն կատարվող հանգամանքությունները շարունակվում եյին։ Դրանք կազմում եյին գրամական հավատական ֆոնդեր, վորոնք ընկնում եյին յե-

կեդեցու ձեռքը և հաճախ ոչտապտրծվում վոչ քե ուղղակի նպատակով, այլ ուրիչ նպատակներէ համար։ Մի խոսքով-խաչակրաց արշավանքները չնչին հարստացման և նրա հետևանքների ամրապնդման միջոցներից մեկն էին։

Ուխտավորությունը դեպի Արեվելք

Մինչ այդ ուղևոր ճանապարհը դեպի արևելք հարթված էր։ Ուխտավորների խմբերը վաղուց գնում էին այդ ուղղությամբ։ XI դարում առանձնապես աճեցրած ուխտավորական այդ շարժման չափերի մասին կարելի է գաղափար կազմել Էիգերտ եպիսկոպոսը, 3 հազար ուխտավորների գլուխն անցնելով, գնաց դեպի Արևելք, իսկ 1064 թվին Մայնցի, Բամբերգի և Ուտրեխտի եպիսկոպոսները դյուսավորեցին 12 հազար հոգուց բաղկացած ուխտավորների մասսան։

Գնաց և նկատել, վոր այսոհետ կրոնական նպատակները հաճախ միանում էին առևտրական նպատակներին, իսկ առևտրական ճանապարհորդությունները կրոնական ուխտագնացությունների բնույթ էին ստանում։ Ինչպես մուսուլմանները գնալ Մեքքա կատարվող ճանապարհորդությունները կապում էին առևտրական նպատակների հետ, այնպես էլ քրիստոնեական ուխտագնացները կամ ուխտավորները գնում էին Լևվանտ—Միջերկրական ծովի արևելյան ափը, Սիրիա և Պաղեստին, քե սերտություններին յերկրպագելու և քե առևտրի համար։ Արևմուտքի ուխտավորները այդ բարեպաշտ ուխտագնացությունները կատարում էին ամբողջ քարավաններով։ Դրանք բարդ, դժվար ճանապարհորդություններ էին, վորոնց համար ամբողջ հավաքվում էին գանազան յերկրներից։ Գալին մի քանի սրբված կենտրոններ, ուր խմբվում էին ուխտավորները և ապա այնտեղից գնում մեծ ջոկատներով, կանգ առնելով առավելապես պաշտամունքի վայրերում։ Ուխտավորները նախ գնում էին Հռոմ և արդեն Հռոմից մեկնում այսպես կոչված հասարդ յերկիրը, այսինքն Պաղեստին, ուր գանվում էին քրիստոնեական կարևորագույն կրոնական սրբությունները, վորոնք կապված էին քրիստոնեական կրոնի յելնդակը հիմնադրի պատմության հետ։ Բացի Հռոմ տանող ճանապարհից, լավ հայտնի էր նաև այլ ճանապարհ, վոր Հունոսի և Դանուբի վրայով, Հունգարիայի միջով տանում էր դեպի Կոնստանտինապոլիս։

Ուխտավորներին ու վաճառականներին, վորոնք այդ բարեպաշտական ճանապարհորդությունները ոգտագործում էին առև-

տրական նպատակներով, հարուստ կյանք ապրելաձևերը ստեղծելը։ Քնարական այդ անհանգիստ տարերքի մեջ, որտեղ արդեն XI դարում իրենց համար բավականաչափ տեղ չէին գտնում ճեմարաններ, առանձնասպան աշքի կյանք ընդունում նորժանդիսյան ստեղծագործությունները։ Մուսայի գիտարանները յուրացնում հարյուրավոր գինված ստեղծագործությամբ մենթում կյանքի ընթացքում։ Արևելքի ազդեցությունները։

Այդ առևտրական-բարեգործական և վոչ մի քաղաքական ճանապարհորդությունները թույլ տվեցին գնալ քաղաքին այն բանում, վոր Արևմուտքը ծանոթանա Արևելքին։ Նրանք նշեցին այն ուղիները, վորոնցով հնում չարժվեցին խաչակիրները, և գնալ Արևելք մենթող արևմտյան ստեղծագործություններին ու վաճառականներին ցույց տվին Արևելքի կուլտուրական գերազանցությունը։ Իսկապես, փորձենք պատկերացնել այն ժամանակվա քաղաքի կամ ստեղծական ամրոցի դրությունը։ 5 հազար բնակիչ ունեցող քաղաքը արդեն փոքր քաղաք չեր։ Այդ քաղաքը չրջապատված եր պարիսպներով, անեծուկ եր, անհարմար, կիսատ։ Մինչև XI դ. ստեղծի ամրոցը սովորաբար փայտաշեն եր։ Միայն այդ հարյուրամյակում փայտաշեն ամրոցները սկսեցին փոխարինվել քարաշեն ամրոցներով։ Այդ քարաշեն ամրոցները բազմացած եյին աշտարակից և բնակելի նեղ չենքերից, վորոնք կիսախավար եյին և վատ եյին տաքացվում։ Ապահանների հատուստը գլխավորապես տանը պատրաստված գործվածքից եր։

Ինչ եյին տեսնում այն ստեղծանները, վորոնք հանապարհվում եյին գեպի Արևելք։ Նրանք տյսնում եյին այնպիսի քաղաքներ, վորոնք ունեյին վոչ քիչ հինգ հազար, այլ տասնյակ հազարավոր բնակիչներ, վորտեղ յերբեմն մի քաղը գերազանցում եր յեվրոպական մեծ քաղաքին։ Նրանք տեսնում եյին արևելյան քաղաքների հոյակապ տաճարները ու պալատները, տեսնում եյին այն փարթամությունը, վորի մեջ ապրում եյին քյուպանդական և արաբական հարուստները։ Այս բոլորը չեր կարող բնչ վոր հնգաթաթային հարստության տպավորություն չթողնել նրանց վրա և չգրավել նրանց։ Վաճառականները Արևելքից բերում եյին պերճանքի առարկաներ և համեմունքներ, վորոնց հեժան վրա արևմտա-յեվրոպական ստեղծանները Արևելքը պատկերացնում եյին վորպես ֆանտաստիկ առատության յերկիր։

Դեպքերը ետին. Թվում էր, թե Ալեքսիոսի պայմաններով հնչում վերջում հաշտություն նրան խոստանում. Ալեքսիոսի յերկու խալիֆաթներից (Ընդհանրական—Ֆաթիմյաններին և Բաղդադի—Աբբասյաններին) յերկրորդը 1055 թվին գրավեցրեց քուրք սելջուկները, վորոնք գրաված հետո Ֆաթիմյաններից նվաճեցին Սիրիան և Պաղեստինը։ 1071 թվին Մանազկերտի մոտ քուրքերը ջարդեցին բյուզանդական զորքերին, գերի վերցրին կայսր Ռոմանոս Դիոգենին և տիրեցին Փոքր Ասիայի մեծ մասին։ Սելջուկյան պետությունը բաժանվեց մի շարք իշխանությունների —Մոսուլ, Դամասկոս, Ատաբեկ, Երուսաղեմ, Հալեպ և այլն։ Փոքր Ասիայում կազմվեց Նիկիայի սուլթանությունը կամ Ռումը։ Փոքր Ասիայի հարավ-արևելքում մնում էր Փոքր Հայք բնաշխարհային իշխանությունը։ Սելջուկյան իշխանությունները քշեցին հին մեմյանց. այնտեղ տեղի հին ունենում բնիկ պետականության կրկնություն։ Ընդհանրական Ֆաթիմյանները դեռևս հին վերապահանձնել իրենց կորցրած Սիրիան և Պաղեստինը։

Այդ ժամանակ մեծ դժվարություններ էր կրում Բյուզանդիան, վոր հենց նոր յինքնարկվել էր քուրք-սելջուկների սաստաֆնյի հարվածին։ Արևմուտքից կայսրությանը նեղում էին նորմանները, վորոնք նոր հին ավարառել Բյուզանդիայի հարավիտալական յերկրների նվաճումը. հիշյա և, Բյուզանդիային հաջողվեց կասեցնել նրանց հարձակումը վենետիկցիների ոգնությամբ, վորոնք վախենում հին Ադրիատիկ ծովի վրա նորմանների ուժեղանալուց։ Դրա համար վենետիկը կայսրության ամեժամանակում ստացավ չլսված առևտրական արտոնություններ և մի ամբողջ քաղ կոնստանտինոպոլսում։ Նորմանական դրուժինաները վարձով ծառայության հին մանում բյուզանդական կայսրների մոտ, քուրքերի դեմ։ Բայց սրանք վտանգավոր վարձկանները հին։ Նրանց փորձում հին իրենց համար հողեր գրավել Փոքր Ասիայում, բնչպես այդ անում հին առաջ, հարավային Իտալիայում։ Նորմաններին հաղթելու համար կայսրը դիմեց քուրքերի ոգնության։ Պետենգները, վորոնց աջակցեցին բյուզանդիայի կողմից ընդդեմ Բալկանյան քնքրակղզու սլավոնների, մուսկան կոնստանտինոպոլսի պարիսպների բյուզանդիային հաջողվեց նաև այդ վտանգի առաջն առնել, կամ հատատակով պարվելուց հետո, վորոնք չաքչաքանցին պետենգներին (1091 թ.)։ Ձաղկերաց առաջին արշավանքի ծախորյակին բյուզանդիան մի փոքր կազդուրվել էր արտաքին հարվածներից և պատրաստվում

եր պայքարել քուրքերի դեմ։ Բայց մինչ այդ, պետության համար կրիտիկական մոմենտներին, բյուզանդական կայսրները ոգնության տառնալու համար հաճախ դիմում էին Արևմուտքին— պապին, կայսրին, նույնիսկ ֆեոդալական իշխաններին մի քանիսին (նրանք դիմում էին նաև Ռուսիային)։ Այդ պատրվակ եր ստեղծում արևելյան գործերին միջամտելու համար և Արևմուտքում չափազանցրած պատկերացում եր առաջացնում Արևելքի նվաճման հնարավորության մասին, վորը ժվատվում եր նրբերին ընդհարումներից։

Նավակրաց սուլտանի պատերազմը քուրքերի դեմ և ինքն ուզում եր անցնել այդ պրչակների գլուխը, բայց նրան խանգարեց Հոնորիոս IV-ի դեմ ժգած պայքարը (տես գլ. XVIII)։ Նրա մահից հետո Ալբրեխտ II պապը չուտով վերսկսեց սրբազան պատերազմի քարոզը։ 1095 թվին Կլերմոնում, Ֆրանսիայում, անցկացավ եկեղեցական ժողով։ Ժողովի գործնական մասի վերջանալուց հետո պապը հանդես եկավ Կլերմոնում հավաքված հանդիսական բազմության առաջ, բացատրեց ժողովում նա կոչ եր անում մեկնել խաչակրաց արշավանքի, ազատել գերեզմանն ազատելուց, բայց չմոռացավ հիշել նաև այն հարուստ ավարի մասին, վորն Արևելքում սպասում եր ռազմատրամադրյալներին։ Նրա կոչն ընդհանուր խանդավառություն առաջացրեց։ Բոլոր հավաքվածները պապի առաջ ընդունեցին ասելիքի այդպես և կամենում բացականչություններով և ընդունեցին խաչը, այսինքն սկսեցին իրենց հագուստի վրա կարմիր գործվածքից խաչ կարել, այդպիսով պարտավորվելով խաչակրաց արշավանքի գնալ։

Ծեկեղեցին մի ամբողջ չորք կարևոր արտոնություններ եր տալիս այն մարդկանց, ովքեր ընդունում էին խաչը։ Իրենց ամբողջ բացակայության ընթացքում նրանց գույքն ու ընտանիքները պտնվում էին եկեղեցու պաշտպանության տակ։ Բացի դրանից, այն անձը, վոր խաչ եր ընդունել, խաչակրաց արշավանքում պտնվելու ժամանակ ազատվում եր պարտքերը վճարելուց։ Ետառերը խաչ էին ընդունում մեծ ցնա համար, վորպեսզի չվճարեն պարտքերը և անորոշ ժամանակով հետաձգում էին արշավանքներին խիստ մասնակցելը։ Արշավանքի գնացող հարաերը ազատվում էին իրենց տերերի իշխանություններից։

Գոպի նախաձեռնությամբ խաչակրաց արշավանքի քարոզիչներ ուղարկվեցին Արևմտյան Ծեկեղեցու բոլոր կերկրները,

նրանք ամենուրեք սանձազերծում էին նույն խռնդամասուբյունը, որ առաջացրել էր Ուրբանոս II պապի առաջարկը Կլերմոնի ժողովում։ Այդ պատճառով, 1096 թվին խաչակիր արշավանքը ճանապարհ ընկավ։

Խաչակրաց առաջին արշավանքին մասնակցողների սոցիալական կերպն ուսումնասիրելիս, և այս պատճառով այն պետք է բաժանել երկու մասի։

Ժողովրդական արշավանք։ Ամենից առաջ տարերային կերպով արշավանք վանքի չեչով չբավարարվեց գյուղացիությունը։ Բայց խաչակրաց արշավանքի պաշտոնական քարոզիչներից, որոնց ուղարկել էր չեչերին, քիչ չէին ժողովրդական քարոզիչները, որոնց համար այդ նախաձեռնության կրոնական նպատակը մեծանում էր քիչ-մոր անորոշ պատկերացումների հետ ազատության մասին, խաչակրաց արշավանքի գնացող գյուղացիության զրույցների բարելավման մասին։ Այնպիսի քարոզիչները, ինչպիսին էր Պետրոս Ամյենցին (ենչի պես հիմար անապատական,—ինչպես ասում է Մարքսը), որ խաչակրաց արշավանք էր քարոզում հյուսիսային և մինչև Քրանսիայում, բազմաթիվ կողմնակիցներ գտան գյուղացիների մեջ, որոնց ազգից հետաքրքրություն չէին հարել և ընդհան չէին սնունդով չհագեցնում։ 1096 թվին գյուղացիական մասսաները, որ գերխավորապես մինչև հյուսիսային Քրանսիայից էին և արևմտյան Գերմանիայից, ինչպես նաև Արևմտյան Սկվրոպայի ուրիշ մի քանի չերկրներից (Ենգլիայից, Սկանդինավիայից, Իտալիայից, Իսպանիայից),—չորժվեցին իրենց տանից։ Դա անձիկ և կորթանատրած մի Ջոնատրկում էր։ Գյուղացիները բորրովին նախապատրաստված չէին ոչպիսի արշավանքի համար և լավ չէին պատկերացնում նրա դժվարությունները։ Շատերը վաճառով չէին գինվել կամ գինվել էին ինչով պատահել էր։ Այդ գյուղացիական բանակը պատրած մասսակատրում չուներ։ Նա հաճախ ուժով պարեն էր վերցնում այն վայրերի բնակչություններից, որոնցով անցնում էին գյուղացիները։ Գյուղացիական աչխարհազորին հարձակվում էին ամեն տեսակ կասկածելի, հաճախ հանցագործ տարրեր, որոնք չերթում էին այդ չարժումի ոգուտգործել ինչ-որ նրա համար, որպեսզի անպատիժ կերպով գրաստվեն կողոպտելով։

Ջգավորությունը չարժվում էր մի քանի չոկատներով։ Քրանգից մեկը գլխավորում էր Պետրոս Ամյենցին։ Ջոկատ-

Նրան անցնում էին ուխտավորները հին համապարհներից մեկով —Հռիփսիմե և Դանուբի վրայով գնալի Կոնստանտինոպոլիս։ Նույն համապարհով Գերմանիայից ջարդվելից փախած բանդիտասպետների չայկանները, վորոնք մոտիտում էին մեզ մեծ կողոպուտի և ավարի մասին։ Նրանց արշավանքի ժամանակ Լոքարինգիայի քաղաքներում, Հռիփսիմեում, Գրագայում անդի ունեցան մինչնադարյան Եվրոպայի պատմության մեջ առաջին հրեական ջարդերը։

Այդ ջարդերն առաջացել էին մասամբ այն կրոնական ֆանատիզմից, վոր յեկեղեցին հրահրում էր քրիստոնեական տերրությունների ազատելու գնացող մասսայի մեջ։ Անհավատ մուսուլմանների դեմ պայքարելու քարոզը հնչում էր նրա վերտածվել տանհավատ հրեաների կոտորելու քարոզի։ Բայց գերմանական բանդիտասպետների համար հրեական ջարդերը մեծ հրեաների հարստությունից ոգավիկ։ Մինչդ էին։ Այս առաջին ջարդերն ուղեկցվում էին այն բոլոր դաժանություններով, վորոնցով այդքան յեն քնկնում նաև հետագա ջարդերը։ Բանակների մեջը չէնկնում համար չատ հրեաներ իրենց այրում էին սինագոգներում կամ նետվում էին ջուրը։

Գյուղացիական բոլոր ջոկատներն անցնում էին հունգարների սերբական յերկրի, ապա բուլղարների հողերի վրայով։ Թե հունգարները և թե բուլղարները հարձակվում էին այդ անապատնի յեկվորների վրա, վորոնք իրենց համապարհին կողոպտում էին ամեն ինչ։ Այդ ընդհարումների հետևանքով Գերմանիայից մեկնած բանդիտասպետների ջոկատները կորճանվեցին մեծ փախան ու ցրվեցին։ Ջարդվորության ջոկատը, վորին գըլխավորում էր Պետրոս Ամյենցին, Կոնստանտինոպոլիս հասավ պատերին նվազած։

Գյուղացիական կույտը, իհարկե, այդպիսի ոգնություն չէր սպասում Արևմուտքից։ Նա Պետրոսին առաջարկեց սպասել խաչակիրների գլխավոր ուժերի մոտենալուն, բայց Պետրոսի հետ յեկած աշխարհազորը չատսկ անցնել Փոքր Ասիա, ուր քուրքերը ջախջախեցին նրան։ Ճակատամարտից փրկվել կարողացան մեծ մի քանի հազար խաչակիրներ, վորոնք խուճապի մատնվելով Փոքր Ասիայից հետ փախան Կոնստանտինոպոլիս։ Պետրոս Ամյենցին նրանց հետ սպասեց գլխավոր ուժերի մոտենալուն։

Ձեռագրերի արտագրումը

1095 թվին վերջնում սրբազանքի լեզուն գնալ դալնեների լոկանները, նրանք ավելի լավ երեն պատրաստվել սրբազանքին. Ամենից առաջ նրանք, ինարկին, շատ ավելի լավ երեն գինված. նրանցից շատերը, ծախելով իրենց հողերի մի մասը, կարողացել էին իրենց հետ վերցնել շատերն սրբազանքի գնալիս իրենց հետ վերցրել էին ամբողջ չորժական կայքն ու իրենց ընտանիքները.

Ձեռագրերի գլխավոր մասնան ճանապարհվենց Լոքարիդիայից. Այդ աշխարհագրերը գլխավորում էին Գաստիքից Բալդոնացին և Երա յեզբայր Բալդուինը. Հյուսիսային Իտալիայից, գլխավորապես Նորմանդիայի ասպետներից կազմվենց մի աշխարհագրը, որի գլուխ էր կանգնած Նորմանդական հերցոգ Ռոբերտը (Վիլհելմ Նվաճողի որդին).

Հարավային Իտալիայի ասպետների առաջնորդը կոմս Ռայմունդ Թուլուզացին էր.

Հարավային Իտալիայից մեկնած Նորմանական աշխարհագրը գլխավորում էր Բոհեմունդ Տարենտացին,—որ խաչակրաց առաջին սրբազանքի բոլոր առաջնորդներից ամենահնչացին էր և ամենաշնորհալին,—ու նրա քրոջորդի Տանկրեդը.

Ասպետական լոկանների հետևից գնում էին գյուղացիների հակայական բազմություններ, որոնք վատ էին գինված, մասամբ էլ բոլորովին գինված չէին. Ջորքերի հետևից ձգվում էին հակայական գումարներ. Ուրբանոս II կարդը գրում էր բյուզանդական կայսրին, որ գեղի սրբանը նա ուներ 300 հազար խաչակիրներ. Անկասկած, այդ քիվը կատարելապես ճանապարհի ու Այն պետք է պակասեցնել մի քանի անգամ. Այնուհանդերձ պետք է հիշել, որ գինված ասպետները խաչակիր սրբազնագործի մեջ փոքր մասն էին կազմում.

Այդ բոլոր լոկանները իրենցից ներկայացնում էին մեծաթաժանի ինքնուրույն միավորներ. Ուրանք կազմակերպչորեն մոչ մի կերպ կապված չէին միմյանց հետ, և նրանցից յուրաքանչյուրում ամեն մի անհատ սեփական գնում էր իր սպասավորների, իր գրամիջոցի հետ և ամեն ել չէր հնազանդվում ընդհանուր հրամանատարությանը. Գոդը խաչակիրների հետ ուղարկեց իր պատվիրակ Ադեմարին, որին նա կարգ Պուիի եպիսկոպոս էր նշանակում և գլխավոր հրամանատար (dux belli). Ադեմարը որոշ փորձ արեց ստեղծելու սրբազանքի ընդհա-

նաև պլան, բայց չի կիրառում, որ նրան հաջողվել է ապրեցնել ամենայն գործի ընթացքի վրա։

Զոհատանքը մեկնեցին տարբեր ճանապարհներով։ Վռանից գնացին Հռհռատյան-Դանուբյան ճանապարհով, մյուսները Ադրիական ծովի ափով, վռանից էլ Իտալիայի վրայով և ծովով անցան Բալկանյան թերակղզին։

1097 թվի գարնանը բոլոր զոհատանքը մեկտեղ հանդիպեցին Հռոմանոպոլսում։ Այստեղ հույների և խաչակիրների մեջ ընդհարումներ սկսվեցին։ Խաչակիրներն իրենց պահում էին գրգռիչ կերպով և կոպիտ։ Ալեքսյան սոպհաների բյուզանդական հասարակության նորացած վերնախավին բոլորովին չէին քաշում, և նրանց խախտիս կարծես ամեն ինչ անում էին նրա համար, որպեսզի արդարացնեն այդ համբավը։ Կայսերական պալատի շրջիկ, հանգիստավոր արարողությունները ֆիմպոնցնում էին նրանց։ Նրանք իրենց քուչ էին տալիս հանդուգն արարքներ կատարելու և չորսնակ խախտում էին պալատական նորիկները։ Ալեքս Կոմնենոսը դառը Աննա Դալիենան, որ գրել է իր հոր Կոմնենոսների պատմությունը (Ալեքսիադան), արհամարհանքով և խոսում այդ կոպիտ ու հիմար բարբարոսների և անկիրթների մասին, բացառությամբ անվով մեկ-երկու հոգու համար։ Խաչակիրները քաղաքում էին շրջիկ բնակչության, որից մեկերկուսներ էին խլում իրենց բանակը ֆերակրելու համար։ Կոնստանտինոպոլսի իր անհամար հարստություններով խաչակիրներին միայն ավելի հրապուրիչ թվաց, քան հնազոր Երուսաղեմը։

Խաչակիրները (կարող ենք ենթադրել մոտավորապես այդ) խոստանում էին կարող իրենց նվաճած բոլոր հողերը ընդունել նրանից իբրև վասալներ։ Բայց կայսրը պնդում էր հուրս չեր գնում դրա վրա, խաչակիրներն էլ մտադիր չէին կատարել իրենց խոստումները։ Կոնստանտինոպոլսից անցնելով Փոքր Ասիա, նրանք պետությունների ոչնչին բյուզանդացիներին՝ գրավելու Նիկեան և Իկոնի սուլթանության մի մասը։

Նրանք իրենց հռչակավոր արշավանքը սկսեցին Փոքր Ասիայի մեջով, անցնելով նրա լեռնաշղթաները, բարձրավանդակները ու անապատները։ Խաչակիրների հետագա արշավանքների ժամանակ մի ամբողջ շարք ասպետական տիրություններ անցան այդ ճանապարհը—ամբողջ ձեռնարկման ամենամասնագիտական մասը։

Թուրքերը անընդհատ հարձակվում էին խաչակիր ջոկատների վրա։ Բայց, Դորիլեյի ժամ հազիվանակ տանելով թուրքերի դեմ, խաչակիրները իրենց համար ճանապարհ բացին Փոքր Ասիայի միջով։ Թուրքերը սասկալի ավերել էին այդ շրջիկը, սրնպես վոր ապրուստը ամեն ժամանակ անընդհատ ավերակված չէին այդտղ տալի ժամանակ անցնելու այդ վայրերով։ Ընդանց չորկամբ ծանր գնացքներն այստեղ տարտաղնջի տաքանում էին։ Մարդիկ և ձիաները սրնսնար էին լինում։

Խաչակիրները անցան Փոքր Ասիան և բարեկամական ընդունելության գտան Փոքր Հայք թագավորության մեջ, Կիլիկիայում։ Հենց այդ ժամանակ հիմնվեց խաչակիրների առաջին իշխանությունը արևելքում—Ենգիսարի կոմսությունը, վոր գոնվում էր Մեզոպոտամիայի Սիրիա տանող ճանապարհին և չափազանց կարևոր էր իր ստրատեգիական դիրքով։ Այդ կոմսության գլուխն անցավ Բալդուինը։ Այնուհետև մի տարուց ավելի չարունակվեց Անտիոքի պաշարումը։ Խաչակիրներից վոմանք չդիմացան ու հետ գարձան։ Անտիոքը գրավվեց միայն ընդհուպ այդ քաղաքի մերձակայքերից մեկի պետի գաղտնանենգության։ Անտիոքի գրավման ժամանակ տեղի ունեցավ մուսուլմաններին ասկալի կոտորած։ Անտիոքի համար վեճ ծագեց Բոհեմունդի և Թանկրեդի միջև։ Հոգեբանորեն տարավ Բոհեմունդը։ Այստեղ հիմնվեց խաչակիրների չորրորդ պետությունը—Անտիոքի իշխանությունը։ Կոզոպոտանդրով ու բռնագրավումներով տարվան, խաչակիրների առաջնորդները չէին չտապում գնալ իրենց չնչին նպատակը—Երուսաղեմ։ Միայն առաջնորդներից գլխավոր մասնաների հնդման տակ այդ առաջնորդներից նրանք, վորոնք գեռ չէին կարողացել իրենց համար հողեր գրավել, շարժվեցին գեպի հարավ։ Նրանց մի մասը Ասց նվաճված չորրորդությամբ, մի մասն էլ վերադարձավ։ Միայն 1099 թվի գարնանը խաչակիրների գորքը, վոր զգալիորեն նոսրացել էր, հասավ Երուսաղեմ, վորը գրանից քիչ առաջ (1098 թ.) գրավել էր Եգիպտոսի խալիֆը։ Երուսաղեմը գրավվեց կատարի գրկից հետո։ Դրան հետևեց կոտորածը, վորի առաջ նահանջում է Անտիոքի ջարդը։ Տերի Վիլհելմ արքեպիսկոպոսը, վոր XII դ. վերջում գրեց Երուսաղեմի թագավորության պատմությունը (Belli sacri historia), գեռևս քարտ ավանդություններին հետևելով ավել և Երուսաղեմը գրավելու ժամանակ խաչակիրների գազանություն-

Նեղի և ափունքյան ցնցող նկարագրությունը։ Ամբը, հեղինակը լիակատար համակրանքով և վերարտիվում խաչակիրների գործողությունների, Ներուատիմի գրավումը համարելով ամաչուռ պարգև՝ նրանց սիրատարությունների համար։ Խաչակիրները կոտորում էին քոչվորին, տղամարդկանց և կանանց, չէին խնայում քրիստոնյաներին, վորոնց գլուխները չարգում էին քարերին խփելով, իրականացնելով ասամանաչնչի խոսքերը։ Մզկիթներում ապաստանած մուսուլմաններին կոտորում էին հենց այդ տաճարներում։ Հրեշավոր կոտորածից հետո տեղի էին ունենում կրոնական արարողություններ, ապա վերսկսվում էր կոտորածը։ Խաչակիրները հսկայական ավար վերցրին։ Ներուատիմում խաչակիրների վարժանքը Արևելքի մուսուլմանական ամբողջ բնակչության ցասումն առաջացրեց։

Եպիսկոպոսների պատերազմները Ներուատիմում

Ներուատիմը գրավելուց հետո խաչակիրները հետզհետե տիրացան Միջերկրական ծովի արևելյան ամբողջ ափին։ Վենետիկցիների, Ջենովացիների և պիզացիների ոգնությամբ մի շարք նավահանգստային քաղաքներ գրավվեցին։

Այսպիսով Արևելքում խաչակիրների մի քանի պետություններ հիմնվեցին։ Դրանցից խոշորագույնը, բայց և ամենաթզաուժը Ներուատիմի թագավորությունն էր, վոր ընդգրկում էր Պաղեստինը և Սիրիայի հարավային մասը։ Ներուատիմի թագավորության առաջին թագավորը յեղավ Գոդֆրիդ Բուլյոնացին, վորուն և տիրոջ գերեզմանի պահապանս տիտղոսով։ Ներուատիմի թագավորությունից լոկ անվանական կախում ունեին չորք վասալ պետություններ. Տրիպոլիի կոմսությունը, Անտիոքի իշխանությունը և Ենգեսարի կոմսությունը։ Իրականում նրանք բոլորովին անկախ էին։

Թագավորության և իշխանությունների միջև խաչակիրները հաստատեցին ֆեոդալական սիստեմը, վոր տիրում էր Արևմուտքում, մանավանդ Ֆրանսիայում։ Ներուատիմի թագավորության օրենքները կամ «Ներուատիմի ասիզները» ևս հայտնի չեն մեզ ուշ շրջանի փոփոխված խմբագրությամբ, վոր կատարվել է XIII դ., հիպրոսում, ուր լիովին պահպանվում էին Ներուատիմի թագավորության քաղաքական-իրավաբանական սովորությունները։

Ենթադրը պետք է, վոր ֆեոդալիզմը իր ամենապատ արտահայտությունը գտավ Ներուատիմի թագավորության կոթող-

բում. «...նա (ֆեոդալիզմը) ամենից շատ իր իդեալին մոտեցավ Ներուատցիների վարձանքի քաղաքրուքյան մեջ, որն իրենից հետո Ներուատցիների ասպիզներում քողնց ֆեոդալական կարգի կյանքի արատավորուքյունը»[1]։

«Ներուատցիների ասպիզները»—դա ֆեոդալական սեռնյորների քաղաքական ինքնուրույնուքյան խորհրդան եր։ Ասպիզները քրվում էին, քի քաղավորը վիր գնդքերում իրավունք ուներ տասնյուքյան պահանջել իր վասսալներից, և յուրաքանչյուր հարում էին, վորպեսզի քաղավորական իշխանուքյունը չամրապնդեր նրանց ներկայացվող պահանջները։ Ասպիզներում հյուսքյամբ վորոշված եր, քի ֆեոդալը քիրը և պարտավոր արշավանքի գուրս գալ յերկրի ներսում՝ նախատեսված եր 10 այդպիսի գնդք։ Ամենայն ավելի քիչ էին այն գնդքերը, յերբ ֆեոդալը պետք է իր քաղավորին ծառայուքյուն մատուցեր յերկրից գուրս։ Իր քաղավորուքյան սահմաններից գուրս ծառայուքյուն անելիս վասսալը պետք է բավականացած ռազմիկ տաներ, ձիորսվհան ամեն մեկը գիտեր, վոր վասսալն իր յերկրի սահմաններից գուրս ժիլոցներ չունի։ Իսկ քաղավորուքյան ներսում ծառայուքյունը կատարվում էր վասսալի հաշվին։

Քաղավորի իշխանուքյունը սահմանափակված եր «բարի պայմանով»—խոլոր ֆեոդալների ժողովով, առանց վորի քաղավորը վոչ մի կարևոր վորոշում չեր կարող ընդունել։ Ընդհ քաղավորը խախտեր ֆեոդալներից վորևե մեկի իրավունքները, բոլոր ֆեոդալները իրավունք ունեյին հրաժարվել քաղավորին ծառայելուց։

Քաղաքներում պետուքյուններում վերստեղծվեց ֆեոդալական յերարքիան այն ձևով, վորով գոյուքյուն ուներ Արևմտյան Ներվրոպայում։ Ամբողջ տերիտորիան բաժանվեց ասպետական ֆեոդների, վորոնք պարտավոր եյին զինվորական ծառայուքյուն կատարելու։ Ասպետների հետ յեկած գյուղացիներից վոմանք ասպետական կոչում և ասպետական ֆեոդներ ստացան։ Այդ եր պահանջում նվաճած յերկրի պաշտպանուքյունը և քաղաքներին չտրքերի նորացումը։ Բայց գյուղացիների մեծ մասը պետք է հազը կապարով վերջնակ ասպետներից, գրա համար վճարելով

---

[1] Энгельс. Письмо к К. Шмидту, 12/III 1895 г., *Маркс и Энгельс.* Письма, Соцэкгиз, 1931, стр. 414.

բերքի մի մասը։ Ձեկնելիքին ուներ հոգային հսկայական գումար և ազատ եր հարկերից ու գինվորական ծառայություններից։

Քաղաքներ պետություններում արհեստավորների հիմնական մասսան կազմում եր հարա գյուղացիությունը, գլխավորապես մասնագիտացած-արտադրները և հատկապես արբիտացի քրիստոնյաները, որոնց գաղութներին չահագործում էին նոր տերերը։ Իրավաբանական քնագիտան նրանց հավասարեցնում եր ընկան անասուններին և գյուղատնտեսական գործիքներին։ Ճորտերը ծանրաբեռնված էին հազատուրքերով, կոսով և պետական պարհավներով։ Նրանք պետք ե բերքի մի մասը և արդյունաբերական բազմատեսակ առարկաներ տային իրենց նոր տերերին։ Պարհավները հատատված էին սովորությամբ և կախված էին տերերի կամքից։ Ձեզական գյուղացիները առում էին արևմտյան ֆեոդալներին, որոնք նրանց արհամարհում էին վորպես այլակրոնների, և հաճախ գիմադրություն էին ցուցց տալիս այդ ֆեոդալներին։ Գյուղացիները հրաժարվում էին բերքը հավաքելուց։ Նրանք հարձակվում էին ֆեոդալների վրա և ազատում նրանց։ 1125 թվին Բնչրությում գյուղացիական մեծ ապստամբություն բռնկվեց։ Գրավելով հիպրոսը, խաչակիրները XII դ. վերջում, ընդհիմ պարհավների ավելացման և իրենց գաղան վերաբերմունքի, այստեղ գյուղացիների ապստամբությունն առաջացրին։

Իտալական առևտ- Ձյն պետություններում, վոր հիմնել էին առլը առնվելում խաչակիրները, չափազանց կարևոր գեր եր խաղում առևտուրը, վորի մեջ առաջին գերը պատկանում եր իտալական քաղաքներին—Վենետիկին, Ջենովային և ավելի քիչ յափով՝ Պիսային։ Իտալական վաճառականները մի շարք արտոնություններ առացան։ Նավահանգստային քաղաքներում նրանց արտոգրվեցին հատուկ թաղեր, վորտեղ նրանք ապրում էին, ազատվելով լիակատար ինքնուրույնությամբ։ Նրանք կառավարվում էին իրենց կոնսուլներով, վորոնք ազատվում էին հարկերից և պատասխանատու էին միայն միջերկրական իշխանությունների առաջ։ Իտալական վաճառականները ոգտագործեցին իրենց արտոնյալ դրությունը, վորպեսզի չար առևտուր անվանեն Արևելքի հետ, մի կողմ քաղելով հարստանալու։

Իտալական քաղաքներից գեպի Արևելք էին գնում նավերի քարավանները, վորոնք տանում էին արևմտյան ապրանքներ—սկրում գինք, մետաղներ, արծաթներ, հագ, վորը պահանջում էր խաչակիրների պետություններում, իսկ հետագայում տանում էին

բրգի և վուշի գործվածքներ։ Բնակավայրերը մի քանի տասնամյակ էին Արևելքի նավահանգիստներում, հետո վերադառնում էին, տանելով արևելյան ապրանքներ—համեմունք, շաքար, մրգեր, գինիներ, բամբակ, բուրդ, հոտավետ նյութեր, ներկեր, քանվագործ գարեջուր, ապակի, մետաքս։ Իտալական վաճառականները վճռ մեկ միևնույն մենաշնորհը ունեցին հողեր և ճոպաններ, որոնք հողատերերը էին վճարում բամբակով, շաքարեղեգով, նարինջներով, նուշով և այլ հարկավոր ապրանքներով։ Իտալական վաճառականներին չէին թողնում էլ քաղաքային արհեստավորները, որոնք նույնպես ստիպված էին վճարում իրենց արտադրանքներով (ամենավանդ մանածագործական և ապակյա արտադրանքներով)։ Այս ապրանքները նույնպես ուղարկվում էին Ծովքրոպա։ Արևելքի հետ առևտրի առևտուրը կանոնավորում էին իտալական առևտրական հանրապետությունների իշխանությունները։ Իտալական վաճառականների, ամենավանդ վենետիկցիների և ջենովացիների մեջ ամեն չեր ունենում անընդհատ մրցակցություն, որը հանգեցնում էր գինվածի ընդհարումների։ Վոչ-իտալական քաղաքներից միայն Մարսելն էր, որը մի քանի անգամ Ծերուսաղեմում Առևտրի համար Արևելք էին ժամանում նաև Բարսելոնի և Մանպելյեի վաճառականները։

Նավատիեռների կազմակերպումը

Նավատիեռների ընդհանուր կազմակերպությունը հետևյալն էր։ Դրանք սովորաբար չափերի հասան մոտ 1200 քվին, իսկ հետո տրտուրքյամբ ավելացին։ Դրա պատճառներից մեկը խաչակիրների պետության անհրաժեշտությունն էր, նրա կենսագործման իշխանության քանակները։ Առանձին ճանապարհորդները զգալի չափով կարող էին հույս դնել միայն իրենց ուժերի վրա։ Խաչակիրների հոգևորը միայն մի նավ տանելիս չէր։ Բայց էին կազմում Միջերկրական ծովի Արևելքում և չէին տարածվում հետու, դեպի չերկրի խորքերը։ Այնուհանդերձ խաչակիրները հավաքվում էին գլխավորապես տասնյակ քաղաքներում և մեծ, ամրացված ամրոցներում։ Նրանց հոգևորից դեպի արևելք սկսում էր Միջերկրի ամառվա։ Այդ կողմից անընդհատ հարձակումներ էին սպասվում խաչակիրների սեփականությունների։ Սահմանը, որը ձգվում էր 1200 կիլոմետրի վրա, ամրացված էր մի շարք ամրոցներով, որոնք, սակայն, չէին կարող պետությունը պաշտպանել քաղաքական կոկասների մշտական հարձակումներից։ Խաչակիրները իրենց

ներքին պատասխանում էին նուրնպիտի հարձակումներով, ավերում էին քրքրական դյուղերը և վիրապատում, անգոր լինելով իրենց տերությունները տարածել դեպի Արևելք։ Ասպնձները նոպատում էին քարավաններըը, տանում անասուններըը։ Այսպիսով ապահովում անգի էլին տնեղում անընդհատ հարձակումներ քե մեկ և քե մյուս կողմից, և չափազանց դժվար եր ապահովը պաշտպանելը։ Ձաչակիրների նկատմամբ ազատական դիրք բռնանց Բյուզանդական կայսրությունը, որը ձգտում եր գրավել Ասիոքը։ Լիմանի լճանեղում ամրացան մուսուլմանական ռազմական ապանգավորները—խամաքիրականները (աստասինները), որոնք իրենց հանկարծակի հարվածներով տեսորի էին ենթարկում քե անշուշտ և քե խաչակիր ֆեոդալներին։ Այնուհանդերձ խաչակիր ֆեոդալները չարունակ քշնամանում էին իրար և առանց թաշվելու պայքարներ էին կնքում մուսուլմանական իշխաններըի հետ, ընդգծում իրենց կրանակիցներըին։ Ձաչակիրները փորով վարվում էին Ձոտաստյու տանհավատներին, այնպես որ յնկիզնցին Ձոլե բարեկրոցրնց ոչդ յերևույթի գեմ։

Մուսուլմաններըը, մանավանդ սրաբներըը, բորիրից էին Ձոտում յնկերոպացիներին, որոնք նրանց պատկերանում էին որպ միայն իրըն տանհավատներ, այլև իրըն կոպիտ քարբարոսներ։ Ձաչակիրների կողմից յնկրուժով կնգված պայմանագրերի մշտական խախտումները մուսուլմանների մեջ ատելություն և արհամարհանք էին առաջացնում դեպի բանուկյուն գործադրող քրիստոնյաներըը։

Պաշտպանական կանոնավոր կազմակերպումը խանգարում եր խաչակիր ընակչության հաստատվելը Վրկ բոլոր պատերազմներըը կատարվում Արևելքում հարձարվել անասնության նոր պայմաններին։ Ճատերը վիրապատում էին հնաբնակների չափ շատ ավելի վիրցնելով, Արևմտյան Եվրոպայից անընդհատ ժամանում էին խաչակիրների խմբեր։ Վոմանք Ձոտ էին, վոմանք էլ վիրապատում Ճատերին քալանում և բախտի քմահաճույքին էին Ձոդում խաղալիքներն ու ապիկուրյանականները, վորոնք բազմաքիվ էին տարբեր յերկրում։

Եվրոպացիների քազմազորության մեջ և խաչակիրների մյուս ազգություններում սիրող գոյակցրըը ստիպում էին, որ վիրապատ ֆրանսիական ստատները, այս պատճառով Արևելքում յնկերոպացիներին սկսնցին ֆրանկ անվանել։ Ներանք շատ չէին —ընդամենը մի քանի հազար։ Այս ստատնյալ վիրնահատվը յտ

քանատուկ գինվորական բանակ եր կազմում տեղական ընակչությանե ուժէ, վորն ատելությամե եր տածում գեպի քաչաչիրներըե քաչաչիրների գազութների մշտական պաշտպանությանե հաժար բավական չեր ասպետ-կաչվածատերերի գինվորական ծառայությունըե Այդ նպատակով ստեղծվեցին մշտական գինվորական կազմակերպություններ—հոգևոր-ասպետական որդիներ։

Հոգևոր-ասպետական որդիներ։ Այդպիսի առաջին հոգևոր-ասպետական որդին եր տամպլիերների կամ տաճարականների որդինե Ան, վորն այդպես եր անվանվել, վորովհետև սկզբում տեղավորված եր այն վայրի մոտ, ուր քան ավանդությանե չեզել եր Քերուսաղեմի տաճարըե Որդինը հիմնվել եր 1119 թվինե

Նրա որինակով կազմվեց յերկրորդ որդինը—հովհաննականների կամ հյուրընկալների որդինը, վիրակոչված այն բարեգործական յեղբայրություններից, վորը հոգում եր հիվանդ ուխտավորների մասին (այդ ընկերությանե անունը ծագում է Քերուսաղեմում նրա հիմնած ս. Հովհաննու հիվանդանոցից)։

Այնուհետև, որդին XII դ. վերջում առաջացավ յերկրորդ—տեուտոնական որդինը, վոր իրենից ներկայացնում եր գերմանական ասպետների միավորությունե Այս որդինը վոչնչով չհետևվեց Արևելքում, բայց դրա փոխարեն հետագայում իր գործունեությամբ կազմեց Արևմուտքի պատմության ամենահետաքրքիր էջերից մեկըե

Այդ որդինների անդամները կապված եյին վիանձնական ուխտերով. նրանք չեյին կարող ընտանիքներ ունենալ, պարտավոր եյին յենթարկվել որդինի կանոնագրությանը և հետևանքվել որդինի գլխավորին՝ գրոսմեյստերին կամ մեծ մագիստրոսին։ Որդինի անդամների մեջ հավասարություն չկար ասպետների բարձր դասակարգի կողքին կային որդինի սուրբ որդոնները, վորոնք սուրբտգրյալ վիճակում եյին. կային նաև սպասավորներե Մեծ մագիստրոսի իշխանությունը սահմանափակված եր կապիտուլով (որդինի խորհրդով)։ Այս որդիններըը հոգային խոշոր կալվածքներ և բազմաթիվ ճորտեր ունեյին Արևելքում և Արևմըտյան Եվրոպայում։

Որդիններն անմիջական կախում ունեյին պապից և չեյին յենթարկվում այն թագավորների իշխանությանը, վորոնց յերկրներում գանվում եյին նրանց սիրուքյունները։ Նրանց սիրուքյունները ազատ եյին հարկերից։ Հոգևոր-ասպետական որ-

դիմելիքը Արևելքը տեղափոխվող ասպետների դյուտավոր հավաքատրոցներն էին։

Նրանք խաչակիրը պետությունների ամենաակտիվ բնակչությունն էին։ Արևելյան առևտրում գտնվող մի շարք ամրոցներ պատկանում էին Նրանց։ Սերը սկսվեց խաչակիրներից դուրս դուռ Արևելքից, ասպետական որդիները վերջինը հանձնվելիս էին։

Արևելքում իրենց տիրույթները կորցնելուց հետո հոգևոր-ասպետական որդիները իրենց գործունեությունը փոխադրեցին Արևմուտք։ Այն հսկայական հարստությունները, որ նրանք կուտակել էին Արևելքում, գործադրվեցին Միջերկրական ծովի պետություններում հողային ընդարձակ տիրույթներ ձեռք բերելու համար։ Նրանք մեծ ջանքեր ատացան քաղաքներից։ Միջերկրական չկար այնպիսի կետ, ուր չլիներ հյուրընկալների կամ տանտերականների կայմաները։ Իսկ տեմպլական որդիները սկսեց գործել Բալքյան ծովի ափերում, ուր ստանձնեցին հետ միասին,—վորոնք XIII դ. սկզբում տեմպլական որդիների որինակով մի կազմակերպություն հիմնեցին,—կազմեց իսկական պետություն, վորն իրենից ներկայացնում էր գնժանական հարձակման առաջվոր փոքրասյա (տես գլ. XXV)։

Զբաղմունքանալով իրենց ձեռք բերած հողերով, հյուրընկալներն ու տանտերականները Արևելքում իրենց քաղաքական հարաբերություններն ապատպրծնցին վաչկատուկական նպատակներով և անցան Միջերկրական առաջին բանկիրներն էր XIV դարում նրանց հարստությունները սկսեցին անհանգստացնել այդ ժամանակ ածած և ամրապնդված քաղաքավորական իշխանություններ, վորը և պատճառ դարձավ նրանց որդիների կործանման (տես գլ. XXIII)։

Այդ որդիների որինակով հոգևոր-ասպետական որդիները կազմվեցին արևմուտքի վարչության, ուր տեղի էին ունենում ամենպ պարզաբ ֆեոդալների և ազնվականների միջև, որինակ, Բալքյան ծովափում, ուր քրիստոնեական կրոնի տարածման դրոշի տակ տեղի էին ունենում հեթանոս ցեղերի—պրուսների, լիտվացիների, լատիշների, եստերի հողերի ավազակային բռնագրավումը գնժանացիների կողմից։ Իտալիայում արաբների դեմ պայքարելու համար նույնպես առնչվեցին մի շարք ասպետական որդիներ—ս. Հակոբի որդիները (Սանտա-Յագո), Ալկանտարի որդիները, Կալատրավի որդիները։

ԽԱՉԱԿՐԱՑ ՀԵՏԱԳԱ ԱՐՇԱՎԱՆՔՆԵՐԸ

Ծեղնաստի կոտուածք չեվ խաչակրաց յերկրորդ արշավանքը

Քաչակիր պետությունների ներքին քաղաքական և ժողովրդական իշխանների միջև հարձակումների հետևանքով խաչակիրների ուժերը սկսեցին մեկը մյուսի հետևից կորցնել իրենց տիրույթները։ Քաչակրաց առաջին արշավանքից 50 տարի չանցած, 1144 թվին, Մոսուլի եմիրը գրավեց Ծեղնաստախաչակիրների կարևորագույն իշխանությունների մեկը, որը հյուսիս-արևելքից պաշտպանում էր Երանց տիրույթները։ Ծեղնաստի կորստին ի պատասխան Եվոնարկվեց խաչակրաց յերկրորդ արշավանքը, որը սկսվեց 1147 թվին։

Պետք է նկատել, որ խաչակրաց արշավանքների քիվը սովորաբար համարում են ոչը, բայց դրանք փաստորեն ավելի շատ են յեղել և առհասարակ գեղեր և դրանք հաշվի առնել, որովհետև սրանք յեր ունենում անընդհատ շարժում Արևմուտքից Արևելք։

Ամենի հիշա կլիներ խաչակրաց յերկրորդ արշավանք անվանել 1100—1101 թ. թ. արշավանքը, որին մասնակցեցին փոքր պակաս քվով ժողովրդական մասսաներ, քան խաչակրաց առաջին արշավանքին (յոմբարդացիներ, ֆրանսիացիներ, գերմանացիներ)։ Փոքր Ասիայում նրանք գրեթե բոլորը կոտորվեցին սովից, ծարավից և Քուրքերի հետ ունեցած հակառամարտություն։ Միայն քչերին հաջողվեց հետ փախչել։

Քաչակրաց այն արշավանքին, որը սովորաբար նշվում է իբրև յերկրորդ արշավանք և որի պրոպագանդով գրավվեց քրիստոնեական Արևմուտքում հակայական հեղինակություն վայելող Աբբա Բեռնարդ Կլերվոցին, մասնակցեցին Քագավոր Անգլիա։ Արշավանքի գլուխն անցան Ֆրանսիական Քագավոր Լյուդովիկոս VII-ը և գերմանական կայսր Կոնրադ III-ը։ Քաչակիր-

Ներքի չերկրորդ սրբավանքի քարտի առաջին սրդյունքը հրհատկան ջարգերի նոր ալիքն էր Հռենոսի շրջանում։

Այս սրբավանքին ևս, բացի ասպետներից, մասնակցից սովի մասնավոր վայրերի գյուղացիությունն մասսան։ Ասպետները նրանց վրա նայում էին վորպես ավելորդ բնակի վրա, վորից ազատում էին ապատվիր։ Ներբ պարզվից, վոր Փոքր Ասիայի միջով ցամաքային հանապարհը խիստ գժվար է և վատնգավոր, ասպետները նավ նստեցին, գյուղացիներին թողնելով բախտի քմահաճույքին։ Գրեթե բոլոր գյուղացիները կատորվեցին։

Այդ սրբավանքը, վոր հիմնարկվել էր հանգստական ուժի դարձադրելով, խիստ վոգրալի հետևանքներ տվեց։ Ժողովրդները կոպոպուսների պատճառով իրենց գեմ հանեցին Բյուզանդիան։ Ճանապարհին կորցնելով իրենց սղխարհազորների մեծ մասը, Քարտվորն ու կայսրը Դամասկոսը գրավելու ապարդյուն փորձեր էին անում։ Անբուժագիմի քարտվորության բարոնները, վորոնց հետևել ավելի հեռու չէր հաջա ապրել Դամասկոսի հետ, վոչ մեկին չէին ողնում նրանց, այլև ամեն կերպ խանգարում էին նրանց պլաններին։ Վոչ մի արդյունքի չհասնելով, քարտվորն ու կայսրը անփառունակ կերպով վերադարձան Եվրոպա։

Սալադինի պատերազմը։ Այդ ժամանակ Արևելքում տեղի ունեցան շատ խոշոր փոփոխություններ, վորոնք չափազանց անբարենպաստ էին իրենց նեղքին գժուարություններով գրազված խաչակիրների համար։ Խաչակիրների հաջողությունները բացատրվում էին գլխավորապես նրանով, վոր նրանք գտան ունենին մուսուլմանական առանձին քարտվորների անջատ ուժերի հետ։ Ութերորդ XII գարի չերկրորդ կիսում Արևելքում միավորվեցին և մի խոշոր պետություն կազմեցին Եգիպտոսը, Սիրիան և Միջագետքի այն մասերը, վոր գրավել էին քուրքերը։ Այդ պետությունը, վորի կենտրոնը Եգիպտոսն էր, գլխավորեց սուլթան Սալադինը, վորը ծագումով քուրդ էր։

Այժմ խաչակիրները ստիպված էին գործ ունենալ վոչ թե քուրքական առանձին համիրների բաժան-բաժան ուժերի, այլ Սալադինի ուժեղ պետության հետ, վորը նպատակադրվել էր խաչակիրներին արտաքսել Սիրիայից և Պաղեստինից։

Սալադինը Տիբերիադայի ջրի մոտ ամբողջովին պարտության մատնեց խաչակիրներին։ Ժողովրդների ցրված ուժերը վոչնչացվեցին։ Դրանից հետո մուսուլմանները մի քանի շաբաթվա

ընթացքում գրավվեցին Ակրան, Յաֆֆան, Միգոնը, Բեյրութը, Ասկալոնը։ Գրավվեց նաև Ներուսաղեմը—խաչակիրների գլխավոր հենարանն Արևելքում (1187 թ.)։ Պատկառելի չափ մեծ էր այդ փրկանքի պայմանով գուրս գալ քաղաքից, բայց առանց զինքի և առանց գինքի։ Հետևանքն այն եղավ, որ բոլոր նրանք, ովքեր հեռացան Ներուսաղեմից, կոտրվեցին ամեն։ Ով որ չկարողացավ փրկանք վճարել, նախվեց վորպես ստրուկ։ Եռյակների յերրորդ արշավանքի համար (սկսվեց 1189 թ.), վորին մասնակցեցին յերեք հոչակավոր քաղաղներ։ Խաչակրաց այդ արշավանքը գլխավորում էին՝ գերմանական կայսր Ֆրիդրիխ I Բարբարոսան, ֆրանսիական քաղաղոր Ֆիլիպպ II Ավգուստը,—Ֆրանսիայում ամեն միապետության հիմնադիրներից մեկը,—և անգլիական քաղաղոր Ռիչարդ Առյուծասիրտը, վորը համարվում էր ասպետական բոլոր առաքինությունների մարմնացում, յեվրոպական բոլոր ասպետներից ամենագեղն ու ամենաուժեղը, բայց իրոք գաժան ու անձնասիրական մի բռնակալ էր։ Ներուսաղեմի ճանապարհին նա ընկավ ատելությամբ ավելից Մեսսինա քաղաքը։ Սիցիլիայում նա հրամայեց կոտորել գերիներին, վորոնց համար իր ժամանակին փրկանք չէր ստացել։

Ֆիլիպպը քուչ չավեց, վոր ժողովրդական յուր ատելությունը մասնակցեն խաչակրաց յերրորդ արշավանքին։ Արշավանքի յուրացանչյուր մասնակից պետք է ունենար առնվազն գրամի վորոշ գումար։

Բնև այդ արշավանքի գլուխ էին անցել Եվրոպայի յերեք խոշորագույն քաղաղորները, այնուամենայնիվ այդ արշավանքը վերջացավ գրեթե կատարյալ անհաջողությամբ։ Խաչակիրները ատիպված էին պատերազմել վոչ միայն Սալադինի, այլև Բյուզանդիայի հետ։ Ֆրիդրիխ Բարբարոսան, անցնելով Փոքր Ասիան, խնդրվեց լուռաչին գետերից մեկում, և գերմանական զորաբոհովորը, չցանկանալով շարունակել ճանապարհը, մասամբ վերադարձավ հայրենիք, մասամբ էլ Սիրիայում կոտորվեց համաճարակից։ Գերմանական բանակի մնացն ընկավ Ասորեստանը մնացան ֆրանսիացիներին և անգլիացիներին։ Ֆիլիպպ II Ավգուստը և Ռիչարդ Առյուծասիրտն անընդհատ գժավում էին իրար հետ։ Ձևոք բերվեցին ռազմական վորոշ հաջողություններ,—գրավվեց Ակրա (Ակկոնա) քաղաքը, վորը գտնվում

Նախկին Անդրուազենի քաղաքությունը մայրաքաղաքը: Դրանից հետո Ֆիլիպոս II-ը յուրով վերաշարժով Ֆրանսիա: Ինչպես գիտ վորոշ ժամանակ շարունակում էր պատերազմել նա մի քանի ընչին պինդումներ ստացավ Մայոգինից: Քաղաքներից ետքում մնում էր ստանձնյա մի նոր գոտի և այդ ժամանակ Տրիպոլիի հետ միասին Անտիոքի իշխանությունը: Արևմուտքի ասիատերներին և վանահայրերին կոչ էր արել Անդրուազենի: Ինչպես Առյուծասիրտը բյուզանդացիներից գրավել կիպրոսը կղզին և հանձնել Անդրուազենի քաղաքը Գվիդո Լուսինյանին: Այսոնց կոչվել կիպրոսի քաղաքությունը, վորը գոյություն ունեցավ մոտ 250 տարի:

Ասյակրաց յարոդ առաջամարը քիր և նրանով, վոր այսոնց առանձնապես ցասուն կերպով պրանորվեցին քաղաքներին իսկական նպատակները, վորոնք ասիներին էլ քողարկված չէին կրոնական մասին լոզունգով:

Արդեն իր պոնտիֆիկատի հենց սկզբից (1198—1216 թ.թ.) հռչակավոր պապ Ինոկենտիոս III-ը (տես գլ. XVIII) քաղաքաց արշավանքի պրոպագանդ սկսեց, նպատակ ունենալով բարձրացնել լինելցու նշանակությունը և ամրապնդել պապության ազդեցությունը: Քարոզիչներ ուղարկվեցին Եվրոպայի զանազան մասերը, ուր էլին ուներում հանգանակություններ, վորոնք անց-անց գումարներ էլին առաքվում քնակչության մեջ:

Քաղաքաց արշավանքը սկսեցին հյուսիսացին և հարավային Իտալիայի և Գերմանիայի առոքանները, վորոնք պատրաստվում էլին հարված հասցնել Արևելքի գլխավոր պետությանը—Բնդիպատոսին, վորը տիրում էր Անդրուազենին: Ջանենալով վճռ գրամ վճռ էլ նամատուր, վորով հնարավոր լիներ անցնել Բնդիպատոս, նրանք գիմեցին հարուստ Վենետիկի ոգնությանը: Վենետիկցիները խոստացին քաղաքներին, վորոնք համաձայնվեցին նրանց մատուցած ծառայությունների համար վճարել չափազանց մեծ գումար (85 հազար մարկա արծաթով): Քաղաքներն ի վիճակի լինան վճարելու այդ գումարի մեկին մի մասը: Վենետիկցիները, վորպես կոմանենատեր, պահանջեցին, վոր քաղաքները նրանց ոգնեն տիրանալու գաղմատական Զադրա քաղաքին: Զադրան իր ծովային ամրոցներով քաղաքում էր Վենետիկի առևտուրը: Քաղաքներն ընդունեցին այդ պայմանը: Քանի որ Ինոկենտիոս III-ի արգելքին, վոր

պատճառն այն էր, որ Զաբլան գանվում էր խոշոր ընգծտած հունգարական քաղաքների իշխանությունն տակ, 1202 թվին խաչակիրները Մոնֆերրատի մարկիզ Բոնիֆացիոյի առաջնորդությամբ, վենետիկցիների հետ միասին պաշարեցին և գրավեցին Զաբլան։ Սակայն վենետիկցիները պատրաստվում էին խաչակիրը ավարտելու,—ինչպես խաչակիրներին անվանում է Մարքսը,—ոչ ստացած ավելի խոշոր ձեռնարկման համար։ 1185 թվին Կոնստանդնապոլսում գահընկեց արվեց Իսահակ II Անգել կայսրը։ Տապալված կայսեր փոքրին, քաղաքացանգ Ալեքս Անգելը փախավ արևմուտք և սկսեց աշխատել իր հարազատ ոգնությունն գանել Գերմանական կայսեր միջոցով նա դիմեց խաչակիրներին, խոստանալով նրանց հարուստ վարձատրություն բյուզանդական գանձն իր հոքը վերադարձնելու համար։ Վենետիկցիների և մանավանդ խորամանկ դիպլոմատ, Ծերունի դոժ Մենրիկո Դանդոլոյի գրգռումով,—որոնք շատ հին ատում այդ կերպ ջանքերով իրենց գլխավոր առևտրական մրցակիցին,—Բյուզանդիայի (որ նրանք այդ ժամանակ կոչում հին առևտրական արտոնություններըը, որ վայելում էին Ալեքս Կոմնենի ժամանակ),—խաչակիրները չարժվեցին գնալ Կոնստանդնապոլիս։

Նախքան Կոնստանդնապոլսի վրա ուղղելի արշավանք ձեռնարկելը, պետք հետզհետե ուժեք հին գործիք արևմտաեվրոպացիները, մանավանդ խաչակրները, վորպես վաճառականներ, որոնք լավագույն տեղեր հին գրավել քաղաքում և նավահանգստում, ուժեք հին գործիք նաև նավատորմիզ, բանվորներ, բնակարաններ, վարձու զորքեր։ Կոնստանդնապոլսում XII դ. վերջում կային մինչև 60 հազար լատիններ (այսինքն արևմտա-եվրոպացի կաթոլիկներ՝ ի տարբերություն հունական—ուղղափառների)։ Հունների վերաբերմունքը նրանց նկատմամբ քիչ համակրական էր և չէր բնակչության հին հին կազմակերպվում։

Ժամանակով Կոնստանդնապոլսի, խաչակիրները ու վենետիկցիները նորից գահ նստեցրին Իսահակ Անգելին և Ալեքսին գործին նրա վարչակիցը։ Բայց բնակչությունը հրաժարվեց նրանց վճարել Ալեքսի խոստացած գումարները և ապստամբեց։ Անգելոս կայսրներն էլ սպանվեցին։ Այդ ժամանակ խաչակիրները պաշարեցին և գրավեցին Կոնստանդնապոլսը (1204 թ.)։ Գրավելուց հետո սարսափելի կերպով ավերեցին քաղաքը և անհնարին ավար վերցրին։ Հորհորդ արշավանքի մասնակից,

պատմության վիլլեհարդուենի տակով ասյպիսի հարուստ կոթողաւոր գեռ չերբեք չեր յիշվել։ Ձեռագիրները, որ քիչ նյին դնահատում անտիկ և բյուզանդական արվեստի հուշարձանները, այլևյնի ամբողջ քաղաք։ Ձեռագիրները բրոնզի արձաններն ոչ-ատոր թևկցին գրամ կարելու համար։ Նովգորոդի տաբեգրություններ ակնատեսի վկայության համաձայն տալիս և այն ջարդի նկարագրությունը, որ արևմտյան ասպետները կազմակերպեցին Կոնստանտինոպոլսում, և նրանց խիստ գաղտագրության և այն բանի համար, որ նրանք ոսկերչին վոսկին ու արծաթը, Կոնստանտինոպոլսի ամիրմանը հնանց կայսրության հոգերի մեծ մասի գրավոնքը։ Ձեռագիրները բոլորովին քաղին Ձեկսիոսոսի վրա արշավելու պլանը և Բալկանյան թերակղզում իրենց պետությունը հիմնելը։ Ի տարբերություն հունական, բյուզանդական կայսրություններից, այդ նոր պետություններն անվանվեց Լատինական կայսրություններ։

Լատինական կայսրությունը

Կայսր ընտրվեց արշավանքի առաջնորդներից մեկը, Բալդուին Ձլանդրիացին, վորը, սակայն, գրեթե չեր ազդում վոչ մի իշխանություններ։ Բալկանյան թերակղզում կազմվեցին ֆեոդալական չորս կարևորագույն պետություններ. ֆեոդալական կայսրությունը Կոնստանտինոպոլիս մայրաքաղաքով, Թեսալոնիկյան թագավորությունը, Աթենյան իշխանությունը (Գերցոգություն) և Ձքենական-Բյուզանական հերցոգություններ։ Դրանցից յուրաքանչյուրն իր հերթին բաժանվում էր մի շարք կոմսությունների և ազնվություններին։ Վենետիկը ձեռք բերեց մեծ տերիտորիաներ, վորոնք խիստ կարևոր նյին նրա առևտրական հզորության համար։ Կայսրությունը բաժանելու պայմանագրի համաձայն (partitio imperii 1204 թ. մարտ ամսին), Դանդոլո գոմին հաջողվեց Վենետիկի իրավունքը տարածել Բյուզանդական կայսրության յերեք ութերորդ մասի վրա։ Նա ստացավ Կոնստանտինոպոլսի մի մասը, մի շարք կղզիներ,—Կրետեն, Հոնիական կղզիները, Կիկլադյան և Սպորադյան կղզիների մի մասը, բնչպես նաև Գեյրապոնեսի հարավ-արևմտյան մասը, Դալլիպոլին ու վորոշ հոգեր Ձրաքիայում։ Դրանից հետո գոմերը սկսեցին իրենց անվանել «Հռոմեական ամբողջ կայսրության մեկ քառորդի և մեկ ութերորդի տերեր» (dominatores quartae partis et dimidiae totius imperii Romani)։ Վենետիկցիների ձեռքն բնկավ նաև Կոնստանտինոպոլսի պատրիարքի գահը։

Խաչակիրների արշավանքը ծայրահեղ չափով սրեց Բյուզանդիայի ներքին տնտեսական ու քաղաքական կյանքի ամենախոր հակասությունները։ Խաչակիրների հարձակումից առաջ Բյուզանդիան դեռևս կարողացել էր հաղթահարել ֆեոդալական տրոհման ամենավտանգավոր հետևանքները։ Կենտրոնական իշխանությունը կարողացել էր ոչնչացնել ֆեոդալական ինքնուրույն պետությունների ստեղծումը, ամրապնդել էր կենտրոնական իշխանության դիրքերը։ Բայց ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացումը, ֆեոդալական հողատիրության աճը, գյուղացիության ճնշումը, ֆեոդալների հարստացումը, նրանց քաղաքական ազդեցության ուժեղացումը, կենտրոնական իշխանության թուլացումը, ֆեոդալական պառակտման վտանգը ամենալուրջ կերպով սպառնում էին Բյուզանդական կայսրության գոյությանը։ Խաչակիրների արշավանքը ուժեղ հարված հասցրեց Բյուզանդիայի տնտեսական զարգացմանը։ Կայսրության մեծ մասը, ներառյալ նաև մայրաքաղաքը, գրավվեց խաչակիրների կողմից։ Կայսրության տարածքը կտրուկ նեղացավ։ Կայսրության հողերի մեծ մասը անցավ խաչակիր ասպետների ձեռքը, որոնք այդ հողերի վրա հիմնեցին իրենց ֆեոդալական տիրապետությունները։ Կայսրության տնտեսական ու քաղաքական կյանքում մեծ դեր սկսեցին խաղալ վենետիկցիները, որոնք ստացան հսկայական առևտրական արտոնություններ։ Կայսրության տնտեսական կյանքի վրա ծանր հարված հասցրեց նաև Կոստանդնուպոլսի կողոպտումը։ Կայսրության մայրաքաղաքը, որը դարեր շարունակ եղել էր արհեստագործության և առևտրի խոշոր կենտրոն, կորցրեց իր նախկին նշանակությունը։ Կայսրության մայրաքաղաքի տնտեսական կյանքի անկումը ծանր հետևանքներ ունեցավ կայսրության ամբողջ տնտեսության համար։

Խաչակիրների արշավանքը ուժեղ հարված հասցրեց նաև Բյուզանդիայի մշակույթին։ Կոստանդնուպոլսի կողոպտումը, գրքերի ոչնչացումը, գիտական կենտրոնների ավերումը, գիտնականների ու արհեստավորների զանգվածային սպանությունները մեծ վնաս հասցրին Բյուզանդիայի մշակույթին։ Խաչակիրների արշավանքը ուժեղ հարված հասցրեց նաև Բյուզանդիայի միջազգային դիրքերին։ Կայսրության տարածքի կտրուկ նեղացումը, ֆեոդալական պառակտման վտանգը, տնտեսական ու քաղաքական անկումը թուլացրին Բյուզանդիայի միջազգային դիրքերը։ Խաչակիրների արշավանքից հետո Բյուզանդիան արդեն չէր կարող խաղալ նախկին այն դերը, որ խաղում էր մինչև խաչակիրների արշավանքը։ Խաչակիրների արշավանքը ուժեղ հարված հասցրեց նաև Բյուզանդիայի ռազմական հզորությանը։ Կայսրության ռազմական ուժերը կտրուկ նվազեցին։ Կայսրության ռազմական ուժերի մեծ մասը, և հատկապես նրա նավատորմը, ոչնչացվեցին խաչակիրների արշավանքի ժամանակ։ Կայսրության ռազմական ուժերի մեծ մասը, և հատկապես նրա նավատորմը, ոչնչացվեցին խաչակիրների արշավանքի ժամանակ։ Կայսրության ռազմական ուժերի մեծ մասը, և հատկապես նրա նավատորմը, ոչնչացվեցին խաչակիրների արշավանքի ժամանակ։

Խաչակիրների արշավանքը ուժեղ հարված հասցրեց նաև Բյուզանդիայի մշակույթին։ Կոստանդնուպոլսի կողոպտումը, գրքերի ոչնչացումը, գիտական կենտրոնների ավերումը, գիտնականների ու արհեստավորների զանգվածային սպանությունները մեծ վնաս հասցրին Բյուզանդիայի մշակույթին։ Խաչակիրների արշավանքը ուժեղ հարված հասցրեց նաև Բյուզանդիայի միջազգային դիրքերին։ Կայսրության տարածքի կտրուկ նեղացումը, ֆեոդալական պառակտման վտանգը, տնտեսական ու քաղաքական անկումը թուլացրին Բյուզանդիայի միջազգային դիրքերը։ Խաչակիրների արշավանքից հետո Բյուզանդիան արդեն չէր կարող խաղալ նախկին այն դերը, որ խաղում էր մինչև խաչակիրների արշավանքը։ Խաչակիրների արշավանքը ուժեղ հարված հասցրեց նաև Բյուզանդիայի ռազմական հզորությանը։ Կայսրության ռազմական ուժերը կտրուկ նվազեցին։ Կայսրության ռազմական ուժերի մեծ մասը, և հատկապես նրա նավատորմը, ոչնչացվեցին խաչակիրների արշավանքի ժամանակ։ Կայսրության ռազմական ուժերի մեծ մասը, և հատկապես նրա նավատորմը, ոչնչացվեցին խաչակիրների արշավանքի ժամանակ։

Խաչակիրների արշավանքը ուժեղ հարված հասցրեց նաև Բյուզանդիայի մշակույթին։ Կոստանդնուպոլսի կողոպտումը, գրքերի ոչնչացումը, գիտական կենտրոնների ավերումը, գիտնականների ու արհեստավորների զանգվածային սպանությունները մեծ վնաս հասցրին Բյուզանդիայի մշակույթին։ Խաչակիրների արշավանքը ուժեղ հարված հասցրեց նաև Բյուզանդիայի միջազգային դիրքերին։ Կայսրության տարածքի կտրուկ նեղացումը, ֆեոդալական պառակտման վտանգը, տնտեսական ու քաղաքական անկումը թուլացրին Բյուզանդիայի միջազգային դիրքերը։ Խաչակիրների արշավանքից հետո Բյուզանդիան արդեն չէր կարող խաղալ նախկին այն դերը, որ խաղում էր մինչև խաչակիրների արշավանքը։ Խաչակիրների արշավանքը ուժեղ հարված հասցրեց նաև Բյուզանդիայի ռազմական հզորությանը։ Կայսրության ռազմական ուժերը կտրուկ նվազեցին։ Կայսրության ռազմական ուժերի մեծ մասը, և հատկապես նրա նավատորմը, ոչնչացվեցին խաչակիրների արշավանքի ժամանակ։ Կայսրության ռազմական ուժերի մեծ մասը, և հատկապես նրա նավատորմը, ոչնչացվեցին խաչակիրների արշավանքի ժամանակ։

առավելագույն չափերին հենվածքները, որոնք վիճակագրական մասամբ գալիս էին այն գիրքերից, որ վերլուծվել էին Լատինական կայսրության մեջ։ Հենվածքները ստացան մի քանի կանոնավոր տրոհումներ, Ջմյուռնիա քաղաքը և առնվազն կարևոր տրոհումներ։

Հաշվակրաց տաճ- Քաշակրաց Միացած արշավանքները գրեթե
ման անհուժը վոչնչով չտարբերվեցին ստեղծված գրության մեջ, XIII դարից սկսած՝ քաշակրաց արշավանքի պրոպագանդը այլևս չէր գանում ամենափոքր արձագանք, ինչպիսին լինում էր առաջ։ Քաշակրաց առաջին ու խոշորագույն արշավանքներին, ինչպես նաև 1100 թ. արշավանքին, սովորաբար շրջաններից բազմաթիվ գյուղացիներ հարևցին։ Ժողովրդական լայն զարժում առաջացրեց նաև չորրորդ արշավանքը, վորին հարևց նույնպես բազմաթիվ չքավոր գյուղացիություն։ Բայց քաշակրաց վերջին արշավանքներն արդեն չէին կրում տարերային բնույթ։ Բնակչությունը, վոր առաջ մասսայաբար ձգտում էր դեպի Արևելք, սկսեց քնքշահավատությամբ վերաբերվել նոր արշավանքների քարոզին։ Ասպետները այլևս հույս չունեին վորևե չափով հասատատուն պրոտեկցիա կատարել Արևելքում։ Գյուղացիները արշավանքների մեջ վոչինչ չէին տեսնում, բացի կործանումից։ Ջնջին ոգևորում նաև հոգևորականության կուչերը և կրոնական ֆանատիզմի հրահրելու նրա փորձերը։ Լիակատար անվստահություն ստեղծվեց այն բանի նկատմամբ, թե այդ արշավանքները կարող են հասցնել վորևե գրական հետևանքներ։ Ճիշտ է, յերբեմն յերևան էին գալիս պրիմիտիվական բնույթի ինչ-վոր համամասնություններ, վորոնք առաջանում էին գլխավորապես ժողովրդական մասսաների քշվառությունից և անգործությունից գյուղացիներին, ստիպելով գնալ ուր ասես, նույնիսկ առանց հաջողության հույս ունենալու։

Մասսայական պատմական յերևույթներ առաջացնող ասկյալ ժողովրդական ոգևորի ֆոնի վրա միևնույն կարելի չի հանդիսանալ այսպես կոչված ժանկական խաչակրաց արշավանքները, վորոնք, սակայն, գուտ ժանկական չէին, վորովհետև գրանց մեջ առաջանում էին բազմաթիվ չափահասներ։ Տարածվեց այն անհերքելի գաղափարը, թե մանկական յերեխաները կարող են հրաշքով կատարել այն, ինչ վոր չհաջողվեց չափահաս մեծապատիվներին։ 1212 թվին Ստրասբուրգում յերևան եկավ հովիվ-ոտար Ստեֆանը, իրեն հայտարարելով աստծո առաքյալ, վորը կոչված է ազատել Ներսես-

49

Մ. Լ. Գ. Գ. Գ

պեմբ, և սկսեց յերեխաներէն մէջ խաչակրաց տըշտամներ քարոզել։ Մանուկներէն բազմութիւններն տրեխտակներէնին ներս կըչին։ Այդ քարոզի հաջողութիւնը հավանորէն նպաստում եր մանկական մասսայական անապահովութիւնը, վոր Ֆրանսիայի վրայ վայրկեում առաչացել եր XIII դ. պատերազմներից-Յերեխաներին մինացան բազմաքիվ չափահասներ, մանավանդ պատերազմներից սմայացած վայրերից։

Մոտ 30 հազար յերեխաներ և չափահասներ, գրկին առանց վորևե տպատագինման, սկզբնական մի ջանքով ինչվոր գերբնական միջամտութիւն վրա։ Ինչպես Ֆիլիպոս II Ավգուստ քաղաքորի տրդիլքին,—վորը հաստատում եր այդ մանուկների ամբողջ անմասութիւնը, մանուկները ետ տպրտվելին գնացի հարավ, Մարսել։ Ներանցից մինչև քչերը հնարավորվելին քաղաքորի հրամանին և վերադարձան իրենց տները։ Մարսելում նավատերերը հանեն ստան ներանց հասցնել Պաղեստին։ Յերեխաներով բեռնված նավերի մի մասը հանապարհին խորտակվելց փոթորկից, իսկ Ինացած յերեխաներին հասցրին Ֆեզիպատոս և տյնտեղ ծախեցին վորպես տարուհներ։

Միաժամանակ Նուռնպիոի պրոպագանդ եր մղում Փերժանիայում Ֆիլիպոս անունով մի տղա, վորը գեռ 10 տարեկան էլ չէնար և վորին դնկավարում եր իր տարիվաճառ հայրը։ Ֆիլիպոսին հետևեցին մոտ 30 հազար յերեխաներ։ Ներանք հասան մինչև հարավային Իտալիա, ուր տեղական իշխանութիւնները կասեցրին յերեխաների հետագա արշավանքը։ Ն ներանց տարիքին վերադառնալ հայրենիք։ Վերադարձին յերեխաների մեծ մասը կոտորվեց։

Ֆիլիպիրների չորրորդ արշավանքով նյատես ավարտում և ռազմական-գաղութացման մեծ շարժումը գնդի Արևելք։ Ինչով բացատրել այդ ամբողջ հակայական շարժման պատճառը և վերջնական անհաջողութիւնը,—այն շարժման, վորը ցնցեց հարավային ժողովուրդները և անքիվ ու անհամար զոհեր թողց Արևմտյան Եվրոպային։ Այստեղ, իհարկե, մեծ գեր խաղաց Արևելքի բազաքական միավորումը յեգիպտական սուլթանների իշխանութեան տակ և խաչակիրներին տված հակահարվածի ուժգնացումը։

Բայց և այնպես, գլխավոր պատճառը տնտեսական և քաղաքական փոփոխութիւններն եղին հենց Արևմտյան Եվրոպայի կյանքում։ XIII դարում Եվրոպայում ապրանքային տնտեսութիւնը նկատվում

և արտադրողական ուժերի զարգացման, բարելավվեց գյուղատնտեսության տեխնիկան, սկսվեցին ջրկիզաշրջան սիստեմից անցնել յեռադաշտային, լայնորեն զարգացավ պաշարատուների ապրով և մերգելով, ուժեղ քայլով մոտեցավ նրին անասունքը՝ հողը վարելու համար, մշակվեցին յեր զարգացում տվոյի վայրերի մի մասը։ Ձեռնարկները սկսեցին մտածել այն մասին, թե ինչպես հողից ավելի շատ կնկատեն տանան անտնտեսության կապանակները կատարելագործելու և աշխատանքի ուժեղ շահագործման միջոցով։ Այդ կապակցությամբ յերևան յեկան շարապրությունները գյուղատնտեսության մասին, սոհմանվեց կալվածատիրական յեկամուտների հիշատ հարկատուն։ Գյուղացիությունը մոտոմը սկսեց անցնել դրամական ռենտայնի, վոր արդեն մի քայլ եր գնում գնողական ռենտայի քայլադարձը։ Դրամական ռենտան գյուղացիության գոնե վորոշ մասի համար իր անտեսության արտադրողականությունը բարձրացնելու և վորոշ կուտակման հնարավորություն եր ստեղծում։ Միևնույն ժամանակ այդ ռենտան քիչ գնողականներին և քիչ այդ շրջանում առաջացած գյուղացիական վերնախավին ստիպում եր շահագործել ստիպողական ձևերով աշխատանքը։ Մովը, վոր զարգացրել սկսած եր Նեղկոյացիում գեռ XII գարում, զգալիորեն ծնդմացավ XIII գարում։ Նույն ուղղությամբ ընթանում եր քաղաքների զարգացումը,—գնալ ուր փախչում եր գնողականների կողմից ճնշվող գյուղացիության քայքայվող մասը։ Քաղաքների և գնողականների պայքարը այս կամ այն չափով անդրադառնում եր նաև գյուղացիության դրության վրա։

Քաղաքի և գյուղի միջև աշխատանքի բաժանումը և քաղաքային արհեստի ածը կարևորագույն մոմենտ եր հանդիսանում արտադրողական ուժերի զարգացման մեջ։ Ակտիվով Ծիվրոպան և վիճակը իր կնքակրելու ավելի բազմազգ բնակչությունն, և տարբեր կատաստրոֆների ազդեցությունը զգալիորեն մեղմանում եր։

Իհարկե, գյուղացիների ընդհանուր չվիրջացավ։ Ընդհակառակը, հանախ այն ավելի ծանր եր լինում։ Բայց գյուղացին այդ ճնշումից արդեն չեր փախչում անդրծովյան տավնապատ յերկիրը,—նա պատրաստվում եր արդյունաս պայքար մղել իր հողի, իր աշխատանքի համար։ Այդ պայքարի մոմենտը զգացվում և արդեն խաչակրաց արշավանքների ժամանակ։

Դրա հետ միաժամանակ Ծիվրոպայի քաղաքական կյանքում

տեղի ունեցան մի շարք կարևորագույն փոփոխություններ. Ժամանակվից քաղաքական իշխանությունը, ընկավ ֆեոդալական ազատությունը, պահպանում էին ֆեոդալական յերկպառակությունները, վորոնք քայքայում էին պյուպագինների, ֆեոդալների ամենի նատակյաց գործեն. Քաղցած ապահովության համար բացվում էին գաղութացման նոր ժամրեր, գնալի ուր ազատությամբ ձգտում էր Նա,—և ամենից առաջ Միջերկրյան մասրերը. Ընդեն Բնանարդ Կլերվոցին, խաչակրաց յերկրորդ արշավանքի քարոզիչը, որհնեց ասքետական ասպետներին, ովքեր գնում խաչակրաց պատյար մղելու համար, հանձնարարելով նրա վոչնչացնել, նրա քրիստոնյա գործերը նրանց. Ինոկենտիոս III-ը խաչակրաց արշավանք իր քարոզում Միջերկրյան հնդիանների գեմ, ընդգատացած ասպետները ուրիշ պատժունք չէ էին գանում իրենց համար—ծառայում էին քաղաքների վարձու զորքերում.

Վենետիկցիները, վենեսիկցիները, ջենովացիները, պրովանսալյան և կատալոնյան վաճառականները ձեռնտու պայմանագրեր կընքեցին մուսուլմանական քաղաքների հետ և այլևս խաչակիրների ոգնության կարիք չէին զգում.

Մի խոսքով, այն բոլոր հասարակական գաստակարգերը, վորոնք մասնակցել էին խաչակրաց առաջին արշավանքներին, արդյոք ժամանակաշրջանում արդեն ամենքան էլ չէին հետաքրքրվում այդ անցքերով՝ ոգտագործելով միայն վոտանգավոր ձեռնարկումներով. Այն գոհերը, վորոնք պահանջվում էին այդ գաղութները պահելու համար, չէին արդարացվում դրանց բերած ոգուտով.

Նոսլակրաց վերջին արշավանքը. Մենք մեծ ուժերով կերպով կհիշատակենք խաչակրաց վերջին արշավանքները. Խաչակրաց հինգերորդ արշավանքը (1217 Ք.) սկզբում ուղղված էր գեպի Միջին, բայց հետո գործով Եգիպտոսի գեմ, վորի սուլթանը տիրում էր Պաղեստինին և Եյուբյաններին—Սալադինի հետնորդների գինաստիայից էր. Խաչակիրները հաջողվեց յերկարատև պաշարումից հետո գրավել Դամիետտան—առևտրական կարևոր քաղաքը (1219 Ք.) և լուրջ սպառնալիք գառնալ Եգիպտոսի ու Պաղեստինի համար. Բայց ներքին յերկպառակություններն ու անհաշտ հրամանատարությունը տյնուհետև հասցրին ապժամանակ անհաջողություններին, վորոնք խաչակիրներին ստիպեցին ժամրել Եգիպտոսը (1221 Ք.).

1229 Ք. սկսվեց խաչակրաց վեցերորդ արշավանքը. Գրի-

գործում IX պապն արդեն այն, վորովհետև այդ արշավանքը ղեկավարում էր Ջերիդրին II կայսրը, վորը պայքար էր մղում պապության դեմ և վտարվել էր յհկնգնցուց։ Գործելով ավելի շատ դիվանագիտական հանապարհով քան զինքով, ոտապգրկելով այն պայքարը, վոր Սիբիայի համար մղվում էր Գաժատկոսի եմիրի ու յհգիպտական սուլթանի միջև, Ջերիդրին II-ը կարողացավ տեղակել յհգիպտական սուլթանին, վոր վերջինս դիմի Ջերուսաղեմը և մի շարք ուրիշ կետեր Գազետաինուսն ճիշտ և, դրա համար նա խոստացավ վոչ մի ռազմական չհասցնել Սիբիայի քրիստոնյաներին ընդդեմ Ջեգիպտոսի։ Սակայն Ջերիդրիխի ժնեվնելուց հետո խաչակիրների միջև սկսվեցին անվերջ գժտություններ և պատերազմներ, վորոնց հետևանքն այն եղավ, վոր 1244 թվին մուսուլմանները նորից, այս անգամ արդեն վերջնականապես սիրացան Ջերուսաղեմին։

Խաչակրաց յոթերորդ արշավանքը (1248—1254 թ. թ.), վորի գլուխ էր կանգնած Ֆրանսիական քագավոր Լյուդովիկոս XI-ը, ուղղված էր Ջեգիպտոսի դեմ։ Մի քանի ժամանակի հաջողություններից հետո այն վերջացավ ռազմական կատաստրոֆով, վորի ժամանակ ինքը քագավորը գերի ընկավ և հետո ազատվեց մեծ փրկագնով։

Այս արշավանքին ևս մասնակցեց ժողովրդական մասսան, բայց նա հաքամկվեց վոչ թե տանհավատներից, այլ իր պատկարգային քշնամիներից—ֆեոդալներից և յհկնգնցու վրա։ 1251 թվին Լյուդովիկոս IX-ը դիմեց Ֆրանսիային, կոչ անելով ոգնություն հասցնել։ Ջեոդալները չաբանաքնեցին այդ կոչին, բայց այն արձագանք գտավ հարստահարված ժողովրդական մասսաների մեջ, վորոնց մոտ յերևան յհկավ ժողովրդական քարոզիչ, վոմն Ջերոնի Հակոբ, վոր Հունգարիայից եր։ Նա քարոզում եր, վոր Ջերուսաղեմը պետք է փրկեն վոչ թե փառասեր ասպետները, այլ բոլորի կողմից արհամարհված չքավորությունը։ Նա կբաւոսկ կերպով գուրս եր գալիս կաթոլիկ քահանաների և կուսակրոնների դեմ։ Ֆլագելանների հակայական մասսաները Ֆրանսիայի հյուսիսից շարժվեցին գեպի հարավ, Ռեյնին, Ռուրի վրայով։ Ճանապարհին նրանք ջարդում եյին հարուստներին, տերտերներին ու կուսակրոնների։ Ժողովուրդը մեծ խըմբերով միանում եր նրանց։ Ակրշավանքին մասնակցողների թիվը հասնում եյին մինչև 100 հազար (այդ թիվը, իհարկե, խիստ չափազանցված է)։ Նրանք գնում եյին մի քանի խոմատներով,

ցրվում էին այս ու այն կողմ, այնպես վոր սկզբում գլուխ կորցրած ֆեոդալներն ու կառավարությունը հնար չունեին լարելու նրանց մեջ. Մի մասը փախավ, մի մասը կոտորվեց կամ գերի ընկավ և ապա գլխատվեց։

Նույն Լյուդովիկոս IX-ը գլխավորեց խաչակրաց ուղևորը և վերջին արշավանքը (1270 թ.)՝ վորին մասնակցելու ցանկությունն ունեցողները այնքան քիչ էին, վոր Քապավորը ստիպված եր փոխով ասպետներ վարձել Լյուդովիկոս IX-ի չեղբոր, Կառլոս Անժուլյանի քաղաքականությամբ,—վորը գրաված քիչ առաջ գտնվել եր հարավային Իտալիայի և Սիցիլիայի Քապավոր,—խաչակիրները գնացին ամենից առաջ Կարլոսի քշնամու—Թունիսի սուլթանի դեմ. Թունիսում նրանց մեջ ժանտախտ առաջացավ, վորը կոտորեց խաչակիրների մի մասին, այդ քվում նաև Լյուդովիկոս IX-ին, իսկ կենդանի մնացածները հնար գտնեան։

Գագերը քրիստոնյա Քապավորներին կոչ էին անում գնալ խաչակրաց նոր արշավանքներ, համագործակցություններ էին կատարում։ Մի քանի Քապավորներ խոչ ընդունեցին, բայց այլևս վոչ մի արշավանք չկատարվեց։ XIV դարում ևս կազմվում էին արշավանքների պլաններ, վորոնք, ասկում, գաղափար չէին իրագործվում։

Արևմուտքից այլևս ոգնություն չստանալով, Միջին-ասիական խաչակիրների գաղութները չէին կարող պահպանվել իրենց ուժերով։ Եգիպտական սուլթաններն մեկը մյուսի հետևից գրավում էին նրանց քաղաքները։ 1268 թվին գրավվեց Անտիոքը, 1289 թվին—Տրիպոլին, 1291 թվին—Ակրան—խաչակիրների վերջին հենարանը Արևելքում։ Դրանից հետո չուտով անհետացավ նաև մյուս քաղաքները։

Խաչակիրները հաստատվեցին մեծ Կիպրոսի Քապավորության մեջ։ Կիպրոսի գլխավոր նավահանգիստը, Համագուստան մի ժամանակ Միջերկրական ծովի արևելյան մասի առևտրական կարևորագույն կետն եր։ Այստեղ տեղի էր ունենում արևելյան ապրանքների (գլխավորապես համեմունքների) փոխանակություն փայտի ու բրնձի հետ, վորովհետև բերվում էին Արևմուտքից, Կիպրոսի Քապավորը Եկրուսաղեմի Քապավորի տիտղոս եր կրում։ Կիպրոսում կերտվում էին «Եկրուսաղեմյան» ոսկեդները։ 1489 թվին կղզին միացվեց Վենետիկի տերությանը։ Հյուրընկալները 1310 թվին գրավեցին Ռոդոս կղզին և տիրում էին մինչև XVI դարը։

Նավակրաց արշավանքների ամիսները

Ամբի խաչակրաց արշավանքների անմիջական նպատակը համաքրիստոնեական գրավումն Արևելքում, ապա դրանք վերջացան անհաջողություններով, բայց և այնպես խիստ դպրի հետևանքներ ունեցան Միջերկրական համար։ Ամենից առաջ պետք է մատնանշել, որ խաչակրաց արշավանքները վերջ ավին բյուզանդացիների և արաբների տիրապետությանը Միջերկրական ծովի արևելյան մասում։ Վենետիկցիներն ու Ջենովացիները, շնորհիվ Միջերկրից և Պոնտոսներից խաչակիրների արտաքսվելուն, ետևից Միջերկրական ծովի վրայով կատարվող առևտրի տերերը։ Ջենովան հատատատապես ամրացավ բյուզանդական տիրապետությունների, մի չարք առևտրական ֆակտորիաներ առեցին Սև ծովի ափերին։ Վենետիկը սկսա հարաբերություններ հաստատեց Եգիպտոսի հետ։

Խաչակրաց արշավանքները Արևմտյան Եվրոպային ծանոթացրին Արևելքի տեխնիկայի և կուլտուրայի հետ։ Սակայն վերջ մեծ նշանակություն և կորուստ, քան արևելյան ապրանքները իրենց համապարհով նրին անցնում Արևմուտք։ Խաչակրաց արշավանքները Արևելքի հետ չփվելու միակ միջոցը չերին։ Արաբները Արևմուտքին շատ բան հարստացրին Սիցիլիայում ունեցած իրենց տիրույթների և մանավանդ Կորդովայի խալիֆայի միջոցով։ Բյուզանդական կայսրությունը յոթով վոչ միայն առևտրի, այլև կուլտուրայի և տեխնիկայի նվաճումները հարստացրեց Արևելքի հետ առևտրական հարաբերությունները առանց խաչակրաց արշավանքների էլ քուրդ երին տալիս բնավորացնելին շատ բան փոխառնել արևելյան ժողովրդներից։ Այս պատճառով շատ կասկածներ են ծագում այն խնդիրը վորոշելիս, թե Եվրոպան ինչով և պարտական խաչակիրների չարժմանը։ Համենայն դեպս այդ ժամանակ հարստանում և գյուղատնտեսական կուլտուրան։ Եվրոպայում սկսում են մշակվել նոր կուլտուրաներ—եգիպտացորեն, բրինձ, քնջութ, ֆիրան, յեգիպտացորեն, ձմերուկ, կիտրոն, պիստակ։ Տարածվում է շաքարի գործածությունը,—վոր սառցվում է չարքարեղեններից։ Ընդհակառակն են, վոր հագուստներում Եվրոպա մուտք են գործել Միջերկրից։

Արևելյան տեխնիկան հավանորեն քիչ ազդեցություն չի գործել մանուֆակտուրական արդյունաբերության և մետաղների մշակման վրա։ Մի չարք գործվածքներ, վորոնք սկսեցին պատրաստվել Արևմուտքում, ունեն արևելյան անուններ (դամասկ,

մուսին և այլն)։ Արևմուտքի ժամանակակից արդյունաբերությունը շատ բանով կախված էր Արևելքից ներմուծվող ապրանքներից։ Այնտեղից ստացվում էր մետաքս, բամբակ, մի շարք ներկանյութեր, չէր, վորը գործ էր ածվում ներկը կայուն դարձնելու համար։

Եկան մի քանի փոխառություններ նաև ռազմական գործում, օրինակ, ատեղ, փող, Քյորուկ։ Վորոշ ապրանքներ քողին նաև արևելյան սովորություններըր։ Մինա անձնաքրատեր ատլետական Արևմուտքում յերկար չկկով բողնիքը։ Այսուհդ սկսեցին մորուք քողնել (մինչ այդ յեվրոպական ատլետները բոլորովին սափրվում էլին կամ միայն բնական քողնում)։

Ավելի դժվար և վորոշել, թե արևելյան արվեստը ինչ ազդեցություն քողնց Արևմուտքի վրա, մանավորապես ինչ դեր խաղաց Արևելքը ռոմանական վոճից գոթականին անցնելու մեջ։ Արաբական գիտության ազդեցությունը Արևմուտք եր անցնում ավելի շատ Կորդովայի խալիֆաթի, քան Սիրիայի միջոցով։ Անգլիական և սիրիական Արևելքի ազդեցությունը ատլետական մի քանի սովորություններըի վրա, օրինակ գինանիշներ կրելու սովորության, վոր փոխ եր առնված խաչակրաց արշավանքների ժամանակ։

Մ՛է ավելի բարդ և այն հարցը, թե խաչակրաց արշավանքները ինչ ազդեցություն քողին Արևմտյան Եվրոպայի հասարակարգի վրա։ Միայ կլիներ այդ արշավանքներով բացատրել գյուղացիների դրության մեջ յեղած փոփոխությունները, ատլետության՝ վորպես ուրույն կազմակերպության զարգացումը, ատլետական գրականության զարգացումը։ Այդ բոլոր յերևույթները յեվրոպական ֆեոդալական հասարակության մեջ զարգացած էլին նաև խաչակրաց արշավանքներից անկախ։ Մակայն կասկածից դուրս և, վոր խաչակրաց արշավանքներն այստեղ քիչ ազդեցություն չեն քողնել։

Արևելքում յեղած ատլետները սկսեցին ավելի նուրբ պահանջներ ցուցաբերել, քան ունեցին առաջ. Նրանք այլևս չէլին բավականանում տանը գործած հագուստով և վատ գինիով, վոր պատրաստվում եր Նրանց խաղրի այգիներում, չէլին բավականանում իրենց անձուկ ու անհարմարավետ սենյակներով։ Նրանց հետևում էլին նաև այն ատլետները, վորոնք մեացել էլին տանը։ Հիմա Նրանց պահանջները ընդլայնվում էլին, քանի դրա հետ միասին ընդլայնվում էլին այդ պահանջները բավարարելու

յնգամանքները, ընդհիմ այն հանգամանքին, վոր ամեսամ նր ապրանքաշրջանառությունն Արևելքի հետ, վորտեղից ներմուծվում էին գլխավորապես պնրեանքի առարկաներ, քանկարժեք և հազվագյուտ գինիներ, ինչպես նաև համեմունք, վորի նկատմամբ մեծ պահանջ կար յնվրոպական հասարակության բարձր դասակարգերում։ Ապրանքների կյանքի ամբողջ վոճը փոխվեց։ Նախկին գյուղական բնակչի փոխարեն հիմա մենք տեսնում ենք մի մարդ, վորը յուրացրել է նուրբ կյանքին և պնրեանքին ընտելացել։

Ինչպես նր բավարարվում ասպետական դասակարգի պահանջների մեջ, ուժ հաշվին նր, վոր ֆեոդալը սկսեց ավելի լավ հագնվել, կերակրվել և այլն։ Պարզ է, վոր իր յնկամուտների գլխավոր ազբյուրի—գյուղացու հաշվին։ Այդ ժամանակ գյուղատնտեսական տեխնիկայի համեմատաբար աննշան աճման պայմաններում անբյորի յնկամուտների բարձրացումը կարող նր ընթանալ գլխավորապես գյուղացիության շահագործումն ուժեղացնելու հաշվին։ Ճիշտ է, սկզբնական ժամանակներում խաչակրաց արշավանքները վորոշ չափով թնթնացրին գյուղացիության դրությունը։ Բանն այն է, վոր կալվածատեր-ֆեոդալները, մնկնելով խաչակրաց արշավանքների, գրամի կարիք նյին զգում և այս պատճառով հանձն վճարով ազատում նյին գյուղացիներին։ Գյուղացիները ձեռնտու պայմաններով փրկանք նյին տալիս և ազատվում կալվածատերերից, կամ թնթնացնում նյին իրենց պարհավնները։ Գյուղացիները ազատվում նյին ֆեոդալների բացակայությունից իրենց դրությունը թնթնացնելու համար։ Բայց այդ միայն ժամանակավոր բարելավում նր, վորին սովորաբար հետևում նր գյուղացիության դնի ուզղված ճնշման ուժեղացումը։ Ընկատած է, վոր փարթամ կյանքով ապրելու սովորությունները ժառանգակնցին ասպետության գլխի մոտ քայքայմանը, ազգատացման, պարտքերի մեջ թաղվելուն և դրանով նպաստանցին ֆեոդալական կարգի քայքայմանը։ Սակայն այդ բոլոր յնրևույթների հիմքը յնվրոպական նկոնոմիկայի զարգացումն նր։ Այդ բոլորը նկատվում և արդնն միևնույն խաչակրաց արշավանքները, և դրանց ազդեցությունը կարող նր միայն ուժեղացնել և արել այդ պրոցեսը։ Նուսինը կարելի չի ասել գյուղացիական շարժումների աճման մասին, վորը մենք մատնանշել ենք խաչակրաց արշավանքները նկարագրելիս։

ԳԼՈՒԽ XVII

ՖԵՈԴԱԼԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Քաղաքների պայքարը անձեռնմխելիության համար

Ֆեոդալ տնտեսների դեմ քաղաքների պայքարը սկսվում է քաղաքային զարգացման առաջին իսկ քայլերից։ Այդ պայքարում կազմակերպվում և համախմբվում են այն մասնաժամված տարրերը, որոնցից բազկացած է քաղաքը իր դարուքյան սկզբում։ Այդ պայքարի կնքից և կախված քաղաքական այն կառուցվածքը, որ առանում և քաղաքը։

Այն պայքարը, որ կռվում ունեցող անմիջական արտադրողների դեմ հին իշխող հողատերերի իշխանության դեմ, քնորոշ և ֆեոդալական ամբողջ կարգի համար։ Այդ պայքարն ուղեկցում և ֆեոդալական գյուղի ամբողջ պատմությանը։

Բայց քաղաքի համար քնորոշ և այդ պայքարի առանձնահատուկ արվանությունը, որովհետև քաղաքում ավելի վաղ և ավելի ուժեղ քափով են զարգանում ապրանքային-դրամական հարաբերությունները։

Քաղաքներում ապրանքային դրամական հարաբերությունների զարգացումը սրում և պայքարը քաղաքի և ֆեոդալի դեմ, վորը ձգտում և ֆեոդալական անհատն ավելացնելու միջոցով ֆքսպլուատացիայի յենթարկել քաղաքային առող կուտակումը։ Քաղաքի նկատմամբ անհյորի պահանջները քանի գնում ավելանում են։ Անհյորն անցնում և ուղղակի հարստահարման, քաղաքացիների դեմ ուղղված անմիջական բռնության, վորպեսզի ավելացնի քաղաքից ստացած իր յենթամատնները։ Քաղաքի և անհյորի միջև սրա հողի վրա ծագում են ընդհարումներ, վորոնք քաղաքային բնակչությանը ստիպում են անկախության նվաճելու համար ստեղծել վորոշ կազմակերպություն, վորը միամամանակ հիմք և հանդիսանում քաղաքային ինքնավարության համար։

Միևնույն ընթերի դեմ քաղաքների պայքարը սկսվում և XI դա-

բիչ։ Այդ պայքարի առանձին դեպքերը յիգել են նաև առաջ, այնտեղ, ուր վոչ մի սկսվել քաղաքային կյանքը,—Իտալիայում և Ինգլիսյանգնիսում։ Այդ պայքարում առաջանում ու կազմվում է քաղաքային կոմմունիսպուքյան մի նոր ձև, վոր հյուսիսային Ֆրանսիայում սկսում է կոչվել կոմունա։

Մենյորների դեմ քաղաքների մղած պայքարի ցայտուն պատկեր է տալիս հյուսիսային Ֆրանսիայի քաղաքների պատմուքյունը։ Պայքարը սկսվեց 11-ոդրդ քաղաքը, վորը 1077 քվին կոմունա ստեղծեց։ Այնուհետև կոմունաներ հիմնվեցին Մենս-ում, Բովեյում, Նուայոնում, Լաոնում։

Այդ գործողության ժամանակագրությունը, վորովհետև կանգնած ենք ֆեոդալական սեռաֆնտի վրա (Դվիքսերա նոժանգին), կոմունան անվանում են «նոր և առնչի բառ»։ Ֆեոդալների համար «նոր և առնչի» այդ բառն ոչ լոզունգն եր, վորով հյուսիսային ֆրանսիական քաղաքներն ապստամբում և պայքարում ենին իրենց սենյորների դեմ։ Մենյորները սահմանված ենին հանգես գիշումներ անել և ինքնավարուքյան իրավունքներ տալ քաղաքներին։ Բայց հենց վոր սենյորն իրեն բավականացած ուժեղ եր զգում, նա եր վերցնում բոլոր գիշումները, և պայքարը սկսվում եր նորից, յերբեմն ձգձգվելով հարյուրամյակներ։

Լաոնի կոմունայի պատմությունը

Ֆեոդալների դեմ հյուսիս-ֆրանսիական կոմունաների մղած պայքարի բնորոշ օրինակ է հանդիսանում Լաոն (Laon) քաղաքի պատմուքյունը։ Այդ քաղաքը գտնվում է Փարիզից դեպի հյուսիս-արևելք։ XI դ. վերջում Լաոնը Հյուսիսային Ֆրանսիայի ամենահարուստ քաղաքներից մեկն եր և մեծ չնշանակություն եր ներում իր սենյորին։ Լաոնի, ինչպես և այլ ժամանակվա շատ քաղաքների սենյորը եպիսկոպոսն եր։ Լաոնի քիմը չափազանց շահավետ եր համարվում և այն տառնալու համար եպիսկոպոսները մեծ փող եյին ծախսում։

Այդ ժամանակվա եպիսկոպոսը յուրահատուկ գեմք եր։ Նա հաճախ հագիվ եր կարդալ գրել, վատ եր կարդում յաուինեների, չեր կարողանում լեզվաբանական տպատավորություն կատարել։ Նա ռազմիկ եր, վորորդ, մի խոսքով աշխարհական ֆեոդալ, միայն քահանայի տասիճան ուներ։

XII գարի սկզբում ծայրահեղ չափով սրվեց պայքարը եպիսկոպոսների և Լաոնի մեջ։ Եպիսկոպոսները և նրանց տպահանները վոչ մի բանությամբ առաջ կանգ չեյին առնում, վորպեսզի ավելորդ փող կորզեն քաղաքից. նրանք ձերբակալում

Նրին հարուստ քաղաքացիներին, բանտարկում և փրկանք նրին պահանջում. նրանք անընդհատ ըմբոստացնում նրին հարկերը, գոտի նրին չնքիարկում և հակառակոն ուղղանքներով անանկացնում այն մարդկանց, ովքեր չնրին վճարում հարկերը. Մահկան ժամանակագրությունը ժամանակում և, որ Հանի քաղաքացիներն և գեմ չնրին քարաններու քաղաքային չուկան ժամանած գյուղացիներին, վորոնց կանչում նրին իրենց անիրը և պահում փականքի տակ, մինչև որ այդ գյուղացիները փրկանք վճարնրին.

Մենյորի գործադրած հնարամիներն առանձնապես ուժեղացան այն ժամանակ, երբ յեպիսկոպոս գարձավ Նորմանդացի Գոդրին (1108 թ.). Քաղաքը վորոշեց փրկանքով ազատվել սենյորից, վճարելով նրան մի խոշոր գումար. Ոգտվելով Գոդրու բացակայությունից, քաղաքը պայմանագիր կնքեց նրա տեղակալների հետ. Գոդրին, որ փոքի կարիք ուներ, համաձայնվեց այդ գործարքի հետ. Հանում էկոմունան կազմակերպվեց. Կոմունան քաղաքացիներին իրավունք տվեց ազատվել սենյորի ամեն տեսակ հարստահարությունից, որքի համար քաղաքը պարտավորվում էր ամեն տարի նրան վորոշ ռենտա վճարել. Քաղաքը յեպիսկոպոսից իրավունք ստացավ ունենալ ինքնավարություն, հարկեր գնել քաղաքացիների վրա և, վերջապես, ունենալ իր սեփական դատարանը, բացի յեպիսկոպոսի դատարանից. Ամբողջ բնակչությունը իր վրա վերցրեց յեպիսկոպոսին վճարվելիք գումարը. Քաղաքացիների խնդրանքով կոմունան հաստատեց Լյուդովիկոս VI Քաջավորը, վորը դրա համար քաղցրժեք նվերներ ստացավ.

Մանրն Գոդրին շատ չուտով վտանգ քաղաքից ստացած դրամը. Ցնվ նա վորոշեց վերացնել կոմունան. Քաջավորին հրավիրելով Լան, Գոդրին նրան քնդրեց վոչնչացնել կոմունան, մեծաժամանակ Քաջավորին առաջարկելով մի պատի գումար. Իմանալով այդ մասին, քաղաքացիները իրենց կողմից Քաջավորին առաջարկեցին 400 լիվր, բայց վորովհետև Գոդրին 700 եր առաջարկել, կոմունայի բախտը վճռվեց. Կոմունայ խարտիան վոչնչացվեց (1112 թ.). Կոմունայի այս վերացումը և Գոդրու փորձը,—քաղաքացիներից գանձել այն գումարը, վոր նա խոստացել էր Քաջավորին կոմունան վերացնելու համար,—ապստամբություն առաջացրին. Հնչեց մարսելյան կոչը՝ «Կոմունա, կոմունա». Քաղաքացիները զինվեցին ու հարձակվեցին ապստամների տների վրա. Ապստամներից և յեպիսկոպոսի նշանակած պաշտոն-

յանձրից չատերը սպանվեցին։ Վնբշոպս սպանվեց և ինքը, եպիսկոպոսը, և նրա դիակը չորեքօր ժամանակ ընկած էր փողոցում։

Այսպիսով քաղաքը հաղթեց, բայց քաղաքորը, որ չկրաչխաֆորել էր կոմսության վերացումը, և հյուսիսային Ֆրանսիայի ֆեոդալները՝ որոչեցին Լանից վրեժ առնել այդ ապստամբության համար։ Լանի բնակիչների մի մասը, չդադարելով քաղաքական գործերի կրևևալուն, հեռացավ քաղաքից, որը գրավվեց և քաղվեց քաղաքորի ու ֆեոդալների զորքերի կողմից։ Շատ քաղաքացիներ կոտորվեցին և տանջանքների ենթարկվեցին, կամ ստրկության վերացվեց։ Քաղաք մտավ մի նոր եպիսկոպոս, որը մի փոքր ավելի զգուշ ձևով վերականգնեց հնից այն հարստահարությունները, որ տեղի ունեցին Ֆոշրու կատավարման ժամանակ։ Ֆոշրու հաշորդների դեմ բռնկվեցին մի քանի ապստամբություններ, սրնչև որ երանք համաձայնվեցին գիշումներ տանել և քույլ տալ քաղաքացիներին կոմունա կազմակերպելու։ Սակայն եպիսկոպոսին անհանգիստ այդ բռնից խուսափելու համար կոմունան անվանեցին «խաղաղության հիմնարկություն»։ Քաղաքորը հաստատեց այդ գիշումը (1128 թ.)։ Կոմունան վերականգնելուց հետո Լանում սկսվեց խաղաղ կյանք, որը չարունակվեց մոտ 50 տարի։ 1175 թվին եպիսկոպոսը զորության Լանից կրկին հաստատել կոմունան։ Քաղաքացիները դրան պատասխանեցին նոր ապստամբությամբ։ Լանի բնակիչները ոգնության կանչեցին հյուսիսային Ֆրանսիայի մյուս կոմունաներին (Մուասոն, Վնյե, Կրեպի)։ Միևնույն ժամանակ եպիսկոպոսը դաշնակիցներ գտավ հյուսիս-ֆրանսիական և նույնիսկ հարևան գերմանական ֆեոդալների մեջ։

Այս անգամ Լյուդովիկոս VII քաղաքորը անցավ կոմունայի կողմը։ Քաղաքորական իշխանությունը քաղաքների նկատմամբ անկայուն քաղաքականություն էր վարում։ Քաղաքորը հանգես էր գալիս զորեղ միջնորդ ֆեոդալների և քաղաքի միջև ու պաշտպանում էր այն կողմը, որը նրան ավելի շատ էր վճարում և որից նա ավելի ժամանակ ավելի շատ օգուտ էր ստանում։ Նա բանից կոմունայի կողմը և Լանը պահպանից կոմունա ունենալու իրավունքը։ Բայց Լյուդովիկոս VII-ի հաջորդ Ֆիլիպոս II Ավգուստոսը եպիսկոպոսից խոշոր կաշառք ստացավ և համաձայնվեց վերացնել կոմունան։ Այսպիսով կոմունան մերթ հափշտակվում էր Լանից, մերթ վերականգնվում,

և այս պայքարը շարունակվեց մինչև XIV դարը, երբ կոմունան վերջնականապես վերացվեց (1381 թ.)։ XIV դարը քաղաքական իշխանության ամենադաժան դարն էր, և կոմունայի վերացումը չեզոքացրեց իշխանության, վերականգնում չէր նշանակում քաղաքի նկատմամբ, այլ քաղաքի իշխանության հաստատում։

Պատմական իմաստությամբ հետազոտել այն պայքարի պրոցեսը, որ մղվում էր սենյորի և քաղաքի միջև, մի պրոցես, որի ժամանակ ձևավորվում և քաղաքային ինքնավարության նշանակությամբ քիչ անկյորի դեմ ուղղված միությունն է և քիչ քաղաքային վարչության կազմակերպության կոմունան—այդ քաղաք է, որն ոտքի է ելնում սենյորի իրավունքների դեմ։ Այդ կոնկրետ ֆեոդալական անկյորիա չէ։ Նա իրավունք ունի պատերազմ հայտարարել, հարկեր կիրառել, կարել իր դրամը, պահել իր բանակը, դատել, ընտրել իր պաշտոնատար անձանց։ Կոմունան հաճախ ունի իր հորթ դատարանները։ Հին սենյորի դեմ մղած պայքարը քաղաքը դարձնում է այն, ինչ որ այդ քաղաքը դառնում է իր զարգացման նկատմամբ ժամանակաշրջանում։ Բայց այդ պայքարը Միջերկրական տարբեր կերպերով է ընթանում, և դրա վրա մեծ պետք է կանգ առնենք առանձին կերպարների պատմությունը շարադրելիս։ Ջրանցիսկոսում, մանավանդ հյուսիսային Ջրանցիսկոսում, այդ պայքարը տեղի չի ունենում հանուն արյունատու հողատերերի մեռյ։ Քաղաքներին համեմատաբար հեշտ հաջողվեց իրենց սենյորների դեմ հաղթանակ տանել Իտալիայում, որտեղ ֆեոդալիզմը ավելի քույլ էր զարգացած, որտեղ քաղաքները շատ վաղ և ուժեղ քաղաքական կյանքով էին ապրում, որ պայքար էր մղում սենյորների դեմ, հաճախ միավորվում էր քաղաքների հետ՝ ընդդեմ սենյորների։ Արդեն XI դարում աշխույժ քաղաքները, ինչպես Միլանը և Վերոնան, ինքնավարություն ձեռք բերին։ Հյուսիս-իտալական քաղաքները իրենց ինքնուրույնությունն ամրապնդելու համար ոտքոտրիների պատերի պայքարը կայսրների դեմ, արտոնություններ ձեռք բերելով քիչ պատերից և քիչ կայսրներից։ Դրա հետևանքով Իտալիայի քաղաքները վոչ միայն լիակատար կամ գրեթե լիակատար ինքնուրույնություն ստացան սենյորներից, այլև շրջակա գյուղական ոկրուգը չենթարկեցին իրենց

Իտալիայում առանձին մի պրոբլեմ, որ հանդիսանում է առանձին, ինչ որ մենք անվանում ենք Ճապոնիայի ենթատեսակ, ուր դյուրը, այսինքն ֆեոդալների պառակտվածը քաղաքականապես իշխում է քաղաքի վրա։ Այստեղ քաղաքական պայքարներ են առանձնանում։

Ինչ վերաբերում է Գերմանիային, այստեղ քաղաքների պայքարի հնամանրամասները բավական խայտաբղետ են։ Մի շարք դեպքերում քաղաքները ձևով են ընդունում լիակատար ինքնավարություն, այնինչ իրավունք՝ ընտրելու իրենց պաշտոնատար անձանց, անվանելու իրենց գառապետը, իրենց ֆինանսները, կառավարելու ինքնահարկում, և անկախի հետ նրանց հարաբերությունները սահմանափակվում են համեմատաբար ցածր, մորուշային անհատ վճարներով։ Ուրիշ դեպքերում քաղաքին չեր հաջողվում այդպիսի կամ նման առանձնաշնորհումներ, մանավանդ յեթե ֆեոդալն ուժեղ եր, որինակ, յերբ քաղաքը պատկանում եր քահանայության։ Քաղաքական իշխանության ամրապնդվելու ընթացքում քաղաքներն այդին և վիճակի չեյին քաղաքի դեմ յերկարատև պայքար մղել։ Քաղաքները առիթված եյին այս կամ այն արտոնությունները գնել քահանայից։ Ինքնավարությունը գնդով ներմուծվեր հաճախ փոխարինվում է նրանով, որ այդ ինքնավարությունը վաճառվ և ներմուծում։ Ինգլսի ասելով՝ «քաղաքի բնակիչները ֆեոդալիզմի դեմ ունեյին հզոր զենք—պրամ»[1]։ Բայց ամենատար քահանայը, որ այդ արտոնությունները ծախում եր քաղաքին, միշտ ժամանակից հետ պահանջում եր, որ քաղաքը նորից փրկանք տար։ Այդ առանձնապես հաճախ եր տեղի ունենում քահանայի փոխվելու ժամանակ։ Քաղաքին պատկանող իրավունքները հաճախ լիակատար ինքնավարության, կոմունայի իրավունքներ չեյին։ Այսպես, Փարիզը, քահանայական քաղաք, կոմունայի իրավունքներ չուներ։ Այստեղ վարչությունը բաժանված եր քաղաքի և քահանայական իշխանության մեջ։ Այն քաղաքները, որոնք պատկում եյին վոլ լրիվ ինքնավարության, կոչվում եյին բուրժուական քաղաքներ (villes de bourgeoisie)։ Այսպիսի պրուքյան մեջ եյին Ծրանսիայի շատ քաղաքները, ինչպես՝ Ռրլեանը, Եատրը, Տուրը, Նանտը, Լիոնը, Ռուանը։ Վերջապես շատ քաղաքներ վորոշ արտոնություններ եյին ստանում իրենց ծագումից սկսած։ Գանի վոր քաղաքները յեկամուտի շա-

[1] Маркс и Энгельс, Соч. т. XVI, ч. I, стр. 441.

հավիտ ապրյուր էին, անկյորը հանաք և հանախ քաղաքի իրավունքներ էր տալիս այն ավանններին, վորոնք գանվում էին իր հողում, վորպեսզի այդ կերպ գրավի բնակչություններ. Դրանք այսպես կոչված՝ «նոր քաղաքներն» են, villes neuves. Անկյոներբը գանագան արտոնություններ էին տալիս նաև հին, ապրատացած քաղաքներին, վորպեսզի գրավին գրանց բնակչությունը և աչքաչափացնեն անանասկան գործունեություններ. Յրանախորում շատ էր տարածված այնպիսի քաղաքային կառուցվածքը, վորը ընդորինակում էր Լորբիսա քաղաքի խարտիան. Այդ խարտիան, վոր ընդրվել էր XII դ. սկզբում, քաղաքացիներին իրավունք էր տալիս ազատ անորինել իրենց շարժական և անշարժ գույքը, տալիս էր գատական վորոշ իրավունքներ, բայց ինքնավարության իրավունք չէր տալիս, Ե՛լ ավելի տարածված էր Բոլոն քաղաքի խարտիայի որինակով ստեղծված քաղաքային կառուցվածքը. Այս խարտիան ժառանգված իրավունքների հետ մեկտեղ տալիս էր նաև ինքնավարության սահմանափակ իրավունք.

Ֆեոդալական Եվրոպայի քաղաքների պատմությունը այնքան չի ընկնում արտաքո կարգի խայտաբղետություններ. Բացի այն քաղաքներից, վորոնք վոչ միայն անկախության ձեռք բերին, այլև իրենց չինարկներին չրջակա գյուղերը, գանան քաղաք-պետություններ, վորոնք իշխում էին ամբողջ տերիտորիայի վրա, որինակ, Վենետիկը, Միլանը, Ջենովան, Ֆլորենցիան և Բասլիայի մի շարք այլ քաղաքները,—մենք տեսնում ենք քաղաքներ, վորոնց կառավարման իրավունքը բաժանված է քաղաքի և սինյորի միջև. Վերջապես մի քանի քաղաքներ այդպես էլ չհաջողվեց ազատվել սինյորից, այդ չհաջողվեց ամենավանդ փոքր քաղաքներին, վորոնք չունեին բավականաչափ զարգացած արդյունաբերություն և առևտուր, անդոր էին իրենց ֆեոդալի գեմ կռվելու. Նրանք ստիպված էին առաջվա պես ֆեոդալական պարտականներ կատարել և ինքնավարությամբ ապահովել միայն այն չափով, ինչ չափով այդ ձեռնտու էր սինյորին.

Ինքնավարությամբ ապահով քաղաքներն իրավունք ունեին ընտրել քաղաքային խորհուրդ,—քաղաքային վարչության գլխավոր որգանը. Խորհուրդը դեկավարում էր քաղաքի ընդհանուր ուժերը, անորինում էր քաղաքային ֆինանսները, հսկում էր արհեստանների վրա, քաղաքացիների համար պարտադիր կարգադրություններ էր հրատարակում. Խորհրդի գլուխ էր

կանգնած քնարակի մի անձնավորություն, որը Գերմանիայում կոչվում էր Բուրգոմեյստր—Bürgermeister, Ֆրանսիայում և Անգլիայում—մեր (mayor, maire). Իսպանիայում սովորաբար քաղաքների գլուխ էին կանգնած կոնսուլները։ Դատական գործերը չէրքնում կատարում էր ինքը քաղաքը, չէրքնում էլ հատուկ պատական կոլեգիան։ Նրա անդամները կոչվում էին ակարբիններ (շնեցիներ, եզնվիններ).

Իրանց ինքնուրույնության համար մեծ պայքարում քաղաքները կորզացան ձեռք բերել բոլոր քաղաքացիների անձնական ապահովություն։ Քաղաքի բոլոր բնակիչները, սովորաբար, ազատված էին հարկական կախումից։ Նույնիսկ հարա գյուղացին;—յուր հետ նա փախչում էր քաղաք և այնտեղ ապրում էր վրաչ ժամանակ, որինակ, մի տարի և մի օր,—պահում էր ազատ, և անչարը չէր կարող նրան հարկական կախման վերադարձնել։ Հետևյալ տողերի գերմանական առածը, „Stadtluft macht frei"—«քաղաքի օդն ազատ է դարձնում»։

Պատրիկություն

Գնաց և ժամանակ, որ քաղաքի վարչությունը բոլորովին էլ դեմոկրատական չէր։ Անհրաժեշտ գիտ քաղաքը պաշտպանում էր ժողովրդական մասսայի և ամենից առաջ արհեստավորների ուժերով, որոնք ձգտում էին գոնել ազատ արտոպրոցներ։ Բայց ժողովրդական մասսան սովորաբար հնազանդ էր քաղաքային վարչությունից, որը գանվում էր ամենահարուստ քաղաքացիների՝ համեմատաբար փոքր խմբակի ձեռքում։ Քաղաքային այդ վերնախավին պատկանում էին առաջին հերթին վաճառականները և քաղաքային հողերի տերերը. վերջապես քաղաքներում, մանավանդ իտալական քաղաքներում, ապրում էին նաև ազնվականներ, որոնք քաղաքի միջնակարգում ունէին հողեր և հենց քաղաքում—ամրացված տներ։

Վաճառականներից, հարուստ տերտերերից և քաղաքային հողի տերերից, մասամբ ազնվականներից բազկացած քաղաքային վերնախավը կազմում էր այն արտոնյալ խմբակը, որը կոչվում էր պատրիկություն։

Այս ժառանգական արիստոկրատական խմբակը նոր անդամներ չէր ընդունում իր միջավայրը, եթե նրանց ընդունում էր մեծ դժվարությամբ։

Քաղաքի նվաճած արտոնություններն ընկան քաղաքային պատրիկության ձեռքը։ Քաղաքի խորհուրդն ընտրվում էր միայն

պատրիկությունից։ Սրա մինչեց հետո ընտրվում նաև բուրգոմիստրը և քաղաքի մյուս պաշտոնատար անձինք։ Պատրիկության ձևավորում հետո՝ քաղաքային ժողովի վարչությունը, քաղաքային ֆինանսների ու քաղաքային պատասխանը, մոր, ինարկին, Ընտրավորություն իր ատյիս կիրառելու մինչդատական վարույթի դատախազական քաղաքականություն, ժամանակով հարկեր նշանակելու գործում։ Ամեն տեսակ արտոնություններ ապրով և դիջումներ անելով պատրիկներին, քաղաքային վարչությունը ծանր հարկեր էր դնում արհեստավորական մասսայի վրա։ Դատարանը պատրիկության ձևավորում հանդիսանում էր դատախազական արդարադատության որդան։ Պատրիկության ձևավորում հետո դանդվում քաղաքի նաև գլխավոր ուժերը.

Միջնադարյան բազալին առաջին նամբը

Ծերը մենք խոսում ենք ֆեոդալական քաղաքի մասին, չգիտենք և պատկերացնենք արդի քաղաքին նմանվող ինչ-որ բան։ Միջնադարյան քաղաքը արդին իսկ արտաքին տեսքով արդի քաղաքից տարբերվում էր նրանով, որ, որպես կանոն, շրջապատված էր պարիսպներով։ Պարիսպները քաղաքին անհրաժեշտ էին, որպեսզի նա պաշտպանվեր քշնամիների հարձակումներից, որպեսզի քշնամու հարձակման դեպքում ապաստարան արվեր նաև գյուղական բնակչությանը։ Քաղաքի բնակչությունը պահակային և կարգապահական ծառայություն էր կատարում։ Քաղաքի բոլոր բնակիչները—վաճառականները ու արհեստավորները—զենք էին կրում։ Քաղաքային աշխարհազորը համաձայն էր ստանում ապահանների նկատմամբ։ Պարիսպների ոգակը, որի մեջ գտնվում էր քաղաքը, վերջինիս ընդարձակվելու հնարավորություն չէր տալիս։ Այդ պարիսպների շուրջը հետզհետե առաջանում էին արվարձաններ, որոնք իրենց հերթին նույնպես ամրացվում էին։ Այսպիսով քաղաքը գարգանում էր համաձայնաբնացված շրջանակի ձևով։ Միջնադարյան քաղաքը փոքր էր և նեղ։ Միջին գարերում քաղաքներում ապրում էր ամբողջ յոթերի բնակչության մեծ մասը։ Մեջ և, այս հարցի շուրջը չկան շատ քիչ ճշգրիտ վիճակագրական թվեր, բայց և այնպես մենք ունենք իրոք յնդունված տասնյակ մոտ ամբողջ թվեր։ 1086 թ. Անգլիայում կատարվեց հարցման ընդհանուր ցուցակագրություն։ Դատելով այդ ցանկից գոտաստանի գրքից, XI գարի յոթերորդ կիսում Անգլիայի քաղաքներում ապրում էր բնակչության 5%-ից ոչ ավելին։ Բայց այդ քաղաքացիները նա գեռ

ւրիվ ոչ մի չնչին, ինչ մենք հասկանում ենք քաղաքային բնակչության ասելով։ Նրանց մի մասը դեռ զբաղվում էր գյուղատնտեսությամբ և հազիվ էանում քաղաքից դուրս։

XIV դ. վերջում Անգլիայում հարկահավաքման նպատակով նոր մարդահամար կատարվեց։ Դրանից յերևում է, որ այդ ժամանակ բնակչության մոտ 12%-ը ապրում էր քաղաքներում։ Անգի այդ ժամավոր քվերից անցնենք քաղաքային բնակչության բացարձակ քվի հարցին, ապա կտեսնենք, որ անգամ XIV դարում 20 հազար բնակչություն ունեցող քաղաքները մեծ էին համարվում։ Իսկ մյուս հաշվով քաղաքներում կար 4—5 հազար բնակիչ։ Լոնդոնը, որ XIV դարում ուներ 40 հազար բնակիչ, շատ մեծ քաղաք էր համարվում։ Այնուհանդերձ, ինչպես մենք արդեն ասացինք, քաղաքների մեծամասնության համար բնորոշ է նրանց կիսագյուղական բնույթը։ Կային նաև գնալ ապրարային մեկուկ շատ «քաղաքներ»։ Այնտեղ գոյություն ունեին նաև արհեստներ, բայց գյուղական զբաղմունքները գերակշռում էին։ Այդպիսի քաղաքները գյուղերից հիմնականում տարբերվում էին միայն նրանով, որ շրջապատված էին պարիսպներով և ունեին մոտ առանձնահատկություններ ունեին։

Ինչպես արդեն ասվեց, քաղաքի բնակիչները ունեին իրենց բանջարանոցները, վարելահողերը և արոտավայրերը։ Ամեն առավոտ, յերբ հնչում էր կեղեքափողը, բացվում էին քաղաքի բոլոր գարպասները, մորթիների անասուններն էրաց քաղաքային հասարակական արոտավայրերը, իսկ յերեկոյան այդ անասուններին նորից քշում էին քաղաք։ Քաղաքում պահում էին գլխավորապես մանր անասուններ—ոչխար, վոչխարներ, խոզեր։ Մոգերին քաղաքից դուրս չէին տանում, գրանք իրենց համար առատ ուտելիք էին գտնում հենց քաղաքում, մորովհետև ամբողջ ապրը, կեղտակրի բոլոր ծացարդները տանդ ու տեղը քաֆվում էին փոդոց։ Այս պատճառով քաղաքում լինում էր անասունների հիզատ ու գարշահոտություն,—անկարելի էր ներկայանում քաղաքի փոդոցներից անցնել առանց կեղտոտվելու։ Անձրևների ժամանակ քաղաքի փոդոցները իրենցից ներկայացնում էին ճահիճ, ուր քաֆվում էին ոտքերը, յերբեմն էլ կարող էր խրվել ձիավորն իր ձիու հետ միասին։ Մեկը անձրևներ չէին գալիս, գժվար էր լինում չնչել քարկ և գարշահոտ փոշու մեջ։ Այդպիսի պայմաններում քաղաքում անպակաս էին տարափոխիկ հիվանդությունները, և մեծ համաճարակների ժամանակ,—վոր մերթ ու մերթ

բանկվում էին մինչև գարնանը,—ամենից շատ տուժում էին քաղաքները։ Քաղաքներում մահացությունը չափազանց մեծ էր։ Քաղաքները կվոշնչանային, եթե անընդհատ չհամալրվեին գյուղերից նոր բնակիչներով։

Քանի վոր պարիսպները խանգարում էին քաղաքի ընդարձակմանը, փողոցները նեղանում էին մինչև վերջին աստիճանը, վորպեսզի վորքան կարելի չի շատ շենքեր տեղավորվեին։ Ցնեբը կամ էին ընկած իրար վրա, վերջին հարկերը աստիճան հարկերից ավելի դուրս էին ցցված, և փողոցի հակապես կողմերում գտնվող տների կատուները գրեթե իրար էին հասնում։ Ուրբաթանյութ տուն ուներ բազմաթիվ կից շենքեր, սրահներ, փոքրիկ պատշգամբներ։ Քաղաքը նեղլիկ էր և բնակիչներով լիքը էր, ընդհուպ քաղաքային բնակչության չեչեն քվին։

Քաղաքում լինում էր մի հսկայական շենք—տաճարը։ XII—XIII դարերում ամենուրեք տեղի չէ ունենում տաճարների շինարարություն,—վորովհետև բարեր էին քաղաքի բոլոր շենքերից և բազմապատիկ անգամ մեծ էին նրանցից։ Մինչև XII դարի վերջը տաճարները կառուցված էին ռոմանական ոճով, իսկ հաջորդներով, XII դարի վերջից—գոթական ոճով։ Տաճարները ընդլայնված էին լինում կից շենքերով, վորոնք բոլոր կողմերից կպած էին լինում տաճարներին։

Քաղաքում սովորաբար լինում էր հրապարակ—շատ քիչ ընդարձակ մեկ տեղը քաղաքում։ Շուկայի օրերին գրանք ծածկվում էին կրպակներով և գյուղացիական սայլերով, վորոնք բնովին էին լինում շրջակա գյուղերից բերված ամեն տեսակ ապրանքներով։

Ամբողջ քաղաքում լինում էր մի քանի հրապարակ, վորոնցից յուրաքանչյուրը ծառայում էր հատուկ նպատակի. մի հրապարակում կատարվում էր հացի առևտուրը, մյուսում—խաչի առևտուրը և այլն։

Քաղաքային առևտուր. Քաղաքի տրտտագրական հիմքը հանդիսանում էր արհեստը։ Քաղաքային բնակչության գերբաժին մասը կազմում էին արհեստավորները։ Նրանց իրենց մասնագիտությունը մեծացնում էին գյուղական գրավոնքների հետ։ Արհեստավորը սովորաբար ունենում էր իր բանջարանոցը, իր ընտանի անասունները, վորոնց նա սանում էր հատարտական տրտտատով։ Արհեստավորն իր ամենի մեծ մասը ստանում

ին գյուղատնտեսությունից, բայց նրա հիմնական զբաղմունքը արհեստն էր։

Ըստ ամենայնի, վոր արհեստավորական գործունեությունը զարգացած էր նաև գյուղում։ Գյուղացիները հագուստի համար անհրաժեշտ անասյին գործվածքներ, գյուղատնտեսական վիճ բարդ գործիքներ չէին պատրաստում։ Բազաքը կարող էր արդյունաբերական ապրանքով լոկ մասամբ ապահովել գյուղի կարիքները։ Արդյունաբերության և գյուղատնտեսության միացումը, վոր յուրահատուկ է ֆեոդալիզմին, նույն և իրըև միջնադարի բնորոշ նշան, քիչ արգին անգի չի ունենում քաղաքի և գյուղի միջև աշխատանքի բաժանման ստեխնիական ապագայով պրոցեսը։

Ըստ ամենայնի արհեստավոր ինքն էր մատուցում իր արտադրության արդյունքները։ Այս պատճառով միջնորդ-վաճառականները նկատելի գեր չէին խաղում քաղաքային առևտրի մեջ։ Քաղաքային իշխանությունները նույնիսկ հետապնդում էին միջնորդներին, վորոնք իրենց սպեկուլյացիայով բարձրացնում էին միջոցների գները։ Վաճառականները մատուցում էին գլխավորապես նկարագրված ապրանքները—հասնումներ կամ պակասներ առաքիանքներ,—վոր բերվում էին Արևելքից,—սատին, ոպ, գինի։ Վաճառականը չորքար ժամանակ պահում է չրջին առաքիանքի մասնին բնույթը։ Նա ստիպված է ապրանքները ձեռք բերելու համար չորքանի հազվար համապատասխանություններ կատարել։ Մակայն նկարագրված ապրանքների առևտուրը մեծ շահ և ապյուր է տալիս և ամենի արագ կուտակում է առաջացնում, քան մանր արհեստը։ Առևտրական կուտակումն առանձնապես արագ իր ընթացքն է առևտրական մեծ քաղաքներում, վորոնք անգրկովյան բոլոր առևտուր էին կատարում։

Միջնադարյան քաղաքի բնորոշ առանձնահատկություններից մի և, վոր նրա ամբողջ բնակչությունը կազմակերպված էր առանձին միությունների։

Համարտությունները։ Արհեստավորները ունեին իրենց կազմակերպությունը—համքարությունները։

Համքարությունները յերկար են գոյիս քաղաքների ծագման հետ գրեթե միաժամանակ։ Իտալիայում համքարություններ կային արդեն X դարում, Ֆրանսիայում, Անգլիայում, Գերմանիայում—XI—XII դարերում։ Համքարությունների վերջնական ձևավորումը (համքարային կանոնադրություններ) անգի չի

ունենում ավելի ուշ։ Մենք չկրկնեց կանգ չենք առնի հաժքատուքյունների ծագման այն քնորհների շուրջ պերճելու և քննադատելու վրա, որը առաջացրված են բուրժուական գրականության մեջ։ Ռոմանագիտների քնորհան ժիկնագործության հաժքատուքյունները կապում և հասնական արհնատավորական կորպորացիաների հետ։ Ըստ կալվածքային քնորհայի հաժքատուքյունների առաջացել են կալվածքի արհնատավորների կազմակերպուքյուններից (մինիստերիաներից)։ Մի շարք գիտնականներ, այդ քվում նաև Բյուխերը, պնդում են, որ հաժքատուքյունները ծագել են քե կալվածքի վոչ-ազատ արհնատավորների կազմակերպուքյուններից և քե ազատ արհնատավորների միուքյուններից։ Վերջին ժամանակներս բուրժուական պատմագրության մեծամասնուքյունն ընդունում և հաժքատուքյունների ազատ ծագման քնորհան։ Կեյտգենը և Գնաուդենցին հաժքատուքյունները դիտում են վորպես officia, արհնատավորների խմբեր, վորոնք կազմակերպվել են վերևից, սննդորով իշխանուքյան կողմից, վորպեսզի հնասաբակական շահերին համար վերահսկողուքյուն ունենան արտադրուքյան վրա։ Այդ officia-ների գլուխ նշին կանգնած սննդորի կամ նրա լիազորների նշանակած ժամպետրոսները։ Հետագայում ժամպետրոսներին սկսնցին ընտրել հենց արհնատավորները։ Հաժքատուքյան զարգացման հետևյալ նատան այն եր, վոր այդ արհնատավորական, զուտ մենաշնիկրեն համախմբված խմբերը դարձան հասարակական կենդանի օրգանիզմներ, վորոնք միավորված նշին արհնատեկտական, կրոնական և այլ շահերով։ Ներսունակելով Ասալ իրրև քաղաքային վարչուքյան որգաններ, officia-ները վերածվում են ավտոնոմ պրոֆեսիոնալ կորպորացիաների։ Գիրեները հաժքատուքյան հիմքն և հանդիսում արհնատավորների ազատ ասոցիացիան, վոր կազմակերպվում և վամռուսկանական գիլդիայի կամ կրոնական ասոցիացիայի օրինակով։ Այս քնորհաներից վոչ մեկը չի կարող ընդունվել։ Հաժքատուքյունների ծագման մեկ հիշա քնորհան ավել են Մարքսն ու Ենգելսը։ Նրանք հաժքատուքյունը համարում են ամենից առաջ քաղաք փախած հորա գյուղացիների կազմակերպուքյուն, վորը վերստեղծում և գյուղական մարկի կարգը։ Մարքսն ու Ենգելսը այստեղ են բնորոշում այն պատճառները, վորոնք այդպիսի միուքյուններ են առաջացրել։ Ամբավորված ավազակային ազնվականուքյան դեմ ժխավորվելու անհրաժեշտուքյունը, չուկայական ընդհանուր շենքերի կարիքը

ան ձգտումով, որ արդյունաբերողը միաժամանակ նաև վաճառականն էր, բարդացավոր քաղաքներում հավաքված փոխբուսական հարաբերի կանգառընդհատի սակը, ամբողջ տնտեսի գինովցման կարգը — այս բոլորը ստում բերից համքարությունները[1]։

Միջնադարյան արհեստավորական համքարությունների համար բնորոշ է ամեն արտադրության համքարության յուրաքանչյուր անդամ ամեն արհեստավոր է, որն ինքը հանդիսանում է անմիջական արտադրող։ Նա ինքն է աշխատում իրեն պատկանող գործիքով, իր արհեստանոցում, որի հետ նա կապված է, միարժեք արտահայտությամբ։ Բնականաբար խթունդը կապված է իր բանվորական հետ։ Ամեն արհեստավորն աշխատում է արհեստանոցում, ուր սովորաբար աշխատել են նրա հայրը և նրա պապը և ուր պետք է աշխատեն նրա բերելիքները ու քանները, նույն գործիքների ոգևորությամբ։ Նա աշխատում է իր քաստանքի հետ մեկտեղ և մեկ կամ չերիկ բանվորապետների ու աշակերտների ոգևորությամբ։ Վերջինս կանանց, յուրաքանչյուր աշակերտ, ամենօրյա արհեստը, վորոշ ժամանակ աշխատելով իրեն բանվորապետ և մի քիչ փող հավաքելով, կարող է բանալ իր արհեստանոցը, քանի վոր արտադրության չափազանց ժամանակ պահանջվում արհեստանոց բանալու և հատկ ձեռք բերելու համար չատ անձնական կապիտալ էր հարկավոր։ Ինչպիսի, կարելի աշխատի համքարությունները, ուր արհեստանոց ձեռք բերելու համար մեծ գումարներ էլ պահանջվում, օրինակ, վոսկերչների համքարությունը, բայց աշխատի համքարությունները քիչ էլ կային։ Համքարությունի վորպիսիների մեծ մասը ժամանակ արհեստավորներ էին, վորոնց բնավիճակի ապրանքը խիստ քիչ էր։ Նրանք աշխատում էին ձեռքի գործիքներով,— գլխավոր չէին վորևէ պրոցես, վոր կատարվում մեքենայով, և հենց ամենամեծ հատկացուցիչությունն էլ բերում էին այն չէր, քանի վոր ներկայացնում էր

[1] *Маркс и Энгельс*, Соч. т. IV, стр. 14—15.

հարաստացումը վորպես այդպիսին,—հանգիս և գալիս այստեղ իրբև ուրիշի աշխատանքի չսահագործման նպատակ և հնարանքս[1]։

Ընական լով, վոր արհեստավորներն աշխատում էին ձեռքի պրիմիտիվ գործիքներով, ներանց արտադրանքը հաճախ շատ բարձր վորակ էր ունենում։ Այդ բացատրվում է նրանով, վոր արհեստի տեխնիկական գիտելիքը էր խոսում վոչ թե գործիքը, այլ աշխատական հմտություններ։ Ահա թե ինչու աշակերտին արհեստ սովորեցնելը շատ լերկար էր տևում, և լերբ մարդը պատրաստ էր իր գործի վարպետ, նա կարողանում էր վարպետորեն օգտագործել իր պրիմիտիվ գործիքները։

Վարպետը սերտ կապված էր իր պրոֆեսիայի հետ։ Պրոֆեսիան փոխելը շատ գժվար էր։ Դրա համար հարկավոր էին ներ քաշել արհեստը, վոր մարդը սովորել էր լերկար տարիներ, և յուրացնել նոր տեխնիկան։ Այսպիսով մարդը, վարժված լինելով մեկ արհեստի, սովորել կյանքում գրաղված էր այդ արհեստով, և այն ժամանակ չէր կարող լինել հոստնություն, անցում արդյունաբերության մեկ ճյուղից մյուսը։

Ցուրաքանչյուր համքարություն տալիս արհեստավորների մի քանի էր, վորոնք պատկանում էին մեկ պրոֆեսիայի։ Արհեստավորական տալիս արհեստանոցի ներսում չէր աշխատանքի վորևե լուրջ բաժանում։ Այս պատճառով, լերբ տեխնիկայի անհրաժեշտ փոփոխության հետ միասին պետք էր լինում աշխատանքի տեխնիկական բաժանումը, այդ տալիս իր ունենում առանձին արհեստանոցների մեջ։ Դրա հետևանքը լինում էր պրոֆեսիաների և համքարությունների քանակության ավելացումը։ Այսպես, գործվածքների արտադրությամբ զբաղված էին գլխարկների, մանածագործների, կուշտակների համքարությունները։ Բայց մահուդի արտադրման գործողությունները դրանով չէին սահմանափակվում։ Գործելուց հետո մահուդը լինում էր լվանալու, վոր տեղի լեր ունենում մահուդի հատուկ լվացարաններում։ Ապա հետևում էին մի շարք ուրիշ գործողություններ —խոզոտում, խավատում, ներկում, և միայն դրանից հետո մահուդը վաճառքի լեր հանվում։ Բոլոր նման գործողությունները լինելով նեղ մասնագիտացում էին առանձին համքարությունների մասնագիտություններ։ Ճիշտ այդպես, արտադրության տեխնիկայի բարդաց-

---

[1] Архив Маркса и Энгельса, т. II (VII), стр. 111; *Маркс*, Материалы к „Капиталу".

ման հետ միասին, ինտենսիվ արտադրանքի պատրաստությամբ զբաղվում էին՝ դանակագործների համքարությունը, դինապործների համքարությունը և այլն. դանակագործների համքարությունը իր հերթին բաժանվեց դանակների տեսակներ և կոմպակտ պատրաստողների. կարող արտադրությունը բաժանվեց կոշկակարական, փոկագործական, պայուսակների և այլ համքարությունների։

Այսպիսով տեխնիկայի և մասնագիտացման ամբ չեր փոխում արհեստի մասը ընդհանրը, այլ հանգում էր նորանոր համքարությունների կազմակերպման, որոնք ամեն մի քաղաքում տասնյակներ էին կազմում, իսկ մի քանի քաղաքներում — հազարներ։ Որինակ, Փարիզում XIII դարի վերջում կար ավելի քան 200 արհեստավորական համքարություն, $5^1/_2$ հազար արհեստավորներով։

Քաղաքների մեծ մասում համքարությունը պահպանում էր պատասխանը իր ամեն մեկի համար, ով ուզում էր արհեստով զբաղվել։ Այս կանոնը Գերմանիայում կոչվում էր Zunftzwang — համքարական հարկադրանք։ Յուրաքանչյուր համքարությունը ամեն մեկին չեր թողնում իր միջավայրը։ Համքարության անդամ դառնալու համար պետք էր անցնել երեք տարի, միաժամանակ լինել աշակերտ, ճանաչավաճառ և ապա քիչ անցնել լինակատար իրավունքներ ունեցող վարպետների շարքը, որոնք իրավունք ունեին ունենալու իրենց արհեստանոցը, վարելու իրենց գործը։ Համքարությունը հարկադրաբար պահպանելու այս կանոնը վերացնում էր համքարություններից դուրս գտնվող արհեստավորների կոնկուրենցիայի հնարավորությունը։

Համքարությունը կանոնավորում էր իր անդամների արտադրությունը։ Համքարության յուրաքանչյուր անդամ ճանաչում էր համքարության ընտրյալի պաշտոնատար անձանց հսկողության ներքո համքարային վարպետ, որ աշխատում էր իր արհեստանոցում, պետք է տար վորոշ վորակի արտադրանք, քանի որ վատ արտադրանք տալը անդրադառնում էր համքարության բոլոր անդամների շահերի վրա։

Ծախսերն ունեին խիստ ռեգլամենտացիա, քանի՞ գործիքով և քանի՞ ներքով պետք է ուզվեր, հյուսքերով վորոշվում էր, քանի՞ լոյնություն պետք է ունենա ջուլհակի պատրաստած գործվածքը, քանի՞ թել պիտի լինի հենքում։ Աշխատանքը պետք է կատարվեր բոլորի աչքի առաջ։

Համքարությունը վորոշում էր նաև այն ժամերի քանակը, վորոնց ընթացքում պետք է աշխատեր համքարության յուրաքանչյուր անդամ։ Արգելվում էր գիշերային ժամն տևական աշխատանք վոչ միայն այն պատճառով, վոր այդպիսի աշխատանքը վատացնում է արտադրանքի վորակը, այլև նրա համար, վորպեսզի վերացվեր կոնկուրենցիան համքարության առանձին անդամների միջև։ Համքարությունը մանր արտադրության կազմակերպություն էր, և նա ամեն կերպ հետևում էր, վորպեսզի արտադրությունը պահպաներ իր մանր բնույթը, վորպեսզի հնարավոր չլիներ ստեղծել ավելի խոշոր կարողություններ։ Այս նպատակով համքարությունը սահմանափակում էր յուրաքանչյուրի, աշակերտների քիվը, վոր կարող էր պահել մեկ վարպետը։ Ցույց էին տալիս կանոններ, վորոնք արհեստավորին թույլ չէին տալիս ձեռք բերել ավելի շատ հումք, քան հարկավոր էր նրան արտադրության համար։ Ինչ չափ նա ավելի շատ հումք էր ձեռք բերում, այնքան և ավելցուկից բաժին հանում համքարության իր չպրակցիկներին։

Ուշադրություն էր դարձնում նաև ունենալ միայն մի արհեստանոց։ Վորոշված էր գազգրահների քիվը, վոր կարելի էր ունենալ արհեստանոցում։ Համքարային կանոնադրություններն արգելում էին պատուհաններում ապրանքներ ցուցադրել այնպես, վոր դա աչքի ընկնի, արգելում էին գնորդներ կանչելը։ Ամեն ինչ հետապնդում էր մի նպատակ—վերացնել կոնկուրենցիան համքարության առանձին անդամների միջև և պահպանել արհեստի մանր բնույթը։

Համքարությունը վորոշ ժամանակի ընթացքում առաջադիմական դեր էր խաղում՝ տեխնիկայի զարգացման իմաստով, արտադրական կարգապահության իմաստով, բայց մանր արտադրությունը պահպանելու նրա ձգտումը շատ շուտով սկսեց արգելակել տեխնիկական առաջադիմությունը։ Համքարությունը քննադատեր էր վերաբերվում գնդի այն ամենը, ինչ վոր կարող էր մրցակցություն ստեղծել, քննադատեր էր վերաբերվում տեխնիկական ամեն տեսակ նոր կատարելագործություններին արհեստանոցներում։ Այս առնչությամբ նոր գյուտերը շատ հաճախ վոչնչացվում էին, և գյուտարարները խիստ տուժում էին իրենց ձեռնարկության համար։ Այսպես, համքարությունը, վոր զարգացման վորոշ շրջանում առաջադիմական դեր էր խաղում, հետո սկսեց ոտակիրճ դեր խաղալ, արգելակելով տեխնիկական պրոցեսը։

Համքարային կազմակերպության գործառույթները չեն սպառվում այդ ամենով, ինչ վոր ասվեց։ Համքարությունն իրենից ներկայացնում էր նաև փոխադարձ օգնության կազմակերպություն։ Համքարության յուրաքանչյուր անդամ պետք է մուծեր մուտքի վճար, իսկ հետո պարբերաբար մուծումներ կատարեր։ Այդ կերպ հավաքված գումարներից և նվիրատվություններից օգնություն էր ցույց տրվում կարիքավոր անդամներին, ծախսեր էին կատարվում համքարության անդամների վրա։ Ինչ վերաբերում է համքարության անդամներից վերին մնկի մահվան դեպքում։ Ինքն այդին կամ յերեխաները ստում էին առանց ապրուստի միջոցների, համքարության պրամարկղից նրանց օգնություն էր ցույց տրվում։ Վերջապես համքարությունն ուներ կրոնական վորոշ գործառույթներ, վորովհետև միջին դարերում կրոնն ընդգրկում էր կյանքի բոլոր կողմերը։ Համքարությունը կրոնական յուրատեսակ կորպորացիա էր։ Ինքն համքարությունը հարուստ էր, ունենում էր իր յեկեղեցին։ Վոչ հարուստ համքարություններն ունենում էին մատուռ կամ ընդհանրապես յեկեղեցում, իսկ բոլորովին փոքր համքարությունները յեկեղեցում կանոնավոր մասին էին պրոտեկտորի միջոցով։ Կրոնական թափորներին մասնակցում էին համքարության բոլոր անդամները, առանձնահատուկ, իրենց համքարային դրոշակով, վորի վրա լինում էր համքարային գործիքները, վոր սովորաբար պատկերում էր ամբողջ համքարության արտադրության գործիքները։ Ինքը համքարության անդամներից վորևե մեկը մեռնում էր, նրան թաղում էր ամբողջ համքարությունը, հետո յեկեղեցուն պրամ էր տրվում, վորպեսզի մատաղի հիշատակին հոգեհանգրվանյան պատարագ անեն։

Վերջապես համքարությունը գիտակրության կազմակերպություն էր, իրենից ներկայացնելով մի ջոկատ, վորը կատարում էր ժամանակ առ ժամանակ ստանձնին ուխտը և պատրաստվի ժամանակ մարտական առաջադրանքները կատարելուն։

Համքարությունն ուներ ներքին վորոշ կազմակերպություն։ Նա ուներ ընտրովի գլխավոր, վորը սովորաբար կոչվում էր ժամպետ։ Ընտրվում էին հասին, վորոնք հետևում էին, վոր համքարության անդամները չխախտեն աշխատանքի կանոնները։ Համքարությունն ուներ իր կանոնադրությունը, վորը ջնջվում և ընդունվում էր վարպետների ընդհանուր ժողովում, յեկրների ընդհատակյա ժամանակցությամբ։ Համքարությունն ուներ իր դատարանը, վորը քննում էր համքա-

Համքարապետին կազմակերպության գործառույթները չեն սպասվում այն ամենով, ինչ որ տալիս էր Համքարությունն իրենից նախկինում։ Նա ոչ միայն կազմակերպության մեջ էր, այլև ներկայացնում էր Համքարությունը արտաքին աշխարհում։ Համքարությունը կարողանում էր նրան ամեն տարի ընտրել և ստիպել ժամանակի ընթացքում հրաժարվել իր պարտականություններից և իրավասություններից։ Այդ ընթացքում նա ստիպված էր ենթարկվել Համքարության անդամների կամքին, նախանձախնդիր էր լինում Համքարության անդամների վրա ունեցած իշխանությունը պահպանելու համար։ Ամեն տարի հունվարի 1-ին նա պարտավոր էր ներկայացնել Համքարության գրասենյակից ներանց տարվա հաշիվները։ Վերջիններս Համքարությունն ունեին կրոնական որոշ գործառույթներ, որոնցից ամենից կարևորն էր կյանքի բոլոր կողմերը։ Համքարությունը կրոնական յուրատեսակ կորպորացիա էր։ Ամեն Համքարություն հարուստ էր, ունենում էր իր հիվանդանոցը։ Որոշ հարուստ Համքարություններ ունենում էին մատուռ կամ ընդհանրապես հիվանդանոց, իսկ բոլորովին փոքր Համքարությունները հիվանդանում էին մատուռ վարձել արքեպատակների առաջ։ Կրոնական քաղաքներում մասնակցում էին Համքարության բոլոր անդամները, առանձնակի հոգատարով, իրենց Համքարության դրոշակով, որի վրա լինում էր Համքարության պիտանիքը, որ սովորաբար պատկերում էր ավյալ Համքարության արտադրության գործիքները։ Ամեր Համքարության անդամներից վարձեր մեկը մեռնում էր, նրան թաղում էր ամբողջ Համքարությունը, հետո յուրաքանչյուրը պրատ էր տրվում, որպեսզի մեռածի հիշատակին հոգևոր պատարագ անեն։

Վերջապես Համքարությունը պետական կազմակերպություն էր, իրենից ներկայացնելով մի ցեխատ, որը կատարում էր մատուցություն էր - կատարում և պատերազմի ժամանակ մարտական առաջնին միավոր էր հանդիսանում։

Համքարությունն ուներ ներքին որոշ կազմակերպություն։ Նա ուներ ընտրովի գնհավոր, որը սովորաբար կոչվում էր ժամպետություն։ Այնուհետև կային հանձնեներ, որոնք հետևում էին, որ Համքարության անդամները չխախտեին աշխատանքի կանոնները։ Համքարությունն ուներ իր կանոնադրությունը, որը ժողովում և ընդունվում էր վարպետների ընդհանուր ժողովում, ինչպես ինքնավարպետների մասնակցությամբ։ Համքարությունն ուներ իր դատարանը, որը քննում էր Համքար-

քուքյան կանոնադրության խախտման վերաբերող գործերը։ Համքարությունը պարբերաբար հավաքվում էր ժողովի, ուր վճռվում էին բոլոր կարևորագույն գործերը։ Այդ ժողովները հաճախ վերջանում էին խնդությամբ։

Պատահական Համքարությունների և արհեստի վերաբեր-
անհետություն յալ հարցի հետ կապվում է խոշոր պրոբլեմների մեկը—քաղաքային անտեսության պրոբլեմը, վորի մասին կա ընդարձակ գրականություն։ Այս բնագավառում առանձնց հայտնի չի Բյուխերի քնորիան, վորի համաձայն քաղաքային անտեսությունը հանդիսանում է անտեսական առանձնահատուկ մի սխատիպ, վորը փոխարինում է ռառնային փակ անտեսությունը։ Քաղաքային անտեսության սխատիպի համար բնորոշ է մանր փոխանակությունը, ջուխտի փոքր ծավալը, վորի դեպքում առհասարակ ապրանքն անմիջականորեն անցնում է արտադրողից սպառողին։ Բյուխերի կարծիքով քաղաքային անտեսությունը, գա այն ետապն է, յերբ տեղի չի ունենում ապրանքի փոխանակություն քաղաքի արհեստավորների և գյուղացիների միջև, երբ ջուխտի ծավալը շատ աննշան է և առհմանափակվում է քաղաքով ու նրան պատկանող շրջանով։ Այսպիսով Բյուխերի կանցնի՝ գյուղատնտեսական հասարակ յերկրները բաժանված են փոքր շրջանների, վորոնցից յուրաքանչյուրը կապված է իր քաղաքի հետ։ Քաղաքներն իրար հետ քիչ կապված, և նրանցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է մեկուսացած, ինքնամար տնտեսական միավոր։

Այս քնորիայի դեմ մի շարք քննադատական դիտողություններ են արված։ Ամենից առաջ ասում են, թե վաղ յերբ քաղաքները կարող չի քնութագրել տնտեսական ինչպես մանր քնակավայրերը, վորոնք փոխանակությունն ունեն կատարում միայն իրենց միջև շրջանի հետ։ Այդպես են, որինակ, ֆյոնդրական քաղաքները, ֆյոնդրական քաղաքների մասնագետը, պատրաստված յինների համար, վորը գնում է համար վաճառականները ամբողջ Եվրոպայի առևտրականները։ Ակնհայտ է, վոր Բյուխերի քնութագիրը վաղ մի կերպ չի վերաբերում այնպիսի քաղաքներին, ինչպես Վենետիկը և Ջենովան։

Մանավանդ կարող չի ասել, որինակ, նաև Ֆյորենցիայի մասին, ուր զարգացած էր տնտեսագործական արդյունաբերությունը,—բրդի գործվածքների, ապա մետաքսանկնի արդյունա-

բնակչությունը: Փարիզը լոյն առևտուր էր անում շատ յերկրների հետ: Լոնդոնն առևտրական անսահմանից կապված էր ամբողջ-ամբողջ հետ: Ծիշտ նույնպես Դանուբի ափերին գտնվող գերժամանակ քաղաքները առևտրական լոյն հարաբերություններ ունեին Հունգարիայի, սլավոնական յերկրների հետ և այլն:

Բյուխերի սխեման կերտորկելի յե միայն փոքր քաղաքների նկատմամբ, վորոնք չեին գտնվում առևտրական ուղիների վրա և վորոնց մեջ արդյունաբերությունը քիչ էր զարգացած: Բայց պետք է հիշել, վոր արդիպի քաղաքները հանդիսանում էին համամասնությունն էլին կազմում ամբողջ պատկերանում:

Ընդհակ է նաև մոտանում, վոր քիչ չեին արդարացնում տիպի քաղաքները, վորոնք չեին պատկերում իրենց անհրաժեշտ արդյունաբերական պատկերանքները: Իրենց հարկավոր առարկաները նրանք պետք է ընդհին ուրիշ քաղաքներում:

Բյուխերի քնորինայի գեմ մղվող պայքարում մի քանի գիտնականներ չափազանցություն յեն ընդունում և ասկացին պնդել, վոր իբր թե միջնադարյան քաղաքները ընդհանրապես առևտուր էլին անում: Ասկի անգամ ուշադրություն մասին խոսելը Ասվրոպայի և Առաջավոր Ասիայի իմաստով, ապա այդ բնութագրությունը կարող է վերաբերել միայն շատ քիչ քաղաքների անհատությանը:

Գաստակորպեն ակտիվ մնում

Բյուխերը գերժամանակի մի շարք ուրիշ հետազոտողների հետ միջնադարյան քաղաքը նկարագրում է վորպես յուրատեսակ սպեցիալական իրկրլիտ: Այդ առանձնով միջնադարյան քաղաքը մանր արտադրության քաղաքային յե, ուր վարպետն աշխատում է իր ընտանիքի, իր յենթավարպետների և աշակերտների հետ, վորոնք կազմում վարպետի ընտանիքի անդամները քինեն. յուրաքանչյուրն ապրում է իր ձեռքի աշխատանքով, ապրում է համեմատաբար բարեկեցիկ մեջ, վարում է իր փոքրիկ անտեսությունը, չմասհոգվելով ավելի մեծ անտեսության մասին: Նրան վոչ վոք չի շահագործում և նա լիլ վոչ վոքի չի շահագործում:

Փաստերը չեն հաստատում այդ իդիլլիական պատկերը, վոր առնվում է XIX դարի վերջում կապիտալիզմի զարգացումով հետ ոգված մանր բուրժուազիայի յերևակայությամբ: Անկանք աշակերտներին վերաբերող հարցից, ինչպես և այլ հարցից, քե արդյոք գործարան ուներ նրանց չահագործում: Անկանք նկատում ենք, վոր միջնադարյան քաղաքում արտատվոր կերպով

յերկարատև և աշխերտության ստաժը, որինակ, Ենգլիայում 7 տարի չե։ Մենք արդեն ասել ենք, որ մի քանի պատրյան արհեստները պահանջում էին յերկար ուսուցում, որովհետև պետք հարկավոր էր ձեռքի աշխատանքի մեծ հմտություն, բայց աշխերտության յերկար ժամկետը հետապնդում էր նաև ուրիշ նպատակներ։ Աշխերտի արդյունքի յերկարատև ուսուցումն անգի չեր ունենում նաև այն պատճառով, որ ուսուցման վերջին տարիներին նա արդեն կարող էր որոշ չափով վարպետին, նա այդ ժամանակ գտնում էր իրավախոհության և կարող էր պատրաստել այն ապրանքները, որ արտադրում էր իր տիրոջ արհեստանոցը։

Հայտնի չեն վոչ սահմանքիչ դեպքեր, յերբ մի վարպետ աշխերտներին ծախում էր մի ուրիշ վարպետի, այսինքն՝ վարպետը աշխերտի վրա ունեցած իր իրավունքները զիջում էր մյուս վարպետին։ Ակնհայտ է, որ այդ իրավունքները վորոշ որոշ չափ էին տալիս, բայց դրանք կարելի չեր ծախել։ Այս բոլորը պարզ ցույց է տալիս, որ վարպետները շահագործում էին աշխերտներին։

Նույնը կարելի չե ասել նաև վարպետի ու ընկերավարպետների հարաբերությունների մասին։ Վարպետը, որ համքարությունում մոնոպոլ դիրք ուներ, հարկադրանքով ոգտագործում է շահագործում էր ընկերավարպետներին, ինչպես և աշխերտներին։ Ընկերավարպետը վերջիվերջո կարող էր վարպետ դառնալ, բայց այն ժամանակ, յերբ նա վարպետի մոտ ծառայության մեջ էր, վերջինս ոգտվում էր նրա հավելյալ աշխատանքից։ Այնուհետև պետք է մատնանշել մի յերկրորդ մոմենտ ևս,—ընկերավարպետը, ինչպես և աշխերտը, վարպետի կողմից արտատնտեսական հարկադրանքի չեր ենթարկվում։ Վարպետները համքարությունների կանոնադրություններ էին ստեղծում, վարպետներին պատկանում էր համքարության դատարանը, որտեղ նրանք դատում էին ընկերավարպետներին։ Վարպետները նրանց քննադրում էին աշխատանքի պայմաններում։ Ընկերավարպետների աշխատանքային որը խիստ յերկարատև էր, ամենավաղ առավոտը, յերբ նրանք աշխատում էին արշալույսից մինչև վերջալույս։

Ժամանակի ընթացքում ուժեղանում և համքարության ներսում յեղած այդ դիֆերենցիացիան, վոր սկզբում համեմատաբար քիչ էր, քանի վոր գրիչն յուրացնելու ընկերավարպետը կարող էր վարպետ դառնալ։ Վրա չե հասնում մի մոմենտ, յերբ

ընկերավարության տրցին չի կարող վարպետ դառնալ, այլ դառնում է ժլատական վարձու բանվոր։ Այդ առանձնապես արագ կը տեղի ունենում այն քաղաքներում, որտեղ սկսված կլինի մեծ ձիւսի կրճանի, այլև հնասվոր շուկաների համար։ Կարճ շուկայի հետ չհզած կապը հանդարտասիրական նախապատրաստություններ կը տանգնում ավելի լայն մասշտաբի արտադրության համար։ Այնպիսի քաղաքներում, ինչպես, օրինակ, Ֆլորենցիան, համքարությունները շատ վաղ սկսում են անցնել մանր արտադրության սահմանները և ձևանում են լինել խոշոր արտադրության։ Այս վերաբերում է նաև մի շարք ուրիշ քաղաքների, մանավանդ իտալական և Ֆլանդրական քաղաքներին։ Արհեստանոցների սեփական ապրանքափոխության հնարավորությունը համքարությունում դնելով սկսնց անցնել խոշոր վարպետներին։ Այս հողի վրա սկզբնավում է ապրանքական մանր շինարարություն։ Խոշոր վարպետը շատ հաճախ ոչնչացնում է իր մանր վարպետներին, նրանց մատակարարելով հումք և կիսաֆաբրիկատներ և նրանցից պատրանքով պատրաստած արդյունքներ։ Համքարությունների ներսում տեղի է ունենում դիֆերենցիացիա. բաժանվում է համքարության վերնախավը և տանջվում չհնարավորված մասսա՝ հանձին ընկերավարպետների և մանր վարպետների, որոնք կախում են ունենում ավելի խոշոր վարպետներից։

Պետք է ասել, որ այս պրոցեսը տեղի չի ունենում դեռևս XIV—XV դարերում։ Բայց մինչ այդ էլ քաղաքում գոյակցության պայքարը սկսում է բարդանալ համքարության ներքին հակամարտություններ։

Ներսամարտ համքարության ներսի մեջ

Արհեստի մեջ ավագությունը դիֆերենցիացիան կարող էր դանդաղ ձևեր ընդունել։ Մի շարք դեպքերում մենք տեսնում ենք, թե ինչպես վարձու արտադրության մեջ ավագները և մի համքարության, որը հետևնան իշխանություն և ձևով բերում արտադրության նույն ճյուղի մյուս համքարությունների նկատմամբ։ Այդ նկատվում է այն ժամանակ, երբ վարձու արտադրություն բաժանված է մի քանի համքարությունների, որոնք ավելի շատ ընդհանուր կանոն ունեն, քան բացառություն։ Մի արտադրության համքարությունները կազմում են ցեխ, որի ձայրագահները են մյուս անդամները չեն կարող արտադրել հետ, —նախ՝ այն համքարությունը, որը հումք և առանում պետությունից, երկրորդ՝ այն համքարությունը, որը վաճառականում և պատ-

բոստի ապրանքը: Ապրանքային-դրամական շրջանառության զարգացման պրոցեսում մեկ համքարության վարպետները սկզբում են լինում, կից համքարությունների վարպետներին յուրքրկել իրենց և արդյունաբերության ավյալ ճյուղում զեկավար դիրք գրավել: Այդ դեպքում զեկավար համքարությունը իր միջոցներով գնում է հումք, վորը մշակելու համար հանձնում է լինում համքարություններին, նրանցից նա առանձով կիսաֆաբրիկատներ, ինչպես վոր առանում է պատրաստի արդյունք, վորը վաճառահանում է արտաքին շուկու: Նույն հնա կազմվում ֆունկցիաները այս կամ այն պատճառներով տարբեր համքարություններ վերցնում նրան իրենց վրա: Լոնդոնի բրդի գործվածքների արդյունաբերության մեջ այդ գերը պատկանում էր հարդարման համքարություններից մեկին (burellers), Փարիզում—ջուլհակներին, Մարսելում—գզբաբներին: Ազատյալ համքարությունը բոլորովին առանձին դիրք էր ունում լինում համքարությունների մեջ, վորոնք աշխատում էին նրա համար: Քանի որ այդ ճյուղի համքարությունների վարպետները պահպանում էին իրենց համքարական կազմակերպությունը և իրենց արտադրական ինքնուրույնությունը, ապա նրանք փաստորեն ինքնուրույն արտադրողներ չէին, վորովհետև նրանք հումքը կամ կիսաֆաբրիկատը առանում էին ուրիշ համքարության վարպետներից և այդ կիսաֆաբրիկատը նրան պետք է հանձնային վերամշակված ձևով: Ուրիշ համքարության վարպետները շահույթի էին առանում արտադրած արդյունքի վաճառքից: Այսպիսով կրտսեր համքարությունները անհամեմատ կախում էին ունենում իրենց շահագործող խոշոր համքարություններից:

Այս է մեկ ուղին, վորով ընթանում էր համքարությունների շերտավորումը: Այս շերտավորումը տեղի չի ունենում միայն համքարության ներսում, վորքան համքարությունների միջև:

Ներքուստ շերտ մասնավոր բանվորներ գործարար

Բայց արդյունաբերության վորոշ ճյուղերում մի փոքր այլ տիպի զարգացման պրոցես է նկատվում: Այստեղ համքարության ներսում առանձնանում է վերնախավը, վորը համքարության մեջ գրավում է իշխանության և շահագործում յունիվերսիտետներին: Այդ առանձնացումը հանգեց և լինում այն համքարություններում, վորոնք արտադրության մեջ առաջատար

դեր են խաղում։ Այս դեպքում, երբոր սարքերության վերնիշյալից, բերք արտադրության շարունակում է մնալ բնույթ ունենալ,—արտադրության կատարվածքում տեղի չի տանում փոփոխություն—արհեստանոցի խոշորացում։ Առաջադիմող համերաշխությունների մի քանիը, գանգատանելով համերաշխին կամ նաև ինքը, տեսում են ավելի ընդարձակ արհեստանոցներ հիմնել։ Այդ փոխվելիս և առաջացնում նաև արտադրության անվանիկի մեջ, այնքան, որքան խոշորացած արհեստանոցն աշխատանքի վորոշ բաժանում է թույլ տալիս։ Այդ խոշորացած արհեստանոցները մենք, իհարկե, չպիտի պատկերացնենք կապիտալիստական մանուֆակտուրաների նման։ Այն արհեստանոցը, ուր աշխատում եր 10—20 մարդ, արդեն խոշոր արհեստանոց եր համարվում։ Սակայն իրականում, մանավանդ Յերկենցիայում, մանուֆակտուրային տիպի խոշոր արհեստանոցների մենք հանդիպում ենք արդեն XIV դարում։

XIV և XV դարերում Նիմբրոպայի բերդերի մեծ մասում կատարվում է համերաշխությունների պարփակում։ Համերաշխությունների վարպետները միավորվում են ինքնապաշտպան կորպորացիայի մեջ, ամեն կերպ դժվարացնելով բնիկ-վարպետների մուտքը։ Առաջ յուրաքանչյուր բնիկ-վարպետ, վոր ուներ վորոշ սոսկ կարող եր վարպետի կոչում ստանալ և բաց անել իր արհեստանոցը։ Հիմա գրությունը փոխվում է։ Վարպետների մեծ մասին վորպիսին ես. փեսաները կարող են անարգել կերպով ստանալ վարպետի կոչում։ Դոգմատիկին կարող եր վարպետ դառնալ միայն այն դեպքում, յերբ նախապես գրամական մեծ մասնակ կատարներ։ Նա պետք և քաշոր գումար մուծեր համերաշխին գրամարկղը։ Ընտանեկան նա պետք և պատրաստեր այսպես կոչված՝ շեդեր կամ „meisterstück",—արհեստի աշխատանք, վորը պետք և ցույց տար յերիտասարդ վարպետի պատրաստությունը։ Ինքնին արհեստական այս պահանջը XIV դ. վերջից և XV դ. նոր խոչընդոտ դարձավ վարպետների շարքը մտնելու համար։ Վորպես շեդեր, պետք եր սեփական միջոցներով պատրաստել ամպիսի մի առարկա,—վորը մեծ ծախսեր եր պահանջում։ Ընտանեկան վարպետների շարքը ընդունվողը պետք և քաշել նաև հյուրասիրության կազմակերպել համերաշխության անդամների համար։ Մի խոսքով, համերաշխությունները ձգտում են նոր մարդկանց ամեն կերպ հնարս պահել համերաշխությանը մտնելուց։ Համերաշխությունը գիմոկրատական կազմակերպություններից, մանր վար-

պետության կազմակերպությունից դուրս և փակ կորպորացիա, որն ոչտպագրում և համբարային հին ձեռագրերը, որպեսզի հարստանա շահագործվող յննիքավարպետների հաշվին։ Յննիքավարպետները ժլատական վարձու բանվորներ են դառնում։ Յննիքավարպետները, որպես կանոն, արդեն չեն կարող վարպետներ դառնալ։ Ախտահանիչներ՝ արհեստանոցում աշխատանքը հիմնականում բարդվում է յննիքավարպետների վրա։ Վարպետն իրեն վնքապահում է պլեբեյորեն արտադրության գնկավարությունը։

Յննիքավարպետները հիմնում են իրենց առանձին արհեստակցական կազմակերպություններ, որոնք պաշտպանում են նրանց շահերը։ XIV—XV դարերում Արևմտյան Եվրոպայում առաջանում են յննիքավարպետների միություններ, որոնք նպատակ ունեն գնում պայքարել վարպետների դեմ, ձգտում են աշխատավարձի բարձրացման և աշխատանքային որվա կրճատման։ Վարպետները հրաժարվում են այդ միությունների արհնակնությունը ճանաչելուց։ Այս պայքարում յննիքավարպետները դիմում են նույն միջոցներին, որ հետագայում գործադրում և բանվոր դասակարգը։ Նախ՝ դիմում են աշխատանքի դադարեցմանը ամբող արհեստանոցում, գործադուլին, որը պաշտպանում նր ամբողջ միությունը, մինչև որ բավարարվնկին գործադուլավորների այն կամ այն պահանջները։ Պայքարի ժամում միջոցը լուկտան նր։ Այն վարպետը, որը խախտում նր յննիքավարպետների շահերը, լուկոտի չեր յննիքարկվում։ Այս գնպքում վոչ մի յննիքավարպետ չեր կարող նրա տեղ աշխատանքի մտնել։

Այսպես ուրեմն, XIV—XV դարերում յննիքավարպետները սկսեցին առանձնանալ արհեստավորական ամասայից։ Յննիքավարպետն իրենից ներկայացնում նր յնրն վոչ պրոլետար այս բառի ամանակակից իմաստով, ապա համեմատ գնալ մի գնձր, որը ամ նր պրոլետարին։ Յննիքավարպետները գիմում են նույն պայքարի նույն միջոցներին, որոնցով ոգտվում նր պրոլետարիատը ավելի ուշ գարաշրջանում։ Իհարկե, յննիքավարպետները գեռ հանգնա չեն գալիս վորպես դասակարգ, սինք նկատում ենք կապիտալիստական հարաբերությունների մեկայն ամամնավորումը։ Բայց մենք տեսնում ենք, որ գեռ ֆեոդալական սեղտագրության սիրտպանման գարաշրջանում համբարային արհեստից սկսում են առանձնանալ առաջնակարգ կապիտալիստական հարաբերություններ, բուրժուազիայի և պրոլետարիատի հակա-

մարտության ստիպելով, վորը քնարով և այդ հարմարությունների համար։

Դասակարգերի պայքարի յեռանդուն մասնակիցը պատմության մեջ

Այսպիսով մենք կարող ենք նշել քաղաքի պատմության մեջ դասակարգերի պայքարի յերեք հիմնական ետապներ։

Մեր յերևույթների դեմ քաղաքների մեծ պայքարը կապված է այդ պայքարի առաջին ետապը։

Ներքնքարե ետապը պատրիկության և համքարությունների մեջ ունեցող պայքարն էր։ Ինչպես տեսանք, արհեստների դեմ մեծ պայքարի հետևանքով բոլոր պատանները ստացավ պատրիկությունը։ Ինչ վերաբերում է համքարային մասսային, նա հետզհետե իր քաղաքային վարչության մասնակցության ուժեղացավ։ Այս բոլորն առաջ բերեց համքարային արհեստավորների պայքարը պատրիկության դեմ, քաղաքում իշխանության մեծ բերելու համար։ Այս պայքարը տեղի չեր ունենում միջնադարյան Եվրոպայի գրեթե բոլոր քաղաքներում, բայց ամենուրեք միատեսակ չեր ավարտվում։ Մի շարք քաղաքներում, մանավանդ սլավոնի քաղաքներում, ուր ուժեղ իշխանով պարպվել էր արդյունաբերությունը, համքարությունները հազիվանակ ստացան։ Բայց մի շարք քաղաքներում էլ համքարային շարժումն ավարտվեց համքարությունների պարտությամբ և պատրիկության հազիվանակով։ Համքարային շարժումը տեղ-տեղ բարդանում էր նրանով, վոր սկսվում էր այն ժամանակ, յերբ գեռ չեր ավարտվել պայքարը ազնվականների և քաղաքների միջև։ Այստեղ յերբեմն առնչվում էր ազնվականների և համքարությունների յուրահատուկ միությունն ընդդեմ պատրիկության, ընդվորում ազնվականն ոգտագործում էր հին համքարությունները, վորպեսզի իշխանությունը վերցնեն իրենց ձեռքը։ Այսպես յեղավ, որինակ, Ցյուրիխում XIII դարի վերջին և XIV դարի սկզբին, յերբ համքարությունները միությամբ հին կազմում ջրանցքական կոմսի հետ[1] ընդդեմ պատրիկների, իրենց հերթին պատրիկները ժամանակավորապես հին վերաբերմունք ցույց տվին ջրանցքական կոմսի նկատմամբ։

Քաղաքում գասակարգային պայքարի յերրորդ ետապը,— այդ պայքարն է համքարային վերնախավի և համքարային չհարաբերվող մասսայի (ինքնավարպետների և մանր վարպետների), այլև արտահամքարային բանվորների միջև։

Մրանք են քաղաքում գաստակերպային պայքարի յուրահատուկ առանձնահատկությունները, որոնք, սակայն, չեն բացառում այն հիմնական ընդհանուր օրինաչափությունը, որով ամեն առանձին դեպքում էլ գաստակերպային պայքարը ենթարկվում է ընդհանուր օրենքներին։

Այս ընդհանուր դրույթներն անհրաժեշտ համարում ենք կոնկրետ օրինակով բացատրել գաստակերպային պայքարի ընթացքը քաղաքներում։ Մենք կանգ կառնենք այնպիսի մի քաղաքի պատմության վրա, որը չափազանց խոշոր դեր է խաղում Միջերկրական Ծովի ավազանում։ Այդ Ֆյոլն քաղաքն է։

Ֆյոլնի պատմությունը

Ֆյոլնը գտնվում է Հռենոսի ափին, որը դարեր շարունակ մի քանի խոշոր հոգևոր իշխանությունների, Ֆյոլնը այդպիսի հոգևոր իշխանություններից մեկի կենտրոնն էր։ Ֆյոլնի արքեպիսկոպոսը ամենահզոր իշխաններից մեկն էր Գերմանիայում։ Այդ ժամանակ Ֆյոլնը իր առևտրով և արտադրությամբ հռչակված էր Գերմանիայի բոլոր քաղաքների մեջ։ Առաջինը Մայնցն էր, որը նույնպես արքեպիսկոպոսական քաղաք էր Հռենոսի ափին։ Հռենոսից մի փոքր դեպի արևմուտք, այդ նույն մեծ–ճանապարհի վրա գտնվում էր յոթերորդ՝ Ցրիրի արքեպիսկոպոսությունը։ Մայնցի, Ֆյոլնի և Ցրիրի արքեպիսկոպոսությունները կարևորագույն հոգևոր սիրություններ էին Գերմանիայում։

Ֆյոլնում վաղ առաջացավ արդյունաբերությունը, մանավանդ բրդյա գործվածքների և մետաղամշակման արդյունաբերությունը։ Ֆյոլնի ներմոնոպոլիայում խոշորագույն դեր խաղաց նաև գինու առևտուրը։ Ֆյոլնի առևտրական խոշոր դերի հետևանքով այնտեղ շատ վաճառականներ հաստատվեցին։ XI դարում այդ արհեստավորների և վաճառականների բնակավայրը էր, որտեղ գտնվում էին արքեպիսկոպոսի իշխանության տակ, որը X դ. սկսած իր սեփականությունում հերցոգի իրավունքներ ուներ։ Քաղաքը կառավարում էին արքեպիսկոպոսի նշանակած մինիստերիալները։ XI դ. կեսերին, հենրիկ IV կայսեր օրոք գերմանական քաղաքների մեջ առաջացավ մի շարժում, որն ընդգրկեց նաև Ֆյոլնը, ուր 1074 թվին տեղի ունեցավ քաղաքացիների ապստամբությունն իրենց սենյորի, արքեպիսկոպոս Հաննոյի դեմ։ Այդ ապստամբության առիթ հանդիսացավ այն, որ արքեպիսկոպոսը գրավից Ֆյոլնի վաճառականներին պահանջող նավը։ Ապստամբության նախաձեռնողները տեղական վաճառա-

կանանցը կային, սակայն շարժման գնդավարությունը չուսավ ընկավ նրանց ձեռքից և անցավ քաղաքի դեմոկրատական տարրին—արհեստավորական մասսային։ Ապստամբից քաղաքային բնակչության մասսան, վորի մեջ կուտակվել էր հարբուհոգ դժգոհության լեպիսկոպոսի և մանավանդ նրա մերձավորների դեմ, վորոնք ընդամեն ու կոզոպոսում էին քաղաքացիների, Արքեպիսկոպոսը ստիպված լինում փախչել քաղաքից, նրա տունը կողոպտվեց։ Դանդանը գնդապետական աշխարհազոր հավաքեց իր վաստակների, վորոնք ապրում էին Գյուղի մարզում։ Նրա պետական աշխարհազորը Դանդանի առաջնորդությամբ մտավ Գյուղին, քաղաքը, վոր չուներ վոչ մի կազմակերպություն և բոլորովին նախապատրաստված չեր պաշտպանին, ստիպված լինում հանձնվել. արքեպիսկոպոսի վոգևորիչները, Ամենահարուստ վաճառականները փախան քաղաքից, իսկ ամե մարդիկ, ովքեր չէին կարող փախչել, գաժան պատիժներ սպասող, այնպես վոր արքեպիսկոպոսի և քաղաքացիների մեջև ոչ մի տարբերություն հետևանքով քաղաքը ամայացավ։ Հենրիխ IV-ը, անհանգստանալով կայսրության կարևորագույն քաղաքներից մեկի անկումից, գիմեց արքեպիսկոպոսին և հայտնեց, թե պետք է պաշտպանել ոչ թե կատարի գատաստանը, բայց կարող մեղմացությունը վոչ մի հետևանք չտվեց։ Արքեպիսկոպոսի գեմ պայքարելու տարբեր անհաջողություններ քաղաքի բնակչության տրամադրությունը կազմակերպվել։ Արդեն հետևյալ XII գարում մենք տեսնում ենք Գյուղի քաղաքային կազմակերպության ստեղծվելը, ընդվորում այդ կազմակերպությունը հայտնի է գաղտնի, ընդհանուր գավադրություն, „conjuratio“։

Մեզ ահա քաղաքի ու արքեպիսկոպոսի մեջև սկսվում է անընդհատ պայքար քաղաքային ազատությունների համար։ Այդ պայքարը ծավալվեց մի շարք ամենաբնորոշ հարցերի շուրջը։ Ամենից առաջ հարցը վերաբերում էր գատարաններին, վորը գանվում էր Արքեպիսկոպոսի ձեռքում, և վերջինիս նշանակած գատավորներին. ապա՝ հարկերին, վորոնցով արքեպիսկոպոսն իրավունք ուներ անսահմանափակ չափերով հարկել քաղաքը. վերջապես հարցը վերաբերում էր մաքսային տուրքերին։ Գյուղը ապրանքների վերաբեռնման կարևորագույն կենտրոն էր։ Այստեղից անցնող ապրանքների համար գանձվում էին մաքսային տուրքեր, վորոնք կարող էին մեծ չնչաժուռանքներ տալ քաղաքին, բայց դրանք ընկնում էին արքեպիսկոպոսի ձեռքը, իսկ վերջինս այդ

ուրքերն ամեքան նը քաքձրացնում, վոր շատ վաճառականներ սաիպված եյին խուսափել Գյոլնից, իսկ այդ մեծ քաղաքի հարցերում Գյոլնի առևտրին, Արքեպիսկոպոսի և քաղաքի մյուս ուղի ունեցող վեճեր առաջ եր բերում նաև այն հարցը, թե ներքին մի իրավունք ունի գրամ կտրելու։ Գրամահատման հետ կապված եր մի հանգամանք ևս—արքեպիսկոպոսը փչացնում եր գրամը և գրանով քայքայում քաղաքի առևտուրը։ Այդ պատճառի հետևանքով,—վորը անկց մինչև XIV դարը,—Գյոլնին հաջողվեց ձեռք բերել վորոշ ինքնավարություն, արքեպիսկոպոսից ևվանելով մերթ ամբ և մերթ ամն ազատություններ։ Այնուհետև քաղաքը հանգիս և գալիս վորպես կազմակերպված մի ամբողջություն, և արքեպիսկոպոսը ճանաչում և այդ կազմակերպություն։ Գյոլնը կառավարում են ընտրվող չինգինների և այսպես կոչված՝ «հարուստների համքարություն» (Richerzeche)։ Այդ «համքարություն», վորն ուրույն արտոնություն և առևտրի վրա հսկելու գլխավոր որգանն եր, մասնակցում եյին մեծ պատրիկները։ Պատրիկներից եյին կազմված նաև չինգինների կոչիկան և «փոքր խորհուրդը», վորը XIV դարում գոնում և քաղաքի ֆինանսական, վարչական ու դատական գլխավոր որգանը։ Սակայն արքեպիսկոպոսն իրեն եր վերապահում գատական ու վարչական մի շարք իրավունքներ, վորի հետևանքով Գյոլնում կազմվեցին իշխանության զուգահեռ որգաններ—քաղաքային և սներալ։ Քաղաքական կյանքի բարդությունը կբարդանալ եր նրանով, վոր Գյոլն քաղաքը ծագել եր յոթը համայնքներից, վորոնցից յուրաքանչյուրը պահպանում եր իր առանձին կազմակերպությունը։ Գյոլնի պատրիկությունը բաղկացած եր հարուստ վաճառականներից (գլխավորապես գինեվաճառներից և մանուֆակտուրներից), վաշխառուներից, քաղաքում հողամասեր և անշարժ ունեցող հարուստներից, քաղաքային հարկերի կապալառուներից։ Պատրիկներից վոմանք հոգին եյին ձեռք բերում նաև քաղաքից դուրս, ասպետական կոչում եյին ստանում և մեռնելով ֆեոդալական ազնվականության հետ։ Քաղաքում պատրիկները բոլոր համաթ ամբողջների մեջ ամբողջված անձը եյին կազմում, գոնում եյին ասպետների ապրանքներ և գործարանին ընդում ու արհամարհում եյին արհեստավորներին։ Զգալով ընդլայնել իր իրավունքները, արքեպիսկոպոսն աշխատում եր ոգտագործել այդ գժտությունները, վորպես չուռով ատաչյան պատրիկության և համքարությունների մեջ-

յին։ Սկզբին XIII դարի կիսին արհեստավորները սրբանկիսկոպոսի սխակցությամբ կարողացան ժամանակցել քաղաքային վարչության գործառնություններին, սակայն պատրիկությանը շուտով հաջողվեց նրանց վտարել ամեհաղից և վերականգնել ոսկի պատրիկական վարչությունը։ Այսուհետ գործը փոդեստաժարտների ձեռ հանում։

XIV դարում վերսկսվում է պայքարը պատրիկների և համքարությունների միջև։ Այս պայքարում արհեստավորական համքարությունների կողմն էր կանգնած նաև վանահայրության ազդ մասը, որին քուչլ չէր արված անցնել պատրիկության շարքերը և մասնակցել քաղաքի կառավարմանը։ XIV դարի կեսերում իշխանությունը մի քանի անգամ ձեռքից ձեռք է անցնում։ 60-ական թվականների վերջին համքարությունները ցուհանների ղեկավորությամբ ապստամբեցին պատրիկական վարչության ֆինանսական ծիշդպատուհասների դեմ։ 1370 թվի մարտում համքարություններին հաջողվեց մասնակցել քաղաքային վարչությանը։ Նրանց ներկայացուցիչներին քուչլ տրվեց մասնակցել ազատես կոչված՝ ժողովներին, որը դառնում էր քաղաքի գլխավոր հիմնարկությունը։ Ոսկի փողը խորհուրդն առաջվա պես Ուսում էր պատրիկության ձեռքում։ Մասնակցության էր ընդունված համքարությանը իշխանությունը։ Սակայն շուտով, արհեստավորների և վանահայրների միջև առաջացած պատակոծան հնարավորությունից, գործել սկզբողջովին վերականգնվեց պատրիկության իշխանությունը, ապստամբած ցուցակները չոքոցվեցին փողոցամարտում և համքարությունները արտաքսվեցին ժողովների խորհրդից։

Սակայն հենց պատրիկության մեջ էլ չէր լիակատար համաձայնություն։ Պատրիկական առանձին տոհմերը իշխանության համար պայքարում էլին միմյանց դեմ։ Պատրիկությունը քուլյացնում էլին նաև շրջապատող ընդհարումները սրբանկիսկոպոսի հետ։ 1396 թվին Պյոլնում համքարությունները իրենց ձեռքն առան իշխանությունը։ Բոլոր համքարությունները կազմակերպված էլին 22 կոթղարացիաներում, որոնք կատարում էլին ժամի խորհրդի և բուրգոմիստրի ընտրությունները։ Պատրիկական փոքր խորհուրդը վերացվեց։ Բայց համքարությունների հարաբերությունները, որ ձևավորվել էր քաղաքային գիմոկրատիայի ձեռքով, ամենևին էլ գիմոկրատիայի հաղթանակ չէր։ Խորհուրդը, որ ընտրում էլին բոլոր համքարությունները, գործում փակ կոնսպիրացիա, և պատրիկներին էլ քուչլ տրվեց մտնել նրա կազմի

մեջ։ Առաջացավ նոր արիստոկրատիա, որը բազկացած էր մասամբ հին պատրիկությունից, մասամբ էլ Բյուզնի արդյունաբերական և առևտրական բուրժուազիայից, որը տակի չէր մանում պատրիկության մեջ։ Այս նոր արիստոկրատիան սկսեց վարել մի քաղաքականություն, որին ամբողջ էլ չէր տարբերվում պատրիկության քաղաքականությունից։ Ամբողջ վարչությունը կենտրոնացվեց քանանիքների մի փոքր խմբի ձեռքում։ Հարկային սիստեմի ծանրությունը հետզհետե փոխադրվում էր պարենամթերքների հարկման ապարատը։ Դրա հետևանքով Բյուզնում սկսվում է գաստակարգային պայքարի յերրորդ տոպը, որը արդեն վերաբերում է XV դարին։

1481 թվին մանր համքարությունները, որոնք շահագրգռված էին քաղաքային վերնախավերի կողմից, խորհրդի դեմ ապստամբություն բարձրացրին։ Ապստամբությունը նախաձեռնողները գոռիների ու կոշկակարների համքարություններն էին, որոնց հարկերն արհեստավորական մյուս միությունները։ Ապստամբները պահանջեցին վերացնել հարկերը,—որոնք առաձնապես ծանրացել էին քաղաքի աշխատավոր մասսաների վրա,—և դեմոկրատացնել քաղաքային վարչությունը։ Բայց այս ապստամբությունն անհաջողությամբ վերջացավ։ Իր ձեռքում իշխանությունը պահող քաղաքային արիստոկրատիան դեմ յերկար ժամանակ պայքար մղվեց, և XVI դարում անգամ տեղի չեն ունենում մի շարք նոր ապստամբություններ կատավարող վերնախավի դեմ։

Մենք ուզում էինք Բյուզնի պատմության օրինակով պատկերել գաստակարգային պայքարի բարդ պրոցեսը քաղաքում, որը ընդհանրապես բաժանվում է յերկու նոտոպի. քաղաքների պայքարը ազնյորների դեմ, համքարությունների պայքարը պատրիկների դեմ և, վերջապես, քաղաքի դեմոկրատական մասսաների—նաեր արհեստավորների և նախապրոլետարիատի պայքարը քաղաքային խորհրդի դեմ, որը բազկացած է արդյունաբերական և առևտրական վերնախավից։

Նուչինանման պատկեր ենք մենք նկատում նաև Ֆլորենցիայում, որը հանդիսանում էր Իտալիայի խոշորագույն արդյունաբերական քաղաքը։ Այստեղ ևս համքարությունները, յերկարատև պայքարից հետո, իշխանությունը խլում են քաղաքային արիստոկրատիայի ձեռքից. բայց համքարությունների հազթանակով իշխանության և անցնում մեզ նոր արիստոկրատիան, որը

բացկացած էր վանահայրերից և արդյունաբերողներից։ Այդ արխիատ կրոնական օրգանիզմն առաջ բերեց մանր արհեստավորների և բանվորների շահագործվող մասսայի շարժում, վորն ամենացայտուն կերպով արտահայտվեց 1378 թվին, շուրջերի հայհոյավոր ապստամբությամբ (տես գլ. XXVI)։

Գյուղը և միջնադարյան համքարային հոգևորական ապստամբությունները որինակ են տալիս։ Բայց մի շարք քաղաքներում հոգևորականը այնուամենայնիվ տանում և պատրիկությունը։ Ամենից առաջ դա վերաբերում է այն քաղաքներին, վորտեղ արդյունաբերությունը համեմատաբար ավելի զանազան էր զարգացած, քան տանատերը, վորտեղ վանահայրերը շրջապատում էին ինչ քաղաքի ամենատգիտնյակ խմբակ, և արհեստավորական համքարությունները չստացան սոցիալական այնպիսի նշանակություն, ինչպիսին նրանք ստացան արդյունաբերական քաղաքներում։ Առավելապես տանատիրական այնպիսի քաղաքներ, վորտեղ տերտոզ իշխանությունը կենտրոնացած էր վանահայրության ձեռքում, հանդիսանում էին Վենետիկը, Ջենովան և հյուսիս-գերմանական մի շարք քաղաքները (Համբուրգը, Լյուբեկը, Բրեմենը և այլն), վորտեղ մանում էին այսպես կոչված Մեծ Հանզայի մեջ, վորի բուրգավանությունը սկզբ չի ստանում XIV և XV դարերում։ Վենետիկում և հյուսիս-գերմանական քաղաքներում պատրիկությունը ընդհանուր համքարային ապստամբությունների փոքրիկ

Վանահայրությունը։ Համքարության ներսում սկիզբ առած շահի կապիտալը հակադրվում նախ ընդհանուր ընդհանրին, յուր առանձին մասերի և ամեն մասը առանձին իրան։ Այդ հակասությունը ամենից առաջ տանում է մանր բանվորների և վանահայրերի շահագործվող մասսայի շարժման։ Այդ շարժումը ամենացայտուն կերպով արտահայտվեց 1378 թվին, շուրջերի հայհոյավոր ապստամբությամբ (տես գլ. XXVI)։

Գյուղը և միջնադարյան համքարային հոգևորական ապստամբությունները որինակ են տալիս։ Բայց մի շարք քաղաքներում հոգևորականը այնուամենայնիվ տանում և պատրիկությունը։ Ամենից առաջ դա վերաբերում է այն քաղաքներին, վորտեղ արդյունաբերությունը համեմատաբար ավելի զանազան էր զարգացած, քան տանատերը, վորտեղ վանահայրերը շրջապատում էին ինչ քաղաքի ամենատգիտնյակ խմբակ, և արհեստավորական համքարությունները չստացան սոցիալական այնպիսի նշանակություն, ինչպիսին նրանք ստացան արդյունաբերական քաղաքներում։ Առավելապես տանատիրական այնպիսի քաղաքներ, վորտեղ տերտոզ իշխանությունը կենտրոնացած էր վանահայրության ձեռքում, հանդիսանում էին Վենետիկը, Ջենովան և հյուսիս-գերմանական մի շարք քաղաքները (Համբուրգը, Լյուբեկը, Բրեմենը և այլն), վորտեղ մանում էին այսպես կոչված Մեծ Հանզայի մեջ, վորի բուրգավանությունը սկզբ չի ստանում XIV և XV դարերում։ Վենետիկում և հյուսիս-գերմանական քաղաքներում պատրիկությունը ընդհանուր համքարային ապստամբությունների փոքրիկ

Ննջասլ վանահայրերից։ Վորոնք գնում են Անգլիա իրենց գնումներ կատարելու համար և մահուց են արտահանում բնվրպական շուկաները։ Վանահայրերը արհեստավորներին հանձ նյին հայթայթում համեմ ատարկի, և նրանց խնամքով պատրաստվեր մեջ, արտադրանք նյին ստանում իրենց համար ցանկալի գնով։

Այդպիսի կարգով գործերը տնտեսական վիճ մեծ քաղաքական արհեստում։ Վանահայրերը հանձն չեն տալիս գյուղի մասնավոր արտադրողներին,—հանձ նյին բաժանում անհատներին և նրանցից պատրաստի արդյունք նյին ստանում։ Սկզբում նրանք հանդես են գալիս մեծ վորպես մի արդյունքները վաճառողներ, վոր պատրաստում նյին գյուղի անհատներին, բայց հետո վանահայրերը դառնում են նրանց պատասխանատուները, հանձը պարտքով են տալիս անհատներին։ Այսպիսով վանահայրական կապիտալը, առանց սահմանափակվելու քաղաքով և հանքարդյին արհեստով, իր ազդեցությունը չեր տարածում և նաև գյուղի վրա։

Վաճառատուր XIII—XIV դ. դ.

Մասնավոր արտադրողին շահագործելու մեջ առանձնում է մի կապիտալի ունեցած գնորը մեղ ժամանակ և մի կողմնապարտյան առևտրի հարցին, այն առևտրի, վորը խաչակրաց արշավանքների ժամանակից սկսած՝ զգալիորեն աճել էր։ Մեր ուսումնասիրած ժամանակաշրջանում բնվրպական առևտուրն ուներ յերկու հիմնական ուղղություն։ Դրանցից մինը—Միջերկրական ծովը—արևմտա-եվրոպական յերկրները կապում էր Արևելքի հետ։ Արևելքից նետմուծվում նյին պղնձամոմ պերճանքի առարկաներ և համեմունք, մասնավորապես պղպեղ, վորոնց պահանջը մեծ էր Եվրոպայում։ Եվրոպայի առևտրականները իրենց հերթին մատակարարում նյին Արևելք, իրենց հետ տանում նյին արդեն վոչ մեծ քանակությամբ, այլև եվրոպական ինդուստրիայի վորոշ առարկաներ, մասնավորապես մահուդ։ Այդ առևտրի մեջ գլխավոր գեր նյին խաղում վենետիկցիները, ջենովացիները, պիզացիները, ինչպես նաև հարավային Ֆրանսիայի և Կատալոնիայի վաճառականները։

Եվրոպական առևտրի մյուս հիմնական ուղղությունը չեր բացվում և Հյուսիսային ծովերը։ Այստեղ կենտրոնն էր հանդիսանում Ֆլանդրիան—հյուսիսի արդյունաբերական և առևտրական կարևորագույն ուղղությունը մի շարք քաղաքներով, վորոնցից XIV դարում առաջին տեղը բռնեց Բրյուգեն։

Հյուսիսային առևտրին մասնակցում էին այն բոլոր ընկերները, որոնք գտնվում էին Հյուսիսային և Բալթյան ծովերի ցուրջը, մասնակցում էին՝ հյուսիս-արևմտյան Ռուսիան, Սկանդինավիան, Դանիան, հյուսիսային Գերմանիան, Նիդերլանդները և Անգլիան։ Այսպես առևտուրը մի փոքր այլ կերպ էր կրում, քան Միջերկրական ծովում, վաճառվում էին գլխավորապես բոլոր տարածման առարկաներ, սկսենց առաջ հացահատիկ, անասնական յուղ, մոմ, կանեփաթել, կտավ, ապա ամեն տեսակ ապրանքներ, որոնք անհրաժեշտ էին նավաշինության համար։

Այդ ընկերությունները հիմնական ապրանքների մեջ էին մի շարք միջնադարյան ոգիներ։ Հանդիսական գերը էին քաղում սկզբյան լեռնականքները, որոնց միջոցով տեղի էր ունենում Բալթիկի առևտուրը Միջին Գերմանիայի և նրա վրայով—Հյուսիսային Գերմանիայի հետ։ Գալին ընկերք սկսենգլխավոր լեռնանցքներ։ Արևմտյան լեռնանցքը, Սեն-Բեռնարը տանում էր Ռոնայի հովիտը և գնում Թրանսիա տանող Ճանապարհը։ Արևելքում Բրենների վրայով կատարվում էր առավելապես Վենետիկի առևտուրը։ XIII դարից սկսյին տեղը բռնել յերկրորդ լեռնանցքը, որ գտնվում էր սկսյին յերկու լեռնանցքների միջտեղը,—Սեն-Գոթարդի լեռնանցքը, որ տանում էր գեպի Արևմտյան Գերմանիայի գետային կարևորագույն գաբկերակը,—գեպի Հոլանդ։ Գերմանիայի միջին գետ էր պահպանվում նաև հովային Ճանապարհով։ Վենետիկցիները և ջենովացիները իրենց ապրանքներով անցնում էին Ջերբատարին ու գնում Բրյուգե։ Այդ նույն Ճանապարհով գետ էր պահպանվում Անգլիայի հետ, որը բերդ էր հայթայթում Ֆլորենցիայի արդյունաբերության համար։

XII և XIII դարերում Գերմանիայում առևտրի կարևորագույն կենտրոն էր Շտադտե գտնվում էր Ֆրանկֆուրտը, որ գտնվում էր Ֆրանկֆուրտում, բայց համարյա անկախ էր Ֆրանկֆուրտի քաղաքից։ Այս գտնվում էր խիստ հարմար վայրում—առևտրական այն գլխավոր ուղիների հանդիպման վայրում, որոնք միացնում էին առևտրի միջերկրական և հյուսիսային ապրանքները, Ֆլանդրիային ժողովուրդ, Գերմանիային և Ֆրանկֆուրտի միջև։ Շտադտում հանդիպում էին Գերմանիայի գանազան կերկրների վաճառականները։ Իտալական վաճառականներն այդ տեղավաճառներն էին բերում արևելյան ապրանքներ, պերճանքի առար-

կանայք, Ճլանգբիայի և Բրաբանտի վաճառականները քերում էին մահուդ, գերմանական առևտրականները Ներմանիայից ներմուծում էին վուշի գործվածքներ, ժորքիներ։ Այսպես վաճառականներ էին գալիս նաև Անգլիայից և Կաստելնիայից։ Շամպանի առնավաճառները մյուս առնավաճառներից տարբերվում էին նրանով, որ գրնքին ամբողջ տարվա ընթացքում չորսնակվում էին Շամպանի չորս քաղաքներում (Լանյի, Բարի, Պրովինսի և Տրուա)։ Այնտեղ կատարվում էին ամեն տեսակ խոշոր գործարքներ, առևտրական հաշիվներ ըստ վարկային պարտավորությունների։ Այս առնավաճառները դարձան վոչ միայն առևտրի, այլև վարկի կենտրոններ։ Ինչը Շամպանն անցավ ֆրանսիական քագավորների ձեռքը, Շամպանի առնավաճառները սկսեցին կորցնել նախկին նշանակությունը։ Նրանց անկման պատճառը նաև այն էր, վոր զարգացել էր ծովագնացությունը, —վորի հետևանքով Ճլանգբիան ծովային ճանապարհով կապվում էր Արևմտյան և Հարավային Եվրոպայի յերկրների հետ։ Շամպանի առնավաճառները վերջնականապես քայքայվեցին Ֆրանսիայի և Անգլիայի միջև տղված հարյուրամյա պատերազմից (1338—1453 Ք. Ք.)։

Այդ ժամանակ Եվրոպայում առևտուրը գնում էր ավանդավոր մի գործ էր։ Վաճառականները իրենց առևտրական ճանապարհորդությունների ժամանակ ամեն տեսակ դժվարությունների էին հանդիպում քիչ ցամաքի և քիչ ծովի վրա։ Ծովի վրա նրանց սպառնում էին ծովահենները։ Ցամաքային առևտուրը նույնպես սուժում էր մշտական ավազակությունների և բացի այդ, դժվարանում էր ճանապարհների վատ դրության հետևանքով, վորոնք մեծ մասամբ հին էին և կատեցված էին գետ հոսանքների ձեռքով։ Այդ ճանապարհները չէին նորոգվում և քանի գնում վատանում էին։ Ճանապարհներին գտնվող գետագնացը ստիպված էին վաճառականներից։ Ուրբանության մեծության տիրապետությունները պատճառ էին մաքսային ուղևկությունների, վորոնց մաքսահավաքները վաճառականներից պահանջում էին առևտրական հատուկ մաքսեր վճարել։ Ուրբանության կամուրջի վրա վաճառականներից նոր, տպորների տուրքեր էին գանձվում։ Գետագնացը յերբեմն կամուրջներ էին կատուցում չոր տեղում, վորպեսզի մաքսային տուրք վճարեն, գետի վրայով պարաններ էին անցկացնում, վոր վաճառականական նավերը չանցնեին առանց մաքս վճարելու

Քաղաքները նույնպես ամեն առանձ քաղքենիներ չէին հաստատում առաջ վաճառականների առաջ։ Վաճառականները, երբ մոտենային մեծ տուրքեր վճարելուց, պետք է իրենց տարած ապրանքներն անպայման ցուցադրելին վաճառքի համար։ Այս դեպքում նրանց քաղաքում էր միայն մնծատախ վաճառք, քանի որ մանրավաճառ առևտրի իրավունքը պատկանում էր տեղական վաճառականներին։

Վաճառականները առևտրական շրջապտույտի չէին մնում մեծ ջոկատներով, զինված պահակախմբով, որը նրանց պաշտպանում էր ամեն առանձ վտանգներից։ Վաճառականական ճանփերը զինված էին։

Ձանգալ անկյուններն գնա մզվող պայքարը և միջնադարյան առևտրի պայմանները վաճառականներին ստիպում էին միավորվել առանձին կազմակերպություններում, գիլդիաներում կամ համքարություններում։ Որոշ քաղքերում, օրինակ, Անգլիայում, այդպիսի գիլդիաների մեջ մանում էին նաև արհեստավորները, բայց հետո գիլդիաները գործում վաճառականական միայն կազմակերպություններ։ Ամբրնեն առանձին քաղաքների հանգամանքը մեծ ազդեցություն էր ունենում առևտրական արտոնություններ պաշտպանելու համար։ XIII դարում Ֆլանդրական քաղաքների վաճառականները Բրյուգեյի վաճառականության դիմավորության համար կազմակերպեցին Անգլիայի հետ առևտուր անելու համար։ XIV դարում կազմվեց Հյուսիս-գերմանական հանգամանքը հանգամանք։

Գետը և մատնանշել նաև մի հանգամանք, որը ծայրահեղորեն բարդացնում էր միջնադարյան առևտուրը։ Իրենց գրամը էին կարում մի միայն յուրաքանչյուր կայար ու քաղաքը, այլև այդ անում էր յուրաքանչյուր շատ քիչ քիչ խոշոր քաղաք, անկայր, մեզիսկոպոս։ Դրա շնորհիվ գոյություն ունեին հակասական քանակություններ գրամական-արժեքներ։ Բացի դրանից, գրամահատման իրավունք ունեցող անձնավորություններից շատերն ոգտվում էին այդ իրավունքից, վորպեսզի հարստանային ցածրարժեք գրամ կարելու միջոցով։ Գրամական այդ տեսակները հաճախանում, ցածրարժեք գրամը լիարժեք գրամից տարբերելու համար առեղծվեց գրամափոխների հատուկ պրոֆեսիա,—վորոնք գրագրում էին գրամ փոխանչով և գրա գնահատությամբ։ Յուրաքանչյուր շատ քիչ խոշոր գրամական գործարք կարող էր կատարվել միայն նրանց միջոցով։ Գրամա-

փոխնիրը հնարկեան բանկիրներ են դառնում։ Իրաժարման գործարքներից բացի նրանք գրաղվում էին նաև գրամի փոխադրության գործարքներով։ Վորովհետև այն ժամանակ ընդհանուրության մեջ չեր գլխավորապես արժեքին և պղնձե գրամը, փոքի փոխադրությունը բարդ ու վտանգավոր էր գործ չեր։ Վորպեսզի Իտալիայից դեպի հյուսիս, որինակ, Եաժպանի առևտուրը մեզնով վաճառականը կարողանար ապրանքների գնումներ կատարել, նա պետք է Ալպյան լեռներով անցկացներ փոքի ամրողջ հաները։ Այս առնչությամբ առաջվնց հատուկ գործառնություն—փոքի փոխադրություն, վորով գրաղվում էին մանավանդ իտալական գրամափոխները։ Իրամական վորոշ գումար ընդունելով վաճառականից, վորը մնում էր Եաժպանի առնավաճառը,—նրանք այդ առնավաճառի իրենց գործակալին հանձնարարում էին տալ վաճառականին համապատասխան գումար, յերբ նա ուզեր կամ անպորրպիր նեղկայաններ։ Փոքի փոխադրության այդ գործառնությունները միացվում էին վարկային գործառնության։ Այսպես սկսեցին առաջանալ բանկերը։

Յեկեղեցին արգելում էր տոկոս վերցնելը, նա հնազանդում էր վաշխառուներին, վորովհետև ինքն այն ժամանակվա խոշոր վաշխառուն էր։ Յեվրոպայի պատմությունը ցույց է տալիս, վոր յեկեղեցական հիմնարկությունները գրեթե առաջին բանկիրներն են յեղել։ Իր հսկայական կուտակումների շնորհիվ խոշոր վարկեր տալով քաղաքներին ու անձերներին, յեկեղեցին չեր խորշում նաև ամեր փոխառություններից։ Նա տոկոսներ չեր գանձում, բայց վերցնում էր գրավական, գլխավորապես հող։ Փոխառությունը հետ չտառնալու դեպքում նա հնարավորություն ուներ գրավել այդ հողը։ Տոկոսների գանձման արգելքը յեկեղեցու համար միայն պատրվակ էր մրցակիցներին—մյուս վաշխառուների դեմ պայքարելու համար։ Հաշվենրով նրանց, վորպես կանոնական իրավունքը խախտողների, յեկեղեցին ձգտում էր իր ձեռքը վերցնել վարկի մենաշնորհն և սիրանալ հոգևորին բռնագրավումների այդ կարևորագույն միջոցին։ Սակայն գժվար չեր անտանել կանոնական արգելքները։ Այն փաստաթղթում, վոր գրվում էր այս կամ այն վարկային գործարքի համար, տոկոսները անմիջապես մեցվում էին պարտքին։

Վարկային գործարքների մեջ խոշորագույն դեր էր խաղում պապական կուրիան, վորտեղ հանգանակեան միջոցները նույն

հավաքվում Անվրոպոլի բոլոր բնակիչները։ Այդ բոլոր հանգամանքները անուշիպացիայի ընթացքն էին։ Համար պատկան ֆուրիան պետք է գիտեր հյուսիս-խաղաղական բանվորների սովորությունը, որոնք գրա համար կոչվելին «Համալ պատի բանվորներ և գրամատիսներ»։ Մի անգամից գրամատիան մեծ գումարներ մուծելով պատկան ֆուրիայի գոնեաբանը, նրանք իրավունք էին ստանում գոնեներս ամեն ինչամատանքը, որ հանում էր պատկին նրան ընդհանուր հասկորոշանությունից, որոն իր հերքին այդ փողերը հավաքում էր գյուղացիներից։ Այդ ժամանակ Անվրոպայում պատկան ֆուրիան գոնեում է գիտնական բոլոր գործողների հիմնարան։ Գարաքները կանոնավոր չվերհարդներին բոնադրանք էր պատանում։

XIII գարում, որպես վաշխառուներ, խաղալ գեր էին խաղում հասկոր-ապահովական արգիները, մանավանդ տանտրանսպորտների արգիները։ Վերջիվերջո գա հասցրեց արգիների կործանման (տես գլ. XIX)։

Արևմտյան Անվրոպայում XI և XIII գարերի մեջ հանճար բանկիրների գեր էին խաղում հրեաները, որոնց արգելված չեր տոկոսների գանձումը։ Ընդհակառակն արգելքները վերաբերում էին միայն քրիստոնյաներին։ Սակայն հրեա վաշխառուներից տոկոս վերցնել տանձնափակման ալյուսով տարբերի տուրքեր էին գանձում։ Մեծ գործերի և քաղաքների համար հրեաները շատ անհրաժեշտ մեջ էին։ Ծխական հրեա վաշխառուները տանձ ունենալու իրավունքը մեծ ազատ տալիս։ Այս իրավունքը խիստ քանի էին գնահատում, այն չնորհում ու վաճառում էին։ Նույնիսկ հոգևոր անձնորների շատերը հարստանում էին այդ իրավունքի գնորհիվ։

Ցավոք և կարծել, որ բոլոր հրեաները վաշխառուներ էին, Ամենը վերաբերում է մեզ մի փոքր վերնախավին, որ ամբի իր ընկերում հրեա չքավորությունն մեջ։ Հրեաները ապրում էին առանձին թաղերում (հնասու), որոնցից գուրս բնակվելու իրավունք չունեին։ Նրանք պետք է առանձին գլխատ հագնեին, որոնցով կարելի էին ճանաչել նրանց։ Գաղաքների հրեա բնակչության մեծ մասը բոզկացած էր արհեստավորներից և մանր առևտրականներից։ Հրեաները հայտնի էին որպես վաճառներ, գնգագործներ, բժիշկներ։ Հրեա բժիշկները առանձին ժողովրդականություն էին վայելում իրենց գործի վարպետներ։

Խաչակրաց արշավանքների ժամանակից հրեաների դեմ սկսվեց հրահրվել կրոնականատելություն, որը հոգևորականության և իշխանությունները բազմիցս ոգեշնչեցին հրեաների ոչնչացման կերպով քաշանալու համար։ XIII դարում հրեա վաշխառուների հետապնդումը սկսեց ավելի սիստեմատիկ բնույթ ընդունել, մասնավանդ յերևան յեկան սեփական «պետական» վաշխառուները,—ամենից առաջ հյուսիսային Իտալիայում։ Առևտրական գործարքների, ինչպես նաև դրամը փոխելու և փոխադրելու գործառնությունների հետևանքով առնչվում էին բանկիրական մի ամբողջ շարք գրասենյակներ, մանավանդ հյուսիսային Իտալիայի—Լոմբարդիայի քաղաքներում։ Հենց «լոմբարդացի» բառն այն ժամանակ վաշխառուի հոմանիշն էր։ Բանկիրներ են յերևան գալիս նաև ուրիշ յերկրներում—Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Անգլիայում, և դրա հետևանքը լինում է կատաղի հալածանքը հրեաների, մասնավորապես մրցակիցների դեմ։ XIII դարի վերջում, Եդվարդ I-ի օրոք հրեաները բոլորովին արտաքսվեցին Անգլիայից, որովհետև նրանք վարկի բնագավառում անգլիական վաշխառուների վատնգավոր մրցակիցներ էին, ու չհոսանքով այն մասին, որ նրանց արտաքսումը կատավարության համար մի միջոց էր, որով նա կարող էր ազատվել պարտքերից և հարբասացնել գանձարանը։ Նույնպիսի աքսորումներ տեղի ունեցան մի շարք ուրիշ յերկրներում և առանձին քաղաքներում։

Միջին դարերում վարկն առավելապես սպասողական բնույթ էր կրում։ Փոքր հասնելական պահանջների, առևտրի և դրամական շրջանառության քանակության կապակցությամբ վարկը չարունակ հասցնում է կամ պարտապանի, կամ պարտատիրոջ անանկացման։ Մասնավորապես անանկանում է իրենց հոգևորը կորցնում են շատ ֆեոդալներ, պարտքեր վերցնելով վաշխառուներից։ Սա ամենից առաջ վերաբերում է միջին և ստորին ազնվականության։ Մեծ ֆեոդալները կամ քաղաքացիները հաճախ կարող էին անպատիժ կերպով չվճարել իրենց պարտքերը։ Որինակ, անգլիական քաղաքացի Եդվարդ III-ը, որը Ֆրանսիայի հետ պատերազմ էր սկսել իտալական բանկիրներից փոխառնելով վերցրած փողով, Բարդիի և Պերուցցիի՝ Ֆլորենցիայում գտնվող ֆիրմաներին պարտք մնաց 1.365 հազար վոսկի ֆլորին և հրաժարվեց վճարելուց (1346 թ.)։

Հաճախ վաշխառուների գոհար էին դառնում գյուղացիները, որոնք հարկադրված դեպքերում էին կարողանում վճարել

իրենց պարտքերը։ Այսպիսով վաշխառուական կապիտալը — սխեմատորեն քայքայում էր ֆեոդալական հասարակությանը, անանգամների քիչ ապահովությանը և քիչ դրուժագրնեերին։ Ինքը չսահմանելով արտադրության մասին նոր բնդանուր, այդ կապիտալը նպաստում էր արտադրության ֆեոդալական բնդանուր քայքայմանն և գրանով իսկ համատարած էր բաց անում կապիտալիստական արտադրության զարգացման համար։

Փոփոխություններ պատմական կարգում

Քաղաքների զարգացմանը համապատասխանում էին այն փոփոխությունները, որոնք տեղի էին ունենում դյուղի անտեսության մեջ և սոցիալական կարգում։ Ամենից առաջ պետք է մատնանշել, որ դյուղում զարգանում էր ապրանքա-դրամական անտեսությունը, որը, սակայն, այսուհետ ընդհանում էր ավելի դանդաղ տեմպով, քան քաղաքում։ Դյուղը իր բնատնտեսական բնույթը չէրնար պահում էր նաև այն չերնուքից հետո, երբ սկսվեց քաղաքների և քաղաքային շուկայի զարգացումը։

Քաղաքային բնակչության այն ժամանակվա Եվրոպայի բնակչության մեջ անհամեմատ մեծ էր։ Եվրոպական քաղաքը դեռ պահպանում էր մի տարածք դյուղի հետ միասին, որտեղ ապրում էին գյուղատնտեսության զբաղվող բնակիչները։ Դյուղը քաղաքին տալիս էր իր արտադրանքի համեմատաբար փոքր մասը, իսկ մեծ մասն ապրում էր անմիջական սպառման համար։ Բայց այն մասը, որը տալիս է գյուղը քաղաքին և որը միայն չի վերարտադրում,— նրա արտադրության ապրանքային մասը,— հետզհետե անհետանում և սպիտակում ավելի մեծ նշանակություն է ստանում։ Մի կողմից գյուղացին պահանջ է ապրանք արտադրել, իսկ մյուս կողմից — գնել վորոշ չերկրներում — գործադրում է անկյորել առնասուրը,— արդեն այն հիմնական մոմենտները, որ պետք է նկել այն հետևանքների մասին խոսելիս, որ քաղաքի առաջացման պրոցեսն առաջացրեց գյուղում։ Դա իր հետ բերում է ամենից առաջ ֆեոդալական շահագործման ուժեղացումը։

Գյուղացիների գրության ժամանակավոր բարելավումը, որ տեղի ունեցավ խաչակրաց արշավանքների ժամանակ, Եվրոպայում արագ փոխարինվեց նրանց գրության ընդհանուր վատթարացումով։ Ընչաց և, մի ամբողջ շարք դեպքերում բնատարությունը սկսեց փոխարինվել գրամական պարտությամբ։ Տեղատ-

Նեղը գերազանում էին փոքր ուղղակի և անմիջականորեն սպասող գյուղացիներից, այդպիսով շահագործելով այն կապը, որ/ ակամայից էր գյուղացիների և շուկայի միջև։ Գյուղացին հաճախ ստիպված էր լինում իր շուկայական սմբողջ հասույթը, վորպես գրամական ռենտա, հանձնել ամեհյորին։ Ամեհյորների կողմից հաճախ և հաճախ ներկայացվող գրամական պահանջները գյուղացիներին ստիպում էին շուկայում ծախել նույնիսկ վոչ թե ավելցուկները, այլ անհրաժեշտ սեպհականքի մի մասը։ Այսպիսով գրամական ռենտան ամենևին չէր քնքնացնում միջին գյուղացու գրությունը։ Այդ ռենտան կարող էր ձեռնտու լինել միայն գյուղացիական վերնախավի համար։ Այդ ռենտան հաճախ ստիպում էր պարտքերի մեջ էր գցում միջին գյուղացուն։ Գրամական ռենտայի գործադրման հետ վրա առանձնանում է գյուղացիական վերնախավը։ Ուներալով պաշարներ, նա կարող է ապահել լավ գներ և շահվել առևտրից։ Նա փոքով ու հաշով փոխատվություններ է տալիս գյուղացիներին և չարաշահելով այդ, գնում է նրանց հողերը։ Հաճախ նա իր պարտատերներին ստիպում է պարտքի գումար աշխատել իր դաշտերում։ Դրա հետևանքով գյուղացին, բացի կապիտալիստից, հաճախ ստիպված է մեծ տոկոսներով փող վճարել նաև պարտատիրոջը, կամ պարտքի գումար աշխատել նրա համար։ Դալին և ուրիշ չնգանակներ, վորոնցով քաղաքը շահագործում էր գյուղին։ Մարքսն ասում է. «Ենթի միջին գարերում գյուղը քաղաքականապես շահագործում է քաղաքին ամենուրեք, ուր ֆեոդալիզմը չէր հաղթահարվել քաղաքների բացառիկ զարգացումով, ինչպես Իտալիայում, ապա քաղաքն ամենուրեք և առանց բացառությունների գյուղին տնտեսապես շահագործում է իր մենապոլ գներով, հարկերի իր սիստեմով, իր համքարությին կազմով, իր անմիջական վաճառականական խարդախություններով և իր վաշխառությամբ[1]։ Քաղաքներն աշխատում էին ճնշել արհեստի գարգացումը գյուղում, ձգտելով մենապոլիա պահպանել արդյունաբերական արտադրության բնագավառում և մենապոլ գներով շահագործել գյուղը։ Միևնույն ձևը պիպում ենք այնպիսի գեպքերի, երբ քաղաքացիները գյուղում բռնի կերպով վոչնչացնում էին արհեստական գործիքները։ XII—XIII գարերից սրոգ աճում և պետական հարկադրու-

[1] Маркс, Капитал, т. III, ч. 2, Партиздат, 1936, стр. 703.

մը, որի ծանրությունն ընկնում է ամենից առաջ դյուզպացիության վրա։ Գնատևան հարկերը նոր ծանրություն են ավելացնում այն ամենին, ինչ որ դյուզպային վճարում է անելորին և վաչխատությին։

Չպետք է մոռանալ նաև, որ դյուզպային մեծ հարկեր էր վճարում յեկեղցու օգտին։ Տոպտանորդը, որ վճարում էր բոլոր ընդհանուր յեկամտից, քիչ ծանրություն չէր դյուզպացիության համար։ Այն վճարվում էր բնամթերքով։ Դա վճարման չափազանց ծանր մի ձև էր, որը մշտական վնասներ, նոր պահանջներ առիթ էր տալիս։ Բացի դրանից, յեկեղցին գանձում էր մի շարք ուրիշ տպորինի տուրքեր—տուրք Գնարոսի գահնկանը, ամեն տեսակ վճարներ գոհաբերության համար, ընծաներ և այլն։

Ձեռագործական ունեցած անբնական աճում են Ծիրանն են գալիս նոր բանաստեղծներ (դյուզպացիների պարտականության—ազատվել տիրոջ ագացներից, խոզերը հավել տիրոջ մսամթերով, հացը քիթել տիրոջ փռելուց և այլն), ամեն տեսակ տուրքեր առևտրի, գործիքների պատրաստության և վաճառքի հետ կապված համար և այլն։

Ապրանքային հարաբերությունները հետ կապված կարևոր մասնաս և հանգիստանում դյուզպացիության գուշքային շերտավորումը։ Ապրանքային-դրամական տնտեսության աճի հետևանքով ունգի չի ունենում ամբավոր դյուզպացիության գլխի ժառանգի ատելացում։ Մարքան ընդգծում է, որ դրամական ունեցած փոքրացմանը վոչ միայն ուղեկցում է, այլև նախորդում և ընդլայնումների և փոքով վարվող բատրաների գաստկարգի փոքացումը։ Դրամական ունեցած աճն ուժեղացնում է դյուզպացիության մի մասի քայքայումը, ընդլայնում դյուզպական կիստապրոլետարիատի շերտը։ Դյուզում յեկեղցին և գոյքն ամբավոնող դյուզպացիների գլխի մի խումբ, դյուզպացիներ, վորոնք շահագործվում են ինչպես վարձու բանվորները։ Կալվածատերը, որ կորը փոխարինում է դրամական ունեցած, զրկվում է դյուզպացիների անպատ աշխատանքից, բայց նա կարող է արտահայտությունը վարել վարձու բանվորների օգնությամբ, վորոնց նա գանում է ամենից առաջ իր իսկ գյուղի ամբավոնող դյուզպացիության մեջ։

Այսպես արդեն ծագում է շահագործման մի նոր յեղանակ։ Մենք, իհարկե, չենք կարող ժամանակակից իմաստով բանվորներ անվանել այն ամբավոնող դյուզպացիներին, վորոնք աշխատում

են կալվածատիրոջ հոգուն. նրանք դեռ կապված են իրենց մանր հողագործություններին հետ, որ նրանք վարձակալում են կալվածատիրոջից. հաճախ նրանք դեռ ունեն ապատ գյուղացիներ են, որոնք պարտավոր են ֆեոդալական ռենտա վճարել կալվածատիրոջը. Միևնույն, բայց դրանից, նրանք յերբեմն վարձով աշխատում են իրենց սեփական ժոռ, յերբեմն էլ վաստակի համար գնում են ուրիշ կալվածքներ, ուր աշխատում են սեփական հողում, իսկ յերբեմն էլ ունենալ գյուղացիներ հողում. Ձերբազատ են գալիս նաև ամենատարբեր վորդեր, վորոնք սրդեն կորցրել են իրենց հողի հետ ունեցած կապը. նրանք անդունով կամ ամրողջ տարով վարձվում են կալվածատիրոջ կամ հարուստ գյուղացու մոտ, ամրողջ կյանքում բատրակություն են անում.

Գյուղացիների գրության վատթարացման պրոցեսը բարդանում է նաև նրանով, վոր ֆեոդալները հարձակվում են համայնական հողերի վրա. Մենաստանները ձգտում են գավթել այդ հողերը, վորպեսզի բարձրացնեն իրենք ռազագործնեն և ամրապնդ վարձն իրենց անտեսությանը, իսկ ավելի հաճախ նրա համար, վոր այդ հողերը կապալով տան գյուղացիներին. Դա ռենտան բարձրացնելու յեղանակն էր. Հաճախ էլ մենաստանները ցանկապատում են անտառը, վոր արդեն վորս անեն, այդ անտառում վարրի կենդանիներ և թռչուններ են բազմացնում. Այդ բռնագրավումների հողի վրա շորանոկ անդի էլին ունենում ընդհանուրները գյուղացիների հետ, վորոնք իրենց անասուններին առաջվա պես քշում էլին սեփական ցանկապատած արոտավայրը և արածացնում արդեն.

Գանի աճում է չահագործումը, վոր առաջ և գալիս գյուղում ապրանքային-դրամական հարաբերությունների զարգացումից՝—արդյան աճում է նաև գյուղացիների գիմադրությունը. Գրկվի անընդհատ անդի էին ունենում մանր ապստամբություններ մենաստանների դեմ. Գյուղացիական խոշորագույն ապստամբությունները բռնկվում են արդեն XIV գարում. Գյուղացիական շարժումների մասին, վորոնք սերտորեն միահյուսված են քաղաքներում տեղի ունեցած շարժումների և ընդհանուր քաղաքական գրության հետ, մենք կխոսենք Արևմտյան Եվրոպայի առանձին յերկրների պատմությունը շարադրելիս.

Այսպես, գյուղից քաղաքի անջատումը և ապրանքային-դրամական հարաբերությունների զարգացումը քայքայում էին

ֆեոդալական սրտատրոփքյանը և նախապրյանները նյին սահ-
մանում նոր, կոպիտալիստական հարաբերությունների համար.
վրանք սրգեն XIV դարում սկզբնավորվում են Ցնվրապայի
ամանին մասերում (ամենից առաջ Իտալիայում) և XVI դարից
սկսում են տարածվել ամբողջ Ցնվրապայում։

ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՑԵՎ ՊԱՊՈՒԹՅՈՒՆԸ XI—XIII Դ.Դ

Թուռնիկյանների պինասիան 1024 թվին Գնելմանիայի և Հռոմեական պինասիան Սրբազան կայսրությանն գահի վրա սաքսոնական դինաստիայի փոխարինեց Ֆրանկոնական դինաստիան։ Վերջինիս առաջին ներկայացուցիչը Կոնրադ II-ն էր (1024—1039 Ք.Ք.)։ Ցնքի սաքսոնական դինաստիան հերցոգների անկախության գնե ժամ իր պայքարում աչխատում էր հնդվել կենդրոնական խոշոր ֆեոդալների վրա և դրանով ավելացնում էր վերջինների ուժն ու ազդեցությունը, ապա Ֆրանկոնական դինաստիան գլխավոր հնդարանը դանում է ժանր ֆեոդալների — աստվածության մեջ։ Կոնրադ II-ն աչխատում էր քուչ չառ հերցոգությունների ժառանգականության սահմանում, բայց նրա որոշ ժանր ֆեոդների ժառանգականությունը կանոն և դառնում։ Նա սկսեց դինվորական ծառայություն պահանջել այն ասպետներից, որոնք չէին հանդիսանում նրա անմիջական վասալները։ Իտալիայում նա պայքարում էր ժանր ֆեոդալների — եպիսկոպոսների, ընդհժ խոշոր ֆեոդալների — եկավթատանների։ Բայց Գերմանիայում և Իտալիայում ընդհանուր քաղաքական կացությանն ավելի կամ քարդանում։

Ցնտանական կյանքի այն ընդհանուր վերելքը, որ XI դարում ընդգրկել էր Ցեվրոպան, արտահայտվեց նաև Գերմանիայում, մանավանդ նրա արևմտյան և հարավային մարզերում։ Գերմանիայում ևս սեզի չի ունենում գյուղից քաղաքի անջատվելու պրոցեսը և առևտրի զարգացումը։ Հենեսի, Դանուբի ափերին առաջացիում են մի չարք առևտրական քաղաքներ, ուր զարգանում է արհեստը, որը նկատի ուներ վոչ միայն տեղական շուկան, այլև արտահանումը։ Առանձնապես կարևոր գեր են խաղում տեքստիլ արտադրությունը և գինքի պատրաստումը։ Ամենից առաջ զարգանում են հռոմեական հին քաղաքները, ո-

բանք անկման կյանն հասել վաղ միջնադարի ընթացքում և հիմնարկեսի ու ասնարի ամման կապակցությամբ, նոր նշանակություններ են առաջացել։ Այդ քաղաքներն էին՝ Գյումրը, Մարալիկը, Երքիքը, Վաղարշապատը, Անի-Շիրակավանը, Ռնգունիքը, և այլն։

Այդ քաղաքների մեծամասնությունը գեղագրական կախում ուներ բնակիչներից, որոնք դեռ Բագրատունիների օրոք կարևոր դերակատարություն խաղացել իրավունքներ ստացան։ Արդեն XI դարի վերջում ընդհարումներ են սկսվում միջին-հայկական քաղաքների արհեստավորական և առևտրական ամող բնակչության ու բնակիչների միջև. XI դարի 70-ական թվականներին մեծ ապստամբություններ միջին-հայկական քաղաքներում. XVII դեռում խռովից Գյումրի քաղաքի և արքեպիսկոպոս Գանձակի ընդհարման մասին։

XI դարում հիմնականում ավարտվում է գերմանական հասարակության գեղագրականացման պրոցեսը, որը Գերմանիայում մի փոքր ուշացած ավարտ է գտնում Ֆրանսիայի համեմատությամբ։ Գյուղագրությունն մեծ մասը ճորտացվում է։ Դրա հետ մեկտեղ վերջնական ձևավորում է առևտրական գերագրական, որը դեռ չէր ավարտված ազատ առևտրական դիրքառաջիկի ժամանակ։ Այն հերցոգությունները, որոնց բաժանված էր Գերմանիան, առանում են գերագրիական կազմակերպված գեղագրական միավորների բնույթ, հերցոգների գլխավորությամբ։

Գեղագրական միավորների քաղաքական համախմբման այն պրոցեսը, որ այդ ժամանակ նկատվում է Ֆրանսիայում և Անգլիայում, տեղի չէր ունենում նաև Գերմանիայում։ Այստեղ նա առաջիանապատ ամրապնդվում էր կենտրոնական իշխանության, որպես գեղագրների գաստակերպային սերտաշխատության պրոցես։ Բայց Գերմանիայում այդ պրոցեսը տեղի չէ ունենում վոչ մի ամրողջ կայսրության մասշտաբով, այլ առանձին իշխանությունների ներսում։

Կայսրության առանձին մարգերը անընդհատ իշխանության կյանն կազմած իրար հետ, և Գերմանիայում չստեղծվեց տնտեսական ու քաղաքական մեկ կենտրոն, որը կարողանար միավորել ամրողջ երկիրը։

Տնտեսական և քաղաքական միավորումը հնազանդ կատար-

վում և առանձին իշխանություններում։ Բայց Գերմանիայի առանձին բազմացուցիչ միավորների ներքին ամրապնդումը նշանակում էր կայսերական իշխանության քայքայում, կայսրության միասնության անկում։ Կայսերական իշխանությունը, որ ըստ էության չէր կարող առանձնապես ուժեղ, իր առավելագույն զորացմանը հասավ X դարում և XI դարի առաջին կեսում, բայց XI դարի վերջերից սկսվեց նրա անկումը, ընդվզում հատկապես հարյուրամյակներն ամրոցներին հանգիստացան նրա առաքելական քայլացման ժամանակաշրջանն։

Կայսերական իշխանությունն ամենամեծ հզորության հասավ Հենրիխ II-ի օրոք։ Հենրիխ III Սևի օրոք (1039—1056)։

Կայսերական իշխանության քայքայ հասար հակայական նշանակություն ունեցավ Հենրիխ III-ի ընկերցական քաղաքականությունը։ Գնաց և նկատել, որ Օտտոն III-ի մահվանից հետո, Գերմանիայում չկար անկարգությունների կազակցությամբ, —որոնք գերմանական կայսրներին հետաքրքրություն չէին տալիս գրավչիչ իտալական գործերով,—պապական գահը խաղալիք դարձավ Պապական մարդի վրդովող ֆեոդալների ձեռքում, որոնք, ի գոյություն կաթոլիկական ամրոցի աչքի էին ընկնում, այլ գահին նստեցնում էին ամենանվաճամասնասեր անձանց. բայց ուշադրավ հասավ, որ մի ժամանակ պապ դարձավ 12 տարեկան մի տղա։ XI դարի 40-ական թվականներին միաժամանակ կար չորս պապ։ Իտալական հոգևորականության մի մասի հրավիրով,—այդ հոգևորականության, որը ձգտում էր ամրապնդել պապական իշխանությունը,—Հենրիխ III-ը միջամտեց այդ գործին։ Ազդավանք կատարելով գնալ Իտալիա, նա Մատքեում կայացած ժողովում (1046 թ.) առաջնեց բոլոր չորս պապերին և պապ նշանակեց գերմանական մի եպիսկոպոսի։ Հետագայում ևս նա ուրիշներ պապեր էր նշանակում գերմանական եպիսկոպոսներից։ Պապական գահը ազատվով իտալական բարեներից ունեցած կախումից, Հենրիխ III-ը պապությունը նորից չնչաբաշխեց կայսերական իշխանությանը։ Բայց ինքնակամ Հենրիխը դրանով գրավի չափով հոգ պատրաստեց հոռմեական քահանայապետի իշխանությունն ամենազորեղ համար։ Մակայն պապության հեղինակության բարձրացումն արդեն վաղուց նախապատրաստված էր այն չարժումով, որ սկսվել էր հոգևորականության մեջ։

Կյանքի առաջին

Հոսքի կինոխցիկի այդ նոր նշանակությունը հասկանալու համար պետք է հաշվի առնել կոմերցիոնական կինոգործում յուրահատուկ դերը ֆիզիկական աշխարհի կինոռեժիսորական պրոցեսում։ Անկինոցին հատկանշական մյուս ուժերից ավելի շուտ հանդես կինով ֆիզիկական միավորման պահանջով։

Դժվար չի հասկանալ, թե ինչու կոմերցիոնական կինոգործին վազ բանից այդ հանգամանքը անկինոցին հանդիսանում է ֆիզիկական քաղաքացուն հոգատար։ Դյուրացիների շահագործումը վոչ մի անգ ավելցան գործառնություն չէր, վորքան կինոգործում հոգերում։ Դյուրացիության հորատացումն ամենաչնչուանգուն կերպով կատարվում է հենց այդ հոգերում։

Ընդհանուր, կինոգործում անհատականությունը վազ և սկսում կապվել նուկայի հետ։ Հերոսը կինոգործում դերը առնավամանների կազմակերպման մեջ, վոր անգի ելքին ունենում նրա հոգերում, նրա հավանականության տակ, և կապված ելքին կինոգործական ամենքի հետ։ Անկինոցին հանգիս է գալիս վոչ միայն իրրև առանձին հավանական, այլև բնական ել անհրաժեշտական ժամանակցություն է ունենում առանձին, իր արտադրության ավելցուկները կինոգործին վճռական չեր հանում և մյուս հոգատարներից ավելի շուտ բանից մշտական ապրանքային արտադրության ճանապարհը։ Նա քաղաք գնը չի քաղում նաև վորպես վաճառող։

Անկինոցին անհրաժեշտականորեն շահագրգռված է ֆիզիկական աշխարհի հատկանիշումով, կապված լինելով ապրանքային հանաուսության հետ, նա շահագրգռված է առանձին ուղիների անվտանգության մեջ, իրավական նոր նորմաների մշակմամբ, վորոնք համապատասխանելին գործող ապրանքային-գրամական շրջանառության։ Անկինոցու հատուկ անհրաժեշտ է կարգավորել վոստիկանական, դատական և որենսդրական ապարատը, և այդ նրա առաջ խնդիրը է գնում գործադրելու ֆիզիկական պատերազմները և ֆիզիկական մասնատվածությունը, վոր ապրանքային-գրամական հարաբերությունների գործադրման արգելքներից մեկն է։ Անկինոցին, վոր ուժեղ չափով շահագործում է գյուղացիներին, կարիք է զգում կենտրոնական ուժեղ իշխանության, վորը կարգադրած ընչել գյուղացիների շարժումները։ Վնասակար կինոգործական անձնյորների ձեռքում է գանվում քաղաքների գլխի ժամը։ Դատակարգային պայքարի գործադրումը,

վոր տեղի չեր ունենում այդ քաղաքներում, նույնպես չոչափում եր չինվոնցու անձնիշխանի շահերը և նրա մեջ կազմակերպվանու համախմբման ձգտում եր առաջացնում։

Մի խոսքով, չինվոնցին գիտակցների դասակարգի մյուս խմբավորումներից ավելի շուտ պետք և պիտի, վոր անհրաժեշտ և պայքարել գիտակական հասարակության քաղաքական ազատափոխության դեմ։

Մենք արդեն ծանոթ ենք չինվոնցու՝ այսպես կոչված՝ ազատվածային խաղաղության և ազատվածային պիտագոգարա հաստատու փորձերի հետ։ Այդ փորձերն ընդհանրապես անհաջող եյին, բայց բնորոշ են չինվոնցու նպատակների և ձգտումների համար։

Այն շարժումը, վորի նպատակն եր համախմբել չինվոնցին, ակսվեց կազմակերպչական ունիոններից, վորոնք, պետք և ասել, ակսեցին կերպարկվել վոչ քե պապության կողմից, վորը, ինչպես ծանոթ գիտենք, X դարում գոնեվում եր լիակատար դիզրատացիայի վիճակում, այլ վանքերի կողմից, վոր անուանական ատոմական կաթոլիկական չինվոնցու ամենատաղտկալի մասն եր։ Այդ շարժումը կոչվեց կլյունյան շարժում,—Ֆրանսիական Բուրգունդիայում գտնվող Կլյունի վանքի անունով, վորը հիմնվել եր 910 թվին։ Անմիջականորեն չինվորկվելով պապին, անտեսելով տեղական չինվիսկոպոսներին, այդ վանքը կենտրոն դարձավ վանական կազմակերպության համար, վորն առաջերից նոր կանոնադրության և չինվոնցական-քաղաքական նոր ծրագրեր XI դարի չորրորդ քառորդի սկզբներին արդեն ավելի քան 2 հազար վանքեր համախմբվել եյին Կլյունների շուրջը։

Բացի կազմակերպման հարցից, կլյունյաններն նպատակն եր առնել չինվոնցուն նվիրված կազրեր, վորոնք ամբողջովին չինվորկվելին նրան, պատրաստ լինելին նրա համար գոնել կյանքի բոլոր բարիքները և հենց կյանքը։ Կլյունյաններն ձգտում եյին բանակցության մեջ բերել վանքերի հնդինակության։ Այն ժամանակ չինվոնցական կարգապահության խիստ ընկած եր։ Միանական հոգևորականության մեծ մասն ծագրանքների ստիր եր տալիս բանակցության։ Գուտակրոնը ժուժկալության իր քարոզով և իր անժուժկալ կյանքով գալիս եր հակառակ գիծ։ Կլյունյաններն ձգտում եյին բարձրացնել չինվոնցական կարգապահության, մաքրել վանական խիստ կանոնադրության, վորը հիմնված եր ասկետիզմի և ընդհանության վրա։

կլյունյաններն ուզում էին չինգիզին ապատել աշխարհին իշխանությունից ունեցած ամեն մի կախումից, նրանք պահանջում էին խոսքերին կենսագործել չինգիզական կանոնները քահանաների ամուրիության մասին, վորովհետև ամուսնացած քահանաներն ու յեպիսկոպոսները իրենց հոգերը քողնում էին իրենց ժառանգությունն և վախենալով կորցնել այդ հոգերը, քննում էին աշխարհին իշխանության առաջ։ Կլյունյաններն պայքարում էին նաև չինգիզական պաշտոնները ծախելու դեմ, այսպես կոչված՝ սիմոնիայի դեմ (սիմոնիա բառն առաջացել է Սիմոն մոգի անունից. առաքյալը հանդիմանել Սիմոն մոգին առաքյալներին խնդրել նրա հրաշագործության շնորհը ծախել իրեն)։ Կլյունյաններն սիմոնիա ասելով հասկանում էին նաև կայսեր կողմից յեպիսկոպոսներ և աբբաներ նշանակելը, քանի վոր այդ նշանակման համար կայսրը փող էր վերցնում։

Կլյունյաններն ձգտում էին քաղաքացնել հոգևորականության կրթության մակարդակը։ Քահանաները հաճախ գրեթե անգրագետ էին, վորը գլում էր չինգիզու հեղինակությունը։ Կլյունյան բարեփոխիչները ժառանգված էին վանական գաղափարներ ատելությամբ, վորանք պիտի գոռնային չինգիզության անհրաժեշտ կապերի ոչնչանալու։

Ջանալով ուժեղացնել չինգիզու ազդեցությունը, մի քանի կլյունյաններ աշխատում էին հնձվել քաղաքորների իշխանության վրա։ Նրանք տեսնում էին, վոր քաղաքացիական հզոր իշխանությունը կարող է չինգիզին պաշտպանել ֆեոդալների բռնություններից և կլուզացիների խռովություններից, վոր հզոր քաղաքորների օրոք չինգիզին քիչ պարգևներ և առանում, մինչդեռ քաղաքական իշխանության ընկնելու գեպքում չինգիզական կալվածքները հափշտակվում են։ Քաղաքորներն էլ խրախուսում էին կլյունյաններին, չինգիզու ատրպանդման մեջ տեսնելով իրենց իշխանությունն ուժեղացնելու միջոցներից մեկը։ Հենրիխ III-ը հովանավորում էր կլյունյան շարժումը։ Մասին կլյունյաններն մեջ սկսեց առաջանալ մի ուրիշ շարժում, վորը չինգիզու առաջ շատ ավելի լայն խնդիրներ էր դնում։ Նրանցից մի քանիսը ձգտում էին, վորպեսզի չինգիզին իշխեն ֆեոդալական ամբողջ աշխարհում, բարձրանա պապի իշխանությունը, պապի, վորը Նրանց կարծիքով պետք է իշխեր վոչ միայն յեպիսկոպոսների և աբբաների, այլև քաղաքորների ու կայսրների վրա։ Կլյունյաններն ասում էին, վոր չինգիզին պետք

և սիքոպետով չինի այնքարհիկ իշխանությունների նկատմամբ, «ինչպես հոգին մարմնի նկատմամբ»։

Գրիգորիոս VII

XI դարի կեսերին քաղաքական կացությունը սկսեց նպաստավոր դառնալ կլյունյանների մեջ կիպած այդ շարժման համար, մանավանդ քրիստոնեական սիքոսի վրա նստեց Գրիգորիոս VII-ը (Հիլդեբրանդ), որը դեռ մինչև կաթոլիկական կենդանու գլուխ ընտրվելը փաստորեն վարում էր պապական սիքոսի գործերը և իր նախորդների օրոք անարգելում էր կենդանական ամբողջ քաղաքականությունը։ Նա կատարեց մի շարք կարևոր բարենորոգումներ, որոնք հանգեցան կլյունյան ծրագրի իրականացման։ Ինքը Հիլդեբրանդն անցել էր կլյունյան սրդինի խիստ դպրոցը, ապրում էր կլյունիում և ամբողջովին համակվել նրա իդեոլոգիայով, այդ իդեոլոգիայի ծայրահեղ ձևով։ Հենրիխ III կայսեր մահից հետո, նրա հաջորդ Հենրիխ IV-ի (1056—1106 թ. թ.) անչափահասության տարիներին կայսերական իշխանությունը լիակատար անկման էր հասել։ Պապերը սկսում են ազատվել կայսրներին կենդանական վերջնական ենթարկվելուց։ Արդեն 1057 թվին առանց գերմանական արքունիքի միջամտության ընտրվեց Ստեփաննոս IX պապը։ Հետևյալ տարում նույն կերպ ընտրվեց նրա հաջորդը, Նիկոդայոս II-ը։ Կայսերական իշխանության դեմ հնազանդ ունենալու համար Նիկոդայոս II-ը Հիլդեբրանդի խորհրդով դաշինք կնքեց հարավ-իտալական նորմաններին հետ (1059 թ.)։ Վերջիններիս առաջնորդը, որը Գրեգորիոսը պապից կալաբրիական և ապուլիական հերցոգի տիտղոս ստանալով համար ճանաչեց պապի սյուզերենիտետը և պարտավորվեց նրան պաշտպանել թշնամիներից։ Պապությունը այլևս չվախենալով կայսերական իշխանության միջամտություններից, ոտքադրեց այդ ժամանակը, կլյունյան իդեոլոգիայի վրդով կենդանական բարենորոգումներ կատարելու համար։ 1059 թվին Նիկոդայոս II-ի հրավերքով և Գրեգորիոսի գեկավարած Լատերանյան կենդանաժողովը ամենից առաջ վերակազմակերպեց պապերի ընտրության գործը, վերջիններիս դրանից հետո պետք է ընտրեին կարդինալները—կենդանու բարձրաստիճան պաշտոնյաները, որոնք իրենց տիտղոսը ստացել էին պապից։ Կայսրին միայն հաստատման իրավունք թողնելով, նույն Լատերանյան կենդանաժողովում հաստատվեցին հոգևորականության ամուսնության վերաբերյալ որոշումները։ Կենդանաժողովի որոշումները ընդունեց մեծ ամբողջ կենդանին. նրա ներ-

ասում գնա ամենց նյին ֆնոզոլոկան ժողնասավածուքյան տարբերը։ Մի շարք յնպիսկոպոսներ պապի ներատմամբ իրենց անկախ նյին պահում։ Վոչ միայն Գնրժանիայում, այլև Իտալիայում մի քանի յնպիսկոպոսներ ամենքան ամենց և անկախ իշխողներ նյին, վոր չնյին ուզում յնենքարկվել պապին։ Այդ վերաբերում և, արքնական, Միլանի արքնպիսկոպոսին և առհասարակ Միլանի հոգևորականության, վորը չեր ուզում հնազանդվել հոգևորականության ամուրիության վերաբերող պահանջին։ Այն ժամանակ Միլանը խաղաղական առաջվոր քաղաքներից մնկն եր, ուր զորքացած եր առևտուրը և արհնատը։ Միլանում արհնատավորները և քաղաքային ազգաս քնակչությունը, վորին ընկում եր արքնպիսկոպոսը, ապստամբեցին նրա դեմ։ Նրանց հարնցին մանր ապնանները, վորանք քշնամացած նյին արքնպիսկոպոսի հետ։ Այս չորժումը, վոր ժողոսրդան անունը առացավ և բոլորի գրոչ բարքացրեց հարուստ և ազքատ յնկեղեցու դեմ ու պահանջեց վերափոխել ամենասրանական պարզության և ազքատության, ապստամբեցին յնկեղեցական բարեկորոգման կողմնակիցները, վորանք մասամնավին գրկում նյին ամուսնացած քահանաների և սրանց կուսակցության դեմ։ Պապությունը դեմոկրատական ոչնչացում եր չարժմանը՝ նպատակ ունենալով կտորել իր մի քանի անհնազանդ անպամների դիմադրությունը։

Առհասարակ, հոգևորականության ամուրիության վերաբերյալ վոչոչումն առանձնապես ուժեղ դիմադրության հանդիպեց Գերմանի հոգևորականության կողմից և հարկավոր յեղավ այդ վոչոչումը կիրառել մնծագույն ջանքերով։ Մնա մի շարք հարյուրամյակների ընթացքում, յերբ ազգն ընդունվել եր ամուրիության կանոնը, փաստորեն դա հաճախ չեր պահպանվում։ Հոգևորականությունը շարունակում եր ամուսնանալ և ժառանգաբար իր յնկեղեցիներին հանձնել հոգևոր պաշտոնները, վորանք կապված նյին հողերի ու յնկամուտների հետ։

1073 թվին Գիլդնբրանդը պապ դարձավ Գրիգորիոս VII անվան տակ։ Իր յնկեղեցական-քաղաքական ծրագիրը նա շարադրեց զպապի գիկտատուրա։ Գլխավոր ծրագրի համաձայն Գրիգորիոսը պնդում եր, վոր յնպիսկոպոսներին նշանակելու և պաշտոնանկ անելու իշխանությունը միայն պապին և պատկանում։ Գրիգորիոսի կոչնիկով պապը հանդիսանում և բոլոր քաղաքացիների սնկյորը, վորանք պնտք և չենին նրա վասսալները և նրանից ստանան իրենց իշխանությունը իրեն ավատ։ Պապը իրա-

վուանք ունի գաւառ և պատմել քաղաքներին, պատուհ հպատակներին նրանց հնազանդվելուց։ Իսկ պարզին վոչ վոք չի կարող պատմել, քանի որ քաղաքները պետք և համբուրեն նրա մատքը։ Թրիդորիոսը իրեն հատուկ ճանապարհ ընտրելով սկսեց կենսագործել իր ծրագիրը։ Իր կառավարման առաջին իսկ քայլերից նա սուր ընդհարում ունեցավ կայսեր հետ, վորը հետո վերածվեց բնավնասուրյան համար ուղղակի հոչակավոր պայքարին։ Բնավնասուրան,—դա այն սկզբն է, վորով ֆեոդը անընդհատ և իր վատաչքին։ Բնավնասուրան յեպիսկոպոսներին նկատմամբ հանդիսանում էր վոչ միայն հոգևորին սիրուքյուններին հանձնում, այլև կրում էր աստիճանի հատատման քնուքի, և վորքան այդ հատատումը նշան, յեպիսկոպոսը մատանի և գավազան էր ստանում։ Բնավնասուրայի իրավունքը նրանում հանդիսանում էր յեպիսկոպոսական պաշտոններ նշանակելու իրավունք։ Ատոններից սկսած՝ այդ իրավունքը կայսերական իշխանուքյան կարևորագույն առանձնաշնորհուքյուններից մեկն էր։ Հիմա պարզ պահանջից, վոր բնավնասուրայի իրավունքն անցնի իրեն։ Արդեն 1074 թվին Գրիգորիոս VII-ը պաշտոնանկ արեց գերմանական մի քանի յեպիսկոպոսների, վորոնք, նրա կարծիքով, հիմա չէին նշանակված, վորովհետև գնել էին իրենց պաշտոնները։ Գրիգորիոս VII-ը կարուկ բողոք հայտարարեց այն յերևուքքի դեմ, վոր կայսրը միջամտում է յեպիսկոպոսների քնատրուքյուններին։ Բայց նա հանդիպեց Հենրիխ IV քաղաքի վճռական դիմադրուքյանը։

Գրիգորիոս VII-ի պայքարը Հենրիխ IV-ի դեմ

Հենրիխ IV-ը 1065 թվից սկսեց կատաղի ընդհարուքյուն կերպով։ Նա փորձում էր ամրացնել ատյանական հերցոգների սիրապետուքյուններում և սկսեց Սաքսոնիայում ամրոցներ կառուցել։ Դա խռովուքյուններ առաջացրեց ազնվականուքյան մեջ։ Կայսեր իր իշխանուքյունն ամրապնդելու քաղաքականուքյան դեմ պայքարելիս ազնվականուքյունը փորձեց օգտագործել գյուղացիներին։ Սաքսոնիայում նա գյուղացիներին զրկում էր ամերիկ քաղաքական ամրոցները և աշխատում էր ժողովրդին ճնշելու պատասխանատվուքյունը գնել քաղաքական իշխանուքյան վրա։ Գյուղացիները ամենակտրուկ քաղաքական ամրոցների վոչնչացումը, սակայն այդ կերպ սկսված գյուղացիական շարժումը չուտով դարձավ ընդհանուր ապստամբուքյուն ֆեոդալների դեմ։ Բնական ա-

մանակ Հենրիսի չբնանում սկսվից քաղաքներէ շարժումը իրենց անկախների դեմ։ Այս բոլորը ազնվականության մի մասին ստիպեց հաշտվել քաղաքների հետ։ Դրա շնորհիվ Հենրիխ IV-ին հաջողվեց պարտության մատնել ազնվականության մյուս մասին (1075 թ.) և իր համար ձեռնտու պայմաններով վերջ տալ ֆեոդալների ապստամբությանը։ Բայց այդ ժամանակ սկսվեց նրա պայքարը Գրիգորիոս VII-ի դեմ։ Ի պատասխան պապի պահանջների, Հենրիխ IV-ը սեփական իշխանությամբ մի շարք եպիսկոպոսներ նշանակեց քաղաքներում։ Գրիգորիոս VII-ը դրան պատասխանեց քաղաքներին ուղղված սպառնագրերով ընդամենը մի նամակով (1075 թ. դեկտեմբեր)։ Հենրիխ IV-ը 1076 թվի հունվարին Վորմսում ժողով հրավիրեց, որը Գրիգորիոս VII-ին տապալված հայտարարեց։ Գրիգորիոսը Լատերանում իր հրավիրած եկեղեցաժողովում, որին մասնակցում էին գերմանական իտալական և ֆրանսիական եպիսկոպոսները, Հենրիխին հայտարարեց իշխանությունից զրկված։ Գրիգորիոսը բոնագրանքի ենթարկեց կայսրին և նրա հպատակներին ապտակեց չերդումից։ Այդ ապտակեց գործակ ֆեոդալների նոր ելույթի,—որոնք ապստամբության տրամադրություններ ունեին Հենրիխի նկատմամբ։ Իշխանների և պրելատների (բարձրաստիճան հոգևորականների) ժողովում, որ տեղի ունեցավ (1076 թվի հոկտեմբերին) Տրիբուրում, վորոշվեց, որ Հենրիխ IV-ը, ժամանակավորապես հրաժարվելով իշխանությունից, պետք և հնազանդություն հայտնի պապին, վորից կախված կլիներ նրա հետագա բախտը։ Ընկնելով այդպիսի ծանր դրության մեջ, Հենրիխ IV-ը վորոշեց գոնե առերես հաշտվել պապի հետ։ 1077 թվի հունվարին նա ատանց վորևե գորքի, մի փոքրիկ շքախմբով մեկնեց Իտալիա՝ պապի հետ անմիջական հանդիպման։ Վախենալով, որ Հենրիխը կարող և քշնամական գործողություններ դիմել, պապը քաղվեց Կանոսսում, տուսկանական կոմսուհի Մաթիլդայի,—Գրիգորիոսի գաղնակցի ամրոցում։ Քն ինչ պատահեց հետո, այդ մասին մենք գիտենք մեկ պապի կողմնակիցների տեղեկագրով պատմածից։ Հենրիխը տոհպված կեղտով տոբացման չենթարկվեց։ Ապաշխարող մեղավորի հագուստով, մերկ ըրդի շապիկով, վոտաբոբիկ, գլխատաց, նա պետք և ձմեռը կերեք որ կանգներ ամրոցի գարպատի առաջ, մինչև վոր պապը ներեն ընդունեց և ներեց իր առջև ծունկ չոքած քաղաքներին։ Ձվյալ ժամանակում ամենահատանգավոր հակառակորդի հետ հաշտ-

վիլը Հենրիխ IV-ին գործնական ապաստարան ավեց Գերմանիայում նոր շտապ վերափոխման Գերմանիա, վորտեղ նրա դեմ քաղաքական տրամադրված իշխանները Հենրիխ IV-ին հակադրեցին գահընկեց արված և նրա տեղ նոր թագավոր ընտրելին։ Գերմանիայում պայքարը տևեց մի քանի տարի։ 1080 թվին Գրիգորիոս VII-ը նորից բանադրանքի ենթարկեց Հենրիխ IV-ին։ Այդ ժամանակ Հենրիխը, վորի գործերը Գերմանիայում դժվարանում բարելավվել էին, քնքուշ և նա վճռական հետևանքների չեր հասել, նշանակեց անփոխան պապ, Կլիմենտ III-ին, և չարժվեց գնալ Իտալիա։ Տիրանալով Իտալիայի հյուսիսային մասին, նա գնաց Հռոմ, վորպեսզի ստիպել Կլիմենտ III-ի ձեռքով թագադրվի կայսերական թագով (1084 թ.)։ Նրան հաջողվեց տիրանալ քաղաքի մի մասին, մինչդեռ Գրիգորիոս VII-ը ամրացել էր ս. Անգելոսի ամրոցում Հռոմի փողոցներում կռտորած էր տեղի ունենում։ Պապի դրությունը հզնամամանչին էր և նրան փրկեց միայն Նորմաններդի միջամտությունը։

Ռոբերտ Գյուիսկարը, վճռականով վոր կայսեր Հռոմում և Իտալիայում հաստատվելու դեպքում ինքը կկորցնի իր հզորը, զորքով գնաց Հռոմ և ազատեցրեց քշից գերմանացիներին։ Բայց իրենք նորմաններդը ամրոցվելին կողոպտեցին Հռոմը, բռնաբարիվ գերիներ վերցրին և ծախեցին իրրև սերուկներ։

Վերմանի կոնկորդատ

Ազատված Գրիգորիոս VII-ը չուտով մեռավ (1085 թ.)։ Սակայն պայքարը դրանով չվերջացավ։ Գրիգորիոս VII-ի հաջորդները, մանավանդ նրանից հետո յերկրորդ պապը, Ուրբանոս II-ը, շարունակում էին ինվեստիտուրայի համար կատաղի պայքար մղել Հենրիխ IV-ի հետ, նրա դեմ հանելով հերցոգներին, բնպես նաև նրա վորդիներին, նախ՝ Կոնրադին, հետո յեղ Հենրիխին, ապագա կայսր Հենրիխ V-ին։ 1105 թվին Հենրիխ IV-ը բռնաբարությամբ գերվեց և ստիպված յեղավ հրաժարվել գահից։ Հետևյալ տարում նա մեռավ։ Հենրիխ V-ը, վոր հոր կատաղած ժամանակ պաշտպանում էր պապությանը գերբը, բազմով դառնալով (1106—1125 թ. թ.) շարունակեց պայքարը պապի դեմ։ Պայքարը 1122 թ. ամբողջից այսպես կոչված Վորմսի կոնկորդատով, վոր կայսեր և պապի ժիջև կոմպրոմիսի փորձ էր հանդիսանում։ Վորմսի կոնկորդատը տարբերություն դրեց հոգևոր և աշխարհիկ ինվեստիտուրաների միջև։ Գերմանիայում յեպիսկոպոս ընկրու ժամանակ պետք է կատարվեր հոգևոր ինվեստիտուրա, վորի

ժամանակ կոպիտ պատկան պատվիրակից տանում էր իր կոպիտ ատրճանի նշաններըն, այրերն գովազան և ժառանգ։ Բայց գրան նախորդում էր աչքառիվ ինվեստիտուրան, այսինքն քաղաքերի կամ կալվածքի կոպիտ պատկան գոյության հաստատումը, որ նշանակում էր իշխանության տան հոգևոր կամ աշխարհական ատրճանի հետ։ Եպիսկոպոսի ընտրություններն պետք է կատարվեր ժայր-տաճարի հոգևորականության (կապիտուլը)։ Կալվածը կորցրած էր տարածական գնդում մինչժամել ընտրություններին։ Բայց Իտալիայում և Բուրգունդիայում ինվեստիտուրա տալիս էին միայն պապը կամ նրա պատվիրակները։ Այսպիսով այդ կոչումների համար Հռոմի կոնկորդատը հանգիստ էր պապի հոգևորականը։ Սակայն կոնկորդատն ընդհանրապես վերցրած իրենից ներկայացնում էր ինքնակատար մի վարձում, որը չէր բավարարում քիչ մնչ և քիչ մյուս կողմին։

Կայսերական և պապական իշխանության ընդհարումն առավել մղեց միջնադարի քաղաքական միտքը։ Գաղքարը մղվում էր վոչ միայն վեճերով, այլև քաղաքական պատճվածներով։ Գրիգորիոս VII-ը և նրա կողմնակիցները ապացուցում էին, որ կայսրների հանգիստ պապը պետք է գերիշխանություն ունենա, և վկայակոչում էին սուրբ գիրքը, հնկնգեցու հայրերի առնչագրություններըն, պատմական օրինակները։ Կայսեր կողմնակիցները նույնպես վկայակոչում էին պատմություններ, պնդելով, որ պապերի պահանջները ոչ մի ժամանակ չեն եղել ընդունված և որ նրանք աշխատում էին ապացուցել, որ քաղաքությունների վրա իշխում է ատավան և վոչ թե պապը։ Այսպես հարց էր գրվում կայսերական իշխանության բուն հիմքի մասին։ Կայսեր կողմնակիցները գտնում էին, որ այդ իշխանությունը աստվածային ծագում ունի։ Պապի կողմնակիցները առաջադրում էին այն քնորինը, որ քաղաքերի և ժողովրդի միջև պետք է պայմանագիր լինի և ժողովուրդն իրավունք ունի գահընկեց անել վատ քաղաքողներին։ Այս պայքարներն արտագրվում էին և յոյն չափով տարածվում։

Իտալական խնամության ազդեցությունը

Կայսրների և պապերի միջև մղված պայքարի քաղաքական կարևոր հետևանքը յեղավ կայսերական իշխանության գլխի քուլտուսի Գերմանիայում, քանի վոր այնտեղ ավերված գործոն գերմանական իշխաններըն։ Կայսեր կողմից քոլոր կարևորագույն

վորշումների ընդունումը սկսեց կախում ունենալ նրանց համաձայնությունից, այսպես կոչված՝ ազնվատոհմից կամ հնախանձական անձերից։ Հետագայում իշխանների միջեւ ծագած ամեն գաղաքների պատճառավորները, վորոնք անմիջականորեն կախված չէին կայսրից, բայց նրանք ազնվատոհ չէին ներկայանում այդ գործերը քննելու համար, վորոնք անմիջականորեն իրենց չէին վերաբերում։

Հերիքիա I Բարբարոսա

1125 թվին Հենրիխ V-ի մահով գոգտրնց ֆրանկոնական դինաստիայի իշխանությունը Գահի համար պայքար սկսվեց։ Գերմանիայի մի շարք խոշորագույն ֆեոդալ անձեր ձգտում էին բռնագրավել թագը, վոր մեծ հրապույրը իր ներկայացնում իրենից, այնքան, վորքան նրա հետ կապված էին Իտալիայի վրա ունեցած իրավունքները, Եվրոպայի այդ ամենահարուստ չերկիրը չհանգրծելու համար։ Գայքարը տեղի ունենում Հոհենշտաուֆենների—Եվթրիայի ու Քրանկոնիայի հերցոգների, Վելֆերի—բավարական հերցոգների և սաքսոնական հերցոգների միջեւ։ Կարճ ժամանակով գահն անցավ սաքսոնական դինաստիային (Լոթար II, 1125—1137 թ. թ.), բայց հետո մեկ հարյուրամյակից ավելի այդ գահին տիրոջ Հոհենշտաուֆենների դինաստիան։ Այդ դինաստիայի առաջին թագավորը ընտրվեց Կոնրադ III-ը (1137—1152 թ. թ.), չերկրորդը—նրա քրոջորդին, հռչակավոր Ֆրիդրիխ Բարբարոսան։

Ֆրիդրիխ I Բարբարոսան (1152—1190 թ. թ.) մինչագարյան գերմանական կայսրներից խոշորագույնն էր։ Լինելով նշանավոր զորավար, խորամանկ և գործունյա քաղաքագետ, նա ուժեղ ազդվորություն էր ունենում իր ժամանակակիցների վրա, վորոնք մատնանշում են նրա բազմակող քաղաքականությունը, բայց միևնույն ժամանակ նաև անսահմանափակ փառասիրությունը, վորը նրան հաճախ մղում էր դեպի գաժան արարքներ։

Ֆրիդրիխ Բարբարոսայի ամբողջ ազգանունը անգոր չեղավ քաղաքական այն բարդ սիտուացիայի հանդեպ, վորի մեջ այդ ժամանակ ընկավ Հռոմեական Սրբազան կայսրությունը։ Ֆրիդրիխն ամենից առաջ գործ ունեցավ այն բազմատիպ գժվար գրությանն հետ, վոր ստեղծվել էր Գերմանիայում։ Այժմ կայսրն իր հանգեպ ուներ իշխանների ամրապնդված իշխանությունը, վորոնցից ամենամեծերները XII դարի կեսում վերին էին։

Քաղաքական գերմանական քաղաքների գրությունը չա-

փոփոխությունները։ Այդ բարդությունները սկսվել էին դեռ Հենրիխ IV-ի օրոք, բայց հիմա ավելի սուր բնույթ էին կրում։ Կայսրության պատմության մեջ մտնում էին մի շարք նոր գործոններ։ Դրանցից մեկը մենք արդեն քննության էինք,—դա պապական իշխանության ուժեղացումն էր, որը սկսվել էր դեռ Գրիգորիոս VII-ի ժամանակից։

Մի ուրիշ այդպիսի գործոն հանդիսացավ հյուսիս-իտալական քաղաքների տնտեսական հզորության աճը և այդ խոշոր փոփոխությունները, որոնք կատարվեցին հարավային Իտալիայում։ Հյուսիսային Իտալիայի քաղաքների աճմանը խիստ նպաստեցին խաչակրաց արշավանքները։ Մենք տեսանք, թե դրանք ինչպիսի ազդեցություն գործեցին Վենետիկի և Ջենովայի ուժեղացման վրա։ Նույնը վերաբերում է իտալական ուրիշ մի շարք քաղաքներին։ Իտալիայի քաղաքական մասնատվածությունը, առանձին խոշոր ֆեոդալների համեմատական քուչությունը, քաղաքների հետ մեծ ֆեոդալների դաշինքն ընդդեմ խոշոր ֆեոդալների—այս բոլորը ավելց այն հնարանքը, որ քաղաքները հաճախ գործ էին ածում ինքնուրույնության ձեռք բերելու իրենց սեփականների նկատմամբ։ Քաղաքներն իրավունք ստացան ինքնավարության ունենալ, սեփական դրամ կտրել, ինքնահարկվել, սեփական պաշտոնատար անձանց միջոցով լիակատար վերահսկողություն ունենալ առևտրի վրա։ Ինչու և, քաղաքներն ունեցին մի անկոր ևս,—կայսրը, որովհետև հյուսիսային և միջին Իտալիան համարվում էին Հռոմեական Սրբազան կայսրության մի մասը։ Սակայն հենց այն պատճառը, որ կայսրները ձգտում էին Իտալիային տիրանալու նպատակով, իտալական քաղաքների համար այն միջոցներից մեկն էր, որով նրանք կարող էին ընդլայնել իրենց ինքնուրույնությունը։ Կայսրին աջակցելու համար նրանք պահանջում էին այս կամ այն արտոնությունները։ Այսպիսով հյուսիս-իտալական քաղաքների կախումը կայսրից գոյություն չափով անվանական էր։ Մի քանի դեպքերում այդ քաղաքները կայսրին զորամական նպատակներ էին տալիս և ժամանակ ջոկատներ տրամադրում։ Այստեղ պետք է ասել, որ վերջ ամբողջ հյուսիսային Իտալիան էր մտնում Հռոմեական Սրբազան կայսրության մեջ։ Վենետիկը իր չքվանով, որի մեջ մտնում էին նաև Բալկանյան թերակղզու արևմտյան ծովափի որոշ մասերը,—իրենից ներկայացնում էր ինքնուրույն արիստոկրատական հանրապետություն՝ ընտրովի դոժով։

Իսչ վերաբերում է հարեվաններին Իտալիային և Սիցիլիային, այնտեղ նորմանական իշխանությունները մեծացան և կազմեցին նորմանական մի հզոր թագավորություն (1130 թ.) որը կոչվեց II Սիցիլիացու իշխանությամբ։ Այս թագավորությունը կոչվեց Սիցիլիական թագավորություն, կամ յերկու Սիցիլիաների թագավորություն։ Նա իր ունեզոցմամբ անհանգստացնում էր Բյուզանդիային, Վենետիկին, պապերին և գերմանական կայսրներին։ Ռուժերը նվաճեց հյուսիս-արևելյան ծովափի մի մասը և հաճախ պատրաստ էր մտնում Բյուզանդիայի դեմ։

Սրանք են գլխավոր ֆեոդորները, որոնք XII դարում վճռական ազդեցություն ունեցան Գերմանիայի և Իտալիայի փոխհարաբերությունների վրա։ Գրիգորիս I-ը գործում էր այս բարդացած պայմաններում։

Գերմանիայում յեպոսկոպոս Հոհենշտաուֆենը հաջողությամբ ավարտեց իր իշխանությունը։ Նա իր հետ հանձնեց հզոր վնչեներին, որով նրանց տերիտորիալ կռվանները։ Գրիգորիս I-ը գաժանորեն պատժում էր խռովարար ազնվականությանը, այնպես որ շուտով վերջ տրվեց Հենրիս III-ի որոշ տերոց անորդիությին։ Գրիգորիսը ազնվականությունից գրաված հողերում տեղավորում էր ծառա ասպետությանը, որոն անմիջականորեն կախված էր կայսրից և հանդիսանում էր նրա իշխանության հենարանը։

Բարբարոսայի գործերը այդչափ հաջող չգնացին Իտալիայում, գեպի ուր նա, իր ազգային քաղաքականության կիրառելու համար, ձեռնարկեց մի քանի արշավանքներ, որոնք, սակայն, չավին նրա ցանկացած արդյունքները։

Գրիգորիսը հույս ուներ ոչնչացնել հյուսիսային Իտալիայի հարուստ քաղաքների ազատությունը՝ քե Գերմանիայում և քե Իտալիայում իր իշխանությունն ամրապնդելու համար։ Նրա գլխավոր հարվածները ուղղվեցին հյուսիս-իտալական քաղաքների բնակուրուսնության դեմ։ Գեպի Իտալիա կատարած առաջին արշավանքի ժամանակ (1154—1155 թ. թ.) արդեն նա վայրկյան ընտրություններ գործադրեց անհնազանդ քաղաքների նկատմամբ (Տորտոնա, Ասկի և այլն)։

Գրիգորիսի առաջին արշավանքի նպատակն էր Հռոմում թագադրվել կայսերական թագով։ Բայց այդ ժամանակ պապը չէր սիրում Հռոմին։ 1143 թվին Հռոմի վտեռատականները ու արհեստավորները վիանալով մանր ասպետների (milites) հետ, քաղաքում գրավեցին իշխանությունը և հանրապետություն հիմնեցին, վորի գլուխ կանգնեց 56 հոգուց բաղկացած ընտրովի սե-

Նաև նոր հանրապետությունն իրեն հռչակում էր տնտիկ Հռոմի տրադիցիաների ու վնտությունը չտրտնակողը։ Հռոմի հանրապետության մեջ առանձնահատուկ ուշադրություն էր դարձվում այն ժամանակվա քաղաքական ամենատևական ժառանգությունից ու գործիքներից մեկը—Ազնվագույն Իրավունքին։ Նա ապրում էր պապի աշխարհիկ իշխանության դեմ, պահանջում, որ քահանայի հրաժարվի հոգևոր կալվածքներից և սահմանափակվի միայն իր հոգևոր գերով։ Ազգրիանոս IV պապին հաջողվեց Ազնվագույնին հետացնել Հռոմից։ Սակայն Իրիգրիքը մոռանում էր Հռոմին, հռոմեական հանրապետության դեսպաններից, հուսալով, որ կայսրը ոգնության ցույց կտա ընդդեմ պապի, սենատի առնույնից նրան քաղ առաջարկեցին։ Իրիգրիքն արհամարհանքով հրաժարվեց հռոմեական հանրապետության առաջարկած քաղից և ամենայով Հռոմ, քաղաքվեց պապի կողմից։ Բայց նրան չհաջողվեց իր ձեռքում պահել Հռոմը։ Գերմանական զորքի բռնությունները ապստամբություն առաջացրին Հռոմի քնակչության մեջ, և Իրիգրիքը ստիպված յեղավ անխուսնակ կերպով նահանջել Իտալիայից։ Իրիգրիքը, ոչնուամենայնիվ, կարողացավ ոռնել Ազնվագույնին և ամենապատժի չենթարկել ամբ Հրուչակավոր մատենագին խնդրեցին և ապա ազատեցին խարույկի վրա։ Բայց կայսեր և պապի միջև հաշտ հարաբերությունները յերկար չտևեցին։ Եվ չհաղթելով այն ժամին, որ Իրիգրիքը I-ը Գերմանիայում առանց քաղվելու խոխտում էր Վորմսի կոնկորդատի պայմաններից, իր հաջողություններով ու փոխելով յեպիսկոպոսներին,—պապն ամենայուրջ ապստամբեք էր տեսնում այն պատճառում, որ Իրիգրիքն ուներ Իտալիայի նկատմամբ նրանց միջև ընդհարում անխուսափելի յեր, և այդ ընդհարումը չուտով սկսվեց։

1157 քվին Բնդանոնում հրավիրվեց ասյխատոպը։ Այստեղ տեղի ունեցավ խիստ ընդհարում կայսեր մերձավորների և պապական պատվիրակ Ռոլանդի—Ազրիանոս IV-ի ներկայացուցչի միջև։ Ռոլանդը կարդաց պապի նամակը, որի մի յերկիմաստ ֆրազը կարելի յեր այնպես հասկանալ, թե կայսրն իր իշխանությունը պապից է ստանում։ Դրանից զայրանալով, թավարական պֆալցգրաֆ Ոտտո Վիտելսբախը հանեց սուրը և հարձակվեց պապական պատվիրակի վրա։ Կայսրը իր պաշտպանությամբ տակ առավ պատվիրակին, բայց Հռոմի գնդապետությունը հրաժարվեց հետևել անյմից։ Այսպիսով գժտությունն սկսվեց Իրիգրիքի և պապական իշխանության միջև։

Բեզանսոնում գումարված սեյմում վորոշվեց ձեռնարկել հակակայզերական արշավանքը գեպի Իտալիա, վոր տեղի ունեցավ 1158 թվին։ Այդ թվի նոյեմբերին, Ռոնկալյան հովտում, գյուղերից մեկում գումարվեց սեյմը, ուր հրավիրվեցին հյուսիսային Իտալիայի քաղաքների ներկայացուցիչները։ Բացի դրանից, հրավիրվեցին Բոլոնիայի համալսարանի չորս պրոֆեսորները—հռոմեական իրավունքին լավ ծանոթ մարդիկ, վորոնք պետք և տային մեկնաբանություններ անհասկանալի իշխանությունների քեզրեմիկական հիմնավորումը։ Այդ իրավաբանական կոնցեպտի ներկայությամբ քաղաքների ինքնավարության իրավունքները մանրակրկիտ ստուգման ենթարկվեցին։ Ճանաչվեցին քաղաքների մեկը մյուս իրավունքները, վորոնք հիմնվում էին կայսրների տված ընդհատների վրա։ Բոլոր քաղաքները ստիպված եղան հիմնավորել իրենց ռեգալիաները—սուվերեն իրավունքները, ինչպես օրինակ, պրոտեկտորատ, հարկեր և մաքսային տուրքեր գանձելու, քաղաքային իշխանություններ (կոնսուլներ) ընտրելու և այլ իրավունքները։ Այն բոլոր իրավունքները, վորոնք հաստատված չէին կայսերական ընդհատներով, ոտնատակ տրվեցին և ավերվեցին։ Կայսրն իրեն իրավունք վերապահեց նշանակել մարզպան կոչված պաշտոնյաներին, մյուսները իր պաշտոնյաներին, վորոնք քաղաքներում պետք և գանձային գերագույն մագիստրատներ։ Այսպիսով քաղաքները, ինչպես և կենցաղական ամբողջությունները, կայսրից լիակատար կախման մեջ էին դրվում։

Այս պահանջները չէին կարող բոլոր չառաջացնել։ Մի շարք քաղաքներ, ի մեջի այլոց հյուսիսային Իտալիայի քաղաքներից ամենահզորը, Միլանը—հրաժարվեցին այդ պահանջներին կնքարկվելուց։ Ծնորհ Ֆրիդրիխ I-ի պնդումների ժամանցին Միլանի պաշտոնյա նշանակելու համար, միլանցիները արտաքսեցին նրանց։ Կայսրը հարձակվեց Միլանի վրա և պաշարեց այն։ Այդ պաշարումը չորս ամսից ավելի տևեց։ 1162 թվին Միլանը ստիպված եր անձնատուր լինել։ Միլանի բնակիչները պարտավորվեցին պարտ դնել պետք և դուրս գային քաղաքից և ցրվելով ընդգրկին կայսրից։ Միլանի դեմ դատ կայացավ, վորը վորոշեց ավերել քաղաքը։ Բնակչությունը դուրս բերվեց Միլանից։ Այնուհետև, ուր գտնվում եր քաղաքը, գետնով հավասար փորվեց, վորպես նշան, վոր քաղաքն այլևս չպիտի վերականգնվի։ Քաղաքի ամբողջ բնակչությունը տեղավորվեց մի քանի գյուղերում և պետք և ձանր կոսի ենթարկվեր հոգուտ կայսեր։

Կայսրը պրակից Միլանի քաղաքային լավագույն հոգևորը և ամենայն կառուցից Մանգու ժողովը։

Այս առթափնչի պատասխանը, վոր սկզբում խաղաղական քաղաքներին ամիսից հետզհետե, արձագանք գտավ ամբողջ Իտալիայում։ Դրանից առաջ մեռավ Ադրիանոս IV պապը և 1159 թվին Ալեքսանդր III անվան տակ պապական գահ նստեց հենց այն Ռոլանդը, վորը պապի ներկայացուցիչն եր Բնգանոնում, Ֆրիդրիխ I-ը, Ալեքսանդրին համարելով իր անձնական թշնամին, չճանաչեց նրա ընտրությունը և իր կողմից պապ նշանակեց Վիկտոր IV-ին, վորին, սակայն, չճանաչեցին մյուս քաղաքները։ Ի պատասխան դրա, Ալեքսանդր III-ը սկսեց կայսեր դեմ հավաքել Իտալիայի ուժերը, հատատանելով գեռ իր նախորդի կազմած կոալիցիան ընդդեմ Ֆրիդրիխ I-ի։ Կայսեր դեմ կազմված դաշինքին ներգրավվեցին՝ Վիկտիայի քաղաքությունը, պապ Վինեսիկը։ Դաշնակիցներըը նույնիսկ բանակցություններ սկսեցին Բյուզանդիայի հետ։ Բայց այդ դաշինքի գլխավոր ուժը հանդիսացավ հյուսիսային Իտալիան, ուր Ֆրիդրիխի նշանակած պաշտոնյաների անբավություն անելը ընդհանուր դժգոհություն եր առաջ բերել քաղաքներում, վորոնք արդեն 1164 թվից սկսել եին մեծ ժողովներ կազմել, 1167 թվին հիմնվեց Լոմբարդական լիգան, վորին, ժողովուրդի բերնից սովորական յերկպատակությունները, սկսեցին հարել նորանոր քաղաքներ, վորոնց թվում նաև վերսային կառուցվել սկսած Միլանը։ Վերջինիի մոտ լիգան ուժեղ բերդ կառուցեց և պապի անունով կոչեց Ալեքսանդրիա (կամ խաղաղական տրտատանությամբ՝ Ալեսսանդրիա)։

1174 թվին Ֆրիդրիխը 8 հազարանոց մի փոքրիկ բանակով անցավ Ալպյան լեռները, բայց չկարողացավ վճռական հաղթանակ տանել լոմբարդական քաղաքների դեմ։ Ալեքսանդրիայի պաշարումը անհաջողությամբ վերջացավ։ Ամիսվան լինելով ինքնագլուխ կենքել, Ֆրիդրիխն ստիպված եղավ կրճատական խշխանների, բայց իզուր,—նրանք բնավ չեկան ձգտում կայսեր համար հենարան ստեղծել Իտալիայում։ Մասնավորապես նրան աջակցություն ցույց չտվին գերմանական իշխաններից ամենաուժեղը, Վելֆների գլխավորիչին պատկանող Հենրիխ Առյուծը, Բավարիայի և Սաքսոնիայի հերցոգը, վորին պատկանում եր գերմանական տերիտորիայի յերկու հինգերորդը։

1176 թվին Միլանից վոչ հեռու, Լեննյանո քաղաքի մոտ, տեղի ունեցավ վճռական ճակատամարտ Ֆրիդրիխի և հյուսիս-

իտալական քաղաքների աշխարհագրերի մեջ։ Ճանապարհորդը վերջացավ գերմանացիների լեհական ջախջախումով։ Ինքը կապրեր, վար գցվեց ձիուց և հազիվ կարողացավ ապաստան, նրա դրքերը ցրվեցին, Ջրիցրիխեն աշխուհան մոչ մի տեղից տեղեկություն չեր կարող ստանալ, այս պատճառով նա ստիպված լեզուն անհասկանալի լինել քրիստոս. կոսմոգրաֆի առաջ։

1177 թվին վենետիկում հրավիրվեց կոնգրես, ուր ներկայացան հյուսիս-իտալական քաղաքների ներկայացուցիչները, պապը և կայսրը։ Վերջինս ծունկ չոքեց պապի առաջ, համբուրեց նրա կոշիկը և բռնեց նրա սանգիսակը, այդ կերպ լիակատար հնազանդություն ցույց տալով Հռոմի քահանայապետին։ Այդ կոնգրեսում Ջրիցրիխը հաշտություն կնքեց պապի հետ, վերադարձնելով նրան բոլոր գրաված հողերը։ Վեց տարվա դիվանագիտական կռվից հետո այդ դիվանագետը գործով մշտական դաշնագիր։ 1183 թվին կոնստանցի պայմանագրի համաձայն, կայսրը հրաժարվում է քաղաքներում իր պաշտոնյաները նշանակելուց և քաղաքներին իրավունք տրվեց ընտրել իրենց քաղաքային մարչություններըը, բայց և այնպես նրանք պետք և կայսրին յուրդում տային, և յուրաքանչյուր նորընտիր ձեռնարկեր գնալ Իտալիա, պարտավոր էին նրան ոժանդակ զորքեր տրամադրել։

1178 թվին վերադառնալով Գերմանիա, Ջրիցրիխն իր հայրենիքը մոգքից Հենրիխ Առյուծի հետ։ Գերմանիայի քրիստոնեության խնդրագուրնը, Հենրիխը, բոլորովին ժողովրդականություն չեր վայելում գերմանական ֆեոդալների մեջ։ Նրան ճանաչում էին և ուրախ կլինեին հարստահարել նրա հսկայական սեփականությունների հաշվին։ Այս պատճառով Ջրիցրիխի համար դժվար չեր նրա դեմ հանել ճոպան ֆեոդալներին։ Հենրիխ Առյուծը դատապարտվեց վտարման, իսկ նրա հողերը բաժանվեցին գերմանական սենյորների մեջ։ Հենրիխ Առյուծի սաքսոնական սեփականությունները բաժանվեցին մի շարք տոհմերի հողերի և հանձնվեցին ֆեոդալներին։ Բավարիան տրվեց Ոտտո Վիտտելսբախին, վորի ժառանգները մինչև 1918 թվականը եղել են Բավարիայի անկախ կառավարիչներ։ Հենրիխ Առյուծին մնաց միայն մի քանի սեփականություններ, վորը գրեթե հավասար էր թագավորական վիճակի գեղ Հոհենշտաուֆենների պայքարը (վորը հետո էլ շարունակվեց) տվեց հնարավորություն հակառակորդներին, և առհասարակ կայսերական

իշխանությունների հակառակորդներին, անվանելու զվիլֆերը կամ, իտալական արտասանությամբ, գվելֆերը։ Գայտնի կողմնակիցնեըին անվանում էին գիբելլիններ—Հոհենշտաուֆենների մյուս՝ Վայբլինգեն անունից։

Իտալիայում իր դինաստիայի դիրքերը ամրապնդելու համար Ֆրիդրիխ I-ը իր որդի և ժառանգ Հենրիխին ամուսնացրեց սիցիլիական գահի ժառանգուհի Կոնստանցիայի հետ։ Այդ ապառնում էր նոր ընդհարում առաջացնել պապի հետ, որը իտալիայում չէր ուզում, որ գերմանական կայսեր իշխանությունը հաստատվի հարավային Իտալիայում, որի շնորհիվ Պապական մարդը կլիներ ոտակված վիճակում։ Միևնույն ժամ կոնֆլիկտը կանխվեց այդ ժամանակ սկսված խաչակրաց յոթերորդ արշավանքով, որին մասնակցեց նաև Ֆրիդրիխ I-ը (1189 թ.)։ Ինչպես տեսանք դեռևս, խաչակրաց այդ արշավանքի ժամանակ Ֆրիդրիխ I-ը գետում խեղդվեց։

Հենրիխ VI

Ֆրիդրիխ I-ին հաջորդեց նրա որդի Հենրիխ VI-ը (1190—1197 թ. թ.), որը միաժամանակ գերմանական կայսր էր և հարավային Իտալիայի ու Սիցիլիայի թագավոր։ Դաժան ժամանակատիպներին սիցիլացով նա իր իշխանությունը հաստատեց իտալական սիրապետություններում։ Ինոկենտիոս III պապի ասելով, չկար մի ընտանիք, որը ոչնչացնար այդ բռնակալի ձեռքեր։ Բազմաթիվ մարդիկ Հենրիխի կարգադրությամբ հանված աչքերով և կարված ականջներով յոթերոր ժամանակ հիշեցնում էին իտալացիներին գերմանական քաղաքի մասին։ Հենրիխը անհապաղ կարգադրեց Գերմանիա փոխադրել վոսկու ամբողջ պաշարը, որ կուտակվել էր սիցիլիական պետության գանձարանում։ Հենրիխը Արևելքում շատ բռնագրավումներ էր ձեռնարկում, մոտցրվում էր Եվրոպացիներ և ոտնատրիճներով նրա ռեսուրսները, սինուհետև արշավել Եկեղեցական վրա։ Բայց այդ բոլորը մնաց անիրագործելի։ Ցորը տարի քաղաքականության հետ կայսրը մեռավ, իրենից հետո քողնելով փոքրահասակ վորդուն—Ֆրիդրիխին։

Դրան հետևից կայսերական իշխանության յերկարատև քայքայումը։ Գահի համար պայքար սկսվեց և այդ պայքարին մեջտեղից պապը, վորը հանգես յեկավ իբրև միջնորդ պայքարող կողմերի մեջ։

Գերմանիայում միանգամից ընտրվեց յերկու կայսր. Օտտոն IV-ը, Հենրիխ առյուծի վորդին—Վելֆերի տնից և Ֆիլիպ

Շվաբացին, Հենրիխ VI-ի յնդրայրը—Հոհենշտաուֆենների անից։ Գերմանիայում մի ժամանակ քիչ մնաց մի ապագա ստեղծվեր պապին ենթակա հոգևոր իշխանություն ամեն առանձնապես չահավետ դիրք բռնել կայսերական իշխանության նկատմամբ և Իտալիան ազատել գերմանական սիրապետությունից։

Այդ ժամանակ պապական գահ նստեց հրեղեն Իննոկենտիոս III չակատը Իննոկենտիոս III-ը (1198—1216 թ. թ.)։

Իննոկենտիոս III-ը ստացել էր այն ժամանակվա համար փայլուն կրթություն, Փարիզի համալսարանում ավարտել էր աստվածաբանությունը, իսկ Բոլոնիայի համալսարանում—հռոմեական իրավագիտությունը։ Նա ամեցից էր ներքաշված աշխարհայացքը, որ ներկայացնում էր Գրիգորիոս VII-ի հայացքների հետագա զարգացումը։ Նա պապական իշխանությամբ վրա նայում էր որպես ամբողջ աշխարհում բարձրագույն իշխանության վրա։ Կայսրը և բոլոր քաղաղորները հանդիսանում են վոչ ավելի, քան պապի վասալները, նրանից ստանալով իրենց իշխանությունը։ Իննոկենտիոս III-ին և պատկանում հոգևոր և աշխարհիկ իշխանության համեմատությունը աթոռի և լուսնի հետ։ Ինչպես լուսինը իր փայլը ստանում է արևից, այնպես էլ կայսրը իր իշխանությունը ստանում է պապից։ Պապը, որպես Պետրոս առաքյալի հաջորդ և Քրիստոսի փոխանորդ, աշխարհում բարձր և բոլոր քաղաղորներից։

Պետք է ասել, որ Եվրոպայում այն ժամանակ քաղաքական պայմանները նպաստում էին այդ աստվածիշխանական վարդապետությանը կիրառվելու։ Այստեղ ամենանշանավորն այն էր, որ Իննոկենտիոսն առիթ չունեցավ կայսեր դեմ պայքարելու համար ուժեր վատնել, իսկ այդ պայքարը մինչև այդ ժամանակ գրավի չափով կաշկանդում էր պապերի գործողությունները։ Իննոկենտիոս III-ը գահ նստեց այն ժամանակին, երբ Գերմանիայի կայսերական քաղը կռիվ էր պապի վորոշումից։ Իննոկենտիոսը վարպետությամբ օգտագործեց ստեղծված դրությունը։ Նրա նպատակն էր Գերմանիայում գժտություններ հրահրելով, Իտալիայից դուրս մղել այդ ոգտագործին ուժանը, ինչպես նա անվանում էր գերմանացիներին։ Նա վախենում էր հզոր Հոհենշտաուֆենների։ Ընդհակառակը, նա չատ ավելի ամուր էր կրում վերջերից այն բանից հետո, երբ Ֆիլիպը I-ը գրավել էր Ներոնց տիրույթները։ Այս պատճառով պապն անցավ Վերջերի կողմը և Ոտտոն IV-ին ճանաչեց գերմանական կայսր, երբ

համոզ պահանջելով, որ նա մի շարք զիջումներ անի չեխերի- ցուն։ Ֆերդինանդի կողմից ապահովվելով,—ինչպես այդ քիչ էր նրան,—Ինոկենտիոս III-ը կարող էր գրազվել Իտալիայում իր իշխանությունն ամրապնդելով։ Ամենից առաջ նա վերադարձ- րնց պապական տիրույթներըը, որոնց մի զգալի մասը հափըշ- տակված էր նրա թուլլ նախորդների օրոք։ Այդ տիրույթներ- րի մի մասը դրավել էին իտալական ֆեոդալները, մի մասն էլ Հենրիխ VI-ը բաժանել էր գերմանական իշխաններին։ Այժմ Ի- նոկենտիոս III-ն իր իշխանությունը վերականգնեց ամբողջ Պա- պական մարզում։

Ինոկենտիոս III-ը պապական իշխանության հզորացու- թյունը բարձրացրեց նաև հարեվան Իտալիայում, որտեղ նրա դեմ նստելու առթում ակնառու կոնստանցիան նրան հանձնարարեց իր փոքրահասակ որդուն, Ֆրիդրիխին (ապագա կայսր Ֆրիդրիխ II-ին) քնամակալությունը։ Ֆրիդրիխի անչափահասության ժամա- նակ պապը անկոնտրոլ կերպով կառավարում էր Սիցիլիական թագավորությունը։

Ինոկենտիոսն ամենի մեծ չափով, քան իր նախորդները, ձգտում էր կառուցել պապական գաստարանի և պապական ֆինանսների կազմակերպությունը։ Ինոկենտիոս III-ի օրոք աստասավոր չափով բարձրացավ պապական կուրիայի,—կաթոլիկական վոզջ աշխարհում գտնական այդ բարձրագույն ինստանցիայի նշանակությունը։ Ծնվրապայի բոլոր անկյուններ- ում պապը միջամտում էր յեկեղեցական գործերին, այնքան ան- ձամբ։ Նրա անմիջական վերահսկողության տակ էին գտնվում վոչ միայն յեկեղեցական բոլոր խոշորագույն գործերը, այլև գա- վառներ ու թեմական ատյանների ամեն տեսակ յերկբոր- դական ժանրամասնություններըը։ Նա ամենաբծդարձակ գրագրու- թյուն էր վարում կաթոլիկական աշխարհի բոլոր յերկրների հետ։

Պապը գրազվում էր վոչ միայն կրոնական-յեկեղեցական, այլև քաղաքական խոշորագույն հարցերի լուծումով։ Նա միջա- մտում էր անգլիական և ֆրանսիական թագավորների միջև մղ- վող պայքարին, նա վարչական-տերիտորիական բարեփոխում- ների ժամանակ անգլիական թագավոր Հովհան Անհողի դեմ, վորպեսզի Հովհանին ստիպի վասալության յերդում տալ իրեն։ Պապից վասալական կախում ունենալը ճանաչեցրին նաև մի շարք ուրիշ թագավորներ—արագոնական, փորթուգալական և բուլղարական թագավորները։

Հոնորիոս III-ը նախաձեռնեց մի ամպիսի խոշոր ձեռնարկում, ինչպիսին էր խաչակրաց չորրորդ արշավանքը, վոբը, ձիշտ է, ամպիսի ուղղությամբ չստացավ, ինչպիսին սպասում էր պապը, և ավարտվեց վոչ քիչ ներուսազնիվ ռազմատգրությամբ, այլ բյուզանդական կայսրության նվաճումով։ Հոնորիոս III-ը խաչակրաց արշավանքներ կազմակերպեց հարավային Իբրանիայի հերետիկոս ալբիգոյանների և մերձ-բալթյան էվոտպաշանների դեմ (տես գլ. XXV)։ Մի խոսքով, Հոնորիոս III-ի որոշ պապական կուրիան գարձավ Եվրոպայի քաղաքական կյանքում գլխավոր դեր խաղացող։ Արևմտյան Եվրոպայի առանձին մասերում հետաքրքրությամբ ոգտագործելով կենդանցու ուժը, ինչպես նաև քաղաքների մեջ և նպատ ընդհարումներն ու պետությունների ներքին կռիվները, Հոնորիոս III-ը խոպան հնարավորություն ստացավ իրեն հնազանդ համալիվրոպական արբիտր, վորի վորոշումից կախված էր ամբողջ քաղաքականության բախտը։

Դրա հետ մեծապես չափազանց աճեց պապական գահի նյութական կարողությունը։ Պապական կուրիան գարձավ Եվրոպայի խոշորագույն ֆինանսական կենտրոնը։ Պապական պետության հսկայական գումարներ սկսին ստացվում կաթոլիկական աշխարհի բոլոր կողմերից։ Այդ ժամանակ պապությունն ավելացրեց խաչակրաց արշավանքների ոգտին կատարվող հանգանակությունները։ Խաչակրաց չորրորդ արշավանքը, վոր յուրահատուկ վախճան ունեցավ, մի պատրվակ եր՝ պապական գահի ոգտին գրամական նոր հանգանակություններ կատարելու համար։ Այնուհետև, Հոնորիոսը հաջող եր հավաքում մի շարք կողմերից։ Անգլիան պարտավորվեց ամեն տարի նրան վճարել 1 հազար ֆունտ ստեռլինգ։ Սիցիլիական քաղավորությունը նույնպես տարեկան 1 հազար վոսկեդրամ տուրք եր վճարում պապին։ Պապի ոգտին հավաքվող մյուս գանձումները ստացվում եյին բարեպաշտության հոգևորականության միջոցով։

Մի քանի կողմեր (Անգլիա, Լեհաստան, սկանդինավյան կողմերը) պապին վճարում եյին այսպես կոչված ս. Պետրոսի դահեկանը։ Հոգևորականությունը մուծում եր այսպես կոչված պապական տասանորդը։ Այդ բոլորի շնորհիվ պապական կուրիան XIII գարի սկզբին ուներ ամպիսի միջոցներ, ինչպիսին չեր ամեն մի ժամանակվա աշխարհի վոչ մի քաղավորի տրամա-

դրության տակ։ Նա պապական կուրիայի քաղաքական հզորության հիմքերից մեկն էր։

Իննոկենտիոս III-ի օրոք նոր նշանակություն և տանում մինչ այդ ծագումն առած ինկվիզիցիան—հերետիկոսությունների դատերի յուրահատուկ դատարանը։ Իննոկենտիոս III-ը ամենամոլ հալածողներից մեկը վնասակարագույն կազմակերպվելով, ինկվիզիցիան դարձավ ամենահզոր զենքերից մեկը պապի ձեռքում։

Պապական իշխանության կարևորագույն զենք դարձան նաև այսպես կոչված մուրացիկ միաբանությունները (տես գլուխ XXXII), որոնք հիմնվեցին Իննոկենտիոս III-ի ժամանակ։

Իննոկենտիոս III-ի պոնտիֆիկատը հանդիսանում է պապական իշխանության ամենամեծ հզորության շրջանը։ Իննոկենտիոս III-ին հաջողվեց գրեթե բոլորովին լիկվիդացիայի ենթարկել Գերմանիայի և Իտալիայի ապստամբությունը։ Բուն Գերմանիայում նրա գործերը լավ էլին գնում շնորհիվ այն հանգամանքի, որ Ոտտոն IV-ը, գահ նստելով պապի ողնությամբ, ամբողջովին կախված էր նրանից։ Բայց այստեղ հանձնայնությունը չէր երկար տևելու։

Ազատվելով իր մրցակցից, 1208 թվին սպանված Ֆիլիպ Շվաբացուց, և հաստատուն դիրք ձեռք բերելով Գերմանիայում, Ոտտոն IV-ը մի անգամից փոխեց իր քաղաքականությունը և իր նախորդների օրինակով սկսեց ընդարձակման քաղաքականություն վարել Իտալիայում, որի հետևանքով պապի հետ նոր ընդհարում ծագեց։ Գործը Ոտտոն IV-ին բանադրանքի ենթարկեց և նրան իրրև հակակեսր առաջ գալեց սիցիլիական գահի թոռոմին յերիտասարդ ժառանգին—Ֆրիդրիխին։ Ֆրիդրիխ II-ը պապի ողնությամբ 1212 թվին ժամանեց Գերմանիա և սկսեց քայլայել Ոտտոն IV-ի դիրքերը։ Իշխանների մի մասը, որ քշտամել էր Ոտտոն IV-ին, Ֆրիդրիխ II-ին ճանաչեց Գերմանիայի թագավոր։ Այսպիսով Գերմանիայում նորից կար երկու թագավոր՝ Ֆրիդրիխ II Հոհենշտաուֆենը և Ոտտոն IV Վելֆը։ Բայց 1214 թվին, Բովինեի ճակատամարտում պապի դաշնակից Ֆրանսիական թագավորից (տես գլ. XIX), Ոտտոն IV-ը պրկվեց ամեն մի ազդեցություն և 1218 թվին մեռավ բոլորի կողմից մոռացված։

Ջրիդրիխ II-ը (1212—1250 թ. թ.) իրենից ներկայացնում է խիստ հետաքրքիր պատմական գործչ։ Նա շատ քիչ առնչություն ուներ Գերմանիայի հետ։ Նա ծնվածել էր Սիցիլիայում և հաջողվելին Իտալիայում, ուր չեխվում էին կուլտուրական բազմազան ազդեցություններըբյուզանդական և արաբական։ Ջրիդրիխ II-ը չրջապատված էր բյուզանդական և արաբական գիտնականներով։ Դրա հետևանքով նա գործով վատ կաթոլիկ և խիստ հաժքնատար էր վերաբերվում գեպի մյուս դավանություններընա շատ լավ հարաբերություններ էր մահմեդական քաղաքների հետ, որոնք նրան համարում էին գրեթե իրենց մարդը։

Ջրիդրիխ II-ի քաղաքական չահերի կենտրոնը գտնվում էր Իտալական տիրույթություններում և ոչ թե Գերմանիայում։ Դրան համապատասխան՝ նա տարբեր քաղաքականություն էր կիրառում Գերմանիայում և Իտալիայում։ Իտալիայում իր գործողություններին ազատություն տալու համար նա ամեն անգամ գործարքներ էր կնքում գերմանական իշխանների հետ։ Արդեն 1220 թվին Ֆրանկֆուրտի անգամում նա գրավի դիմաց ստացավ հոգևոր իշխանություններին։ Այդ անգամից էլ ավելի կարևոր էին Վորմսի (1231 թ.) և Հռավիննայի (1232 թ.) անգամների վորոշումները, որոնք իշխաններին գրեթե անսահմանափակ իշխանություն էին տրամադրում նրանց հողերում։ Իշխաններին գրամահատման իրավունք տրվեց։ Քաղաքները հրաժարվեց ամրոցներ և քաղաքներ կառուցել իշխանների, առկայն վերջիններս չդրկվեցին նման ամրություններ կառուցելու իրավունքից։

Ջրիդրիխ II-ը, ի հակուլ խոշոր ֆեոդալների, ընդունեց մի շարք որոշումներ, որոնք պահպանում էին քաղաքների իրավունքները. մասնավորապես նա քաղաքներին արգելեց միմյանց հետ դաշինքներ կնքել իշխանների դեմ, ինչպես նաև քաղաքացիների իմում ընդունել ասպետներին, որովհետև նրանց իշխաններին քշնամի ասպետությունը մանր քաղաքացիների շարքերը, գրանով կամրապնդվեր քաղաքների դրությունը։ Մի խոսքով, Գերմանիայում Ջրիդրիխ II-ի քաղաքականությունը տվեց այն հետևանքը, որ մեկ-մեկ ուժեղացավ իշխանների դիրքը և ծայրահեղ չափով թուլացավ կայսերական իշխանությունը։

Ջրիդրիխ II-ի քաղաքականությունը բոլորովին այլ բնույթ

նր կրում Իտալիայում և ամենից առաջ նրա սիցիլիական քաղաքականության իր կառավարման հենց սկզբում Ֆրիդրիխ II-ը քիչ չէր փափագում վոլդենզի վերջ տա անարքիային, վոր իր անչափահասության տարիներում ծավալվել էր քաղաքության մեջ։ Նա հնազանդեցրեց հերետիկին Իտալիայի ազատ ֆեոդալներին, ամենից աշխատի անձնյութների ամբողջները։ Նրան մեծ հոգսեր պատճառեցին Սիցիլիայում յոթած արտրանների ապստամբությունները։ Դրանց վերջ տալու համար նա մի քանի տասնյակ հազար արտրների գաղթեցրեց Ապուլիա։ Հետագայում արտրական այդ գաղութների ընակիչների արամազրած զինվորական ուժերը կազմում էին նրա բանակի լավագույն զորամասերը։

Ֆրիդրիխ II-ը վարչության կազմակերպմանը մեծ ուշադրություն դարձրեց հիմունքներով 1231 թվին նրա հրատարակած «Սիցիլիական քաղավորության սահմանադրություններ» յուրահատուկ ժողովածուն էր սահմանում թե աշխարհիկ և թե հոգևոր ֆեոդալական ազնվականության իրավունքները խիստ սահմանափակվեցին։ Սահմանափակվեց նաև քաղաքների ազատությունը, վորոնք կորցրին ինքնավարության իրավունքը։ Քաղավորը մեծ ուշադրություն էր դարձնում դատարանը, ադմինիստրացիան, ֆինանսները վերուն էին բացատրվում նրա պնդումները։ Առանձին ուշադրություն դարձվեց ֆինանսներին։

Հարկերը և տուրքերը ամենաչնչին տուրքերը ավելացան։ Ֆրիդրիխ II-ը սկսեց աշակերտել իր առևտրի զարգացմանը, իր յնկերամուսնները տարածեցին։ Համաձայն նա Արևելքում մի շարք հնձնատ առևտրական պայմանագրեր կնքեց։ Բացի դրանից, նա խրախուսում էր տեղական ձեռնարկատիրությունը և արդյունաբերությունը։ Նրա ֆինանսական քաղաքականության մեջ խոշոր դեր էին խաղում մոնոպոլիաները՝ յուղանդիայի և արտրների արձնակով։

Ֆրիդրիխ II-ը սկսեց XII դարի սկզբում ստեղծեց աշխարհի ֆինանսական կազմակերպություն, վորպիսին Արևմտյան Եվրոպայի երկրները ստեղծեցին շատ ավելի ուշ։ Հույս ունենալով ֆեոդալական աշխարհագրի դեմ վարելու զորքերի վրա, նա մշտական բանակ ստեղծեց։ Այդ բանակը համալրվում էր գլխավորապես նրա հպատակ մուսուլմաններից։ Այդ մուսուլմանական զորքերը դարձան նրա ամենամեծ ուժը, քան ֆեոդալների խոռվու-

քյուններն ու ժողովրդական ընշվող մասսաների հուզումները ճնշելու և քիչ առաջքին հակառակորդներին, մասնավորապես պապի դեմ պայքարելու համար։

Թրիդրիխ II-ը նաև ուժեղ նավատորմ ստեղծեց Միջերկրական ծովում։ Այս բոլորը տիեզերական քաղաքականությունը գործնական վերաբերմունքի ուժեղ պետություն։

Ճանաչելով Թրիդրիխ II-ի կրոնական քաղաքականությունը, ճանաչելով լիակատար հանդուրժողականություն գնդի տարբերությունների, նա անհամեմատելի ջերմությամբ հավատում էր հերետիկոս քրիստոնյաների։ Թրիդրիխ II-ի համար կարևորությունն էր ներկայացնում, իհարկե, միայն քիչ կաթոլիկական ուժերի անազատությունը, այլ հերետիկոսությունների սոցիալական և քաղաքական կողմը, և հերետիկոսներին հալածելը կապում էր Թրիդրիխ II-ի քաղաքական պրակտիկի մի մասը։ Մի ուրիշ մասով, վորով Թրիդրիխ II-ը զեկավորվում էր հերետիկոսներին հալածելիս, այդ նրա ձգտումն էր՝ նրանց գույքը կոնֆիսկացնելի յուրացնելու միջոցով հարստացնել գանձարանը (տես գլ. XXXII)։

Իտալիայի վերաբերմամբ Թրիդրիխ II-ի վարած քաղաքականությունը ամենամեծ անհանգստությունն պատճառեց հյուսիս-իտալական քաղաքներին ու պապին։ Թրիդրիխ II-ը սկսեց ամրանալ հյուսիս-իտալական քաղաքների իրավունքները, ձգտելով տիրել հատատել նուխպոլի ուժով, ինչպիսին նա կերտում էր Միջերկրական։ Միևնույն ժամանակ, Թրիդրիխի իշխանությունը հյուսիսային Իտալիայում ուժգնանալու հետևանքով, պապական մարդը ոչնչվում էր նրա անընդհատ յուրացնելով և անխուսափելի էր դառնում պապի յուրացվելը Թրիդրիխին։

Դրա հետևանքը քնարականացնող յոթով պապի դաշինքը հյուսիս-իտալական քաղաքների հետ, ընդդեմ կայսեր։ Այդ կապակցությամբ վերակազմվեց (1226 թ.) լոմբարդական լիգան, վորն իր ժամանակին հիմնվել էր Թրիդրիխ I-ի դեմ պայքարելու համար։ Վերակվեց կայսեր պայքարը պապության դեմ։ Այդ պայքարը, վոր տևեց Թրիդրիխ II-ի քաղաքականության ժամանակաշրջանի մեծ մասի ընթացքում, իր դաժանությամբ ծայրահեղ աստիճանին հասավ Գրիգորիոս IX և Իննոկենտիոս IV պապերի օրոք։ Թրիդրիխը քանիցս յուրացվում էր եկեղեցական բանադրանքի, բայց գրա վրա վոչ մի ուշադրություն չէր դարձնում։ Նա Եվրոպայի քաղաքներին կոչ էր անում միասնորեն ընդհա-

նոր քրիստոս—Հռոմի պապը դեմ։ Թրիստրիքը հանդիսանց մի շարք անհաջողություններ, ապա այդ ընկճվեց ներսը և նա պատրաստվում էր պայքարը շարունակելու, բայց մեռավ 1250 թվին։

Հոհենշտաուֆեն-ների վերջը

Հյուսիս – իտալական քաղաքների դեմ պայքարը շարունակվեց նրա հաջորդ Կոնրադ IV-ի օրոք, վերջն իր կարճատև թագավորության ընթացքում նույնպես չկարողացավ այդ քաղաքները յնթարկել իրենս։ Կոնրադը մեռավ 1254 թվին։ Դրանով վերջացավ Հոհենշտաուֆենների տան թագավորության գերմանական գահի վրա։ Այդ գինատարին վորոշ ժամանակ դեռ շարունակում էր թագավորել Հոհենշտաուֆենների մի ուրիշ տերության մեջ, այն է՝ յերկու Սիցիլիաների թագավորության մեջ։ Սիցիլիական թագավորության գլուխն անցավ Թրիստրիք II-ի տոգորված վորդի Մանֆրեդը, վորն իսպանյոլում համախմբեց գերմանացիների ուժերը և 12 տարվա ընթացքում պաշտպանում էր պապից իր հոր ժառանգությունը։ Պապը կարգ Անժուացուն, ֆրանսիական թագավոր Լյուդովիկոս IX-ի յեղբորը, տարաբերեց գրավել Սիցիլիական թագավորության գահը։ Կարլն ընդունեց պապի այդ առաջարկը և մեկնեց Իտալիա, վորտեղ, Բենեվենտի մերձակայքում յարգեց Մանֆրեդին, վորը սպանվեց հակատամարտում (1266 թ.)։ Պայքարը շարունակեց Կոնրադ IV-ի վորդին, յերբեսարդ Կոնրադինը, բայց 1268 թվին Տագլյակոցցոյի մոտ նա պարտություն կրեց։ Փախուստի ժամանակ նա բռնվեց և գլխատվեց Նեապոլում։ Կարլը գարձավ յերկու Սիցիլիաների թագավոր։

Կայսերական իշխանության անկումը

Այսպիսով պապերի դեմ կայսրների պայքարը անցավ մի քանի հատկանիշով։ Ազգային գիտատիպի և ֆրանկոնական գիտատիպի առաջին կայսրների օրոք պապերը կռիվ ունեցին կայսրներից, վորոնք նրանց ոգտագործում էին իրենց ձեռքում, վորպես քաղաքական գենք։ Բայց դրանով կայսրները իրենք էին ոժանդակում պապերի քաղաքական ազդեցության աճմանը։ Ընդհարումները սկսվում են ֆրանկոնական գիտատիպի վերջին կայսրների օրոք և սկզբում ունեն յուն ունենում գլխավորապես քրիստիանության հարցի շուրջը, վոր հիմնական կարևորություն էր ներկայացնում յերկու կողմերի համար։ Հոհենշտաուֆենների ժամանակ պայքարը ծանում է նոր փուլի մեջ։ Թրիստ-

բերք I-ը պայքար և ժլատ խաչակրաց քաղաքների հպատակեցման համար, նպատակ ունենալով ոչտպզրծնել նրանց նյութական ռեսուրսները և կայսրության մեջ ամրապնդել իր իշխանությունը։ Խաչակրաց կայսրին քշնամի բոլոր տարրերը համախմբվում են պաշտպ շուրջը, վորպեսզի կարողանան արտաքին թշնամանացինների։ Այդ ժամանակ պատերը վարպետությամբ ոչտպզրծում են բուն Բնբմանիայի ներքին ժողովրդական շարժումները և ֆեոդալական դինաստիաների մեջ մղվող պայքարը։ Պայքարը տևզի էր ունենում Խաչակրաց կայսերական իշխանությունն ամրապնդելու համար։ Այդ պայքարի նոր նոտպ և հանդիսանում Մեծ Իտալական քաղաքների միացումը կայսեր տերությունների։ Սակայն Խաչակրաց ժլատ պայքարը կայսրին ստիպեց հրաժարվել Բնբմանիայում իր իշխանությունն ամրապնդելուց։ Բնբմանական քաղաքների փորձը՝ հարուստ Իտալիայի ռեսուրսները զրավելով ամրապնդել կայսերությունը՝ ավարտվեց լիակատար ձախողումով։ Ներկու տերկրներն էլ տերկարատև պայքարից դուրս եկան քաղաքականապես մաշված։ Պապերի դեմ կայսրների ժլատ պայքարը Իտալիայում բարդացավ քաղաքների միջև առաջացած ընդհարումներով, իսկ այդ քաղաքների մի մասը աջակցություն եր փնտրում պապի մոտ, ժլուս մասը—կայսեր մոտ։ Այդ պայքարը բարդացավ նաև առանձին քաղաքներում կուսակցությունների փոխադարձ պայքարով, ընդվորում կուսակցություններից վոմանք (գվելֆները) պապի կողմն էին, վոմանք էլ (գիբելլինները) կայսեր կողմը։ Բնբմանիներ էին գլխավորապես ֆեոդալները, վորոնք ժամանակություն էին ապատում ֆեոդալական Բնբմանիայից, գվելֆներ էին՝ վաճառականությունը և քաղաքների արհեստավորները, վորոնք առաստում էին կայսրների ընդդեմ։ Բայց այդ անունների տակ հաճախ ամենաբազմազան շահեր էին քաղնվում։ Հոհենշտաուֆենների անկումից հետո գվելֆյան կուսակցության գլխավոր հենարանը դարձավ Ավժուլյան գինաստիան հարավային Իտալիայում։

Բնբմանիայում Հոհենշտաուֆենների գինաստիան վերջնականապես հետո, 1254 և 1273 թվերի միջև կայսերական իշխանությունը փաստորեն չքացավ եր։ Այդ ժամանակվա ընթացքում կայսրներ ընտրելու փորձեր են արվում։ Դեռ Ռուդոլֆ II-ի օրոք իշխանների մի մասը քաղավոր ընտրեց Վիլհելմ Հոլանդացուն, վորը կոնրադ IV-ի մահից հետո Ռեզ Բնբմանիայի միակ

քաղաքները։ Նրա փորձը՝ համաձայնություն կայացնել քաղաքների և իշխանների միջև՝ ձախողվեց։ Նա սպանվեց 1256 թվին, Հնաոս Ռիչարդ Կոռնուոլցին, անգլիական թագավոր Հենրիխ III-ի կեղբայրը իշխաններից ու պապից ահագին դումարով գնեց գերմանական գահը։ Բայց վոչ վոք չընդունեց այդ քաղաքական գնումը։ Մյուս իշխաններն ընտրեցին կաստիլական թագավոր Ալֆոնս X-ին, վորը նույնիսկ չերևաց Գերմանիայում։ Այս պատճառով հիմքից զուրկ չի ասվել, վոր 1254—1273 թ. թ. ժամանակաշրջանը կոչվում է միջregnum։ Գերմանիան այդ ժամանակ վերջնականապես բաժանվեց մի շարք առանձին ինքնուրույն իշխանություններին։ Բայց հիմա իզուր կլինենք այնտեղ փնտրել այն հերցոգությունները, վորոնց մասին մենք խոսել ենք Գերմանիայի պատմության մեր շարադրման սկզբում,— Սաքսոնական, Լոթարինգյան, Բրանկոնական, Եվաբական հերցոգությունները։ Ինչպես մենք մատնանշել ենք, Սաքսոնական հերցոգությունը մասնատվեց Հենրիխ Առյուծի գեմ Ֆրիդրիխ I-ի տարած հաղթանակից հետո։ Բրանկոնիան և Եվաբիան XIII դարում բաժանվեցին մի շարք մանր ֆեոդալական սիրուքյունների։ Լոթարինգյան հերցոգությունը բաժանվեց Վերին և Ներքին Լոթարինգիայի, ընդվորում նրանցից յուրաքանչյուրը բաժանվում էր բազմաթիվ առանձին սենյորություններին։

Մեր ուսումնասիրած ժամանակաշրջանում կայսրության սերիտորիան պրակտորեն ընդարձակվեց։ Կայսրությանը միացվեց Բուրգունդիան, նրա կազմի մեջ մտավ Ջեխիան։ Այդ ժամանակ Գերմանիայի ամենախոշոր սիրուքյուններըգտնվում էին արևելքում։ Դրանք մասամբ կազմվեցին այն մարկերից, վորոնք առանձին էին սլավոնական հոգերում։ Այստեղ մենք տեսնում ենք Հոչոր մարկը, որինակ, Բրանդենբուրգի մարկը, վոր գտնվում էր Էլբայի և Ոդերի միջև։ Նրանից գեպի հարավ գտնվում էր Լուգացիան կամ Լուժիցյան մարկը, ապա Մեյսենի մարկը, միջին Դանուբի ավազանում—Ավստրիական մարկը, վորը հետո գարձավ հերցոգություն։ Մի շարք սիրուքյուններ կազմվում են Բալթյան ծովի ափերում։ Այս բոլորը հետևանք էր գերմանացիների բռնի չարժումը գեպի Արևելք։ XIII գարում գերմանացիները բռնագրավում են լատիշների, նասերի, լիտվացիների, պրուսացների հողերը։ Գեպի Արևելք գերմանական չար-

ժուռը (Drang nach Osten)," ինչ այնքան զոմբատնվել և նաև ցիոնալիստական պատմաբանների կողմից, ներկայացնում պատմության ամենամռայլ և արյունոտ էջերից մեկը, որը դրան կոնդրատանք XXV գլխում։

ԳԼՈՒԽ XIX

ՖՐԱՆՍԻԱՆ XI—XIII ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Կապետինգների դինաստիայի սկիզբը

Ֆրանսիայում Կարոլինգյան դինաստիան փոխարինվեց մինչև 987 թվականը։ Այդ դինաստիայի ժամանակ պատմությունը, 843 թ. մինչև 987 թ., մի քանի քայլով ֆեոդալների դեմ մղված անընդհատ պայքարով, որի ընթացքում թագավորական իշխանությունը ստիպված եր մեկը մյուսի հետևից հանձնել դիրքերը։ Ֆրանսիան հետզհետե բաժանվում եր մի շարք պատճենին մանր պետություններ, ընդվզում Կարոլինգյան դինաստիայի ձեռքից ժամանակ առ ժամանակ թագը գուրս եր ընկնում։

987 թվին, անզավակ Լյուդովիկոս V Կարոլինգի մահից հետո, Ֆրանսիայի հոգևոր և աշխարհիկ անձնրների համագումարում թագավոր ընտրվեց Հուգո Կապետը։

Հուգո Կապետի, Ֆրանսիայի թագավորի, անձնական սեփականությունները, որոնք կազմում եին նրա տոհմերը, մեծ չեին։ Նրան պատկանում եին Սենայի և Լուարայի միջև ընկած հողերը՝ Փարիզ և Որլեան քաղաքներով։ Առաջին Կապետինգների գլխավոր ռեզիդենցիան Որլեանն եր։ Գետք և ասել, որ Հուգո Կապետի հողերը, բնչպես այդ ժրտահայտվեց հետագայում, չափազանց շահավետ գիրք ունեին, քանի որ Որլեանը կարևորագույն կետ եր ջրային ճանապարհի — Լուարայի ափին, իսկ Փարիզը — Սենայի ափին։ Բայց այդ գրությունն քաղաքական և տնտեսական ոգուտները չեին կարող միանգամից հայտնաբերվել, որովհետև այն ժամանակ առևտրական շրջանառությունը գեռ շատ քիչ եր։

Ֆրանսիական թագավորը իսկապես ասած՝ թագավոր չեր նույնիսկ իր սեփական դոմենում, որովհետև նա ուներ մի շարք վասալներ, որոնք նրան լոկ ձևականորեն եին հնազանդում իրենց սյուզերենը։ Տիրույթունների մի ծայրից մյուսը անց-

Նեղոս հասած քաղաքները պետք է մնային դինված շղթայով։ Փարիզից Ռուանն տանող ճանապարհը անցնում էր վասսալների սեփականությունների միջով, եւ այդ վասսալները ճանապարհների վրա ամպագլխին ամրոցներ էին կառուցել, որտանից նրանք քայլում էին վաճառականներին եւ վրոնք նրանց քուչ էին տալիս սպառնալու հնոց քաղաքին։

Ֆրանսիայի բարբարական մասնավորությունը

Այն ժամանակ Ֆրանսիան բրնոնից չէր ներկայացնում վորեւե միասնական ամբողջություն։ Մենք չենք կարող խոսել այն ժամանակվա Ֆրանսիայի վոչ ազգային միասնության, վոչ էլ ֆրանսիացիների միասնական լեզվի մասին։ Ֆրանսիայի հյուսիսն ու հարավը խոսում էին տարբեր բարբառներով։ Նրանց լեզվական սահմանն անցնում էր Լուարայից մի փոքր հարավ։ Ֆրանսիայի հարավային մասը խոսում էր մի լեզվով,—langue d'oc, հյուսիսայինը՝ մասը խոսում էր այլ լեզվով, վորը կոչվում էր langue d'oil։ „oc" և „oil" բառերը նշանակում են «այո», հետո „oil"-ից ծագեց ժամանակակից „oui"-ն։ Բացի դրանից, Ֆրանսիայում կային մի շարք անգլական բարբառներ։ Բրետաները խոսում էր կելտական լեզվով։ Ջանգրական կոմսությունում բնակչության մեծ մասն էր խոսում „langue d'oil"-ով, իսկ Ֆլանդրիայի հյուսիսայինը մասը խոսում էր ֆլամանդական լեզվով։ Գիբենեյում խոսում էին բասկ լեզվով։

Ֆրանսիան քաղաքականապես, կուլտուրապես և ազնիկական տեսակետից իրենից ներկայացնում էր ծայրահեղ չափավ մասնատված երկիր, մանավանդ առաջին Կապետինգների նպատակում, X և XI դարերում։ Ֆեոդալական սեփականությունների մեջ կային վորոշ, այսպես կոչված՝ pays d'obéissance (հպատակի երկներ), վորոնք հպատակ վիճակում էին),—վորոնք, ինչպես արդեն ցույց տվինք, փաստորեն չէին ենթարկվում քաղաքորդին, այլ ուղղակի ձեռնարկում էին նրա իշխանությունը։ Նրանց տերերը ներկայանում էին պալատ իրրեն քաղաքորդի վասսալներ, կռվում էին քաղաքորդական կուրիա։ Իսկ Ֆրանսիայի մեծագույն մասում ազնվականները հարկավոր չէին համարում նույնիսկ անվանապես ենթարկվել քաղաքորդին։ Ընդհակառակ, նրանք ֆեոդալական իրավունք էին տալիս քաղաքորդին, բայց իրենց համար առարկություն էին համարում նրան ամեմայի իրավունք տալը։

Ֆրանսիայի ֆեոդալական սեփականությունների առանձնահատկությունը

Նորմանդական հերցոգությունն էր, որը, ինչպես մենք տեսանք, X դարի սկզբում հիմնել էր Նորմանների առաջնորդ Ռոլլոնը։ Անգլո-վերցնենք ֆրանսիական հերցոգություններից կամ կոմսություններից մեկը, կտեսնենք, որ այդ պետությունների յուրաքանչյուրում հերցոգի կամ կոմսի իշխանությունը չափազանց անկանոն էր։ Ուստաքանչյուր առանձին սենյոր ձգտում էր քաղաքական լիակատար ինքնուրույնության, և հերցոգները կամ կոմսերը, ինչպես և քաղաքորը, նույնպես քիչ հաջա կարող էին զսպել իրենց վասալների ընդդիմության վրա։ Բացառություն էր կազմում Նորմանդիան։ Զինվորական այն կազմակերպությունը, որը իրենց հետ բերին նվաճող Նորմաններըը, մորոշ չափով հիմք հանդիսացավ ֆեոդալական այն կարգի, որը գոյացավ այստեղ։ Նորմանական ֆեոդալներն ավելի ուժեղ համախմբված, քան Ֆրանսիայի մյուս մասերի ֆեոդալները։ Ոչ կարելի ասել, թե նրանց մեջ չկային լինում ֆեոդալական յնրկպատակություններ, առանձին սենյորների փորձեր՝ դառնալ հերցոգից անկախ, բայց հիմնականում հերցոգին հաջողվեց ուժեղ իշխանություն հաստատել։ Ժամանակակիցները հաղորդում են, որ Նորմանդիայում հանձնաժողովը տիրում էր նեղքին կարգ ու կանոն, որի շնորհիվ այստեղ առևտուրը կարող էր աջող զարգանալ։ Բայց մյուս կողմից մենք տեսնում ենք, որ նույն Նորմանդիայում ֆեոդալները ամենագաժան կերպով շահագործում են աշխատավոր մասսաներին։ Նորմանդիայում սոցիալական պայքարը տեղի էր ունենում ավելի սուր ձևով, քան Ֆրանսիայի ուրիշ մասում։ Այստեղ գյուղացիական խոշոր ապստամբություններ ավելի վաղ սկսվեցին։

Նորմանդիայից դեպի հյուսիս-արևմուտք գտնվում էր Ֆլանդրիան կոմսությունը, որին սպասում էր առևտրական փայլուն ապագա։ Արդեն կապիտինգների քաղաքորության սկզբում էր, X դարի վերջում և XI դարում Ֆլանդրիան հանդիսանում էր Եվրոպայի արդյունաբերական և առևտրական կարևորագույն կետերից մեկը։ Այստեղ սկսեց զարգանալ բրդի արդյունաբերությունը, այստեղ մշակում էին առևտրական կարևորագույն ապրանքները, Ֆլանդրիայի վրայով ապրանքներ էին փոխադրվում Եվրոպայի գանազան մարզերը։ Քաղաքային կյանքը Ֆլանդրիայում ավելի շուտ սկզբնավորվեց, քան Հյուսիսային Եվրոպայի մյուս մասերում։

Ֆլանդրիան պետք է հիշել Բրնամանի հերցոգությունը։ Դա Ֆրանսիայի յուրահատուկ մի անկյուն էր, որը չափազանց քիչ

եր կապված քաղաքական իշխանության հետ։ Ինչպես ֆրանցիական կոմունը և նորմանդական հերցոգը, Բրնտանի հերցոգը միայն անուանով եր հանդիսանում ֆրանսիական քաղաքի վասսալը։ Բրետանը գաղութացված եր բրիտանների կողմից, վորոնք, փախչելով անգլո-սաքսերի ներքաշժումից, անդադրիվելցին այդ թերակղզին, վորը մինչ այդ կոչվում եր Արմորիկա, իսկ հիմա սկսեց կոչվել Բրետան։ Այնտեղի բնակչությունը խոսում եր կելտական լեզվով։ Իր լեզվով ու սովորություններով նա խիստ տարբերվում եր Ֆրանսիայի բնակչություններից։ Նորմանները նույնպես տարբերվում եյին բոլոր միւս ֆրանգերից, քայց բնակության հաստատելով անգլական բնակչության մեջ, նրանք ձուլվելցին վերջինիս հետ։ XI դարի վերջում այստեղ դրվեցին բոլորովին չքացած նորմանական լեզուն, և Թոլլոնի ասպետների հետնորդները սրդին ֆրանսերեն եյին խոսում։ Իսկ Բրետանում կելտական լեզուն չափազանց յերկար Ֆաց։ Միայն XV դարի վերջում Բրետանը քաղաքականապես միավորվեց Ֆրանսիայի հետ (1491 թ.)։

Այնուհետև պետք է մատնանշել Լուարյի ավազանում գտնված կոմունները—Անժու, Տուրեն, ևլն քիչ ավելի հյուսիս—Մեն։

Լուարյից դեպի հարավ գտնվում եր Պուատու կոմունը, իսկ ավելի հարավ—Աքվիտանիա մեծ հերցոգությունը, վոր ավելի շուտ անուանով եր հերցոգություն։ Գասկոնները բնաժանվում եր մի ամբողջ շարք առանձին մասերի։ Աքվիտանիայից դեպի հարավ, մինչև Պիրենեյան լեռնաշղթան, գտնվում եր Գասկան (վոր նշանակում է ջրասկերի յերկիր) հերցոգությունը։ XI դարի վերջում Գասկոնը մտավ Աքվիտանիայի կազմի մեջ։

Աքվիտանիայից դեպի արեվելք գտնվում եր Թուլուզական կոմունը կամ Լանգեդոկը։ Լանգեդոկն ավելի շուտ իրենից ներկայացնում եր մի շարք առանձին տերություններ, վորոնցից ամենանշանորը Թուլուզական կոմունն եր։ Տնտեսական և կուլտուրական տեսակետից գա Ֆրանսիայի ամենատաղտկավոր մասերից մեկն եր։

Ալպեներում պետք է մատնանշել յուրգունդական հերցոգությունը։

Ներանից դեպի հյուսիս գտնվում եր Շամպան կոմունը, վորը XII—XIII դարերում հռչակավոր եր իր տոնավաճառներով, վորոնք սկիզբ են առնում դեռ Կարոլինգների ժամանակներից։

Ընտանեկան կենցաղավարության կարևոր մի առանձնահատկություն, որով նա շատ քիչ բան է տարբերվում ժամանակակից ընտանիքից, նրա ֆինանսական անկախությունն է։

Ընտանեկան քաղաքների հոդերից գեպի հյուսիս գտնվում են Պիկարդիան, իրենից ներկայացնելով մի շարք առանձին ինքնուրույն սիրուքյուններ և քաղաքային օկրուգներ, որոնք գտնվում էին կոպհագոնների իշխանության տակ։

Պարզ է, որ ֆեոդալական սյդպիսի մանրատվածության պայմաններում չափազանց դժվարին էր նոր գինատեսակի գրավելը, մանավանդ որ նա ուներ հատկապես անհրաժեշտ արտոնություններ, հնարավոր նաև բացառիկ առաջարկներ։ Այն միջոցները, որոնք գտնվում էին կապիտինգների տրամադրության տակ, բավա ատհամանափակված էին։ Այդ միջոցները ստացվում էին գլխավորապես նրանց բուն կալվածքների եկամուտներից։ Այդ կալվածքների հորտերի աշխատանքն արդյունքին հիմնականում մատակարարում էր գնումքների համար անհրաժեշտ միջոցները, որոնք կարող էին լինել միանգամայն քաղաքների տրամադրության տակ։ Կապիտինգյան գինատեսակի առաջին քաղաքների պրակտիկայում վրան հողային բազում սահմանների, մեծ տարածության հողեր բաժանելու հնարավորության տակին բավ չէր կարող լինել։

Առաջին կապիտինգները ստիպված էին շատ հաճախ քաղաքականության վարել կապիտինգների պրակտիկայում և իրենց գումարում անհնազանդ վասալների դեմ պայքարելով։ Նրանք կռվում էին հարևանների պատճառով, քանի որ իրենց քաղաքներ, մեծ իրենց սիրական իշխանություններ, այլ ուղղակի աշխատում էին ստանալ հարևանների հողերին պարզապես, նրանց քաղաքական մոլուցքի համար։ Որպեսզի իրենց հաջող վրան կարողանան քաղաքները կռվում իրենց ամրոցի կյանքում գրավում էին նրանով, որպեսզի վրան անհնազանդ վասալի ընտանիքին իրենց, որպեսզի հիմնահատակ անելին նրա ամրոցը։ Կապիտինգների տան այդ առաջին քաղաքների կյանքը խաղում կալվածատերերի կյանքն էր հիշեցնում։ Նրանք քաղաքական կյանք էին վարում, իրենց շքախմբով անցափոխվելով մի կալվածքից մյուսը, տղտուրով ապրանք հավաքված ապրանքը։ Նրանք հաճախ չէին անում վանքից վանք մեծ ուրախ

նրա համար, որ ապրիլին սատանան, մարտի նրա համար, որ, ոտավիկով իրենց ոսքիանալու իրավունքից, անվիկին վանքերի հաշվին Թագավորի նստելիսկ սյունիսի, կարծես թե ապրիլ գիմորհումքյունը, ինչպիսին որ նր, կապանինգների համար ավելի շատ մի մեջից եր մարդի քաղաքներ ու կենդանիներ վորոշու համար, վորպեսզի կերակրվելին քե իրենք և քե իրենց չքախուսերը իրենց յինկամուտներն ավելացնելու համար նրանցից վաճառք չինին խորչում մեռանգամային սատր մեջցներից, ինչպես որինակ, Ֆիլիպոս I-ը (1060—1108 Ք. Ք.), վորը կանգ չեր առնում ոսվորական ավազակություններով առաջ և մի անգամ կոդոպանց իսալյական վաճառականներին, վորոնք անցնում եյին Թագավորական գումների միջով կապանինգների համար ապրանքան կոդոպուսը հանգիստ անում եր յինկամի ապրյուրներից մեկը։

Մենք ժանրամասն կանգ չենք առնի առաջին կապանինգներից ամեն մեկի վրա։ Հուգո Կապետին հաջորդեց Հորենրա II-ը, որնուհետև կառավարում եր Ֆիլիպոս I-ը, հետո Ֆիլիպոս I-ը։ Թագավորների ընտրելու ոչ մի ժամանակ հատատաված սկսանելի պայմաններում, ֆրանսիական Թագը իրենց ձեռքում պահելու համար, բոլոր կապետինգները, Հուգո Կապետից սկսած, գիտ իրենց կենդանության ժամանակ իրենց վորդիներից մեկն ու մեկին կառավարչակից եյին դարձնում։ Առաջին կապետինգները մեր առջից անցնում են միևնույն գծերով։ Այն իրագրությունը, վորի մեջ նրանց վիճակված եր ապրել ու գործել, նրանց վրա գնում եր հայցաժողովրդյան, մանր բռնագրավումների, գիտության ճնշյալ մինչև XI գարի վերջը, նուրնիսկ մինչև XII գարի սկիզբը, Թագավորը, նյատես ասած, Ֆրանսիայի ֆեոդալներից ամենաուժգը չեր։ Թագավորներն ունեյին վասնգավոր, ուժեղ հարևաններ, և միայն ժանավրների միջոցով եր, վոր նրանք կարողացան սրբյալական գումների ամբողջականությունը պահպանել այդ հարևանների վտանգությունններից։ Իսկ յերբ կապետինգյան առաջին յերբորդ Թագավորը, ոտգտատանել Ճնրիկ I-ը, փորձեց պայքար սկսել նորմանդիայի դեմ, այդ վերջինս կատարյալ անհաջողությամբ և ստրանց այն ել քուլլ Թագավորական իշխանության գլխի քուլտացումով։ Ճնրիկ I-ը մեզ համար վորոշ հետաքրքրություն և ներկայացնում՝ նրան այն պատճառով, վոր նա ամուսնացած եր Յարոսլավ Իմաստունի չսոնը, Անոսի հետ։

Հենրիխ I-ի վորդին, վերահիշյալ Ֆիլիպպոս I-ը, նույնպես գեռ փոքր մասշտաբի քաղավոր եր, բայց նա կարողացավ մի քիչ ընդարձակել և կրթացնել քաղավորական գումնը։ Ըրդեն նրա քաղավորության ժամանակ նկատվեցին վորոշ տնտեսական, վորոնք նպաստեցին Ֆրանսիայում քաղավորական իշխանության հետագա զարգացմանը։ Ամենից առաջ գա քաղաքների արագ աճն եր, վոր սկսվեց XI գարի վերջում, և գրա հետ կապված՝ կամուրջ շարժման սկիզբը, քաղաքների և նրանց սինյորների միջև ծագած պայքարի սկիզբը։ Այդ կոմունալ շարժումը առանձնապես ուժեղ եր գարգացած Ֆրանսիական քաղավորի տիրույթներին անմիջականորեն մոտիկ, Պիկարդիայում, Ֆիլիպպոս I-ը, վորի տրոք տեղի ունեցան քաղաքային առաջին ապստամբությունները, չհակազդեց այդ շարժման նշանակությանը, և առաջացած քաղաքային կոմունաներին մոտենում եր մի տեսակետով,—անմիջական ոգուտ քաղել։ Նրա հաշվումներն էլ մի անգամից վորոշակի և հաստատուն դիրք չրռնեցին այն պայքարում, վոր քաղաքները մղում եյին իրենց սինյորների դեմ։ Նրանք գործում եյին այնպես, ինչպես քննդատում եր իրենց ֆիսկալ քաղաքականությունը։ Նրանք տեղի եյին տալիս քաղաքին՝ կոմունալ խարտիայի համար նրա մղած պայքարում,—յեթե քաղաքը գրա համար նրանց լավ եր վճարում,—տեղի ոգնում եյին սինյորին՝ վոշնչացնելու քաղաքի ինքնուրույնությունը—յեթե սինյորից համապատասխան վարձատրություն եյին ստանում։ Հանի կոմունալ պատմության մեջ քաղաքները հաճախ գրավում եյին մեկը ու մեկը այն դիրքը, նայած թե նրանց ով ավելի յեր վճարում (տես գլ. XVII)։

Բայց XII գարի վերջում այդ բոլոր գիգզագներում աչքի յե ընկնում մի վորոշակի քաղաքականություն—ոգտագործել քաղաքները, Ֆրանսիայի ֆեոդալական մասնատվածության դեմ պայքարելու համար։ Ինչպես ասում և Մենգելը, «քաղաքային իշխանության և բուրժուազիայի գոյությունը սկիզբ և առնում X դարից. համաքա այն խախտվում եր կոնֆլիկտների հետևանքով. միայն չե, վոր մեջերն բոլոր գարերի ընթացքում գործը գնում եր միավորման այդ ուղիով, բայց և այնպես այդ գոյությունը վերակսվում եր ավելի հաստատուն, ավելի ուժեղ կերպով, մինչև վոր, վերջապես, այդ ոգնեց քաղավորական իշխանությանը՝ վերջնական հաղթանակ տանելու [1]։

[1] Марксъ и Энгельсъ Соч. т. XVI, ч. I. стр. 448

Այժմ չերեվան յնկավ ֆրանսիական քաղաքականների աչքում։ Քյանների աչքաբնապրական դերերի շահախնդրությունը, Ջրանսիայի առևտրական կարևորագույն ճանապարհների չերկու բանալին գտնվում էր Քաղաքորի ձեռքում,—վորին պատկանում էին Փարիզը Սենայի ափին և Որլեանը Լուարայի ափին։ Արդյ առևտուր և Փարիզի և Որլեանի առևտուրը, դրանով խոչ ավելացնելով նրա քաղաքական չնշանակությունը։

Քաղաքորի իշխանության ամրապնդումը Լյուդովիկոս VI գործիկ

XII գարի սկիզբը բնկման ժամանակ է հանդիսանում Քաղաքորի իշխանության ամրապնդման պրոցեսում։ Այդ իշխանության ամրանում է ամենից առաջ հենց կապետինգների դոմենում։ Այս տեսակետից առանձնապահատուկ նշանակություն ուներ Ֆիլիպոս I-ի հաջորդի, Լյուդովիկոս VI-ի (1108—1137 թ. թ.) Քաղաքորը։ Լյուդովիկոս VI-ը առաջել էր էնտուզիազմով նրան քաղաքական չնչատուններ։

Լյուդովիկոս VI-ը ֆեոդալների դեմ վճռական պայքար մեռնելից իր դոմենում։ Նա վերջ տվեց այդ մանր սենյորների ինքնիշխանությանը, ավերում էր նրանց ամրոցները կամ գրավում իր կայազորով։ Այդ կերպ նա պայքարել սկսեց մի քանի խոշոր ֆեոդալների դեմ, վորոնք աջակցում էին նրա վասալներին։

Քաղաքորական իշխանության ժլատական հենարաններից մեկը, բացի քաղաքներից, դառնում է նաև եկեղեցին։ Եկեղեցին խոշորագույն հողատերերից մեկն էր Ջրանսիայում։ Ներգրավվելով առևտրի մեջ, նա մյուս ֆեոդալներից ավելի մեծ չափով և ավելի վաղ էր շահագրգռված կենտրոնական ուժեղ իշխանությամբ։ Ֆեոդալական անարքիան, վոր տիրում էր այն ժամանակ, և սենյորների մեջ մղվող ժլատական պատերազմները ժլատական սպառնալիք էին կեկեցու շահերին։ Եկեղեցին Քաղաքորի գաշնակիցն էր վոչ միայն վերջինիս անմիջական տիրույթներում, այլև Ջրանսիայի մյուս մասերում, Քաղաքորի գումներից դուրս։ Մի ամբողջ շարք վանքերի, արքեպիսկոպոսների միջոցով, վորոնք գտնվում էին Ջրանսիայի մյուս մասերում, առհասարակ եկեղեցական կազմակերպության միջոցով, Քաղաքորն ազդում էր ֆեոդալ տերերի վրա, ավելի և ավելի միջամտելով նրանց գործերին։

Լյուդովիկոս VII-ի Պալեստինյան արշավանքը

Բազմաթոռական քաղաքականությունն ավելի լայն թափ ստացավ Լյուդովիկոս VII-ի օրոք, որը հայտնի դարձավ որպես վեցերորդ քարոզարշավի կազմակերպիչ (1137—1180 թթ.)։ Լյուդովիկոս VII-ը գնաց իր հոր կենդանության ժամանակ ամուսնանալով Ակվիտանիայի—ազդեցիկ հերցոգ Վիլհելմ X-ի դստեր և ժառանգուհու հետ, ընդարձակ Ակվիտանիան միացրեց իր սեփականություններին։ Ճիշտ է, սեփականության այդ ընդլայնումը հղի չեր վատնգներով։ Ակվիտանական հերցոգությունը (կամ Գրանսերին Դիենը) իրենից ներկայացնում էր մի մեծ, բայց քաղաքականապես չափազանց թույլ միավորված մի իշխանություն։ Ակվիտանական հերցոգները նյատակ գրիքե վոչ մի իշխանություն չունեյին իրենց վասսալների վրա։ Ակվիտանական առանձին անկյուներ բոլորովին ինքնուրույն եյին, ժանավանդ Ակվիտանիայի հարավային մասում։

Լյուդովիկոս VII-ը ժանանկցնց խաչակրաց լեռնգրող արշավանքին, որը, ինչպես մենք գիտենք, վերջացավ կատարյալ անհաջողությամբ։ Այդ քարոզից Լյուդովիկոս VII-ի հեգինացությունը։ Դրանից հետո նա քաղաքական խոշոր վերնոսմ կատարից բաժանվից իր կնոջից, Ակվիտանիայից, որի հետ դրանից հետո չուտավ ամուսնացավ Անժույի հերոր կոմսը, Հենրիխ Պլանտագենետը։ Այսպիսով Ակվիտանիան Ֆրանսիական քագավորի ձեռքից անցավ Հենրիխի ձեռքը։ Իսկ յերբ Անժույի կոմսը դարձավ անգլիական քագավոր (1154 թ.), հերցոգությունը կապվից Անգլիայի հետ։

Անժույի կոմսին Ֆրանսիայում պատկանում եյին մի շարք սեփականություններ, Մենը, Տուրենը, Նորմանդիան։ Նա գրանց միացրեց ուրիշ մի քանի սեփականություններ։ Ֆրանսիայում Պլանտագենետների սեփականությունները կազմեցին մի մասիվ, որը մի քանի անգամ մեծ եր Ֆրանսիական քագավորի գոմիններից և բացի այդ, Պլանտագենետների սեփականությունը կտրում եր Ֆրանսիայի միջից։ Այդ չեր կարող ուշ պայքար չառաջացնել Պլանտագենետների և Կապետինգների միջև։ Հարց եր տրվում, թե հետագայում ինչպես կընթանա Ֆրանսիական Ֆրանսիայի համախմբումը, արդյոք կընթանա Ֆրանսիական քագավորների ձեռքում միավորվելու գծով, թե անգլիական քագավորների. վերջիններս շատ ավելի ուժեղ եյին։ Բայց կային մի շարք հանգամանքներ, որոնք վերջին-վերջո գերակշռությունն ավելին Ֆրանսիական քագավորներին։

Ֆրանսիայի քաղաքական համախմբման հարցը XII դարի կեսերից կիսում ավելի և ավելի հիմքավոր դառնում։ Այդ առաջանում էր մի ամբողջ շարք պատճառներից,— յնկնդնցու շահերից, քաղաքների աճից, ապրանքային-դրամական անտանելի ընդհանուր ցրտցտումից, որ պահանջում էր ստեղծել քաղաքական նոր ձևեր, որոնք կարողանային ապահովել առևտրական հանապարհների անվտանգությունը, ինչպես նաև պահանջում էր ստեղծել նորմաններ և հիմնարկություններ, որոնք կարողանային ձևավորել և պահպանել ապրանքային-դրամական գործարքների հիման վրա զարգացած նոր հարաբերությունները։

Գնաք և մասնավորել նաև մի երկար ժամանակ,— գասակարգային պայքարի սրումը Ֆրանսիայում, ինչպես և Անգլիայում առանություն, որպես հետևանք այն ընկած ուժերդանալու, որ գործադրվում էր հորների դեմ Ապրանքային-դրամական հարաբերությունների ընդհանուր զարգացման կապակցությամբ հին ֆեոդալները ավելի և ավելի երկին ներգրավվում առևտրական շրջանառության մեջ։ Եվշտ և, այդ չէր կատարվում այնպես, ինչպես Անգլիայում, ուր ֆեոդալը բրդի կամ հացահատիկի վաճառող էր։ Ֆրանսիայում ֆեոդալը շատ քիչ բան էր վաճառում, բայց նա ապրանում էր շահագործել գյուղացիական տնտեսության ուժեղացած ապրանքայնությունը։

Այն չափով, ինչ չափով ուժեղանում էր գյուղացիության դեմ ուղղված ընչուժը, անհրաժեշտ էր դառնում ունենալ ավելի ուժեղ որդան, որը հպատակեցներ գյուղացիությանը և ընչներ նրա չարժումը։

Այսպես հակասական տենդենցներ երկին գրանցվում Ֆեոդալների դասակարգի համախմբումը կարող էր ընթանալ միայն ուղղությամբ. կարող էր տեղի ունենալ առանձին հերցոգությունների կամ կոմսությունների ամրամանների կամ ընդգրկել ամբողջ թագավորությունը։ Ավելի փոքր մասշտաբով համախմբումը նույնպես պահանջում էր ֆեոդալական տնտրթիան, բայց փոխում էր համապատասխան մասշտաբով ժխամորվելու հանապարհը։

Թագավորական իշխանությունը ստիպված էր գործել այսպիսի բարդ պայմաններում։ Հին նրան հարկավոր էր պայքարել մի շարք խոշոր տերերի դեմ, որոնցից ամենատեժեղն ու վտանգավորն երկին Անժույի կոմսը և Պլանտագենետյան հերցոգը, որը նաև անգլիական թագավոր էր։ Սակայն անգլիական թագավորների հակասական տիրույթները, որոնք գտնվում էին

Ֆրանսիայում, նրանց իշխանության շատ խոցելի կողմն էին հանդիսանում. նրանք ստիպված էին իրենց ժիջոցների մի զգալի մասը ծախսել այդ սիրուբյուններում իրենց հնդկնակուբյունը պահպանելու համար։ Ֆրանսիական քաղաքները համառորեն պահպանում էին սիուզերենության նրանց անկլիական քաղաքի ֆրանսիական վասսալներին վատը էին համում նրանց. սյուզերենի դեմ։

Լյուդովիկոս VII-ը ընդհարում ունեցավ Հենրիխ II-ի հետ նախքան վերջինիս անգլիական գահ նստելը։ Երբ Հենրիխը Ակվիտանիայի ապստամբությունից յերկու տարի անց ամուսնացավ նրա հետ, ապտ Լյուդովիկոսը, վոր միտքն հիմա հասկացավ այդ գաշինքի վտանգավորությունը, դաշինք, վորի շնորհիվ Ֆրա կողքին յերևան յեկավ այդպիսի մի հզոր վասսալ,—անհանգիստ կերպով դիմազրում էր այդ ամուսնությանը։ Հետո (1159 թ.) քիչ մնաց, վոր նրանք միմյանց դեմ պատերազմնյին Թուլուզի կոմսության համար. Հենրիխն ուզում էր տիրանալ այդ կոմսությանը, քանզի հրամարվել էր իր այդ մասերությունից, համոզվելով, վոր Լյուդովիկոսը պատրաստ է պատերազմելու։ Նրանց միջև յեկան նաև մի շարք ուրիշ ընդհարումներ։ Լյուդովիկոս VII-ի յերկարատև թագավորության ընդհանրապես նկատելության ենք հզոր Ֆրանսիայի առաջ նահանջելու մի պատկեր։

Ֆիլիպոս II Ավգուստոս

Քրանսիական և անգլիական քաղաքների միջև սկսած պայքարը նոր փուլի մեջ մտավ հռչակավոր Ֆիլիպոս II Ավգուստի օրոք (1180—1222 թ. թ.)։ Ենթե նրա կոսավարման ժամանակը համեմատենք Ենգլիայի վերաբերյալ համապատասխան ժամանակագրական հատվածի հետ, ապտ այդ կոսավարումն ընկնում է Հենրիխ II-ի թագավորման վերջին տարիների վրա, ընդգրկում Ռիչարդ I Առյուծասիրտի տարրալ թագավորությունը, Հովհաննես Անհողի տարրալ թագավորությունը և Հենրիխ III-ի թագավորության սկիզբը։ Գրանսագիտնականների դեմ մղված պայքարը Ֆիլիպոս II-ի արտաքին քաղաքականության հիմնական գիծն էր։ Հենրիխ II-ի թագավորման ժամանակ Ֆիլիպոս II-ը աջակցում էր նրա որդիներին՝ իրենց հոր դեմ։ Երբ նրանցից մեկը, Ռիչարդ I-ը, դարձավ Ենգլիայի թագավոր, Ֆիլիպոս II-ը սկզբում նրա հետ դաշինք կնքեց։ Նրանք միասին գնացին խաչակրաց յերրորդ արշավանքին, վորը, ընական է, իր մասնակիցների փակլուն անունները, բնական մենք պիտանք, ընչին արդյունքներ տվեց։

Բայց թագավորը արշավանքի ժամանակ Ռիչարդը և Ֆիլիպը կռվեցին. Ներր Ֆիլիպը վերադարձավ, Ռիչարդը դեռ վորոշ ժամանակ մնում էր Ակռեյում. Վերոհիշյալ նա գերի ընկավ ավստրիական հերցոգին. Ֆիլիպ II-ը ոգովնց դրանից և հաժանախությունն կնքեց Ռիչարդի յոգրոր, Հովհաննես Անհոգի հետ, և ըստ այդ համաձայնության հանձն առավ վերջինին տալ անգլիական քագը, վորի համար Հովհաննը պետք և ներան գիշեր նորմանդիան. Մակայն 1194 թվին Ռիչարդ I-ը վերադարձավ գերությունից և վճիռներց այդ պայմանները.

Ֆիլիպ II-ը վերսկսեց իր ինտրիգները, յերբ 1199 թվին գահ բարձրացավ Հովհաննես Անհոգը. Նա աշխատեց օգտագործել այն հանգամանքը, վոր Հովհաննը ժողովրդականություն չեր վայելում Անգլիայում, ժանավանդ իր ֆրանսիական սիրուհյունների. Ֆիլիպ II-ը մեծ հաջող պատրվակ իր վերաբեր, վորպեսզի սկսեր գործել նրա դեմ. 1202 թվին Ֆիլիպը հայտարարեց, վոր Պուատիեում Հովհաննի բոլոր հողերը կոնֆիսկացիայի յեն յենթարկվում. Նա հարձակվեց Հովհաննի սիրուհյուններին, ամենից առաջ Նորմանդիայի վրա, վորը նա նվաճեց հաջողությամբ արդեն, յերկու տարում (1202—1204 թ. թ.), վերցնելով Նորմանդական բարոններից, Հովհաննի կողմնակցությունից պոկրատած, յերդիկ եչին նրա դեմ. Մեծ Ռուանը, Նորմանդիայի հերցոգի ժայրաքաղաքը, վորոշ դիմադրություն ցույց տվեց, վորովհետև Ռուանի վաճառականները անգլիական քաղաքներց ստացել եչին մի խարտիա, վորը նրանց ինքնավարության լայն իրավունքներ էր տալիս, և վոր գլխավորն և, այդ վաճառականները իրենց առևտրական շահերով կապված եչին Անգլիայի հետ և Ֆիլիպի հաղթանակի դեպքում վախենում եչին Փարիզի վաճառականության մրցությունից. Բայց վերջիվերջո Ռուանի դիմադրությունն էլ ընկավ. Այսպիսով Ֆիլիպ II-ը Պուատիեում Անգլիայի կարևորագույն սիրուհյունը—Նորմանդիան մեծացրեց իր տոհմերին. Իր սիրահարությունը նվաճած երկրում վերջնականապես հաստատելու համար Ֆիլիպն իր կողմն անցած ֆեոդալներին պարգևատրեց այն հողերով, վորանք գրավված եչին Հովհաննին հավատարիմ մնացած ազնվականներից. Նա Ռուանին վերադարձրեց վերջիններս արտոնությունները և Ռուանի խարտիայի օրինակով խարտիաներ շնորհեց մի շարք քաղաքներին.

Նորմանդիայի գրավումը հսկայական նշանակություն ուներ Ֆրանսիական քաղաքության համար, վերմիավոր գրա շնորհիվ նախ՝ վոտնդից ազատվում եր մայրաքաղաքը—Փարիզը, վոր գտնվում եր Նորմանդական հարց հերցոգության գրեթե սահմանի մոտ և բոլոր պրանից, Ֆրանսիական քաղաքներին ձևոք էր բերվում ամենամի ասորին հասանքը, և քաղաքական արդությունները լիլք սատարն գնալի ծավը։

Թիլիպը գրավից անգլիական քաղաքների նաև մյուս արդությունները Ֆրանսիայում—Անժուն, Մենը և Տուրենը, Պուատուի մի մասը՝ Պուատյե քաղաքով։ Այսպիսով այն բոլոր մարդերը, վոր պատկանում եյին Անգլիային և գտնվում եյին Լուարյից գնալի հյուսիս և մոտավոր Լուարյից գնալի հարավ, անցան Ֆրանսիական քաղաքների ձևոքը։ Գլանտագինետներին մնաց միայն Պուատուի մի մասը և Աքվիտանական հերցոգությունը։

1206 թվին Ֆրանսիական և անգլիական քաղաքների միջև հնգվից գինադադար, վորը, սակայն, վատ եյին պահպանում երկու կողմերն էլ, վորովք իրանց համար գաղտնի բեր եյին գնում հատագա պատերազմի համար։ Ամենամոտով վերադարձնել կորցրած մարդերը։ Հովհաննը իր կողմը գրավից Ռուսեն IV կայսրին, Ֆրանգրանդական կոմսին,—վորը վախենում եր Ֆրանսիական քաղաքների ուժեղանալուց,—և մի քանի խոշոր ֆեոդալների։ Բայց 1214 թվի հուլիսի 2-ին Թիլիպ Ավգուստի վորդի Լյուդովիկոսը, ապագա Լյուդովիկոս VIII-ը, Լարոշ-ո-Մուանի մոտ տեղի ունեցած հակառամարտում ջարդից Հովհաննի, իսկ հուլիսի 27-ին, Բուվինի մոտ տեղի ունեցած վճռական հակառամարտում բնդը Թիլիպ Ավգուստը ջարդից կայսեր և Ֆլանդրական կոմսի միացյալ զորքերը, վորի ժամանակ կոմսը գերի ընկավ։ Այսպիսով Թիլիպն ամրապնդից իր նվաճումները, բացի դրանից, նա Հովհաննից մեծ ռազմատուգանք վերցրեց։

Թիլիպ II-ի որով միանգամայն վորոշակի կերպով ուրվագծվից քաղաքորական իշխանության դաշինքը քաղաքների հետ։ Քաղաքը մի շարք քաղաքների կոմունալ ընդհատքը ավեց, նրա որոք բարձրացավ մասնավորապես Փարիզի նշանակությունը։ Այն հասակում, վոր Թիլիպ Ավգուստը թողել եր իշխանության արշավանքի մեկնելիս, այն անձնից քիչ, վորովք հանձնարարված եր նրա բացակայության ժամանակ կառավարել քաղաքությունը, կային Փարիզի վեց անվանի քաղաքացիներ։ Բուվինի մոտ հյուսիս-Ֆրանսիական կոմունաների քաղաքային աշխար-

հոգորը կռվում էր Ֆիլիպոս II-ի կողմում։ Ֆիլիպոսը Լուվրի մոտ գնդած ասպետներին հանձնեց Նրանց, և քաղաքներն այդ ասպետների համար մեծ փրկանք ստացան։

Մենաչի գեստաբերանը գրամվելուց հետո արագ հարստանում է Փարիզը, վորը վերջնականապես դառնում է Ջրաներկչի մայրաքաղաքը։ Արդեն XII դարում Փարիզը Բիվրոպայում գործավ սեռլատարի գիտությունների կենտրոններից մեկը։ Այնտեղ բացում է միջնադարի պատմության մեջ ամենահռչակավոր համալսարանը։ XII դարի վերջին մի նկարագրություն խոսում է Փարիզի գեղեցկության և աշխատության, նրա բնակիչի, տների մեծ կամուրջների մասին, վորոնք քաղաքի կենտրոնը—կղզին միացնում են Մենաչի տների հետ։ Հյուսիսային կամուրջով, տերՔենկում է առևտրական քմահաճ բնակչությունը, հարավային կամուրջի վրա պրոֆեսոր են գիտնականները, վորոնք գրագված են խորհրդատու վիճերով։ Փարիզում գործ գտնում են արհեստաները։ Արագ աճում է համքարությունների քիվը։ XIII դարի կեսերին նային Բուալոն ք'ոի հավաքել Փարիզի համքարային կանոնադրությունները և կազմել այսպես կոչված՝ «Արհեստի գիրքը» (livre des métiers)։ Այդ ժողովածուի մեջ մտալ համքարային մոտ 100 կանոնադրություն, բայց դա Փարիզի համքարությունների լրիվ քիվը չեր։ XIV դարի սկզբում Փարիզի համքարությունների քիվը գնրազանցում էր 300-ը։ Անում էր Փարիզի առևտուրը, մանավանդ Մենաչի վրայով կատարվող առևտուրը, վոր գտնվում էր այսպես կոչված՝ «գետային վաճառականների» գիլդիայի ձեռքում։

Ֆիլիպոս II-ի վարած պատերազմների շնորհիվ Ֆրանսիական քաղավորի դումարը մեծացավ մոտ չորս անգամ, դրանք չափով ավելացան նաև քաղավորի յեկամուտները, թեև վոչ այդ համեմատությամբ։ Ժամանակակիցները Լյուդովիկոս VII-ի յեկամուտները հաշվում էին ամսական 10 հազար լիվր։ Ֆիլիպոս II Ավգուստի օրոք Ֆրանսիական քաղավորի յեկամուտները հասան ամսական 36 հազար լիվրի։

Քաղավորական գումեն կառավարումը

Քաղավորական իշխանության առաջ հիմա դրվից մի նոր կարևոր խնդիր—այդ մեծ տերությունների ներքին կառուցվածքը։ Պետք էր նոր մեկ կառուցվածք տալ այդ ընդարձակ տերիտորիային։ Այն բարենորոգությունները, վոր Ֆիլիպոս II-ից սկսած կատարում էին Ֆրանսիական քաղավորները, հանգում էին նրան՝ կենտրոնական վարչության, կենտրոնական քաղավորական խորհուրդ

անգիտելուն։ Այնուհետև հարկավոր էր ստեղծել և ամրապնդել ապարատը, որի միջոցով քաղաքական իշխանությունը կարողանար կատարվարել անդնդում Թրանսիական քաղաքները այսուհետ ամիսվա չեզոք հազարանարել տեզական անձնորների դիմադրությունը, որոնք իրենց անառանձնապես տերեր էին համարում տեղական տիրույթներում, և ուր քաղաքային կոմունաների դիմադրությունը, որոնք ոգովում էին մի չարք ապատությունների և բոլորովին հակամետ չէին կենտրոնվելու քաղաքական գործակալների։

Բյուրոկրատական ապարատը, որը մասամբ փոխարինեց քաղաքորին կից՝ ֆեոդալների խորհրդին, քաղաքական նախկին կուրիային,—աձեց քաղաքի պալատական ադմինիստրացիայից։ Նրա գլուխն էր կանգնած մեծ սենեչալը, որը գլխավորում էր ֆինանսական գերատեսչությունը։ Նրա ձեռքով էին անցնում քաղաքորի ստացած ամեն տեսակ յեկամուտները։ Նա մինիստր մասնակ նաև զորքերի հրամանատարն էր։ Սենեչալի համար սա բավական ապցնող դիրք էր ստեղծում քաղաքորի շրջանակում։ Սենեչալը սովորաբար նշանակվում էր խոշոր ֆեոդալների ընտրից։ Ֆիլիպոս II Ավգուստը, ձգտելով ամրապնդել քաղաքորի իշխանությունը, իր ապցական Ֆիլիպ Բյուրցու մահից (1191 թ.) հետո, որը վարում էր սենեչալի պաշտոնը, ոչդեռկի վիրացրեց այդ պաշտոնը։

Այդ ժամանակից սկսած՝ սենեչալին, որպես զորքերի ստուգիտորդ, սկսեց փոխարինել մի այլ անձ—կոնետաբլը։

Քաղաքորի մոտ կարևոր պաշտոնատար անձ էր նրա կանցլերը կամ կանցլերը, որը վարում էր քաղաքորի դիվանատունը,—քաղաքորի անունից ամեն տեսակ ընորհագրեր էր տալիս, քաղաքական կնիք էր դրոշմում։ Նա կատարում էր նաև գատական ֆունկցիաներ։ Մերթ քաղաքորը գատում էր, կանցլերը քննություն էր վորոշումը, հարմարեցնում համապատասխան օրենքները։ Բայց Ֆիլիպոս Ավգուստը 1185 թվից քաշուր էր քաղում կանցլերի պաշտոնը։

Այնուհետև կար նաև կամերլաբ, որը վարում էր քաղաքորի պալատը և քաղաքորի անձնական գանձարանը. բուտիկուլյարը, որը սենեչալի պաշտոնը վոչնչացնելուց հետո ֆինանսների մինիստրի պես մի բան էր հանդիսանում։

Այս բոլոր անձինք հիմա մտնում էին քաղաքորական խորհրդի մեջ, բացի նրանց խնամատոր։ Այդ առաջվա ֆեոդալական խորհուրդը չեր, ուր անկախաբար կենտրոն հավաքվում էին քաղաքորի

վաստակները, այս կամ այն հարցերը լուծելու համար,—այլ քաղաքային կյանքի մշտական հիմնարկությունն էր, բոլոգացած նրան հանձնի մարդկանցից։ Ճիշտ է, քաղավորը նրանց հաճախ նշանակում էր ֆեոդալներից, բայց այն ֆեոդալներից, որոնք հետզհետե էլին լրանում։ Բացի դրանից, քաղավորական այդ խորհրդի կամ քաղավորական կուրիայի մեջ մտնում էլին ամեն անսակ ծառայողներ, որոնք նշանակվում էլին մասամբ մանր ասպետներից, մասամբ էլ հոգևորականությունից։ Դրանք մեծ մասամբ կրթված մարդիկ էլին, մանավանդ հոգևորականությունից նշանակված անձինք, որոնք իրավաբանական պատրաստություն էլին ստացել և դատական ու ֆինանսական գործում գործնական տաժ ունեցլին։

Այսպես էր կառավարման սիստեմը ֆեոդալական։ Ինչ վերաբերում է տերերի իշխանությանը, այստեղ ամեն ինչ զարգացում էր ընդհանրական քաղավորի կոչվածքները կառավարող հիմնարկություններից։ Առանձին շրջաններըը, որոնց տեր էր քաղավորական գոմսինը, կլխավորում էլին այսպես կոչված՝ պրեվոները։ Պրեվոն սկզբում քաղավորական կալվածքների կառավարիչ էր տվյալ տեղում։ Նա այդ կալվածքներից հավաքում էր համեմատաբար քիչ փող,—յեկամուտները տանում էր գլխավորապես մթերքներով, հսկում էր կողը կանոնավոր կատարելու, ավազների վրա և այլն։ Ուսերի գործացմանը գումարեցաց, նա սկսում է մի շարք առևտրական մաքսեր հավաքել։ Ձեռը ուժեղանում է քաղավորական իշխանությունը, այդ կառավարչի վրա մի շարք ուրիշ գործառնություններ են դրվում։ Կալվածքում նրա ունեցած վոստիկանական ու դատական իշխանությունը հետո տարածվում է ամբողջ տերության վրա։ Այսպիսով պրեվոն դառնում է տերերում քաղավորական իշխանության ուժեղացման քաղաքականության կիրառող։ Բացի դրանից, պրեվոն աշխարհագրի գլխավորական առաջնորդն է տերության։ Մեկ անձնավորության մեջ բոլոգացան գործառնությունների այդ միացումն ընդհանրապես բնորոշ է միջնադարյան Եվրոպայի համար։

XII դարում, յերբ քաղավորի գոմսինը մեծացավ, առանձին տերություններ սկսեցին միանալ ու կազմել ավելի խոշոր միավորներ, այսպես կոչված՝ բալյաժները, որոնք բոլոգացան էլին մի քանի պրեվոություններից։ Բալյաժի գլուխ էր կանգնած քաղավորի չինովնիկը—բալյին, սկզբում հանգիստանալով մի գործակալ, վորը նշանակվում էր տերերում բրենց իշխանությանն ի

չարը գործադրող պրեվոներին հանելու և նրանց պատելու համար։ Պրեվոն առվորաբար նշանակվում էր մանր ապտեռներից, բայց հաճախ նշանակվում էր բավականին խոշոր ֆեոդալներից, վորոնց այդ պաշտոնը տալիս էին, վորպեսզի նրանց գրավին իրենց կոդմը։ Բայլին կատարում էր նույն ֆունկցիաները, ինչ վոր պրեվոն, բայց ավելի լայն մասշտաբով։ Ամբողջ բայլաժի պրեվոները չէին ներառ։ Պրեվոներն ու բայլիները առանձին վարմատուրքյուն չէին ստանում իրենց ծառայության համար, այլ քաղավորին հասանելիք չհկամտի մի մասը պահում էին իրենց օգտին։

Ֆիլիպոս II-ի օրոք, չերբ քաղավորական գոմնին նոր, խոշոր սիրուքյուններ միացվեցին, դրանք կառավարելու համար սկսեցին նշանակվել քաղավորական հատուկ չինովնիկներ, վորոնք անվանվում էին կոչվում։ Այդ անվանվողներին, վորպես կանոն, նշանակում էին սեզական խոշոր ֆեոդալներից, վորպեսզի նրանց գրավին քաղավորի կոդմը։

Ֆիլիպոս II-ի հաջորդների օրոք քաղավորական սիրուքյուններում կային ժոտավորապես 30 բայլաժներ և 5 անվանվող սիրուքյուններ։

Քաղավորը չնվ խոսար ճեռգալ-ճերը

Ֆիլիպոս II-ի հոգիսում քաղավորի իշխանուքյան աճը չեր սպառվում միայն քաղաքական գոմնի ընդարձակումով և գոմնին վերաբերող կազմակերպչական ոնիդրություններով։ Քաղավորի իշխանուքյան նշանակուքյունը խիստ բարձրացավ Պրանսիայի նահ այն ժամերում, վորոնք գեռ չէին մտել քաղավորական գոմնի մեջ։ Վասսալական հարաբերուքյուններըը, վորոնք գեռ XII գարում իրենցից ներկայացնում էին ավելի շուտ քաղաքական ֆիկցիա, քան իրականուքյուն, XIII գարում սկսում են իրականացվել։ Քաղավորը սոքին բաց չեր թողնում մինչ ժամանակս ֆեոդալական խոշոր սիրուքյուններից ներքին գործերին, վորպեսզի սրանով ուժեղացներ իր դիրքերը։ Վասսալական իշխանուքյուններից յուրաքանչյուրում,—վորոնք գեռ չէին մտել քաղավորական գոմնին կազմի մեջ,—քաղավորն աչնու հանդերձ, քնչպես ինքը սրդին ժառանգել էր, ուներ գաշնակիցներ—քաղաքները, չհկեղեցին, մանր ասպետուքյունը։ Քաղավորական իշխանուքյունն իր շահերի համար ոգտագործում էր այն ընդհարումները, վոր տեղի էին ունենում չհկեղեցական անձնյունների և սիրական իշխաններից, հերցոգների կամ կոմսերի

մինչև Այս հոգի վրա գործադրավ յուրահատուկ մի յերևույթ, որը կոչվում իմմեդիատիզացիա (լատիներեն immedius — անմիջական)։ Այդ բառով հասկացվում և վաստակական անմիջական հարաբերությունների սահմանում քաղաքորի վաստակների վաստակներ հանգիստացողների և հենց քաղաքորի մեջ։ Որինակ, ֆլանդրական կոմսի վաստակները, ընդհատվելով իրենց անմիջական սենյորի, ֆլանդրական կոմսի հետ, սկսեցին դիմել քաղաքորին և անմիջականորեն վաստակական յերդում տալ Նրան։ Այսպիսով սկսեց խախտվել այն հին կանոնը, թե իր վաստակի վաստակը իմ վաստակը չեր։ Հիմա քաղաքորի ապրանքությունն այնքան ազատացավ, որ Նրա քաղոր վաստակներից համեմատաբար քչերը կարող եյին մասնել քաղաքական անկախությունն ստանալ։ Ֆիլիպոս II-ի քաղաքորման միջոցում քիչ եյին այն տրությունները, որոնք պրեմե ամրոզովին անկախ յինելին քաղաքորից։ Անկախություն պահպանեց ֆլանդրական կոմսը, ինչպես նաև բրետոնական հերցոգը, բայց Բուրգունդիան ու Շամպանն արդեն գտնվում եյին քաղաքորական իշխանության ազդեցության տակ։ Միևնույնը կարելի յե ասել մյուսների Ֆրանսիայի մասին։ Քաղաքորից անկախ եյին Ակվիտանիայում գտնվող անգլիական տրությունները, բայց քաղաքորը շարունակ ընարիներ եր ստրկում, որպեսզի հնարավորություն ունենա խառնվելու Նրանց ներքին գործերին և այնտեղից դուրս մղի անգլիական քաղաքորի իշխանությունը։

Քաղաքի կոմունքրումը յեվ նրա միացումը քաղաքորական գոմենին

Վերջապես, կար նաև մի քաղոր իշխանություն, որը չեր կարող ժամանակ գրեթե բոլորովին անկախ եր քաղաքորից։ Այդ Քաղաքի կոմունքրումն եր կամ Կանգնագոնը։ Քաղաքի կոմունքրումը իրենից ներկայացնում եր Ֆրանսիայի անտեսական և կուլտուրական ամենազորեղ ուժերից մեկը։ Լինելով անմիջականորեն Միջերկրական ծովին մոտիկ և Գարոնայի միջոցով կապված լինելով Աստղանայի ափերի հետ, Քաղաքի կոմունքրումը գտնվում եր չափազանց ձեռնպահ դիրքի վրա։ Դեռ հռոմեական գործերչությունում այդ մարզը հռոմեական գաղութացման և կուլտուրայի կենտրոններից մեկն եր Գալլիայում։ Մենք տեսնում ենք, որ հետագայում էլ այնտեղ կային հռոմեական իրավունքի և հռոմեական կարգերի գոյալի Ճեպուկներ։ Այդ չափերը կոչվում եր զգրված իրավունքի չափեր, և տարբերություն Ճեպած Ֆրան-

սխալից, որը կոչվում էր սովորութիական իրավունքի յերկիրը („pays de droit écrit" և „pays de droit coutumier"): Լանգեդոկում գտած սենչի յեր ուշնում գրված օրենքների հիման վրա, որոնք մշակված էին հռոմեական իրավունքի հիման վրա, մինչդեռ Պատան Ֆրանսիայում գտնում էին սովորութիական նորմաների հիմունքով, որոնք ստորագրին բնույթ էին կրում և մշակվել էին բարբարոսական իրավունքի հիման վրա: Այդ մարզը Ֆրանսիայի մյուս ոլայմներից ավելի հարուստ էր և հուսուսկան: Լանգեդոկում չկար ալնպիսի ուժեղ հակասութիուն ֆեոդալների և քաղաքների միջև, և ասպետութիունը զբաղվ շատով ներգրավված էր քաղաքային կլանքի մեջ: Ասպետութիունն իր ունեցվածքներն ուներ ալն քաղաքներում, որոնք ուղղակի հարկադրութիուն էին գործադրում հռոմեական ժառանգականների քաղաքներից: Ալնպիսի կենտրոններ, ինչպես Նարբոնան, Կարկասոնը և Թուլուզը, վաղուց է վեր ոտվում էին ինքնավարութիան իրավունքներով:

Ալսանդ մշակվեց յուրահատուկ ասպետական ու քաղաքային կուլտուրա, որը խիստ տարբերվում էր Պատան Ֆրանսիայի կուլտուրայից: Ալսանդ փարթամորեն ծաղկեց պոեզիան տրուադուրների լեզվով, որը հակասական հնտերքրքրութիուն և ներկայացնում քե բովանդակութիամբ և քե ձևով: Ալդ գլխավորապես սիրային պոեզիա էր, որը հարթնում ու յնթդում էին տրուադուրները: Սակայն, բացի լիրիքական պոեզիայից, տլատեղ մեծ չափով տարածված էին նաև քաղաքական սատիրիկ յերգերը, տլատկա կոչված՝ սիրվեհանները: Ալն, ինչ վոր մենք տատցինք Թուլուզի կոմսութիան մասին, վերաբերում է նաև Բուրգունդիայի կամ Ալբլատի նախկին քատավորութիան հարեվան մասին, վորը հետս ժառնում էր կաթոլիկութիան կազմի մեջ: Նախկին Ալբլատի ալդ հարեվան մասը — Պրովանսը — տնտեսական ու կուլտուրական կողմից ներկալացնում էր Թուլուզի կոմսութիան շարունակութիունը: Ալս մարզերում յուրահատուկ նկոնավիկալի ու կուլտուրալի հողի վրա առաջացավ նաև գրականան ազնիվ ֆիզիոգրիմն, վորը ֆեոդալ-կաթոլիկական կենդանու նկատմամբ ոպոզիցիան պիրք բռնեց: XII դարում ալստեղ սկզբվեց վալրենիների պրոպագանդը:

Միջերկրականի Ֆրանսիալի հարեվում, մանավանդ Թուլուզի կոմսութիունում, բալն տարածվում է կատարների դեմ, ինչպես

նրանք այսպես կոչվում էին, ալբիգոյականների հերետիկոսությունը (տես գլ. XXXII)։

Ալբիգոյականների հիմնական կազմերը հավաքագրվում էին քաղաքային պլեբեյական մասսաների միջից, բայց այդ հերետիկոսությունը կոմիսակիցներ ուներ նաև քաղաքային պատրիկության և նույնիսկ տեղական ազնվականության մեջ, որոնք այնքան էր անհանգստացրել հարստությունների վրա։ Հավանորեն այդ նույն մոտիվներով էր պայմանավորված նաև այն հովանավորությունը, որ ալբիգոյականներին ցույց էր տալիս Թուլուզի կոմս Ռայմունդ VI-ը։ XIII դարի սկզբում հարավային Ֆրանսիայում հերետիկոսության հաջողությունները այնքան նշանակալից էին, որ անհանգստացրին Ինոկենտիոս III պապին, որը իր պատվիրակին, Ֆրանսիայի վանական Գնորս Կաստելնոյին ուղարկեց Թուլուզի կոմսություն, ալբիգոյականների դեմ պայքար կազմակերպելու համար։

Սակայն Կաստելնոյի մխիթարությունը մի սրտյունք չավել։ Ալբիգոյականների հետ չեզոք դիրքորոշում բռնողների համար անհաղթահարելի էին վերջանում, մյուսների ալբիգոյականները նրանցից ավելի կրքված էին և վճռում ավելի հարատև։ Այն էլ պետք է ասել, որ ալբիգոյականները աջակցություն էին գտնում Ռայմունդի կողմից։ Կաստելնոն վերջինիս բանագրանքի չենթարկեց և Ինոկենտիոս III-ը հաստատեց այդ բանագրանքը։ Կոնֆլիկտը սրելու համար պապի կոմիսակիցները կազմակերպեցին Կաստելնոյի սպանությունը (1208 թ.)։ Դա պապին առիթ ավելի հանգես գալու ալբիգոյականների դեմ խաչակրաց արշավանք ձեռնարկելու վերաբերմունքով։ Ինոկենտիոսն այդ արշավանքի գեկավարությունն առաջարկեց Ֆիլիպոս Ավգուստին, բայց սա խուսափեց այդ գործին ուղղակի մասնակցություն ունենալուց։

Ասպետների մի մեծ ազնվատոհմ մեկնեց Ֆրանսիայի հարավը նվաճելու (1209 թ.)։ Աշխարհագրորեն գնաց դյուկատոհմս Ֆրանսիայի հյուսիսից, ավելցուկ ասպետությունն այդ տեղից, ուր ասպետությունը բնակվում էր փոքր ֆեոդներում, ուր նա ունեցվածություն չուներ ընդարձակելու իր հողերը և ուր նա մինչ պատրաստ էր նետվել ամեն մի ձեռնարկման մեջ։

Ասպետական այդ հարձակողական առաջնորդներից մեկը գաժան ֆանատիկոս կոմս Սիմոն դե Մոնֆորն էր։

Հարավը քաջարար դիմադրեց այդ խաչակիր զորքին, բայց

յնքնաբուխ ու համառ պայքարից հետո, որին չինելով սինաական քաղաքական կազմակերպությունից, նա պարտվեց։ Ամբողջ ընդհանուր վճռական հարձակում սարքեց Մյուրի մոտ (1211 թ.)։ Ձնչի ունենալով սյրիկոյանների սարքափնչի կոտորած, Ամբակիրները հետ գնում են իրենց կուսակրոնների և ուխտավորների մեծ սմրոխներ, որոնք յուրաքանչյուր հարձակից հետո խարուսկներ են վառում և դրանց վրա սյրում էհնբնամիսանքներին։

Ալպիսով Ջրանախայի հարավը ջախջախվեց։ Բեև Ռայմունդ VI-ը սպասյիսարեց ու հպատակվեց, բայց պարտվեց ու զրկվեց իր սիրուքյուններից, որոնց մեծ մասը քաղվեց նրա վրդովան, Ռայմունդ VII-ին։ Ռայմոնդ VI-ից գրավված հողերը բաժին ընկան Սիմոն դե Մոնֆորին, որն այդպիսով խոշոր իշխանություն կազմեց։ Բայց նվաճված յնքնքում նոր կառավարողի իշխանությունը հաստատուն չեր։

1218 թվին Լանգեդոկում ապստամբություն բռնկվեց, որի մասնակ Սիմոն դե Մոնֆորը սպանվեց։ Այդ ժամանակ Ջրանախայի հյուսիսից ձնռնարկվեց մի նոր սրյուսանք, այս անգամ Ֆիլիպոս II-ի որդու, սպագա թագավոր Լյուդովիկոս VIII-ի առաջնորդությամբ։ Քանալով հարավի նոր ջախջախման, պայմանդ պայքարը շարունակվեց ևշի մի քանի սարի և հիմնականում ավարտվեց մերա Լյուդովիկոս VIII-ի ժամանակ։ Քաղաքի կոմունքյունը մերացվեց թագավորական դասերին, որոն սկզբնական սարածվում էր Ջրանախայի հյուսիսից մինչև նրա հարավը, Լամանշից մինչև Միջերկրական ծով։

Լյուդովիկոս VIII

Լյուդովիկոս VIII-ը (1223—1226 թ. թ.) գահ նստեց որպես Ջրանախայի առաջին ժառանգական թագավորը։ Ինչպես վերևում մենք նշանակեցինք, մերա ժամանակը գեռ ձևակերպորեն պահպանվում էր թագավորական իշխանության ընտրականություն։ Լյուդովիկոս VIII-ի որոք սրդին բացահայտ կերպով սահմանվում է թագավորական գահի ժառանգականություն սկզբունքը։

Լյուդովիկոս VIII-ի թագավորման հետ կապված մի հանգամանք ևս, որը հետո բացասական դեր խաղաց Ջրանախայում թագավորի իշխանության զարգացման մեջ։ Լյուդովիկոս VIII-ի ժամանակ անգի ունենալով թագավորական գումների բաժանումը նրա ժառանգների մեջ, որոնց սրվեցին տասանամնյա, այնինչ բաժանկալվածքներ։ Բայց Լյուդովիկոսի մահից հետո նրա յնքնքանները գեռ փոքրահասակ էին, և այդ բաժանկալվածքնե-

րը նրանց պետք և հանձնվելին այն ժամանակ, երբ նրանք մեծանային։ Իսկ մինչ այդ՝ խնամակալությունը հանձնարարվեց նրանց մորը — Բլանկա Կաստիլյացուն. վորը կառավարում էր իր յերեխաների անչափահասության ժամանակ։ Ջնվածանուն Ֆրանսիայի քաղավոր էր նրա վորդին, Լյուդովիկոս IX-ը (1223—1270 թ. թ.)։

Լյուդովիկոս IX

Ջարթահնդով քաղավորի անչափահասության ժամանակ խոշոր ֆեոդալները, բրնաանի հերցոգի գլխավորությամբ, կոալիցիա կազմեցին քաղավորական իշխանությունը թուլացնելու համար։ Նրանք նույնիսկ ոգնություն խնդրեցին անգլիական քաղավորից, Հենրիխ III-ից, վորը յերազում էր վերադարձնել Ընժույի գլխատիպի կորցրած սեփականությունները։ Բայց յեռանդուն Բլանկան, հենվելով յեկեղեցու, քաղաքացիների և ֆեոդալների հավատարիմ մասի վրա, համեմատաբար հեշտ ու արագ հաղթեց կոալիցիային։ Բլանկայի խնամակալության ժամանակ ամրապնդվեցին ու ընդարձակվեցին այն նվաճումները, վոր Ֆիլիպոս II-ը ձեռք էր բերել անգլիացիների դեմ պայքարելով։

Լյուդովիկոս IX-ի քաղավորության ժամանակ քաղավորական իշխանության հզոր դիրքը, վոր ձեռք էր բերված նախորդ քաղավորությունների ժամանակ, ամրապնդվեց մի շարք կարևոր ռեֆորմներով։ Դրանց մեջ կենտրոնական տեղ է բռնում դատական ռեֆորմը։ Լյուդովիկոս IX-ի որոք քաղավորական դատարանի ժարգիրում սրգնվեցին դատական մենամարտերը։ Դատական վեճեր ունեցող կողմերի համար հնարավորություն է ստեղծվում գործը փոխադրել քաղավորական դատարանը, ուր հարցերը վճռվում էին լերդվյանների մասնակցությամբ։ Ենդվյաններին վերցնում էին ավյալ վայրի մարդկանցից, վորոնք կարող էին իրենց ցուցմունքները տալ քննվող գործի վերաբերմամբ։ Ենդվյանները վոչ քիչ դատավորներ էին, այլ վկաներ, վորոնք իրենց ցուցմունքները տալու ժամանակ լերդվում էին։

Ընդունման մասվից խիստ կարևոր մի նորություն, այն է՝ ֆեոդալական ամեն մի դատարանի վորոշման դեմ կարելի լեր բողոքարկու գանգատ տալ քաղավորական դատարանին։ Դրա շնորհիվ Լյուդովիկոս IX-ի քաղավորության ժամանակ քաղավորական դատարանը գարձավ դատական գործերի գերագույն ինստանցիա։ Քաղավորը հնարավորություն ստացավ միջամտե-

յու. Ֆինոգալական ամեն մի պատերազմ գործերին և տալու այն վարչությունը, որը ցանկանի ինք իր համար։ Մեր ասածին պետք է ավելացնել այսպես կոչված՝ քաղաքական գործերի չբռնանալը ընդհանուրը։ Մի ամբողջ շարք քրիստոնյա կարևորագույն գործեր առհասարակ հանձնվեցին Ֆինոգալական պատերազմների իրավասությունից և գործեն բացառապես քաղաքական պատերազմին յնդեմառաջ։

Լյուդովիկոս IX-ի ժամանակ տեղի չի ունենում կենտրոնական վարչության հետագա զարգացումը, որը մենք պատկերացրինք Ֆիլիպոս II-ի նպատակի նկատմամբ։ Լյուդովիկոսի որոշ վերաբերմունքը հասարակական քաղաքական կուրիայի բաժանումը լեգիստ հին ժամանակների, հանգիստ պալատականների և պատահական պալատ կամ պարլամենտ, որոնցից մենք գրագրում ենք բացառապես ֆինանսների, մյուսը—պատահական գործերով։ Դեռ XII դարում, Ֆիլիպոս II-ի օրոք այդ քաղաքական կուրիային նվիրվավում էին մի քանի հոգիներ, որպես այդ ժամանակվա ֆրանսիական հասարակության ամենից ավելի կրթված մարդիկ։ Լյուդովիկոս IX-ի ժամանակ առանձնանում է լեգիստների—որնանգլանների խավը։ Այդ լեգիստները մասնագիտանում էին հանձնական իրավունքի բնագավառում և ամեն կերպ կենսագործում էին այդ իրավունքի գոգափարները, ժամանակակից քաղաքների անհատականության իշխանությունների վերաբերյալ ուսմունքը։

Սակայն Լյուդովիկոս IX-ի օրոք լեգիստները դեռ հանգիստ չեկան քաղաքական գործունեության ասպարեզում և առհասարակվում էին միայն դատական պրակտիկայով։ Սակայն նրա հաջորդների օրոք լեգիստները քիչ քաղաքական խորհրդատու են և քիչ պարլամենտում պրակտիկային պետական կառավարման գլխին բոլոր էյուղերը։

Լյուդովիկոս IX-ը քաղաքական դեմոնստրացիայով ժամանակավոր պատերազմները Ֆինոգալների դեմ, իսկ այն իշխանություններում, որոնք դեռ գոմնների մեջ էին, առհասարակ այսպես կոչված՝ ընդհանուրի գառատուն օրերը, այսինքն մի ժամանակամիջոց, որի ընթացքում քննության կոմիսարները անցնելը կարող էր բողոքարկել քաղաքորին։ Այդ գեղջի չափով քուլացրեց Ֆինոգալական բնակչության։

Լյուդովիկոս IX-ը կատարեց ռազմական գործի ռեֆորմ, ձգտելով ֆեոդալական աշխարհազորը փոխարինել վարձկանների բանակով։ Ճիշտ է, Ֆրանսիայում ֆեոդալական աշխարհազորը դեռ չէր կորցրել ժամանակ կազմում իր դիվիզիոնական կազմակերպության հիմքը, բայց և այնպես, ասպետական աշխարհազորի կոչերին չէին գալիս նաև վարձու զորքեր, որպես քաղաքների անձնական զինվորական ուժ։

Այնուհետև պետք է նշել մի նոր տարրի ծագումը Ֆրանսիայի ռազմական ուժերում — քաղաքային միլիցիան։ Մենք նրան արդեն տեսանք Բուվինի ժամ տեղի ունեցած ճակատամարտում։ Քաղաքները հրապարակ էին բերում իրենց տոնական կոչերը, զորքը գործում կանոնավոր էին քաղաքների անմիջական անօրինությունը և կազմում էին մի ուժ, որի վրա նա կարող էր հենվել մոտ միջոց արտաքին ձեռնարկումների դեպքում, այլև ֆեոդալների դեմ ժամ ներքին պայքարում։

Վերջապես, Լյուդովիկոս IX-ի ռեֆորմների մեջ, որոնք ամրապնդեցին քաղաքորական իշխանության դիրքը, պետք է հիշատակել նաև դրամական ռեֆորմը։ Պարզվի չի տալ, որ մի տեղ այնպես չեր դրամագրվում Ֆրանսիայի քաղաքական մասնատվածության, ինչպես դրամական սիստեմի բնագավառում։ Մոտ միայն գրեթե յուրաքանչյուր քաղաք կամ յուրաքանչյուր հերցոգ, այլև նույնիսկ յուրաքանչյուր կոպիսկոպոս իր սեփական դրամն էր կտրում։ Դրա հետևանքով Ֆրանսիայում մեծ քանակությամբ գանազան դրամներ շրջանառության մեջ էին։ Մինչև դրամի տարբեր բացիոտումները տարբեր քանակով քանակներ մետաղ էին պարունակում և տարբեր արժեք ունեին։ Այս բոլորը կոչկրում էր առևտրական շրջանառությունը։ Լյուդովիկոս IX-ի օրոք քաղաքորական ամբողջ գումարում մոտ մեկ դրամական սիստեմ։ Դրանով չեղանականացվեցին, քաղաքները զրկվեցին, որ մյուս մարդկերում էլ քաղաքորական դրամը պետք է շրջանառության ունենա տեղական դրամի հետ միասին։ Այս հանգամանքը նպաստում էր Ֆրանսիայի տնտեսական համախմբման, քանի որ հին տարբեր շուկաների տարբ հնարավորությունները հաշվարկումները կատարել քաղաքորական դրամով։ Վերջինը սկսեց շրջանառության նիշ գտնել մյուս փողերը, որովհետև վաճառականները սկսեցին ընդունել առավելապես քաղաքորական դրամը կամ նույնիսկ բացառապես այդ դրամը պահանջել։ Մեծ քաղաքների

ամեն նշանակալից համար քնորոշ և այն հանգամանքը, որ Լյուդովիկոս IX-ը, հրաժարվելով իր հրամանագիրը դրամական ունիթեթի մասին (1263 թ.), այն վավերացրել՝ ավելց Փարիզի, Որլեանի և ուրիշ մի քանի խոշոր քաղաքների ներկայացուցիչներին։

Լյուդովիկոս IX-ին վիճակվեց պայքար մղել ֆեոդալների դեմ, որոնք 1242 թվին նրա դեմ ապստամբություն բարձրացրին։ Ժողովուրդը ձեռնարկեցին Գուտառւյի անչյորների, նրանց շուտով միացան Լանգեդոկի խոշոր ֆեոդալները։ Անգլիական թագավոր Հենրիխ III-ը նրանց աջակցություն ցույց տվեց։ Լյուդովիկոս IX-ը հնչուտիյամբ հաղթեց այդ կոալիցիային։ Ֆեոդալները հնազանդվեցին։ Ուչ վերաբերում է Անգլիային, ապա 1258 թվի փարիզյան հաշտության համաձայն, Լյուդովիկոս IX-ը չնայելով իր հաղթությանը, անգլիացիներին վորոշ տերիտորիալ զիջումներ արեց, որոնք փոխարեն անգլիական թագավորը վերջնականապես հրաժարվեց այն տերիտորիաներից, որ Նորմանդիայը դարավոր էին Պլանտագենետներից։

Լյուդովիկոսի պայքարը ֆեոդալների դեմ քիչ կշռաժրանքներ չեր առաջացնում վերջիններիս կողմից, որոնք դանգատվում էին թագավորի քաղաքականության դեմ, թագավորի, որը իրը թե համաձայնություն էր հաստատել մարդկանց և ձգտում էր Ֆրանսիայում վոչնչացնել բարձր դասակարգի արտոնյալ դրությունը։ Իրականում Լյուդովիկոս IX-ի քաղաքականությունը դասակարգային վորոշակի բնույթ ուներ։

Առաջին խոշոր ֆեոդալների քաղաքական ինքնուրույնության դեմ մղած պայքարը չպետք է մեքանիկ թագավորական իշխանության ջանքերի դասակարգային իմաստը,—վորոնց նպատակն էր ոտնձգել կենտրոնացված մի պետության, վորը զարգացող դասակարգային պայքարի պայմաններում հնազանդ լիներ ֆեոդալական դասակարգի համար, ամրոզջությամբ վերցրած։

Եղբայրասիրություն Մենք մենք այժմ դիտենք, թե դյուգացիության քյուրքության քյուրքյան ինչ դրության մեջ էր XIII դարում, ապա կտեսնենք, որ այդ ժամանակ Ֆրանսիայում տեղի չեր ունենում հատուկ վճարումների ժամանակ փոխարինում դրամական վճարումներով։ Դրամական անհատն, որ սկսել էր դարգանալ XII դարից, XIII դարում մեծ առաջադիմություն ցույց տվեց։ Ֆրանսիայում առավելապես դյուգացիական տնտես-

ԳԼՈՒԽ XX

ԳԼԽԱՎՈՐ ԵՏԱՏՆԵՐ, ԵՏՅԵՆ ՄԱՐՍԵԼԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԺԱԿԵՐԻԱՆ

Փիլիպպոս III *Լյուդովիկոս IX-ին հաջորդեց Փիլիպպոս II Ինքնախը (1270—1285 Ք. Ք.)։ Նրա թագավորության սկզբում թագավորական դատերն իսկզոր տիրությունները միացվեցին հարստությին Թրանսիայում։*

Թրանսիայում այժմ թագավորական իշխանությունն իրեն այնքան ուժեղացած էր զգում, որ տեղիտորիալ բռնապրավումների փորձեր արեց արդեն Թրանսիայից դուրս—Իսպանիայում։ Իր հորեղբոր, Կարլ Անժուացու (տես գլ. XVIII) քաղաքական կոմբինացիաների առնչությամբ Փիլիպպոս Ինդոխը արշավանք ձեռնարկեց, նպատակ ունենալով տիրանալ Արագոնի թագավորությանը։ Բայց այդ փորձն անհաջող վերջացավ և նահանջի ժամանակ ինքը թագավորը մեռավ Թրանսիայի հարթավայրում։

Փիլիպպոս IV *Թրանսիայում թագավորական իշխանության զարգացման կարևորագույն հատոր է հանդիսանում Փիլիպպոս III-ի հաջորդի, Փիլիպպոս IV Գեղեցիկի թագավորությունը (1285—1314 Ք. Ք.)։*

Դեռ 1284 թվին, յերբ Փիլիպպոս IV-ը գահաժառանգ էր, շնորհիվ նավարրական թագավորության և Շամպանի կոմսության ժառանգություն հետ ամուսնանալու, այդ յերկու տիրապետությունները միացվեցին թագավորական գումներին։ Ինչպես միևնույն ժամանակ, Շամպանը հոչակված էր իր առևտրամանուֆակտուրով, վորտեղ վաճառականներ էին գրավում Միջերկրական կոզմերից—Իտալիայից, Գերմանիայից, Իսպանիայից։ Ի միջի այլոց XIII գարի վերջից Շամպանի առևտրամանուֆակտուրը կորցնում էր իրենց բացառիկ նշանակությունը, շնորհիվ փոխադրության հարցերում, վորտեղ Թուլլ էին տալիս հարմար և արագ հաղորդակցություն ատլանտյան նեղուցների և հյուսիսային ու հարավային Միջերկրական յերկրների միջև։

Քաղաքական գումնի հետագա մեծացումը ձևավորվեց ի հաշիվ Ֆլանդրական կոմսության, որը այն ժամանակ գտնվում էր Ֆիլիպոս IV-ն ուզում էր իր նպատակների համար օգտագործել այդ պայքարը:

Ֆլանդրիայի արդյունաբերական արագ զարգացումն առաջ բերեց քաղաքների աճ և գրա կապակցությամբ քաղաքներում սրվեց գասակարգային պայքարը: Սկզբում տեղի էր ունենում Ֆլանդրական քաղաքների համառ պայքարը Ֆլանդրական կոմսերի դեմ: Քաղաքներին հաջողվեց շոշափելի ինքնուրույնության ձեռք բերել, բայց, ինչպես և Ճեմբրոպայում ամենուրեք, անդյունքներն գնում քաղաքների ստրուկ հպատակն ոտնատակ տվեց պատրիկության համեմատաբար միայն աննշան խմբակին, պատրիկությունը, որը իր ձեռքն էր վերցրել ամբողջ վարչությունը:

Մինչդեռ արդյունաբերության զարգացումը հասցրեց արհեստի ներսում դիֆերենցիացիային, համքարությունը վերնախավի առաջնայնացմանը, որը սկսեց չահագործել մանր վարպետների յուն մասսաներին: Արդյունաբերության մեջ բափանցել սկսեց նաև առևտրական կապիտալը:

XIII դարի վերջում բռնկվեց կատաղի պայքար համքարությունների և իշխանության իր ձեռքն առած պատրիկության միջև, որը ժամանակական կատաղ գաբաով:

Պատրիկության գեմ մղած պայքարում համքարությունը վերնախավը հենվում էր ժողովրդական յուն մասսաների գժգոհության վրա, որոնք բազկացած էին մանր արհեստավորներից, չնչաչավարպետներից և մասամբ վոչ համքարության բանվորներից, որոնք քիչ չէին քաղաքներում: Ֆլանդրական քաղաքների փոդոցներում տեղի էին ունենում խիստ ժարտեր համքարությունների և պատրիկության միջև: Նեղվելով համքարությունների դեմ և գեռ պայքարի մեջ գտնվելով իր սեփականության, Ֆլանդրական կոմսի հետ, պատրիկական վերնախավը գիմեց Ֆրանսիայի քաղաղորի ոգնությանը: Իրենց հերթին համքարությունները գայինք կնքեցին Ֆլանդրական կոմսի հետ: Ֆիլիպոս IV-ը ոգտվեց իր ոգտին փոխհարաբերություններից այդ բարդ վիճակից, վորպեսզի գրավի Ֆլանդրիան:

Սկզբում նրան խիստ հաջողվեց, ոգտագործելով Ֆլանդրիայում տեղի ունեցող այդ ներքին պայքարը, տիրանալ գրեթե ամբողջ յերկրին, սակայն գրանից անմիջապես

հնաոճ սկսվից ֆլանդրական համքարությունների շարժումը ֆրանսիական արիստոկրատիայի դեմ։ Եվ չկասկածով ամեն մարդու, որ Ֆլանդրիայում Philippe-ի դերքերն քրմից պահում են չափազանց կրոնիչ կեցվածքով, քաղաքային մասսայի համար ֆրանսիական արիստոկրատիան նույնանման են պատրիկությանն արիստոկրատիայնը, և պայքարը ֆրանսիացիների դեմ պայքար էր պատրիկության դեմ։

1302 թվի մայիսին Բրյուգիայում տեղի ունեցավ ֆրանսիական կայազորի սարսափելի կոտորածը, այսպես կոչված՝ Բրյուգիայի առավոտյան ժամերգությունը։ Կոտորվեց մոտ 3 հազար ֆրանսիացի։ Այս տեղեկությամբ վոտքի կելավ ամբողջ Ֆլանդրիան և քաշվեցավ ֆրանսիական իշխանության արիստոկրատիայից։

Philippe IV-ը Ֆլանդրիայի դեմ շարժեց իր լավագույն զորքերը, որոնք կազմված էին ֆրանսիական ասպետներից։ Նրանց դեմ դուրս կելավ ֆլանդրական քաղաքների համքարական աշխարհազորը։ 1302 թվին Կուրտրեյի մոտ տեղի ունեցավ հրետանիավոր ճակատամարտը, այսպես կոչված՝ «Ոսկեձանների ճակատամարտը», որի ժամանակ ֆլամանդները, որ կազմում էին Ֆլանդրիայի զորքի գլխավոր մասսան, սարսափելի պարտություն մատնեցին ֆրանսիացիներին։ Կոտորվեցին մի քանի հազար ասպետներ և նրանցից հանվեցին վսկեզոծ ոքիմանները, որ ասպետական կոչման նշան էին հանդիսանում։ Ոքիմանները կախվեցին կենդանցում, որպես այդ ճակատամարտի հիշատակ։

Կուրտրեյի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտը խոշոր նշանակություն ունեցավ ազգային գործի պատմության մեջ, քանի որ կազմակերպված հետևակի առավելության ասպետական հեծելազորի հանդեպ։

Բայց հետագա ազգային գործողությունների և դիվանագիտական բանակցությունների հետևանքով Philippe IV-ին հաջողվեց Ամիենյան հաշտության համաձայն (1305 թ.) իր ձեռքում պահել Ֆլանդրիայի վարչական մասը, իսկ ազգայուղանք դնել Ֆլանդրիայի վրա և հնազանդեցնել ֆլանդրական կոմսին։ Այս հաջողությունը հակառակ դիմադրության առաջ բերեց Ֆլանդրիայի քաղաքների մեջ։ Մի քանի տարուց հետո (1310 թ.) պատերազմը վերսկսվեց և միայն 1320 թվին ավարտվեց Ամիենյան հաշտության պայմանների վավերացումով։

Բայց Ֆլանդրիայի դեմ պայքարելուց, Philippe IV-ը ընդ-

հարաբերեր ունեցավ Անգլիայի հետ, որը չարունակում էր տիրել Աքվիտանիային (հետ ներառնելով Գիենին), ինչ ավաց, որ յոթերորդ խաչակրության ընթացքում պատերազմ հայտնի, բայց Ֆիլիպոս IV-ի ուշադրությունը չեղոքացրեց ֆլանդրական գործերը. Հետագայում, ընդհուպ Բոնիֆացիոս VIII պապի մահվան, Ֆիլիպոս IV-ի և անգլիական թագավոր Եդվարդ I-ի միջև հարաբերությունն կնքվեց, ընդվորում Եդվարդ I-ի մորդին, ապագա Եդվարդ II-ը ամուսնացավ Իզաբելլայի, Ֆիլիպոս Գեղեցիկի աղջիկ հետ։

Հարկային բարեփոխություն

Ֆիլիպոսի այս բոլոր ռազմական ձեռնարկությունները փոշ նյին պահանջում և նրան ստիպում նյին յենթարկել նոր ազդյուրներ փնտրել։ Ջրավահանավորով սովորական հարկերով, որ պահպանվել նյին ավելի վաղ ժամանակներից, ինչպես և այն յենթարկանքով, որ հավաքվում նյին թագավորական կալվածքներից, չսահմանափակվելով գաստական տուրքերով, տուգանքներով և այլն, Ֆիլիպոս IV-ը դիմեց փոխառություններին, որոնք նրա ժամանակ բավական յուրահատուկ բնույթ ունեյին։ Պարտքերից փոխարինարար փոշ վերցնելով, թագավորը սովորաբար չեր վերադարձնում այդ փոշը։ Ընդհակառակը, նա սկսում էր նորից փոշ պահանջել այն հիմունքով, որ ինքը մի անգամ արդեն փոշ է վերցրել։ Այսպիսով այդ գրամական փոխառությունները մշտական հարկ նյին դառնում։

Ֆիլիպոս IV-ի համար, ինչպես և նրա նախորդների համար, յենթամի մշտական ազդյուրներից մեկն նյին գառնում նաև հրեաներից գանձվող ապարինի տուրքերը, իսկ հրեաների անձնոր մասը, գրավվելով վաշխառուական գործարքներով, իր մեջում պարի կապիտալներ էր կենտրոնացնում։ Թագավորը հավանավորում էր այդ վաշխառուական գործունեությունը, վորովհետև յենթամների մի խոշոր մասը, որ այդ կերպ սառնում նյին հրեաները, ընկնում նյին նրա մեջը, որպես հրեաներից գանձվող հարկեր։

Մակայն փոշի կարիք զգալով, Ֆիլիպոս IV-ը դիմեց արտակարգ ձեռնարկման։ Նա սկսեց հետապնդել հրեաներին վաշխառուական գործարքների համար, այսինքն հենց այն բանի համար, ինչ որ մինչ այդ նա ինքն էր խրախուսում։ 1306 թվին Ֆիլիպոս IV-ի հրամանով կատարվեց հրեաների գումարի ընդհանուր կոնֆիսկացիա։ Հրեաներին բանտ նյին նետում, նրանց հրամանագրված էր հեռանալ Ֆրանսիայի սահմաններից, իսկ

Նրանց շարժական գույքն անցավ քաղավորի ձեռքը։ Այն գումարները, որ փոխարինարար վերցված էին հրեաներից, պատառաքերը սոիզված էին վճարել քաղավորական գանձարանին։

Հրեաները արտաքսվեցին Ֆրանսիայից։ Նրանցից գրավված գույքի մի պզտիկ մասը հափշտակեցին քաղավորի չինովնիկները։ Բայց վերոհիշատ հրեաների արտաքսման հետևանքով վիրջացան այն չնչաժուռանները, որ գանձարանը միշտ առանում էր նրանցից, ապա նրանց քույլ տրվեց վերադառնալ Ֆրանսիա։ Սակ պետք է ասել, որ սյդպիսի համաբնակներ գտնվեցին։ Նրանք վերադարձան Ֆրանսիա և աշխատեց շարունակեցին իրենց ֆինանսական ոպերացիաները։ Ֆիլիպոս IV-ի և նրա հաջորդների որոք մի քանի անգամ կրկնվեցին հրեաների արտաքսումն ու վերադարձը։

Քաղավորական գանձարանը հաստատելու համար կար նաև մի այլ միջոց—գրամի փչացումը, հակառակ Լյուդովիկոս IX-ի քաղաքականության, որը քաղավորական գումարում չիասժնք գրամ մաքրեց։ Վոլյիասժնք գրամն արտաքսյամբ արժեքավորվում էր, բայց և այնպես, քաղավորը կարողանում էր այդպիսի գրամ բաց թողնելուց գեպի ոտար քաղաք։ Այս սխատեցը ծայրահեղ գժգոհության առաջացրեց ամենից առաջ առևտրականների մեջ։ Վոլյիասժնք գրամ բաց թողնելու հոգի վրա փարթում, վաճառականների մեջ, խլրտումներ սկսին տեղի ունենում։ Բայց այդ չէր կանգնեցնում Ֆիլիպոս IV-ին, որը մի քանի անգամ փչացած գրամ բաց թողեց։ Գրամի փչացումը այժմ գտնում և Ֆրանսիական քաղավորների արտոքիցին ֆինանսական քաղաքականության։

Մենք արդեն ժամանակ ենք Ֆիլիպոս IV-ի ֆինանսական քաղաքականությունը քաղաքների նկատմամբ, որոնցից նա շարունակ փոխառություններ էր վերցնում, այնուհետև գրանք դարձնելով ժլատական հարկ։ Այդ նրա կողմից մխիթարյան գուա ֆինանսական ձեռնարկում չէր։ Վարվելով այդպես, նա հետապնդում էր նաև քաղաքական որոշակի նպատակ։ Ինչպես ենք տեսնել պիտենք, Ֆրանսիական քաղավորները քաղաքների նկատմամբ վարած իրենց քաղաքականության ընթացքում XII դարում ոգտագործեցին կոմունաների պայքարը սենյորների դեմ, որպեսզի իրը միջնորդներ հանդես գալով այդ պայքարում, ու-

ժողովրդին իրենց քաղաքական ապրելակերպը։ Ֆիլիպոս II-ի որոշ քաղաքականություն հակառակվում էր կոմունաներին, բայց ուրիշների հակառակ, իր սեփական գումարած քաղաքները քույլ չէր տալիս, որ կոմունաներ առաջանան։

Բայց այժմ, երբ քաղաքական գումարն ընդդեմ գրեթե ամբողջ Ֆրանսիան, կոմունաները ընդգրկվեցին քաղաքական հակրի սահմանները։ Այս պատճառով Ֆիլիպոս IV-ը իր ֆինանսական քաղաքականությամբ ձգտում էր վոչ միայն փոշ ձևոք բերել, այլև այդ ազատ քաղաքները ֆինանսական տեսակետից իրեն ենթարկել։ Ֆինանսական մի[illegible]ման քաղաքականությունը քաղաքներին պատասխանություն էր տալիս իր բանը դնել քաղաքային ինքնավարության վրա։ Ֆիլիպոս IV-ի մշտական դրամարկությունները մի ժամը բան էլ կոմունաների հաշվին և քայքայում էին նրանց ֆինանսները։ Կոմունաները չէին կարողանում կատարել այն պարտավորությունները, վոր քաղաքը գնում էր նրանց վրա, և այդ դեպքում քաղաքը իր չինովնիկներին ուղարկում էր կոմունաները՝ ֆինանսները կանոնավորի ենթարկելու համար։ Այսպիսով, XIV դարում այն պայքարի պատմությունը, վոր Ֆրանսիական քաղաքները մղում էին իրենց անկախության համար, ավարտվեց նրանով, վոր կոմունաները հետզհետե ենթարկվեցին ավելի և ավելի ուժեղացող քաղաքական իշխանությանը։

Ֆեոդալական ազնվականի նկատմամբ Ֆիլիպոս IV-ը շարունակում էր նույն քաղաքականությունը, ինչ վոր Լյուդովիկոս IX-ը, վորը ձգտում էր պաշտպանել ֆեոդալական գույքությունները և խոչոր ֆեոդալներին ենթարկել իր իրավասությանը։ Ֆիլիպոս IV-ը հետապնդում էր մանավանդ պատերազմները ֆեոդալների դեմ։

Բացի դրանից, Ֆիլիպոս IV-ը ավելի՛ վճռականորեն ու հետևողականորեն կերտում էր Լյուդովիկոս IX-ի սկսած անցորդը, վորի համաձայն ապստամբները քույլատրված էր դիմելորական ծառայություններից ազատվել դրամական վճարով, վորը քաղաքին պատկանում էր զորք վարձելու համար։ Ֆիլիպոս IV-ի սահմանած կարգի համաձայն, ապստամբը կարող էր դրամական վճարով մուծումով ազատվել դիմելորական ծառայություններից, բայց քաղաքի պաշտոնյաները մուծվելիք գումարը սահմանում էին նայած ապստամբի ենթամուտանների։ Այս կերպ ակամից քաղաքի չինովնիկների միջամտությունը ֆեոդալների ֆինանսական գործերին։

Մանկան այդ ժլիջամուսքյունը ֆիզոդաներով չեր սահմանափակում Ֆիլիպպ IV-ի որոշ ակվիկ հարկերի գանձում առանձ առնակ չարժանական գույքից ու յնկամուտներից։ Այդ պահանջում եր գնահատել գույքը, վոր քազավորի պաշտոնյաները կատարում էին հարևանների ցուցմունքների ոգնությամբ։

Այսպիսով Ֆիլիպպ IV-ի ֆինանսական սիստեմը ականց ընդգրկել ֆրանսիական ամբողջ բնակչությանը։ Դրանի չեր ճուտ վոչ մի անկյուն, ուր այսպես կամ այնպես մուտք չունենար ֆինանսական չինովնիկը։ Ընդ այս սիստեմը համեմատենք այն սիստեմի հետ, վոր սիրում եր Ֆիլիպպ II-ի ժամանակ, յերբ քազավորի յնկամուտների հիմքը կազմում էին քազավորական կալվածքներից ստացված յնկամուտները և առևտրական ու դատական այն տուրքերը, վոր հավաքում էին պրեվոտները, բայլիները ու սենեշալները, ապա հետո և նկատել, թե քազավորական իշխանության ինչպիսի խոշոր հաջողություններ ձեռք բերեց իր ֆինանսական քաղաքականության մեջ։ Սահմանվեցին նոր հարկեր, վորոնք կապված էին առևտրի զարգացման հետ, սահմանվեց առևտրական գործողությունների հաշիվը, այսպես կոչված՝ «ավաչյոտա»-ը, վոր իրենից ներկայացնում եր ամեն մի առևտրական գործարքից վորոշ տոկոսի գանձում։ Այնուհետև յերկար ժամանակով պետական փոխառություններ էին վերցվում տոմարների (լոմբարդական) բանկիրներից։

Ֆիլիպպ IV-ի ընդհատումը Բոնիֆացիոս VIII-ի հետ

Մանկան քազավորի համար յնկամտի կարևորագույն աղբյուր էին հանդիսանում եկեղեցական գույքերը։ Ընկճվելով իր հոգևոր սիրուհիների հակասական յնկամուտներ եր ստանում։ Քանի յնկեղեցու յնկամուտները սկզբունքորեն ազատ էին համարվում ամեն տեսակ տուրքերից, բայց արդեն Լյուդովիկոս IX-ը գիմում եր յնկեղեցական գույքերի հարկման։ Ֆիլիպպ IV-ը ավելի լայն չափով եր ոգտվում դրանից։ Այդ հողի վրա տեղի ունեցավ սուր ընդհարում Ֆիլիպպ IV-ի և պապի միջև, վորը յնկեղեցական գույքի հարկումը իր սեփական արտոնություններն եր համարում։

Այն ժամանակ պապական գահ եր նստած բոնիֆացիոս VIII-ը (1294—1303 Ք. Ք.), վորը ձգտում եր պապական իշխանությունը դնել նույն բարձրության վրա, ինչ վոր գտնվում էր Իննոկենտիոս III-ի ներքո։ Բոնիֆացիոսն իր պահանջներում

հիշեցնում էր Բոնիփացիոս III-ին։ Նա քարոզում էր, որ հոգևոր իշխանությունը գերազանցում է աշխարհիկ իշխանությանն, որ պապը գերիշխում է բոլոր քաղաքացիների ու կայսրների վրա։ Նրա կարծիքով պապը պետք է գերագույն արբիտր լիներ կաթոլիկական ամբողջ աշխարհի համար։

1296 թվին այն նոր տուրքերի կապակցությամբ, որ Philippe IV-ը դրել էր հոգևորականության վրա, պապը հրատարակեց Clericis laicos կոնդակը, որտեղ մեջ նա բանագրանքի սպառնալիքով արգելում էր քաղաքացիներին կամայականորեն հարկել յեկեղեցին, իսկ հոգևորականությանն արգելում էր առանց Հռոմի քաղաքավարության հոգևոր յենթամուծանների հարկեր վճարել աշխարհիկ իշխանություններին։ Նկատի ունենալով այդ, հոգևորականությունը հրաժարվեց քաղաքացիներին գրամ տալուց։ Philippe IV-ը այդ կոնդակին պատասխանեց նրանով, որ նույն տարում արգելեց վոսկու և արծաթի արտահանությունը Քրանսիայից, որ ուժով հարված էր պապական ֆինանսներին, վորովհետև պապը հիմա չէր կարող ստանալ այն յենթամուծանները, որոնք առաջ ստացվում էին Քրանսիայից։ Բոնիֆացիոսն այդ ժամանակ գիջումներ արեց։ Քվում էր, թե Քրանսիական կառավարության և հոռմեական կուրիայի միջև հաշտություն է կայացել։ Մակայն 1301 թվին վեճը բռնկվում է էլ ավելի մեծ քաղով։ Բոնիֆացիոսը հրատարակում է մի շարք կոնդակներ, որոնցով Philippe IV-ին մեղադրում է հպատակներին ճնշելու, գրամ փչացնելու մեջ և այլն։ Նա կրկին առաջ է քաշում պապի գերիշխանությունը քաղաքացիների նկատմամբ։ Քրանսիական լեգիստները մի շարք պատասխաններ տվին պապի կոնդակներին։ Մի քանորդը լսվեց։ Philippe-ը վարպետությամբ ոգտվեց ստեղված տրամադրություններից և, Քրանսիայի հասարակական կարծիքն իր կողմը գրավելու համար, 1302 թվին Քրանսիայի պատմության մեջ առաջին անգամ հրավիրեց էգլյոզվոր յեստեներըն։ Այդ գլխավոր յեստեներում ներկայացուցիչներ կային յերեք դասից—հոգևորականությունից, ազնվականությունից և այսպես կոչված՝ յերրորդ դասից, այսինքն քաղաքից։

Պապի պահանջներին դրության հարցի նկատմամբ հոգևորականությունը, վախենալով քե պապից և քե քաղաքից, անորոշ դիրք բռնեց։ Ինչ վերաբերում է ազնվականությանն ու յերրորդ դասին, նրանք ամեն կերպ աջակցում էին քաղաքացիներին։ Նույն քվականի հոկտեմբերին Հռոմում բացվեց յեկեղեցական

ժողով Բոնիֆացիոս VIII-ը հրապարակեց Unam Sanctam կոնդակը, որի մեջ ամենասուր արտահայտություններով վերահաստատում էր պապի տիեզերական ուժանունը։ Ինչպես անխուսափելի պարզվեց, պապն իր պատվիրակին ուղարկեց Ֆրանսիա, որպեսզի հայտարարի Ֆիլիպոսի դեմ ուղղված բանադրանքը, բայց այդ պատվիրակը ձերբակալվեց և բանտարկվեց։ Ֆիլիպոսն իր հերքին հրավիրեց պրելատների ու բարոնների ժողով, որտեղ ականավոր լեգիստ, Թուլուզի համալսարանի իրավագիտության դոկտոր Գիյոմ Նոգարեն հանդես եկավ Բոնիֆացիոսի դեմ ուղղված կարուսի մեղադրանքով, մեղադրելով նրան հերետիկոսության և այլ հանցագործությունների մեջ։ Նա պահանջում էր ձերբակալել Բոնիֆացիոսին։ Այդ կատարելու համար նա չուտով մեկնեց Իտալիա։

Ֆրանսիական գործակալները նոգարեի գլխավորությամբ անցնելով Իտալիա, վարպետությամբ ոտքատրծնեցին իտալական անկարգությունները, մասնավորապես Պապական մարզի ֆեոդալների դժգոհությունը պապի դեմ։ Այդ ժամանակ պապը գտնվում էր Անանյա կոչված փոքրիկ քաղաքում, Ապենինյան լեռներում։ Նոգարեն իր ջոկատով նենգությամբ պապի պալատը և հայտարարելով իր միստիկի նպատակը, ձերբակալեց պապին։ Բայց մի քանի օրից հետո պապն ազատվեց իր կողմնակիցների միջոցով և տեղափոխվեց Հռոմ, ուր չուտով մեռավ իր ապրած հուզումներից (1303 Ք.)։

Բենեդիկտ XI-ի կարճատև պոնտիֆիկատից հետո, անգլո-ֆրանսիական բարդ ու չբարտատան քնարդիների հետևանքով, պապ ընտրվեց Բորդոյի արքեպիսկոպոսը՝ Կլիմենտ V անունով (1305 Ք.)։ Վերոհիշյալ հոռոմում գտնվելը վտանգավոր գործով պապի համար,— չնորհիվ իտալական ֆեոդալների ապստամբական դիրքի,— ուստի Կլիմենտ V-ը իր պալատը փոխադրեց Ռոնայի ափին գտնվող Ավինյոն քաղաքը։ Պապերի այդ աքսորը կոչված՝ «Ավինյոնյան գերությունը» չարունակվեց մոտ 70 տարի (1309—1377 Ք. Ք.)։ Թեև Ավինյոնը չէր մոռանում քաղաքականական ակրությունների մեջ, այնուամենայնիվ, պապական կուրիան այժմ փաստորեն գտնվում էր Ֆրանսիական քաղաքականության ֆարվատերում։ Այսպիսով XIV դարի սկզբում Ֆրանսիան քաղաքական իշխանությունը վճռական հաղթանակ տարավ պապության դեմ։

Տաճարականները կանգ առնելով նաև Փիլիպպոս IV-ի ֆինանսների պրոցեսի նախապատմության մի քանի; նպատակի վրա ևս, այն է՝ նրա կողմից տաճարականների որդնեը լինկվիզիցիայի յենթարկելու վրա։ Փիլիպպոս IV-ի փոխառուների նը նաև այն ժամանակվա հնոց այդ կնվրոպական ամենահարուստ բանկիրը, որին թագավորը պարտք էր հսկայական գումարներ։ Այդ պարտքից ազատվելու համար Փիլիպպոսը վորոշեց վոչնչացնել վարկառուին։ 1307 թվին բոլոր տաճարականները ձերբակալվեցին և նրանց գույքը բռնագրավվեց։ Տաճարականները մեղադրվեցին ամեն տեսակ հանցագործություններ մեջ,— հերետիկոսության, մոգական գաղանի հետերի, սատանայի ծառայության մեջ, վոր նրանք իբր թե կատարում էին իրենց ժողովներում։ Ըստ յերևույթին, այդ բոլոր մեղադրանքներն անժխտելի էին, քանզի Տնարավոր է, վոր տաճարականներն Արևելքից ինչպես վորևե սատանայապաշտություն էին փոխ առել։ Այդ ամեն մեկով չկար վոչ մի ապացույց, բացի այն, վոր տաճարականների կանոնագրությունը, բոլոր նիստերն ու ժեստերը գաղտնիքով էին խոսափուշ գաղտնիքով։ Այդ ամեն տեսակ լեգենդներ իր տեղին ունեին նրանց գործը։

Տաճարականների դեմ ուղղված մեղադրանքները վատահություն գտան ժամանակակից այն պատճառով, վոր որդնեը բնավ ժողովրդականություն չեր վայելում թե իր վարչատուչական ոպերացիաների և թե իր անգամների ցոփ կյանքի շնորհիվ։

Այս պատճառով այն ժամանակվա հասարակությունը վորևե բողոք չհայտնեց որդնեի պրոցեսի դեմ։ Մի շարք տաճարականներ յենթարկվեցին խոշտանգումների, վորոնք նրանց ստիպեցին խոստովանել ամեն տեսակ հանցագործությունները։ Մահկան նրանք հետո հետ վերցրին իրենց ցուցմունքները։ Տաճարականների մի մասն այրվեց, մի մասը բռնատրվեց, մի մասն էլ ազատվեց Յրանսիայից։ Թագավորը հաղթողներից այն, վոր 1312 թվին պապը ցրված հայտարարեց որդնեը։ Դրա հետևանքով թագավորը վոչ միայն ազատվեց տաճարականներին տալիք իր պարտքից, այլև, բացի այդ, նրա ձեռքն ընկավ տաճարականների չարժական գույքը, նրանց վոսկու և արծաթի ամբողջ պաշարը։ Ինչ վերաբերում է տաճարականների հողերին, ապա թագավորն ինքը չկրավեց այդ հողերը, այլ գիշեց

հյուրընկալների որդին։ Սակայն Թիլիպոն այնպիսի ձևով ապրել այդ նվիրատվությունը, որ հյուրընկալները չկիսանչին ինչպես ապրանքը։ Ներանք ստիպված նրին պահպանել պատրվակներով հակայական գումարներ վճարել այդ հողերի համար, և մի քանի պատմաբաններ կարծիքով, այդ նվիրատվությունն ավելի շուտ քայքայեց, քան թե հարստացրեց հյուրընկալներին։

Տաճարականների որդիների լիկվիդացիան Թիլիպոս IV-ի ֆինանսական քաղաքականության որինաչափներից մեկն է և մինչև այդ ժամանակ այն բարգավաճման ցուցանիշը, որին այդ ժամանակ հասել էր թագավորի իշխանությունը։ Անկասկած ապացուցական այդ հզոր որդինը, որ հակայական ֆինանսական ռեսուրսներ ուներ, թագավորի գեմ վշտինչ չէր կարող անել։ Ինքը պապն էլ չէր համարձակվում հանգես գալ պաշտպանելու այդ որդինը, որ անմիջականորեն նրան էր ենթարկվում։

Թիլիպոս IV-ի թագավորության վերջում Ցրանսիայի մեծ մասը մանում էր թագավորական գումնի մեջ։

Չնայված մի քանի բերկրոտիկան անհյորություններին, թագավորի գումնից դուրս եկին միևնույն մեթոդներով, խոշոր սիրուհյաններին։ Նախ՝ դա Բրնսանի հերցոգուհյունն էր, որը մինչև XV գարի վերջը պահպանեց իր քաղաքական անկախությունը, ապա Շրանդրական կոմսուհյունն էր ամբող և, Թիլիպոս IV-ը նվաճել էր նրա հարավային մասը, բայց կոմսուհյան խոշորագույն մասը պահպանեց իր անկախությունը։

Արևելյան կողմում, Շամպանից դեպի հարավ, գտնվում էր Մեսի Բուրգունդյա հերցոգուհյունը, որը, սակայն, գտնվում էր թագավորական տան իշխանների ձեռքում։ Վերջապես, գտնվում էին անպիտյունների ձեռքում էր Մեսի Աքվիտանիայի մի մասը։

Քնդպատական ապստամբություն

Թագավորի իշխանության ամրապնդման այն քաղաքականությունը, որը վարում էր Թիլիպոս IV-ը, առաջ էր բերում ֆեոդալների ապստամբություն։ Թիլիպոս IV-ի թագավորման վերջում նկատվում է դպայիտյան մեծ դժգոհություն ֆեոդալական ազնվականության մոտ, որը զգացված էր նրանով, որ թագավորական իշխանությունը շարունակ սեղմում էր սենյորների գործերին, նվազեցնում էր ֆեոդալների քաղաքական ինքնուրույնությունը, մանավանդ դատական բնագավառում, և որ թագավորը նրանց անվերջ ապ-

մանկան պահանջներ եր ներկայացնում իր ձեռնարկումների համար, մանավանդ Ջանգրիայի դեմ պատերազմելու համար, գոքերի կարիք զգալով, քազավորը մշտապես ռազմական ոգնություն եր պահանջում վոչ միայն իր անմիջական վասալներից, այլև, որանց մի կողմ քողած, իր վասալների վասալներից, այդ կերպ խախտելով ֆեոդալական յերարխիայի հիմնական սկզբունքը։ Դա քազավորի իշխանությանը զարգացման մի նոր ճանապ եր նշանակում և չոչափում եր ֆեոդալների շահերը։

Ֆեոդալների գերգոնությունն ազատվում եր գանում նաև քազաքների ոգոզությունից,—վորոնց մեջ յերթ չարժում առաջ բերին՝ հարկային անասանելի լուծը և ամեն քնազանցություն, վոր քազավորական իշխանությունը, ֆինանսական վերահսկողության միջոցով, վարում եր նրանց ինքնուրույնության ուզղակի խեղդելու համար։ Ջրանսիայում սկսում են յերևան գալ միգաներ կամ ֆեոդալների միություներ, վորոնց հարում են նաև քազաքացիները։ Այդպիսի միգաներ կազմվում են հյուսիսային և հարավային Ջրանսիայի գանազան մասերում, Շամպանում և Բուրգունդիայում։ Նրանք մեծ ազդեցություն ունեին քազաքների վրա, վորոնց հետ հարաբերությունների մեջ են մանում և պատրաստ են զինված ուժով պաշտպանել իրենց պահանջները։

Այդ չարժման կենտրոն ըղլանում Ջիլիպոս IV-ը մեռավ, նրա քազաքականության համար հատուցում սկսը վճարվեց Լյուդովիկոս X-ին, վորը ստիպված եր մի շարք զիջումներ անել միգանների։ Որանց սրվեցին խարտիաներ, վորոնցով հաստատվում են ֆեոդալների իրավունքները, նույնիսկ այն իրավունքը, վորով յուրաքանչյուր ֆեոդալ կարող եր պատերազմ մղել ում դեմ ցանկանար։

Ֆեոդալներին սրատունություններ սրվեցին հարկման բնագավառում։ Քազավորը պարտավորվում եր նոր հարկեր չսահմանել ֆեոդալների հողերի վրա, պարտավորվում եր սահման ֆեոդալների քուլյավության գործերը չպահանջել նրանց սիրուհիներից։

Լիգաների հագիանակն անկասկած նկարագրում եր ֆեոդալական ռեակցիայի սրատահայտություն։ Սակայն այդ հագիանակն անկայուն եր, վորովհետև չուտով քազավորական իշխանությանը հաջողվեց զգալի չափով սահմանափակել իր սրատ գիջումները։

Դրուագներ ասորեստանյան արձանագրություններից

Ֆիլիպոս IV-ի քաղաքականության գլխավոր նպատակը, — իսկ այդ քաղաքականությունը շարունակում էին նաև նրա վորդիները, — չարժում առաջացրեց նաև գյուղացիների մեջ։ Այս կապակցությամբ մենք պետք է նշենք Լյուդովիկոս X-ի 1315 թվի հրովարտակը։

Ներկայ ժամանակ այդ հռչակավոր հրովարտակը մնջնաբանում էին իբրև ծիրանախայտում գյուղացիների, կամ գոնե քաղաքական գործերի գյուղացիների, ազատագրման ակտ։ Իրականում այդ նույնիսկ հրովարտակ չէր, այլ յերկու բալյաժների քաղաքորի գործակալներին ուղղված մի նամակ։ Նամակը սկսվում է քիչ թե շատ ընդհանուր հայտարարությամբ այն մասին, թե ամեն մարդ ազատ է ծնվում։ Այդ ընդում է հաստատ վորպես մարդու իրավունքների դեկլարացիա։ Ապա նամակում ասվում էր, թե ֆրանկների (ֆրանկ բառացի նշանակում է ազատ) քաղաքորության մեջ ստրկություն չպիտի լինեն, ուստի առաջարկվում էր մի շարք քաղաքական կալվածքներում ազատագրել գյուղացիներին։

Մակայն ուշագրավությամբ կարգալով այդ փաստաթուղթը, դժվար չի նկատել նախ այն, վոր դա վերաբերում էր միայն մի քանի քաղաքորական կալվածքներին և վոչ թե քաղաքորական ամբողջ գոմերին։ Այնուհետև, գյուղացիները իրենց վոր պատճառով չէին ուզում ազատվել և հարկավոր էր լինում նրանց ազատել բռնությամբ։ Բանը նրանում է, վոր գյուղացիների այդ տիրահոգական ազատագրումը զուտ ֆինանսական միջոց էր. գյուղացիները պետք է փրկագնվելին փողով, պետք է իրենց ազատության համար վճարելին մի գումար, վորը վճարել նրանք հաճախ անկարող էին։ Դրանով էլ բացատրվում է գյուղացիների դիմադրությունն ազատագրմանը։ Այդ ժամանակ հրամանագրվում էր նրանց ազատագրել բռնությամբ, նրանցից վերցնելով այն, ինչ վոր կարելի էր վերցնել։

Քաղաքորը հուշ էր հաշտնում, վոր մյուս անձերները ևս կհետանան իր ժանիճահոգությանն օրինակին։ Նրա կոչը լսվեց, բայց արգնանսկց հինգ տարի անց (1320 թ.) անգի ունեցավ գյուղացիների ազատամրության, վոր ուղղված էր վոչ միայն ֆեոդալների, այլև քաղաքների ու քաղաքացիների վաչխատանների դեմ։ Միանգամայն հնարավոր է, վոր փրկագներ վճա-

բնչու կապակցութիւամբ գյուղացիները ստիպված չեղան վաչկատունների պարտքեր վերցնել, վորպեսզի վճարեն քաղաւորին ու մյուս անձնյորներին, վորոնք փրկավճարի մեծ դումարներ էլին պահանջում։

Գյուղացիական եչ ավելի ուժեղ հուզումներ տեղի ունեցան արեւմտյան Քրանդրիայում 1323 թվին։ Այդ չերկարատև ապըստամբութիւնը, վոր սկսվել եր չափից դուրս ծանր հարկման հողի վրա, շուտով դարձավ մի ընդհանուր շարժում ֆեոդալների ու չնչեզնցու դեմ։ Գյուղացիները սկսեցին հրաժարվել տտահանուղ վճարելուց և պահանջել, վոր վանքերին պատկանող հսկը բաժանվի ազգատանդերին։ Նրանք կոչ արեցին ու հրկիզում էլին աշնվականների դղյակները, սպանում էլին իրենց ձեռքն ընկած ֆեոդալներին, ավերում էլին արքայութիւնները ու չնչեզնցիները։ Այդ շարժման բնորոշ գիծը հանդիսացավ այն, վոր նրան հարեցին աշնպետի խոշոր քաղաքներ, ինչպես Բրյուգեն և Իպրը,—սկզբում միայն քաղաքային չքավորութիւնը, ապա նաև քաղաքների կառավարող խմբերը։ Քրանդրական կոմսը ստիպված եղավ ոգնութիւն խնդրել Քրանսիական թագավոր Քիլիպպ VI-ից, վորը հասնելի մոտ ահռի ունեցած ճակատամարտում (1328 թ.) չախջախեց ապստամբների չինվածներր։

Ապստամբութիւնը ճնշվեց։ Կառավարչին մի շարք կոնֆիսկացիաներ Քրանսիական թագավորի ոգտին։ Քրանդրական կոմսը ահհասպատմի չենթարկվեց մոտ 10 հազար ապստամբ գյուղացիների ու քաղաքացիների։ Ջոավարար քաղաքներր զրկվեցին իրենց արտոնութիւններից։

Լյուդովիկոս X-ի կարճատև թագավորութիւնից հետո (1314—1316 թ. թ.) գահ նստեց նրա յեղբայր Քիլիպպ V-ը (1316—1322 թ. թ.), ապա մյուս յեղբայրը, Կարլոս IV-ը (1322—1328 թ. թ.), վորի մահից հետո վերջացավ ուղիղ գիծով կապետինգների ժառանգականութիւնը, վորովհետև Կարլոս IV-ը մեռավ առանց արական սերունդ թողնելու։ Գահն անցավ Վալուանների,—կողմնակի գիծով կապետինգների ժառանգների ձեռքը։

Պլեսավոր նոր քան Վալուա դինաստիայի որոք ոտոռներ Քրանսիայի պատմութիւնն չարաղբանքն անցնելը, մենք կանգ կառնենք Քրանսիայում յեղած գլխավոր շատա-

Ներսի հարցի վրա։ Ղլխավոր շատանները կազմվեցին ստորև նշված նպատակով նախորդել նր քաղաքորի գնողական խնդիրը, վորը հրավիրվում էր այն պահպանում, կերը քաղաքորը ստանավում էր վորևե կարևոր վորոշում ընդունել առանց քաղաքացիական ապահովի անձանց—աշխատրհիկ քի հոգևոր խոշոր գնողակաների համաձայնության։ Այդ խորհուրդը չուներ վոչ վորոշ կոմպետենցիա, վոչ էլ վորոշ կազմ։ Արդեն XIII և նույնիսկ դեռ XII դարում քաղաքորներն իրենց խորհուրդն էլին հրավիրում խոշորագույն հոգևոր ու աշխարհիկ գնողակաների հետ նաև այլ կամ այլ քաղաքների ներկայացուցիչներին։

Մինչև 1302 թվին վերջնականապես ձևավորվեցին շատանները, վորոնք սկզբում շատ քի քիչ կանոնավոր էլին հավաքվում։ Բայց շատանների կազմը և նրանց հրավիրման ժամանակը սահմանագրական վոչ մի ակտով չեր վորոշված։ Ֆիլիպոս IV-ը նրանց գիմում էր այն ժամանակ, կերը զբաղի առաջնահերթ սուր կարիք էր զգում։ Մենք տեսանք, քե ընդհատ խորհրդանիշների չեր դիմում քաղաքորը, վորպեսզի ձևոք բերի իր լոկ քաղաքականության համար անհրաժեշտ գումարները, սակայն այդ խորհրդանիշներով ձևոք բերված միջոցներն էլ համախ չէրին բավականանում։ Պահանջվում էր նոր հարկերի քննչություն։ Քաղաքորը կարիք էր զգում նաև դլխավոր շատանների աջակցության՝ մի քանի արտակարգ միջոցներ ձևոք առնելու համար, վորոնց պատասխանատվությունն էր վրա վերցնել նա չեր համարձակվում՝ առանց հնձվելու գահերի ներկայացուցիչների հետքննության վրա։ Բնակչության մեծ մասին քուչ չեր տրվում մասնակցել գլխավոր շատանների ընտրություններին։ Այս վերաբերում է վոչ միայն հոգևոր, այլև սպառ գյուղացիության, ինչպես նաև քաղաքային բնակչության մեծամասնության, քանի վոր քաղաքներում ընտրությունները գանվում էլին միայն կառավարող վերնախավի ձևռքում։ Գլխավոր շատանները բաղկր հոգևորականության, ազնվականության ու քաղաքային վերնաշերտերի ներկայացուցչություն էլին հանդիսանում։

Ֆիլիպոս IV-ը, ինչպես մենք գիտենք, գլխավոր շատանները հրավիրեց 1302 թվին, Բոնիֆացիոս VIII պապի հետ ընդհարվելու ատիթով։ 1308 թվին գլխավոր շատանները հավաքվեցին

տաճարականների հարցի առիթով։ Այնուհետև, արդեն Ֆիլիպպ IV-ի քաղաքականության վերջում, գլխավոր շտաբները հրավիրվեցին 1314 թվին, նոր ժիջոցների հարցի առիթով, զորանք պետք էր պատերազմական նպատակների համար։

Ֆիլիպպի հաջորդների ուրույն գլխավոր շտաբները նույնպես քանիցս հավաքվում են գլխավորապես զբաղմական ժիջոցներ գտնելու համար։ Այսպիսով գլխավոր շտաբները սկսում են մանել Թրանսիայի պետական կյանքի պրակտիկայի մեջ։ Նրանց հրավիրման գլխավոր առիթ էր հանգիստանում բյուջեյի անորոշությունը, պետական ժլատական հարկերի բացակայությունը, զորանք կատարյալ թավալարել պետության անած կարիքները։

Ցերեք դասերից յուրաքանչյուրի ներկայացուցչությունը ներկայացնում էր մի առանձին պաշտոն, որն իր գործերն առանձին էր վճռում։ Նրանք ժիանում էին միայն քաղաքորին պատասխան մշակելու համար, բայց այստեղ էլ նրանք պարտավոր չէին ընդհանուր զորոշում ընդունել։ Մեկ դասի զորոշումը պարտադիր չէր մյուս դասերի համար։

[Մինչ դեռ, XIV դարից սկսած, դասերն ավելի ու ավելի չեն առանձնանում։ Ազնվականությունը կազմում է ինկուսացած ժառանգական դաս, որն ոգտվում է մի շարք արտոնություններով և ամենից առաջ հարկերի մեծ մասից ազատ լինելով և ամեն տեսակ պատվավոր իրավունքներով։ Ազնվականների քիչ մեջ մտնելը խիստ դժվարանում է։ Ազնվականները էլ երբ որդ դասից—քաղաքացիների վրա նայում են բնչպես ցածր, հարկատու դասի վրա։ Քնորհալական ունեցավով ապրող և առևտրին ու արդյունաբերությանն ոտար ազնվականության շահերը խիստ տարբերվում էին քաղաքային բուրժուազիայի շահերից։ Բարձր հոգևորականությունը նույնպես ազնվականներով էր համալրվում։ Մի ուրիշ ժողով, որը քուլացնում էր գլխավոր շտաբները, այդ քուլլ կազմ էր Թրանսիայի առանձին մարզերի մեջ, քաղաքորական գործերի առանձին պրովինցիաների մեջ։ Բացի գլխավոր շտաբներից, քաղաքորը պրովինցիալ շտաբներ էր հրավիրում առանձին մարզերում, զորանք մտնում էին Ֆրանսիական քաղաքորության կազմի մեջ,—զորպետքի հարկային հարցերի շուրջը հանձնաժողովության դեն նրանց հետ։ Սովորաբար առանձին շտաբներ էին հավաքվում Թրանսիայի հյուսիսի և հարավի համար,

շառաւներ langue d'oc-ի և langue d'oïl-ի համար, վերջապես, թագաւորը հնարաւորութիւն ունէր հրամիրել մէջ բոլոր գաւառը մխալին, այլ առանձին-առանձին հրամիրել ազնուականութիւնը, հոգեւորականութիւնը և քաղաքացիներին։ Թրանսիայի գաւառի յիրկպատակութիւնը, և նրա տերիտորիալ ժամանակաւորութիւնը բացատրում են, թէ ինչու գլխաւոր շառաւները չգտնեան քաղաքականապես հզոր, թագաւորական իշխանութիւնը վերահսկողութեան չենթարկող օրինագիր որդան։ Մակայն գլխաւոր շառաւները փորձեր եղեն անում ընդլայնելու իրենց կոմպանսիան։ Նրանք հարկերի նկատմամբ իրենց համաձայնութիւնը տարօրինակ կապակցում եղեն այն բողոքների հետ, որ ուղղված եղեն թագաւորի պաշտօնեաների ամեն տեսակ ճնշումների, հարկերի ժանրութեան գէմ և այլն։ Ըստ էութեան Փիլիպպ IV-ի օրոք այդպիսի բողոքներ են լսում։

Նոր Վալուա դինաստիայի օրոք գլխաւոր շառաւները շարունակում եղեն հրամիրվել։ Նրանց դրութիւնը նուիրեալ սկզբունքի հարցերում պատերազմի կապակցութեամբ ամրապնդվեց։

Վալուա դինաստիայ — Վալուա դինաստիայի առաջին թագաւորը յիշում Փիլիպպ VI-ը (1328—1350 թ. թ.), նրա օրոք տեղի ունեցաւ թագաւորական դատների վերջ ընդարձակում, այս անգամ Թրանսիական թագաւորութիւնից դուրս։ 1343 թվին փոդով Ժոզ բնակվեց Դոֆինեի մարգը, որը մի ժամանակ պատում եր Բուրգունդական թագաւորութեան մէջ, հետո հանդիսանում եր Հռոմեական Սրբազան կայսրութեան մի մասը։ Այդ ժամանակից սկսած՝ ժոֆինեը գառնում է գահաժառանգի սիրատու, քանի որ Դոֆինեն համարվում եր նրա բաժնեհատվածքը, ասպանաժը։ 1349 թվին Փիլիպպ VI-ը գարձյալ փոդով ձեռք բերեց Մոնպելյեի հարուստ քաղաքը, որը հայտնի յիր իր առևտրով և գպրոցներով։ Մակայն թագաւորական դահիճը այդ ամէն չեր կարող ծածկել այն կորուստները, որ գրանից հետո Թրանսիան կրեց Անգլիայի հետ ունեցած յիրկարատև պատերազմում, որ պատմութեան մէջ ստացավ ԷՀարյուրամեայ անունը (1328—1453 թ. թ.)։

Ժ Հարյուրամեայ պատերազմի սկիզբը — Անգլիայի և Թրանսիայի միջև քաղաքական հարաբերութիւնները վաղուց արդեն սկսվել եղեն։ Քաղաքութեան պատճառներից մեկն այն եր, որ Ֆրանսիական թագավորները ձգտում եղեն Թրանսիա-

չին գործ ունել վանդալների հարձակումներին և սիրանալ Աքվիտանիան կամ ամբողջ Հիսպանիայի Աքվիտանիայի մեծ մասին, որը գնում էր ծնում նոր անդրկացիների ձեռքում։ Իր քաղաքական քաշակցության շնորհիվ Քրանսիական քաղաքորը դարձնում կենդանի շուրջանցիների հետ, որոնց Անգլիայի դեմ անվերջ պատերազմներ էին տալիս հյուսիսում։ Բայց քաղաքական հարաբերությունների դյուրավոր կծիկը հյուսվում էր Բյուզանդիայում, որն անգլիական բոլոր դյուրավոր գնորդն էր։ Ինչպես միշտ կանանցից հետապնդում, բոլոր արտահանության ապրանքը խոշորացնում էր խոշոր Անգլիայի ներմուծիկայում ու ֆինանսներում։ Բայց Բյուզանդիան կանգնած էր Քրանսիական քաղաքորի կողմից քանդարվելու սպառնալիքի առաջ։ Ներքին կատաղի պայքարը, որ անընդհատ տեղի էր ունենում Բյուզանդիայում, ժամանակ պատրվակներ էր տալիս Քրանդրական տրիների Քրանսիական քաղաքորի միջամտության համար։ Միևնույն ժամանակ, որ Քիլիպպ IV-ին Բյուզանդիայի քաղաքական պատրիկությունը ոչնչության կանչից ընդհատ համքարությունների, ընդվորում համքարությունները դարձնում էին Քրանդրական կոմսի հետ։ Քիլիպպ IV-ի անհաջողությունը և Քրանսիացիների արտաքսումը Բյուզանդրական քաղաքները սպասում էին պատրիկության իշխանության և այդ նշանակում էր իշխանության անցում համքարությունների։ Այդ գեմոկրատիայի հաղթանակ չէր, քանի որ հաղթանակը հիմնականում մնում էր բնության արհեստավորական ժողովի, ընդհատների ու արտահայտչարարների ուժերով։ Ամենից շատ ոգուտ տացավ համքարային վերնախավը։ Դրանից հետո ակվեցին համքարային այդ վերնախավի ընդհարումները Բյուզանդրական կոմսերի հետ։ Վերջիններս համքարություններին ժամանակություն տուլ ամրն պատրիկության և Քրանսիական քաղաքորի դեմ ներանց մղած պայքարում։ Միչ նրա համար որ քաղաքներին անկախություն տրամադրեն Բյուզանդրական կոմսերը սկսեցին խուզել քաղաքների ինքնուրույնությունը, իսկ իշխանության անցած համքարային նոր քաղաքային վարչությունը դրա դեմ վճռական պայքար էր մղում։ Այն ժամանակությունը, որ մի քանի քաղաքների կառավարող վերնախավը ցուլց տվեց 1323—1328 թ. թ. Բյուզանդիայում տեղի ունեցած գյուղացիական ապստամբությանը, բացատրվում է քաղաքների այդ իսկ պայքարով իրենց կոմսերի դեմ։ Բյուզանդիայում կազմվեց Քրան-

սիական կուսակցությունն, որին հարկավոր նաև Ֆլանդրական կոմսերը։ Այդ կուսակցության հիմնական ուժերը կազմում էին ֆեոդալները և քաղաքային պատրիկությունը, որ համաքաղաքացիների շարժման մեջ հետ էր մղված իշխանությունից։ Ֆեոդալական-պատրիկական կուսակցությունը Ֆլանդրական կոմսերի դեմ ավատական կռվի մեջ էր, որովհետև նրանք (կոմսերը Ֆրանսիական թագավորների դինաստիան էր), պայքարում էին ապստամբած գյուղացիների դեմ, որոնց աջակցում էր փոքր մասը քաղաքային չքավորությունը, այլև համքարային վերնախավը, որը ձգտում էր ոչնչացնել այդ դժոխքատանական չարժումը Ֆլանդրական կոմսերի և ֆեոդալների դեմ պայքարելու համար։ Ինչպես տեսանք դիտողը, 1328 թվին—Ֆիլիպոս VI-ի գահ նստելու տարում—Ֆլանդրական կոմսը նրանից ոգնություն խնդրեց ապստամբ գյուղացիների և քաղաքացիների դեմ։ Ֆիլիպոս VI-ը նրան ցույց տվեց այդ ոգնությունը, և նույն թվականին Ֆրանսիական զորքերը, հասնելի մոտ ունեցած ճակատամարտում, ջախջախեց Ֆլանդրական քաղաքների և գյուղացիների աշխարհազորը, որից հետո տվյալ ունեցավ ապստամբների դաժան կոտորածը և խռովարար քաղաքները գրկվեցին իրենց արտոնություններից։

Այսպիսով Ֆրանսիական միջամտությունը Ֆլանդրիայի գործերին հասցրեց քաղաքների ազատության ճանմացման, որ առաջ բերեց կոմունաների ամենաուժեղ զայրույթը թե իրենց կոմսի և թե Ֆրանսիացիների դեմ։ Միանգամայն հասկանալի չե, որ քաղաքային արդյունաբերության ներկայացուցիչները ուժեղ ակնկալեն իրենց համար գաշնակից գտնել Անգլիայում, որի հետ նրանք ունեին անխոտոր բամբակի կապը, առանց հնարքին բրդի գնումների գծով։

1336 թվին Ֆլանդրական կոմսը, որ ամբողջովին գտնվում էր Ֆրանսիայի ազդեցության տակ, հրամայեց ձերբակալել Ֆլանդրիայում գտնվող անգլիական վաճառականներին։ Դրան իրեն պատասխան անհապաղ անգլիական թագավոր Եդվարդ III-ը, որը հրամայեց ձերբակալել Անգլիայում գտնվող Ֆլամանդական վաճառականներին և արգելեց բրդի արտահանությունն Անգլիայից Ֆլանդրիա։ Այս մեջոցի հետևանքով փակվեցին մի ամբողջ շարք արհեստանոցներ, անաշխատանք բազմաթիվ մանուկագործներ և գործարարության մասնավոր

յինքնավարպետների լուն ժառանգ, որոնք ոչնուհան ստիպված եղին քաշուել լեզուում և մուրացիկութիւն անել։ Այդ ժամանակ ֆլանդրական արդիւնաբերողները Գենտի խոշոր ժառանգորդ Հակոբ Արտեվելդեի դլխավորութիւնով շտապեցին համաձայնութիւն կնքել անգլիացիների հետ (1338 թ.)։

Նուն 1338 թվին սկսվեց Հարյուրամեայ պատերազմը։ Հանգուցեալ Ֆիլիպոս VI-ի, Եդվարդ III-ը կարողացավ լավ պատրաստվել պատերազմին։ Բացի ֆլանդրական քաղաքների հետ ունեցած դաշինքից, նա մի շարք համաձայնութիւններ կնքեց (գերմանական կոյսեր, Բրաբանտի, Գելդերնի ու Ծուլիխի հերցոգների, Տրիրի արքեպիսկոպոսի և այլոց հետ), այդ կերպ դիվանագիտական չրջապատեց յինքնաբերով Ֆրանսիան։ Նա իր նպատակների համար վարպետութիւնով օգտագործեց ֆեոդալական գանազան խմբավորումների վեճերը Բրետանում և Նորմանդիայում, ուր դրա շնորհիվ նրան հաջողվեց հաստատվել հետագայում։ Ծովմական գործը վերակազմակերպելու և բարելավելու համար նա մեծացրեց պարտադիր զինվորական ծառայութիւնը։ Գաստրոզմ գնացին անգլիական շատ ֆեոդալներ, որոնք կոզոպուս ու ավար եղին անելում, սակայն անգլիական բանակի մի մասը գործով հետևակը, որի կարգապահութիւնն ապահովեց նրա առավելութիւնը ֆրանսիական ասպետների խառնիճաղանճ ամբոխների հանդեպ։ Եդվարդ III-ը կազմակերպեց ոչնչիսի նետաձիգների մի կորպուս, որոնք այն ժամանակ չավապուհին եղին ամբողջ Եվրոպայում և որոնց նետերը խփում եղին 350 մետր տարածութիւն վրա։ Անգլիական պետնամիջները, հետավոր տարածութիւն վրա նետահարելով ֆրանսիական ասպետների մեկերը, այդ ասպետներին ստիպում եղին իջնել մեկերից և իրենց ծանր զենք ու զրահով կռվել հետևակորայինի շարքում։ Եդվարդ III-ը, Ֆիլիպոս Գեղեցիկի դառնր վորդին, ֆրանսիական քաղի նկատմամբ դինաստիական պահանջներ ներկայացրեց։

1340 թվին անգլիացիները ծովամբն մեծ հաղթանակ տարան Սլյուսի (Ընկյուզեի)։—Շեկդայի գետաբերանում գտնվող քաղաքի մոտ։ Անգլիացիները ֆլամանդացիների հետ միասին հարձակվեցին ֆրանսիական նավատորմի վրա և չախչախեցին այն։ Այդ նրանց տարավ ծովի վրա իշխողներ։ Ոչ վերաբերում և յամաքում տնդի ունեցած ռազմական գործողութիւններին, տուժին տարում դրանք քուչ եղին ընթանում և վճռական

սեպհականների չնչին հատվածն էր։ Բայց այնուհետև գերակշռությունն ամբողջովին անգլիացիների կողմն էր։

Ճամաքսում անգլ ունեցած խոշոր հակառամարտերից հինգը անգլիացիների հաղթություններն էրևսնի մոտ, 1346 թվին, և 19 տարուց հետո Պուատյեի մոտ—1355 թվին։ Այդ յերկու հակառամարտերի մեջն պետք է մատնանշել նաև Կալեյի գրավումը (1347 թ. ոգոստոսին)անգլիացիների կողմից, համառ պեմարգությունից հետո։ Այդ նավահանգստի գրավումն անգլիացիներին մի կարևոր հենակետ տվեց Ջրանեխությունի հյուսիսային մասի անգլիացիների իշխանության տակ մնաց մինչև 1558 թ.։

Էրևսնի և Պուատյեի մոտ տեղի ունեցած հակառամարտերում պրանսուվցին անգլիական բանակի վերահիշյալ առավելությունները։

Լյուդովիկոս IX-ի և Ֆիլիպոս IV-ի ժամանակներից ֆրանսիացիները վորոշ չափով ընթանում էին վարձու զորքերի հավաքագրման հանդեպ։ Այդ զորքերը կազմված էին մեծ մասամբ մանր ասպետներից, վորոնք ամբողջ ջոկատներով ներկայանում էին ֆրանսիական թագավորին, վարձվելու համար։ Այդպիսի ասպետներ շատ կային նաև բուն Ֆրանսիայում, բայց ել ավելի շատ էին ժամանում Գերմանիայից և Նիդերլանդներից, վորոնք լիքն էին մանր ասպետությամբ։ Դրա հետևանքով ֆրանսիական թագավորի վարձու զորքերն իրենց բնույթով քիչ էին տարբերվում առաջվա ֆեոդալական աշխարհազորից։ Նույն ասպետները կազմում էին վարձու զորքերի հիմնական ուժը, և նույն թերությունները,—վորոնցով առաջվում էին ասպետական նախկին զորքերը,—հիմա դրսևորվեցին ֆրանսիական վարձու զորքերում։ Միայն մեջ կային էր կարգապահության։ Ուստի անչյուր ասպետ կարող էր այդքն ընկնել անձնական վարպետության ու խրոխտության, բայց նա, այնուամենայնիվ, առանձնացված ասպետական միավոր էր ներկայացնում և չգիտեր կռվել ընդհանուր շարքերում։

*Ասպետական կամ բազմաթիվ բնակչության բանակները

Առանձնապես ծանր էր Պուատյեի մոտ կրած պարտությունը։ Այդ ժամանակ Ջրանեխության քաղաքորում էր Ֆիլիպոս VI-ի վորդի Հովհաննը, Բարի մականունով (1350—1364 թ. թ.)։ Բազմաթիվ ասպետների հետ միասին նա գերի ընկավ անգլիացիներին, վորոնք չափից դուրս մեծ փրկանք

պահանջների քաղաքների և մյուս ֆեոդալների համար։ Քննենք այդ ժամանակ քե անգլիացիները և քե ֆրանսիական վարձու զորքերը տարափնեյի քաղքերին երկրները։ Ձերբերի քաղքությունը չեր գաղտնում նուրնիսկ այն ժամանակ, երբ ռազմական գործողությունները գաղտնում էին և վարձկաններըը արձակվում էին։ Այդես առնիկ չատանալով, նրանք իրենց վարձատրում էին կողոպուտներով, ամեն կերպ նեղելով բնակչությանը։ Այդ բանդաններից առանձնապես տառապում էր գյուղացիությանը։ Ագնվականները ու քաղաքացիները կողոպտիչներից կարող էին քաղնվել իրենց ամրացված ամրոցներում ու քաղաքներում, իսկ գյուղացիները քաղնվելու տեղ չունեյին։ Նրանք յերբեմն գյուղական յեկեղեցիները բերդերի էին վերածում, ամենը քողնելով վարձկանների բանդաների կողոպտմանը։

Մեր Հարյուրամյա պատերազմի տարափներով չի, որ պարմանավորվում էին ֆրանսիական գյուղի քշվառությունները։ Այդ ժամանակ նկատվում է գյուղացիության ֆեոդալական շահագործման ընդհանուր ամրացում տպրանքային-դրամական հարաբերությունների աճման կապակցությամբ։ Ինչպես մենք արդեն մատնանշել ենք, այդ կապված է Ֆրանսիայում դրամական անտասյի աճման սկզբի հետ։ Մանկան տպրանքային-դրամական հարաբերությունների ամբ արդելակվում էր քե անտեսության քաղաքայնության և քե նրանով, վոր քաղաքները, փոքր կարելի զգալով, փչացնում էին դրամը։ Քե նրանք վոչքան հաճախ էին պիմում այդ մեքենային, դա յերևում է, օրինակ, նրանից, վոր 1350—1355 թ. թ. ժամանակամիջոցում դրամը վերահատեցին 81 անգամ։ Հետևանքն այն յեղավ, վոր այդ ժամանակաշրջանում դրամի արժեքն ընկավ 10 անգամ։ Այս պատճառով ֆեոդալները գիմում էին բնամթերքային անտասյին։ Ֆրանսիայում տեղի յեր ունենում համալնական հողերի արագ բռնագրավում կալվածատերերի կողմից, վորոնք ձգտում էին ոգտագործել գյուղացիության մեջ հետգետան աճող տակավաճառությունը և բռնագրավված հողերը բարձր անտասյով տալիս էին գյուղացիներին։

Այդ բոլոր հանգամանքներին պետք է ավելացնել նաև ժանտախտը, վոր 1349 թվին յեղավ Ֆրանսիայում, ինչպես նաև Ցենտրոպայի մյուս յերկրներում և գյուղացիական քաղմաքիվ անտեսություններ քայքայեց։

Մասնիկ տառապում էին նաև քաղաքները։ Արդյունաբերությունն ու առևտուրը քայքայվելին ռազմական գործողություններից, մանավանդ հյուսիսային Ֆրանսիայում։ Քաղաքին աբհնատավորների ու յնեքամաքպետների մեջ գործադրվում էին ակվից։ Այդ բոլորը ծայրահեղ ցասում էր առաջ բերում քաղաքներում։

Վերջապես, մասսաների անտանական դրության խիստ վատթարացմանը նպաստում էր ամեն հարկային ճնշումը։ Պատերազմի համար անհրաժեշտ միջոցներ գտնելու նպատակով քաղաքական իշխանությունը հարկերի նորանոր տեսակներ էր մտցնում,—առևտրական գործարքների հարկեր, միանվագ մուծումներ, պահեստներ յուրացանչյուր ոչխարից և այլն։ 1341 թվին սահմանվեց ժողովրդական մասսաների մեջ հետագայում մեծ ատելություն առաջացրած ապի հարկը, la gabelle, որը պահպանվեց ընդհուպ մինչև ֆրանսիական հեղափոխությունը։

1356—1358 թ.թ. Փարիզյան ապստամբությունը

Պատերազմի մոտ տերի ունեցած հաջողությունները վերջին կաթիլն էր, որը լցրեց ժողովրդական մասսաների համբերության բաժակը։ Ջրավաճ պարտությունները գյուղացիության աչքում գցեցին ֆեոդալների հեղինակությունը։ Գյուղացիության և քաղաքային բնակչության մեջ, մանավանդ հյուսիսային Ֆրանսիայում, ծայրահեղ չափով ուժեղացավ դժգոհությունը կառավարության դեմ։ Ցնորք քաղավորը գերի ընկավ և վարչությունն անցավ նրա որդուն, գոֆին Կարլին,—ապագա քաղավոր Կարլ V-ի ձեռքը, նա ստիպված լինում էր Փարիզում չատ հրավիրել գլխավոր շատանները, որպեսզի լիկվիդացիայի ենթարկի պարտության հետևանքները և միջոցներ գտնի քաղավորին գերության փրկագնելու ապատելու, ինչպես նաև պատերազմը շարունակելու համար (1356 թ. հոկտեմբեր)։

Գլխավոր շատանները հավաքվելին մի փոքր արտատավոր կազմով,—հոկտյան գերակշռություն ունեցող քվով ներկայացուցիչներ կային յերբորդ դասից, որը ավել եր հավաքվածների կես մասը (400 գեպուտատ 800-ից)։ Այդ բացատրվում էր նրանով, որ ֆեոդալները չանչնչված էին, բաբոյալված, ամատեր կոտորված ու գերված։

Գեպուտատների անձամատնությունը ներկայացուցիչներ էին Ֆրանսիայի հյուսիսից, որտեղ առանձնապես ուժեղ եր

զգացվում կառավարության դեմ ուղղված ցասումը։ Կառավարությանը նոր մինիստրներ բաց թողնելու փոխարեն, գլխավոր շտաբները սկսեցին խիստ քննադատել նրա քաղաքականությունը։ Ասենք դա առաջին անգամը չէր։

Արդեն 1355թ. դեկտեմբերին հավաքված շտաբները վորոշել էին քաղավորի պահանջած նպաստը տալ այն պայմանով, վոր այդ նպաստի գանձումն ու ծախսումը վերահսկողության ենթարկվի։ 1356 թվի շտաբները, կատարելով կառավարման վերաստեղծում և հայտարարելով հսկայական հավելաթղթություններ քաղավորի ժերեմավորների կողմից, պահանջեցին պատժել նրանց, նշանակել նոր խորհրդականներ շտաբների ժամանակավոր ժողովականից և այլն։ Այդ պահանջներից չվհոքվելով, գումիեն արձակեց շտաբները և փորձում եր իրեն անհրաժեշտ մինիստրները գանել ուրիշ ճանապարհով, բայց հանդիպելով անհնազանդության, ստիպված եր նորից գումարել շտաբները (1357 թ.)։ Նոր շտաբները, ուր ներկայացան գլխավորապես յերրորդ գոսի ներկայացուցիչները,— վորովհետև ազնվականությունը վախենալով եր նախընթաց գլխավոր շտաբների ռադիկալ պահանջներից,— մշակեցին ռեֆորմների մի ընդարձակ ծրագիր, վորը նույն քվականի մարտ ամսին հրապարակվեց մարտյան մեծ օրդոնանս անվան տակ։ Քաղավորին նպաստ բաց թողնելով, նրանք պահանջեցին, վոր գրա գանձումը, ծախսումն ու վերահսկողությունը կատարվեն շտաբների կողմից, վորի համար նրանք պետք և հավաքվեին տարեկան յերկար անգամ, նույնիսկ առանց քաղավորի կոչի հրավիրվելու։ Առանց նրանց համաձայնության գրամի վոչ մի փոփոխություն չեր կարող կատարվել։ Գետք և տնտղի ուշնարար պետական ամբողջ բարքաղուշն ապարատի գումա, հնձվեր հանձնաժողով բոլոր գլխավոր ռեֆորմատորներից, վերակազմվեր քաղավորական խորհուրդը և յերացվեր շտաբների կազմին պատկանող մարդկանցով։ Վոչ միայն քաղավորական խորհուրդը, այլ և կառավարման բոլոր բարքաղուշն օրգանները պետք և փոխեին իրենց անձնական կազմը գլխավոր շտաբների ցուցումների հիման վրա։ Վերջապես, գլխավոր շտաբները պահանջում եին վճռական պայքար մղել ֆեոդալների ժառանգական պատերազմների դեմ և գինել քաղաքացիներին՝ անգլիական ու ֆրանսիական զինվորական վարձկանների բռնություններին դեմ պայքարելու համար։

Գլխավոր շտաբները իրենց այդ պահանջներով հիմնվում եին հյուսիսային Ֆրանսիայի քաղաքների ծայրանոց դժգոհության

և աշնանց սկսված ապստամբության, մանավանդ Փարիզի ապստամբության վրա։ Փարիզի քաղաքացիները սկսեցին դիմվել վրդովոզի պաշտպանին դյուտովոր շատանների պահանջները։ Այդ ամբողջ շարժման մեջ սկսեց գնեվոր գեր խաղալ հարուստ մասնավաճառ և գիննեվաճառ Եաչին Մարսելը, որը վանատակարանական ամբողջ պատա ներ գրավում։

Մի խոսքով, սենթ-անեցով պետական լիակատար հեղաշրջում, որն իշխանությունը տվեց հյուսիս-ֆրանսիական քաղաքներին, մանավանդ Փարիզի քաղաքային վերնախավին։

Բայց այդ խժդժերի նեղ պատակարգային քաղաքականությունը շուտով մասսաների մեջ դժգոհություն առաջացրեց Փարիզում և այլ քաղաքներում։ Այդ արտահայտվեց ամենից առաջ մի աշխատի սուր հարցում, ինչպիսին հաբկային հարցն է։ Շահկներն աշխատել էլին բաշխված, որ իրենց ամբողջ ծանրությամբ ընկնում էլին ժողովրդական սորերին խավերի, մանավանդ արհեստավորական մասսայի վրա։ Բացի դրանից, Փարիզի գնկավոր գերը գրգռում էր այլոս քաղաքներին։ Դրանից օգտվել փորձեց դոֆինը, սրճակիլով այն խորհրդականներին, որ իր վրին էլին փաթաթել գլխավոր շատանները։ Ի պատասխան դրա 1358 թվի փետրվարին սենի ուսնգան նոր հուզումներ, որոնց անմիջականորեն գնկավորում էր Եաչին Մարսելը։ Ապստամբները նախատեսնցին քաղավորի պալատը։ Դոֆինի մի քանի մերձավորները սպանվեցին նրա աչքի առաջ, դոֆինին անձամբ փրկեց Եաչին Մարսելը, նրա գլխին դնելով հեղափոխական Փարիզի գույները — կապույտ ու կարմիր գույներ սենեցող մի գլակ։

Սակայն դոֆինին հաջողվեց փախչել Փարիզից, և նա սկսեց պատրաստվել ապստամբների դեմ գլխավոր պայքար մղելու։ Մարկինեա Հոսպիտալում հրավիրեց շատանները, որոնցից գլխավոր միջոցներ ստացավ մի քանի գիշումների փոխարեն։ Իր հերթին Եաչին Մարսելը սկսեց ամրացնել Փարիզը, վարձու զորքեր հավաքել, դաշնակիցներ փնտրել ֆրանսիական այլոս քաղաքներում և Ֆլանդրիայի քաղաքներում։ Այդ ժամանակ պայքարի վրա ազդեց մի նոր գործոն։ 1358թ. մայիսի վերջին պայքից Ջրանսիայի գյուղացիական ապստամբությունները — Ժաքերիան։

Ժակերիա Ապստամբությունը բռնկվեց Բովեզիում, Փարիզից գեպի հյուսիս, ապա արագությամբ ընդգրկեց հյուսիսային Ֆրանսիայի մի գլխավոր մասը — Իլ-դե-Ֆրանսը, Պիկարդիան

և Շամպանը։ Ապստամբության ժամանակ առաջացած գյուղացիական առանձին ջոկատները չուտով միավորվել սկսեցին։

Այդ ապստամբությանը հաբեցին գյուղական արհեստավորները, մանր առևտրականները, նույնիսկ ոմն քահանաներ։ Ապստամբությանը միացան նաև քաղաքներից փախած մանր վաշխառները, քաղաքային չքավորությունը։ Քաղաքներից մի քանիսն իրենց դռները բաց էլին ապստամբների առաջ։

Ապստամբության գլուխ եր կանգնած վոմն Դիլյոմ Կալլ կամ Կալլը։ Նա ծառայել եր գորքերում, ըստ լեհուհիներին ռազմական գործում փորձված մարդ եր և լավ կազմակերպիչ։ Բայց այն ինդիրները, վորոնք կանգնած եյին ապստամբների առաջ, չափազանց դժվար եյին։ Անկարելի եր գյուղացիության քաոտագրգիռ ժողովածներին համախմբել ու գործնել միասնական մարտական ուժի։ Այնուհանդերձ՝ ապստամբները չառաջադրեցին վորոշակի ծրագիր, քանի ծրագիր չհաշվենք բոլոր ապնվազարժ մարդկանց անխոհեմ կոտորելու պահանջը։

Դիլյոմ Կալլի համար ակնհայտ եր, վոր անհրաժեշտ և վճռական հասնել քաղաքների, մանավանդ ապստամբած Փարիզի հետ։ Իր հերթին նույնն Մարանը ձգտում եր ապստամբ գյուղացիությանն ոգտագործել իր նպատակներով, ընդգեմ գաֆֆինի, վոր էր գորքեր եր հավաքում, վորպեսզի արշավի Փարիզի վրա, և աշխատում եր սովորական յնկերաբկել մայրաքաղաքը։ Նույնն Մարանը գյուղացիների առաջ խնդիր դրեց ավերել մի քանի ամրություններ, վոր խոչընդոտում եյին պարենամթերքների Փարիզ բերվելուն, վոր և կատարեցին ապստամբները։ Բայց այդ ժամանակ ֆեոդալները, վորոնք սկզբում հանկարծակի եյին բերված, արդեն կարողացել եյին վոտքի կանգնել։

Ժակերիայի յեվ Փարիզի ապստամբության նշանակությունը

Ցնորք անցավ գյուղացիների գործողություններից տարածված առաջին տարափը,—գյուղացիները, վորոնք ավերում ու այրում եյին ամրոցները, վոչնչացնում եյին այն փաստաթղթերը, վորոնց մեջ գրված եյին նրանց պարհակները, կատարում եյին ֆեոդալներին,— վիրջինները չտապիցին միավորվել ապստամբները դեմ պայքարելու համար։ Այստեղ կարելի չեր նկատել դասակարգային համերաշխության հետաքրքիր մի արտահայտություն, այն է՝ անգլիական ֆեոդալները, վորոնք այն ժամանակ գտնվում եյին Քրանսիայի տերիտորիայում, ոգնում

նրան ֆրանսիական ֆեոդալներին՝ գյուղացիական ապստամբությունը ճնշելու։

Հոանիսի առաջին տեղը ունեցավ վճռական հակաառաջարկ Ֆիլյոմ կոչվող դեկավարած գյուղացիական լոկատների և ֆեոդալական զորքի միջև, զորը գլուխն էր անցել քաղաքը կալ Ջոր նահանգային, ֆրանսիական քաղի հավակնորդը, զոր մինչ այդ բնաբիններ էր լարում Նայնն Մարսելի հետ և հիմա հանգած էր յնկել էյնրիկիրը փրկողին գերում։ Գյուղացիները չարդվեցին, Ֆիլյոմ կոչվը նենգությամբ բռնվեց և գլխատվեց։ Իմանալով, զոր կալ Ջորը դուրս և յնկել գյուղացիների գեմ, Նայնն Մարսելը վոչ միայն զորևն ոգնությունն ցույց չտվեց նրանց, այլև հետ կանչեց իր լոկատներըն։ Ապստամբությունը հրնչելուց հետո վայրագ ընդուներ սկսվեցին։ Առաջին խոչ յնրիկու չարաչարում կոտորվեց ավելի քան 20 հազար մարդ։ Գյուղացիության գեմ ուղղված բռնություններըը չարունակվեցին յնրիկու սահմ, մինչև զոր ապստամբին հրամանատիր հրատարակվեց ընդհանուր ամնիստիայի մասին, զոր արգյունք էր այն վախի, զոր յնրիկիրը կարող և վերջնականապես քայքայվել։

Տեղի ունեցավ հյուսիս-ֆրանսիական գյուղի կատարյալ յախջախում, զորից նա յերկար ժամանակ չեր կարողանում զոտրի գանգնել։ Այնուհետև հակայական տուգանքներն ու կոնտրիբուցիաները վերջնականապես արգյունաքամ արին առանց այն և քանդված գյուղը։ Մակայն գյուղացիական ապստամբությունը քիչ ճնշվեց, բայց չմաց անհնազ, զորովհետև գրանից հետո անընդհատ յերկար ժամանակ չեկան համաբնակվում ուժեղացնել ճնշումը գյուղացիության գեմ։ Գյուղացիների ապստամբության պրոցեսը, զոր տեղի յեր ունենում գեռ մինչև ժակերիան, սկսեց ընթանալ արագ տեմպով։ Ժակերիան պատմության էրից, ինչպես նաև գյուղացիական մի շարք ուրիշ ապստամբություններ մեջից գարերում։ «Միջնադարի բոլոր խոշոր ապստամբությունները ծագում եյին գյուղից, — գրում են Մարքսն ու Ենգելսը «Գերմանական իդեոլոգիայում», — բայց դրանք ևս գյուղացիների մասնատվածության և դրա հետ կապված՝ ծայրահեղ հետամնացության պատճառով միշտ եյին բոլորովին անհաջողություն[1]։ Ենգելսն իր «Գյուղացիական պատերազմը Գերմանիայում» աշխատությանն մեջ ժամանակում և գյուղա-

[1] Маркс и Энгельс. Соч. т. IV стр. 42.

ցինների այդ նույն մասնատվածությունը, որքան գյուղացիական տպատամբությունների պարբուկյան կոչնորդություն պատճառ։

Ինքնանական գրող Մեխ Լյուդվիգի հետ գրուցելիս քնկեր Մաքին ասաց.—«Գյուղացիական առաջին ապստամբությունները, նույնիսկ այն դեպքում, չնչին նրանք այնպես ավազակային և անկազմակերպ չեն, ինչպես Մաննկա Ռագինի մոտ է, որ մի լուրջ հետևանքի չեն կարող հասցնել։ Գյուղացիական ապստամբությունները կարող են հաջողության հանգեցնել միայն այն դեպքում, չնչին նրանք զուգակցվում են քաղաքական ապստամբությունների հետ, և չնչին գյուղացիական ապստամբությունները գնկավարում են քաղաքները»[1]։ Ժակերիության, ինչպես և մյիլհաուզերի գյուղացիական ապստամբությունների բանվոր դասակարգը չնչ կարող հանգես գալ իբրև շարժման գնկավար, որովհետև վարձու աշխատանքը դեռ նոր էր առաջանում և բանվորները դեռ չնչին կազմակերպել առանձին դասակարգ կազմնլ։ Իսկ ինչ վիճաբանում և քաղաքային բուրժուազիային, նա ուզում էր միայն իր նպատակների համար ոգտագործել գյուղացիական շարժումը, և անհապաղ դավաճանեց գյուղացիներին, չնչ նրա հետ ունեցած համաձայնությունը գոգարնց իր համար ձեռնտու չննլ։

Բայց գյուղացիական ապստամբություններ, որոնք ուղղված էին արտադրության ֆեոդալական չեղանակի հիմքերի դեմ, պրոգրեսիվ չնչ և հանդիսանում։ Ֆեոդալական ճնշումից գյուղացիների ազատագրումը ճանապարհ էր բաց անում գյուղում նոր, բուրժուական հարաբերությունների զարգացման համար։

Ժակերիայի ջախջախման ժամանակ սրտին վճռված էր նաև փարիզյան ապստամբության քաղաքը։ Փարիզում բուրժուազիայի տիրապետությունը չքավորությանը վոչինչ չտվնց, բացի հարկերի ավելացումից, և Փարիզի բնակչության ստորին խավերը մեծ չափով ստանձին այդ տիրապետությունից։ Փարիզի տվյալ պայմանները, այդ տրամադրությունները, որ գոհինը գրել էր Փարիզի բուրժուազիային պատկանող հոդվածի վրա, վնրջնին ստիպեցին գոհինի առաջ բաց անել մայրաքաղաքի գաբպասնները։ Դեռ մինչև Փարիզի հանձնումը նայեն Մաբանը ապանվել էր։ Ձերբը գոհինը մոտ մայրաքաղաք, սկսվնց ապստամբության դրդիչների գատաստանը։

[1]) Ի. Մաբին «Զրույց գերմանական գրող Մեխ Լյուդվիգի հետ». Փարիզում, Ձերնաև, 1938 թ.

ԳԼՈՒԽ XXI

ՖՐԱՆՍԻԱՆ XIV—XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Ներածության սահմանադրական կառուցվածքը

1360 թվականին Ֆրանսիան ստիպված չեղավ ստորագրել Բրեթինիում խիստ ծանր պայմաններով հաշտություն կնքել Անգլիայի հետ։ Անգլիան դարձրեց ընդարձակել իր սեփականությունները Ֆրանսիայի հարավ-արևմուտքում, մեծ թերից Գուտառն, Անգուլեմյան մարզը, Լիմոժի մարզը և այլն։ Բացի դրանից, հյուսիսում անգլիացիների ձեռքում մնաց Կալեն, որ նրանք գրավել էին դեռ պատերազմի սկզբում։ Կալեն իր շրջանով հսկայական արժեք էր ներկայացնում անգլիացիների համար։ Մայր ցամաքի այդ քաղաքը Անգլիային ամենամոտիկ քաղաքն է և գտնվում է անգլիական դրեվոր ծովահանգիստներից մեկի — Շուվրի դիմաց։ Կալեն Անգլիայի համար գործով առևտրական կարևորագույն կետ, պատհնատավոր անգլիական այն ապրանքների համար, որոնք ուղարկվում էին Եվրոպա։ Բացի դրանից, Կալեն խոշոր բերդ էր և կարևորագույն պլացդարմ անգլիական զորքերի ափ իջնելու համար։

Բրեթինիում կնքված հաշտությունը մոտ ժամանակավոր գազար տվեց Ֆրանսիային։ Ֆոֆին կարլը, որ 1364 թվին գնդապետի մեջ մնաց իր հորից, Հովհաննից հետո գործով Ֆրանսիայի թագավոր և կարլ V անվամբ տակ իշխեց մինչև 1380 թիվը, կատարեց մի շարք նշանավոր ռեֆորմներ, որոնք բարելավին վարչական պատերազմի հետագա ընթացքը։ Ձեռնարկեց, որոնք չկարողացան նրան ունենալ Անգլիայի հետ ունեցած պատերազմում և ոչ մի վճռական չէին ծավալվում, հիմա հաղթանակվեցին թագավորի շուրջը։ Քաղաքային վերնախավն էլ, որ 1356 թվին և հետագա տարիներում այնպես արտահայտված էր թագավորական իշխանության դեմ, այժմ, շարժման ջախջախումից հետո չկրկնում էր կրում պետական և քաղաքային

առաջին քաղաքի նոր յուրքիներից և բոլոր ուժերով ժամանակում էր քաղաքի ձեռնարկումներին։

Այսպիսով կարլ V-ի օրոք սահմանվեց հաստատուն բազա՝ քաղաքական իշխանության հզորացումը վերականգնելու և անգլիացիների դեմ ուժեր հավաքելու համար։

Ամենից առաջ բարեփոխվեց հարկային սիստեմը, որ առանձնապես ուժեղ դժգոհություն էր առաջ բերում քաղաքացիների և գյուղացիության մեջ։ Նահանգապետից հարկերի գանձումը, որոնց հետ այնքան չարաբաստիկ էին կապված այն ժամանակ Ֆրանսիայում հավաքվող հարկերը կարելի չի բաժանել մի քանի հիմնական տեսակների։ Դրանք էին՝ անուղղակի հարկերը, ամեն տեսակ ապրանքների (aides) հարկերը, ապա ուղղակի հարկը, որի համար միասին էր խոսում տուրքը կամ ոչխարը (fouage), և վերջապես, աղի հարկը (gabelle)։

Այդ հարկերի գանձումը հիմա հանձնարարված էր չինովնիկներին, որոնց վրա հատուկ վերահսկողություն էր սահմանված։ Հարկային սիստեմը . կանոնավորելիս քաղաքն աշխատում էր հնարավորին չափ խուսափել գլխավոր շտաբները հրավիրելուց։ Այն դեպքերում, երբ նա այս կամ այն հարկը սահմանելու համար ազնվականության, հոգևորականության և բուրժուազիայի համաձայնության կարիք էր զգում, հրավիրում էր վոչ թե գլխավոր շտաբները, այլ հատուկ խորհրդակցություններ, որոնք հետո մուտք գործեցին Ֆրանսիայի քաղաքական կյանքի պրակտիկայի մեջ,—նոտաբլների ժողովները, այսինքն այն անձանց, որոնց ինքը քաղաքը հրավիրում էր քաղաքությանն առավել անհրաժեշտ մարդկանցից։ Ամենից առաջ հրավիրվում էին քաղաքական տան անդամները, ապա խոշորագույն ֆեոդալները, բարձրագույն հոգևոր անձինք, Փարիզի համալսարանի ներկայացուցիչները, ինչպես նաև քաղաքային գործ խոշորագույն ներկայացուցիչները։

Կարլ V-ի հետագա ռեֆորմներից կարևորագույնը ռազմական ռեֆորմն էր։ Կարգավորվից գործիք վարձելու սիստեմը։ Հիմա ֆեոդալական աշխարհազորն ավելի և ավելի չնչին նշանակություն էր ունենում։ Այնուհետև կատարելագործվեց հրետանին, որը ռազմական գործողությունների վերակազմելով բավական նկատելի դեր խաղաց։

Վերջապես, կարլ V-ը իր գործունեի, կատարյան քաղաքի, ոգնության շնորհիվ ստեղծեց ռազմական ուժեղ նավա-

ստեղծ, վորը հետագայում ծովի վրա նրան առավելություն ավեց անգլիացիների հանդեպ։

Ալս բոլոր միջոցառումները Ջրանախային թույլ ավին 1389 թվին հաջնակիան անցնել Ռուսափնյով խոշոր հակառաժարտերթց և ոգովնյով ժանր հարվածներ հասցնելու տակտիկայով, Ջրանախացիք հետզհետե քայքայում էին անգլիացիների ուժերը։ Նրանց ամբողջական նավատորմը մի շարք հաղթանակներ տարավ անգլիական նավատորմի դեմ և նուլինակ բոգմիցս ավերում էր անգլիական ծովափերը։ Բազմական գործողություններին հետևանքով ֆրանսիացիներին հաջողվեց անգլիացիներից գրավել Ջրանախայում յեղած նրանց սեփականությունների մեծ մասը։ Կարլ V-ի գործավար Բերտրան դյու Գեկլենը, վոր ծագում էր վոչ հարուստ ազնվական ընտանիքից, անգլիացիներից գրավեց Ջրանախայի գրեթե ամբողջ հարավ-արևմուտքը։ XIV գարի 70-ական թվականների կիսին անգլիացիների ձեռքում մնացին մնայն մի քանի ծովամերձ կետեր, իրենց կից սկրուգներով։ Նրանց հաջողվեց իրենց ձեռքում պահել Կալեն, Շերբուրգը, Բրեստը, Բորդոն և Բայոննան, վորոնք իրրև նավահանգիստներ կարևոր նշանակություն ունեյին։

XIV գարի վերջին 20 տարիները և XV գարի առաջին 15 տարիները հանգիստանում են Ջրանախայի և Անգլիայի միջև ռազմական գործողությունների գագարի ժամանակաշրջան։ Բայց չի կարելի ասել, վոր այդ ժամանակ պատերազմը վերջնականապես գագարեց, վորովհետև հակառակորդները ուժերը բաց չեյին թողնում մեծյանց թնաս հասցնելու մշտական, ուր այդ հնարավոր եր։

Կարլ VI-ը յեվ Քեռզլոկեսի գժուարությունները

Կարլ V-ի մահից հետո գահ նստեց Կարլ VI-ը (1380—1422 թ. թ.)։ Թագավորը տաներկու տարեկան եր, ուստի հիմնվից խնամակալություն, վոր բաղկացած եր Կարլ V-ի յեղբայրներից—Բուրգունդիայի հերցոգից, Անժույի հերցոգից և այլն, վորոնք իրար մեջ պայքար եյին մղում իշխանության համար։ Դառնալով չափահաս, Կարլ VI-ը սկսեց ինքը կառավարել, սակայն նա մի անընդունակ և թույլ թագավոր եր, վոր ամենից շատ գվարճություններ եր սիրում։ Բայց այդ, նա շուտով խնդագարվեց, այնպես վոր իշխանությունը փաստորեն մնաց քաղաքական տան իշխաններին ձեռքում, վորոնք գլխավորում եյին ֆեոդալական գանազան խմբերը և կատաղի պայքար եյին մղում ազդեցություն ձեռք բերելու համար։

Նորից սկսվեց Թրանսիլվանի քաղաքական մի շարք առանձին բաժանմունքների։ Վերևում մենք նայեցինք, որ գավառները տան քագավորները իրենց գործերը բաժանում էին վոլդաների միջև։ Արդեն Լյուդովիկոս VIII-ը այդպիսի բաժանում կատարեց։ Քագավորական ուժից իշխանությունն որոշ այդ բաժանումները մեծ վտանգ չէին ներկայացնում։ Սակայն կարլ VI-ի որոշ պայմանների համեմատական տերության հնազանդությունը, վորը հաճախ անվանում են տերքայազների ֆեոդալիզմ։ Դրա հետ միասին Թրանսիլվանում սկսվեց ֆեոդալական յերկու խավերի կատաղի գժտություն։ Դրանցից մեկը գլխավորում էին բուրգունդական հերցոգները, իսկ մյուսը—Անջույնների հերցոգները (Լյուդովիկոս Որլեանցին կարլ VI-ի յեղբայրն էր) և նրանց խնամի կոմս Արմանյակները, վորոնց անունով II խումբը կոչվեց արմանյակներ։ Նրանց միջև յերկարատև յերկպառակությունը պատճառ եղավ մեծ մասով բուրգունդցիների և արմանյակների պայքարը անվան տակ։

Պետք է նկատել, վոր այդ ժամանակ Բուրգունդական հերցոգությունը համեմատաբար վոչ մեծ տիրույթներից գոյանում էր հզոր իշխանություն։ Բուրգունդական հերցոգները տիրացան Բուրգունդական կոմսությանը (Հռոմեական Սրբազան կայսրության սահմաններում), ամենահարուստ իրենց նոպերին միացրին հյուսիսի մի շարք տիրիտորիաներ,—Արտուա, Մենեն, հետագայում նաև Բրաբանտը, Լիմբուրգը, Հոլանդիան, Զելանդիան, Ֆրիսլանդիան, Նամյուրը, Լյուքսեմբուրգը, այդինքն Նիդերլանդների մեծ մասը։ Բուրգունդական հերցոգությունը գործով Թրանսիլի ֆեոդալական տիրույթներից ամենաուժեղը։ XIV դարից սկսած՝ Բուրգունդիան հանդիսանում էր Եվրոպայի կապիտալիստական տնտեսական ու կուլտուրական կենտրոններից մեկը։

Բուրգունդցիների և արմանյակների մրցակցության հետևանքով, վորոնք մտածում էին միայն անձնական հարստացման և գանձարանը քաշանելու մասին,—յերկրի ներքին դրությունն ավելի և ավելի յեր վատթարանում։ Քեև այն ժամանակ պատերազմը չափազանց քիչ յեր ընթանում և դադարներն ավելի քիչ ծախսեր յեր պահանջում, բայց և այնպես հարկերն անընդհատ աճում էին, հարստացնելով ֆեոդալական ագահ գիշատիչներին։

Ապստամբություններ Բազուռամենի դեմ

Կարլ VI-ի թագավորության առաջին տարիներին Լանգեդոյի գործերն էլ շարք ապստամբություններով, մանավանդ քաղաքային։ Սկսվեն դեռ 1379 թվին Գենտի քաղաքացիների նախանձոտությամբ վոտքի կելան Ֆլանդրական մի շարք քաղաքներ։ Այդ շարժումը, վոր հայտնի է ժողովուրդ գլխարկներից ապստամբություն անունով, վորի գլուխը եր կանգնած Ֆիլիպպ Արտևվելդեն, մեզ ավրեն հայտնի Հակոբ Արտևվելդեի վորդին, Ֆլանդրիական գործերի ղեկավարը Ճշմից մինչև 1382 թվին։ Կարլ V-ի մահից հետո շուտով, 1380 թվին, Փարիզում ապստամբություն բռնկվեց. ապստամբները պահանջում եյին վերացնել չափազանց ծանր հարկերը, վորոնք հարկավոր եյին Անգլիայի դեմ մղվող պատերազմի կարիքները հոգալու։ Արքայազն թեռամակալները սկզբում զիջումներ արին, բայց վորոշ ժամանակից հետո վերականգնեցին այդ հարկերը, վորի հետևանքով Փարիզում 1382 թվին նոր ապստամբություն ծագեց։ Վոտքի կելան մանր վաճառականները ու. յննքամավարպետները։

1382 թվի շարժումը պատժվեց մեծ կոչվեց ջարդերից (maillotins) ապստամբություն, վորովհետև ապստամբները զինվորականից վերցրին մարտական մուրճերը և զինվեցին դրանցով։ Ապստամբները սկսեցին ապաստել հարկահավաքներին, ցրել քաղաքի պաշտոնյաներին, բանտերից ազատեցին կալանավորներին։

Մանրն այդ ապստամբությունն անհաջողությամբ վերջացավ, վորովհետև այն արագությամբ փոխվեց ընդհարման՝ քաղաքային ընակչության բարձր խավերի մեջ, մի կողմից Փարիզի բուրժուազիայի վերնաշերտերի և մյուս կողմից մանր վաճառականների ու յննքամավարպետների մեջ։ Այդ շարժման արձագանքները նկատվում եյին նաև գավառներում, մի շարք քաղաքներում։ Ճնշված վոտքի կելան նաև գյուղացիները (ավյալս կոչված՝ tuchins—չքավորների շարժում)։

Ձնոպալներին հաջողվեց ճնշել այդ բոլոր ապստամբությունները։ Ձնոպալների հաղթությունը զգալիորեն հնչացավ այն հանգամանքով, վոր բուրժուազիան վախենում եր ժողովրդական ստորին խավերի շարժումներից, յննքամավարպետների և մանր վաճառականների շարժումներից, ինչպես նաև գյուղացիական նոր ապստամբության ընարավորություններից։

1413 թվի սկզբին հրավիրվեցին գլխավոր շտատները։

Նրանք հանդես չեկան մի շարք բողոքներով՝ ընդդեմ քաղաքական վարչության անասունների չարաբաստիկությունների, իսկ այդ վարչությունը գանձում էր ֆեոդալական խմբակների ձեռքում։ Նրանք այդ չարաբաստիկությունների դեմ պայքարելու մի ամբողջ ծրագիր առաջադրեցին։ Փարիզի բուրժուազիան պաշտպանում էր գլխավոր շտաբների պահանջները։ Նրանց կողմն անցավ նաև բուրգունգական հնբցոցը, որ աշխատում էր քաղաքացիների մեջ հեղնաբար գտնել։

Բայց գլխավոր շտաբներն անզոր էլին կենսագործելու իրենց ծրագրերը։ Այդ ժամանակ Փարիզի արհեստավորներն ու մանր առևտրականները, որոնք զրկված էլին հարկերի ծանրությունից և գլխավոր շտաբների անզորությունից, ապստամբություն բարձրացրին անասնավաճառ Կաբոշի առաջնորդությամբ,—որի անունով այդ շարժումը կոչվեց կաբոշիենների ապստամբություն։ Ապստամբները գրավեցին Բաստիլիա բերդը, որ նոր էր կառուցված։ Նրանց պահանջով հրատարակվեց Մեծ օրդոնանսը (1413 թ. մայիսին)։ Այդ օրդոնանսը նախատեսում էր վարչական, ֆինանսական և դատական անճշտությունների վերացման մի ծրագիր։ Ապստամբները մահապատժի ենթարկեցին մի շարք անձանց, որոնց հանցավոր էլին համարում ժողովրդի քշշվառ դրության համար։ Շարժումը ուզեց վերածել Փարիզի շահագործվող չքավորության ապստամբության բուրժուազիայի դեմ։ Վախեցած բուրժուազիան շտապեց արմանյակների դռքերը նետ քաշել քաղաք։ Բուրգունգական հնբցոցը ապստամբներին քաշեց իրենց բախտին։ Արժանյակները ոտկայի դատաստան անասան ապստամբների հետ։ Մեծ օրդոնանսը վերացվեց։

Հարյուրամյա պատերազմի վերսկսումը

Մինչ այդ անգլիացիները ամեն կերպ աշխատում էլին ոգտագործել այն գժտությունները, որ այդ ժամանակ տեղի էլին ունենում Ֆրանսիայում, վերսկսվի վճռական գործողություններին անցնելու։ Նրանց գեպի այդ էլին մղում նաև ուրիշ պատճառներ։ Այդ ժամանակ իշխող Լանկաստերների գինաստիան ձգտում էր արտաքին ակտիվ քաղաքականության, մի կողմից նրա համար, որպեսզի Անգլիայում հանգստացնի ժողովրդական շարժումը, մյուս կողմից՝ որպեսզի յոլա տա ֆեոդալների։ Ձգտումներին՝ կողոպուտներ և ռազմական փոնագրավումներ կատարելու։ Բուրգունգական հնբցոցը դաշինք կնքեց անգլիացիների հետ։ Այսպիսով անգլիացիների համար չափազանց բարենպաստ պայ-

ժանիք ստիպվեցին պատերազմը վերսկսել։ 1415 թվին Ագինկուրի մոտ տեղի ունեցած հակառամարտում ֆրանսիացիք սոսկալի պարտություն կրեցին։ Անգլիացիներին հաջողվեց շատ արագ գրավել Նորմանդիայի ամբողջ հյուսիսը։ 1418 թվին բուրգունդական հերցոգ Հովհաննէս Անվախը գրավեց Փարիզը, ուր արժանյաններն ոտնակոխ էին գազանակերպեց։ 1420 թվին անգլիական թագավոր Հենրիխ V-ը Տրուայում հաշտություն կնքեց Կարլ VI-ի հետ, որին բուրգունդացիները դեռ էլի պահում էին գահին։ Դաշնագրի համաձայն Հենրիխ V-ը ամուսնացավ Կարլ VI-ի դստեր Կատարինեի հետ և դարձավ Ֆրանսիայի թագաժառանգ, իսկ հետագայում —Կարլ VI-ի մահանից հետո վերջում Հենրիխ V-ը մտավ Փարիզ, ուր մի քանի օրից հետո հրավիրվեցին գլխավոր չտաանները, որոնք հաստատեցին Տրուայի դաշնագրի բոլոր կետերը, այն գոհունակությամբ, որ Ֆրանսիան գտնվում էր անգլիական պրովինցիայում։

1422 թվին Հենրիխ V-ը մեռավ, թողնելով իրեն ամառկան վրդովմունք, Հենրիխ VI-ին։ Մի քանի ամսից հետո մեռավ Կարլ VI-ը։ Նրա վրդի Կարլ VII-ը, որ Տրուայի դաշնագրի համաձայն զրկված էր ֆրանսիական գահից, հետացավ դեպի հարավ, Լուարայի մյուս կողմը, ուր թագավորի սիրտը ընդունեց։ Այսպիսով Ֆրանսիայում ժամանակ չունեցավ մեկ թագավոր,— հյուսիսում Հենրիխ VI-ը, իսկ հարավում Կարլ VII-ը։ Ֆրանսիացիների և անգլիացիների միջև պայքարը չարունակվում էր փոփոխակի հաջողությամբ։ 1428 թվին անգլիացիք խոշոր ուժերով նոր հարձակման անցան և այդ տարվա հոկտեմբերին պաշարեցին Օռլեանը, որ Ֆրանսիայի հարավի բանալին էր հանդիսանում։ Օրլեանի շուրջը հաստատ պայքար սկսվեց։

Ժաննա դ'Արկ

Այդ ժամանակ կյանքն է գալիս հոյակապ ժաննա դ' Արկը։ Ժաննա դ' Արկի մասին բազմաթիվ լեգենդներ են ծագել։ Նրա գործունեությունը մեզի իդեալականացնում է նրան, ինչպես այդ անում էր կենդանի միտքաանական սրտագրքան, մեզի պատկերում է կրքոտ հայրենասեր մեծ, նպատակ ունենալով պատճառել անել կաթոլիկական լեգենդը,—ինչպես վարվից Վոլտերը։ Մանրն ներկայում ժաննա դ' Արկի պատմությունը բավականաչափ հայտնի չե մեզ, այդ նորերի ազբյուրներն այնքան լավ են ուսումնասիրված, որ մենք կարող ենք պարզ գաղափար կազմել այդ մասին, քան ով էր նա և պատմական ինչ դեր էր խաղում։

ժաննա դ' Արկը մի գեղջկուհի էր արևելյան Ֆրանսիայից, Դոմրեմի գյուղից, որ գտնվում էր Շամպանի և Լոթարինգիայի

ժիչին։ Նրա քաղաքական կեցվքումն մենք տեսնում ենք այն տրամաբանությունները վորոշակի հայտանիշը, վոր այն ժամանակ տիրում էին Ֆրանսիական պյուրոյքրատիայի մեջ, վորը սոսկալի քայքայվել էր անգլիական վարձկանների քաշաններից, ինչպես նաև Ֆրանսիական ֆեոդալական խմբակների պայքարից, մասնավորապես բուրգունդցիների գործողություններից։ Պյուրոյքները այդ ժամանակ հույս էին դնում քաղաքորական իշխանության վրա, վորը պետք է հաշիվները մաքրեր անգլիացիների հետ և Ֆրանսիայի ներսում վերջ տար խռովություններ։

Ժաննա դ'Արկը համոզված էր, թե իր միսիան այն է, վորպեսզի Ֆրանսիան ազատի անգլիացիներից և Ռեյմսում թագադրի Կարլ VII-ին, վորով վերջնական իշխանությունը վերընական սանկցիա կտր տրվում։ Ժաննա դ'Արկն այդ համարում էր սուրբ կամքի կատարում։ Նա հավատում էր, վոր իր միսիան ժամանակով ԵՔ՝ ասեված ինքը և նրա սրբերը։ Ժաննա դ'Արկին հաջողվեց տեսակցություն ունենալ Կարլ VII-ի հետ և այդ չափազանց անվճռական ու քույլ մարդուն համոզել, վոր վճռական գործողություններ պիտի (1429 թ.)։

Ժաննա դ'Արկին հնարավորություն տվին անցնելու գետի գլուխը, կամ ավելի ճիշտ՝ միանալու գորքերին, վորոնք գնում էին Ռեյմսը վերկնչում ճիշտ և, նրա տրամադրության տակ կային փորձված գորապետներ, բայց նա անմիջականորեն մասնակցում էր ճակատամարտներին։ Նա ասպետական զրահ էր հագնում և գորքերը առնում նրա չորեքը, անկասկած, մեծ չափով վոգևորում էր մարտիկներին։ Նրան հաջողվեց Ռեյմսին ազատել պաշարումից։ Ժաննա դ'Արկին մասամբ ոչնչեց այն հանգամանքը, վոր այդ ժամանակ Ֆրանսիայում վատացավ անգլիացիների դրությունը, վորովհետև բուրգունդական հերցոգը, չկրկնով իր տիրույթները կորցնելուց, պատրաստվում էր անցնել Կարլ VII-ի կողմը։

Ռեյմսին տպատելուց և անգլիացիներին մի չորք ուրիշ քաղաքներից արտաքսելուց հետո, Ժաննան քաղաքորի հետ մեկնեց Ռեյմս, վորտեղ կատարվեց թագադրի հանդիսավոր թագադրությունը։ Դրանից հետո Ժաննա դ'Արկն իր միսիան ավարտված համարեց և քաղաքորին խնդրեց ազատել իրեն, բայց, ինչպես չեռանգով արտահայտվում է Մարքքը, Կարլ VII-ը—այդ անասունը—չցանկացավ բաց թողնել Ժաննա դ'Արկին, ձգտելով նրան օգտագործել պատերազմը շարունակելու համար։ Միևնույն

պայատականները, վորոնք գիտեն երկար ժամանակ գյուղացի աղջիկ ապրելուց հետո, չսպասելով նրանից ապաստել, հանձնվեցին Ժան դ'Արկի ողորմածությանը, վորպես զի Արկին իր իրավասով ստիպված եր նահանջել մինչև քաղաքի գարպատները, այդ գարպատները նրա առջև փակվեցին։ Բուրգունդցիները նրան գերի վերցրին և ծախեցին անգլիացիներին (1430 թ.)։

Անգլիացիները նրա դեմ յնկեղեցական գատ սարքեցին, վորին մասնակցում եր Ֆրանսիական հոգևորականությունը, գլխավորապես Փարիզից։ Գատը տևեց չոր ուսնենում Ռուանում, Նորմանդիայի գլխավոր քաղաքում, վոր անգլիացիների հնձակման եր Ֆրանսիական տերիտորիայում։ Այդ գատի գլուխ եր կանգնած Կոշոն (Cauchon) յեպիսկոպոսը. Ֆրանսերեն հասարնչուն cochon բառը նշանակում է խոզ։ Այս պատճառով ել Մարքսը գատարանի նախագահին խոզ է անվանում։ Ժաննային մեզադրում եին կախարդության և կեղծ մարգարեության մեջ։

Ճարպիկ է, վոր նրան խոչտանգումների յենթարկեին։ Դատավարության հետևանքով նրան մահապատժի գատապարտեցին և այրեցին Ռուանում (1431 թ.)։

Այս մահապատիժն անգլիացիներին վոչ մի ոգուտ չբերեց։ Ընդհակառակը նրանց գործը սասնում եր տրված։

Հարյուրամյա պատերազմի վերջը

Համաժողովրդական վերելքը, վոր այնպես ցայտուն արտահայտվեց Ժաննա դ'Արկի գործունեության մեջ, կարլ VII թագավորի չուրջը հավաքեցրեց քիչ գյուղացիներ, քիչ ազնվականներ, քիչ բուրժուազիային։ Բուրգունդական հերցոգը, վորի հետ յերկար գոչինգներ սրելուց հետո անգլիացիները ստիպեին հաշտության պայմաններին, վերջնականապես խզեց իր կապն Անգլիայի հետ, այն պատճառով, վոր հայտարերվել եին Անգլիայի գիտավորությունները նիդերլանդների բռնագրավելու ուղղությամբ, և անցավ կարլ VII-ի կողմը։ Անգլիացիները մի շարք անհաջողություններ կրեցին, նրանց ակնկին կորցնել այն ամենը, ինչ վոր ձեռք եին բերել Ռուան Անգլիայում քաղաքական իշխանությունը յերկատած անկում եր ապրում. գահի շուրջը պայքար եր տեղի ունենում ֆեոդալական խմբակների մեջ, իշխանության համար։ 1450 թվին Նորմանդիայում յերկար գոչոր տիրապետությունից անգլիացիների ձեռքում մնաց միայն Կալեն։ 1453 թվին ավարտված Հարյուրամյա պատերազմը նրանց կողմից

տանուլ տվեց։ Բնա անպլիացիներն դեմ մղված պատերազմի ժամանակ Կարլ VII-ին վիճակվեց պայքար մղել քազավորական տան իշխաններուն դեմ, որոնք չէին ցանկանում հրաժարվել բաժանելամիտքային ինքնուրույն իշխաններուն արտոնյալ իրավունքներից և կենտրոնացնել մի պետության, որին նրանք մասնակից դարձրին նաև գոճիներին—ապագա քազավոր Լյուդովիկոս XI-ին, որը մինչև իր հոր կյանքի վերջը քիչ մնաց նրան։ Միակ Կարլ VII-ին հաջողվեց արտաքին լիկվիդացիայի չենթարկել այդ դավադրությունը, որ կոչվեց «պրագերիա» (Praguerie)։—քան չնչին չնչական հուսյաններուն շարժման կապակցությամբ, որ հավանաբար վատ չէր, բնչ տեղի չէր ունենում։

Քազավորական իշխանության ամրապնդումը Կարլ VII-ի որոք

Կարլ VII-ի օրոք (1422—1461 Ք. Ք.) տեղի ունեցավ քազավորական իշխանության նոր ամրապնդում, որ տեղի ունեցավ մի շարք կարևոր ռեֆորմների շնորհիվ։

Բյնավոր շատացները, որ հրավիրվել էին 1439 թվին, քազավորին քուլ տվին մեկ ընդմիշտ գանձել հողային հարկ, այսպես կոչված՝ տալլյ 1 միլիոն 200 հազար լիվրի չափով, մշտական զորք պահելու համար։ Այսպիսով ձևավորվում, բացի մինչ այդ գոյություն ունեցած պահպան անուղղակի հարկերից (հարկեր առևտրական գործարքներից, խմիչքներից, ապրյց և այլն), մտցվում և մշտական տարեկան հարկ—տալլյ։

Միլուս կարևոր ռեֆորմը մշտական զորք ստեղծելն էր։ Ձևավորվում ռազմական սիստեմը հիմնվում էր սկզբում ֆեոդալական աշխարհագրքի, իսկ հետո—վարձու զորքի վրա։ Կարլ V-ը ձանրույքյան կենտրոնը փոխադրեց վարձու զորքի վրա։ Բայց վերջինս նույնպես մի շարք անհարմարություններ ուներ։ Դա մշտական զորք չէր, վարձվում էր միայն պատերազմի դեպքում և այն վերջանալուց հետո արձակվում էր։ Մենք տեսանք, թե այդ զորքն ինչպես էր իրեն վարձատրում բնակչության հաշվին։

Կարլ VII-ը առաջինն չհրաժարվեց վարձկանության սիստեմից։ Նրա օրոք շարունակում էին ոգտվել վարձու զորքերով, բայց հիմնականում նա սկսեց հենվել մշտական զորքի վրա։ Ինչչին բաժանվում էր յոթնու մասի։ Բրանցից մեկն այսպես կոչված՝ քազավորական ասենապան կոկանների էին, որոնք իրըն կայազորներ տեղավորված էին քաղաքներում, որոնց հոչվին էլ պահվում էին։ Նրանք բաժանվում էին փոքր կոկաններին—

ընդգրկելը։ Ուշագրավ է, որ ընդգրկելն ամենակարևոր էր հենց ուժեղ և հետևապես—ազնվամորիներ և ներգրկվելը, քաղաքական առնետության այդ գործի, ամենամեծ հեռանկարով մտածում էին ամեր ազդեցիկները, որոնց չէին բավականանում իրենց մեծ կալվածքների տիրապետությունը, եթե այդ հատկությունը լավ չէր վարձատրվում։ Զորքերի մյուս մասը կազմում էին ազատ նետաձիգները (francs archers), որոնք այդպես էին կոչվում, որովհետև ազատ էին հարկերից։ Նրանք կոմպլեկտավորվում էին այն ժամանակվա Ֆրանսիայի 16 հազար ծխերում, 50 տնից մի նետաձիգ։ Նրանք պետք է ամեն տարի ամեն հավաքվելին ռազմական ուսուցման համար և իրենցից ներկայացնում էին մշտական ռեզերվ, որտեղից կարելի էր զինվորական ուժ վերցնել։

Սակայն ազատ նետաձիգները, որոնք իրենց ժամանակի միայն աննշան մասն էին հատկացնում ռազմական պարապմունքներին, աշքի չէին ընկնում մարտական բանի հատկություններով, և Կարլ VII-ի հաջորդը, Լյուդովիկոս XI-ը, ազատ նետաձիգներին վերակազմակերպելու անհաջող փորձերից հետո արձակեց նրանց մի մասը և նրանց կրկին փոխարինեց ամրակրկյա վարձկաններով։ Այնուհետև Կարլ VII-ի որդի սկսեցին հատուկ ուշադրություն դարձնել հրետանուն, որ կարևոր դեր էր խաղում պաշարողական գործողությունների դեպքում, բայց դրանք այն ժամանակ ռազմական գործողությունների երկրորդ մասն էին կազմում։ Սակայն հրետանու զարգացման գործում վճռական տեղ շարժեց տեղն միայն Լյուդովիկոս XI-ի որոք, երբ Ֆրանսիայում առաջվանից հզոր հրետանի, որ այն ժամանակ լավագույններից մեկն էր Եվրոպայում։

Մշտական հարկերը և մշտական բանակը, քաղաքների զարգացումով ֆեոդալական աշխարհագրերից և գյուղացիական տատանումներից անկախ, նրան քաղաքական հզոր գինք էին տալիս։

Ռազմիբեներ Ֆիլիպոսական վարչության մեջ

Կարլ VII-ի քաղաքականության նպատակը պետք է նշել մի երկարատև—քաղաքական իշխանությունն ամրացնելու նպատակով բուրժուազիայի դրժամական հատուկումների հնազանդող ոգուգործելը։ Քաղաքների փոխարեն բավականանում պատերազմական և այլ նպատակների համար։ Միմիայն տալան բավական չեր և հարկավոր եղավ փոխատուությունների դիմել։ Քաղաքներից

փոխառությունները կիրառում են նրան վազուց, դեռ XIV դարում։ Հարյուրամյա պատերազմը խոշոր չափով ժղվում էր այդ փոպերով, որոնք այդպիսի ճանապարհով նրան ստացվում։ Քաղավորը ստիպված էր կինում գրամ վերցնել հարավ-ֆրանսիական բանկիրներից, որոնք գումար ժղթքին խոսյացինեցրին։ Բայց փորվհետև նրա համար շատ գժվար էր իր պարտքը վճարել վարկատուներին, ուստի իրր կապալ նրանց տալիս էր այս կամ այն հիմնադուանները (անուղղակի հարկերի, ապի հարկի գանձում և այլն)։ Դրա հետևանքն այն էղավ, որ բուրժուազիայի ներկայացուցիչները ներգրավվեցին քաղավորական վարչության գործառնության մեջ և քաղավորական խորհրդում պատասխանատու տեղեր գրավեցին (Ժան Բյուրո, Ժակ Կեր և այլք)։ Առանձնապես հետաքրքիր կարիերա ունեցավ Ժակ Կերը, որ Բուրժից էր, այն ժամանակվա Ֆրանսիայի ամենահարուստ մարդն էր և քաղավորից ազնվական տիտղոս ստացավ։ Նա իր կարողությունը ձեռք բերեց գլխավորապես Արևելքի հետ ունեցած առևտրով։ Մոնպելյեում և Մարսելում նրա գրասենյակները վաճառում էին համեմունք, մետաքսե գործվածքներ և սրուկներ, որոնք բերվում էին Արևելքից, և իրենց հերթին գանազան ապրանքների հետ նաև ոսկեմանյուքներ էին արտահանում Արևելք։ Ժակ Կերը բուն Ֆրանսիայում մեծամասնակ հանքեր էր շահագործում։ Իր հարստությունների ամման շնորհիվ նա կուտով քաղաքական մեծ ազդեցություն ձեռք բերեց։ պետական վարչության մեջ մի շարք անհանգիստ պաշտոններ էր գրավում, իսկ 1442 թվից գործառ քաղավորական խորհրդի անդամ։ Սակայն Կերի վերջը սխալ էղավ։ 1451 թվին իր բազմաթիվ քիմամիներին մեղադրություններով նա ձերբակալվեց, զրկվեց իր ամբողջ կարողությունից և ստիպված էղավ իր կյանքն ավարտել տասը տարի բանտում։

Սակայն պետք է ասել, որ Կերի անկումը քաղաքականություն և հանդիսանում է մի կարգ VII-ի բուրժուական խորհրդականների ազդեցությունը սկսում էր ավելի և ավելի ուժեղանալ։

Պետական պարտքը, հարկերի գանձումը, կապալները,— այս բոլորը գործեն բուրժուազիայի նոր հարստացման, Ֆրանսիայում գրամական կապիտալի նոր ամման ապրյուր։

Քաղավորական իշխանության հետագա ուժեղացումը, նրա վերջնական ամրապնդումը և ֆեոդալական մասնատվածության հաղթահարումը տեղի չի ունենում Լյուդովիկոս XI-ի քաղավորության ժամանակ (1461—1483 թ. թ.)։

Լյուդովիկոս XI և Շառլոթայի միավորումը

Լյուդովիկոս XI-ի կառավարման առաջին չորս տարիներն անընդատ կռիվ էին քաղաքական իշխանության համար։ Քաղաքի դեմ ուրբանյան իշխաններից և խոշոր ֆեոդալներից, նաև Բուրգունդացու դյուքությունից, կազմվեց կոալիցիա, այսպես կոչված՝ հասարակական բարօրության Լիգա, որը Լյուդովիկոս XI-ին հարկադրեց մի շարք խոշոր զիջումներ անել, որոնք նայելով նախկին դահի վարկը։ Միևնույն ժամանակ ժանիվրների և հարպիկ ինտրիգների ճանապարհով, ոգտվելով այդ ֆեոդալների միջև եղած լկրկպատակությունից, բուրգունդական գործով հերցոգի դեմ նախուն զրպռելով նրա հարևաններին,—որոնց նա չարունակ ոգտագործում էր,—Լյուդովիկոս XI-ին հաջողվեց նորից ամրապնդել քաղաքական իշխանությունը։

Լյուդովիկոս XI-ի ժամանակ գրեթե ամբողջովին ավարտվեց Շրանսիայի տերիտորիալ միավորումը։ Այստեղ ամենից առաջ պետք է մատնանշել այն մի քանի կերկրների միացումը քաղաքական գումարին, որոնք Շրանսիայի սահմաններից դուրս էին այդ բառի իսկական իմաստով։ Լյուդովիկոս XI-ի օրոք միացվեց Պրովանսը, որը գտնվում էր Հռոմեական Սրբազան կայսրության սահմաններում։

Պրովանսի միացումը բացի քաղաքական գումարի տերիտորիալ ամբից, ուներ նաև տնտեսական խոշոր նշանակություն։ Այդ մարզն անմիջականորեն կից է Միջերկրական ծովին։ Պրովանսը Միջերկրածովյան առևտրի կարևորագույն ապրանքից մեկն էր։ Այստեղ գտնվում էր Մարսել քաղաքը, որը միջերկրածովյան առևտրում գրեթե նույնպիսի դեր էր խաղում, ինչպես և հյուսիսային Իտալիայի նավահանգստաքաղաքները։ Դեռ մինչև այդ Լյուդովիկոս XI-ը, միջամտելով Արագոնի քաղաքացի Հովհաննես II-ի և Կատալոնիայի միջև եղած գժտություններին, Արագոնին ցույց տված ոգնության համար ստացավ Ռուսիլյոնը։

Վերջապես, միացվեցին մի ամբողջ շարք տերություններ, որոնք գտնվում էին Շրանսիայի ներսում։ Լյուդովիկոս XI-ը քաղաքական ուրատասավոր հարպկությամբ կարողանում էր միջամտել առանձին անձերի գործերին և ամուսնությունների միջոցով, ոգտագործելով անպտուղ դինաստիաների վերջանալը, և ոգտվելի բռնության համապարհով միացնել նրանց տերությունները իր գումարին։

Առաջարկ Լյուդովիկոս XI-ը ֆրանսիական գահի վրա շատ հնարագիտությամբ ու գեղեցիկ ներկայացնում Լյուդովիկոս XI-ի գլխավոր հակառակորդներից մեկը, բուրգունդական հերցոգ Կարլ Քաջը, երան անվանում էր համաշխարհային ասպետ վերջին անբնական հյուսում էր իր վոստայնը։ Այս համեմատությունը չի կարելի անպին չհամարել։ Այդ հիմանդոտ, անբարեհոս մարդը, վոր շարունակ ատամոտում էր ամեն անտակ յերկյուղով, կրոնական մոլեգնություններից, մինչ քաղնվում էր քինամիներից,—անընդհատ հյուսում էր իր վոստային ամբողջ ֆրանսիայում, գիվանագիտական բարդ բնարերգներ էր յարում։ Նա իրեն էր ճանաչում մանր ազնվականության և բուրժուազիայի շարքից գուրս յեկածներին, ամեն կերպ աշխատելով ատորացնել խուզոր աներևույթներին։ Նրա մոտ քաղաքիկ ատաքերկրացիներ էլին ծառայում։ Իր կյանքի վերջին տարիներում, շարունակ վախենալով իր կյանքից, նա իրեն շրջապատեց շատ անգլիական գվարդիայով և առանձնացավ Պլեսսի-լե-Տուր կոչված մոաչչ, ամրացված ամրոցում, վորին առանց Քուչչավուքյան մոնենալն արգելված եր և վորտեղ նա գամանությանը մոլուցքներից անցնում էր բարեպաշտության պոռթկումներին։ Լյուդովիկոս XI-ը ուներ մի գլխարկ, վորից կախված էին զանազան սրբապատկերներ, համայլներ, տապանիկներ, սրբերի փոքրիկ արձաններ և այլն։ Նա հաճախ վերցնում էր այդ գլխարկը և ագոթում գրա առաջ։

Լյուդովիկոս XI-ի ամենամտանգավոր ախոյանը բուրգունդական հերցոգ Կարլ Քաջն եր։ Քաջ անունը Քերևս վոչ այնքան ճիշտ թարգմանություն է Téméraire բառի, վոր ավելի շուտ նշանակում է անխոհեմ մարդ։ Կարլը Լյուդովիկոս XI-ի հատարյալ հակապատկերն եր։ Այդ իսկապես վոր անխոհեմության չափ քաջ մարդ եր, մի տապետ՝ հերցոգական գահը նըստած։ Նա և Լյուդովիկոս XI-ը քինամիներ էլին։ Նրանց քինամի յեր գարձնում վոչ միայն քաղաքական շահերի ներհակությունը, այլև նրանց բնավորությունների ու սեմպեթամինների տարբերությունը։ Կարլ Քաջի սիրություններն էլ սպասես իրենցից ներկայացնում էլին իրար չմիացված յերկու անբիտորիաներ—մի կողմից Նիդերլանդները, մյուս կողմից Բուրգունդիան։ Կարլ Քաջի քաղաքականությունը նպատակ ուներ միավորել այդ յերկու անջատ մասերը և ստեղծել ընդհանուր, կոմպակտ տերիտորիա, վերածելով այն թագավորության։ Այս հողի վրա նա

մյասական ընդհարումներ էր ունենում Լյուդովիկոս XI-ի հետ, որն իր սովորական դիվանագիտական ոգիով կարողանում էր ազատագրվել Կարլ Քրիպտի վնասերը նրա հաշիվներից հետո։ Կարլ Քրիպտը միշտ ընդհարվում էր լոթարինգյան հերցոգների և չվնյցարացիների հետ, որոնց մեծ կերպ խրտչեցնում էր Լյուդովիկոս XI-ը, նրանց ֆինանսական ոգնություն էր ցույց տալիս Կարլ Քրիպտի ընկավ չվնյցարացիների և լոթարինգյանների հետ նոանների մոտ մեծ ատելություն էր (1477 թ.)։

1477 թիվը հանդիսանում է բուրգունդական տան հերոսության կործանման տարի։ Լյուդովիկոս XI-ը գրավից Բուրգունդական հերցոգությունը։ Կարլ Քրիպտի տիրույթներից Ազատ մասը—Նիդերլանդները մեծ մասը և Բուրգունդական կոմսությունը (Ֆրանշ-Կոնտե) բաժին ընկան նրա միակ դստերը, Մարիա Բուրգունդացուն, որը նույն 1477 թվին ամուսնացավ Ավստրիայի III կայսեր որդու, Մաքսիմիլիան Հաբսբուրգի հետ։

Բուրգունդական հողերի միացումից հետո Ֆրանսիան կարող էր գրեթե ամբողջական համարվել։ Գետ Ռուսի երկին վոչ մեծ բաժնեկցվածքներ, բոլոր Լյուդովիկոս XI-ին հաջողվից գրանց ել հպատահարել։ Նրա քաղաքականության վերջում Ֆրանսիայի սահմաններում կային միայն չերկու տերիտորիաներ, որոնք չէին ամել քաղաքական դաշնակ մեջ։ Ամենից առաջ այդ կամ քաղաքն էր իր ակրուգով, որը գանվում էր անգլիացիների տիրապետության տակ, և Բրետան հերցոգությունը, որը քաղաքական դաշնակ մեջ մտավ XV դարի վերջում, 1491 թվին։ Բրետանի միացման տարին կարող է համարվել Ֆրանսիական տերիտորիայի վերջնական միավորման տարեթիվ։

Լյուդովիկոս XI-ը խուսափում էր գլխավոր չատաներին դիմելուց։ Նա այդ չատաները հրավիրեց միայն մի անգամ, Տուրում, 1468 թվին,—ֆեոդալների կոալիցիայի և Կարլ Բուրգունդացու դեմ իր մղած պայքարի ամենավտանգավոր մոմենտին։ Ընդհան չատաներից, նա ոժնեցնում էր հարկային ենթումը։

Ուզդակի հարկերի ահման հետ մեկտեղ,—Լյուդովիկոս XI-ի օրոք տույլան 3—4 անգամ ավելացավ,—մենք նկատում ենք նաև, վոր ոժնեցնում և բուրժուազիայից փոխառությունները կենքերս սիստեմը և արագ աճում են անուղղակի հարկերը։

Լյուդովիկոս XI-ը Ֆրանսիայի առևտրի ու արդյունաբերության ամբ հաձախում էր արքայական գանձարանի հարստացման կարևորագույն պայման։ Արդյունաբերությունը զարգացնելու ընորհիվ պետությունը հնարավորություն էր ստանում չնչին մաքսեր սահմանելու, այլ ընդհակառակը, իր ապրանքները արտահանել արտասահման և արդիպով մեծ քանակությամբ քաղաքին մետաղներ ներմուծել Ֆրանսիա։ Լյուդովիկոս XI-ի օրոք մեծ աշխուժ առնում ինչ ոչ սխտեմի սահմանը, որը զարձավ Ֆրանսիական արտոլյուտիզմի արդյունաբերական սիստեմ. այսինքն մերկանտիլիզմի սիստեմ, որը առաջին հերթին հենվում էր առևտրական դրական բալանսի վրա։ Այստեղ քաղաքական իշխանությունը յուրահատուկ գեր էր խաղում։ Լյուդովիկոս XI-ը, փոխանակ չնկատելու նոր ապրյուրներ գտնել, աշխատում էր բուրժուազիային մղել գեպի նոր ձեռնարկումներ։ Նա գալբանում էր, որ Ֆրանսիայում բուրժուազիան չափազանց անշարժ է, չի ձգտում նոր, համարձակ գործեր կատարել։ Լյուդովիկոս XI-ը ձգտում էր ստեղծել Ֆրանսիական վաճառականների ընկերություն, Արևելքի հետ առևտուր անելու համար։ Վաճառականները չնաժանձայնվեցին, առարկելով, որ իրենք չունեն մեծ բավականաչափ կապիտալներ, մեծ փորձ, մեծ կապեր, որպեսզի այդպիսի խոշոր ձեռնարկությանն գործեր, բայց Լյուդովիկոս XI-ի համար ընորոշ է հենց միայն այդ ժողովուրդը։

Լյուդովիկոս XI-ը Լիոնի արդյունաբերողներին սկսեց դրազվել մետաքսի գործվածքների մշակումով։ Սկզբ նրանք սկզբում դիմադրել այդ նախաձեռնությանը, քաղաքը Լիոնին սպառնաց, որ նրանից կվերցնի բոլոր առևտրական արտոնությունները։ Իսկ Լիոնում քաղաքի աշխուժությամբ հիմնվեցին առնավաճառներ, որոնք շուտով նահանջելին մեծ առնավաճառներ։

Ամենևնան Լյուդովիկոս XI-ը ձգտում էր Ֆրանսիական արդյունաբերությունը զարձնել ներքորտային։ Նա ժողովը էր Ֆրանսիական ապրանքների ընդհանուր ցուցահանդես կազմակերպել Լոնդոնում։ Այդ ցուցահանդեսը չկայացավ Սպիտակ և Կարմիր վարդի պատերազմի պատճառով, բայց այդ գաղափարը զարձյալ արժանի չի ուշադրության։

Այսպիսով քաղաքական իշխանությունը, ամեն կերպ ձգտելով չահագործել բուրժուազիայի առող հարստությունը, իր չահերի համար խթանում էր այդ աճը։

Լուդովիկոս XI-ը Ֆրանսիայի առևտրի ու արդյունաբերության վրա հատկապես իր արքայական գանձարանի հարստացման կարևորագույն պայման։ Արդյունաբերության զարգացման շնորհիվ պետությունը հնարավորություն էր ստանում չնչին մասը ապրանքները, այլ ընդհակառակը, իր ապրանքները արտահանել արտասահման և այդպիսով մեծ քանակություն մետաղներ ներմուծել Ֆրանսիա։ Լուդովիկոս XI-ի օրոք սկսեց արդեն տեսնվել ևոր ոճի սխտեմի սպիտակ, որը զարձավ ֆրանսիական արտադրության արդյունաբերական սիմվոլ, այնինչ մերկանափիլիզմի սիմվոլ, որը առաջին հերթին հենվում էր ատևտրական դրական բալանսի վրա։ Այսպես քաղաքական իշխանությունը յուրահատուկ գեր էր խաղում Լուդովիկոս XI-ը, փորձելով չեզոքացնի նոր ապրյուրներ գտնել, աշխատում էր բուրժուազիային մղել գեպի նոր ձեռնարկումներ։ Նա գայրանում էր, որ Ֆրանսիայում բուրժուազիան չափազանց անշարժ է, չի վատահանում նոր, համարձակ գործեր կատարել։ Լուդովիկոս XI-ը ձգտում էր ստեղծել Ֆրանսիական վաճառականների ընկերություն, Արևելքի հետ առևտուր անելու համար։ Վաճառականները չհամաձայնվեցին, առարկելով, որ իրենք չունեն վիճ բավականաչափ կապիտալներ, վիճ փորձ, վիճ կապեր, որպեսզի այդպիսի խոշոր ձեռնարկությանը գործը, բայց Լուդովիկոս XI-ի համար բնորոշ է հենց միևյն այդ ժամանակացումը։

Լուդովիկոս XI-ը Լիոնի արդյունաբերողներին ստիպեց դեմ գալ մետաքսե գործվածքների մշակումով։ Սերը նրանք սկսեցին դիմադրել այդ նախաձեռնությանը, քաղաքորը Լիոնին սպասեց, որ նրանից կվերցնի բոլոր առևտրական արտոնությունները։ Իսկ Լիոնում քաղաքորի աջակցությամբ հիմնվեցին ստեղծագործանները, որոնք շուտով նահանգրին ծնեի ստեղծագործները։

Ամենուհան Լուդովիկոս XI-ը ձգտում էր Ֆրանսիական արդյունաբերությունը զարգացնել եքսպորտային։ Նա ժամանակ էր Ֆրանսիական ապրանքների ընդհանուր ցուցանիշը կազմակերպել Լոնդոնում։ Այդ ցուցանիշը չկայացավ Ռպիտակ և հարմիր վարդի պատերազմի պատճառով, բայց այդ գաղափարը զարգացավ ավելի ուշ ժամանակներում։

Այսպիսով քաղաքորական իշխանությունը, ամեն կերպ ձգտելով շահագործել բուրժուազիայի ամեն հարստությունը, իր շահերի համար խթանում էր այդ ամը։

Լյուդովիկոս XI-ի մահից հետո գահ նստեց նրա փոքրահասակ որդի Կարլ VIII-ը, որի մանկական տարիների քնարակրությունը հիմնականում շարունակեց Լյուդովիկոս XI-ի քաղաքականությունը։

1484 թվին Տուրում հրավիրվեցին գլխավոր շտատները։ Հետաքրքիր է, որ 1484 թվի այդ շտատներին գնդապետաների նախագահությամբ։ Այդ նախագահությունը պահանջել էր առաջադրված իշխանել հարկերը, ինչպես նաև քաղաքների իշխանությունները սահմանափակել գլխավոր շտատներով։ Գնդապետները խիստ քննադատության ենթարկեցին Լյուդովիկոս XI-ի ավտոկրատական քաղաքականությունը և պահանջեցին բուրգուական դեկրետ տարում կանոնավոր կերպով հրավիրել շտատները։ Սակայն քաղաքական իշխանությունները չեն բավականացել ստրատեգված էր Կարլ VII-ի և Լյուդովիկոս XI-ի քաղաքականությամբ, այնպես որ չեր վախենում նման պահանջներից։ Գլխավոր շտատները, ստանալով ինչ որ մանրակի զիջումներ և հաստատելով պահանջված հարկերը, արձակվեցին և այնուհետև չեին հավաքվում ավելի 75 տարվա ընթացքում։

XV դարի վերջում ֆրանսիայում արդեն սկսում է կազմվել միասին պետություն։ Բազմաթիվ առանձին մարզեր, ֆեոդալական սիրուհությունները և քաղաքները, որոնք ապրում էին իրենց առանձնացած կյանքով, հիմա միավորվեցին մեկ անբաժանելի։ Ներքին լծքունների հետ միասին սկսեց վերանալ ներքին հաճախ ընդհանուր ֆրանսիական լծքուն (հյուսիսային ֆրանսիայի լծվի հիմունքով) և սկսեց առաջանալ ընդհանուր հուսատքա։ Առաջ առանձին ֆրանսիացիներ էին անվանում միայն հյուսիսային ֆրանսիայի բնակիչներին. բուրգունգացիները, պրովանսացիները, բրետոնցիները, գասկոնցիները իրենց ֆրանսիացիներ չեին համարում։ Հիմա սկսեց գալ դանալ ֆրանսիական ազգը, որպես ողջամիասնական կազմավորված կարգում ընդհանրության[1]։

[1] Ի. Վալլի—«Մարքսիզմը և ազգային-գաղութային հարցը». Պետհրատ, Քաղաքական գրականության հրատարակչություն, 1938 թ., էջ 13։

ԳԼՈՒԽ XXII

ԱՆԳԼԻԱՆ XI—XII ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Ա.Անգլիայի Նորմանդական նվաճումը

1066 Քվի սեպտեմբերին Նորմանդական հերցոգ Վիլհելմը Անգլիայի ափն իջավ իր զորքով, որ կազմված էր Նորմանդական ասպետներից և ֆլամանդական, բրետոնական ու պիկարդիական բազմաքիվ ավանտյուրիստներից։ Այդ սովորական հարձակում չէր։ Վիլհելմն իրեն հայտարարեց Եդվարդ Խոստովանողի (որը մեռավ 1066 Քվի հունվարին) օրինական ժառանգ և ուզում էր գահը խլել վիտենագեմոտի կոզմից ընտրված Հարոլդ Քոզվորից։ Հաստենգսի մոտ Հարոլդի զորքը պարտություն կրեց, ինքը Հարոլդը սպանվեց։ Լոնդոնը, որի վաճառականների քմահաճ քիչ չէին Վիլհելմի կոզմնակիցները, իր դռները բացեց վիրջինիս առաջ։ Դրա համար Անգլիայի նոր տիրակալը հաստատեց Լոնդոնի ազատությունները։ 1066 Քվի դեկտեմբերի 25-ին Վեստմինստերի աբբայությունում Վիլհելմը հռչակվեց Անգլիայի թագավոր, և անգլո-սաքսոնական թագավորների թագը հանձնվեց Նրան։

Ամենամոտ տարիների ընթացքում Վիլհելմը հպատակեցրեց ամբողջ Անգլիան։ Բայց 1069 Քվին յորկցի ամբողջ հյուսիսային մասն ապստամբեց Վիլհելմի դեմ։ Շատ հեմքեր կան կարծելու, որ Նոր ապստամբությանն մեջ գլխավոր դերը խաղաց հյուսիս-արևելյան Անգլիայի բազմաժարդ ազատ գյուղացիությունը, որը հիմա կանգնած էր Նորմանդական ֆեոդալների կոզմից ճորտացվելու վտանգի առաջ։ Գյուղացիների նկատմամբ Վիլհելմի գատաստանը զարհուրելի չէր։ Ծորքի հովիտը, ապստամբության կենտրոնը, վերածվեց անապատի։ Շատ տասնյակ տարիների ընթացքում Անգլիայի այդ ամենաբերգավանգ մասը չէր կարողանում վազքի կանգնել սարսափելի ավերածություններից։ Սարսափը տարածվեց ամբողջ յորկշիռում։ Անգլիան գանվում էր նվաճողի վոտի տակ։

Շուտով (1072 թ.) Տոլանդիայի քաղաքները սուիցված չկռած իրեն ճանաչել իրրև Վիլհելմի վասալ։

Նվաճողները սկսեմ կարող նկին քաղել իրենց հարաբարյան պատղները։ Հողերի կանոնիկացիաները, որ հանանցին Վիլհելմի առաջին իսկ հաջողություններին, յերկրի վերջնական նվաճումից հետո հսկայական չափեր ընդունեցին։ Ընդարատանական գրեթե ամբողջ սղնվականությունը զրկվեց իր սերունդներից։ Վիլհելմը բռնագրավված հողերը բաժանում էր իր զորականներին, ազգմական գործակիցներին և հոգևորականության։ Բարձրագույն հոգևոր պատիերում անգլո-սաքսերը փոխարինվեցին Վիլհելմի հավանավորած մարդկանցով։

«Անկղ գատաստանի պիրք»

Քաղաքների և նորմանդական ֆեոդալների միջև հողերի այդ բաժանման հիշատակարան և հանգիստանում հայտնավոր «Անկղ գատաստանի գիրքը», որ կազմվել է 1086 թվին, բնակչության կոչից ընտրված մարդկանց հարցաքննության հիման վրա։ Այդ գրքում մանրամասն գրի չի առնված, թե յուրաքանչյուր կոմսության վրա կալվածքներն են պատկանում քաղաքներին և վրա կալվածքները—հոգևոր և աշխարհիկ անձերին, յուրաքանչյուր կալվածքում (մանորում) քանի լուծ գութան (կարուկ) կա, վորքան վիլլաններ (լրիվ հողաբաժին ունեցող գյուղացիներ) կան այնտեղ, վորքան բորդարիներ և կոտարիներ (մանր գյուղացիներ), սերվիներ (անազին ստրուկներ), վորքան ազատներ։ Մատնանշվում են նաև կալվածքի գրաժական մոտավոր յեկամուտը։ «Անկղ գատաստանի գիրքը» հանգիստանում և ֆեոդալական Ծեվրոպայի պատմության կարևոր թափուր հիշատակարաններից մեկը։ Վոչ մի յերկրում չի յեղել այդչափ վոչ հողային ցուցակագրություն։ «Անկղ գատաստանի գիրքը» վոչ միայն նվաճողների միջև հողը բաժանելու, այլև գյուղացիական մասսաների հարատևման հույսերան և հանգիստանում։ Ազատ կամ կիսազատ գյուղացիներից շատերը «Անկղ գատաստանի գրքում» գտաված են վիլլանների շարքը։ Այս տերմինը, վոր գեռ անորոշ էր XI դարում, շուտով սկսեց նշանակել հարատև նորմանդական նվաճողների ոժիտացրին կախում ունեցող գյուղացիության շահագործումը և վատացրին նրա իրավական դրությունը։ Նորմանդական նվաճումը կարևորագույն հատվածներ է Անգլիայում ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացման մեջ։

Մակայն «Անկղ գատաստանի գիրքն» ուներ և ուրիշ նպա-

տակ։ Քազավորն ուզում էր ճիշտ գիտենալ իր վասալներից յուրաքանչյուրի ունեցվածքն ու ինկամուտները, որպեսզի դրան համապատասխան ֆեոդալական ծառայություն պահանջեր նրանցից և հարկեր դներ նրանց վրա։ Մենք ունենք ավելորդը այն մասին, որ ԵԱհնգ գատաստանի դիրքը» կազմելը մեծ գժգոհություն առաջացրեց յորկցում։ Բայց այն հանգիստացավ կարևոր մոմենտ Անգլիայում տիրող դատակարգի կազմակերպման և այդ դասակարգի սրգանը—ֆեոդալական պետությունը կատուցելու մեջ։

Քազավորական իշխանության ամրապնդումը

Նորմանդական նվաճումը հանգիստ Անգլիայում քազավորի իշխանության ամրապնդմանը։ Նրլերի—իրենց տիրույթներում ժառանգական տոհմիկ իշխանների—տիրապետությունը խորտակվեց։ Ամենահան էնրլը» (կոմս) ոսկ պատվավոր տիտղոս և դառնում։ Անգլիան բաժանված էր կոմսությունների, որոնց գլուխն անցան շերիֆները—քազավորի նշանակած պաշտոնատար անձինք։ Անգլիայի բոլոր խոշոր ֆեոդալներն իրենց հոգերը ատացան անմիջականորեն քազավորից և գտրժան նրա վասալները։ Հոգերը բաժանելիս Վիլհելմը միտոցներ ձեռք առավ, որ այնուհետև Անգլիայում չառաջանան մեծ իշխանություններ, որոնք կարող էին վտանգավոր դառնալ քազավորական իշխանության համար։ Այստեղ նրան պետք չինվավ ֆեոդալների դեմ մղած պայքարը իր հայրենիքում, Նորմանդիայում, ուր նրան հաջողվել էր ընկճել նրանց դիմադրությունը և հնրցոգական ուժեղ իշխանություն հաստատել։ Անգլիայում քազավորն իր ձեռքում էր պահում բոլոր հոգերի մոտ մեկ յոթերորդ մասը։ Այդ ժամն ամենայնով նաև հնարավոր կոնֆիսկացիաներով։ Վիլհելմն իր իշխանությունն ամրապնդեց նաև ուրիշ կողմից։ ԵԱհնգ գատաստանի դիրքը» կազմելուց հետո չատավ (1086 թ.) նա, ըստ ժամանակագրության, եհրաժարեց արքեպիսկոպոսներին, եպիսկոպոսներին, արքաներին, կոմսերին, բարոններին, շերիֆներին իրենց ատիճաններով ազատել I-ին հավաքվել իր մոտ, Սոլսբերիում։ Ենվ երբ բոլորը հավաքվեցին, նա ատիճաններն ատիպեց իրեն երդում ատալ հավատարիմ լինելու մասին, ընդդեմ բոլոր մարդկանց։ Այսպիսով Վիլհելմը ֆեոդալական ուղղակի կապ հաստատեց իր վասալներին չնչին վասալների հետ, վերջիններիս ատիպելով երդում ատալ անմիջականորեն քազավորին։ Քազավոր-

քյան բոլոր ասպետների հետ քաղաքորի այդ կողը խիստ տարբերվում է ֆրանսիական ֆեոդալական իրավունքում տիրող այն սկզբունքից, թե տիրոջ վասալի վասալն իր վասալը չէ։ Անգլիայում ասպետության բոլոր ռազմական ուժերը քաղաքորին էին ծառայում։

Այս կարգադրություններով ֆեոդալական անկյունները քաղաքորի նկատմամբ գրվեցին ծառայական դրության մեջ։ Մասնավոր պատերազմի իրավունքն Անգլիայում չէր վերացված, բայց քաղաքորները սկսեցին էին այդպիսի պատերազմ քիչ չատ։ Ամեն մի գինվորական ծառայությունն պետք է կատարվեր միայն քաղաքորի ոգուն։

Դրա հետ մեկտեղ քաղաքորը ձգտում էր հնձվել անգլոսաքսերի մինչֆեոդալական հիմնարկների վրա։ Հարյուրակների և կոմսությունների հնամյա ժողովները նա ոգտագործում էր իր գանձարանային նպատակների, հարկերը բաշխելու, պատարանի, կոռավարական հետաքննությունների համար, մասնավորապես «Հին պատասխանի գիրքը» կազմելու համար։ Քինվորական ծառայության ֆեոդալական սիստեմի հետ մեկտեղ նա պահպանեց նաև ազատ դյուզացիության հետևյալ սքեարհապորը (lyrd)։

Այդպիսով քաղաքորի ձեռքում առկա էին ահագին ռազմական և դինանսական բոլոր ռեսուրսներ։ Նա վոչ միայն պահպանեց, այլև ավելացրեց այն բոլոր հարկերը, որոնք առհամենայնի էին անգլոսաքսոնական դարաշրջանում։

Վիլհելմը վորսորդական նոր արգելավայրեր ստեղծելու միջոցով ընդարձակեց իր սեփականությունները։ Այն ռայոններում, որոնք հատկացված էին բացառապես քաղաքորական վորսորդության համար, ավերվում էին ամբողջ գյուղեր և արտաքսվում էին պրոնց բնակիչները։ Ով համարձակվում էր առանց քաղաքավության վորս անել քաղաքորական անտառում, նրա աչքերը հանում էին։ Վիլհելմի բոլոր ձեռնարկումներից ամենատարածն որոնքներն էին ամենից անժողովրդականն էին։ Վիլհելմի կրկնակ վորպինները և քոռը անհայտ նետաձիգներին ձեռքով սպանվելին ընդ առաստում, նրա սիրած վորստանդում, վոր գանգվում էր Վինչեստերից վոչ հեռու։

Քաղաքորը չեկ չեկեզեցին Վիլհելմի կարևորագույն հնձարաններից մեկը չեկեզեցին էր։ Նա փոխեց Անգլիայի գլխին ամբողջ բարձր հոգևորականությունը, վորի տեղ նշանակեց իր

մարդկանց։ Նրան հավատարիմ կռպիսկոպոսները ու աբբաները մասնակցում էին Քաղավորական խորհրդի նիստերին։ Վիլհելմի գլխավոր խորհրդականը Լանֆրանկն էր—Քենտբերիի արքեպիսկոպոսը։ Ինտելեկտով, քե քաղաքականապես մոբիլի կարող և կապը կնկեզնցու հետ, Քաղավորը շատ հեռու չէր խնայում։ Վիլհելմը կնկեզնցուն ավելց մի շարք արտոնություններ, մասնավորապես նա կնկեզնցական պատարաններն առանձնացրեց աշխարհիկ պատարաններից։ Այնուհետև կնկեզնցուն վերաբերող բոլոր գործերը պետք է քննվեին միայն Քի հարյուրավորների պատարաններում, այլ կնկեզնցական հատուկ պատարաններում, եպսկոպոսների ու կռպիսկոպոսական ոբենքներից հեռու վրա։ Վիլհելմը կնկեզնցու իրավունքներն ու գույքը պահպանում էր աշխարհիկ ֆեոդալների գրավումներից։ Մակայն ուժեղացնելով կնկեզնցու, մորպես իր քաղաքական գործիքի, ազդեցությունը, նա միշ մի ցանկություն չուներ Անգլիայում ուժեղացնելու պապի իշխանությունը։ Այդ ժամանակ պապական գահի վրա էր Նատած հրեշտակավոր Գրիգորիոս VII-ը (1073—1085 Ք. Ք.)։ Վիլհելմը վճռականապես հրաժարվեց Նրան հավատարմության երդում տալ, մորը Նրանից պահանջից պապի պատվիրակը։ Ժամանակագրությունն ասում է, մոր Վիլհելմը քուչ չէր տալիս պապին հանդիպել այլ կերպ, քան քաղավորի հրաժանով, և պապի բոլոր հրաժանագրերն Անգլիայում կարող էին ուժ ստանալ միայն քաղավորի կողմից հավանություն գտնելուց հետո։ Անգլիայում կռպիսկոպոսների ժողովների մորոշումները նա պետք է հավանություն գտնէին քաղավորի կողմից։ Քաղավորն վասալներից և խորհրդականներից միշ միայն չէր կարող առանց քաղավորի քուչտավություն բանագրություն կամ կնկեզնցական գահի կնքեքվվի։ Վիլհելմը կռպիսկոպոսներ էր նշանակում և Նրանց ինվեստիտուրա էր տալիս, հանձնելով գավազան և մատանի։ Գրիգորիոս VII-ը, մոր ինվեստիտուրայի հետը կատաղի պայքար էր մղում կայսր գեմ, չցանկացավ հանձին Անգլիայի քաղավորի մի նոր, վտանգավոր քշնամի ունենալ և միշ մի գիմադրություն չէր ցույց տալիս Նրա կնկեզնցական քաղաքականության։

Ամենամանր դրույթներից (մորպես սկսելն կռչել խորհրդաժողովին) շատերը ընկնում էին քաղավորի անսահմանափակ հզորության մեջ և կիրառում էին Անգլիայում մինպիսի կարգերի հաստատման մասին, մորոնք այդ ժամանակ գոյու-

յուն ունէին Ջրանախայում Վիլհելմի և նրա հաջորդների օրօք նրանք քանիցս գուրս էլին գալիս քաղաքորի դեմ։

Քաղաքորի իրավունքները չեն խախտուած

Մանր ու մին֊չին ֆեոդալները—սպասնները —անկախ իրենց անգլօ֊սաքսոնական կամ նորմանդական ծագումից, միշտ աջակցում էին Վիլհելմին և նրա հաջորդներին, խոշոր բարոնների դեմ նրանց պայքարում։ Քաղաքորին մշտական ժանդակութիւն էին ցոյց տալիս նաև հովանաւորուած ու հրու֊ մեծեցների և քաղաքային վաճառականները, որոնք քիչ բան չէին շահել նորմանդական նուաճումից։ Վիլհելմի կողմից ֆեոդալական ազատութեան սահմանափակումը, ազատութիւնների և արտօնութիւնների գաժան հետապնդումը,—որոնցով շատ հաճախ պատահում էր ճնշուած գասակարգերի բողոքը,—Անգլիայում առևտրական ճանապարհների ապահովութիւն ստեղծեցին։ Մի ժամանակագրութեան ասելով Վիլհելմ Անգլիայում այնպիսի կարգ ու կանոն ստեղծեց, որ ամեն վոք կարող էր վոսկով լի պարկը ծոցում անվտանգ անցնել ամբողջ քաղաքորութիւնը։ Մահկան նուաճումն անգլիական վաճառականներին ձեռնտու չէր նաև ուրիշ կողմից։ Նուաճումն Անգլիան քաղաքականապես միաւորում էր Նորմանդիայի և Մէնի—Ջրանախայում Վիլհելմի տիրութիւններին հետ։ Այդ ամենից սկսած և մինչև 1558 թիւն անգլիական քաղաքները տերիտորիալ տիրութիւններ են ունեցել մայր ցամաքում, և գա գլխի ապրելութիւն է բերել Անգլիայի քաղաքականութեան վրա։ Դեռ մինչև նուաճումը Անգլիան առևտրական կապեր էր պահում Նորմանդիայի ու Ջրանգրիայի հետ։ Այժմ այդ կապերը դարձրին ամրապնդվեցին։ Վիլհելմի հետ Անգլիա չկան այդ յերկրների վոչ միայն դիւանագրական ամենայուրիսանները, այլև վաճառականները։ Վիլհելմ ամուսնացավ Ֆլանդրական կոմսուհու հետ և Ջրանգրիայի հետ կատարվող առևտուրը վերցրեց իր առաջին հովանաւորութեան տակ։ Վիլհելմի հետ քաղաքական սերտ կապ էր պահպանում նաև Գերմանիայի խոշորագոյն առևտրական քաղաքներից մեկը—Քյոլնը։ Քյոլնի արքեպիսկոպոս Գաննոնը Վիլհելմին ոգնեց մարդկանցով և ապառնալով Գերմանիական քաղաքորին, պահպանում էր Վիլհելմի քիչկուներն այն ժամանակ, յերբ վերջինը նուաճում էր Անգլիան։ Այդ կապերը ձեռնտու էին անգլիական, մանաւանդ Լոնդոնի վաճառականութեան համար։ Լոնդոնը գլխաւոր միջոցն էր Անգլիայի և մայր ցամաքի յերկրների միջև

կատարվող առևտուրն։ Մենք տեսանք, որ Վիլհելմը հովանավորում էր Լոնդոնին և նրան իր արտոնությունները հաստատող շնորհագիր տվեց։

«Ամեն գաստաստանի գիրքը» Անգլիայում հաշվում է մոտ 80 քաղաք։ Անգլիայի բնակչության մոտ 5%-ը ապրում էր քաղաքներում։ Այս քիվերը չափազանց և սխալ տպավորություն առնում են։ Անգլիայի քաղաքների մեծ մասն այդ ժամանակ (նաև հետագայում) կիսագյուղական բնույթ ուներ։ Դրանց բնակչության ինքնամասնավորությունն ապրում էր գյուղական պրոցեսներով—յերկրագործությամբ և անասնապահությամբ։ Քաղաքներն ընդարձակ դաշտեր և արոտավայրեր ունեին։ Գյուղից նրանք տարբերվում էին գլխավորապես ամրություններով։ Իր իշխանությունն ամրապնդելու համար Վիլհելմը քաղաքներում ամուր բերդեր կառուցեց, նրանց մեջ զորքեր անգամվորեց և այդ զորքերը պահելու համար բնակչության վրա տուրքեր դրեց։ Մի քանի տարով քաղաքներում, որինակ, Լոնդոնում և Յորքում, շատ քիչ չափով զորացանում է առևտուրը, ծագում է արհեստը, որը կապված էր գյուղատնտեսության հետ։ Անգլիայի առափնյա մի շարք ամրություններում, մանավանդ մայր ցամաքին ամենամոտ գտնվող կղզություններում, զարգանում է ծովային առևտուրը, որ հանգիստ ընթացքի մեջ էր լինում ծովահենության հետ։ Հետևյալ, XII դարում Անգլիայում նկատվում է քաղաքների և առևտրի արագ աճ։ Քաղաքի բնակիչները պահում են քաղաքորի կոնկրետ հետևյանքը՝ բարձունների գեմ նրա մղած պայքարում։

Քաղաքային իմունիտետը չէր ազատ գյուղացիությունը

Քաղաքորի կողմն էր պահում նաև ազատ գյուղացիության վերնախավը, որ Անգլիայում ծագել էր նաև նորմանդական նվաճումից հետո, քանի որ նրա քիվը կրճատվեց և իրավունն գրությունը վատացավ։ Անգլիայում մենք տարատեսակ գյուղացիների հանդիպում ենք ամենուրեք—հպատակ էին այն կարվածքները, ուր հորթ մասսայի կողքին ծագած չլինելին մի քանի ազատ գյուղացիներ։ Նրանք առանձնապես բազմաքիվ էին հյուսիս-արևելքում, գանիմական հնամյա բնակավայրի մարզերում (այդ մարզերը կոչվում էին Դենլո, այսինքն՝ դանիական իրավունքի յերկրներ)։ Մակայն տարատեսակ գյուղացին այնքան էլ ազատ չէր։ Նա իր հողի անփոփոխանակելի էր—նրա հողի նկատմամբ գերագույն իրավունքները պատկանում էին կոլվածքի տիրոջը (տանտերը լորդին), գյուղացին պարտավոր

եր յորգին ֆեոդալական անձնատուրք։ Նա յանձնարկված եր յորգի իրավասությանն, բայց անձնատուրք ազատ եր համարվում և կարող եր հեռանալ կալվածքից։ Նա կարող եր իր հողը նվիրել կամ ծախել ում ուզենար (այն պայմանով, որ կատարեր իր պարտավորությունները յորգի հանդեպ), կարող եր այդ հողը բաժանել ժառանգների միջև։ Այս պատճառով ազատ գյուղացիների հողերն ավելի հեշտ էին մասնատվում, քան հորթերի հողերը, ուր տիրում եր միաժառանգության իրավունքը, ընդմիշտ հողն անցնում եր կրտսեր զորքուն։ Դրա հետևանքով ազատ գյուղացիների (կամ սֆրիհոլդերների, ինչպես հետո սկսեցին անվանել նրանց) մեջ շուտ սկսվեց չքավորությունը։ Ֆեոդալները ձգտում էին ազատ գյուղացիներին հորթեր դարձնել և մասամբ հաջողեցրին այդ։ Ազատ գյուղացիության վերնախավը քաղաքորեն համարում եր իր պաշտպանն ընդդեմ ֆեոդալների։ Ուստի այդ վերնախավն անցնում և քաղաքի կողմը՝ անհնազանդ բարոնների դեմ վերջինի մղած պայքարում։

Վիլհելմ II Եհ-կհատեր

քաղաքական իշխանության ընդունի ուժեղ զարգացավ Վիլհելմ Նվաճողի հաջորդի, Վիլհելմ II Եհկհատերի օրոք (1087—1100 թ. թ.)։ Վիլհելմին և նրա գլխավոր խորհրդական (դյուստիցիարս) Ռանուլֆ Ֆլամբարդին մեղադրում էին այն բանում, որ նրանք մշակել էին ֆեոդալական վճարումների մի ամբողջ սիստեմ,—որոնք դրվում էին քաղաքորի անմիջական վասալների վրա։ Վիլհելմը և Ռանուլֆն աշխատում էին որքան կարելի յի լայն չափով ազատագրել քաղաքորի ֆեոդալական իրավունքները։ Նրանց մեղադրում էին, որ նրանք ուզում են չհնել դյուրքանչյուրի քի հոգևոր և քի աշխարհական անձի ժառանգները։ Նրանք ավերում էին բնակավայրերի ամբ անցնող հոգերը, նրանք հակալական վերկանքներ (ռանչներ) էին պահանջում ֆեոդների ժառանգներից։ Քաղաքորն ամեն կերպ սահմանափակում եր ֆեոդների գատական իրավունքները և ընդլայնում քաղի իրավունքները։

Վիլհելմ ատելի գարձավ գոչ միայն բարոններին, այլև բնակչության այն խավերին, որոնց վրա առավորապես հենվում եր քաղաքորական իշխանությունը։ Նա անընդհատ ու կոպիտ կերպով կատաղություն եր բնկեցնում։ Նա տարիներով ազատ եր թողնում եպիսկոպոսների ու աբբաների տեղերը և այդ ժամա-

նակ ոգովնում էր յեպիսկոպոսությունների ու վանքերի յիմնադրությունից, ոգովնվով այն գժտություններից, որը տեղի ունեցան պապական գահի անցակալման ժամանակ (այդ ժամանակ ընտրվել էին յերկու պապ—Ուրբանոս II-ը և Կլիմենտ III-ը), Վիլհելմը բնավ չէր ճանաչում պապական իշխանությունը։

Քաղաքն ու Բանուկը բնակչությունից զոտ կորցնելու վտանգներ էին։ Ժամանակագրությունը պատմում է, թե ինչպես 1094 թվին Վիլհելմը պահանջից, որ 20 հազար հետևորդներ ուղարկվեն իր մոտ, նորմանդիա։ Բանուկը հրաժարից, որ ժողովրդական աշխարհազորը հավաքվի Հաստինգսում, բայց այնտեղ խլից աշխարհազորայինների ունեցած բոլոր փոդերը և նրանց հրաժարից գնալ իրենց տները։ Քաղաքորի խորհրդականները ստիպել են Վիլհելմ էին ժողովրդին։ Ջիկար հարգանք վոչ յունեցների ազգատության և վոչ էլ ունեցների հաբբատության հանդեպ։ Ինքը քաղաքորն իր չքախմբով անցնում էր յերկրից, ժողովուրդը փախչում էր անտառները, այնպես, ինչպես քշնամու հարձակումից։ Իր քաղաքորության սկզբում Վիլհելմը խոստացավ վերացնել իր հոր անտառային գաժան որենքները, բայց դրա փոխարեն ավելի ուժեղացրեց այդ որենքները։ Ինքն Նվաճողի որոք քաղաքական անտառում յեղջերու սպանողին կուրություն էր սպառնում, ապա Վիլհելմ Երիկարժրի որոք նրան մահ էր սպառում։

Ամուսնանալով 1068 և 1095 թ. թ., յերբ բարոնները ապստամբեցին քաղաքորի դեմ, ատելություն ու դյուգություններ անցան նրա կողմը, և ապստամբությունները արագությամբ ընկճվեցին։ Վիլհելմի կառավարման բոլոր բացասական կողմերով հանդերձ, նրա քաղաքականությունն առաջին հերթին ընդում էր բարոնների անկախությունը և ուժեղացնում կենտրոնական իշխանությունը։ Ազատության, քաղաքացիների, դյուգացիական վերնախավի, յեկեղեցու համար ավելի լավ էր մեկ բռնակալը, քան հարյուրը։

Հետևյալ Վիլհելմ II-ի մահից հետո նրա կրտսեր յեղբայրը Հենրիխը գրավեց քաղը։ Կոթողների ավագ յեղբայրը—Ռոբերտը—ավելի շատ իրավունքներ ուներ, դրա համար և բարոնների շատերը պաշտպանում էին նրան, Հենրիխը ստիպված յեղավ գահի վրա հաստատվելու համար մի շարք զիջումներ անել բարոնների և նրանց ատել եպիսկոպոս,— անգլիական առաջին ազատություններ խարտիան։ Որանով նա խոստացավ վե-

բացնել ֆեոդալական իրավունքն ի չարը գործադրելու այն բոլոր գայլերը, որ նրա նախորդներն իրենց քուրմ հին տալիս բաներին ու ընկերցու նկատմամբ։ Այդ բոլոր չարաբարկությունները մանրամասն քվարկված հին։ Վորոշ խոստումներ տրվին նաև ապստամբյանը—բարոններն ավելորդ ուրքեր չպահ վերցնելին իրենց ապահովներից։ Ջարտիան էլ ավելի անորոշ խոստումներով իր ահմանափակվում Ջոացած գասակարգերի նկատմամբ. սրանց խոստանում հին քաղաքությանը մեջ հաստատուն քաղաքությունը ահմանել և պահպանել ընդմարդ հոստվանող քաղավորի սրենքներըը։ Պետք է ասել, որ այդ քաղավորից վոչ մի գրավոր սրենք չեր Ջոացել և որ այդ անվան տակ այն ժամանակներում հասկացվում հին գատական սովորությունները, վորոնցով գատը տանի չեր ունենում հաբյուրակների ու կոմսությունների ժողովներում։ Ջարտիան վերաբերում իր ամենից առաջ բարոններին և ներկայացնում և պայմանագիր բարոնների ու քաղավորի մեջ։

Այն կոմպրոմիսը, որ ներկայացնում իր Ջարտիան, բավարարից բարոնների մեծամասնությանը, և չերը 1102 քվին. Ենգլիայի արևմուտքում ֆեոդալներն ապստամբություն բարձրացրին Հենրիխի դեմ, բարոնների մեծամասնությունն ապահանների և գյուղացիական վերնախավի հետ մեասին անցավ քաղավորի կողմը։ Այն հոգերը, վորոնք գրավվեցին խռովարար բարոններից, Հենրիխը բաժանում իր մանր ապահաններին, այդ կերպ ուժեղացնելով իր իշխանությանն սոցիալական բազան։ Դրանից հետո մինչև Հենրիխի մահը Ենգլիայում բարոնների նոր ապստամբություններ չեղան։

Պապամեծի Հենրիխ I-ի քաղավորության ժամանակ ուր Ենգլիայում արագ աճում են առևտուրն ու արհեստը, զարգանում են քաղաքները։ Ենգլիական քաղաքների պատմությունը շատ բաներով տարբերվում և մյուր ցամաքի քաղաքների պատմությունից։ Մենյուների դեմ. Ֆեոդալական քաղաքների պայքարն այստեղ յուրահատուկ ձևով իր ընթանում։ Դրա հիմնական պատճառն իր . քաղավորական իշխանության վող և ուժեղ գարգացումը, վորը տեղ չեր թողնում այն արյունոտ ընդհարումների համար, վորոնցով նշանավոր իր գարձված մյուր ցամաքում քաղաքների պայքարը սենյորների դեմ։ Միյուս պատճառն այն իր, վոր քաղաքների մեծ մասը գտնվում

եր քաղաքական հզուժ, վոր նրանց սննդոյը քաղաքն եր։ Դա չափազանց ուժեղ մի սննդոյ եր, և նրա գեմ մղվող պայքարը պետք և վոր առանձին ձևեր ընդուներ։ Սովորաբար գործը հանդում եր այն բանին, վոր քաղաքները քաղաքներից (կամ ուրիշ սննդոյներից) դրամական վոլոշ գումարով կամ տարեկան մուծումներով գնում եյին այս կամ այն իրավունքները (ինքնավարության, ինքնահարկման, դատարանի իրավունքը)։ Հենրիխ I-ից խիստ լայն արտոնություններ ստացավ Լոնդոնը։ Հենրիխի շնորհագրով Լոնդոնն իրավունք ստացավ ինքնավարություն ունենալ և առանց մաքսատուրքերի առհասարակ անել վոտք Անգլիայում։ Լոնդոնի քաղաքացիներն իրավունք ստացան դատվել միայն Լոնդոնում։ Նրանք ազատվեցին գինապարտությունից և քաղաքում քաղաքական չքախտության պահելու պարտավորություններից։

Քաղախտով տրված արտոնություններից ոգտվել կարող եյին միայն նրանք, ովքեր մասնակցում եյին քաղտեխում հիշատակված մուծումներին սննդոյին վճարելուն։ Այսպիսով քաղաքում վոչ բոլորն եյին ոգտվում քաղաքային արտոնություններից, որինակ, չքավորությունը դրանցից չեր ոգտվում։ Արտոնյալ քաղաքացիները հաճախ կազմում եյին այսպես կոչված՝ ողմառատականական գիլդիաս (gilda mercatoria)։ Դրա մեջ մտնում եյին վոչ միայն վաճառականները, այլև արհեստավորները և առհասարակ քաղաքի այն բոլոր բնակիչները, վորոնք մասնակցում եյին սննդոյին (կամ քաղաքին) ունեցած վճարելուն և ոգտվում եյին դրա հետ կապված իրավունքներից։

Լոնդոնը դառնում է առևտրական և արդյունաբերական կարևոր կենտրոն։ Նրա ապրանքները մեծ են 1141 թվին պապի պատվիրակը լոնդոնցիների մասին ասել եր, վոր նրանք կարծես ռոպիմաններ են Անգլիայում, իրենց քաղաքի մեծության հետևանքով։ Նորմանդիայից և Ֆլանդրիայից վաճառականներ ու արհեստավորներ եյին տեղափոխվում Լոնդոն։

Անգլիան XII դարում սկսում է բոլոր լայն առևտուր անել գլխավորապես Ֆլանդրիայի հետ, ուր այդ ժամանակ արդյունաբերական հարուստ քաղաքներ են աճում։ Ֆլամանդական վաճառականների հետ Անգլիայի առևտրին պայմանագրերը կնքվեցին 1101 և 1103 թ. թ.։ Շատ գնորդներ սկսում են իրենց բուրդը վաճառել նրանց։ Դյուզ և մանում բրդի գնորդը,

Բրդի առևտուր

ժխտողը, որը դատարաններից փոքր մասնակիներով բաղկ ևր ձևավ քնում։ Բայց վանահոր համար բուրդ արտադրողների ժնի ատաչին տեղը բռնում էին վանքերը։ Նրանք հողի ընդարձակ տարածություններ վոչխարներին արտասվայրեր էին պարձնում։ Վանքերը Անգլիայում առևտրական վոչխարարության գլխավոր ոտհվիրաններն էին։ Ջոչոր, մեծաձախ առևտուրը և ամենից առաջ բրդի առևտուրը տեղի չեր ունենում առևտրահանդեսներում, վորոնք սկսեցին հազիվ արդեն X դարում։ Մեծ առևտրահանդեսին գալիս էին տարբերկրյա, գլխավորապես ֆլանդրական վաճառականները։ Նրանք բրդի գնումներ էին կատարում ամբողջ յերկրում, հավաքում էին բուրդը մեծ պահեստներում, վորոնք կառուցված էին հարավային նավահանգստների մոտ, և ապա բուրդը փոխադրում էին մայր ցամաք։ Անգլիական վաճառականները հազվագյուտ դեպքերում էին գուրս գալիս կղզու սահմաններից։ Անգլիայի արտահանման առևտրի մեջ ակտիվ դեր էին խաղում տարբերկրացիները։ Բայց բրդից, Անգլիան այդ ժամանակ արտահանում էր անագ, արճիճ, յերկաթ։ Բրդի և այլ ապրանքների արտահանման մաքսային տուրքերը դառնում են արքայական գանձարանի յեկամտի կարևոր աղբյուրներից մեկը։

Կառավարման սիստեմը

Մնալով ֆեոդալների հետ կոմպրոմիսի հողի վրա, Հենրիխ I-ը հետզհետե ամրապնդում էր թագավորի իշխանությունը, կոմմակերպչով և կարգավորելով ապրինախաբացիան, դատարանը և ֆինանսները։ Նրա որոք վերջնականապես ձևավորվեց «թագավորական կուրիան» (Curia regis)։

Ի տարբերություն ֆեոդալական «մեծ խորհրդից» (Magnum Consilium), որը կազմված էր հոգևոր ու աշխարհիկ բարոնների և ժամանակ առ ժամանակ թագավորի կողմից հրավիրվում էր կարևորագույն խորհրդակցությունների համար, — թագավորական կուրիան կազմված էր թագավորի մշտական խորհրդականներից և գրագիրներ, դատարան ու ֆինանսների ընթացիկ գործերով։ Թագավորը հանձնում էր կուրիան էր հրավիրում վոչ բարձր ծագում ունեցող անձանց, հոգևորականություն, ասպետներին։ Թագավորական կուրիան աստիճանաբար ընդլայնում էր այն գործերի շրջանակը, վորոնք յինքնակա էին թագավորական դատարաններին, ֆեոդալական կուրիաներից քննության համար թագավորական կուրիա փոխադրելով այն բոլոր

դատավարությունները, վորոնցով այսպես թե այնպես շահագրգռված էր գահը։ Քաղաքորական կուրիայի անդամները նախանձ էլին ունենում նաև այսպես կոչված՝ շրջիկ դատավորների պարտության (այդպես էր կոչվում, վորովհետև նրանցի գահընկեց անողները ձանձրացած էր վանդակավոր ժանուդով)։ Այսպես նրանք ընդունում էլին շրջիկների զրաժարական հաշվետվությունները և վերահսկողություն էնշանարկում գանձարանի յնկատումների ու ծախքերը։ Քաղաքորական կուրիան էր նախայացուցիչներին (այսպես կոչված՝ շրջիկ դատավորներին — „Justitiae errantes") ուղարկում էր կոմսությունները, դատական հետաքննություններ կատարելու, հարկեր գնելու և կոմսությունների պաշտոնատար անձանց գործունեությունը վերահսկողության ենթարկելու համար։ Այսպես քաղաքորական վարչության սխեման ամբողջովին է էր կենտրոնում և տեղերում։

Քեռդալական յերկպատակություններ

Հենրիխ I-ը իրենից հետո վորդիներ չէր ողնց։ Նա գահը կտակել էր իր ազգական—Մաթիլդային։ Բայց 1135 թվին, յերբ Հենրիխ I-ը մեռավ, նրա քրոջորդի Ստեփան Բլուասցին շտապեց Լոնդոն և իրեն քաղաքոր հռչակեց։ Վախենալով, վոր Մաթիլդայի քաղաքորությունը կարող է խռովություններ հանդիլ, լոնդոնցիները աջակցեցին Ստեփանին։ Սակայն Ստեփանի քաղաքոր հռչակվելը չկանխեց խռովությունները, բարոնների մի մասն օգտվելով քաղաքորական իշխանությունը նանձացնելու առիթից և անցավ Մաթիլդայի կողմը։ Այսպես սկսվեց բարոնական ընդհանուր խռովությունը։ Բարոններից վոմանք կողմնակից էլին Մաթիլդային, վոմանք էլ Ստեփանին, բայց իրականում ամեն մեկը մտածում էր միայն այն մասին, վոր մեծացնի իր ուժն ու ազդեցությունը, տիրանա հարևանի ամրոցին, կողոպտի և մեծ ավար վերցնի։ Պատերազմները, ամենից առաջ Լոնդոնը, պատճառում էլին քաղաքորական իշխանության հեղինակությունը և Ստեփանին։ Ստեփանը, վոր քաջ զորավար էր, բայց անհեռատես քաղաքական, անդադրությամբ շտապեց յեկեղեցական խոշոր ֆեոդալների չահերը և հանձնեց նրանց անհաշիվ քվնատիներ վաստակից։ Ժամանակագրությունները նկարագրում են յերկրի աստիճանի ավերածությունն այդ ժամանակներում։ Վոչ քաղաքորը, վոչ էլ Մաթիլդան չէլին կարողանում հնազանդեցնել իրենց իսկ

գործակիցներին։ Ընդհակառակը, նրանք ստիպված էլին լինում մինչա նորանոր շնորհումներ տալ բարոններին։ Քաղաքորական հոգերը և գյուղերին պահատած քաղաքորական յնկամուտները, նվիրատրվելով բարոններին, հետզհետե հալվում էլին։ Մի քանի բարոններ մի քանի անգամ անցնում են մեկ կողմից մյուս կողմը, ամեն անգամ ստանալով նոր, խոշոր շնորհումներ։ Բարոններն ամենուրեք իրենց ամրոցներն էլին կառուցում։ Նրանցից յուրաքանչյուրն իր գրաճն էր կտրում։ Ժամանակագրության ասելով, «Նրանք մահացու ատելությամբ պատերազմում էլին միմյանց դեմ։ Նրանք հրով ու կողոպուտով ավերում էլին յավաղուն հոգերը։ Ամենատերբի կոտուրքյուններում նրանք վոչնչացրին համարյա ամբողջ հացը և բոլոր պաշարները։ Բարոնները ռազմատուգանք էլին գնում քաղաքների վրա և չվճարելու դեպքում այդ քաղաքները հրի ու սրի էլին մատնում։ Նրանք գնդի էլին վերցնում ունևոր քաղաքացիներին և ստիպում էլին մեծ փրկանք ժուռնել, հակառակ դեպքում նրանց յննիարկում էլին սոսկալի խոշտանգումներբ։ Դաշտերը մնում էլին չմշակված։ Ժողովուրդը սկսեց հազարներով կոտորվել սովից։

Ասպետության, հոգևորականության, քաղաքացիների, ժողովըրդական լայն մասսաների, նույնիսկ բարոններից շատերի համար պարզվեց, վոր պետք է վերջ տալ այդ դրությանը և վոր այդ հնարավոր է միայն կենտրոնական իշխանության ամրապնդման միջոցով։ Մենք չգիտենք, քե ախտոտ չկաճլին արդյոք նաև ուրիշ դրգիչ պատճառներ։ Ինչպես ևր ժողովուրդը վերաբերվում դեպի ֆեոդալական բռնությունները—մեզ սոսկ մնում է հազարներով, քե վորևե այլ կերպ արտահայտում էր իր վերաբերմունքը դեպի իրագործություններբ։ Համենայն դեպս բարոնները բարձր հոգևորականության նախանձոտությամբ համառություն չկան։ 1163 թվին Ուտրեխտում Մաենփանի և Մաքիլդայի վորդի, Անժուի կոմս Հենրիխ մեկն կնքվեց մի պայմանագիր, վորով Քազավոր էր համաչվում Մաենփանը, իսկ նրա մահից հետո գահը պետք է անցներ Հենրիխին։ Քազավորը պետք է հետ առներ բոլոր յուժանված հոգերը։ Եպիսկոպոսությունների ժամանակ կառուցված ամրոցները պետք է քանդվելին։ Այս համաձայնություններից հետո շուտով (1154 թ.) Մաենփանը մեռավ, և տասներեք տարվա անարխիայից հետո Քազավորական իշխանության հեղինակության վերականգնումը բաժին ընկավ նոր Քազավորին—Հենրիխ II Անժուացուն, Անժուա-

կան դինաստիայի (կամ Պլանտագենետների դինաստիայի) հիմնադրին։

Հենրիխ II Պլանտագենետ

Դեռ մինչև անգլիական գահ նստելը կոմս Հենրիխ Անժույանը ֆեոդալական ամենահզոր իշխանավորներից մեկն էր Ֆրանսիայում։ Նրան էր պատկանում վոչ միայն Անժու կոմսությունը, այլև Գուասու, Մեն, Տուրեն կոմսությունները։ Ոգտվելով Անգլիայում տեղի ունեցող խռովություններից, նա նորմանդիան միացրեց իր սեփականություններին։ Վերջապես, անգլիական գահը նստելուց քիչ առաջ, նա Ակվիտանիայի դքսուհի Ալիենորայի հետ ամուսնանալու միջոցով գրավեր էր նաև Գասկոնը իր սեփականության։ Դառնալով Անգլիայի թագավոր, Հենրիխը անցավ մի ամբողջ պետության գլուխ, վորը տարածվում էր Պիրենեյան լեռներից մինչև շոտլանդական սահմանը։ Անգլիան Պլանտագենետների մեծ տերության միայն մի մասն էր։ Հենրիխ II-ի թագավորության ժամանակ Անգլիան տնտեսական, քաղաքական և կուլտուրական տեսակետից կապ է հաստատում մայր ցամաքի և տիրանիայի հետ։ Ներքին պատերազմների ժամանակ թուլացած թագավորական իշխանությունը ամրապնդումը Հենրիխի քաղաքականության հիմնական նպատակն էր Անգլիայում։ Նա գործը սկսեց այն ֆեոդալներին հնազանդեցնելուց, վորոնք չէին ցանկանում վերջ տալ նախորդ տարիների գժտություններին։ Դեռ Ստեփանի կենդանության ժամանակ նա վերադարձրեց ընդամենը տասերեք ամրոցների ավերման, վորոնք կատարվել էին քաղաքացիական պատերազմների շրջանում։ Հիմա նա ավերեց այդ ավերումը։ Մնացած բոլոր ամրոցները հայտարարվեցին թագավորական և գրավվեցին թագավորի կայազորներով։

Հենրիխ II-ի առաջին քայլերից, վորոնք հռչակել են նրա անունը, այնքան էլ որիգինալ չեն։ Դրանք ներկայացնում են մեր առաջ կատարվող այն պրոցեսների հետևողական կիրառումը, վորոնք գործնականում սկսվել էին արդեն նորմանդական դինաստիայի թագավորների, մասնավորապես Հենրիխ I-ի օրոք։

Հենրիխ II-ի դատական ռեֆորմը

Հենրիխ II-ը հետևողականորեն կիրառում էր թագավորական կուրիայի գատական իրավասության՝ ֆեոդալական գատարանների հաշվին ընդլայնելու քաղաքականությունը։ Այստեղ նորություն էր քրեական ու քաղաքացիական պրոցեսների փոփոխությունը։ Մինչև Հենրիխի ան-

ծրագիրը գատավարությունն էլ պահել էր ամբողջ. Միգա-զրյալը պետք է իրեն անպատրաստից մաքրեր չեզոքության, որ արտասանում էր չեզոքիներին հետ մնալին, կամ քեն արդարության անհրաժեշտական նվաճումը գատավարության անհ ժողովոց գատական մինամարտը։ Մանկան քաղաքական իշխանությունը, քննելով քաղբ շահերին վերաբերող գործերը, վարում է մեր ոգովում էր ուրիշ շատ ավելի ստույգ չափանիշներով. Նա գործը քննում էր բանակցությանը հարց ու փորձանքու միջոցով։ Այդ նպատակի համար անգլիան բանակիցներից ամփոփորեր առանձնացվում էր 12 մարդ։ Նրանք պարտավոր էին չեզոքում ընդունել։ Այդ ջենդվյալները (սովորաբար մանր ապանաներ կամ ունևոր ազատ գյուղացիներ) պետք է հետաքրքրեին գործը և իրենց ցուցմունքները տային քաղաքական գատավորներին։ Հիմա հետաքննության այդ ձևը տարածված էր նաև մյուս—քե քրեական և քե քաղաքացիական գործերի վրա։

Քաղաքի յուրաքանչյուր ազատ հպատակ, որը ուզում էր իր գույքային իրավունքները պաշտպանել գատական կարգով, կարող էր դիմել քաղաքական կուրիային, խնդրելով տալ այն հրամանագիրը, որի հիման վրա նրա գործը պետք է քններ քաղաքական գատարանը, չեզոքվյալների միջոցով։ Այդ հրամանագիրը վճարվում էր։ Այսպիսով գործը հանվում էր ֆեոդալական կուրիայից, և գատ հարուցողն ազատվում էր օրգանյան կամ գատական մինամարտի սրակից։ Այս պրոկեդիական մեծ չափով ոժանդակեց քաղաքական գատարանների իրավասության ընդլայնմանը։ Միևնույն ժամանակ այս պրոկեդիան մեծ ազդեցություն և ունեցավ ազատ գյուղացիության գույքային շահերը պաշտպանում էր խոշոր ֆեոդալների վտանգավորություններից։ Քաղաքական գատարանն ամենաչքավոր գյուղացիության համար անմատչելի էր իր վճարովի լինելու հանանգամով։ Մանկան մեծ ծառայություն մատուցեց ազատականերին և գյուղացիական վերնախավին, նոր գատարաններ մինչև ժամանակ խոչընդոտը ազատ գյուղացիների ու հողատերի միջև և դրանով նպաստեցին վերջիններին իրավաբանական գրության վատանալուն։ Քաղաքական գատարանները չէին ընդունում վիլլաններին հայցեր ընդդեմ սրանց էրդոների։ Բավական էր, որ գատի կանչվածն ազատություններ, քե իր հայց-

վորը վիլլան և, վորպեսզի գործը կարճվեր, Այս պատճառով քաղաքական գատաբանն անմատչելի չեր վիլլանի համար. վիլլաններն առաջվա պես չենքական չեն մնում կալվածատիրոջ գատաբանին (ամանորյակ նուբերային), ուր գատավոր եր հանդիսանում լորդը կամ նրա կառավարիչը։ Հենրիխ II-ի ռեֆորմները թիսա սահմանը գրին վիլլաններն և ապառնների միջև։ Նրանցից վոչինչ չատացավ նաև ազատ չքավորությունը։ Ֆեոդալական գատաբանների հաշվին քաղաքական գատաբանների գործունեության չրջանի ընդլայնումն առաջ եր քաշում չրջիկ գատավորների—ասիզների քաղաքականությունը կիրառության Նշանակությունը։ Հենրիխ II-ի կառավարությունը հատուկ ուշադրություն եր գարձնում տեղական վարչության վրա և աշխատում եր աչառող քուլացնել ֆեոդալական ազնվականության ազգեցությունը։ Հենրիխի քաղավորության սկզբում չերիֆները—կոմսությունների քաղավորի գլխավոր պաշտոնյաները—նշանակվում էին քոչոր հողատերերից։ 1170 թվին Հենրիխը հրամայեց նրանց գործունեության մանրակրկիտ քննություն կատարել, վորից հետո նրանցից 20-ը պաշտոնանկ արվեցին և փոխարինվեցին ավելի ստկավ անվանի մարդկանցով։ Այդ ժամանակից սկսած՝ քոչոր ֆեոդալներին տեղերում չերիֆի ընտանիքը կանոն գարձավ։

Հենրիխ II-ի քաղավորության ժամանակ քաղավորական կուրիայի նշանակությունը բարձրանում է, նրա անձնակազմն ավելանում։ Նրա ֆունկցիաների ընդլայնումը և նրա քննած գործերի քանակի ավելացումը պահանջում էին հատուկ պատրաստությամբ մարդիկ, գատական ու ֆինանսական գործը մասնագիտանում։ Անգլիայում (ինչպես նաև Ֆրանսիայի մյուս յերկրներում) սկսում է կազմավորվել գատական, վարչական և ֆինանսական բյուրոկրատիան, գործարար մարդկանց շերտը,—վորոնք ամրողջովին կապված էին քաղավորական վարչության հետ, նվիրված էին քաղավորական իշխանության գործին, համաձայն կիրառում էին քաղավորի քաղաքականությունը, հետևողականորեն քայքայում էին խոշոր ֆեոդալների քաղաքական անկախությունը։ Քաղավորական գատաբանների պրակտիկան Անգլիայում սկսում է մշակել մի ամբողջ ընդհանուր իրավունք—քաղավորական իրավունք, վորպես հակադրություն տեղական իրավունքին, չգրված գատական սովորույթներին, վորոնք տիրում էին ֆեոդալական կուրիաներում, հարյուրանե-

րի և կոմսուհյանների ժողովներում։ Հենրիխ II-ի քաղաքությունը վերջում սրգին ձևեր սեռնում ենք քաղաքորական դատարանների կոստակած փորձը սիստեմի չենթարկելու ձգտումը։ Ըստ Գրակատա Ընգլիայի որենքների մասին նշանավոր յերկը, վոր վերագրվում է Ռանուլֆ Գլենվիլլին, Հենրիխ II-ի գլխավոր յուստիցիարին, XIII դարում յերկան յեկավ անգլիական որենքների վերաթերյալ մի նոր շարադրություն, վոր պատկանում է հռչակավոր իրավաբան Բրակտոնի գրչին։ Համեմատած իրավունքն ուսումնասիրած Բրակտոնն անգլիական վիլլաններին հավասարեցնում է հոմնական սերկին։ Ջի կարելի չենթադրել, վոր Բրակտոնը, ինչպես կարծում են քուրժուական շատ գիտնականներ, հանուն իրավաբանական սիստեմի անտեսում է անգլիական իրականություն։ Բրակտոնը քաղաքական գաղափար ևր և հիանալի ծանոթ ևր գաղափարական պրակտիկայի հետ։ Քաղաքորական դատարաններում վիլլանին դուրս նային գնում որենքի պաշտպանություն։ Տերը պատասխանատու ևր լինում ամեն գնգում, յերե ազատում ևր վիլլանին կամ նրան ծանր խեղություն ևր պատճառում։ Բայց նա կարող ևր անգամի կերպով անանկացնել վիլլանին, հափշտակել նրա հողը, իր ուզած պարտավորություններում նրա վրա։ Քաղաքորական դատարանները արհամարհանքով մերժում նային վիլլանների հայցը, վորանք փորձում նային բողոքել կալվածատիրական իշխանություն ի շարը գործադրելու գեմ։ Նրանք շրջիկներին հրամանագրում նային՝ ուժով ատիպել վիլլաններին կատարելու այն բոլոր պարհակները, վոր նրանցից պահանջում ևր յորդը։ Միայա կոպմից որենքն անթնա պատժում ևր վիլլանների ամեն մի փորձը՝ ուժով պաշտպանելու իրենց իրավունքները քաղաքորական ագմինիստրացիայի և քաղաքորական դատարանի առջև անգամ պաշտպան ևր կանգնած սրտագրության ֆեոդալական յեղանակին։

Քաղաքորական կուրիայի գատական ֆունկցիաների ընդլայնումը նաև գանձարանահասույթներն նպատակներ ևր հետապնդում։ Դատական յեկամուտները համալրում նային քաղաքորի գանձարանը։ Բնակչությունը բողոքում ևր ծանր տուգանքների դեմ, վոր նշանակում նային քաղաքորական դատարանները։ Հենրիխ առաջին ուշադրություն գարձրեց կուրիայի յեկամուտների ավելացման վրա։ Հարկերն ավելացվեցին, դրանց ժամկետ խստացին առուգվում ևր։ Ֆինանսական գերատեսչությունը մեծացավ, նրա գործավարությունը բարդացավ։

Ֆինվոտական ռեճեռմ

Հենրիխին վիճակվեց պաշտպանել Իրանսիթայում գտնվող իր հսկայական սեփականությունները։ Այժմ Պլանտագենետների վտանգավոր մրցակից և գահնուկ ֆրանսիական թագավորը, որի ուժն ու պղնձությունն ամրապնդվում են XII դարում, ինքնատիպ աշխարհագրորեն այնքան էլ հարմար չէր կոնտինենտում պատերազմներ մղելու համար։ Բարոններին պարտավոր էին իրենց տապանների և իրենց հպվիճ թագավորին ծառայել տարվա մեջ միայն 40 օր։ Այն էլ պիտի ասել, որ բարոնների ֆինվորական մեծ ուժեր հավաքելը միշտ անվտանգ չէր։ Այս պատճառով Հենրիխը սկսում է ֆեոդալների ֆինվորական ծառայությունը փոխարինել դրամական վճարներով, այսպես կոչված՝ էվահանագին փոդերով (scutagium)։ Այդ փոդերով նա ֆինվորներ էր վարձում իր կոնտինենտալ պատերազմների համար։ Այս միջոցը, բացի զուտ պատերազմական նպատակներից, նաև քաղաքական նպատակներ էր հետապնդում, որովհետև նվազեցնում էր բարոնների կախումը ֆեոդալների ֆինվորական ուժերից և մուլտնում էր նրանց ռազմական կազմակերպությունը։

Մեծ խարտույց

Ամեն կերպ ընդլայնելով թագավորական հուրիայի գործունեության շրջանը, Հենրիխ II-ը անուշադիր չէր նաև թագավորի ֆեոդալական խորհուրդը, այսպես կոչված՝ մեծ խորհուրդը։ Խորհրդի կազմն ու ֆունկցիաները խիստ անորոշ էին, թագավորներն այդ խորհուրդն էին հրավիրում այն խոշորագույն հոգևոր և աշխարհիկ ֆեոդալներին, ում հետ խորհրդակցելը հարկավոր էին համարում, և նրանց քննարկմանն էին առաջարկում այն հարցերը, որ առանց նրանց համաձայնության իրենք չէին վճռում լուծել։ Հենրիխը մեծ խորհուրդն ավելի հաճախ է գումարում, քան նորմանդական դինաստիայի թագավորները։ Փոխում է նաև խորհրդի կազմը։ Հոգևոր և աշխարհիկ խոշոր ֆեոդալների հետ մեկտեղ Հենրիխը հրավիրում է նաև քաղաքների ներկայացուցիչներին, որոնք միանգամայն հին էին քաղաքների կյանքին։

Ընդհատում յնկնեցու հետ

Կիրառելով քաղաքական խշխանությունն ամենազանազան քաղաքականություն, Հենրիխն ընդհատվեց յնկնեցու հետ, որը XII դարում հսկայական ուժ էր դարձել Ֆրանսիայում։ 1164 թվին մեծ խորհուրդը, քաղաքների առաջարկով, կոչվեց այսպես կոչված՝

–Կլաուենգոնյան սահմանադրությունները, որոնք տեսք և նախորդներին հարաբերությունները քիչ է ընկերության մեջ, ևս սահմանադրությունները կազմվել էին այն քաղաքականության ժամանակ, երբ մարդում էին նորմանդական դինաստիայի քաղաքները վիճելի նվաճողից սկսած։ Ծնողները արդիվում էր առանց քաղաքների քուլյությունն հնազանդ ընդունելու։ Անկանգին չէր կարող առանց քաղաքների համաձայնության բանագրանքի ընդհատել քաղաքների վաստակները համ խորհրդականներից մարդ ժնկին։ Սահմանափակվում էր ընկերության գատարանների իրավասությունը։ Քաղաքորական կուրիան պետք է վորոշի, թե մեր գործերն են ընդհանուր հարց և մեր գործերը—ազնաբրիկ իրավասության։ Ընկերության գատերին պետք է ներկա լինի քաղաքների պաշտոնյան և հետևի, վոր գատարանը չանցնի իր լիազորություններից։ Այն դեպքում, վոր մեզագրվում էր ընկերության գատարանով, պատժվելու համար պետք է հանձնվեր ազնաբրիկ իշխանություններին (քանի վոր ընկերցին սովորաբար խիստ ներողամտորեն էր պատժում իր հանցագործ անդամներին)։ Քաղաքական կուրիան իրավունք ուներ բնկանել ընկերության գատարանների վճիռները։ Պապին ստղծած ամեն տեսակ բողոքարկու գանգատները ոչնչացված էին։

«Կլաուենգոնյան սահմանադրությունները հանդիսացին անգլիական ընկերության գլուխ (պրեմատ), Ինեսբրեների արքեպիսկոպոս Թոմաս Բեկետի կողմն ընդդիմադրության նա հրաժարվեց իր համաձայնությունը տալ ընկերության գատական իրավունքների սահմանափակմանը։ Հենրիխը գայրացավ։ Թոմասը հալածարկվեց գավառան և ստիպված էր փախչել Ֆրանսիայի։ Սայց Թոմասի հետ կռիվը Հենրիխի համար բոլորովին անժամանակ էր։ Այդ ժամանակ յորտնների հետ կոնֆլիկտ էր հասունանում և քաղաքորը գրկվում էր ընկերության սովորական աջակցություններից։ Հենրիխ II-ի գատավարության գնի Թոմասի հալածանքի պարբերը նրա համար չէին հոչակ ստեղծել ժողովրդի մեջ, վորը գժգոհ էր հարկերի և գատական տարբերի սեղից։ 1170 թվին Հենրիխը Թոմասին թույլ տվեց վերադառնալ Անգլիա, բայց արքեպիսկոպոսը չդադարեցրեց քաղաքորի դեմ ուղղված կատաղի ագիտացիան։ Հենրիխը չգտնելով վիճակում անդորրություն հայտնեց, վոր մինչև ու մինչև իրեն ապատի այդ խռովարար տերտերից։ Գավառական մի քանի ասպետներ ան-

հատած մնկնանգին Փիներբիի և լինկեռնգում սպանեցին Քոմա-սին։ Այդ մի խոշոր քաղաքական սխալ էր։ Աբքեպիսկոպոսի մահվան հետևանքով պայքնց կառավարության դեմ վարուց կուսակցած դժգոհությունը։ Հնդրիխի ֆրանսիական տիրու-թյուններում բարոնները ֆրանսիական թագավորի աջակցու-թյամբ խռովություն բարձրացրին։ Նրանցից հետո ապստամբե-ցին հյուսիսային Անգլիայի բարոնները։ Սրանց ոգնում էր շոտ-լանդական թագավորը։ Ժողովուրդը մասսաներով գնում էր դեպի Քոմասի գամբարանը, Քոմասի, վորը անիրավացի կերպով դա-հատակի ժամով ընկած ժողովրդական հովանավորի հոչակ էր ստացել։ Ենկենգին ուզում հակատարել Քոմասին և շտապեց վո-ւնեան ոգտագործել իր շահերի համար։ Հնդրիխին բանտարկած էր սպասում։ Նա ազատվեցավ Քոմասի գամբարանի առաջ ու կնքարկվեց հրապարակային քաշքաշուկան, ստանալով 80 հարված—5-ական հարված յուրաքանչյուր պրեբտից և 3-ա-կան հարված յուրաքանչյուր վոնափանից։ Նա ստիպված եղավ հրաժարվել այն միջոցներից, վորոնք ուղղված էին կենգեռնգ-կան գատարանների դեմ։ Միայր ցամաքում և Անգլիայում բա-րոնների ապստամբությունը ճնշվեց։

Իրլանդիայի նվաճման սկիզբը

Այդ ժամանակին և վերաբերում Իրլանդիա-յի նվաճման սկիզբը։ Անգլիայի արքեպիսկո-բարոնների վոտնակ միջոցներին իրլանդա-կան կլաններն պայքարին և կղզու արևելյան մասում սկսեցին բռնագրավել հողերը։ Բարոնները սարսափելի ճնշում էին իրենց գրաված մարզերի բնակչության վրա։ 1170 թվին իրլանդացիները ընդհանուր ապստամբության բարձրացրին նվաճողների դեմ։ Իրլանդիայում բարոնների բռնագրավումները սպառնալիք էին Հնդրիխի քաղաքականության համար, քանի վոր այդ կերպ ամրացվում էր բարոնների անկախության մի նոր ոջախ։ 1171 թվին նա մեկնեց Իրլանդիա, կազ հաստատեց իրլանդական հողատիրության և կլաններին ստորադրելուց մի քանիսի հետ, սակայն ենկենգական գործերը և Անգլիայում ու Ֆրան-սիական տիրույթներում բարոնների խռովությունները նրա ուշադրությունը շեղեցին Իրլանդիայից։ Իրլանդիայում անգլիա-կան տիրույթներն ամրապես ել մնացին իրենց բարոնների գա-դության, վոր շատ քիչ էր կապված մետրոպոլիայի հետ։

Հնդրիխի քաղաքականության վերջում տեսնում ենք ոնենում պայքար Ֆրանսիական քաղաքորի, հոչակավոր Ֆիլիպոս II Ավ-

պատի հետ (1180—1223 թ. թ.), վորը Ֆերմանի քաղաքի դեմ ապստամբեցրեց նրա վորդիներին։

Ֆիլիպ I

Հինգերիկ II-ի մահից հետո գահին անցավ Ֆիլիպոս Ավգուստոսի անունն ավելի շատ պատկանում է Ֆրանսիայի և խաչակրաց արշավանքների պատմությանը, քան թե Անգլիայի պատմությանը։ Անգլիայի համար նա ոտար մարդ եր։ Մինչև քաղավոր դառնալը նա Անգլիայում չեղել և ընդամենը չորս-հինգ անգամ Անգլիայի քաղաքական գործիչները հետո էլ նա իր գրեթե ամբողջ ժամանակն անցկացրել է Ֆրանսիայում, կամ իր ֆրանսիական սեփականություններում։ Անգլիան նրա համար պլանտագրական չինժանի աղբյուրը եր։ Ինչ նա անում եր ամեն բան, վորպեսզի վորքան կարելի չի, շատ բան քաշի Անգլիայից։ Արդեն Հինգերիկ II-ի կյանքի վերջին տարիներում Անգլիայում մտցվեց այսպես կոչված՝ տասանորդը,—յուրաքանչյուր գույքի հարկը խաչակրաց արշավանքի համար։ Դառնալով քաղաքացի, Ֆիլիպոսը ամեն կերպ աշխատում եր փոդ ձեռք բերել իր ձեռնարկումների համար։ Միլիոնից վերադառնալիս նա ընկավ ավստրիական հերցոգ Լեոպոլդի ձեռքը, վորը նրան հանձնեց Հենրիկ VI կայսրին (1192 թ.)։ 1194 թվին նա կայսեր կողմից ազատ թողնվեց, այն պայմանով, վոր վճարի 150 հազար մարկա (100 հազար ֆունտ ստերլինգ—այն ժամանակվա համար հսկայական մի գումար)։ Ֆիլիպոսը Անգլիա վերադարձավ միայն նրա համար, վոր նոր, ձանր տուրքերի միջոցով հավաքի այդ գումարը, և ապա հետայսով Անգլիայից և այլևս բերքեք չվերադարձավ։ Նա ատիպված չեղավ իր կռնաբնենատալ սեփականությունները պաշտպանել Ֆիլիպոս II Ավգուստոսից։ Հարկերի ահը և, մանավանդ, դրանց անարդարացի բաշխումը ժողովրդի մեջ առաջացրին խորը դժգոհություն, վոր յերբեմն արտահայտվում եր բողոքների և հուզումների ձևով։ 1196 թվին Լոնդոնում ժողովուրդը բողոքից հարկերի դեմ։ Բողոքողներին գլխավորում եր վոմն Վիլյամ Ֆից-Օսբերտ կամ Վիլյամ Մարուքավոր։ Նա մեղադրական ատք ճառեր եր արտասանում հարուստների դեմ, վորոնք հարկերի գլխավոր ծանրությունը գնում եին չքավորության վրա, և ժողովրդին կոչ եր անում վճռական գործողությունների դիմել։ Ստատիկյաց Գոտերտ Վայլսների հրամանով նա ապանվեց։ 1199 թվին Ռիչարդը մեռավ վերքից, վոր ստացել եր Ֆրանսիայում ֆեոդալական պաշարման ժամանակ։ Քաղաքը գոբելով նրա յերդաբար հովհանն Անհող-

ԳԼՈՒԽ XXIII

ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵԾ ԽԱՐՏԻԱՆ ՅԵՎ ՊԱՐԼԱՄԵՆՏԻ ՍԿԻԶԲԸ

Հովհաննէս Ա.-ի և Պաճնատգինեանների կոնտինենտալ սիրուքյունները Ֆրանսիայում

Պլանտագինեանների կոնտինենտալ սիրուքյունները նրանց մի քիչ մեծամեծ հոգսեր էլին պատճառում և նրանց համար ավելի շուտ քուչուքյան, քան ուժի աղբյուր էլին։ Ոսաբ յերկրներում ֆեոդալները այնքան էլ չէլին հնազանդվում քագավորներին, կոնտինենտալ սիրուքյան առանձին մասերի միջև կապ և համաձայնուքյուն չկար։ Դրուքյունն առանձնապես բարդացավ այն ժամանակից, յերբ ուժեղացավ ֆրանսիական քագավորների իշխանուքյունը։ Ֆիլիպպ II Ավգուստոսը համուքյամբ ոգտագործեց Հովհաննի ընդհարումները ֆրանսիական բարոններների հետ և ամեն մի հարմար դեպքում աշխատում էր բարոններին գրգռել քագավորի դեմ։ Վորպես „Ֆրանսիայի քագավոր, Ֆիլիպպ II-ը Հովհաննի (քան վերջինիս ֆրանսիական սիրուքյուններին) այուպերներն էր։ Ոգտվելով հարմար առիքից, նա Ֆրանսիայում Հովհաննի ունեցած բոլոր սիրուքյուններըը հայտարարեց բռնագրավված և ներքուժեց Նորմանդիա։ Հովհաննից գժգոհ Նորմանդական բարոններըը, գլխին վոչ մի դիմադրուքյուն ցույց չտվին ֆրանսիական քագավորին։ Ամրոցներն իրար հետևից անձնատուր էլին լինում։ 1204 թվին վոչ միայն Նորմանդիան, այլև Մենը, Անժուն, Տուրենը և Պուատուի մի մասն ընկան Ֆիլիպպի ձեռքը։

Հովհաննի անհաջողուքյուններն, իհարկե, նրա հեղինակուքյունը չրտաքսացրին Անգլիայում։ Նոր, ծանր հարկերը ծայրահեղ գժգոհուքյուն առաջացրին։ Այդ բոլորին ավելացավ ընդհարումը յեկեղեցու հետ։ Ինոկենտիոս III պապը մի քանի տարի Կենտերբերիի արքեպիսկոպոսի ընտրուքյունների, բնականաբար քագավորական քեկնածուի ընտրուքյունը և արքեպիսկոպոս նշանա-

հնց Մանքան Լանգտոնին։ Դրանով խախտվեցին այն կանոնները, որ սահմանվել էին անգլիական եկեղեցում հովհաններ կըրտուկ բողոք հայտնեց, ի պատասխան դրա պապն Անգլիայի վրա ինտերդիկտ դրեց (1208 թ.)։ Հովհաննի անժողովրդականությանն այնքան մեծ նը, որ պապի վորոշումն Անգլիայում վոչ մի բողոք չառաջացրեց։ Անգլիական հոգեվորականությանն մեծ մասը ճանաչեց ինտերդիկտի ըրինականությունը։ Այդ ժամանակ հովհաննը բռնապրավեց ինտերդիկտող եպիսկոպոսների գույքը, ի պատասխան դրա պապը հովհաննին բանագրանքի յենթարկեց։ Հովհաննից դժգոհ բարոնները, վորոնց նա ճնշում էր բարձր հարկերով ու տուգանքներով, բացահայտ կերպով իրենց վրդովմունքն էին արտահայտում քաղաքի դեմ։ 1212 թվին պապը հովհաննին հայտարարեց գահից զրկված և անգլիական քաղի իրավունքները հանձնեց Ֆիլիպոս II-ին։ Բարոնները ու հոգեվորականությունը պայմանավորվեցին պապի դեմը։ Ֆիլիպոսը սկսեց զորքեր հավաքել, վորպեսզի իշատոր ասի պապի վորոշումը։ Այդ ժամանակ հովհաննը խոնարհ կերպով փոխեց իր քաղաքականությունը։ Նա վորոշեց կատարյալ հնազանդություն պապի առաջ, վորպեսզի իր ձեռքերն ազատ մնացած քշնամիների դեմ պայքարելու համար։ Նա խոստացավ արքեպիսկոպոս Հանաչել Մանքան Լանգտոնին և վերադարձնել յեկեղեցուց գրաված ամբողջ գույքը։ Մունկ չոքելով պապական պատվիրակ Պանդուլֆի առաջ, հովհաննը, հանձին նրա, պապին հանձնեց Անգլիա և Իռլանդիա քագավորությունները։ Նա դրանք հետ ստացավ իբրև ավատ և դրանց համար ֆեոդալական յերդում տվեց պապին։ Ի նշան իր քագավորության վասալական կախման, նա պարտավորվեց ամեն տարի պապին վճարել 1 հազար ֆունտ ստերլինգ։ Այդ կերպ ապահովելով պապի աջակցությունը, հովհաննը չառավ ռազմական գործողություններ սկսել Ֆիլիպոս II-ի դեմ, վորպեսզի հետ նվաճի նրա կողմից նվաճված հողերը։ Մանկան բարոնների չառները հրաժարվեցին նրան հետևվել։ Հովհաննը պայմանք կնքեց գերմանական կայսր Ոտտոն IV-ի և Ֆլանդրական կոմսի հետ, բայց Ֆրանսիացի յեպիսկոպոսներին, հետո էլ գերմանացիների ու Ֆլանդրիների ժիացյալ ուժերը (1214 թ.)։ Անհաջողություն կրելով, վորով վնըռնականապես ամրապնդվեցին Ֆրանսիական քագավորի նվաճումները, հովհաննը վերադարձավ Անգլիա, պատրաստվելով պատասխան տեսնել անհնազանդ բարոնների հետ։

Նա իր հետ բերից վարձու զորքեր, վորոնք կազմված էին սոսկալիքրաքներից։ Պապը, վոր հիմա գտնվել էր քաղաքների սյուզերեն և պաշտպան, բարոններին բանակցություն էր սպառնում։ Մակայն բարոններին հաջողվեց բնակչության նաև այն խավերը, վորոնք մինչ այդ չարունակ պաշտպանում էին քաղաքներին,— հոգևորականության, ասպետության, ազատ գյուղացիության վերնախավը։ Բարոնները ռազմական գործողություններ սկսեցին քաղաքների դեմ, և նրանց զորքը, վորին իրենք անվանում էին բանակ և սուրբ խնդիրքու զորք, ազատ աճում էր։ 1215 թվի մայիսի վերջին Լանգտոնը միացավ ապստամբության և իր դռները բացեց բարոնների առաջ։ Հովհաննը տեսավ, վոր բոլորովին անկարելի է դիմադրել և համաձայնվեց բարոնների ներկայացրած բոլոր պահանջներին։ 1215 թվի հունիսի 15-ին նա սուրագրեց մի հռչակավոր փաստաթուղթ, վորը կոչվեց ազատությունների մեծ խարտիա (Magna Charta Libertatum).

Ազատությունների մեծ խարտիան

Մեծ խարտիան իր բովանդակությամբ հիշեցնում է Հենրիխ I-ի խարտիան։

Քաղաքները հանդիսավոր խոստում է տալիս նախ՝ պահպանել անգլիական յեկեղեցու իրավունքները և մանավանդ յեկեղեցական ընտրությունների ազատությունը։ Յերկրորդ,— և սա խարտիայի գլխավոր բովանդակությունն է,— նա պարտավորվում է բարոններից չվերցնել ավելի մեծ տուրքեր, քան այդ սահմանված է սովորությամբ։

Այն անձինք, վորոնց կհանձնարարվի ֆեոդների անչափահաս ժառանգների խնամակալությունը, պետք է այդ ֆեոդներից չափավոր յեկամուտ վերցնեն և զրանք բնավ չքայքայեն։ Ֆեոդների ժառանգուհիներին չի կարելի ամուսնացնել հակառակ նրանց կամքի և նրանց հարազատների կամքի։

Այս բոլոր վորոշումները նպատակ ունեին բարոններին պաշտպանել ֆեոդալական գերագույն սենյորի իրավունքներից քաղաքների կողմից ի չարը գործադրվելուց։ 12-րդ պարագրաֆը սահմանում է, վոր քաղաքների վասալներից ֆեոդալական ծառայություններ (auxilium) կարող է տարվել միայն յերկու դեպքում։ Քաղաքներին գերություններից ազատելու, քաղաքների ավագ վորդուն ասպետ անելու և նրա ավագ դստերն ամուսնացնելու դեպքում։ Իսկ ուրիշ ամեն մի auxilium, ինչպես նաև վահանային գրամների (scutagium), կարող են գանձվել միայն ընդա-

գավորության ընդհանուր խորհրդին քուչյավությամբ։ 14-րդ պարագրաֆը վերաչում է քաղավորության այդ ընդհանուր խորհրդի կազմը։ Նրա մեջ մանում են քաղավորի բոլոր անմիջական վասսալները, հոգևոր և աշխարհիկ, քն բարոնները և քն ասպետները։ Այսանդ մենք տեսնում ենք խիստ կարևոր մի փոքր՝ հյուսիսյամբ վերաչել ֆեոդալական խորհրդի կազմը, վերաչել նրա իրավունքները։ Մինչ այդ քաղավորը մեծ խորհուրդ էր հրավիրում ամեն ազնվական և նրա քննարկմանն էր ներկայացնում այն հարցերը, որոնք հարկավոր էր գտնում։ Արդեն Հենրիխ II-ը այդ խորհուրդն էր հրավիրում, բայց յնկեզեցու բարձրաստիճան պրելատներից ու բարոններից, նաև մի քանի ասպետներից։ Հիմա քաղավորության ընդհանուր խորհրդի մեջ պետք է մանեյին բոլոր ասպետները, որոնք անմիջականորեն կախում ունեյին քաղից։ Այդպիսի ժողովը պետք է որ չափազանց ծանրաշարժ լիներ։ Ազատությունների մեծ խարխիսի մի շարք կետեր սահմանափակում էյին քաղավորի գատական իրավունքները։ Քաղավորը պարտավորվում էր գատական ուղղանքներով չանհանգստեյ ժառգնանց։ Դամներին և բարոններին կարող են գատել միայն նրանց հավասար կոչում ունեցող ժառգիք (պերներ, pares)։ Քաղավորը խոստացավ վոչ վոքի չբռնատարգել, չզրկել գույքից, չհալատարանել որևէքից գուրս և յերկրից չաքսորել այլ կերպ, քան սովորական գատավճռով ու յերկրի օրենքների համաձայն (պարագրաֆ 39)։ Բարոններն ու ասպետները այս պարագրաֆով ուզում էյին իրենց պաշտպանել քաղավորի վրեժից։ Մի շարք կետեր ուղղված էյին քաղավորական պաշտոնյաների գեմ գործարարությունների գեմ։

Առանձնապես հիշատակված էյին բնակչության այն խավերի իրավունքները, որոնք հանգես էյին յեկել վորպես բարոնների դաշնակիցներ՝ քաղավորի գեմ նրանց մղած պայքարում։ 16-րդ պարագրաֆն արգիլում էր ասպետական ֆեոդից պահանջել ավելի շատ ծառայություններ, քան հարկ էր։ 15-րդ պարագրաֆը բարոններին քույլ էր տալիս իրենց ասպետներից և ազատներից ռազմական վերցնել միայն այն գեպքերում, յերբ քաղավորը կարող էր իր վասսալներից ոգնություն պահանջել։ Լոնդոնին և մյուս քաղաքներին մի շարք խոստումներ արվեցին։ 41-րդ պարագրաֆն ասաբերկրյա վաճառականներին քույլ էր տալիս ազատ կերպով մտնել Անգլիա և մնալ այնտեղ։ Դրանով չհագեցված էյին քե Լոնդոնի վաճառականները, որոնք գլխա-

վոր միջնորդներն էլին ասաբերկրացիների հետ տեղի ունեցող առևտրում, և քե բարոնները, ասպետները ու կենդեցին, վորպես եքսպորտային գլխավոր ապրանք,— բուրդ արտագրողներ։ 35-րդ պարագրաֆին Անգլիայում ընդհանուր չափ ու կշիռ եր սահմանում։ Քագավորը խոստացավ քուլացնել անատառային գաժան օրենքները և վերացնել վորսի արգելքն այն բոլոր արգելատեղիներից, վորտեղ սահմանված էլին նրա քագավորական ժամանակ։ Վերջապես, նա պարտավորվեց Անգլիայից հեռացնել ասաբերկրյա վարձու զորքերը։ Ընդվզեցին 25 բարոններ, սրանց քվում էր Լոնգսվի ժերը, վորպեսզի քագավորին ստիպեյին կատարել այն բոլոր խոստումները, վոր նա ավել եր մեծ խարտիայում։ Քագավորի կողմից Մեծ խարտիայի վորևե սահմանումը խախտվելու դեպքում 25 բարոններն ազդ պետք և մատնացույց անելին նրան։ Այն դեպքում, յեթե քագավորը չուզեր իր քուլլտված խախտումը, բարոնները պետք և նրա դեմ ռազմական գործողություններ սկսելին, պրավելին նրա հողերն ու ամրոցները։ Բոլորը պետք և ոգնելին 25 բարոններին, յերբ սրանք բռնի գործողություններ սկսելին քագավորի դեմ։

Այս եր Մեծ խարտիայի բովանդակությունը։ Հիմնականում խարտիան պաշտպանում եր խոշոր ֆեոդալների շահերը՝ ամենդադյոզ քագավորական իշխանությունից։ Բայց հազիվ թե այն կարելի լիներ դիտել վորպես բուրժուական ռեակցիայի արտահայտություն։ Մեծ խարտիայի պատմության մեջ ամենանչանակալի ամենևն այն է, վոր բարոններին հաջողվեց այն ձևով բռնել սիրային յենթեդեցու, ասպետության, քաղաքների և ազատ գյուղացիության վերնախավի հետ դաշինք կնքելու միջոցով։ Հատարակական ուժերի այդ քովթավորումը, վորը սեղ ծանոք է XI–XII դարերից, փոխվել եր, նա փոխվել եր այն բանի հետևանքով, վոր փոխվել եր հատարակական այդ քովթավորումների բնույթը, փոխվել էլին նաև նրանց քաղաքական նպատակները։ XIII դարի սկզբի բարոնների մեջ քիչ չէլին այնպիսիները, վորոնք անխախտ պահպանել էլին Անգլիայի և Ֆրանսիայի հպատակի վոճը։ Ամանավանդ հյուսիսի և արևմուտքի ռազմատենչ բարոնների մեջ, վորոնք ազդում էլին Շոտլանդիայի և Ուելսի սահմանների մոտ, ուժեղ եր ֆեոդալը դեռևի քաղաքական ինքնուրույնությունը։ Բայց բարոնների հիմնական սիրտն այդտեղ չեր, մանավանդ յերկրի հարթավայրում և արևելքում։ Բարոնը յերկել եր քաղաքից արշավանքում։ Բարոնն ատել եր հարթավայրին գի-

Նիներքի համը, տեսել մեռոտքի և վոսկու փայլը։ Բարոնը մոտիկից ծանոթացավ փոդի կախարդական ուժի հետ, փոդի, վորով կարելի չեր ամեն ինչ գնել։ Բարոնը սովորեց ձեռք բերել այդ փոդը, իր հացն ու բուրդն ուղարկելով Լոնդոն կամ Վինչեստերի, Մանուքրքիլի կամ Բուտոնի առնավաճառներին՝ ծախելու համար։ Բարոնի հաշիվը գործով ավելի նուրբ և պահանջկոտ նա սկսում է ուսումնել ասպետական պոեզիայով, ծառայել սրտի տիրուհուն, նա ավելի հանգիստ և յեռնում քաղաքների արքունիքում, մասնակցում է ճոխ ու քաղցր տուրնիրներին։ Այս բոլորը պահանջում է փող և փող։ Հին յեկամուտները չեն բավականանում։ Բարոնն աշխատում է փող վերցնել ուր վոր պատահի, ամենից առաջ հրեաներից։ Իզուր չի, վոր Մեծ խարտիայի մեջ մտցված էյին ամենահոգվածներ, վորոնք կանոնավորում էյին բարոնների պարտքերը հրեաներին։ Մակայն ամենից առաջ պետք է վճարի ճորա գյուղացին։ Ամենյորը վորքան շատ և ներդրավվում ապրանքա-դրամական հարաբերություններին մեջ, վորքան շատ և բորբոքվում այդ հոդի վրա գասակարգային պայքարը, այնքան բարոնը շատ և զգում գասակարգային հարկագրման ուժով որգանի կարիքը, այնքան շատ և ամրում նաև ֆեոդալների գասակարգային համերաշխության գիտակցությունը։ Ենթե XII գ. բարոններից յուրաքանչյուրն իր քաղաքական ինքնուրույնությունն էր պաշտպանում, իր անձնորոշ շահերն էր հետապնդում, ապա հիմա նրանք իրենց գլխին մեկ գասակարգի անդամներ։ Մեծ խարտիայի բարոնները վոտնձգություններ չեն անում յերկրի քաղաքական ինստիտուտներ, քոգի հիմնական իրավունքների գեմ։ Նրանք ուզում են իրենց միայն ապահովել այն ամենից, ինչ վոր նրանց պատկանում է իրրև չարտիկուլյարներ։ Այս պատճառով նրանց պահանջները չի կարելի գիտել վորպես էֆեոդալական ռեակցիայի արտահայտություն։

Անկասկած, առաջադիմական բնույթ են կրում այն պահանջները, վորոնք վերաբերում են ասպետությանը, քաղաքներին և գյուղացիական վերնախավին։ Ասպետությունը, վոր քոգի հետ անցած յերկարատև գաշինքում ամրապնդել էր իր սոցիալական դիրքերը, ամենից ավելի շահել էր ժիսպենսատիայի և ընդհանուր իրավունքի աճից, ձգտում էր իրեն պաշտպանել իր հին, չափազանց ուժեղ գաշնակցի կորցումներից, ինչպես նաև նուրբը պարտավորեցնել և նոր գաշնակցին։ Ասպետները—քոգի անմիջական հոգատարները—մուտք գործեցին քաղաքական ըն-

հանուր խորհուրդը և ձայն ստացան հարկադրման հարցերում։ Ազգանունները, բառերի հոգսակալները, յիրաշխիք ստացան, որ իրենցից չեն պահանջի ավելի շատ ծառայություններ և պարտություններ, քան նրանք կատարում էին ըստ սովորության։ Նույնը վերաբերում է նաև ազատ գյուղացիներին—խոստացված էր նրանց չընչել ուժից վեր auxilia—ներով, նրանց չնահանջացնել տուգանքներով։ Ճիշտ և, նրանց վերաբերող բոլոր հիշատակությունները խիստ անորոշ էին։ XIII դարի սկզբում ուժեղ քաղաքով աճած ու ամրապնդված քաղաքներին խոստում էր տրվել, որ այն բոլոր ազգությունները, որ նրանց ավել էին քաղաքներից, չեն խախտվի։ Միջոցներ ձեռք առնվեցին յերկրի ներսում և արտաքին շուկայի հետ առևտրական հարաբերությունները հեշտացնելու համար։ Բնակչության այդ բոլոր խմբերը շահագրգռված էին նրանում, որ իրենց շահերը պաշտպաներ պետական ուժեղ իշխանությունը, բայց նրանք վոչ պակաս շահագրգռված էին նաև նրանում, որպեսզի այդ ուժեղ իշխանությունը նոր և անսպասելի հարկերի, ոնկվիզիցիաների, պաշտոնեական տուրքերի միջոցով խոչընդոտներ չհարուցեր նրանց տնտեսական գործունեության և հարստացման առաջ։ Կենտրոնական ուժեղ իշխանություն, որը կարողանար տիրող դասակարգերի համար ապահովել աշխատավորների շահագործումը ուժեղացնելու հնարավորությունը, պաշտպանել տիրող դասակարգերի դասակարգային շահերը և միևնույն ժամանակ չկարողանար նրանց վրան վնաս հասցնել,— ահա նրանց բոլորի ընդհանուր նպատակը, ովքեր համախմբվել էին բարոնների առաջադրած պահանջների շուրջը։

Նվաճված իրավունքներն, իհարկե, համատարածած չէրացվեցին։ Ազնվականի բաժինն ընկավ բարոններին ու յեկեղեցուն, չնչին մոռացվել ասպետների և քաղաքների շահերը, խուլ կերպով հիշատակված էր ազատ գյուղացիության շահերի մասին։ Մի դասակարգ բոլորովին մոռացված էր—այդ վիլլանությունն էր, ճորտ գյուղացիությունը, որը կազմում էր քաղաքականության իրավասության,— կոմպրոմիսը կապացել էր նրա հաշվին։

Մեծ խարտիան պետք է սահմանել յուրատեսակ ֆեոդալական սահմանադրություն, հատատուկ անհատական արտոնություններով և հիմնարկություններով։ Խարտիան այդ նպատակին իրագործելց չափազանց անհա-

չոգ կամ ամենի հիշատ՝ բոլորովին չիրագործեց։ Քաղաքականության ընդհանուր խորհուրդը խիստ ծանրակշիռ հիմնարկություն էր և փաստորեն չէր համաքվում նրա իրավասությանը, որ հիշատակված էր խարտիայում, խիստ սահմանափակված էր։ Այն պարագրաֆները, որոնք վերաբերում էին քաղաքականության ընդհանուր խորհրդին, առհասարակ շատով գուրս չգրվեցին Մեծ խարտիայից։ Ոչ ամենի անհաջող էր Մեծ խարտիայի այն յիրացիքը, որով սրինականացվում էր ֆեոդալական պատասխանատվությունը քաղաքորի գեմ։ Հարկավոր չեզավ գեռ չերկար ու հաստատ պայքար, մինչև որ Անգլիայում ֆեոդալական շատ քիչ բիչ կայուն սահմանադրություն ձգվեվեց։

Համաձայնություն տալով Մեծ խարտիային, Հովհաննը բնավ մտադիր չէր այն կատարել։ Նա միայն հարմար ժամանակ էր սպասում, որպեսզի վերակի պատերազմը բարոնների գեմ։ Նա մտադիր էր Անգլիայից հետ ուղարկել վարձու զորքերը, բնդհակառակը, մարդիկ ուղարկեց նոր, ամենագոր զորքեր բերելու։ Պապը բարոններին խստագրություններ հայտարարեց և Հովհաննին սպառնաց Մեծ խարտիան կիրառելու պարտականություններից։ Պատերազմը վերսկավեց։ Պապը Անգլիան նորից ինտերդիկտի յենթարկեց — այս անգամ իր վաստակ Հովհաննին ոգնելու համար, բայց հիմա գրա վրա վոչ վոք ուշադրություն չդարձրեց։ Պատերազմին միջամտեց Ֆիլիպոս II-ի վորդի Լյուդովիկոսը, վորը հայտարարել էր իր իրավունքները անգլիական գահի նկատմամբ։ Պատերազմական գործողություններն յուրաքանչյուր Հովհաննը մեռավ (1216 թ.)։

Հենրիխ III Հովհաննի մահը փրկեց Պլանտագենետների գինաստիան անգլիական գահը կորցնելուց։ Փոքրահասակ Հենրիխ III թագավորի (նա 9 տարեկան էր, երբ հայրը մեռավ) խնամակալները, բարոնների հետ միասին, գուրս յեկան գահի ֆրանսիական հավակնորդի գեմ, վորը ջարդվեց և վերադարձավ Ֆրանսիա։ Նրանք հաստատեցին Մեծ խարտիան, բայց նկատելի փոփոխություններով։ Խարտիայից հանվեցին այն հոդվածները, վորոնք ուժեղացնում էին բարոնների քաղաքական գիրքը ի վնաս թագավորական իշխանության — 12 և 14 պարագրաֆները, վորոնք խոսում էին թագավորության Ընդհանուր խորհրդի մասին, և 51 պարագրաֆը, վորով սահմանվել էր 25 բարոններից կազմված հանձնաժողովը (ինչպես նաև մի քանի ուրիշ հոդվածներ)։ Սակայն գրանով իսկ վերացվեցին նաև Մեծ խարտիան կի-

բոլոր ինքնիշխանները։ Հետագայում Հենրիխ III-ի խնամակալների գլխավոր հոգսն էր՝ պայքարել բարոնների ամեն ապստամբության դեմ։ Թագավորին հանձնվեցին մի շարք ամրոցներ, որ ճնշողները ամրացրել էին Հովհաննի հետ ունեցած ընդհարումների ժամանակ։ Ամենից անհնազանդ բարոններից մեկը Պեմբրոքն էր։ 1227 թվին Հենրիխը չափահաս դարձավ և ազատվեց խնամակալությունից։ Սակայն նա մինչ գահնստելը էր վերնել մեծի ապստամբության ատեն։ Թույլ կամքն ու փոփոխամտությունը նրա բնավորության բնորոշ գծերն էին։ Քնքնամիտ գոռոզությունից նա արագ անցնում էր չափազանցության։ Նա հեշտությամբ էր խոստումներ տալիս և դրանք հապճեպորեն դնդրեում էր կատարում։ Նրա շուրջը միշտ անպիտան ազգականներ էին հավաքվել։ 1236 թվին նա ամուսնացավ Էլեոնորայի—Պրովանսի գեղեցիկ դստեր հետ։ Վերջինիս հետ Անգլիա մեկնեց նրա չորս քեռիները և թագուհիով պրովանսալցիներ։ Նրանց միացան նաև Պուատուի վասրանդինները, թագավորական տան ազգականները։ Հենրիխին առատաձեռնությամբ հոգեր և պաշտոններ էր բաժանում նրանց։ Դրանով նա խիստ գրգռեց անգլիական բարոններին, որոնք ատելությամբ էին նայում անընդհատ աճող օտարերկրացիների վրա։

Հենրիխին ուներ մի հենարան ևս, որը պակաս ցասում չէր առաջացնում,—դա պապն էր։ Այդ հենարանը խիստ թանկ էր նստում։ Պապի պահանջներից հակակաթոլիկ փոքր էին հավաքում անգլիական հոգևորականությունից (սրանք մի մասն ընկնում էր թագավորի գանձը)։ Փոքրը գործադրվում էին Անգլիային խոշոր սոմ պայքարի համար, որ պապերը մղում էին Հոհենշտաուֆենների դեմ։ Հենրիխ III-ը յնկնգնցական ամենաշահավետ բենեֆիցիաները էր տրամադրում պապի մարդկանց։

Բարեբարեպաշտությունը և բարեգործությունները, որոնք ամենակցում էին մեծ խորհրդի նիստերին, փորձում էին զսպել այդ դրության դեմ։

Բարոնների, ասպետների, բազմաթիվ ապստամբությունը

Առաջ էին քաշվում թագավորի իշխանության սահմանափակման պահանջներ, որոնք, սակայն վոշնչանում էին ամբողջովին վիճակում, որովհետև բարոնների և պրելատների մեջ համաձայնություն չկար։ Անկանգնին վախենում էր բարոնների նոր ուժեղացումից։ Մինչ այս, մինչ այն, Ինոկենտիոս IV պապը Հենրիխ III-ին քաշեց Իտալիայում մղվող ակտիվ պայքարի մեջ, նրա վրդի

նշանակին առաջարկելով Սիցիլիայի թագը։ Պապն այդ հիման վրա Անգլիայից շարունակ փող էր կորզում։ 1258 թվի գարնանը, ընտրելով նախորդ տարվա ամենաբարենպաստ ժամանակը, թագավորը բարոնների պահանջից ազատվելու նպատակով մի կարգադրություն արձակեց։ Բարոնները պինդ նիստ կազմակերպեցին Օքսֆորդում և թագավորից պահանջեցին աբատական բոլոր տարեկրքացիներին և 24 հոգուց (12-ը բարոնների և 12-ը թագավորի կողմից) կազմված հատուկ հանձնաժողով նշանակել քաղաքական ընդհանուր բարենորոգման հարցը։ Բացակների գերքին գտնվելով, թագավորը ստիպված եղավ դիմել նույն քայլին Ռաքսֆորդում հավաքվեց մեծ խորհուրդը, որը հետո ստացավ անունը տասնյակ։ Խորհրդում հավաքվեցին վեց մեծ հոգևոր ու աշխարհիկ բարոնները, ալյուն թագավորի ապահանով։ «24-ի հանձնաժողովը» ներկայացրեց նոր սահմանադրության նախագիծը, որը «Ռաքսֆորդի պրովիզիաներ» անունը ստացավ։ Ռաքսֆորդի պրովիզիաները Անգլիայում բարոնների ոլիգարխիա մտցրին։ Ամբողջ իշխանությունը հանձնվեց 15 բարոնների կոլեգիալին և տասնյակ վերջինի համաձայնության թագավորը վեչ մի վճռաշուռ չէր կարող ընդունել։ «24-ի հանձնաժողովը» բարոնների կուսակցության կոմիտեներին նշանակեց թագավորության բոլոր կարևորագույն պաշտոնները։ Մեծ խորհուրդը բոլորովին վերացվում էր և նրա փոխարեն սահմանվում նոր խորհուրդ 12 հոգուց, որոնց պիտք և ընտրվեին բարոնները։ Այդ խորհուրդը պիտք և հավաքվեր տարեկան չորս անգամ և «15-ի կոլեգիայից հետ մնացած գործերը պետական գործերը։

Նոր կառավարության առաջին գործը չեղավ Անգլիայից աբատական տարեկրքացի փոխարինելը։ Սա պարզապես մի ինչ նր։ Բայց հետագայում ամբողջ Անգլիան կարող էր համոզվել, որ բարոնների ոլիգարխիան մի մեռած էր և մտածում։ Ասպետության մեջ արտոնյալ բարձրացավ։ Ասպետները բարոնների դեմ հանգես չեկան այն մեղադրանքով, թե բարոնները ավելորդ հարստ պետության չարին, ինչպես վոր խոստացել էին, այլ ամեն ինչ արին մեռած իրենց շահի համար։ Բարոնների կուսակցության մեջ համաձայնություն չկար։ Նրա մի մասը, որին դեկավարում էր գլոստերյան կոմսը, խստորեն ոլիգարխիական ձգտող էր պաշտպանում։ Մյուս մասը, որի գլուխ էր կանգնած Սիմոն Մոնֆորը, չհատերյան կոմսը, գտնում էր, որ բարոնների հետաքրքրի քաղաքորին հարկավոր մեռած ասպետության և քա-

գաղների հետ գաղտնակցելով։ Հենրիխն աշխատեց ոչտապտրծնել իր հակառակորդների տարաձայնությունները, վորպեսզի իշխանությունը նորից վերցնի իր ձեռքը։ 1263 թվին բանն այնտեղ հասավ, վոր Քադավորի և բարոնների միջև բացահայտ պատերազմ սկսվեց։ Գլոստերի կոմսի մահից հետո Սիմոն Մոնֆորը գտնվավ բարոնների կուսակցության ճանաչված առաջնորդը, վորը աշխատում էր ասպետներին և քաղաքացիներին ներգրավել այդ կուսակցության մեջ։ Այդ նրան հաջողվեց։ Լոնդոնը և մյուս առևտրական քաղաքները հարեցին Սիմոնին։ Ռազմական գործողությունները վերսկսվեցին։ 1264 թվի մայիսի 14-ին Սիմոն Մոնֆորը Լյուիսի մոտ պարտության մատնեց Քադավորական զորքերին։ Հենրիխը և նրա ավագ վորդի Եդվարդը գերի ընկան։ Մոնֆորը փաստորեն գտնվավ Անգլիայի դիկտատոր։

Պարլամենտի ակիզբը

Սիմոն Մոնֆորն աշխատում էր բարոնների համար ապահովել ասպետների և քաղաքացիների ոժանդակությունը։ 1265 թվին նա խորհուրդ տուժողին, ուր հրավիրից այն բարոններին, եպիսկոպոսներին և աբբաներին, վորոնք կոմսականից բացի նաև 2-ական ասպետ յուրաքանչյուր կոմսություններից և 2-ական քաղաքացի մի շարք քաղաքներից։ Անգլիական պարլամենտի, վորպես ներկայացուցչական հիմնարկի, պատմությունը սովորաբար սկսում են խորհրդի այդ գումարումից։ Սակայն Մոնֆորի քաղաքականությունը դժգոհություն առաջացրեց բարոնական ազիտացիոյի կոմանակիցների մեջ։ Այդ դժգոհությունն առանձնապես ուժեղացավ այն պատճառով, վոր սկսեց արագ թավալվել Քադավորի դեմ ուղղված ապստամբությունը, ընդգրկելով վոչ միայն ասպետներին և քաղաքացիներին, այլև գյուղացիության լայն մասսաներին։ Գյուղացիները սկսեցին ավերել Քադավորի կոմսականների կալվածքները և գրավել նրանց գույքը։ Այս շարժումը ապստամբում էր վերաճել ընդհանուր ապստամբության ֆեոդալների դեմ։ Այս բոլորը բարոններից շատերին ստիպեց համաձայնության գալ Քադավորի հետ։ Հենրիխ III-ի վորդուն, արքայազն Եդվարդին, հաջողվեց փախչել գերությունից։ Բարոնները սկսեցին հեռանալ Սիմոն Մոնֆորից ու հարել Եդվարդին։ Բարոնների և Եդվարդի միացյալ ուժերը հարձակվեցին Մոնֆորի վրա։ Իվշեմի մոտ Մոնֆորը զորքը ջարդվեց իսկ ինքը սպանվեց։

Բայց Քադավորը ոտիպված չկամավ զիջումներ անել բարոններին, ասպետներին և քաղաքներին։ Ըստ էության այդ

կամպրոմիսի պատճառն այն էր, որ քաղաքորդը վախենում էր Մոնֆորի օրոք սկսված գյուղացիական շարժումից։

Կամպրոմիսի հետևանքներից կարևորագույնը պարբաժնման կարգը սահմանելն էր, ուր, ինչպես 1265 թվին Սիմոն Մոնֆորի պարբաժնման ժամանակ, սկսեցին հրավիրել ասպետներ և քաղաքների ներկայացուցիչներին։ Քաղաքորդը ոչժմ կանոնավոր կերպով գիմում է պարբաժնման, որի իրավասությունը քանի գնում վորոշակի չի գառնում և ընդլայնվում։ Տիրող գասակարգի քաղաքական կազմակերպությունն ամրագնում է և հավասարակշիռ գառնում, համապատասխանելով գասակարգային ոյժերի հետագիտ բարգացող խնդիրներին։ Սակայն այդ գարգացումը վերարերում է արդեն հետևյալ քաղաքորդությանը,— Ներվարդ I-ի քաղաքորդությանը։

Ներվարդ I-ի առաջին պարբաժնումը հավաքվեց 1275 թվին։ Նա ընդունեց այսպես կոչված՝ Վիտալինատների առաջին առաստատը, որ ներկայացնում էր Մեծ խարտիայի մի շարք հոդվածների և XIII ու մասամբ XII գարերի ուրիշ ակտերի հաստատումը։ Առաստատը քվում է այն բոլոր հիմնական սահմանափակումները, որոնք վերջին գարի ընթացքում դրվել էին քաղաքորական իշխանության վրա։ Այդ առաստատին համաձայնելուն իրան փոխհատուցում, պարբաժնումը քաղաքորին քույլ ավից մաքսեր գանձել ներմուծվող և արտահանվող ապրանքներից։ Մինչ այդ՝ քաղաքորը մաքսերը գանձում էր առանց պարբաժնման քույլտվության և նրանց չափերը վորոշված չէին։ Պարբաժնումը սահմանեց մաքսերի չափերը։ Արտահանվող մեկ պարկ բրդից պետք է գանձվեր 6 շիլլինգ 8 պենս։

Բրդի արտահանման հարկերը գառնում են քաղաքորի կամուսանների կարևորագույն ապրյուրներից մեկը։ XII գարում անգլիական բուրգը վոչ միայն սպասարկում է Շլանդրիայի, հյուսիսային Ֆրանսիայի, մերձ հանսեական քաղաքների արդյունաբերությանը, այլև այդ բուրգը գնելու համար վաճառականներ են գալիս Ջենովայից, Լուկկիայից, Պյաչենցայից, Իսպանիայից, Զարգացող առևտրի հարկումից, բնչպես նաև շարժական գույքի հարկերից(որոնք սկիզբ են առնում սալադինյան տասանորդի ժամանակից և առանձնահատուկ նշանակություն ստացան Հենրիխ III-ի և Ներվարդ I-ի օրոք) քաղաքորի ստացած յնկամուտները հետին պլանի վրա մղեցին առաջվա յնկամուտները— քաղաքորական կալվածքներից (որոնք զգալիորեն կրճատվեցին չնորհումների

հանգամանքով, քաղաքների վաստակների ժուժուամներից, հողերի հարկումից, վճռանապային փոդերից, գատական տուրքերից ստացվող յնկամուտները։ Նույն 1275 թվին պարլամենտը նգվարդ I-ին թույլ տվեց քաղաքություններից հարկ վերցնել ամրոցի շրջակայքի գույքի արժեքի մեկ տասնհինգերորդ մասի չափով։

Փոխհատուցում. Հին պրեսցեդենտների մեջ

XIII դարում արտադրության և գնումների համայնական հողերի բռնագրավումը լորդերի կողմից։ Արդեն 1235 թվին գյուղացիների դիմումներն այդ բռնագրավումների՝ Հենրիխ III-ի կառավարությանը ստիպեց հրատարակել մի վճռում (Մերտոնյան statute), որը լորդերին թույլ էր տալիս կատարել համայնական գատարկ տարածությունների ցանկապատում, միայն պրանից հետո բավականացնի համայնական հող և մնում գյուղացիներին։ Ճորտ գյուղացիների մասին մի հիշատակություն։ Ցանկապատումները հանդիպում էին գյուղացիների համառ դիմադրությանը։

1285 թվին հրատարակված Վեստմինստերյան կերկրորդ statute-ն ընդլայնեց լորդերի իրավունքը համայնական հողերը բռնագրավելու նկատմամբ, մինչդեռ ժամանակ ավելացնելով պատասխանատվությունը՝ ցանկապատերը քանդելու համար։ XIII դարում գրամական անեստի արագ աճը չբավարարվեց ճորտերի գրուքյունը։ Այդ աճը միայն նպաստեց նրանց չեղյալացմանը, անհնար էր ունենալ խամի առանձնացմանը և բազմամյա սակավահող գյուղացիության առաջացմանը, որը այժմ շահագործվում է վոչ միայն վորպես ճորտ, այլև վորպես բանվոր։ Գրամական անեստի զարգացման հետ մեկտեղ նկատվում է կոսի պահպանումը և նույնիսկ ուժեղացումը չհկեզեցու և վոչ խոշոր սեփականների հողերում։ Գյուղացիների համայնական կազմակերպությունը, կալվածային ժողովը և կալվածային տուրքը շատ քիչ չափով միայն կարող էին ճորտ գյուղացիության գրուքյան վատթարացման արգելք դառնալ, մի վատթարացում, որի պատճառը գյուղում ապրանքային-գրամական հարաբերությունների արագ զարգացումն էր։ XIII դարում բացի լորդից, սկսում են ցորեն արտահանել դեպի արտասահման ճոռոգ մայրաքաղաքը, դեպի Ընգլիայի հյուսիսային մասերը,— ուր տնտեսական ցորենը քիչ էր,— և դեպի արտասահման։ Քաղաքային արհեստի զարգացմանը և հետզհետե գյուղից քաղաքի ավելի և ավելի բաժանմանը զուգընթաց, առում են ներքին շուկան գյու-

դաստակերտական արդյունքների համար։ Ամենից գոտեմարտի դրքեր հայտնաբերված Անգլիայում կար մոտ 80 քաղաք։ Նվաճող I-ը պարբերաբար էր կանչում 165 քաղաքների ներկայացուցիչներին։

Պայմար յնկնդական համագումարի սկիզբ

Քաղաքների իշխանությունը վոչ միայն չէր բռնանում ֆեոդալական շահագործման վրա, այլև ընդհակառակը, պահպանում էր այն և պաշտպանում սենյորների իրավունքները վիլլանների նկատմամբ։ Մակայն նվաճողն ամեն կերպ ձգտում էր խոչընդոտ հանդիսանալ ֆեոդալների քաղաքական ազդեցության աճին և քաղի ուժերը ամրապնդում էր նախևառաջ դրբքերում։ Այս ուղղությամբ կարևորագույն նշանակություն էր հրեշակավոր առաջնահերթ ընկերակցականներին կամ ամենոյայ ձեռքի մասին (1279 թ.)։ Այս առաջնահերթը պետք է սահման դներ յնկնդեց հոգևորի արիստոկրատների աճմանը։ XII—XIII դարերում հակասական չափերով աճում է յնկնդեցական հոգևորականությունը։ Ամենամեծ հին, բենեդիկտյան վանքերի արիստոկրատները։ Բացի դրանից, Անգլիայում կային նաև գալիս կուսակրոնների քաղաքական ոգեկոչ, վորոնք նորանոր հոգևոր են ձեռք բերում։ Հնական հոգևոր ձեռք բերին տաճարականների և հյուրընկալների հոգևոր ասպետական արքեպիսկոպոսները։ Հենրիխ III-ի թագավորության ժամանակ Անգլիայում մուտք են գործում մուրացիկ արքեպիսկոպոսները, դոմինիկյանները ու ֆրանցիսկյանները, իրենց հոգևոր ու յնկնդեցին վոչ մի միջոցից չեր խորշում։ Ընտրակարգերի կեղծում, հայրսմոլությունն գոտեմարտներում, հարուստ մորդկանց (մանավանդ կանանց) սպառնում գժոգքի տանջանքներով, կեղծ հրաշքներ, վաչխառությունն — ահա այն սովորական միջոցները, վորոնցով ոգտվում էին հոգևորականները, մանավանդ կուսակրոնները։ Նրանց ձեռք բերած հոգևորը գառնում էին ժամկոչ ձեռքա—գրանք յնկնքակա չէին տատրացման և ընդմիշտ մնում էին այն յնկնդեցական հիմնարկի ձեռքում, վորը տացել էր այդ հոգևորը։ Բացի դրանից, այդ հոգևորը սովորաբար ապատ էին ամեն մի պարհակից։ Ամենոյայ ձեռքեր վերաբերյալ տաճարը յնկնդեցական բոլոր հիմնարկությունները արգելում էր տանից քաղաքների հատուկ քուլլսվության հետագայում հոգևորին արիստոկրատներ ձեռք բերելը։ Ընդհարդը գրանով կանգնեցնում էր յնկնդեցու հարստության և ազդեցության աճը և մինչև ժամանակ քուլլ չեր տալիս, վոր

քաղաքների յնկամուտները պակասեն։

Առևտրի յեվ վաճառականության զարգացումը

Նպատակ ունենալով զարգացնել անդրծովեան վաճառականների հետ կատարվող առևտուրը, վորը քաղաքին մեծ յնկամուտներ էր տալիս, Եդվարդ I-ինը հրատարակեց 1303 քվի «վաճառականական խարտիան» (Carta Mercatoria)։ Այս խարտիան հաստատում էր ոտարերկրյա վաճառականների իրավունքը—ազատ կերպով մտնել Անգլիա, ներմուծել և արտահանել ապրանքներ,— և նրանց համար ներմուծման ու արտահանման վորոշ մաքսեր էր սահմանում։ Այդ մաքսերն ավելի շատ էին, քան անգլիական վաճառականների վճարած մաքսերը։ Հատուկ ակտով սահմանվել էր պարտքերը գանձելու կարգը։ Այս ակտը ցուցանշական է Անգլիայում վարկային գործի զարգացման համար։ Իտալիայից, հարավային Ֆրանսիայից վաշխառուական կապիտալը հոսում է Անգլիա։ Զարգանում է նաև տեղական վաշխառությունը։ Այդ բոլորի հետևանքներից մեկը յեղավ հրեաների արտաքսումն Անգլիայից։ Գարլամենտը քաղաքներին նոր նպաստի քուլլվուքյուն տալու գնով նրանից գնեց հրեաների արտաքսումը (1290 Ք.)։ Հրեաների արտաքսումը ուղեկցվում էր տեղական բռնաբռքյուններով։ Նրանց քաղաքում էին, սպանում, գրում ծովը։ Անգլիայից արտաքսված 16 հազար հրեաներից քչերը հասան մինչև Ֆրանսիայի սահմերը։

Եդվարդ I-ի ճակատագիրը

Եդվարդը վարում էր յեռանդուն ներքին քաղաքականություն, վոր ուղղված էր ամենից առաջ նրա ամենամոտ հարևանների—Ուելսի և Շոտլանդիայի դեմ։ Ուելսի լեռնային ցեղերը յերկար ժամանակ հաջողությամբ պիմադրում էին անգլո-սաքսոնական և նորմանդական ներմուծիչներին։ 1282 քվին Եդվարդը մեծ զորքով արշավեց Ուելսը նվաճելու։ Դժվար ու վտանգավոր պատերազմից հետո ուելսցիները ստիպված յեղան հպատակվել անգլիացիներին։ Գրավվեցին այն հիմնավարձերը, վորոնք մասնակցել էին անգլիացիների դեմ մղված պատերազմին, Ուելսում բնակություն հաստատեցին անգլիական բարոնները և ամրոցներ կառուցվեցին։ Ուելսը նվաճելու ժամանակից սկսած՝ անգլիական գահի ժառանգը ստացավ «Ուելսի իշխան» տիտղոսը։

Ոգովկով չոտլանդական քաղաքը Ալեքսանդր III-ի ժամից (1285 Ք.),— վորը ժառանգներ չթողեց,— և այն պայքա-

րից, որ իշխանության համար մղում էին սրտաճմլան ան-
ձնական, եգոիստական նպատակներից բխող Շոտլան-
դական ֆեոդալների մեծ մասը պաշտպանում էր անգլիական
թագավորի իշխանությունը, ակնկալելով, որ շոտլանդական դյու-
գքների վերջնականապես ճորտացնելու համար կարելի կլի-
նի հենվել նրա վրա։ Բայց դյուգքությունն ապատամբեց անգլիա-
կան կառավարիչների և շոտլանդական ֆեոդալների ընչաքաղ-
ության դեմ. Դյուգքական ապատամբությանը հաջորդեցին քաղաքները, յնկ-
ղնին և ասպետությանը մի մասը։ Ապատամբությունը, որ կոչ-
վեց պատերազմ հանուն անկախության, վերջացավ անգլիա-
ցիների պարտությամբ և Շոտլանդիայի անկախության վերա-
հաստատմամբ (1314 թ.)։ Հոգեբուքյան բոլոր պատմիչներից ոգեշ-
ված շոտլանդական ազնվականությունը մեկ ավելի ուժեղացավ
դյուգքների չահագործումը, որոնք իրենց ուսերի վրա տա-
րել էին ապատամբության ամբողջ ծանրությունը։ Անգլիայի
դեմ շոտլանդացիներին աջակցում էր Ֆրանսիական թագավոր
Ֆիլիպ IV-ը (1285—1314 թ. թ.)։

Պարլամենտի կազմը յեվ նրա իրավասությունը ամրապնդումը

Եգվարդ I-ի պատերազմները մեծ փոդ էին պահանջում և նա հաճախ դիմում էր պարլա-
մենտին։ Ներքին նա դիմում էր մեծ բա-
րոնների, յերբեմն էլ մեծ ասպետների։ Մի անգամ նա առանձին-առանձին պարլամենտական հրավիրեց հյուսիսային և հարավային Անգլիայի համար։ Բայց XIII գարի վերջում պարլամենտի կազմն ավելի հզորիա և կորոշվում։ Պար-
լամենտը, որ հրավիրվել էր 1295 թվին, ստացավ «օրինակելի» (model parliament) անունը, որովհետև այնտեղ ամենալայն չափով ներկայացված էին Անգլիայի բոլոր շահագործող դա-
սակարգերը։ Բացի բարոններից և ասպետներից ու քաղաքացի-
ների ներկայացուցիչներից (2-ական ասպետ յուրաքանչյուր կոմսությունից և 2-ական քաղաքացի յուրաքանչյուր քաղաքից), այնտեղ առաջին անգամ լիակատար չափով ներկայացված էր հո-
գևորականությունը։ Պարլամենտին մասնակցում էին վոչ մի-
այն յերկու արքեպիսկոպոսները (Քենտերբերիի և Յորքի), յեպիս-
կոպոսները, որանց սինոդականները (ավագ սարկավագները), 67 աբբաներ, ասպետական սրդիների մագիստրոսները, այլև շա-
քային հոգեվորականության ներկայացուցիչները։ Այդ ժամա-
նակներից պարլամենտը սկսեց հրավիրվել այդպիսի կազմով,
բայց հետագայում շորքային հոգեվորականության ներկայա-

ցուցիչներին այլևս չէին հրամայում։ Նրանք հոգևորականության վերաբերող գործերը քննարկում և եկեղեցական դատը հարկադրում քննարկում էին առաջնորդ ժողովներում (եպիսկոպոսությունների), որոնք Անգլիայի, Հյուսիսի և Հարավի համար առանձին-առանձին էին հավաքվում։

Այն կոմպրոմիսը, որը հաստատվեց քաղաքորի, բարոնների, ասպետության և քաղաքների մեջ, հաստատուն չեր։ Սկզբում I-ը չեկամուտների ամեն տեսակ աղբյուրներ էր փնտրում բացի այն գումարներից, որ նրան քուէլ էր տալիս պարլամենտը։ Նա հույս ուներ ամենից շատ առանձ վաճառականներից, որոնք բերդի առևտուր էին անում, և հարուստ հոգևորականությունից։ Սկզբում 6 անգամ ավելացրեց բերդի արտահանման մաքսային տուրքերը, եթերևին նա ուզում էր ինքնիշխանի չեր չեզոքացնել բերդի պաշարը։ Հոգևորականությունը պետք է հնազանդ հարկեր վճարեր քաղաքորին (1294 թվի վերջին նա հոգևորականությունից պահանջեց վերջինի չեկամուտների կեսը)։ Կոմսություններում պետք է վճարեին նաստուրայով—անասուններով և հացով։ 1297 թվին բանը հասավ բացահայտ ընդհարման։ Բարոնները սկսեցին պինդ ուժեր հավաքել։ Քաղաքորը ստիպված եղավ պիտի ուներ անել։ Նա համաձայնվեց հրատարակել "De tallagio non concedendo" (Հարկ չքուլատրելու մասին) սահմանը։ Քաղաքորն այս սահմանով խոստացավ առանց պարլամենտի համաձայնության վոչ մի հարկ չգանձել քաղաքացիներից և հարկադրական ոչնչացիներ չկատարել։

Պարլամենտի գարգացումը XIV դարում

Այսպիսով XIII դարի վերջում վորոշվում է պարլամենտի կազմը և ամրանում նրա գլխավոր իրավունքը— հարկեր քուէլ տալու իրավունքը։ XIV դարի կեսերին պարլամենտը սկսեց բաժանվել երկու պալատների—վերին կամ լորդերի պալատ և ստորին կամ համայնքների պալատ։ Վերին պալատում նախատեր էր ունենում հոգևորական հատվածքի վերնախավը—արքեպիսկոպոսները, եպիսկոպոսները, մեծ վանքերի աբբաները և խոշորագույն բարոնները։ Նրանք բոլորը պարլամենտ էին կանչվում քաղաքորի անձնական հրավերներով։ Վերին պալատը հանդիսանում է XI—XII դարերի մեծ խորհրդի ուղղակի ժառանգը։ Ստորին պալատում նախատեր էին ունենում ասպետները և քաղաքացիները։ Ասպետներն ընտրվում էին կոմսությունների ժողովներում (յուրաքանչյուր կոմսությունից 2 ասպետ), բայց քվեարկու-

քյամբր։ Նրանց ընտրությունները ժամանակում էին նաև գյուղացիության ներկայացուցիչները, որոնք ներկա էին լինում կոմսության ժողովներին։ Արդեն ավելի ուշ, XV դարում, սահմանվեց մի կանոն, որի համաձայն ընտրությունները պետք է մասնակցեին միայն ասպետները և այն ֆեոդալները, որոնք հողային սեփականից ունեին առնվազն 40 շիլլինգ եկամուտ։ Անգլիայի կոմսությունները պարլամենտ էին ուղարկում 74 ասպետ։ Ուելսը պարլամենտ էր կանչում Անգլիայի 166 քաղաքների ներկայացուցիչներին։ Յուրաքանչյուր քաղաք կարող էր ընտրությունների կանոնները սահմանել իր հայեցողությամբ։ Ընտրում էր մեծ մասամբ միայն փոքրաքիվ արտոնյալ վերնախավը։

Քաղաքների մեծ մասը գտնվում էր քաղավորի հողում և վերջինի պաշտոնյաները ենթում էին գործադրում ընտրությունների վրա։ Միայն քաղաքներում, ինչպես նաև կոմսություններում, ընտրությունները հաճախ անցնում էին տեղական ազնվականների ճնշման տակ։ Այս պատճառով սովորին պակասում էին քաղավորի և բարոնների մարդիկ։ Ընակչով գրան, սովորին պակասում բավականաչափ թոթք էր հնչում ասպետների և քաղաքացիների ձայնը։ Ճիշ քաղավորը և՛ բարոնները հաճախ ստիպված էին լինում այդ հաշվի առնել։

XIII և XIV դարերն Անգլիայում ապրանքա-դրամական անասունության արագ ածի ենթան էին հանդիսանում։ Արագ ածում է դրամական ռենտան, որի գործադրմանը ե... վոչ միայն անհրաժեշտորեն ուղեկցում, այլ նույնիսկ նախորդում է չունեվորների և փոդով վարձվող բանրակների գաստակարգի առաջացումը[1])։ Ձնոդալական արտադրության ընդերքում սկսում են նոր հարաբերություններ ծագել։ Ձնոդալը սկսում է ճորտերից բացի ջոնատրեին նաև բանրակներին, որոնց հավաքագրում է ազատվոհոդ գյուղացիներից։ Բանրակների աշխատանքով ավելի շատ ոգտվում են ֆեոդալական մանր ու միջին ասպետները, որոնք քիչ ճոր գյուղացիներ ունեն, ինչպես նաև ունեոր ֆեոդալները։ Խոշոր ֆեոդալները—բարոնները, մանավանդ մեծ վանքերը, որոնք բազմաքիվ ճոր գյուղացիների տերեր էին, կատչում էին կոռային անասունության և նույնիսկ ազնվացնում էին կոռը, որպեսզի ավելացնեն իրենց յեկամուտները։ Այսպիսով ֆեոդալական չոհագործումն ամենամեծ չափով մնաց

1) *Маркс*, Капитал. т. III, Партиздат, 1938, стр. 703.

խոշոր ֆեոդալների կալվածքներում։ Իարլերն ու ասպետները մինչև տաբերնուքյան առաջացավ միայն ըստ ներանց տիրույքյունների չափի, այլև ըստ ներանց ունեությքյան բնույքի։ Խոշոր ֆեոդալներն ամրոցներին մեծ են ֆեոդալական սրատարույքյան հոգի վրա, մինչդեռ մանր ֆեոդալները, հիմնականում պահպանելով իրենց ֆեոդալական բնույքը, սրդին սկսում են անցնել վարձու աշխատանքի սիստեմին։ Մակայն այդ ժամանակ և մանր ֆեոդալներին— ասպետներին և քաղաքային բուրժուազիային։ XIII դարի վերջից և մանավանդ XIV դարում Անգլիայի կառավարությունը քաղաքներում, և ամենից առաջ Լոնդոնում, ոչնչ չի ուշնում համքարությին սիստեմի քայքայում և համքարությունների արհեստավորների շերտավորում։ Ներանց միջից առանձնանում են խոշոր վաճառականները, որոնք շահագործում են յինքնավարպետներին, վորոնք հետզհետե դառնում են մշտական վարձու բանվորներ. խոշոր վաճառականները շահագործում են նաև մանր վարպետներին։ Վաճառականները նույնպես հանաքե հանգիստանում են գյուղական տնայնագործներին շահագործողներ։ Ներանք վարձու աշխատանքն ազատագործում են նաև ապրանքների բնտնման, փոխադրության համար և այլն։ Վաճառականներից և արհեստավորական վերնախավից սկսում է աստիճանաբար առաջանալ քաղաքային բուրժուազիան, վորը քաղաքում իր ձեռքում է կենտրոնացնում իշխանությունը և ընտրական իրավունքները։

Քաղաքային բուրժուազիան և ասպետությունն ունեն ընդհանուր շահեր, վորոնք կայանում են վարձու բանվորներին իրենց յինքնարկելու և շահագործելու մեջ։ Ասպետության և քաղաքային բուրժուազիայի համերաշխությունը մեր առջև առանձնապես ցայտուն կերպով կպատկերանա XIV դարի էրանվորական օրենսդրության պատմության մեջ։

Անգլիայում ասպետության և բուրժուազիայի մեջ չատաչացավ ամիպիսի անհազիտահարների պարբեր, ինչպես Ֆրանսիայում։ Դրա պատճառն ապրանքա-դրամական հարաբերությունների վազ զարգացումն և անգլիական գյուղում։ Անգլիայի ֆեոդալը գրազվում է առևտրով և գրա մեջ պահպանելի վոչնչ չի տեսնում։ Անգլիական ֆեոդալները, մանավանդ ասպետները, շահագործում են վոչ միայն հոգու գյուղացիների աշխատանքը, այլև բատրակների վարձու աշխատանքը։ Անգլիան Ֆրանսիական ֆեոդալն ապրում է բացատապես ֆեոդալական ոնե-

տալով։ Նրա համար մարդկությունը բաժանվում է ազնիվների— ունևորների, որոնք ֆեոդալական ռենտա չեն ստանում, և հասարակ ժողովրդի, որը վճարում է այդ ռենտան։ Նա վերջինի շարքն է դասում նաև քաղաքացիներին։ Անգլիայում, ինչպես ամեն տեղ, ֆեոդալների և քաղաքացիների մեջն էլ մի կատարի պայքար, որը մայր գտնում խստորեն բաժանում նր դասերը։ Ընդ չհաշվենք ֆեոդալական դասակարգի փոքրաքիվ վերնախավը, Անգլիայում չոստիացավ մեկուսացած և ժառանգական ազնվականական կաստա, ինչպես Ֆրանսիայում։ Հողի յուրացնչուր ազատ սեփականատեր, անկախ իր ծագումից, կարող էր և նուլնիսկ պետք է դառնար ազնիվ, բնդ նրա տարեկան յնկամուտը հավասար էր 20 ֆունտ ստերլինգի։ Այս պատճառով անգլիական ազնվականությունը համալրվում էր միշտ դասերից դուրս յնկածներով։ Մինուլն ժամանակ, անանկացած ազնվական, որը կորցրել էր իր հողային սեփականությունը, հենց դրանով դուրս էր գալիս ազնվականության կազմից։ Անգլիական ազնվականությունն իր մեջ ներծծում էր միշտ դասերի ամենաուժեղ տարրերը և իր միջավայրից դուրս էր շպրտում այն ամենը, ինչ վոր քայլայել էր։ Դրանով են բացատրվում նրա արտակարգ կենսունակությունը և հարմարվողությունը։ Ապստամբները հաճախ ամուսնանում էին վաճառականների ազգիկների հետ։ Ապստամբի կրտսեր վորդիները յերբեմն առևտրական գործունեություն էին ընտրում։ Ապստամբի և քաղաքացիների մեջն խիստ սահմանի և անհայտ քլնամանքի բացակայությունն անգլիական պարլամենտը տարբերում է ֆրանսիական գլխավոր շտաբներից և բացատրում նրանց բախտի զանազանությունը, պարլամենտի ավելի մեծ քաղաքական դերը և կենսունակությունը։

XIV դարում ամրանում է պարլամենտի ազդեցությունը և ընդլայնվում նրա իրավասությունը։ Պարլամենտը քի ուզած էլ և քի անուզածի հարկերը հաստատելու իրավունքն է ձեռք բերում։ XIV դարի վերջում պարլամենտը ձեռք է բերում հարկերից ստացվող գումարները ծախսելու վրա վերահսկելու իրավունքը։ Ամուսն է պարլամենտի նաև օրենսդրական իշխանությունը։ Թագավորն ու վերին պալատը առաջարկները (օրինագրերը) հրատարակում են յերբեմն համապետերի պալատի ինդրագրով։ XV դարում առաջուան վերաբերյալ յերկու պալատների համաձայնությունը պարտադիր է դառնում։

Պարլամենտից բացի թագավորը շարունակում էր ժամանակ

առ ժամանակ հրավիրել նախկին մեծ խորհուրդը՝ հոգևոր և աշխարհիկ ժողովականների կազմով։ Այդ առավելապես օրենսդրական ժողով էր։ Նրա գումարվելիությունը բավականաչափ պարզ բաժանված չէր պարլամենտի գումարվելիությունից։ Թագավորը կարող էր օրենքներ հրատարակել նաև առանց վորևե օրենսդրական ժողովի մասնակցության, այդ նպատակի համար ազատագրվելով իր թագավորական խորհուրդը—թագավորական իշխանության գլխավոր բյուրոկրատական օրգանը։ Այսպիսով օրենսդրության բնագավառում պարլամենտի իրավունքները XIV դարում դեռ ամրան և չէին ձևավորվել։

Հաստատուն պառլամենտներ

XIV դարի ընթացքում աստիճանաբար չքացավ նաև այն ազատ ժարգկանց համար չեզոք գյուղական կուրիաները։ Մնում են միայն կալվածատիրական կուրիաները՝ վիլլանների համար։ Իրենց նշանակությունը կորցնում են նաև հաբյուրյակների ու կոմսությունների գատական ժողովները։ Այդ հիմնարկությունների գումարվելիությունները անցնում են մասամբ ընդհանուր իրավունքի թագավորական գատարաններին, մասամբ էլ հաշտարար գատավորներին։ Հաշտարար գատավորների ինստիտուտը Անգլիայում հաստատվում է XIV դարում։ Նրանց նշանակում էր թագավորը՝ կոմսությունների ազդեցիկ հողատերերի թվից։ Նրանց գլխավոր գումարվելիությունն էր խաղաղության պահպանել, ընդել խռովությունները և ձերբակալել հանցավորներին, ուրիշ խոսքով՝ անդրում ապահովել սիրող գատակարգի շահերի գատական-վոստիկանական պահպանությունը։

Հարյուրամյա պատերազմը

Եդվարդ I-ի թոռ Եդվարդ III-ի որոք (1327-1377 թ. թ.) Անգլիայի և Ֆրանսիայի միջև սկսվեց չքնաղատես պատերազմ, վորը կոչվեց «Հարյուրամյա» (1338—1453 թ. թ.)։ Դրա պատճառների մասին արդեն խոսվել է XX գլխում։

Բացի ֆլանդրական քաղաքների հետ ընդած գաշինքից, վորը չափազանց ուժեղացրեց Եդվարդ III-ի նյութական ռեսուրսները, նա ապահովեց գերմանական կայսր և Հռոմեական Սրբազան կայսրության մի քանի իշխանների ժամանակությունը, վորոնք սահմանակից էին Ֆրանսիային։ Եդվարդ III-ը այդ ժամանակությունը գնեց մեծ փողով, այնպես, վոր նա ստիպված չեղավ պարտքեր վճարելու գլխավորապես խաղալական բանկիրներից, նույնիսկ գրավ դնել քաղաքական քանկարժեք իրերը։ Ամենը հետո նա ապահովեց պարտքերի մեծ մասից, հայտարա-

յունով պիտական անանկութիւն (տես գլ. XVII)։ Պատերազմի սկիզբը շատ հաջող եր։ Մովսէին հազիանակը Սկիւռի (Նկլիւզպն) մոտ (1340 թ.), անգլիական ազնուականների կողմից Քրանսիական ասպետների ջարդը Կրեսսիի մոտ (1346 թ.), Կալեյի առումը (1347 թ.), հիւսիսային Անգլիա ներխուժած շոտլանդացիների պարտութիւնը հակոյական գերակշռութիւն սկսին անգլիացիների։ Հարկատուական պատերազմում անգլիացիները լայն չափով օգտագործում էին վարձու զորքերը։ Սակայն Քրանսիա էլին ժնկնում բազմաթիւ ֆեոդալական մագնատներ իրենց շքախմբերով։ Նրանք ևս իրենց հետ տանում էլին վարձկանների իւրաքանչիւր, վորոնց հագցնում էլին իրենց գինանշաններով տարազ։ Քազաքների և ֆեոդալների վարձկանները Քրանսիան տասկալի կողոպուտի յենթարկեցին։ 1347 թվին Եդվարդը հակոյական ավարով վերադարձավ Անգլիա։ Ձոխ տոնակատարութիւններն ու տուրնիրները անպակաս էլին։ Ասպետները, կռնակը և նույնիսկ գերազանցել իրենց հագուստների չքնդութիւնով։

ԳԼՈՒԽ XXIV

ՈՒՈՏ ՏԱՅԼԵՐԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ. ԼԱՆԿԱՍՏԵՐՆԵՐԸ ՑԵՎ ՅՈՐՔԵՐԸ

«Սեւ մահ» Այդ հանգամանքի ժամանակ Արեւելքից Անգլիա անցավ ժանտախտը, որը ժամրգկանց հիշողությանն մնչ Ռաց «սև մահ» անունով (1348 թ.)։ Դժվար է ասել, թե որքան մարդ կոտորվեց այդ ժանտախտից։ Մի քանի պատմաբաններ կարծում են, որ կոտորվել է Անգլիայի բնակչության մեկ չորրորդ մասը, ուրիշները թե՛ կիսը, իսկ ոմանք էլ այդ թիվը հասցնում են մինչև չորս չորրորդի։ Վիճելի չե նաև այն հարցը, թե որչափ թարն եղին այն փոփոխությունները, որոնք Անգլիայի տնտեսական կյանքում առաջացրեց «սև մահը»։ Ըստ երևույթին «սև մահը» Անգլիայում չեզոք անհավասարակշռություն—մի շարք վայրերում ամբողջովին ավերածություններ գործեց, մի շարք վայրերում էլ քիչ անցավ։ Ընդհանուր առմամբ «սև մահը» անգլիական գյուղի զարգացումը նոր ուղիով չտարավ, բայց արեց այն պրոցեսները, որ մինչ այդ արդեն զարգանում եղին Անգլիայում։ «Սև մահը» կոտորեց քաղաքի և գյուղի աշխատող բնակչության մի զգալի մասը։ Դրա հետևանքով բավական մեծացավ աշխատող ձեռների պահանջը և միաժամանակ անկաց նաև աշխատավարձը։ Աշխատավարձի աճումը բացատրվում է նաև նրանով, որ ժանտախտին հետևեցին անասունների համաճարակները ու անբերրությունները։ Բարձրացան հացի և մյուս բոլոր սննդամթերքների գները։

Այդ ժամանակ գրամական անունան ֆեոդալական անմասի իշխող ձև գործով Անգլիայում, ժանտախտի ապատական մանր կալվածքներում։ Ազատ ուիրոշ հողը մշակվում եր առավելապես վարձու աշխատանքի միջոցով։ Բայց նույնիսկ այն խոշոր, զբաղեցնող վանքատիրական կալվածքներում, ուր գեռ պահպանվել եր կլոր և վարձու աշխատանքը միայն ժամանակ գեր եր խաղում, այդ աշխատանքը հիմա կարևոր նշանակություն ստացավ, որովհետև մահը կոտորեր բազմաթիվ վիլլաններ եր

Նվիրել և կենդանի Աստվածները չէին կարող իրենց վրա վերցնել մեռածների աշխատանքը (քանի լորդերը փորձում էին սոխակին նրանց, որ վերցնեն մեռած հաքնեների հոգսաբաժինները և սրանց հետ կապված պարտավորությունները)։

Ընդլայնի կալվածատերերի առաջ ծառացավ այն հարցը, թե վարանդից պետք է բանվորներ վերցնել և ինչպես սոխակին նրանց, որ աշխատեն ցածր աշխատավարձով։ Նույն հարցը ծառացավ նաև արդյունաբերության մեջ վարձողների առաջ։ Դրա պատասխանը չգտավ օրենսդրությունը։

«Բանվորական օրենսգրություն»

1349 թվին թագավորական օրդոնանսը պահանջեց, որ 60 տարեկանից վեր մեռած բոլոր չափահաս ազատարդին և կանայք, որոնք չունեն անփափան հոգ կամ ապրելու ուրիշ միջոցներ, վաղվանից այն մարդկանց մոտ, ովքեր կցանկանան նրանց ընդունել, այն էլ այն վճարով, որը սովորական եր մինչև ժանտախտը։ Այնուհանդերձ ազնվականներն իրավունք ունեն եորտերին պահել իրենց մոտ, բայց վեց ամսվա վճով, քան իրենց հարկավոր եւ։ Այդ պայմաններով վարձվելուց հրաժարվելու, մինչև ժամկետի լրանալը վարձորդից հեռանալու համար բանտ և սպառնում։ Տուգանքներ սրվում էին թե նրանց վրա, ովքեր ամսի բարձր վճար կվերցնեին, քան մինչև ժանտախտը, և թե նրանց վրա, ովքեր այն կտային։ Սակայն, ժամանակակիցների վկայությամբ, վեց մի տուգանք և ուրիշ վեց մի միջոց չեր օգնում և աշխատավարձը չեր իջնում։

1351 թվին համայնքների պալատը դիմեց թագավորին, բողոքելով, որ աշխատավարձի վերաբերյալ օրդոնանսը չի կատարվում։ Համայնքների պալատի խնդրանքով հրատարակվեց *1351 թվի «Statutum»* բանվորների մասին։ Statutum-ը մանրամասնորեն կրկնեց *1349 թվի* օրդոնանսի հիմնական դրույթները և ամենայրնց պատիժները գրանց խախտման համար։ Բայց չնայած օրենքը խախտող վարձորդները statutum-ով ել պատժվում, ապա բանվորներին շղթայակապ ել անում և բանտ նետեցնում։ Սակայն statutum-ն էլ չունեցավ այն ներգործությունը, որ պատում եր նրա կիրառումից և համայնքների պալատն եր մի քանի անգամ դիմում և թագավորին, խնդրելով միջոցներ ձեռք առնել statutum-ը խախտողների դեմ։ Նոր օրենքներն ավելացնում են statutum-ը խախտողներին սրվող պատիժների խստությունը։ Իրենց վարձողներից հեռացող բանվորներին հե-

ստանում են, հաշտարարում օրենքից դուրս, շինցած չեզոքությամբ խաղաղում են նրանց ժամկինը (1361 թվի ամառատուրը բանվորների մասին)։ Հետագնման հին ընթացքում ամեն տեսակ միությունները, որ բանվորներն իրար մեջ կազմում էին աշխատավարձի համար պայքարելու նպատակով։ Բանվորական օրենսդրության հիման վրա գործերի քննությունն անցավ տեղական դատարկարգային դատաստանի գլխավոր օրգանի ձեռքը,— հաշտարար դատավորներին։ Մարքսը ասում է այդ օրենսդրության հիմնական առանձնահատկության պարզ բնութագիրը. «Վարձու աշխատանքի վերաբերյալ օրենսդրությունը, որ սկզբից ևեթ նկատի ուներ բանվորի չահագործումը, և իր հետագա զարգացման մեջ անվերապահորեն քշտամի չի բանվոր դասակարգին. Անգլիայում սկսում է նվաճող III-ի տուր բանվորների վերաբերյալ առաստուտ (Statute of Labourers)...»[1]) «1349 թվի բանվորական օրենքի և հետագա բոլոր օրենքների վոգին պայմանավն արտահայտվում է նրանով, որ պետությունը սահմանում է ոչխատավարձի մաքսիմումը միայն, բայց բնավ վոչ նրա մինիմումը։»[2])

Բանվորական օրենսդրության հոդի վրա տեղի հին ունեցած բեզհարությունը հենց ֆեոդալական դասակարգի ներսում։ Գյուղատնտեսական ֆեոդալական ունեստյով ապրող խոշոր ֆեոդալ բյուրեղում աշխատավարձի ծախսը յերկրորդական բեր ու խաղում։ Մանր կալվածատեր ապրելի համար, որ իր հողը մշակում և առավելապես բատրակների ձեռքով, ինչպես նաև քաղաքային արդյունաբերության համար, աշխատավարձի հարցը չատ սովորի սուր բնույթ ու կրում։ Խոշոր ֆեոդալները աշխատում վորոնելիս հանախ դիմում են ստատուտի խախտմանը, ասլիս են ավելի բարձր աշխատավարձ և կանգ չեն առնում հարևաններից բանվորներ խլելու առաջ։ Լինում են դեպքեր, յերբ մոգնատաներն իսկական գինված հարձակումներ են գործում հարևանների վրա և առնում են նրանց բանվորներին։ Հասկանալի չե, որ բանվորների գեմ ուղղված բոլոր նոր օրենքների հրատարակման և այդ օրենքները խախտողների նկատմամբ ուղիղ միջոցներ ձեռք առնելու մեջ նախաձեռնությունը պատկանում էր հասարակության պետական մասրին պետության համերաշխությունը պարզ արտահայտվեց Եդվարդ III-ի և նրա հաջորդ Ռիչարդ II-ի բրանվորական օրենսդրության մեջ։ Բանվորական օրենսդրությունը հո-

1) Маркс, Капитал, т. I, Партиздат—ИМЭЛ 1934, стр. 668.
2) Նույն տեղը, էջ 669.

գաճերի այն ժամի գաստիարգային քաղաքականության գործիքն էր, որը հնարավոր էր ֆեոդալական արտադրության բնույթը, ինչպես նաև արդյունաբերության բնագավառում կեղծ ձեռնարկությունների գործիքն էր։ Բայց քե գյուղատնտեսությունը և քե արդյունաբերությունը հիմնականում դեռ մնում էին ֆեոդալական։ Մենք կարող ենք ասել միայն, որ այդ ժամանակ նախադրյալներ են առաջիվում կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացման համար։

Ֆեոդալական ռենտա

Ֆեոդալական խոշոր լորդերի, ժանավանդ հոգևոր լորդերի, կալվածքներում դեռ մնում էր գիրակցում էր ֆեոդալական չտնտեսությունը, իսկ վարձու աշխատանքը միայն ժամանակ ընում էր կրում։ Որպեր ֆեոդալն համար չնկատուն գլխավոր աղբյուրը էր մնում ֆեոդալական ռենտան։ Այս պատճառով նա աշխատում էր վոչ այնքան իջեցնել աշխատավարձը, որքան բարձրացնել ֆեոդալական ռենտան։ Լորդերը տկում են ավելի և ավելի ճնշել գյուղացիությանը, ավելի շատ վճարներ ու աշխատանք պահանջել նրանից։ Ընդրում նրանք տկում են դրամական ռենտաներից վերադառնալ աշխատավճար ռենտաներին, վորպեսզի տիրոջ անտեսության մեջ փոխհատուցեն աշխատող ձեռների պակասը։ Ֆեոդալական ռենտայի այդ ուժեղացումը և վերադարձը դեպի նրա առավել ծանր ձևերը, այդ «ֆեոդալական ռեակցիան» ևս մեծ հետևանքներից էին։ Ֆեոդալական ռեակցիան այն ձևն էր, որի ազնուքյամբ լորդերը, որոնք կանգնած էին ֆեոդալական արտադրության հոդի վրա, աշխատում էին փոխհատուցել աշխատուժի և ֆեոդալական ռենտայի պակասը։

Հարյուրամյա պատերազմի բնույթը

Ամենից հարյուրամյա պատերազմը նոր հարաբերություններ էր բերում անգլիացիներին։ Դեպի Ֆրանսիա նրանց կատարած արշավանքները քաղաքական հարձակումներ էին և նրան ստանում։ Նրանք քաշանում էին յեղը յեղերը և աշխատում վորքան կարելի լի շատ ավար ձեռք բերել։ Իր կողոպտանքով առանձնապես աչքի էր ընկնում հռչակավոր Էմմ արքայազնը, Եդվարդ III-ի ավագ վորդին, որընական ասպետը, վոր քաղաքավարի էր քրիստոնյաների հետ, բայց նրանք ոչնչականներ էին, և անդուր ու դաժան էր գյուղացիների և քաղաքացիների հետ։ 1356 թվին Էմ արքայազնը Պուատյեի մոտ ամբողջովին պարտության պատճառեց Ֆրանսիական թագավոր Հովհաննեսին, 1359 թվին, յերբ Եդվարդ III-ը նոր հարձակում գործեց Ֆրանսիայի վրա, նա

պատվ սովյալ ու ավերված մի յերկիր, վորից վոչինչ չեր կարելի վերցնել։ 1360 թվին Բրետինիում հաշտություն կնքվեց, վորի համաձայն Եդվարդը գրավի չափով ավելացրնեց իր սիրուքյուններն Ակվիտանիայում և ստացավ Կալեն ու սրան կից մարզը (տես գլ. XX)։

1369 թվին քշնամական գործողուքյուններըը վերսկսվեցին։ Բայց այդ ժամանակվա ընդացքում Ֆրանսիայում ազնվականուքյունը և քաղաքային վերնախավը, վորոնք վախեցել էլին թե պատերազմական անհաջողուքյուններից և թե ժանավանդ գյուղացիուքյան ու քաղաքային չքավորուքյան հնազանդական շարժումից, սերտորեն համախմբվեցին թագավորի շուրջը։ Նոր թագավորը, Կարլ V-ը, ֆինանսական և զինվորական մի շարք կարևոր ռեֆորմներ կատարեց։ Անգլիացիներն անհաջողուքյուններից էլին հանդիպում։ Իզուր եր Եդ. սրքազրազրը իր կատարուքյունը թագում գրաված քաղաքների վրա և հրամայում ամրոզովին կոտորել գրանց բնակչուքյանը, չխնայելով վոչ կանանց, վոչ յերեխաներին։ Ակվիտանիան ապըստամբեց անգլիացիների դեմ, վորոնց սիրապետուքյունը նրան վոչինչ չտվեց, բացի հարկերից և պատերազմական ավերածուքյուններից։ 1375 թվին գրեթե ազատագործ կնքվեց, վորի համաձայն անգլիացիներն ձեռքում թողին մի քանի ծովափնյա քաղաքներ (Կալե, Շերբուրգ, Բրեստ, Բորդո և Բայոննա)։

Ընկերության կեր կառավարություն

Ֆրանսիայի դեմ մղած պատերազմը քշնամական հարաբերուքյուններ ստեղծեց Անգլիայի և պապական գահի միջև, վոր այդ ժամանակ գտնվում եր Ավինյոնում և աջակցում եր ֆրանսիական թագավորներին։ Անգլիայում թագավորական իշխանուքյունը նեղվում եր պապից ունեցած կախումից, վոր սկսել եր Հովհաննես և Հենրիխ III-ի ժամանակներում հիրավում են մի շարք միջոցառումներ, վորոնց նպատակն եր ազատվել այդ կախումից։ 1353 թվին ընդունվեց մի սահման, վորն արգելում եր անգլիական հպատակների գործերը փոխադրել պապական գատարան։ Եդվարդ III-ը հրաժարվեց պապին վճարել Ջոնա սահմանված հարկը, վոր սահմանված եր Հովհաննես Անհող ժամանակից։ Անգլիայում սկսում է սկսել մի շարժում, վորի նպատակն եր յերկրագործ դասի ինքնուրույն բազմաքիվ-սարքեր շահեր կապված հին յինքնիշխանական ռեֆորմի հարցի հետ։ Թագավորական իշխանուքյունը ձգտում եր անգլիական յինքնիշխին ազատել պապերի ազդեցուքյունից և այն յինքարկել թագավորին։ Թագա-

վրաական իշխանությունն ու պարլամենտը տհաճությամբ նկատեցին այդ հանգամանքի վրա, որ անհատաբ հարստությունների տեր դեկդեզները սկսեն ձեռք առնել հարկերից, որոնք նարդարտության պատերազմի ժամանակ տեղ էին գտել քանակությունների համար։ Քաղաքորը ձգտում էր իր քաղքը դնել դեկդեզու հոգևորականության քաղաքական ազդեցությունը չեզոքացնելու իր քաղաքորի ժողովրդների վրա։

Վինչեսթ

Քաղաքորական իշխանության այդ տենդենցներն աշխարհության գաղափարների և բուրժուազիայի կողմից, որոնք քիչ-ամեն էին նպաստում ֆեոդալական հարստատ դեկդեզու վրա և ձգտում էին նրա բարեկեցության հաստատությունների նկատմամբ։ Բարեկեցիկ այդ հոսանքների ներկայացուցիչն էր Ընդլիայում Ռիչարդ Ջեֆրի Վինչեսթը։ Վինչեսթը հանդես էր գալ պահանջներ ներկայացնելու համար, նա պրում էր, քե պետք իրավունք չունեն Անգլիայից վերև վճռ պահանջելու։ Նա պնդում էր, որ դեկդեզին չափազանց շատ գույք ունի և որ քաղաքորն իրավունք ունի գրավել նրա հարստատ ապրանքները։

Գաղը պահանջեց գաղի կենտրոնել Վինչեսթին, բայց կառավարությունը նրան տալով իր պաշտպանություն, նրա կողմն անցավ Լոնդոնի բուրժուազիան։ Քաղաքի չքավորության մեջ, որ ատում էր դեկդեզուն նրա ընչությունների և ապրանքի տուրքերի համար, Վինչեսթի անունը սկսեց ժողովրդականություն վայելել։ Նրա դեմոկրատները, կատարելով պետի հրամանը, սկսեցին գաղել Վինչեսթին, Լոնդոնի քաղաքացիներին ներխուժելու գաղարանի գահլիճը և ուժով ազատելու փակել նրան։

Վինչեսթը հիմա ավելի վճռականորեն հանդես եկավ։ Աջակահայտելով բուրժուազիայի ձգտումները, նա սկսեց պահանջել դեկդեզու արժատական բարեկարգում։ Նա հանդես եկավ կաթոլիկական դեկդեզու հիմնական գոգմանների քննադատությամբ, մերժելով հոգևորականության, ծեսերից գատերը, քնգումգնդանները, պետի խոստովանության, սրբերին պաշտելը, գոյափոխման խորհուրդը։ Նա սուրբ գիրքը հռչակեց հավատո ուսուցման միակ ազբյուր։ Այդ գիրքը բուրժուազիային մատչելի գարձնելու համար նա յատկացրեց քաղաքանց անգլերեն։ Հետևյալ տարի նա հարյուրաժանների ընթացքում Վինչեսթի գաղափարները

անմիջապես պատերազմական քողին չհնազանդող բուրժուական բոլոր ռեֆորմատորների ուժասպառ վրա։

Լայտորդներ

Կոոպերացիայի և բուրժուազիայի ռեֆորմացիոն պլանների հետ մեկտեղ առաջ է գալիս բոլորովին նոր աշխատավորների յուրահատուկ և ամենավանդ գյուղացիության իսկը դժգոհությունը չհնազանդության դեմ։ Գյուղացու համար չհնազանդությունը ամենադաժան ջանազրկումներից մեկն է։ Ինքնապահպանության պարհանջները վոչ մի տեղ այնքան խիստ չեն լինում և այնպիսի հանգամանքներում չեն պահանջվում, քան այն ժամանակվա տերիտորիայի տերերը—վանքերի ու հոգևորականության պատասխանների հանդեպ։ Հնազանդության սահմանները համառորեն կռանում էին քրիստոնեական իրավունքին և կորին։ Հնազանդությունը իր ստրատեգիայով և այլ տուրքերով ներսում էր գյուղացուն։ Հնազանդությունը մինչև տերերի կյանքն էր։ Բուրժուական ռեֆորմացիան հանձն էր վերցնել ազատագրել ժողովրդի այդ դժգոհությունը, վերացնել լուր շարժում առաջացնող կաթոլիկական չհնազանդության դեմ։ Այս շարժումն աջակցություն և գոնում նաև ստորին հոգևորականության մեջ։ Շատ տեղերում չհնազանդական չկամուտանքն անցել էին հարուստ վանքերի ձեռքը։ Հնազանդական ապատասխանությունները և տեղական մյուս պարտականությունները կատարելու համար այդ վանքերը չքավոր ու գործազուրկ քահանաներ (կապելլաններ) էին վարձում և դրա համար ներանց չնչին վարձ էին տալիս։ Այդ կապելլաններն կատարողներ էին վարում, ստում էին հարուստ չհնազանդին և հասկանում էին ժողովրդի կարիքները։ Վիկլեֆի քարոզը ներանց մեջ ջերմ արձագանք գտավ։

Վիկլեֆն իր աշակերտներին և հետևորդներին ուղարկում էր երկրի գոնապան կողմերը։ Այդ տաղտուկ քահանաները կոչ էին տարածում, վորտեղ երեք կոպեկ ֆարթինգներ էին հավաքում, ամենուրեք քարոզում էին Վիկլեֆի ուսմունքը և հանդես էին գալիս հարուստ և ազդեցիկ չհնազանդության դեմ։ Մանավանդ ներանց քարոզի մեջ չուտով քափանցեցին նաև ուրիշ մոտիվներ։ Քարոզների ժամանակ, աշխատելով ձևավորել ներա ճգտումները, լուլարդները սկսում են քարոզել նաև ֆեոդալների, ժողովրդին կեղեքողների դեմ, նաև քաղաքական պատասխանատվությունների դեմ։ Ներանք մերկացնում են այն կարգի անարդարացիությունը, վորի օրոք վոսանք պետք և ամբողջ կյանքում աշխատեն մյուսների համար։ Ներանք ասում էին, թե

ասեցված ժողովոնց ատեցին և հավատար։ Եվերը Ազատը վար էր անում ու Ուկման քիչ էր մնում, այն ժամանակ ձի էր պահում։

Ժողովրդական քարոզիչների մեջ իր տաղանդով և համոզելու ուժով առանձնապես աչքի էր ընկնում Ջոն Բոլլը։ Նա պահանջում էր վերացնել յինկեզեցական աստիճորդը և յինկեզեցուց դրամով Նրա հսկայական գույքը։ Յինկեզեցական իշխանությունները ատում էին Նրան ու հետապնդում, բայց ժողովուրդը մեջը քաղցնում էր Նրան։ Վերջապես, Նա բանվեց ու բանտարկվեց Քենտերբերիի արքեպիսկոպոսի բանտում։

Ռիչարդ II-ի (1377—1399 թ. թ.), Սև արքայազնի որդու և Եդվարդ III-ի հաջորդի, որոք վերակոչվեց պատերազմը Ֆրանսիայի հետ։ Անգլիայի համար պատերազմն անհաջող էր ընթանում։ Ֆրանսիական նավերն ավերում էին անգլիական ափերը։ Շատ յինդցինները հարձակումներ էին գործում Անգլիայի հյուսիսային ասհմանի վրա։ Անգլիացիների ձեռնարկած արշավանքներն ապարդյուն էին լինում։ Պատերազմը մեծ փող էր կլանում։ 1377 թվին պարլամենտը գլխահարկ (poll tax) մտցրեց։ Ուսքաքանչյուր անգլիացի պետք է վճարեր 1 գրոտ (4 պենս)։ 1379 թվին հարկը նորից գանձվեց։ Նոր գլխահարկը, որ մտցվեց 1380 թվին, յերեք անգամ ավելի էր (մինչև 1 շիլլինգ)։

Ռիչարդ II։ Պլանտագենետ

Գլխահարկը և մանավանդ դրա գանձման ժամանակ յեղած չարաբարությունները վերջին կաթիլն էին, որով լցվեց գյուղացիների համբերության բաժակը։ Ընդվզում էր ֆեոդալական անհատլի ամեն, համայնական հողերի բռնագրավումներից, կոռի վերականգնումից, գյուղացիների մեջ վաղուց արդեն խուլ հուզում էր տիրող անհանգստություն։ Լոլլարդների քարոզը նրանց գիտակցության արտահայտություն էր։ Արդեն գրավի չափով չերտավորված անգլիական վիլլանության մեջ չկար այնպիսի մի խավ, որը գրգռված չլիներ ֆեոդալների և կառավարության դեմ, որը գյուղացիներին կենդանի հարկերով, ճոռոմ գյուղացության վերնախավը, հոբստացած յինելով հացի, անասունների, բրդի առևտրից և հողեր գնելով, ատելություն էր տածում ֆեոդալական կարգի վրա, որը կարող էր ամեն րոպե նրան գրկել ձեռք բերած նվաճումներից։ Մյուս գյուղացությունը, որ ճոռոմ բնակչության հիմնական մասսան էր, բոլորից ավելի շատ տուժում էր ֆեոդալական անհատլի ամեն, կոռի վերականգնումից, ռենտա-

յական ունակության ամենաճանր հարվածը հենց նրան հասցրեց։ Ջքավոր գյուղացիությունը, որը ապրում էր գլխավորապես իր աշխատանքի ծախսով, առաջնում էր բանվորական օրենսդրությունից և լորդերի կողմից համայնական հողերի գրավումներից։ Բոլորն անիծում էին կառավարությանը—քափավորի պաշտպաններին, վորոնք ծանր հարկեր էին դնում ժողովրդի վրա։

Գյուղացիների ապստամբության սկիզբը

1381 քվին արևելյան Անգլիայում ապստամբություն բռնկվեց։ Գյուղացիները վռնդեցին հարկահավաքներին և քափավորական պաշտպաններին։ Նրանցից մի քանիսին սպանեցին։ Ապստամբները հրեցին հորանոր ջոկատներ գյուղացիներից, վորոնք զինված էին սպիզներով, մահակներով, կացիններով, գերանդիներով ու չափաններով։ Ապստամբությունը սկսվեց վորպես բողոք ծանր հարկերի դեմ։ Սակայն չուտով այն ուղղվեց ժողովրդի բոլոր հին-քրիստոնեների և մանավանդ ֆեոդալների դեմ։ Գյուղացիների մեջ մի առանձինատելություն էին առաջացրել հոգևորական ֆեոդալները—եպիսկոպոսները ու աբբաները։

Գյուղացիական ապստամբությունը բռնկվեց արևելյան Անգլիայի շատ վայրերում։ Գոգավոր գյուղացիական բազմաթիվ ջոկատներ։ Գյուղացիները ավերում էին կալվածատերերի ու վանքերը, քշում անասուններին, տանում գույքը և գրկում այն փաստաթղթերը, ուր հիշատակված էին գյուղացիների պարտավորությունները։ Գյուղացիներին հաճախ ուժանդակում էր քաղաքի չքավորությունը։

Ամենաուժեղ կազմակերպվածությամբ աչքի ընկավ Լանդոնին հարևան կոմսություններում—Էսսեքսում և Քենտում—տեղի ունեցած ապստամբությունը։ Քենտի գյուղացիները քանիից ապստամբին Ջոն Բոլլին և նրան գործերին իրենց առաջնորդներից ընտրեցին։ Ջոնն այժմ գտնակոչերին անհատ առելություն էր քարոզում։ Նա կոչ էր անում կոտորել բոլոր սինյորներին և տրանց պիսկոպոսներին—քափավորական պատվավորներին։ Նա ասում էր, վոր Անգլիայում գործերը լավ կգնան միայն այն ժամանակ, երբ ամբողջ գույքը կդառնա ընդհանուր, երբ չեն լինի վոչ վիլլաններ, վոչ ազնվականներ և բոլորը հավասար կլինեն։ Ապստամբության գլխավոր առաջնորդը արհեստավոր,[1] տանիքագործ Ուոթ Տայլերն էր։ 1381 քվի ապստամբությունը սովորաբար նրա անունով կոչում են Ուոթ Տայլերի ապստամբություն։

Ազատամարտ պուրիտանների և Լոնդոնի դիմումը

Նասեբիի և Քինսի դյուցազնները չեկուս մեծ ջոկատներով մոտեցան Լոնդոնին։ Լենդոնի մերը հրամայեց փակել քաղաքի դարպասները, բայց քաղաքի չքավորությունն այդ քուլլ չավնց։ Լենդոնի ազատների մեջ էր, որոնք ընտրված էին հարուստ վաճառականներից, կային գիտուններ քաղաքորի և նրա խորհրդականների քաղաքականությունից։ Բուրժուազիայի գիտունությունն առաջացնել էր անհանգիստ պատերազմից, որը բոլորովին քայքայել էր անգլիական արտադրին առևտուրը։ Ամպոնների վրանք պահանջներին հրամայեցին նրա քողնել դյուցազնները, մասնակցել ազատագրել դյուցազնական ազատամարտությունը՝ քաղաքորին և նրա խորհրդականներին վռնդելու համար։ Դյուցազնները պատրաստ գրաչներով, առանց դիմադրության հանդիպելու, Ուստ Տաչլերի, Ջոն Բուլլի և մյուս առաջնորդների գլխավորությամբ մտան քաղաք։ Նրանք սկսեցին այրել և ավերել ժողովրդին ատելի տները։ Հետապնդում և սպանում էին քաղաքական դատավորներին, որոնց հանցավորներ էին համարում ժողովրդի ընդդեմ։ Դյուցազնները ջարդում էին բանտերի դռները և ազատում կալանավորներին։

Ազատամարտ դյուցազնները չդիմացան Լոնդոնի ծուռը ամրոցը, ուր այդ ժամանակ պահվում էր Ռիչարդ II քաղաքորը, և պահանջեցին, որ նա դուրս գա բանակցությունների համար։ Հենց որ քաղաքորը դուրս յեկավ Տուռերից, դյուցազնները նեղեցուցին ամրոցը և սպանեցին այնտեղ գտնվող մի քանի ազնվատոհմիկներին, որոնց մեջ նաև Քենտբերիի արքեպիսկոպոսին։ Նրա գլուխը կտրեցին, անցկացրին նիզակի ծայրին և ցուցադրեցին Լոնդոնի փողոցներում։

Դյուցազնների պահանջը

Քաղաքորի հետ տեսակցություն կայացավ Մայլ-Էնդում։ Դյուցազնները քաղաքորին ներկայացրին իրենց պահանջները, որոնք կոչվեցին մայլ-էնդյան ծրագիր։ Մայլ—էնդյան ծրագիրը պահանջում էր վերացնել հորատական վիճակը, վերացնել կոռը և սահմանել միակերպ, վոչ բարձր գրամական անհատ (մեկ ակրից 4 պենս), ազատ առևտուր Անգլիայի բոլոր քաղաքներում և ավանդներում և ամենուրեք ապրանքների։ Քաղաքորը ստիպված եղավ համաձայնվել դյուցազնների բոլոր պահանջներին։ Նրանց մեծ մասը հավատաց քաղաքորի խոստումներին, քանի Լոնդոնը մեծ գնաց իրենց տները։ Բայց ապրանքներից չտուրը, մանա-

վանդ չքավորները, գժգոհ էին։ Նրանք հավելավոր եր հող և քանվորների գնժ ուզվան գաժան օրենքների վերացում։ Այդ ժամին վոչինչ չէին ասում քաղավորի խոստումները։ Դյուզացիների մի գլխավոր մասը Ռասա Տայլերի և Ջոն Բալլի հետ միասին Մեծ Լոնդոնում։ Նրանք քաղավորի հետ նոր տեսակցություն պահանջեցին։ Այդ ժամանակ քաղաքային չքավորությունը սկսեց տեսնել իրեն ընդդիմների և կեղեքողների դատաստանը։ Ժողովուրդը սկզբում իր ցասումը քափեց տասերկրացիների—ֆլամանդցիների և իտալացիների վրա։ Բանը նրանում եր, որ Լոնդոնում ֆլամանդցիները պատկանում էին գլխավորապես այն հարուստ մանուֆակտուրիների քվին, վորոնք Անգլիա էին գաղթել հարյուրամյա պատերազմի իրադարձությունների ժամանակ և Անգլիայում հիմնել էին մեծ ձեռնարկություններ, ուր շահագործվում էին բանվորները ու ժամը վարպետները։ Իտալացիները գլխավորապես վաշխառուներ էին։ Մասին բոնությունները սկսեցին կիրառվել նաև անգլիական վաճառականների նկատմամբ։ Լոնդոնի հարուստները վախեցան և սկսեցին ուժեր հավաքել ապստամբ գյուղացիների և քաղաքային չքավորության դեմ։

Քաղավորը ստիպված եղավ կրկրորդ անգամ տեսակցություն ունենալ գյուղացիների հետ։ Այն ղոկատուվ, վորի հետ քաղավորը հանդիպեց Սմիթֆիլդում, Քննող կոմունիստներից մեկն էր Ջոն Բալլը, վոր աչքանկ հարյուր դրկվի չկային և շատ քիչ եր կուռը։ Մասին այդ կոմունիստական ապատ գյուղացիությունը խիստ տարասպում եր տասկավահոգությունից։ Քննող ղոկատը նեղկայացնում եր գլխավորապես չքավոր գյուղացիության շահերը։

Սմիթֆիլդյան պահանջները նշանակալից չափով տարբերվում էին մայլենդյան պահանջներից։ Գյուղացիները պահանջում էին, վոր վերացվին բոլոր օրենքները, բացի վերնատերության օրենքից (նկատրդ I-ի օրոք հրատարակված մի օրենք, վորն անձնական և գույքային անվտանգության երաշխիքներ եր տանում)։ Քաղավորի և պարլամենտի օրենսգրության, մանավանդ քանվորական օրենսգրության մեջ նրանք քչնաժական ուժ էին տեսնում։ Գյուղացիները պահանջում էին գրավել եպիսկոպոսների, վանքերի և քահանաների հողը և բաժանել ֆերմաների մեջ։ Նրանք պահանջում էին վերացնել սենյո-

Անբի բոլոր սրտանուքյուններբը և հավատարիմնել գաներբը։ Նրանք պահանջում էին սենյորների բռնագրաված համայնական իրավունքները վերադարձնել գյուղացիներին։ Նրանց պահանջներից մեկն էր նաև հողատարքական իրավունքի վերացումը։ Այդ մեկ էլ հնաս էր, որի մեջ նրանք կբնկնցին մայր-հնդյան ծրագիրը։

Բայց Լոնդոնի բուրժուազիան և ֆեոդալները սրցին պատրաստվել էլեն դիմադրելու։ Քաղաքի և գյուղացիների բանակցուքյուններբի ժամանակ Լոնդոնի մերը զավահանաբար սպանեց Ուլատ Տայլերին։ Ապստամբներից և հարուստ քաղաքացիներից կազմված մի մեծ զինված ջոկատ վրա հասավ քաղաքին փրկելու։ Գյուղացիները, զրկվելով իրենց առաջնորդից, չհամաձայնվեցին կռվի բռնվել։ Նրանց ամեն տեսակ խոստումներ տվին, խոստացան նրանց չհետապնդել ապստամբուքյանը մասնակցելու համար և համոզեցին գնալ իրենց տները։

Ապստամբության ձախողումը

Գյուղացիները ցրվեցին, համոզված լինելով, որ իրենց բոլոր պահանջներն ընդունված են։ Նրանք վերադեցին այլևս կռո չկրել և իրենց տպատ մարդին էլեն համարում։ Բայց այդ ժամանակ քաղաքի կողմից հրամաններ ուղարկվեցին բոլոր կոմունքյուններբը, որ բոլոր ապստանները հավաքվեն Լոնդոն։ Զբաղուքյամբ կազմվեց մեծաքիվ, լավ զինված զորք։ Ապստանները ընկան գյուղացիական ջոկատների հետևից,—որոնց մի մասը ցրվել էր տեղերը,— և ամեն գիվաբուքյան ջախջախեցին նրանց։ Դրանից հետո քաղաքի գատավորները ձերնեցին ապստամբուքյան բոլոր ոտյոններբը և գոժան բռնուքյուններ գործադրեցին։ Կախվեցին բազմաքիվ գյուղացիներ, որոնք մեղադրվում էլեն ապստամբուքյանը մասնակցելու մեջ։ Տարեցների ատելով, ամբողջ չերկրում կախաղաններ էլեն պատրաստված, բայց դրանք էլ չէրկեն բավականանում գատապարտվածներին կախելու համար։ Մարդիկ մատաններով գյուղերից փախչում էլեն ուր որ պատահեր։ Լոնդոնում, չուկայի հրապարակում գրված եր մի գեբան, որի վրա կորում էլեն ապստամբուքյանը մասնակցած քաղաքացիների գլուխները։ Դատաստանի ժամապատժի չենթարկվեցին ապստամբուքյան առաջնորդները, որոնց քվում նաև Ջոն Բուլլը։ Քաղաքը հրաման ուղարկեց, որ գյուղացիներն առանց այլևայլուքյան ենթարկվեն անհյոններին և կատարեն այն բոլոր պարտավորուքյունները, որ կատարում էլեն մինչև ապստամբուքյանը։

Այսպես թեզդվեց գյուղացիական ապստամբությունը։ Այն ուղղված էր ֆեոդալիզմի դեմ և նպատակ էր վերացնել հարատևությունը։ Գյուղացիները ուզում էին պահպանել հողի ազատ սեփականատերեր և ազատներ ստանալ գյուղատնտեսական արտադրանքների առևտրից։ Նրանք պարտություն կրեցին։ Միջին դարերում գյուղացիական ապստամբությունների պարտության ընդհանուր պատճառների մասին արդեն ասվել է ծանկրիայի կապակցությամբ (տես գլ. XX)։ Գյուղացիները, վոր զրկված էին ամբողջ յերկրում, կապված տեղական նեղ շահերի հետ, չկարողացան համախմբվել և գործել կազմակերպված։ Ապստամբների տեղաժամանությունը չմտահղացրեց Լանգոնի վրա արշավելուն, այլ սահմանափակվեց իր կոմսությունների դեմ պայքարելով։ Բացի դրանից, քանի իսկ գյուղացիության մեջ արդեն չերտավորում սկսվեց։ Ընդհանուր գյուղացիության և չքավորության շահերը չէին գուգադիպում։ Այս պատճառով Լանգոնում ել գյուղացիները միատեսակ չէին գործում։ Նրանց մի մասը քաղավորի հետ յեղած առաջին անհաջողություններից հետո թողնում էր ապստամբներին և հեռանում տեղերը։

Ջնայած մի քանի, վորը կարողանում էր գլխավորել գյուղացիական հեղափոխությունը և այն առնել դեպի հաղթանակ, բուրժուազիայի մի մասն ուզում էր գյուղացիներին ոգտագործել իր նպատակների համար։ Բայց հենց վոր քաղաքի չքավորության մեջ հուզումներ սկսվեցին, նա վախեցավ և շտապեց միավորվել ֆեոդալների հետ ընդդեմ գյուղացիների։ Քաղաքային չքավորությունը դեռ շատ քիչ էր ուժեղ կազմակերպված և չէր կարող իր վրա վերցնել ղեկավարությունը։ Այնուհանդերձ դեռ ևս քիչ էր գյուղացիների դաժանությունը։ Նրանք ատում էին ֆեոդալներին, բայց նաև քաղաքների խոշոր կապիտալիստներին, վորոնց հանդեպ էին համարում ծանր հարկերի համար։ Բայց նրանք հավատում էին, վոր քաղաքները կպաշտպանի իրենց, և վճռականությամբ վերաբերվեցին նրա կեղծ խոստումներին։

Այդ բոլորը հանգեց գյուղացիական շարժման ջախջախմանը։

Բայց և այնպես, Ուոտ Տայլերի ապստամբությունը ստիպեց հարված հասցնել ֆեոդալիզմին։ Կալվածատերերն այնուհետև վախենում էին գյուղացիներից կոռ պահանջել և ավելացնել նրանց պարտավորությունները։ XV դարի ընթացքում գրեթե բոլոր գյուղացիները սկսեցին գրամով հատուցել իրենց պարտա-

կը։ Աչխատանքի երանգից չատերն ազատվում էին փրկանքով, այնպես որ XV դարի վերջում Անգլիայում քիչ էորատեր մնացին։

Պատճառը նվ դարի XIV դարի վերջից

Փրկանքով ազատվող էորան անձնապես ազատ էր լինում և չէին ուզիր, կարող էր հեռանալ իր լորդից։ Բայց նա իր հողաբաժնի համար պետք է պարհակներ էրեր լորդի օգտին։ Հիմա գերակշռում են դրամական անեատանելը, սակայն չերբեմն լինում էր նաև և բարքա ձիերքներով։ Քազավորական գատարանները չեյին պաշտպանում առաջվա էորատական հողաբաժնի վրա չեզած իրավունքները։ Ինչպես և նախկին էորը, այդպիսի հողաբաժնի տերը չեր կարող պանգատվել գատարանին, չեքե լորդը բռնագրավում էր նրա հողը կամ ավելացնում նրա պարտավորները։ Այդպիսի դժուզացիներին, առաջվա վիլլաններէ սերունդներին, անվանում էյին կոպիհոլդներ կամ ըստ պատճենի հողակալներ (որանց սերտիֆյան փաստաթուղթը մի քազվածք էր, կամ էզատհնձա էր, կալվածային գատարանի արձանագրություններից)։

Դատարաններըը խիստ տարբերություն էյին դնում կոպիհոլդների և ֆրիհոլդներների (ազատ հողակալների) միջև։ Ֆրիհոլդներըը փաստորեն իրենց հողերի սեփականատերերն էյին և լորդին միայն վճարում էյին դրամական փոքր գումարներ։ Ունենալ ֆրիհոլդներներն իրավունք ունեյին մասնակցել պարլամենտի ընտրություններին։ Կոպիհոլդներըը զրկված էյին այդ իրավունքից։

Այդ ժամանակ մեծ փոփոխություններ են տեղի ունենում անգլիական տըտեսնաբերություն և առևտրի մեջ։ XIV դարից սկսած՝ Անգլիայում լորդի տըտեսնաբերությունը մեծ առաջադիմություն և կատարում։ Արտեսնաբերոցներըը, որ գործիք էյին ձեռնգրիայից, էմնգտնում և մյուս քաղաքներում հիմնեցին մեծ արհեստանոցներ՝ առանյակ և նուչնիակ հարյուր բանվորներով։ Այդ արհեստանոցներում մահուդի նուրբ տեսակներ էյին արտագրում։ Բայց ավելի շատ տարածվեց գյուղական չներկված մահուդի մշակումը։ Դրա պահանջը մեծ էր Ֆլանդրիայում և Ֆրանսիայում։ Այնտեղ գնում էյին անգլիական չներկված մահուդը և ինքնարկում նեերկման ու մշակման։ Ֆլանդրիայի և Ֆրանսիայի արհեստանոցներում մշակված մահուդը վաճառվում էր ամբողջ Եվրոպայում։

Անգլիայում չներկված մահուդն արտագրվում էր առանձնա-

գործական ձիքնոցով։ Դրանով գրազվում էր գլխավորապես չքավոր գյուղացիությունը։ Գյուղացիական ընտանիքներում բուրդ հյուսն էր անում և ամենուր գործում։ Ջնարհագործի գյուղացիներն աշխատում էին վաճառականների համար, վորոնք գնում էին նրանց մանուքը։ Գյուղացիները հագվագյուտ դեպքերում էին գոզ ունենում բուրդ գնելու համար և գնորդ-վաճառականները նրանց համար բուրդ էին գնում և պարտքով բամբակ էին տալիս։ Դրա հետևանքով անշնագործները վաճառականներից լիակատար կախման մեջ էին ընկնում և վաճառականները նրանց աշխատանքն համար վճարում էին իրենց ուզած չափով։ XIV դարից Անգլիան ավելի և ավելի քիչ բուրդ է արտահանում։ Բուրդը վերամշակվում է Անգլիայում և շնորհված ժամանակը դառնում է արտահանման գլխավոր առարկա։

Մեծ փոփոխություններ կեզան նաև առևտրի մեջ։ Առաջ ուրիշ երկրներից վաճառականներ էին գալիս Անգլիա, բայց գնումներ կատարելու համար էլ[illegible] Անգլիայում բայց արտահանման նպատակով վաճառականական ընկերություններ առաջացան։ Դրանցից ամենահնչակավորը XV դարում առաջացած՝ էվառական-ավանտյուրիստների ընկերությունն էր։ XV դարում անգլիական առևտրական նավերը երևացին Արևմտյան Միջերկրական ծովում։

Անգլիայի ամբողջ հասարակարգը սկսեց փոխվել։ Անգլիական անառևտրական մեջ սկսեցին գլխավոր տեղ բռնել վոչխարաբուծությունը, ամենուրեք արտադրությունը, ծովային առևտուրը։ Այս բոլորը խախտում էին ֆեոդալական հին կարգերը։ XIV—XV դարերում արտադրությունը դեպի նավթում և ընդարձակում հարաստիրական իրավունքը, գյուղում և քաղաքում ավելի և ավելի յի տարածվում վարձու աշխատանքը։ Անգլիայում սկսում է կազմավորվել մի նոր ազնվականություն։ Այդ նոր ազնվականությունը նման չէ հին, ֆեոդալական ազնվականության։ Նա ապրում է վոչ այնքան հարստ գյուղացիության ֆեոդալական շահագործումով, վորքան վարձու աշխատանքի շահագործումով և իր արդյունքների վաճառքով։ Առևտուր, բրդի և հացի գին, ցածր աշխատավարձ—ահա այն հարցերը, վորոնք ամենից շատ են հետաքրքրում նոր ազնվականությանը։ Այդ նոր ազնվականության շարքերն էին մտնում այն վաճառականները, վորոնք հողային սեփականություններ էին գնում, ինչպես նաև հարստացած գուլակները։ Նոր ազնվականներին հարկավոր էր քաղաքական

ուժով իշխանությունն, վորը կարողանար պահպանել անգլիական առևտրի շահերը և բանվորներին ամուր պահել հնազանդ վիճակում։

Անգլիական սոցիալական առաջացումը

Մինչև XIV դարը խոսք չեր կարող լինել միասնական անգլիական ազգության մասին։ Ընդհանուր լեզվի և հուզուարձի իմաստով, Անգլիան բազկացած եր նորմանդացիներից և ֆրանսիացիներից, Անգլիան նվաճողների սերունդներից։ Երանք չէին ճանաչում անգլո-սաքսների հետ, խոսում էին ֆրանսերեն և իրենց հուզուարձով ավելի մոտ էին ֆրանսիացիներին, քան անգլո-սաքսներին։ Անգլիան նվաճողներն իրենք իրենց տիրապետելու էին անվանում։ Տարեգրիները դեռ չերկար ժամանակ տնտեսականներին հակադրում են տանգլերին։ Ֆրանսերեն կամ լատիներեն էին վարում քազավորական կուրիայի գործերը, դրում օրենքները, կազմում ժամանակագրություններ։ Ֆրանսիական սպիտակ չերգն ու վեպը ծաղկում էին վորպես ասպետական գվարճարիք։ Անգլո-սաքսոնական լեզվով խոսում էր տնատեսակ ժողովուրդը—գյուղացիները, արհեստավորները։ Մակայն մոտավորապես XIV դարում հազիվներով և հազիվաներով սկսում են միանալ մի անգլիական ազգության մեջ։

Անգլիական ազգության կազմավորման մեջ գլխավոր դեր խաղաց չերկրի ներքին համախմբումը, ապրանքային արտադրության և առևտրական հարաբերությունների ամեն ու պնասնան միասնության ամրապնդումը։ Ազգային նոր հուզուարձի գլխավոր ներկայացուցիչները հանդիսանում են քաղաքային բուրժուազիան և ասպետությունը։ Այս խմբերը, վոր ամենից շատ էին կապված ապրանքային-դրամական անտեսության աճի հետ, ձգտում էին ամրապնդել ազգային միասնությունը։ Ներսից միավարում սասկանում է համասանգլիական գրական լեզուն։ Այն կազմավորվեց անգլո-սաքսոնական քերականության հիման վրա, ֆրանսիական և լատինական լեզուների զգալի ազդեցության տակ։ Բուրժուազիան և ասպետները, վորոնց մայրենի լեզուն անգլո-սաքսոնական լեզուն եր, բարձր գնահատելով գրականության և չեկեղեցու լեզուների յուրացրին բազմաթիվ արտահայտություններ, վորոնք չէին ժողովրդական հնամենի լեզվի մեջ։ XIV դարի անգլիական գրական լեզվի մեջ ֆրանսիական և լատինական ծագում ունեցող բառերը չերկու անգամ

ավելի յին, քան անգլո-սաքսոնական ծագում ունեցող բառերը։ Միևնույն ժամանակի ընթացքում այդ հարաբերությունը հակադարձ է դառնում։ XIV դարում չերնան են գալիս մի շարք ազդակներ, որոնք գրում են նրին անգլերեն։ Վիկլիֆը սուրբ գիրքը թարգմանում է անգլերեն։ XIV դարում անգլերեն լեզվով է գրում Անգլիայի մեծագույն բանաստեղծներից մեկը—Ջոֆրի Ջոսերը։

Ջոսերը, ինչպես և Վիկլիֆը, նոր, բուրժուական հասարակության ներկայացուցիչ է։ Երանցից յուրաքանչյուրն իր գնացած վաղում պայքար է մղում ֆեոդալական իդեոլոգիայի դեմ։ Եթե Վիկլիֆը բուրժուական բևեռից հիմք դրեց, ապա Ջոսերը գրականության մեջ բուրժուական ռեալիզմի նախահայրերից մեկն է։ Երանք չերկուսն էլ արտացոլում են անգլիական ծագող բուրժուազիայի ապրումների պիտակությունը։

Անգլիական լեզուն գաստրանից և պարբաժնից մեծ ազդեցություն է կրում մեզ լատիներեն ու ֆրանսերեն։ Մինչև XV դարի վերջը պարբաժնական սկսածը ֆրանսերեն է գալիս լատիներեն մեծ և չեզոքացնում է ազգությունը լեզու։ Իսկ անգլերեն գառնում է հասարակության բոլոր գասակարգերի խոսակցական լեզուն և գրականության լեզուն։

Իհարկե, դյուզացու համ արհեստավորի լեզուն խիստ տարբերվում էր բարձր գասակարգերի լեզվից։ Այն ավելի մոտ էր անգլո-սաքսոնական հիմքին։ Նրա մեջ քիչ էին ֆրանսիական և լատինական խառնուրդները։ Սակայն հենց ժողովրդական լեզուն էր, որ ուժեղ ազդեցություն գործեց անգլիական գրական լեզվի հետագա զարգացման վրա։

Նոր ինչ նին ազ- Նոր ապրելակերպությունը ձևավորվում է ընկերականության գլխավորապես այն խավի մեջ, որը ստաջ նշվում էր իբրև առաջնություն։ Այս խավը վաղուց, դեռ Հենրիխ II-ի ժամանակից, սկսում է կորցնել իր գինվորական բնույթը։ Երանք կալվածատերեր են, դյուզական ամառնատերեր, երանք վճռ բոլորն են ապրում կոչում ընդունում։ Երանց սովորաբար անվանում են ջենտլմեններ (ազնիվներ). սիրին և ժանր կալվածատերերի ամբողջ խավի համաքաղաքական անունն է ջենտրիս։ Ներքևից երանց անվանում են նաև ենկվայերներ կամ ենկվայրներ (վոր իսկապես նշանակում է ջենտլմեր)։ ապրում էրին անվանում այն անձնավորությանը, վորն ասպետական կոչման իրավունք ուներ, բայց դեռ չէր ասացել

այդ կոչումը. հետո այդ անունը տարածվեց բոլոր ազնվականների վրա։ Հին, ֆեոդալական հարաբերությունների քայքայումը և նոր, կապիտալիստական հարաբերությունների սկզբնավորումը տեղի են ունենում սրվելի չուռա այդ միջավայրում։ Մակայն XIV դարի վերջում տնտեսական դիրքը դեռ չէր կարգավորվել և դարձել քաղաքական խաղը ազատ, էապատնեշերը, ֆեոդալական մաղնատները, գեներալ դերը են պահպանում անգլիական պետության կյանքում։ Մենք նույնիսկ կարող ենք խոսել Անգլիայի քաղաքական կյանքում յոթած «ֆեոդալական անակցիայի մասին, անակցիա, որը սկսեց XIV դարի վերջից։ Ֆեոդալիզմի տնտեսական մահացման, անգլիական արդյունաբերական ու առևտրի աճման, նոր ազնվականության առաջացման հետ միաժամանակ, Անգլիայի քաղաքական կյանքը կարծես թե սկսում է ընդունել այն դեմքը, որոնք հիշեցնում են XII դարը, Մանգանի և Մաքիլդայի նպատակ։ Ֆեոդալական անվերջ պատերազմներ ու յերկպատակություններ, գահի համար պայքար ֆեոդալական խմբակների միջև—ահա Անգլիայի քաղաքական կյանքի բնորոշ գծերը Ռիչարդ II-ից մինչև Ռիչարդ III-ը։

Ֆեոդալների բանակազումը XIV դարի վերջից

XIV դարի վերջում ամուր են ֆեոդալական առանձին մագնատների քաղաքական ինքնուրույնությունը և կամայականությունը։ Մագնատները իրենց շրջապատում են վարձկանների մեծ չքախմբով, որոնք հավաքագրվում են պլեբեյական անանկացած ազնվականությունից։ Նրանց տրվում և տարեկան համազգեստ (ливреи) բաժնի պինանիչով,—այսուհետև նշ առաջացել և պինվորական այդ չքախմբերի «լիվրեներ» անունը։ Անգլիայում սկսում են ամբ ու անողոք լինել այն ֆեոդալների խմբերը, որոնք սիմյանց հետ կապված են ազգակցական հարաբերություններով,—ֆեոդալական ամբողջ կյանքը, ամբոր ֆեոդալներին շրջապատում են նրանցից կախում ունեցող մանր ազգականները ու հարեանները։ Ֆեոդալն իր «լիվրեյով», իր ազգականներով և կլիենտներով չի վախենում վեր քաղաքներից, վեր նրա դատարաններից, վոչ նշ չինովնիկներից։ Նա հարձակումներ և գրոհում հարեանների վրա, բռնագրավում և նրանց հողերը, յերբեմն նրա չքախումբն ավազակություն և անում մեծ հանապարհի վրա և խոխական ճանապարհների չի քոնվում իշխանությունների և կառավարական գործերի հետ։ Ներքին կյանքը ամբողջած և լինում խաղաղական հիերոգ միանալ մոգնատի

վաբձկաններբի հրոսակախմբերբից։ Պաբյամենտի ընտրությունները տևդի չեն ունենում այդ քաղաքների ուղղակի ներկայացուցիչների միջոցով, նրանք քվեարկում են իրենց լորդի հրամանով և վախենում են ձայնած բոլոր ընտրողներից։ Մատրին պալատն ընկնում է բարոնի մարդկանց ձեռքը։ Բարոնները պարլամենտ էլին գալիս զինված չգախժերով։ Ներբ պարլամենտում զենք կրելն արգելվեց, նրանք գալիս էլին մահակներով։ 1426 թ. պարլամենտը կոչվեց ջավախանի պարլամենտ։ Ներբ մահակներն արգելվեցին, նրանք քարեր և աբճիճ կլոտաքարեր էլին պահում վերակոնների տակ։

Ինչով է բացատրվում ֆեոդալական անարխիայի այդ վերածնունդը, անարխիա, վոր ընդգրկեց անգլիական պատմության գրեթե մի ամբողջ հարյուրամյակ և ավարտվեց Կարմիր և Սպիտակ վարդի պատերազմով։

Այդ վերածնունդը կապված է ֆեոդալական անտեսության անկման հետ։ Այն ժամանակ, ներբ ինտերեսները հարմարվում էլին սրատպության նոր պայմաններին և հետզհետե անցնում կապիտալիստական շահագործման ձևերբի վրա, խոշոր ֆեոդալների անտեսությունը,—վորոնք ապրում էլին առավելապես ֆեոդալական հնություից,—սուր ճգնաժամ էր ապրում։ Ֆեոդալների փորձը՝ ուժեղացնել ֆեոդալական հնությունն և մանավանդ կոլը—հարկությամբ չպատկվեց։ Այդ փորձը չափազանց դժգոհություն հարուցեց գյուղացիների և քեզավ այն պատճառներից մեկը, վորոնք պատճառեցին 1381 թվի ապստամբությունը։ Ընդհակառակն, վոր ապստամբությունը ճնշվեց, նրա հիշատակը չերկար պահպանվեց և լորդերը չէլին համարձակվում վերսկսել իրենց փորձերը։ Միևնույն ժամանակ նրանք չկարողացան փոխել իրենց անտեսության սիստեմը և անցնել վարձու աշխատանքին, վորը մինչ այդ նրանց կալվածքներում մեծ ու նշանակություն էր ձեռք բերել։ Այդ հանգամանքը մեծ ձախողը բնավ էլ ձեռք բերելու համար (կոլը կատարվում էր գյուղացու անասուններով և գործիքներով)։ Բացի դրանից, աշխատող ձեռքերը համեմատաբար քանկ էլին։ Լորդերը գնում են ամենափոքր դիմադրության գծով։ Նրանց մեծ մասը հրաժարվում է իր կալվածատիրական անտեսությունը վարելուց և իր հողը կապալով և տալիս։ Վորովհետև բնակչությունը ժանտախտից հետո գանգատ էր համալրվում, գյուղացիները այլևս ել հողի պահանջ չունեցին և լորդերը ստիպված էլին իրենց հողերը կապալով տալ իրենց համար անշահավետ

պայմաններով—յերկար ժամկետներով և ցածր ռենտայով։ Կալվածատիրական հողերի կապալառուներ հիմն հանդիսանում դյուղավորապես հարստացած դյուղացիները, քաղաքացիները և քահանայությունը։ Ֆեոդալական խոշոր կալվածքներում տնտեսական անտնտեսության լինվիդացիան ընթրում յերևույթ է ևնթակայացնում XIV դարի վերջին և XV դարի առաջին կիսի Անգլիայի համար։ Այդ լինվիդացիան դրսի շափով առաջ մղեց դյուղացիության չնքատավորումը և նրա հարուստ վերնախավի ամբողջ մաշց մնենուն ժամանակ այդ լինվիդացիան կարևոր հետևանքներ ունեցավ նաև ֆեոդալների համար։

Լինվիդացիայի յենթարկելով իր կալվածատիրական անտնտեսությունը, կամ քողնելով նրա միայն շնչին մասը իր սննդի անմիջական կարիքները հոգալու համար, ֆեոդալը կորցնում էր ամեն մի կապ յուրային հետ։ Միևնույն ժամանակ դյուղացիների ռենտաները հաստատուն էին դառնում։ Դրանց ուժեղացման փորձը հանգեց 1381 թվի ապստամբության։ Ընակչով դյուղացիների պարտության, յորդերը չնչին համարձակվում վերսկսելու այդ փորձը։ Ինչպես ասացինք, դյուղացիության հողը կապալով տալու միջոցով կալվածատերերի յեկամտի բարձրացմանը խանգարում և յերկրագործական բնակչության զանգված համալրումը ետ մահից հետո։ Այն բացատրվում էր վոչ միայն բնակչության անկման զանգվածով, այլև նրանով, վոր XIV դարի յերկրորդ կիսից մահացող հասարակ տնտակների սրտապղության յուներ լայն կերպով տարածվում և դյուրում, աշխատող ձեռների կարևորությունից։

Ֆեոդալը կարվում և յերկրի տնտեսական կյանքին մասնակցության ունենալուց։ Հիմա նա կապված չե չուկայի հետ։ Յերկրի տնտեսական պրոցեսը առանց նրան և կատարվում։ Նա գառնում է սոսկ ռենտա ստացող և այդ ճանապարհին չափազանց ահմանափակ են նրա հնարավորությունները։ Ինչ ահա մնում նրա, քան ինչպես ֆեոդալը, վորը հեռացված և յերկրի ժողովրդական տնտեսության ամից, իր հույսը գնում է պետական ապարատի, վորպես իր յեկամուտները ավելացնելու միջոցի, պարապիտային շահագործման վրա։ Պայքար իշխանության համար, պայքար արքայական գահին տիրանալու համար արքունիքում ապրելու անհրաժեշտությունը ստիպում էին նրան—սա գառնում է ֆեոդալական խմբակների գլխավոր ինդիրը։ Ինչպես մի ուրիշ

ազգությամբ են հանգիստանում՝ ռազմական կոդոպուտը, ռազմական կավաբը և նուշինակ ուղղակի քայլանը մեծ ճանապարհի վրա։ Ընդլիայի անառնական կյանքի ընդհանուր վիճակի հպոթեայում գիտգաններըը վիճակին գարձան վատնգավոր գիշատիչներ, վայրենացան և ավարի համար ժողո իրենց արյունոտ պայքարով ծայրահեղ վնաս նյին հասցնում այն գաստակարգերի շահերին, վորոնք հիմա ավելի և ավելի յին առաջնորդում ձեռք բերում յերկրի տնտեսական կյանքում։ Լորդերի պալատը հանգիստանում և գիտգաններըի գլխավոր հենարանը։ Նրանք իրենց մարդկանց խցկում են նաև համալսարանների պալատը։

Լանկաստերյան դինաստիան։ Հենրիխ IV յեվ Հենրիխ V

1399 թվին հյուսիսային Ընգլիայի բարոնների նախաձեռնությամբ Ռիչարդ II-ը գահընկեց արվեց։ Այդ ժամանակ բարոնները ոգտագործեցին անգլիական հասարակության գանազան խավերի ծայրահեղ գժգոհությունը, վոր առաջացել էր Ռիչարդ II-ի վատ կառավարությունից։ Բարոնները արքայական գահ նստեցրին Հենրիխ Լանկաստերին, Հենրիխ IV անունով։

Ծրանախայի գեմ մղվող հարյուրամյա պատերազմը գադարել էր Ռիչարդ II-ի ժամանակներից, քանգի յերկու կողմերն էլ ուժերը բավ չէին քողնում մեկը մյուսի վրա հարձակում գանելու։ Գասակարգային գործողությունները նոր թափով վերսկսվեցին Լանկաստերյան գինաստիայի յերկրորդ թագավորի, Հենրիխ V-ի (1413—1422 թ. թ.) որոք։ Գիտգաններըի ամբ ու անորինություն անելը, ծանր հարկերը, հերետիկոսներին հետապնդելը, վոր մի մեծ որ հակաֆեոդալական բոլոր շարժումներըը ընկնում համար,—այս ամենը Հենրիխ V-ի թագավորման սկզբում հանգեցրին ժողովրդական խորը հուզումների, վորոնք ընդգրկեցին ամբողջ յերկիրը։

Ճգտողների ուշադրությունը նորքին անկարգություններից շեղելու, ֆինանսական նոր պահանջների համար որինական պատրվակ ունենալու և պատերազմների ու ավարի ծարավ գիտգաններին բավարարելու համար Հենրիխը շտապեց վերսկսել պատերազմը Ծրանախայի հետ։ Համգամանքները նպաստում էին դրան։ Բուրգունդցիների և արմանյակների պայքարը ծայրահեղ գժվանությանը հասել։ Հենրիխը գաշինք կնքեց բուրգունդական հերցոգի հետ և վերսկսեն ներխայացրեց Չարլզ III-ի պահանջներըը։ Գրանսիական թագի նկատմամբ։ Նա ռազմական վայրեան էլրք ցուցաբերեց։ 1415 թվին նա Գրանսիական ափն

քիով և փոքրաքիվ ուժերով Ագինկուրի մոտ ջախջախեց ֆրանսիացիներին։ Հետևյալ Հենրիխը տիրացավ Նորմանդիայի ամբողջ հյուսիսին, գրավեց Փարիզը (տես գլ. XXI)։ Իր հաջողություններն կնոքա ժամանակ Հենրիխը հանկարծ հիվանդացավ և մահացավ (1422 թ.)։

Հենրիխ VI Թագը ստացավ նրա փոքրին, Հենրիխ VI-ը (1422—1461 թ. թ.), որն այդ ժամանակ մի տարեկան էլ չկար։ Նահի չուրջը պարզարար սկսվեց Անգլիայի խոշորագույն ֆեոդալների միջև, իշխանությունն և ազդեցությունն ձեռք բերելու համար։ Միևնույն ներքին գործերում փայլուն կերպով սկսված պատերազմը հետզհետե վատ ընթացք էր ստանում անգլիացիների համար։ Ամբողջ ավերածությունները, որոնք անգլիացիք բերել էին ֆրանսիայի գեմ, Բուրգունդիան, ստոպտությունը, գյուղացիությունը համակրվելիցին դեպի նրանք, ապա թագավորը—Կարլ VII-ի չուրջը, Բուրգունդական հերցոգը, որի հետ կնքած զինադադարի համար անգլիացիները ստիպված եղան թեթևացրել նրանց առաջին հաջողությունները, ինչը Անգլիայի հետ ունեցած այդ գործերը, որոնցհետև անգլիացիները փորձեր էին անում գրավելու Նիդերլանդները։ Նա գործերը կնկատ Կարլ VII-ի հետ։ Անգլիացիները անհաջողություններ էին հանդիպում։ Արքունիքում ֆեոդալական խմբակների պայքարը ևս ավելի վատացրեց գործերը։ Անգլիացիները ստիպված եղան հետզհետե իրենց բոլոր նվաճումները, 1450 թվին նրանց ձեռքում մնաց միայն Կալե։

Թեթև Հենրիխ V-ի պատերազմական հաջողությունները առաջանալուց գալում էին ժողովրդի դժգոհությունը, ապա ֆեոդալների անպատկառ ձևով սեր ու անորինություն անելը, հարկերի անչափ աճը, գանձարանի հափշտակումը և Հենրիխ V-ի հաջորդի տրամ ստրանալում անգլիացիների կրած խայտառակ անհաջողությունները հետզհետե աճող տրտունջներ էին առաջացնում։ Ապստամբությունը, բուրժուազիան, գյուղացիական վերնախավը սկսում էին ոտնձգ իշխանության, որը վերջ տար ֆեոդալական անարխիային։

Իրըև հակակշիռ Լանկաստերյան դինաստիային, որը ֆեոդալների սերտ աջակցությամբ պաշտպան էր հանդիսանում, ստոպտությունը և քաղաքացիները սկսեցին առաջ քաշել Յորքերի, Անգլիայի խոշորագույն հողատերերի դինաստիան։ Թագավորական տան հետամուտ ազգական հերցոգ Ռիչարդ Յորքցին ժողո-

վրդովմունքյան եր վոչինչում վորպես ընդունակ գործավոր,—մի ժամանակ Թրանեֆեյրում նա չափել եր անգլիացիների գործերը։ Անգլիացիների լուրն ընդհանրը ապշմական բոլոր անհաջողությունները բացատրում եյին նրանով, վոր Բիլլըդ Ճոբբզին արգունիքում յեղած իր հակառակորդների ինտրիգների հետևանքով հետ եր կանչվել։ Շարունակ ամում եր ատելությունը քաղաքների ընդհանուր մագնատների դեմ։ Գործատուտում նամատիները ապտենցիա Քինհատերի յեպիսկոպոսին, վորը քաղավորի կողմից ուղարկված եր նրանց հետ հաշիվները մաքրելու և փորձում եր խարել նրանց։ Քաղավորը ստիպված յեղավ բաժանվել իր գլխավոր խորհրդականից, Անթֆոնի մարկիզից, վորն իր քաղաքականությամբ ընդհանուր զայրույթ եր առաջացրել։ Ներր նա մնկնում եր Թրանսիա, Քնոսի հովազնացները հարձակվեցին և կործանեցին նրա գլուխը։

Դրանից հետո ապստամբությունը բարձրացավ Քնոսում և շուտով ընդգրկեց նաև հարևան կոմսությունները—Մերբին և Մեսսեքսը։ Դրանք Անգլիայի՝ անտեսապես առաջավոր մարզերն եյին, ունեյին բրգի զարգացած արդյունաբերություն, մոտիկ եյին մայրաքաղաքին, սերտ կապված եյին արտաքին առևտրի հետ։

Ջեկ Կեդի ապստամբությունը

Ապստամբությունը, վորի գլուխն անցավ Ջեկ Կեդը, մի փորձված գինվոր,—կռվատենչության բնույթ ընդունեց։ Մեքերը գինված ջոկատներ եյին ուղարկում։ Վորոշ տեղերում իշխանությունները ձևական հրամաններով ժողովրդական ալիքարհավոր եյին հավաքում։ Ապստամբների հիմնական մասսան կազմվեցին գյուղացիները, բայց շատ ազնվական միացան նրանց։ Ապստամբների կողմնակիցների մեջ կային նույնիսկ մի քանի բարոններ և արքաներ։ Անցնելով 20 հազար հոգուց բազկացած բանակի գլուխը, Ջեկ Կեդը շարժվեց դեպի Լոնդոն։ Կեդը հրատարակեց մի մանիֆեստ, վորը մի շարք բողոքներ և պահանջներ եր պարունակում։ Կեդի մանիֆեստը բողոքում եր ծանր հարկերի և տուգանքների դեմ, քաղավորական չինովնիկների շորթումների դեմ, վոր կատարվում եյին մանավանդ հարկերը հավաքելիս, քնարուքյունների վրա ապրելու ճնշում գործադրելու և մի շարք ուրիշ չարաշահությունների դեմ, բնչպես նաև Թրանսիայում անհաջող պատերազմ մղելու դեմ։ Մանիֆեստը պահանջում եր վերացնել այդ բոլոր չարիքները, ֆեոդալների հափշտակած քաղավորական կալվածք-

Ներքը վերապահելով քաղաքորդին, Սինֆիոնի կողմնակիցների իմքից հեռացնել վատ խորհրդականներին և իշխանությունը կանչել Ցորքի հերդոգին։ Դրանք բոլորը քաղաքական պահանջներ էին։ Միայն մեկ պահանջ ուներ սոցիալական բնույթ — երանվորական օրենսդրությունը վերացնելու պահանջը։ Քաղաքական պահանջների դեմոկրատիությունը և դրանց չափավոր բնույթը ցույց են տալիս, որ շարժման այդ շրջանում դեռևս վերջերել էր ապստամբների սոցիալական վերնախավը, ապստամբությունը, որ պիտոմբներին հերդոգին մղելու ոգեշնչում էր ստանում ֆեոդալական շահագործումը հանդես էր գալիս որպես ֆեոդալական ռևնատյի անձնիշխանության ոտնձգության ձևով, որքան ժողովրդին կողոպտելու համար պետությունը և նրա հարկային ապարատը օգտագործելու ձևով։ Հոգուտ արքունիքում ապրելակերպ ձևով բնորոշ ֆեոդալական խմբակին։ Այս պահանջով գյուղացիությունը ևս առավել կարևոր էր համարում քաղաքական ունիվերսիտը։ Միայն չքավոր գյուղացիությանը, որ ըստ էության ամենից հաստատակամ էր իր շահերը պաշտպանելու մեջ, արվեց մի առանձին դիմում — պահանջվեց վերացնել երանվորական օրենսդրությունը։ Այդ դիմումը կարող էր գոնե տակտիկական բնույթ ունենալ։ Ապստամբությունն ուզում էր առաջին հերթին խորը ֆեոդալների քաղաքական դիրքերի դեմ։ Կատավարությունը չընդունեց հեղի պահանջները և նրա դեմ զորքեր շարժեց։ Սակայն դիմումների վրա հույս դնել չէր կարելի, նրանց մեջ հոգում էր ատելի ունենում։ Ծերը հեղը ժողովեց, նրանք չդանկացան կռվի բռնվել և փախան։ Լոնգոնը հեղի առաջ բացեց իր դռները։ հեղը զատի և մահապատժի ենթարկեց ժողովրդի համար ամենատանջի քաղաքորական խորհրդականներին ու պաշտոնյաներին, որոնց հաջողվեց բռնել Լոնգոնում։ Բայց Լոնգոնի բուրժուազիայի հետ չէին համաձայնությունը չէրկար չտևեց։ Ինչպես և Ռուսո Ցայլերի ժամանակ, Լոնգոնի չքավորությունն ապստամբեց իր հեղեքիչների դեմ և գյուղացիների հետ միասին սկսեց քայլանել հարուստ վաճառականների և քաղաքային իշխանությունների անների ու քանուքինները։ Այդ ժամանակ Լոնգոնի բուրժուազիան ձերի գլխավորությամբ գնեց

վերջերից և Տուդորի կառավարչի ոգևորությամբ քաղաքից դուրս մղեց Ապստամբներին։ Կեղծ փոքրիկը—ուժով նենրեուեվել Լոնդոն—չհաջողվեց։ Ապստամբներն անվճռական կանգնած եյին մայրաքաղաքի առաջ։ Այդ ժամանակ Քենտբերիի ու Յորքի արքեպիսկոպոսները և Վինչեստերի եպիսկոպոսը հանդես եկան իրըև միջնորդներ։ Թագավորի և նրա խորհրդի անունից նրանք խոստացան լիակատար ամնիստիա ապստամբներին, բայց վերջիններն անհապաղ ցրվեն։ Ապստամբների մեջ տատանումներ սկսվեցին։ Ճնշելով այդ և հավատալով յերևք պրելատների խոստումներին, Կեղծն արձակեց իր զորքերը, և սրանք ցրվեցին, պահպանելով լիակատար կարգ ու կանոն։ Այդ ժամանակ կառավարությունն անհապաղ վերացրեց ամնիստիան։ Կեղծի գլխի համար նշանակվեց 1 հազար մարկ արծաթ։ Կեղծը հուսահատական դիմադրություն ցույց տվեց ձերբակալության ժամանակ և ժահացու վիրավորվեց։ Նրա մարմինը չորս կտոր արվեց և գլուխը ցուցադրվեց Լոնդոնի կամուրջի վրա։ Քենտցիները սկսեցին նորից հավաքվել զենքը ձեռնարկին, բայց կառավարությունն արագությամբ ճնշեց նոր ապստամբությունը և ամրոցի Քենտում կախաղաններ դրվեցին։ Կեղծի ապստամբությունը լոկ արձագանք գտավ յերկրում։ Ժողովուրդը վառքի յերավ մի շարք կոմսություններում, Ինսաներից մինչև Նորֆլ։ Ապստամբները սպանեցին Յորքերիի եպիսկոպոսին և կողոպտեցին նրա կալվածքները, փորձեցին սպանել Լինքիլնի և Նորիչի եպիսկոպոսներին։ Ինչպես և Ուտոտ Տայլերի ժամանակներում, հոգևոր հիերարխները առանձնապես ատելի եյին ժողովրդին։ Սակայն միմյանցից անջատված այդ ապստամբությունները արագությամբ ճնշվեցին։

Կառավար չնվ Սպիսակ վարդի պատերազմը

Կեղծի ապստամբության չախչախումը և այդ ապստամբության ժամանակ առաջացած գանգատները ստիպեցին ընդհատումներով բուրժուազիային և ազնվականությանը սպիպեցին այլևս հույս չդնել ժողովրդական յուր շարժման, վորպես հիերարխների տիրապետության դեմ պայքարելու միջոցի վրա։ Հիմա նրանք իրենց ամբողջ հույսը դնում եին Յորքի հերցոգի և պինատաիայի փոխվելու վրա։ Հերցոգը գտանում է Լանկաստերների որոք հատատավան քաղաքական անժիտի քուրժուազիան-ազնվականական ապոզիցիայի հանձնված առաջնորդ։ Նա հենվում եր նաև այն հիերարխների վրա, վոր իր հետ կապված եյին ազգակցական կապերով, և հիերարխական այն խմբերի վրա, վորոնք հետ եյին մղված իշխա-

նավթյանից և արքունիքում ազդեցություն ունենալուց։ Սերկու կոմսերն էլ սկսեցին պատրաստվել զինված ընդհարման։ 1435 թվին տեղի ունեցավ առաջին համատարած Բորքի կողմնակիցների և ֆեոդալների մեջ, որոնք խնդրեին VI Լանկաստերի որդի իրենց ձեռքում նյին պահում իշխանությունը։ Այդ սկզբին նոր յերկպառակություն պատերազմի, որը պատմության մեջ կոչվեց «Վարդերի պատերազմ»—Լանկաստերների դինաստիայի վրա կար կարմիր վարդ, իսկ Բորքերի դինաստիայի վրա՝ սպիտակ վարդ։ 1450 թվին Բորքի հերցոգը պահանջեց իրեն հանձնել թագավորի տեղը։ Սերկիքը բաժանվեց կարմիր և սպիտակ վարդերի կողմնակիցների մեջ։ Լանկաստերների կողմն անցավ խոշոր ֆեոդալների մեծամասնությունը, մանավանդ քաղաքական ինքնուրույնության սովորած հյուսիսային ֆեոդալները, որոնք մեծ քանակով զինված ուժեր ունեյին։ Բորքերի կողմն անցավ անհամեմատ ավելի փոքրագյուղ հարավային Անգլիայի ֆեոդալները մի մասը, ինչպես նաև առևտրական ու քաղաքային մեծամասնությունը, որը ձգտում նր թագավորական ուժեղ իշխանություն հաստատել։ Սակայն այդ պատերազմը շատ ֆեոդալների համար կողոպուտի, ավազակության և իրենց քաղաքական ինքնուրույնությունն ուժեղացնելու պատրվակ նր միայն։ Նրանք մեկ կողմից անցնում նյին մյուս կողմը, նայած ապահովյին ոգուտներին, անմիջական կապերին կամ վիրավորանքներին։ Հաջորդական պատերազմի վերջանալու հետևանքով ուժեղացան ֆեոդալների զինվորական ջոկատները, որոնք համալրվելին անգործ մնացած վարձկաններով։ Վարդերի պատերազմը ֆեոդալական կամայականության և անօրինականության առավելագույն սանձարձակության տարին նր։

Բորքի հերցոգ Ռիչարդը սպանվեց Հակատամարտերից մեկում (1460 թ.), և յորքիստների գլուխ անցավ նրա վորդի Եդվարդը, տասնիններ տարեկան մի յերիտասարդ, վորն աչքի ընկնող զորավարի տպավոր ցուցաբերեց։ 1461 թվին նա գրավեց Լոնդոնը։ Նրա հետ յեղած յորքերը նրան թագավոր հռչակեցին, քաղաքացիները ուրախությամբ պաշտպանեցին այդ ընտրությունը։ Եդվարդն ապստամբության և հարավային Անգլիայի ունեվոր գյուղացիության ոժանդակությամբ Տաուտոնի մոտ վճռական հաղթանակ տարավ լանկաստերականների դեմ. այդ հաղթանակը պատկվեց պարտվածների սոսկալի կոտորածով։ Եդվար-

դը քաղաքվից Վնասմինստերում Լանկաստերների դինաստիան վերջացավ, գահն անցավ Յորքերի դինաստիային։

Յորքերի դինաստիա

Եդվարդ IV-ի քաղաքությունը (1461—1483 թ. թ.) վերջ չտվից Վարդերի պատերազմին։ Ընդհակառակ հյուսիսում վերակազմեցին ռազմական գործությունները։ 1464 թվին լանկաստերականները նոր պարտություն կրեցին։ Բազմաթիվ լանկաստերական բարոններ գլխատվեցին կատափնարանի վրա, նրանց կալվածքները գրավվեցին։ Սակայն Եդվարդը հավատ չեր ընծայում նաև յորքական բարոններին և սկսեց ստեղծել նոր արիստոկրատիա, իրեն ժառանգներով միջին ազնվությունից պատկանող վարդկանց և բաժանելով սրանց տիտղոսներ ու կալվածքներ։ Եդվարդի անվտանգությունը բավականաչափ հիմքեր ուներ։ Յորքիստ բարոնները գահ բարձրացնելով նոր դինաստիան, հույս ունեյին արքունիքում և վարչության մեջ գեհավոր դիրք գրավել։ Համոզվելով, որ նոր քաղաքը, հենվելով ազնվականության, բուրժուազիայի և իր ստեղծած նոր արիստոկրատիայի վրա, ամրապնդել իր իշխանությունը և վերջ տալ ֆեոդալների բռնացմանն, նրանք սկսեցին գործել Եդվարդի դեմ։ Այստեղ գեհավոր դեր խաղաց Կոմս Ուորվիկը (որը կոչվեց «քաղաքվորարար»), որ առաջ Յորքի կուսակցության ամենաազդեցիկ կոզնոակիցներից մեկն եր և շատ բան եր արել Եդվարդին գահ նստեցնելու համար։ Եդվարդն Ուորվիկին առաստաձնությամբ վարձատրեց լանկաստերականներից բռնագրավված հողերով։ Այժմ Ուորվիկը հանդիսանում և Եդվարդի դեմ ուղղված՝ ֆեոդալների ապստամբության հոգին։ Նա հաշտվում և լանկաստերականների հետ, որոնք մինչ այդ նրա քշնամիներն էյին, և սրանց ոգնությամբ նորից գահ և նստեցնում Հոուերում բանտարկված խնչպար Հենրիխ VI-ին։ Եդվարդը ստիպված լեզավ փախչել Ֆլանդրիա։ Բայց նա չուտով վերադարձավ սրնտիդից, Լոնդոնն ուրախությամբ ընդունեց նրան։ Եդվարդին չուտով հաջողվեց մեծ ուժեր հավաքել, ջախջախել Ուորվիկի և լանկաստերականների զորքերը։ Ուորվիկը սպանվեց։ Մնչպես այդ սովորաբար լինում եր Վարդերի պատերազմի ժամանակ, հաղթանակը վերջացավ մահապատիժներով և կոնֆիսկացիաներով։ Եդվարդի հրամանով Հոուերում սպանվեց Հենրիխ VI-ը։

Քե լանկաստերական և քե յորքական ֆեոդալական արիստոկրատիայի զգալի մասը կատարվեց յերկպատակին պատ-

բազմանդրի և մահապատիժների ժամանակ։ Նրանց սիրուհիները ընկան քաղաքորի ձեռքը և նրա կողմից բաժանվեցին իր նոր ընկերակիրներին։ Վարպետները պատերազմում գիտնական իրենք էլին կատարում իրար և քաղաքում իրենց ուժերը։ Եդվարդ IV-ի քաղաքականության չերկրորդ կետն անցավ առանց գիտական նոր խոսվուքյունների։ Բայց գիտնականների հարցությունը դեռ չէր խորտակված, Եդվարդ IV-ը անվստահ էր վերաբերվում դեպի պարլամենտը, որի ընտրությունները դեռ ևս գանվում էլին գիտնական արիստոկրատիայի ազդեցության տակ։ Նա աշխատում էր որքան հնարավոր է գործել առանց պարլամենտի և մանավանդ չէր ուզում նրանից ֆինանսական կախում ունենալ։ Նա գիմադրում էր դիմել հավաքվոր նվիրատվություններին, այսպես կոչված՝ բենևոլենցիաներին (benevolences)։ Դրանց կամավոր լինելը խիստ կասկածելի էր, բայց հարուստ բուրժուազիան չէր ենթում քաղաքորին, որովհետև ուժեղ իշխանության մեջ չկարողանար էր տեսնում գիտնական անաբեխիայի վերադարձի գեմ։ Եդվարդը գիմում էր նաև հարկադրական փոխառությունների։ Քաղաքորի ձեռքումն էր մի աղբիւր կարևոր ռեսուրս, քնչպես գիտնականների գրավված հողերը։ Բայց գրանից, նա պարլամենտին ստիպեց հաստատել իր իրավունքը։ Քաղաքորը չէր խորշում նաև առևտրական գործերին անձնապես մասնակցելուց։ Քաղաքորի նավերն անագ, բուրդ և քաքան էլին տանում Ֆլանդրիական մեծ նավահանգիստները։ 1475 թվին Եդվարդը հաշտվեց Լյուդովիկոս XI-ի հետ, բայց Լյուդովիկոս XI-ը փրկագնվեց՝ Անգլիայի քաղաքորին մեծ մի մեծ գումար և ամենամյա կենսաթոշակ վճարելու պայմանով։ Բայց դրանից, Եդվարդը գրավվեց գրամ փչացնելով, որից մինչ այդ խուսափում էլին անգլիական քաղաքորները։ Այդ բոլորն Եդվարդին տալիս էր խոշոր միջոցներ, ավելորդ էր գարձնում պարլամենտի հրավիրումը և քաղաքորին ազատություն էր տալիս կատարելու և արձնագրության հարցերում։ Եդվարդ IV-ի քաղաքականությունն այդպես նախապատրաստում է անգլիական աբսոլյուտիզմի գալուն։

Եդվարդ IV-ի մահից հետո (1483 թ.) գահ նստեց նրա որդին, տասնեկամյա Եդվարդ V-ը։ Նրան խնամակալ կամ ռեգենտ գարձավ հորեղբայր Ռիչարդ Գլոստերցին, նրա հորեղբայրը։ Ռիչարդը փոքրահասակ թագավորին և նրա կողբո-

րը, վոր կբռնի նր «Ծորքի հնդցոգ տիտղոսը—արդեյափակից Ֆռանկրռան և իրեն քաղավոր հռչակից Ռիչարդ III անունով։ Նուռով հորեզբոր հրամանով յերեխաները սպանվեցին։ Բաբռնների այդ պատասխան հնդաչրջումն ոգտագործելից նր ապրատամբության համար։ Նրանք առալ քաչեցին գահի համար իրենց նր քնկնաժուն—Հնրիխ Քյուդորին, վոր կբռնի նր կռնս Ռիչարդոնց, յանկատերբական տան ժառանգ տիտղոսը։ Միա կողմն նչին պահում քե յանկատերբականները և քե լորքական բարոնների չատերը, վորոնք դժգոհ եչրե Ռիչարդ III-ի խիստ քաղաքականությունից։ 1485 թվի ոգոստոսի 22-ին Ռիչարդի և Հնրիխի զորքերի միչև, Բոսվորտի մոտ տեղի ունեցավ վճռական հակառամարտ, վոր վերջացավ քաղավորի չիակատար պարտությամբ։ Ինքը Ռիչարդը սպանվեց։ Հնրիխ Քյուդորը հռչակվեց Անգլիայի քաղավոր։ Նուռով նա ամուսնացավ Եդվարդ IV-ի դուստր Ելիզաբեթի հետ։ Ծորքերի տան ժառանգուհու հետ իր պնդանչանի վրա նա միացրեց կարմիր և սպիտակ վարդերը։

Հնրիխ Քյուդորը, Քյուդորների նոր դինաստիայի հիմնադիրը, գահ բարձրացավ յանկատերբական և ժառանգ յորքական հռատակցության բարոնների միջոցով։ Բայց նա չարունակից այն քաղաքականությունը, վորի ներկայացուցիչը հանդիսանում էր Եդվարդ IV-ը,—բարոնների քաղաքական ինքնուրույնության դեմ հետևողականորեն պայքարելու և քաղաքորի իչխանությունն ամրապնդելու քաղաքականությունը։

Անգլիայի ազնվականի զարգացումը XV դարում

Չնայելով քաղաքական ամրողջ խառնաչփոթության և պատերազմական անհաջողություններին, Անգլիայի տնտեսական զարգացումը XV դարում արագ քայլերով առալ եր գնում։ Ժամանակակից մի քանի դիտողներին թվում եր, թե ֆեոդալական անկարգությունները և վարքերի պատերազմը հանդում են միայն արիստոկրատիայի և նրա ֆեոդալական շքախմբերի փոխադարձ վոչնչացման, բայց չեն չոչափում Ժողովրդին։

Այս կարծիքը հաճախ կրկնում են նաև նոր հետազոտողները։ Հարկավ քե հնարավոր և հաճախակի եր դրա հետ միանում քիչ չեն այն ավյալները, վոր ֆեոդալական անկարգությունները ծանր հետևանքներ ունեցան ամրողջ ժողովրդական տնտեսության համար, վոր նրանցից առալացած պատերազմական ձախորդությունները անդրադարձան անգլիական արդյունաբերության և առևտրի վրա։ Այնուամենայնիվ XV դարում մենք Անգլիայում

նկատում ենք արտադրական ուժերի ընդհանուր աճ և հասարակական խորը վերակառուցում, վորն ուժեղացրեց այն դասակարգերի նշանակությունը, վորոնք հնարավոր դարձան քաղաքական արտոլյուտիզմի գլխավոր հենարանը։

XV դարի յերկրորդ կիսում գյուղատնտեսության մեջ գրեթե չքանում և կոսը։ Կոպիտղները գրամական աննշան չի վճարում։ Մեծ ֆեոդալները հպվոգչում գնդերում են վարում անբունական անտեսություն։ Ասպետը և գյուղացի-կուլակը իրենց անտեսությունը վարում են վարձու բանվորների ոգնությամբ։ Գյուղատնտեսության դիֆֆերենցիացիան և գյուղական կիսապրոլետարիատի չերտավորումն ընթանում են արագ տեմպով, ֆեոդալական արենպրությունը, վոր սկսվել էր Ոգմարդ III-ի և Ոիչարդ II-ի որոք, չարունակում և գարգանալ XV դարում։ Նոր միջոցներ են ձեռք առնվում, վորպեսզի գյուղական բնակչությանը ստիպեն վարձվել։ Բայց աշխատավարձի բարձրացման առաջանքները, վորոնք առաջ բերեցին ևրկու քանվորի և քե վարձորդի վրա, հիմա (1416 թվից) ընկնում են միայն բանվորի վրա։ Գյուղատնտեսության մեջ վարձորդների համար հնարավոր դժվարանում է բանվորական արենպրության կենտրոնացումը, վորովհետև գյուղական աշխատող ձեռները ժամանակ անցնում էին արդյունաբերության ասպարեզը։ Բայց արդյունաբերության զարգացումը վատակ էր տալիս բավարար անալնագրեներ։ Այդ ժամանակ վարձու բանվորի դրությունը համեմատաբար ատնելի չեր։ Մարքսը հնարավոր և համարում XV դարի ամեն քառորդ վորպես տանդլիսական բանվորի վոսկեդար՝ քաղաքում և գյուղում։ Ասպետները փորձում են իրենց յեկամուտները բարձրացնել հնացի օրենքներ հրատարակելու միջոցով (առաջին օրենքը հրատարակված է 1304 թվին)։ Այդ օրենքները թույլ են տալիս Անգլիայից ազատ կերպով արտահանել հաց և այլ գյուղատնտեսական արտադրանքներ, վորպեսզի ներքին չուկայում գները չբնկնեն։ Անգլիական գյուղատնտեսությանը այդ ժամանակ ազատում է հանդարի վատնաստականներից բերած չհնարկան ու արտադրական ծախսերը հացի կոնկուրենցիայում։ Այս պատճառով ասպետները պահանջում են սահմանափակել ոտարերկրյա հացի ներմուծումը։ Ոգմարդ IV-ի որոք, 1463 թվին ընդունվում է մի օրենք, վորը կանոնավորում է հացի ներմուծումն ու արտահանումը և հանդիսանում է հետագա բոլոր հնացի օրենքների նախատիպը։ Ենթե մի կվարտեր ցորենի գինը 6 շիլլինգ 8

պինդից ավելի չոր, ապա ցորենի արտահանումն արգելվում էր, իսկ ներմուծումը քաջալերվում էր։ Իսկ չնչին ցորենի դիմաց ընդունում էր այդ նորմայից, ապա ներմուծումն արգելվում էր, իսկ արտահանումը քաջալերվում էր։ Դա բարձր նորմա չէր, որը պետք է ապահովեր անգլիական գյուղական տնտեսատերերի շահերը։

XV դարում գյուղատնտեսության մեջ սկսում է ավելի ու ավելի մեծ դեր խաղալ կուլտուրը, որը կապալով է վերցնում հողը։ Մոլոր ֆեոդալների դասերի լիկվիդացիան առանձնապես բարենպաստ պայմաններ ստեղծեց չէրկաբատուն և մեծ կապալի համար։ Սկսում է զարգանալ խոշոր կապալը, որը մեծ ապրանք է բերում։ Հարստացած կուլտուրներից շատերը հող են գնում և անցնում են ազնվականության շարքերը։ Համաչափ հող են մեծ քանակությամբ նաև վաճառականները, գործարարները, արդյունաբերողները, ձգտելով վոչ միայն շահավետ կերպով ներդնել իրենց փողերը, այլև մեծ բերել քաղաքական ազդեցություն, որը կապված էր հողատիրության հետ։ Վաթսների պատերազմում ֆեոդալական արիստոկրատիայի կոտորածը ուժեղացրեց բուրժուազիայի կոզմից հող մեծ բերելը։ Ընդ ազնվականության շահերն արագ աճում են XV դարում, մանավանդ այդ դարի կեսերից սկսած։ Հողերի վաճառման ու գնման հետևանքով կերևան են գալիս մի քանորդներ և հողային սպեկուլյացիա։ Հողի գնորը բարձրանում է։ Դրամական խոշոր գումար ծախսելով հող մեծ բերելու համար, նոր հողատերերն աշխատում են հողից մեծ օգուտներ ստանալ։ Դրա խոչընդոտներից մեկը ֆեոդալական հին գյուղացիությունն էր—կոպիհոլդերները, որոնք հաստատուն դրամական աննշան եկամուտ էին վճարում։ Ընդ ազնվականությունը աշխատում է ազատվել գյուղացի կոպիհոլդերից, որպեսզի վերջինս փախարինի ֆերմերով, որի կապալավճարը կարող էր ավելանալ, նայած գյուղատնտեսության բնկամին, հողատերը յերբեմն սկսում է իր տնտեսությունը վարել գյուղացիներից ազատված հողում։ Համաչափ գյուղացիական հողաբաժիններ փոխարինվում են վոչխարների ընդարձակ արոտավայրերով։ Ցորենի դիմաստիայի օրոք այդպես սկսվում է ագռնկապատումները շարժումը։

Հացի գների պահպանումը, արտնվորական արհնագրությունը, գյուղացիության հողազրկումը—այս բոլորը պահանջում էր կենտրոնական ուժեղ իշխանություն։ Ազնվականությունը, որ

իր անհատականությունը վերակառուցում և նոր հիմունքներով, նոր հոգեբանությամբ, կուլտուրայով շոշափելիորեն են քաղաքների ուժեղ իշխանություններ։

Սուրբ անգլիական արդյունաբերության բնագավառում XIV—XV դարերում Անգլիայում վերակառուցվում են քաղաքային համքարությունները։ Մանավանդ XV դարում նկատվում է համքարությունների խիստ չեզոտացում, վարպետների շարքը մանկլավ դժվարացում, ինքնավարպետները դառնում են մշտական վարձու բանվորներ։ Դրա հետ միասին սկսում են առաջանալ նաև ինքնավարպետների միությունները։ Ինքնագլխավոր չի տևել նաև համքարությունների մինչև համքարային մի շարք մանր վարպետներ փաստորեն կորցնում են իրենց ինքնուրույնությունը և ստիպված են աշխատել գլխավոր համքարությունների վարպետների համար։ Քաղաքային արդյունաբերության մեջ ավելի և ավելի յի սկսում ինքնավարպետների և մանր վարպետների շահագործումը և սրվում և գաստակարգային պայքարը։ Քաղաքային վարչությունն ավելի ներփակ և դառնում, կենտրոնանալով համքարային վերնախավի մեջ։

Առաջացող պրոլետարիատին սահմանափակում և հալածանքներ։ Համար տված իր պայքարում գնում չամրապնդված բուրժուազիան ժայրահեղորեն կարիք և զգում կենտրոնական ուժեղ իշխանության աջակցության։

Բայց անգլիական արդյունաբերության զարգացման գլխավոր գիծը ընթանում էր քաղաքներից անկախ։ Արդյունաբերական հեգեմոնիայի նոր ձևը—մանուֆակտուրան—կազմավորվում և գլուխ։ Քաղաքն իր համքարային սահմանափակումներով և մենոպոլիաներով անբոլորովին հոգ և ներկայացնում նրա համար։ Ձեռնարկությունների մասսան հետզհետե քանդվում և հարուստ վաճառականներին—մանուֆակտուրիստներին։ Այսպես առաջանում են կապիտալիստական շահագործման սկզբնական ձևերը, իսկ այդ շահագործումը պետական կեռանդուն աջակցություն և պահանջում։

Եդվարդ IV-ի թագավորության ժամանակ մի շարք միջոցներ ձեռնարկվեցին անգլիական բրդի արդյունաբերության ուժեղացնելու համար։ Արգելվում էր բրդի արտահանությունը (1467 թ.)։ Դրա փոխարեն արագ սկսում և մեծանալ արտահանությունը։ 1422 թվին հանգային վաճառականները Լոնդոնից արտահան-

ցին 4.464 կտոր մահուդ, իսկ 1500 թ.—արդեն 21.389։ Բացի դրանից, անգլիական վաճառականները նույնպես սկսում են մահուդ արտահանել։ Վերևում ասվեց վաճառական-ավանտյուրիստների ընկերությունների ծագման մասին։ Անգլիան հետզհետե անցնում է ակտիվ առևտրին, նոր շուկաներ նվաճելուն։ XV դարում անգլիական վաճառականները գալիս են այն հատատուն համոզման, որ Անգլիայի հզորությունը ծովի վրա է։ 1436 թվին լույս տեսավ «Պամֆլետ անգլիական քաղաքականության մասին» («Libel on English policy») նշանավոր աշխատությունը, որի մեջ ասց և կացվում այն միտքը, թե բուն իսկ Անգլիային նախապատվություն և ծովային առևտրի և ծովի վրա իշխելու համար. Անգլիայի հզորությունը և անգլիական առևտուրը կապված են փոխադարձաբար։

Անգլիական առևտրական նավատորմի ծագումը և առնչվելը անդի չի ունենում Եդվարդ III-ի որոք։ Արդեն այն ժամանակ, 1369 թվին, հրատարակվեց առաջին «նավարկության ակտը», որ ուժեղացվեց Ռիչարդ II-ի որոք (1390 թ.)։ Այդ ակտը անգլիական վաճառականներին կարգադրում էր իրենց ապրանքները փոխադրելու համար ոգավել անգլիական, և միայն թե ասաբերկրյա նավերից, նույնպիսի որոնքներ հրատարակվում էին Եդվարդ IV-ի ժամանակ։

Անգլիայի արտաքին քաղաքականությանը այժմ գալի չափով ուղղություն էին տալիս անգլիական առևտրի շահերը։ Ֆրանսիայի, Բուրգունդիայի, Հանզայի հետ կնքած հարաբերությունները այսուհետ կնքնարհական սեզ են ընդունում։ Մենք տեսանք, թե Ելիզաբեթի ինչպիսի կարևոր դեր էր խաղում Հարյուրամյա պատերազմի ժամանակ։ Նիդերլանդների հետ կնքած հարաբերությունները անգլիական առևտրական քաղաքականության հանգուցային հարցերից մեկն են հանդիսանում նաև XV դարում։ Հանզայի վաճառականների արտոնություններն Անգլիայում և անգլիացիների ձգտումը—սիրանալ բալթյան շուկային—հանգում էին Հանզայի հետ մշտական ընդհարումների, որոնք ընդհանրապես անբարենպաստ էին անցնում Անգլիայի համար։ Հարյուրամյա պատերազմից հետո Ֆրանսիայի հետ կնքած հարաբերությունները գալի չափով վտարվում էին առևտրական ընդհարումներով։ Անգլիան առևտրի հողի վրա բարեկամական հարաբերություններ մեջ և մանում Փորթուգալիայի հետ։ Անգլիական մահուդավաճառները մուտք են գործում Նուռնիակ Իտա-

յին։ Այդ բոլոր ձեռնարկումները կատարելիանրանք պետության յուրաքանչյուր աշակերտի կարիքը են զգում։ Կենտրոնական ուժեղ իշխանությանը, որն ընդունակ էր կայուն քաղաքականություն վարել անգլիական առևտրի շահերի համար, հարկավոր էր անգլիական վաճառականին, որ նոր շուկաներ էր նվաճում։

Այսպես էր նախապատրաստվում անգլիական պատմության նոր ժամանակաշրջանը—արտոյուտիզմի ժամանակաշրջանը, արտոյուտիզմ, որի բարգավաճումը սկզբ էն ունենում Թյուդորների դինաստիայի ժամանակ (1485—1603 թ. թ.)։

ԳԼՈՒԽ XXV

ԳԵՐՄԱՆԻԱՆ XIII—XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ. ՀՈՂԵՐԻ ԳՐԱՎՈՒՄՆ ՈՒ ԳԱՂՈՒԹԱՑՈՒՄՆ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ

Անգրկլրյան յեվ մերձալրյան հողերի գերմանական գաղութացումը

XII—XIII դարերը ներկայացնում են այն ժամանակաշրջանը, յերբ ուժեղանում է գերմանական նվաճումների առաջխաղացումը գեպի արևելք, գեպի սլավոնների, լատիշների, նոսերի, պրուսների, լիտվացիների հողերը։ Մենագուշն պետք կլիներ գիտել այս առաջխաղացումը, իրրև Գերմանիայի գնդքնակչության և գերմանական գյուղացիության հողի կարիք ունենալու հետևանք։ Ցնվս առավել պետք կլիներ պատկերել այս պրոցեսն իրրև գերմանական կուլտուրայի հաղթանակ, վոր իրրև քին նրանք տարել են իրենց արևելյան հարևանների քաղքաքուսաքյան և հետաքաղաքյան նկատմամբ։ Մինչդեռ հենց այս տեսակետներն են, վորոնք վոչ միայն սեփականում են գերմանական նացիոնալիստական գրականության մեջ, այլև ազդել են այն լուսաբանության վրա, վոր գերմանական գաղութացման պատմության տակից է մյուս յերկրների գրականության, մասամբ նույնիսկ ռուս գրականության մեջ։

Գերմանիայից գեպի արևելք ընկած հողերի գերմանական գաղութացումը կամ, ավելի ճիշտ, գերմանական գրավումները վորոշվում էին առաջին հերթին իշխանների շահերով, իշխաններ։ վորոնք անընդում էին ձեռք քերել նոր տերիտորիաներ, իրրև յեկամտի ազբյուր։ Այդ գրավումները վորոշվում էին գերմանական կիսաքաղքացիական պատերազմների շահերով, ասպետության, վոր նախ նեռվից խաչակրաց արշավանքներին, իսկ մուսուլմանական Արևելքում կրած իր անհաջողություններից հետո,

նվաճումներ և ամեն նր վերանում Արևելյան Եվրոպայում։ Այդ գրավումների հետ միասին ամրանում նույնպես գերմանական լեզվի շահերը, որը ընկել նր տասանորդի, կուլտուրների և հարստերի հետևից և հենքանոնների գործի մեջ անհնում նր ամենաշահավետ մի գրպտունք։ Գերազանցությունը ժամանակում հետևանքները, վորոնք ձգտում հետ հումքի և վաճառանոցների շուկաների գրավման։ Գյուղացիական գաղութացումը հանգեց նր դեպի արդեն իրրև կատարված գրավման հետևանք։ Սրենադրի յև գիտել գերմանական գաղութացումն իրրև կուլտուրայի հոգևոր։ Մարքսը խոսում մերկացրեց այս սորացված տանուքյունը, գանազան խոսքերով նշանակելով էքսպատոնական գերմանական անատնական կուլտուրան, վորի կրողները հետ հանգիստանում զարգացման վանականները, գրատոս կանոնիկանները, հոգևոր յունկերները, գաժափանները և այլն։ Գարավոր ժողովրդները գերմանական գիտոգները քրիստոնյա հետ գաղնում։ Բայց նրանք կարող հետ համարում ուսուցանել նրանց, քարգմանել նրանց լեզվով գրքեր, ինչպես այդ անում հետ հունական քարոզիչները։ Գերմանական քարոզիչները բանավոր քարոզում հետ հնքանոնական պաշտամունքը, վոչնչացնում հետ ասավածների արձաններն ու պատկերները, և իրենց ժամատացությունը վարում հետ ժողովրդին անհասկանալի լատինական լեզվով։ Նրանք վոտնահար հետ անում ազգային կուլտուրայի տարրերը և, բացի հնչուններից ու հոգեկերից, փոխառնում վոչինչ հետ տալիս։ Գերմանական քրիստոնեացնողները ամեն անգ ոչնչացնում հետ իրենց գեմ անգական բնակչության ազատամարտությունները, այնուհետև ազատակ հետ բարբարոսում հնքանոնների կողմից քրիստոնեական հարստությունների վերաբերմամբ կատարած բռնություններն մասին, վորին, ամենայն, հետևում հր հետաքրքրաց արշավանքին կյանք և գաժանագույն պատասխանը։

Այնուհետ, վորտեղ չեր պատում իրենց ուժը անմիջական գրավումների համար, գերմանական գիտոգները գործում հետ խարեբայությունն և քնարերների միջոցով։ Նրանք ազատագրում առանձին ազգային իշխանների մեջ ունեցող պայքարը, վորպեսզի կողմերից մեկին ոգնելու պատրվակով ներս խուժեն հետ ազգոնական յերկրները, ավերեն և գրավեն այդ յեր-

կըրնային, քան վորում սլավոն և այլ ցեղերի մոտ հանդես գալիս ընտանեական գեր նր կատարում ավագներին, վորն իր նեղ, հզոր-ստական նպատակների համար գիմում էր գերմանացիների ոգնությանն։ Բանակությունն ու խաբեբայությունը կազմում էր գերմանական «գաղութացման» գենքը։ Այդ «գաղութացման» ոգտին գարձած ժողովրդներին նա բերում էր բնաջինջում, սարկացում և գերմանականացում։

Գերմանացիները հաջողվեց խոշոր գրավումներ կատարել միայն այնտեղ, վորտեղ նրանք հանդիպում էին քայքայման-նապես քույլ և բաժան-բաժան յեղած ցեղերին։ Այնտեղ, վորտեղ նրանց գեմ կանգնած էին լինում ավելի խոշոր և կուռ քաղաքական միություններ, ինչպես Լեհաստանում և Չեխիայում, նրանք ստիպված էին լինում գիմելու գաղութացման ավելի «խաղաղ» մեթոդներին, վորոնք, սակայն, հետագայում խոշոր վտանգ էին ստեղծում նրանց ապագան ապահով պետությունների համար (տես XXIX—XXX գլուխները)։

Ոգդրիչների յեվ յուսաիչների հարձի գրավումը

Պոլաբյան սլավոնների գեմ Հենրիխ I-ի և Որտոն I-ի ժամանակ գերմանացիների հետագա ուժեղ հարձակումները ժամանակավորապես գադարեցրին X գարի վերջին։ 983 թվին տեղի ունեցավ պոլաբյան սլավոնների ընդհանուր ապըստամբությունը գերմանական լծի գեմ, բայց վորում չկարողացվեց նաև բանակությամբ հաստատված քրիստոնեական գերմանական յեկեղեցին։ Պոլաբացիների իրենց անկախությունը, սլավոնները վերականգնում էին նախկին կրոնը։ Ոգդրիչների ամբողջ յերկրում չքացավ և վոչ մի յեկեղեցի։ Ջարդի յենթարկվեց յեկեղեցիների-սեռ-ամայր նաև յուսաիչների յերկրում։ XI գարում ոգդրիչ իշխանների վտանգը, սեփական իշխանությունն ամրացնելու համար, գրդռում էր հենվել գերմանացիների և քրիստոնեության վրա։ Հոռչակի իշխանի ժամանակ քրիստոնեությունը վերականգնվել էր ոգդրիչների յերկրում։ Բայց 1066 թվին նոր ապստամբությունը վոչնչացրեց քրիստոնեությունը։ Գերմանական ազգեցության գեմ մղվող պայքարի գլուխ անցավ ժողովրդի կողմից ընտրված Կրուտո իշխանը։ Հոռչակի վորդի Հենրիխին հաջողվեց գերմանացիների ոգնությամբ կոտրանել Կրուտոյին և հաստատել իր իշխանությունը ոգդրիչների և յուսաիչների վրա։ Նա նույնիսկ սկսեց անվանել իրեն «վենդերի քա-

գավոթ։ Բայց նրան չհաջողվեց վերահաղորդել քրիստոնեությանը և XII դարի սկզբին պոլոբյան և պոժոբյան ալավոնների մոտ գնաց իշխում նր հնդիանոսությունը։

1126 թվին տեղի ունեցավ լոպրիչների և լյուտիչների նոր ապստամբությունը, որն ընդգծեց ոչ գերմանական ազգությանը, որ անց էր կացնում հնդրիխը։ Հնդրիխը սպանվել էր։ Գրանից հետո սպանվեցին և նրա մորդիքը, որոնք նուվնագես աշխատում էին հնազել գերմանացիների վրա։ Դրանից հետո շուտով լոպրիչների մյուքյան գլուխ անցավ իշխան Նիկլոտը, որը ստիպված լինում էր մանել գերմանացիների նոր հարձակման դեմ։ 1147 թվին գերմանական իշխանները Մոնտարկեցին խաչակրաց արշավանք պոլաբյան ալավոնների դեմ։ Այդ արշավանքին մասնակցեցին բազմաթիվ գերմանական ասպետներ, նրանց միացան լինեքն ու չեխերը։ Ահագին զորք չկարժվեց պոլաբյան ալավոնների դեմ, բայց կատարյալ անհաջողությամբ վերջացավ այդ խաչակրաց արշավանքը։ Խաչակիրները ստիպված էին խոշոր կորուստներով հետ վերադառնալ։ Վոլինչ չատանալով ուժի միջոցով, գերմանական իշխանները սկսեցին գործի դնել խաղաղասիրության։ Նրանք խաղաղ հարաբերությունների մեջ մտան Նիկլոտի հետ և սկսեցին անձնական կերպով տարածել քրիստոնեությունը լոպրիչների կերկրում։ Այդ ժամը հաջողությամբ հրաժարվում էին ընդունել գերմանացիների կրոնը և հարկեր վճարել հոգուտ կենդեցու։ Նիկլոտի ազնվությամբ գերմանացիները պատժիչ արշավանքներ էին կազմակերպում նրանց դեմ, կործանում էին նրանց սրբարանները և ահագին տուրքեր վերցնում։ Բայց այս քաղաքականությունը, որ ալավոնների մոտքի մեր հանում Նիկլոտի դեմ, վերջինիս չկրկնց գերմանական զրավումներից։ Վենդերի տան գենվավոր, Բավարիայի և Սաքսոնիայի հերցոգ Հենրիխ Առյուծը (տե՛ս գլ. XVIII), ապատգրեցով սկզրում Նիկլոտին՝ ալավոններին քրիստոնեյու համար, հետո պատերազմ հայտարարեց նրան։ Այդ պատերազմում Նիկլոտը զնվեց։ Հենրիխ Առյուծը գերեվից լոպրիչների երկրի մեծ մասը և նրանց գլուխ կանգնեցրեց կոմսերին, որոնք ծանր հարկերի և կենդենցական տուրքերի տակ գրեցին ալավոն բնակչությանը։ Ալավոններից խլած հողերի վրա նրանք բնակեցնում էին հյուսիս-գերմանական երկրներից բերած կոլոնիստներին։ Նվաճված լոպրիչների ապստամբությունը, որին

ոգնությանը նաև պոմորյաններըը, Հենրիխ Առյուծը ընդեց գանձագինների ոգնությամբ Բոգըիլների բերդերի մեծ մասից Հենրիխ Առյուծը կազմեց Մեկլենբուրգյան հերցոգությունը, որին գրեթե կանգնեցրեց Նիկլոտի մորդի Պրիբիսլավին, որն ընդունել էր քրիստոնեությունն և իր հերցոգության մեջ անց էր կացնում գերմանական քաղաքականություն։ Մեկլենբուրգը մտավ կայսերական իշխանությունների շարքը։ Բոգըիլների բերդերի մեծ մասը բաժանվել էր գերմանական կոմսերի միջև, և նրանից կազմվել էին Հոլշտինյան, Ռացեբուրգյան, Դանեմարկեցյան և Շվերինի կոմսությունները։ Այս կոմսություններում ամեն տեղ կատարվում էր քոնի քրիստոնեացում և սլավոնների բնաջինջում։ Հաճախ վայրերում սլավոններին բնաջինջում էին գլխովին։ Երբեմն սլավոններն գեռ մորթի էլին գրեթե գազան ինչպես վայրի գազաններն գեմ, կախում էին նրանց ծառերից, հենդանի թողնում նրանք քրում էին հողից և քողնում էին նրանց մինչև գեսնը և ընը, մորանդ նրանք կարող էին գրտնվել ձրկնորսությամբ։

Մոտավորապես նույն այդ ժամանակներըը գերմանացիք գրավեցին լյուտիչների հողերը։ Այդրենիտ Ալբը լողով կտրելից առաջավ իրան ընն լյուտիչների երկրի հարևան Ելբայի ձախ ափին ընկած Հյուռնաբուրգ մարկը։ Հետոնին մինչամանակով լյուտիչ իշխանների պատակոսությունների, Ալբրենիտը լյուտիչների երկիրը միացրեց իր սեփականություններին։ Այդ ընդհատ ավազակներըը, Հենրիխ Առյուծն ու Ալբրենիտ Արջը, շարունակ քշտամասում և պատերազմում էին մեմյանց գեմ՝ գրաված սեփականությունների համար։ Ալբրենիտի վորդին քողոր բաժին ստացավ Հենրիխ Առյուծից խլված սեփականություններից (տ. գլ. XVIII)։ Ալբրենիտի վորդին և թոռը միացրին մի շարք սեփականություններ ևս, այդ թվում նաև շպրևյանների երկիրը, վորտեղ առաջացավ Բեռլին քաղաքը։ Այդ հողերից կազմվեց Բրանդենբուրգյան մարկգրոֆությունը։

Այդ ժամանակամիջոցին (1166 թ.) գանիացիք գրավեցին մերձբալթյան սլավոնական գլխավոր կենտրոնը, Ռուգեն (Ռյուգենը)։ Ավերվեց Արկոնայի սրբատաճարը, գանիական քաղաքը սիրացավ նրա հարուստ գանձարանին։ Ռուգենում Հետց սլավոն իշխանական տունը գանիական քաղաքի գերիշխանության տակ։ Պոմորյանների հողերը չնվաքակվում էին գերմանացիների, բնհերի և գանիացիների հարձակումներին և գրավումներին։ Արև-

մայան Պոմոյին ստիպված չեղավ հանձնել իր վաստակական կալ-ուժը—սկզբում պանիսացիներից, հետո գերմանացիներից, իսկ արևելյան Պոմոյին—չիներից։

Գերմանական իշխանների հետ միասին սլավոնների հողերն էլ ցայիս կիսատպատ ասպետական խուժանը, որը ստանում էր իշխաններից ինչպես ամայի, նույնպես և սլավոններով բնակված հողերը։ Նույնպիսի ընդհումներ ստանում էին կիսկոպոսները ու վանքերը։ Քանդկուքյան անողոք կոտորածը, որ սիստեմատիկ բնույթ էր կրում, ստիպում էր նոր բնակիչների,—առատանորդ և ֆեոդալական անտառ վճարողների,—անհրաժեշտություն։ Գերմանական ինչպես հոգևոր, նույնպես և աշխարհիկ ֆեոդալները աշխատում էին գրավիչ դնդի իրենց հողերը հյուսիսային Գերմանիայի գյուղացիներին, որոնց նրանք արտամադրում էին ամեն կարգի արտոնություններ։

Գյուղացիների գրությունը Գերմանիայում

Գերբնակչությունը և նոր հողերի կարիքը չէր, որ առաջ էր բերել գերմանական գյուղացիների գաղութացման շարժումը դեպ Արևելք։ Հենց Գերմանիայում Ռացել էին դեռևս չափազանց շատ ամայի և անմշակ հողեր։ Բայց գերմանական ֆեոդալները, ձգտելով բարձրացնել իրենց յեկամուտները, ստեղծեցին Գերմանիայում հորատական գյուղացիության ծանր շահագործում և մասնակի հողազրկություն։ Նրանք իրենց քաշը գրին այն հողերի վրա, որոնք առաջ պատկանում էին մարկին, և վերացրին ազատ հորատնականության (занжка, Bifang) իրավունքը, որից մինչ այդ օգտվում էին մարկի անդամները։ Նրանք նեղում էին գյուղացիներին հասարակական հողամասերից օգտվելու հարցում։ XII—XIII դարերում Գերմանիայում նկատվում է արտադրողական ուժերի զգալի աճ, բայց, չնայելով դրան, վատթարանում է գյուղացիության յոյն մասսաների դրությունը, և նրանք մասամբ զրկվում են իրենց հողից։ Եկեղեցական սիստեմի տարածումը, ավելի խոր վարը, պարտադրյալ յոյն կիրառումը զգալի չափով բարձրացրին յերկրագործական աշխատանքի արդյունավետությունը։ Ավելի և ավելի տարածվում էին տեխնիկական կուլտուրաները—վուշը, կանեփը, ինչպես նաև խաղողի վորքը. այգեգործությունը և այլն։ Գյուղատնտեսության արտադրողականության աճի հիման վրա ուժեղ չափով կատարվում է քաղաքի անջատումը գյուղից, արհեստի և առևտրի, իբրև անտեսական գործունեության հատուկ ճյու-

դերի գաղութը. Ռուդոլֆ Հեսը չափով մեծանում է քանակչությամբ, մասնավորապես քաղաքային բնակչության քիվը։ Ավելի և ավելի քափանցում են գյուղը տպրանքային-դրամական հարաբերությունները։ Այս հանգամանքն իր հետևից փոփոխություններ է բերում կալվածատերերի և նրանցից կախում ունեցող գյուղացիների փոխհարաբերությունների մեջ։ Գերմանիայի վորոշ շրջաններում կալվածատերերը սկսում են ավելի ձեռնտու համարել իրենց հողերը խոշոր կոորներով կապալով տալ, քան թե վարել անփափան անասնություն գոսի հիմունքներով։ Այդ հողակտորների կապալառուները հանդիսանում էին, սովորաբար, նախկին կալվածատիրական տանուտերերը, մեկերները, վորոնք ամենից ավելի ունևոր գյուղացիներ էին։ Գյուղացիական հողատարածությունները նս հաճախ միացվում էին և վերածվում խոշոր կոորների ու տրվում կապալով, վորը նույնպես կոչվում էր մեկերական, թեև նրանց կապալառուները բոլորովին կալվածատիրական տանուտերեր չէին։ Խոշոր գյուղացիական—մեկերական—այս կապալը, վոր սկզբում ցանկ ժամկետային էր, հետո գարձավ ժառանգական։ Մեկերական տները անբաժանելի էին, նրանք անցնում էին ավտ. գավակներից մեկին, իսկ մյուսներն իրենց ապրուստը պետք է նոր վաստակում վերոնեին։

Փոփոխություններ կատարվեցին նաև գյուղացիության միացած մասի գրության մեջ, այն մասի, վորին չեր ընդգրկել մեկերական կապալը. գյուղացիության այդ մասը նս հետզհետե կարգով աստիճանաբար ազատվում էր հորատական կախումից։ Բայց այս պրոցեսը միաժամանակ ստեղծում էր սակավահող գյուղացիության ահագին կազմեր, վորովհետև հետզհետե հաճախ վերջանում էր նրանով, վոր հորատությունից ազատված գյուղացին ստիպված էր լինում հրաժարվել հողատարածի իրավունքից։

Մեկերական վերնախավի կողքին գյուղում սրագորեն աճում է սակավահող և հողազուրկ գյուղացիների քիվը։

Ինչպես ֆեոդալական պարհակների ժամրության տակ ընկած հորատ գյուղացիությունը, նույնպես և ազատագրմանից հետո անդամ մեծ մասը սակավահող գյուղացիների չերտը, հույս ուներ, վոր ալվածների հողերում, ուր գրավում էին նրան գաղութարարները, գործը ավելի լավ պայմաններ կգտնի, քան իր հայրենիքում։

Գերմանական կոլոնիաների բնակվելու կարգը

Գազիաների հավաքագրման գործը, սովորաբար, վերցնում էր իր վրա կապարատուն, որին յուրաքանչյուրն անվանում էին չոկատար, իսկ գերմաններն՝ շուլց։ Բնակչության համար հատկացվում էր քաղ հողը կամ յերկրի սովորական դյուրը։ Ամրողջ հողը կտրատվում էր բովանդակ խոշոր գյուղացիական հողաբաժիններին, այսպես կոչված ոհուֆե-երի։ Շուլցն իր ծառայության համար առանում էր ամենի մեծ հողաբաժին, սովորաբար յերկու կրնք հուֆ։ Քահանան առանում էր յերկու հուֆ, գյուղացիները—մեկական հուֆ։ Կոչին և խառն սիրի գյուղեր, որտեղ ապրում էին և՛ գերմանական գյուղացիներ և՛ սլավոններ, քան որում վերջիններին հատկացվում էին ամենի վատ հողեր։ Բնակվելով սլավոնների հողերում, գերմանական կոլոնիստները ոգտվում էին վորոշ արտոնություններով։ Նրանք մի քանի տարով ազատվում էին պարհակներից, իսկ հետագայում նրանք պարտավոր էին կրել քիչ պարհակներ նաստուրայով, ինչպես նաև գրամական պարտուկներ, այսպես կոչված չինշը։ Բացի դրանից, նրանք պարտավոր էին տասանորդ վճարել յեկեղեցուն։ Նրանք ունեին ինքնավարություն։ Շուլցը, սովորաբար, գտնում էր այդ ինքնավարության ամբողջ կազմակերպման ընթացում էին իրենց ընկերներին,—համայնքի ներկայացուցիչներին, վորոնք և գտնում էին տեղական բնակչության։ Բայց իրենց ազատությունը գերմանական կոլոնիստները կարողանում էին պահել համեմատարար կարճ ժամանակ։ XIV դարից սկսած, իսկ տեղ-տեղ և ավելի վաղ, սկսվում է նրանց հարստացումը։ Այստեղ կատարվում է նոր ֆեոդալականացման պրոցես, վոր առանձնապես լայն չափեր է ընդունում XV—XVI դարերում։ Ազատությունը, վոր իր գրաված սլավոնական իշխանությունների ժամանակ էր ընդարձակ հողեր, աստիճանաբար չեղքվում է և իրեն նման գերմանական ազատ գյուղացիությանը։

Սլավոնների գերմանացումը

Սլավոնների բնակչիչը, նրանց գեղի ավելի վատ հողեր հետ մղելը և գերմանական կոլոնիստների փոխարինելը բերում էին այն հետևանքին, վոր աստիճանաբար գերմանացվում էին նրանց գրաված հողերը։ Ջարդված և բռնի-բռնի գերված սլավոնները, գուրկ կուլտուրական կենտրոններից ու գրից, կորցնում

289

Մ. Ի. Գ. Ի. Ա. Ն. Գ. Ի. Ա. Ն. Գ. Ի. Ա. Ն

Էլին իրենց լիզան և ապրուքյունը։ Քաղաքներում (Ներանցից մի քանիսը մինչ այդ արդեն պորտուգալյան տիրապետության ներքո էին, մյուսներն էլ հիմնել էին գերմանացիք) նրանց միանգամայն հետ էլին մտել գերմանական վաճառականներն ու արհեստավորները։ Սրավոններին արգիլվում էր մանել հաճախությունները, արհեստով կամ առևտրով զբաղվել։ Նրանց արգիլում էր ապրել քաղաքների ամենի լավ թաղամասերում, Նրանց հատկացվում էին միայն ապառ քարերն ու արվարձանները։ Ամեն մի գերմանական (կամ գերմանացած) քաղաքներում, ինչպես Լյուբեկը, Բրանդենբուրգը (նախկին Բրանիբորը), Բերլինը, Ֆրանկֆուրտն Ոդերի վրա, Նրանք իրենց ապրուստը կարող էին հայթայթել միայն իրրև սեզոնի բանվորներ։ Ջրավորությունն ու ատաղձական մանացումը կազմում էին Նրանց գլխավորը։

Գերմանացման պրոցեսը կատարվում է նույնիսկ այն իշխանություններում, որտեղ պահպանվել էին սլավոն իշխանական անունը և սլավոնական սովորությունները։ Սլավոն իշխանները կապվում են ազգակցական կապերով գերմանական իշխանների հետ. Նրանց պալատները լցնում են Գերմանիայից գաղթականները, որոնք ստանում են հողային չնորհումներ։ Այդ գաղթականները մանում են ասպետական սովորության կազմի մեջ, որը գնում է նրանց պաշտպ, աշխատում էր յուրացնել Նրանց լիզան և սովորությունները։ Սլավոն իշխանների չատերը և սովորությունը աշխատում են նմանվել գերմանացիներին և հրավիրում են գերմանական կոլոնիստներին իրենց գաստարկ հողերը։ Բայց պլեմավոր գերմանացնող ուժը, դա գերմանական քրիստոնեական եկեղեցին էր, որը ստանում էր ահագին տարածություն ամայի հողեր և անդափոխում էր այնտեղ գերմանական կոլոնիստներին։

Այս իշխանություններում էլ կատարվում էր սլավոնական քաղաքների գերմանացումը, քաղաքներ, որոնք ստանում էլին ինքնավարություն գերմանական (գլխավորապես Լյուբեկի) իրավունքի հիմունքներով։ Այդ իշխանություններում նույնպես հիմնվում էլին գերմանական քաղաքներ (Շտետտինը, Գրեյֆսվալդը և այլն)։

Ասիական Պրիմատիկի գաղութացումը

Համարյա սրա հետ միաժամանակ սկսվում է արևելյան Պրիմատիկայի գաղութացումը։ Գերմանական վաճառականները վաղուց մտնում-

ցում նրին Բալքիկ ծովի վրա կատարվող առևտրին։ Նրանք նավարկում նրին մինչև Եվկսինայի ափերը, Բալքիկ ծովի արևելյան ափերը, առևտուր նրին վարում Նովգորոդի և ուսանական այլ քաղաքների հետ։ Այստեղ կարևոր ժամկետ և հանգիստանում Լյուբեկի, Բալքիկ ծովի այս առաջին գերմանական քաղաքի հիմնադրումը (1143 թ.), սաքսոնական հերցոգների կողմից։ XII դարի յերկրորդ կիսին գերմանացիք սկսեցին հիմնել իրենց գաղութները (առևտրական տները) ևս և լիվների հողերում։ 1201 թվին Արևմտյան Դվինայի գետաբերանում գերմանացիք հիմնեցին Ռիգա քաղաքը, վոր գործով գերմանական գաղութացման կարևորագույն կենտրոնը։ Ռիգայի առաջին յեպիսկոպոսն եր Ալբերտը, ինչպես նրան Մարքան անվանում է երբեմնյան քաղաս կանոնիկոսը։ Նա ձեռնամուխ յեղավ քրիստոնեական սարքության գործին։ Ինոկենտիոս III պապը նրան ակտիվորեն օգնում եր այդ գործում, վորովհետև պապերի համար քրիստոնեացնել հեթանոսներին—նշանակում եր ստանալ յեկամուտ նոր ազդյուրներ։ Պապը հանգես յեկավ լիվների դեմ ուղղված խաչակրաց արշավանքի քարոզով։ Գազմվեց հատուկ հոգևոր ասպետական մի որդին, նման այն որդիներին, վորոնք առաջ յեկան Պաղեստինում մուսուլմանների դեմ կռվելու համար։ Դա սյոպես կոչված—սուսերակիրների որդին եր։ Պապը հաստատեց այդ որդին, իսկ Ռատոն IV կայսրը Ռիգայի յեպիսկոպոսին շնորհեց Ռիգա քաղաքն իր մարզով իբրև լեն, թեև ինքը կայսրը բացարձակապես և վոչ մի իրավունք չուներ այդ քաղաքի ու մարզի վրա։ Սուսերակիրների շուրջն և համախմբվում ամեն կարգի կիսագործ ասպետների խուժանը, վորոնք յուրված եին նոր հողային հափշտակումների ու հեշտությամբ հարբասանության։ Թարավով։ Այդ ասպետները չուտով գրավեցին մերձյան Լատվիայի մարզը, կատարվում և տեղական բնակչության բռնի, սրբատանկ դեպքերով լի, քրիստոնեացումը։ Գերմանացիք, ըստ իրենց սովորության, ոգտագործում են առանձին ցեղերի փոխադարձ քշմամական հարաբերությունները, այն ցեղերի, վորոնք չեյին կարողացել միավորվել և քաքափել իրենցից այս, ինչպես արտահայտվում և Մարքան, քրիստոնեական-գերմանական անասնական կուլտուրան, մի կուլտուրա, վոր նվաճողների համար նշանակում եր բռնի քրիստոնեացում և հարատացում, ինչպես նաև պարտականություն՝ յեկեղեցուն տասանորդ վճարելու, իսկ կալվածատիրոջ համար կրա ու բե-

գյան կրեկուս Ավենչյան Պրիքսոլիկկայում, ընդհիվ նրան Ֆեբրուարիքից քաժանող հեռավորության, գաղութացումը կատարվում է առանց պյուգացի կոլոնիստների հավաքագրման։ Այստեղ գլխավոր գերը կատարում են ապրանքները, վաճառականությունը և լեկենգին, այդ պատճառով էլ այստեղ մենք չենք տեսնում բնակչության ստրկիչի մոտավարական բնաջինջում, վորպիսին տեղի ուներ պուլորյան սլավոններին բերկրում։ տեզական բնակչությունը, հիշա և, չենքաբերվում էր գաժան եքսպեդիցիաներին, բայց նրան չէին վոչնչացնում, վորովհետև գրում էին նրա, իբրև բանվորական ուժի, կարիքը։ Բնակչությունը պահեց իր լեզուն, պահեց իր սովորույթները ու բարքերը, միայն մասամբ քրիստոնեական գունավորումով, և չնեքաբերվեց այն գերմանացման, վորը տեղի ունեցավ անգրեկերյան մարգերում և Ռոմերյուում։ Լիվերի հողը գերմանացիների կողմից պրավիլու հետ համարյա ժամանակակից գաղութացիք էլ սկսեցին պրավել նատերի հողերը։

Ավենչյան-արդենը յեվ Պրուսիայի գաղութացումը

Պրիքսոլիկկայում գերմանական գաղութացման մի այլ կարևոր չրջան էր ներկայացնում պրուսների հողը, վորտեղ տարում էին տատրին Վիսլայից դեպի Արևելք։ Այստեղ գերմանական գաղութացումը/հետանք էր մի քանի իշխանների հիմարության, վորոնք պրուսների դեմ մղած իրենց կռվում ոգնության կանչեցին գերմանացիներին։ Լենները, այսպիսով, անփական սահմաններ մտա իրենք իրենց համար անտրոք քշնամի ստեղծեցին։ Հայնրիխին վոչ Քրիստիան, ինչպես Մարքան և անվանում նրան՝ ազաբշանոա վանափանդ, նշանակվել էր Կուլմի բիսկուպոս։ Նույն այդ Հայնրիխոս III-ը կազմակերպեց խաչակրաց արշավանքներ ընդդեմ հեթանոս պրուսների, վորոնք պատկանում էին լիտվացիների ցեղին։ Այս արշավանքներն իրագործելու համար ստեղծվեց հատուկ հոգևոր ասպետական որդին, այսպես կոչված գորբժիների որդինը, վորը, սակայն, չեքեր գոյություն չունեցավ։ Շուտով այստեղ փոխադրվեց տեվտոնյան որդինը, վորը մեզ ծանոթ է Ներուսափեմյան քաղաքականության պատմությունից։

Բացի դրանից, գեպի պրուսների հողերը շարժվեցին գերմանական քաղաքային բնակիչները, վորոնք այստեղ մի չարք քաղաքներ հիմնեցին։ Այստեղ էլ ուղղվեցին կոլոնիստ գյուղացիք։ Պրուսները հուսահատ դիմադրություն ցույց տվին գերմանացի-

նկրկին, բայց տեսոնական որդինի գերազանց ուժերն ընկճեցին նրանց։ Դյուկին վոյնյացվեցին գերժանական նվաճմանը դիմադրողները։ Հնազանդվողներին թնաջուժ էին, բայց պարբևում էին Հորա։ Դավաճաններին, վորոնք ոգնել էին տեսոնական ասպետներին, տալիս էին ապտական կոչում և ամեն կերպ հովանավորում էին նրանց։

Գապերը քարոզում էին նորանոր խաչակրաց արշավանքներ։ Նրանք գրանով, ըստ Մաթքոի տրտունջների, Պրուսիա էին կանչում տգերմանական կոզոպոլիների և կոլոնիստների նոր հասանքների։ Ճնշվանը պրուսները պատասխանում էին ապստամբություններով։ Առանձնապես համառ ապստամբություն բռնկեց 1260 թվին։ Ելյն ժամանակ,—ասում է Մաթքոը իրժամանակագրական քազվածքներում,—սկսվեց տերտերների վոնաց ու մեգրատեր-չաոլատանական չազակրատություններ գվարթնի բարբարոսություն ատթիվ։ Դրա հետևանքով չարժվեց Պրուսիայի վրա գերմանական բարբարոս-ասիժարների ամբոխը։ Բազմաժյա կռիվը վերջացավ նրանով, վոր պրուսները նվաճվեցին, բայց ոգտվելով ծագկյալ մարքերը վերաբերվեցին տեսոնական որդինի ասպետներին։ XIII դարի երկրորդում ավարտվեց պրուսների նվաճումը։ Հոգևոր տեսոնական որդինի պետությունն էլին հայտնում տուտերական որդինի ասպետները, վորոնք պարտություն էին կրել լիտվացիների և ռուսների միացյալ ուժերից։ Գապի մեծ-նորդությամբ 1237 թվին այդ յերկու որդիններն ոուլվեցին։ Նրանց հսկայական տերությունները ընդգրկում էին համարյա ամբողջ արևելյան և հարավային Բալտիկ ծովափը։ Այսուհետև, այսպիսով, կազմվեց տեսոնական որդինի խոշոր իշխանություն։ XIV դարի սկզբին այստեղ փոխադրվեց տեսոնյան որդինի գրոսմայստերի աթոռանիստը և հիմնվեց Մարիենբուրգ քաղաքը, վորը դարձավ այդ իշխանության մայրաքաղաքը (1313 թ.)։ Այդ որդինը ձգտում էր ընդարձակել իր հողերը, գրավել ռուսական իշխանություններըը, վորոնք սահմանակից էին նրան արևելքում, բնչպես նաև գրավել Լիտվայի մեծ իշխանության յերկիրը։ Այստեղ տեսնում ենք տեսնում մի համառ կռիվ, վորը 1242 թվին հանգեց տեսոնյան որդինի ապտանների և Նովգորոդի իշխան Ալեքսանդրը Նևսկու բացման։ Ռուդ լճի վրա տեղի ունեցած այս նշանավոր Մատցեյսրդը վերջացավ գերմանացիների սոբստական խափանումով։ Ինչպես ասում ենՄարքոը՝ ասբիկանները վերջնականապես հետ էին շպրտվել ռուսական սահմաններից։ 1250 թվին

ռգիրժանական չուն-ասպետները» պարտությունը կրեցին Լիովոյի իշխան Մինդովգից, բայց սա չզգաստացրեց նրանց հետագա գրոհը լիտվական հողերի վրա։ Հաջորդ դարերի ընթացքում լիտվացիների և գերմանացիների սիրն չարունակվում էր անընդհատ և դաժան կռիվը։ 1346 թվին այդ որդինը ձևով թերեց հատնական հողերը, վորոնք առաջ պատկանում էին Դանիային։ Իր սիրուքյուններըը որդինը տարածեց նաև գեպի արևմուտք, Գամբրյուի մարզը։ XIII դարի յերեսնական թվականներին արևելյան Գամբրյուի իշխան Մվյատոպոլկը, ոգտվելով Լեհաստանի քաոսուքյունից, վորը բաժան-բաժան էր յեղել մի շարք ուդելների, իրեն անկախ հայտարարեց։ Սլավոն իշխաններից նա առաջինն էր, վոր հասկացավ, թե ինչ վտանգ են ներկայացնում անատնյան որդինի հափշտակողական պլաններըը և համառ կռիվ մղեց այդ որդինի գեմ։ Նա անատնների գեմ վոտքի յելավ նրանց կողմից նվաճված պրուսներին, բայց հակառակորդը Նա այդ որդիներին արյունալի պարտության մատնեց և մի քանի անգամ ամայացրեց նրա սիրուքյուններըը։ Տևտոնյան որդինին մեծ վտանգ էր սպառնում գամբրյան իշխանի կողմից։ Բայց այդ որդինը վերկեցրեն լեհ իշխաններըը, վորոնք վոչ միայն չզգաստացնեցին Մվյատոպոլկին, այլև իրենք ներխուժեցին Գամբրյուն և գրանով վերկեցրին որդինը ջախջախումից։ Մվյատոպոլկը ստիպված յեղավ հաշտություն կնքել գերմանացիների հետ (1253 թ.)։ Բայց Լեհաստանն էլ ստիպված յեղավ խաղաղեն տուժել իր իշխանների կարճամտության համար։ Արևելյան Գամբրյուի համար սկսված կռվում, Մվյատոպոլկի գիվատախչի վերջանալուց հետո, հազիանակից որդինը, վորը գրավեց Գդանսկը (1308 թ.) և գրանով փակեց Լեհաստանի յելքը գեպի Բալթիկ ծով։ Մվյատոպոլկի գեմ ցույց տված ագնության համար որդինը լեհերին հատուցեց ասրատվելի հարձակումներով և ամայացումներով, ըստ վորում սիստեմատիկաբար ավերվում էին քաղաքներն ու գյուղերը և կոտորվում իր բնակչությանը։ Որդինին պատկանող հողերում առաջ յեկան շատ քաղաքներ։ Որդինն աշխուժ առևտուր էր վարում Արևելյան և Արևմտյան Եվրոպայի հետ։

Ավստրիա Բայց ամե առաջխաղացումից, վոր գերմանացիք կատարում էին գեպի հյուսիս-արևելք, գեպի վերջնեյբյան և միջերկրյան սլավոնների, լիտվացիների և այլ ցեղերի ժարգերը, մնում անհնում ենք և մի ուրիշ գաղութացման հոսանք, վորը ուղղված

և գնալ մերձդանուբյան կերկրներըը։ Այս շարժումը սկսվել էր դեռ հարյուր մեկեր դարերից առաջ, երբ Ասիայից սրընթաց բնդգեմ ամպրոպի և հիմնից Արևելյան ժողովը մերկին Դանուբի շրջանում։ Այս Արևելյան ժողովը սխրանման ամայացրին հանդարտացրեց, և մերկին Դանուբի հոսանքի ուղղությամբ ընկած հողերը կերկար ժամանակ ամայի մնացին։ X դարում մենք դեռ ևս մենք այս ժողովրդի նոր գաղութացում, երբ կատարում էին Եվսերիայի, Բոսֆորիայի և հարավային գերմանական հերցոգությունների քնակիչները։ X դարի վերջին այստեղ կազմվում է ավստրիական մարկ։ XII դարում այս մարկին արդեն կոչվում է Ավստրիական հերցոգություն։ Աստիճանաբար ընդարձակելով իր սահմանները դեպի հարավ, Ավստրիական հերցոգությունը իրեն և կցում հարևան մարզերը — Շտիրիան, Կարինթիան, Կրայնան, Հայնում և մինչև Ադրիատիկ ծովը։ Այս յերկրները կազմեցին այն պետության սաղմը, որը հետագայում ստացավ Ավստրիա անունը։

Ճրիզների տեղակայումը

Ժամանակակից բուրժուական պատմագրությունը մեծ ուշադրություն և նվիրում անգրկերյան և մերձբալթյան հողերի գերմանական գաղութացմանը։ Ըստ որում այդ առաջխաղացումը, որը XII—XIV դարերում կատարեցին գերմանացիք, ֆեյերական ոգիանականները պատկերում են իրրև մի պայքար, որ տարվեր նորզական ռասան, որին իբր թե պատկանում էին հյուսիսային գերմանացիք, վարում էին ավելի ցած տարևելյան բալթյան ռասայի դեմ, որին պատկանում էին սլավոնները, պրուսանները, լիտվացիները, լատիշները և եստները։ Այնքան ակնհայտ և այդ տեսնելու անմատչելի անմատչելի, որ կարիք չկա կանգ առնելու նրա վրա։ Բայց ամենայնով հերքումն և ներկայացնում այդ հանգամանքը, որ տերմանական քրիստոնեական առաջնակարգ հետազոտողներ և գրող-ապիտներըը պահում դեռևս իրենց յենքարկում էին գերմանական բնակչության ունեցող վարկերը, յենք այդ բնակչությունն ոգում էր պահպանել իր ազատությունն ու ինքնուրույնությունը։ Գրեթե բոլոր հողերի ավազակային հափշտակումների հետ միասին նաև գեղացիները կատարում էին ազատ գյուղացիության իրրև գրիդների յերկրում։

XIII դարի մոտերքին գրիդների յերկիրը Գերմանիայի այն փոքրաքիվ անկյուններից մնկն էր, որտեղ դեռ պահպանվել էր

ազատ գյուղացիությունը։ Ճրիզնները քաժանվում էին մի շարք ինքնուրույն ցեղերի, որոնք քիչ էին կապված միմյանց հետ։ XII դարից սկսած հյուսիսային Գերմանիայից դուրս չեկած ասպետները սկսեցին ներքաշանցել նրանց հողերը և ամրոցներ կառուցել։ Վերովհետև հարքաժողովը այս չերկրում չկային լինելը, նրանք իրենց սեփականության համար արհնատական բլուրներ էին ստեղծում։ Ճրիզնների շահագինգ ցեղի ազատ գյուղացիներին իրենց չենքաբնակելու նրանց փորձերը չհաջողուն գիմադրության հանդիպեցին։ XIII դարի սկզբին շահագինգները վոչնչացրին իրենց հողերը ներքնաժամ գերմանական ասպետներին և նրանց ամրոցները։ Նրանք ապստամբեցին նույնպես Գերոգյանական չնչնգնալու գեմ և դուրս քշեցին գերմանական տերտերներին։ Դրա համար Բրեմենի արքեպիսկոպոսը և նրա, քան Մարքսի սուբ արտահայտության, տաճկական սրինգները։ նրանց հերձուածներ հայտարարեցին։ Բրեմենի արքեպիսկոպոսն ու ժյուս հարևան գերմանական գերոգայները նրանց գեմ ելան։ կրոց արշավանքը սկսեցին, բայց կատարյալ պարտություն կրեցին։ Այն ժամանակ Գրիգոր IX պապը հրամայում է հյուսիսի գերմանական արքեպիսկոպոսներին՝ շահագինգների գեմ ամենուրեք նոր խաչակրաց արշավանք կատարել։ Շահագինգները պաշտպանվում էին արիաբար։ Բայց նրանց գեմ դուրս չեկավ ասպետական աշխարհազորի ամենալի մի բազմություն, որը մի քանի անգամ գերազանցում էր նրանց ուժերը։ Շահագինգները ջարդվել էին և նրանց կենդից ապրածին էր կամի մեջ։ Նրանց չերկիրը Բրեմենի արքեպիսկոպոսի ձեռքն ընկավ։

XII—XIV դարերում խոշոր չափով ընդարձակվում են գերմանացիների գրաված ժարգերը։ Միևնույն ժամանակ հյուսիսային Գերմանիայի ներսում ուժեղանում և առանձին իշխանությունների ինքնուրույնությունը։ Նրանց միավորելու, կայսերական իշխանությունն ուժեղացնելու բոլոր փորձերը մնում են առանց վորևե հետևանքի։

«Միջքաղաքային»

Այսպես կոչված միջքաղաքային ժամանակաշրջանը, այսինքն Հանսեական միության գիմաստիքայի (1356 թ.) հաջորդող գարաշրջանը, ներկայացնում է առանձին իշխանությունների, քաղաքների և ասպետների միջև տեղի ունեցող անընդհատ չերկպառակությունների մի շրջան։ Գերմանիայի վորոշ ժարգերում իշխանների տիրապետությունն այդ ժամանակ գեմ բոլորովին վե-

յացել էր, կամ չափազանց քուչացել, առանձնապես Շվաբիայում և Ֆրանկոնիայում։ Նախկին այս հերցոգությունները արդեն նրբին մի շարք մանր տիրույթների։ Բացի դրանից, այստեղ գոյություն ունեցին բազմաքիվ կայսերական ասպետներ, որոնք իրենց հոգներին տիրում էին անմիջականորեն կայսեր անունից։ Այսպիսի ասպետներ առանձնապես շատ կային Հանոսի շրջանում, որտեղ նրանց աճեցնում էին Հոհենշտաուֆենները։ Կայսերական իշխանությունն անկումով կայսերական ասպետները զարձան անկախ։ Դրանք ներկայացնում էին գերմանական հասարակության ամենազարգաց և անկոտրում տարրը։

Ներկում քաղաքային անիշխանության կապակցությամբ որոշ քաղաքներ փորձեր էին անում միավորվելու, որպեսզի միացյալ ուժերով պաշտպանվեին այդ անընդհատ յերկպառակությունների և գժտությունների։ XIII դարի հիանական քվականներին ձևավորվեցան քաղաքները կազմեցին միություն, որի մեջ մտան Մայնցը, Պրյոնը, Վորմսը և մի շարք ուրիշ քաղաքներ։ Այդ միությանը հարեցին նույնպես Համբուրգն ու Լյուբեկը, հյուսիսային Գերմանիայի այս կարևորագույն առևտրական կենտրոնները։ Այդ միության հիմնական նպատակն էր գերդասական յերկպառակությունների պաշտպանել իր կազմի մեջ մտնող քաղաքները։ Նրանց հարեցին նույնիսկ իշխաններից մի քանիսը։ Բայց միության անդամների մեջ չկար համերաշխություն և նա կազմալուծվեց XIII դարի վերջավանական քվականներին։

Սուզդալ-Հաբերտուղի քնտուրքեր

1273 քվին կայսր ընտրվեց Գերմանիայի յերկրորդական իշխաններից մեկը — Ռուդոլֆ Հաբսբուրգը։ Մինչ այդ գերմանական գահի համար ընտրվում էին խոշոր իշխանները։ Մագդեբուրգի և Ֆրանկոնյան դիվանատոհմ, ինչպես նաև Հոհենշտաուֆենների դիվանատոհմ, կարող էին հենվել Գերմանիայում իրենց ունեցած խոշոր տիրույթների վրա, իսկ Հաբսբուրգների տիրույթները տեղավորվում էին Ելզասում և Շվեյցարիայում։ Նրանց ունեցած համեմատաբար փոքր յերկրամասերով իշխանները գերմանական գահ բարձրացրին Հաբսբուրգյան կոմսերին հենց այն պատճառով, որ նրանք քիչ էին իշխանները հավ ունեին, որ Հաբսբուրգները վոչ մի կերպ չեն կարողանա վտանգել նրանց քաղաքական ինքնուրույնության գեմ։ Այդ պատճառով էլ իշխանները չցանկացան ընտրել գահի

վրա կայսրության իշխանների ժամանակին, այն է՝ չինական քաղաքը Գենղիսխ II-ին, որը առաջադրել էր իր քաղաքականությունը։ Դանի բախտը վճռող խոշորագույն իշխանների քվում մնաց այլևս չնաց անհնում նախկին հերցոգներին, որոնց արքունիքներն արդեն ժամանակավոր էին։ Ինքնահնչում այդ ժամանակ ամենաուժեղ արքունիքներն էլին հետևյալ չորք իշխանությունները. չինական կենտրոնական իշխանությունները, այն է՝ Գյունի, Մաչնգի և Ցրիրի խոշոր մերձհնդկական արքունիքները, և չորս ազատարհիկ իշխանությունները, այն է՝ Հանիսական պիալցգրաֆությունը (նախկին Ցրանկոնյան հերցոգության մի մասը), Բրանդենբուրգյան մարկգրաֆությունը—մի նոր իշխանություն, որը կազմվել էր սլավոնական հողերի գաղութացման հետևանքով, այնուհետև Մաքսոնական հերցոգությունը, այն է՝ նախկին Մաքսոնական հերցոգության հարավային մասից կազմված մարդը, որին կցվել էլին մի քանի շրջաններ ընկած և գերմանացիներով գաղութացված սլավոնական հողերը։ Դրանց պետք է ավելացնել և Քնեխական քաղաքությունը։ Մանրության քաղաքական կենտրոնն այժմ, այսպիսով, արևմուտքից փոխադրվել էր արևելք, այն չորքերորդը, որոնք կամ խլված էլին սլավոններից, կամ գուտ սլավոնական էլին, ինչպես Քնեխան։

Ռուդոլֆը բոլորովին էլ այնպիսի անմեղ մեկը չէր, ինչպես նրան համարում էլին նրան ընտրող իշխանները։ Նա հասկացավ, որ անցել է քաղաքական ընդհարքների խոշոր ձեռնարկումների, Գերմանիան կայսեր իշխանության տակ միավորելու փորձերի և իտալական ավանտյուրանների ժամանակը։ Այժմ նա ստիպված էր հոգալ միայն ընդհանրապես կայսերական իշխանության, որքան սեփական տան սիրուքյուններն ամրապնդելու մասին։ Այս ուղղությամբ նա վարում էր պլանաչափ քաղաքականություն և հզորում էր ամեն տեսակ միջոցներով գրավել որքան կարելի էր շատ հողեր։ Նրա գավթողական մտադրություններն ուղղվեցին դեպի Ավստրիական հերցոգությունը, որն այն ժամանակ Քնեխայի հետ Գերմանիայի իշխանության ներքո միավորված էր մի պետության մեջ։ Ռազապրեհիների պայքարը, ինչպես նաև չնչական ապստամբությունը, որը դժգոհ էր Գերմանիայից՝ բազմաթիվ ասպետական հողեր գերմանական ասպետներին բաշխելու պատճառով, Ռուդոլֆը խլեց Գերմանիայից Ավստրիան, Շտի-

րման և կաթնափան (տես գլ. XXIX)։ Ամառթափան հերցողությունն այժմ գտանում է Հարթուրդների տիրույթներում մինչև։

Ռուգոյի Հարթուրդի թագավորության ընթացքում (1273–1291 թ. թ.) Ինքմանիայում շարունակվում էր ֆեոդալական անիշխանությունը։ Կայսրը չափազանց քույլ ազդեցություն ուներ նոյնքան գործերի վրա։ Իշխաններն առանձին նման քաղաքականություն էին վարում։ Առանձին ասպետները, հատկապես կայսրական ասպետները, կոտորում էին ամեն տեսակ անկարգություններ, կոպտում էին վաճառականներին, մաքսեր էին գանձում քաղաքներից։ Գաղթները տիրված էին նրանց դեմ պատերազմներ սկսել։ Տեղ չեն ունենում մի շարք գյուղատնտեսական ապստամբություններ առանձնապես Հունոսի շրջանում։ Ժողովրդի մեջ տարածվում է ճշմրիտների կայսերի վերաբերյալ առասպելը, որ նրը քիչ գալու չի, որպեսզի անցնի ժողովրդի գլուխը և պատժի նրա ճնշողներին։ Գյուղացիական ապստամբությունների առաջնորդները հաճախ ընդունում են Ճշմրիտի անունը։ Այդ ապստամբություններից մեկը, Ճշմրիտի Փայտյա Կոշիկի առաջնորդությամբ, ընդգրկեց խոշոր տերիտորիա։ Այդ ապստամբությանը հարեց և քաղաքային բնակչություն, որին նա ազատեց Ռուգոյի Հարթուրդի կողմից գանձվող մաքսերից։ ապստամբությանը հարեցին նաև ֆրիզ գյուղացիք, որոնց ճնշում էին Բրեմենի արքեպիսկոպոսն ու ֆեոդալները։ Ճշմրիտի Փայտյա Կոշիկն իրեն կայսր հայտարարեց։ Ռուգոյին նրա դեմ պատերազմական գործողություններ սկսեց, նրան գերի վերցրեց և խարույկի վրա այրեց (1285 թ.)։ Ճնշվածների ապստամբերի դեմ ուղղված կռվում կայսրը ավելի նվազ չհաղթեց ցուցաբերից և վոչ մի նշանակություններ ձեռք չբերեց։ Նա փորձեց Ինքմանիայում էլեկտրացին քաղաքականություն հաստատել։ Առանձին իշխաններին արգելվում էր պատերազմել միմյանց դեմ կամ, ավելի հիշող, քույլ էր տրվում պատերազմել միայն վորոշ պայմաններով։ Բայց այս, ինչպես նաև առանձնապես մոնոգին ասպետներին խաղաղեցնելու և միջքաղաքային շրջանում առևտրված բազմաթիվ մաքսային նոր խոչընդոտները վոչնչացնելու փորձերը վոչ մի դրական արդյունք չտվին։ Իշխանությունն ավելի ու ավելի կենտրոնանում էր իշխանների ձեռքում, գլխավորապես յոթ կաթոլիկ իշխանների ձեռքում, վորոնք սկսում են ձևավորվել իրրև հատուկ մի

խնամքով—այսպես կոչված կուրիւրսաններըի (վերադրյալներ իշխաններին) կոչնիկներ։ Նրանք իրենց ձեռքն են վերցնում կայսեր ընտրությունը։ Նրանք են վճռում բոլոր կարևորագույն գործերը։ Բայց կուրիւրսանների այս կոչնիկներից շատ են գնում գործել ոչխատագները (կայսերական սեմյոնները)։ Այդ ոչխատագներում այժմ իշխանների կողքին հանդես են գալիս նաև կայսերական քաղաքների ներկայացուցիչները, ճիշտ է, միայն վորոշ գնդերում, ինչը դրվում է քաղաքներին վերբերող վորևե մի հարց։ Բայց ոչխատագն ու կայսրը չունեն և վոչ մի գործադիր ապարատ։ Կայսրը հնդկանուքյան և ալյ ունի ոչինչ, վորքան քնքը հանդիսանում է իշխաններից մեկը։ Կայսրը չունի հատուկ կայսերական զորք, բացի իր անձնական զորքից, վոր նա ունի իբրև իշխաններից մեկը։ Ներկրում գործուքյուն չունի ընդհանուր օրենսդրուքյուն, ընդհանուր կայսերական դատարան, ընդհանուր կայսերական ֆինանսներ։ Ռայխստագի վորոշումները կարող են իրագործվել միայն առանձին իշխանների ալյուվ։

Ճիշտ է, առանձին իշխանուքյուններում ակտում են ամենվին հատատուքյուններ, վորոնք մասամբ հիշեցնում են պարլամենտը կամ ընդհանուր ջոտանները։ Դրանք ընտրատագներն են կամ էյներկրային գասերը, ազնվականուքյան, հոգևորականուքյան և քաղաքացիների գատային ներկայացուցչուքյունը, վորոնց անգական իշխանուքյունը ժողովում է, գլխավորապես, նրանցից գրամական նպատա ստանալու համար։ Իրենց սեփականուքյուններում գերմանական իշխաններն աշխատում էլին ոգտագործել քաղաքներն և ֆեոդալներին միջև ատգի ունեցող կռիվները՝ բոլոր կերպ գասերն էլ իրենց յենքարկելու համար։ Իշխաններն իրենց սեփականուքյունների մեջ կազմակերպում են կատարյալ ֆինանսական ապարատ։

Մի խոսքով, քննուքյան առարկա հանդիսացող ժամանակաշրջանում կայսերուքյունն ակտում է ժամանակվել մի շարք ինքնուրույն սեփականուքյուններից կայսերուքյան քաղաքական կազմալուծման ժամնանակից մեկն է հանդիսանում Ելիկյատական միուքյան կազմվելը։

Ելիկյատական միուքյան կազմվելը

Ելիկյատիայում կամ, ավելի հիշտ, այն մասում, վորը հետո սկսեց անվանվել Ելիկյատիա, հարստուքյունն ունեցին սեփականուքյուններ, վոր նրանք աշխատում էլին ընդարձակել

և ամրացնել։ Եվխյաբիան այն ժամանակ ներկայացնում էր մի շարք առանձին, սերմյանցից անկախ տերքատրիանների Եվխյաբիայի վարդ ժարգեր, առաջնատիպ նրա հյուսիսային հարթավայրերը դեռ IX դարում չնվաճվելուն ֆեոդալականացման պրոցեսին։ Սերկեյի այս մասում արդեն IX դարում տեղի էին ունենում դյուղացիական ապստամբություններ։ Եվխյաբիայում դյուղ կոչվից, կալին չբջանների, վորտեղ պահպանվել էր ազատ դյուղացիությունը։ Որանք այն լեռնահովիտների էին, վորտեղ չկային խոշոր հարթավայրերի համար բնորոշ տերքատիրական հարաբերություններ։ վորտեղ գլխ ս. ցան բնակչությունն ապրում էր գլխավորապես արոտային անասնապահությամբ և վորտեղ հենց տեղագրական պայմանների նպաստում էին պահպանվելու ֆեոդալների բռնություններից։ Լեռնային չբջաններում համարյա անձեռնմխելի պահպանվել էր տոհմային կարգը։ Այս տուր լեռնային հովիտները չէին կարող կերակրել ամող բնակչությունը, և այդ պատճառով էլ ստիպված նվաստում էին գերբնակչությունը, վորն իր հետևից բերում է մշտական արտագաղթ, վորը հետագայում զարգանում է ուրույն մի բնույթ։ Այդպիսի լեռների ամբողջական բնակչությունը ներկայացնում էր հիանալի հետևակ, վորն իրրև վարձու զորք հետագայում բարձր էր գնահատվում մյուս պետություններում։

Արդեն XIII դարում սկսվեցին այն բոզմումները, վոր ստիպ էին լինում Հարթավարգների ձգտումից ազատագրելու իրենց իշխանությունը լեռնականների նկատմամբ։ Սեն-Թոտարդի լեռնանցքի բացումից հետո Իտալիայի և Գերմանիայի միջև տեղի ունեցող տարանցափոխադրությունն ամեն էր զրգռում Հարթավարգներին այդ բանին։ Այդ լեռնանցքն անմիջապես տուր էր այն լեռնք անտոտապատ տիրակալներին, այն է Եվիցին, Ուրիին և Ունտերվալդենին, վորոնք և կազմեցին Եվխյաբական միության հիմքը։ Այդ լեռնականները խոշոր ոգուտ էին քաղում այն հանգամանքից, վոր Սեն-Թոտարդ տանող ճանապարհն անցնում էր Նրանց հողերով։ Նրանք մաքսեր էին վերցնում վաճառականներից, Նրանց ծառայում էին իրրև ուղեցույցներ։ Արդեն XIII դարի քաղաքական քվականներին Հարթավարգները ձգտում էին իրենց քաղը գնել այդ հողերի, Նախ և առաջ Եվիցի վրա։ Այս հանգամանքը ստիպեց Ուրիին և Ունտերվալդենին, իրենց անկախությունը պաշտպանելու համար, դալն կնքել Եվիցի հետ։ Գործը սրվեց և ավելի XIII դարի վերջին, յերբ Հարթավարգները

գործան կայսրներ և Ավստրիական հերցոգներ։ 1291 թվին Շվիցը Ուրին և Ունտերվալդենը կնքեցին ուհավիտենական դաշինք՝ հարստուրգների դեմ պայքարելու նպատակով։ Սերը հարստուրգները փորձ արեցին ուժով ենթարկել իրենց այս անատուպատ երկրներըն, վերջիններն պարքերը Մորգարտենի մոտ ունեցած ճակատամարտում (1315 թ.) բոլորովին ջարդեցին հարստուրգների աշխարհազորը և այսպիսով պաշտպանեցին իրենց անկախությունը։

Վորովհետև այս անատուպատ երկրներըն վերահսկում էին Սենվրոպայի կարևորագույն առևտրական ճանապարհին և խոշոր ոազմական ուժ ունեին, այդ պատճառով էլ շատ քաղաքներ, վորոնց ինքնուժական կապված եր այս առևտրական ճանապարհի հետ և վորոնք գինվորական պաշտպանության կարիք էին զգում, սկսեցին մտնել Շվեյցարական միության մեջ։ Շվեյցարական այս երեք հիմնական երկրների անմիջական մերձավորությունը էին մի շարք ազատ քաղաքներ, ինչպես Լյուցերնը, Յյուրիխը, Բեռնը, Նրանք սկսեցին հարել Շվեյցարական միությանը, նրա անատուական դրությունն ու գինվորական հզորությունն ոգտագործելու նպատակով։ 1332 թվին միացավ Լյուցերնը, իրրև միության չորրորդ երկիր։ 1351 թվին միությանը հարեց Յյուրիխը, 1353 թվին՝ Բեռնը, Հետո հարեցին գործակից մի քանի ուրիշ երկրներ և XIV դարի վերջին կազմվեց արդեն Շվեյցարական ուժեղ երկրների, ազատ կոչված՝ հին երկրների միությունը։ Մասամբ Հարստուրգների, մասամբ Բուրգունդական հերցոգների դեմ մղած մի շարք պատերազմներում նրանք հաջողությամբ պաշտպանում էին իրենց ինքնուրույնությունը։ Շվեյցարական միության կազմվելը ցուցանիշն եր կայսրության՝ այդ ժամանակ արդեն բավական ատաջ գնացած կազմալուծման։ Բայց այդ կազմալուծումը էլ ավելի էր խորանում։

Ռուդոլֆ Հարստուրգի հաջորդները

Հարստուրգների ուժեղացումն իշխանների մեջ ատգնապ առաջ բերեց։ Ավստրիայի դրավումը ստիպեց նրանց վախենալ, վոր նոր կայսրները հետագայում կարող են վճռական քաղաքականություն վարել իշխանների ինքնուրույնության գեմ։ Այդ և պատճառը, վոր Հարստուրգյան գինաստիան համեմատաբար կարճ ժամանակ Ռեց գահի վրա։ Ռուդոլֆից հետո գահը վեց տարի գրավում եր մանր իշխաններից մեկը,—Նասսաուի

դառ Ագոլիք (1293—1298 Ք. Ք.), վորը գահը ձեռք բերելց իշխաններին նոր դիջումներ խոստում անելու ընորհիվ։ Ցնբը նա փորձ արեց գրավել Քյուբինգհայի և Մաքսոնհայի ուժեղ իշխանությունը, իշխանները դուրս չկան նրա դեմ և նա ընկավ հանգամանորեն։ Նրանից հետո գահն անցավ Ռուդոլֆ Հաբսբուրգի վորդի Ալբրեխտին։ Հաբսբուրգների առնձային տիրույթներն ընդարձակելու նրա փորձերը առիթ եղան նրա դեմ իշխանների մի կռուխիթխ, վորին անդրադարձավ նաև Բոնիֆացիոս VIII պապը, խոչ հետո ֆրանսիական քաղաքը Ֆիլիպոս IV-ը։

Լյուքսեմբուրգյան դինաստիան

1308 Քվին Հաբսբուրգների դինաստիային փոխարինեց Լյուքսեմբուրգյան կոմսերի դինաստիան, վորոնք չերկրորդական իշխանություն չէին և կայսրությունը արևմուտքում տիրում էին ֆրանսիական մի իշխանության։ Դառնալով կայսր, Լյուքսեմբուրգները, Հաբսբուրգների նման, ոգտագործեցին կայսերական կոչումը իրենց, իրրև իշխանների, դիրքը ուժեղացնելու համար։ Հաբսբուրգները գոգտագործեցին կայսրները լինելուց, քանի իրրև ժառանգական տիրույթ նրանց մոտ Ավստրիան։ Նման մի տիրույթ Լյուքսեմբուրգները ստեղծեցին իրենց համար Չեխիայում։ Հենրիխ VII Լյուքսեմբուրգցին (1308—1312 Ք. Ք.) ամուսնացնելով իր վորդի Հովհաննեին Չեխիայի թագաժառանգության Վենցեսլաոսի հետ, Չեխիան միացրեց Լյուքսեմբուրգյան տիրույթներին։

Հենրիխ VII-ը վերսկսեց Իտալիայի վրա իրենց իշխանությունը տարածելու գերմանական կայսրների փորձերը։ Այս ձեռնարկությունը, ինչպես անվանում և նրան Մարքսը, հույս ուներ խոշոր գրամական գումարներ ստանալ Իտալիայից։ 1310 Քվին նա առաջ չարժվեց Ալպերով։ Գիբելլիններին, վոր հյուսիս-իտալական քաղաքների գեմ մղած իրենց սոցիալական պայքարում չարունակ անհաջողություններ չէին կրում, վոչնչացրին նրան իրբև փրկարարի և խաղաղարարի։ Այս արտահայտություններն առանձնապես վոս կերպով արտահայտեց Դանտեն։ Բայց գվելֆները կատազի գիմադրություն ցույց տվին Հենրիխ VII-ին։ Իրենց գաժանություններով և կողոպուտներով գերմանացիք հարուցում էին ժողովրդի խոր ատելություն։ Հենրիխի գեմ գուրս եկավ Նեապոլիի քաղավորը։ Գառնիզոնական գորձողություններն չհաուն չրջանում ժեռավ Հենրիխը,

և աբբայականքը վերջացավ անհաջողությամբ։ Դիմո չկրցին չի կրկնել ավելի անձին մի աբբայականք, քան այս հռոմեական աբբայականքը—այս բառերով և վերջացնում Մաթքոը այդ աբբայականի պատմությունը իր ժամանակագրական քաղվածքներում։

Լյուդվիգ Բավարացին

Նոր կայսեր ընտրության ժամանակ կուրֆյուրստները բաժանվեցին և գահի վրա միաժամանակ ընտրվեցին Ծբիդբրիկ Հաբսբուրգը և Բավարիայի հերցոգ Լյուդվիգը (1314 թ.)։ Նրանց մեջն չկար ժամանակ պայքար եր ծագում, վորը քայքայում եր չկերչը և տպատում եր չկիսու հավակնորդների ֆինանսները։ Վերջապես, 1322 թվին հազթանակեց Լյուդվիգ Բավարացին։ Ինչպես և իր նախորդը, Լյուդվիգը (1314—1347 թ. թ.) հոգում եր նախ և առաջ իր տան ժառանգական սիրությունները մեծացնելու մասին։ Բայց նա փորձում եր նաև շարունակել Հենրիխ VII-ի քաղաքականությունն Իտալիայում։ Այս հողի վրա նա բախվեց Հովհաննես XXII պապի հետ, վորը և բանադրեց նրան։ Գերմանիայի նկատմամբ ինոնեցիկա հայտարարվեց։ Բայց սա առանձին մի տպավորություն չթողեց Լյուդվիգի վրա։ Այս խորամանկ քնարիգանը իր արքունիքի շուրջն եր համախմբում պապի բոլոր հակառակորդներին և պաշտպանում եր պետական հեղուկյան գնում ուղղված Փրկատուի և առաքյալների չքավորության այն ուսմունքը, վոր առաջ եկավ մերկ Ֆրանցիսկանների (տպիրիտուալների) մեջտեղից խմբերը և վորը պապը պատրաստ եր հայտարարել Լյուդվիգի արքունիքում հովանավորություն գտած խուլական նշանավոր քաղաքական գործիչ Մարսիլիոս Պադուացին, վոր իր „Defensor pacis" աշխատությունն մեջ աշխարհական իշխանությունն ավելի բարձր եր դասում, քան հոգևորը, հայտարարում եր, վոր պապը պետք և կարում ունենա կայսրից և քարոզում եր կրոնի և հոգևորականության ընտրությունների կատարյալ ազատություն։ Լյուդվիգին հաջողվեց գրավել Հռոմը՝ գալն կնքելով պապի դեմ քշտամանող հռոմեական արիստոկրատիայի հետ։ Նրա պահանջմամբ ընտրվեց մի ուրիշ պապ և Հովհաննես XXII-ը հեռացվեց հայտարարվեց։ Նոր պապն ու Լյուդվիգը փոխադարձաբար միմյանց քաղաքներին։ Բայց գերմանացիք չկարողացան հաստատվել Հռոմում և Իտալիայում։ Ակվիցին ժողովրդական հուզումները։ Ջնայած ստակի հարստահարություններին, կայսրը չեր կարո-

պանում վճարել անհրաժեշտ գրամի քր վարձու գինվորներին, կայսրը և նրա պապը հնազանդ Հռոմից, ժողովուրդը նրանց հնազանդ նր նեռում։ Բազիլեայում Հռհնեշտասունհինների քաղաքականությունը վիրսկանչու փոքրը խաչատուռի կնքդով վիժեց։

Լյուդվիգի ձգտումը՝ բոլոր միջոցներով յայնացնելու բավարական տան (Վիտելսբախների) սեփականությունները, ընդհարում առաջ բերին նրա և իշխանների միջև, և սրանք նոր քաղաքով ընտրեցին Լյուքսեմբուրգների դինաստիայից, այն է՝ Կարլոս IV-ին (1346 թ.)։ Հաջորդ տարում Լյուդվիգ Բավարացին մեռավ։

Կարլոս IV-ը (1346—1378 թ. թ.) վոչ այնքան Սրբազան Հռոմեական կայսրության կայսր էր, վորքան չեխական քաղաքով էր (Ընդհայում նրա ունեցած գործունեության մասին տես գլ. XXIX)։ Իսկ Գերմանիայում նա միայն նպաստեց իր երկրի քաղաքական տանձատումն ամրապնդելուն։

Կարլոս IV-ը չեխ վանդին բույլան

1356 թվին Կարլոս IV-ը ստիպված յեղավ հրատարակել այսպես կոչված ոսկեղեն բուլլան, վորը ցույտուն կնքդով պատկերում և Գերմանիայի կազմակերպումը։ Այս օրեի մեջ կայսրը հանդամանում էր կուրֆյուրստների իրավասությունները և հրամայվում էր այդ իշխանների ներքին գործերին վորևե կերպ միջամտելու իրավունքից։ Բուլլան հաստատում էր կայսրին բնորոշ նրանց իրավունքը։ Կայսրի ընտրությունը կատարվում էր Ֆրանկի պապց մետամասնությամբ։ Վոսկե բուլլան սրինագրում էր ժամանակավոր պատերազմները, միայն սահմանված էր, վոր վաստակը չի կարող պատերազմել իր ունչորի դեմ։ Պատերազմ հայտարարելու դեպքում կողմերից ամեն մեկը կարող էր պատերազմական գործողություններ սկսել վոչ շուտ, քան հայտարարությունից յերկու որ հետո։

Վոսկե բուլլայի անհգնները՝ ամրապնդել իշխանությունների ինքնուրույնությունը, արտահայտվում և նաև քաղաքներին վերաբերող նրա սահմանումների մեջ։ Վոսկե բուլլան արգելում էր քաղաքների միջև ամեն կարգի միությունները։ Այս դեպք պաշտպանում էր իշխանների շահերը և պայմանավորվում էր նրանով, վոր այն ժամանակ Գերմանիայում սկսում էին քաղաքները, վորոնք ձգտում էին իշխաններից անկախ, ինքնուրույն քաղաքական դեր ունենալ։ Բլյայից արևմուտք ընկած հին քաղաքները, ազատական, պրուսական հողերի գաղութացման պրոցեսում ծագած նոր քաղաքները,—բոլորն էլ սկսում են առանձ-

դրել իրենց քաղաքական պահանջները և, իշխանական ապստամբության ամեն հավատարմությունը ստորագրելով, իրար հետ միություններ կազմել։

Հյուսիս-Գերմանական Հանգույց

Այս միություններից խոշորագույնը հյուսիս-գերմանական Հանզան էր։ Մեզ համար դժվար է ցույց տալ Հանզայի ծագման ժամանակը։ Սկզբում դա ներկայացնում էր մի քանի առանձին քաղաքների կամ քաղաքների խմբերի միջև կայացած համաձայնություններ և միայն XIV դարի կեսերին Հանզան բոլորվեց ծովափին գտնված համարյա բոլոր հյուսիս-գերմանական քաղաքները և բացի դրանից նաև մի շարք ուրիշ քաղաքներ, որոնք քիչ շատ երկար ժամանակ կապված էին Հյուսիսային և Բալթիկ ծովերի առևտրի հետ։ Համբուրգը, Լյուբեկն ու Բրեմենը կազմում էին Հանզայի միջուկը։ Ամստերդամի նրա կազմի մեջ մտնելու համար (որքանով՝ հայտնի չէ), Վեզերի, Ռեյնի վրա գտնված քաղաքները և մի շարք այլ քաղաքներ, որոնք հիմնել էին գերմանացիք գաղութացված հողերում, ինչպես օրինակ՝ Դանցիգը, Տորնը, Ֆյոնիգսբերգը—Պրուսիայում, ինչպես նաև Ռիգան, Ռևելը, Դորպատը—Բալթիկ ծովի արևելյան ափերին։ Գաղափար գնալ կարող է Գոթլանդ կղզու Վիսբի քաղաքը, որը հարավային Սկանդինավիայի հետ կատարվող առևտրի կենտրոնն էր, ինչպես նաև Նովգորոդը և մի շարք ներգերմանական քաղաքներ։ Բայց սրանով դեռ չի սպառվում Հանզայի տերիտորիայի քանակը։ Հանզայի պրահներ կային Բրյուգիայում, Լոնդոնում, Նովգորոդում, Բերգենում։ Այդ պրահներն ունեին յուրահատուկ կազմակերպություն։ Նրանք ներկայացնում էին խոշոր քաղաքներ, որտեղ կենտրոնացած էին Հանզայի քարվանսարաները ու պահեստները։ Նրանք չրջապատված էին ցցապատով և խնամքով պաշտպանվում էին գինված պահակախմբով։ Հանզայի քարվանատրայի ներսում գտնվում էին խիստ կանոնադրություն, որին չենթարկվում էին բոլոր այնտեղ ապրողները։ Ամուսին կանայք բոլորովին մտնում չէին։ Ներս մենք խոսում էինք XI դարից սկսած հյուսիսային Եվրոպայի առևտրի զարգացման մասին, մենք ցույց էինք տալիս այդ առևտրի այն առանձնահատկությունները, որոնցով նա տարբերվում էր միջերկրածովյան առևտրից։ Միջերկրական ծովում հատկապես էր պերճանքի առարկաների, արևելյան համեմունքների առևտուր, որի փոխարեն Եվրոպայից ստացվում էր հումք

Հյուսիսում մենք տեսնում ենք մեր պատկերը։ Առևտրի դյուրավոր ուղիները սկսում կազմում նրան մերձքաղաքային բնակիչների, Ուսուիայի, Սկանդինավիայի արտադրանքները, ոչ միայն՝ հաց, մորքի, կաշի, ոտ, ձուկ, ևարդ, մեղր, մեղրամոմ, պղնձի և յերկաթի հանքաքար, փայտ և անասունների անհուսքյան ամեն կարգի արտադրանք, ինչպես՝ խեժ, կուպր և այլն։ Այս հումքի փոխարեն գալիս էին արհեստյան արդյունաբերության ապրանքներ՝ մանուշ, մետաղե իրեր, գինի, ինչպես նաև Ֆլանդրիական քաղաքների մի մեծ ապրանքները, որ նիստերշանները առանում էին հարավից, ոչ միայն Միջերկրականի արևելյան ծովափից արտահանվող պիրևանքի առարկաներ ու համեմունքներ։ Գերյուքյուն ուներ մյուսական առևտրական մի համապարփ՝ Բրյուգիայից մինչև Նովգորոդ։ Հանգույցի առևտուրը սահմանվում էր Բալթիկ և Հյուսիսային ծովերի վրա։ Հանգույցի վաճառականները, բացի գրանից, հանապարհորդություններ էին կատարում Միջերկրական արևելյան ափերով մինչև Ջիբրալտարի նեղուցը։ Հյուսիսում առևտուրը տեղի էր ունենում նորվեգիական ափերում։

Հանգույցն իրեն փոքրիշատե վորոշակի կազմակերպության պատմությունը կարող ենք սկսել մոտավորապես 1358 թվից, երբ նրա քաղաքները համատեղ հանգես եկան իրենց ընդհանուր շահերը պաշտպանելու համար։ Այդ տարին Ֆլանդրիական կռվում քանդեցին Գերմանիայի վաճառականների արտոնությունները. այդ առաջ բերեց ամբողջ մի շարք ընդհանուր գործողություններ, մասնավորապես Ֆլանդրիայի առևտրական բլոկադ, վորը ստիպեց կռվարին՝ դիմումներ անել։ Այդ ժամանակ էլ հենց առաջին անգամ հանգես եկավ զգերմանական Հանգուս տերմինը։ Հանգույցի նպատակն էր առաջին հերթին պաշտպանել մերձբալթիական կապերն ու նոր քաղաքների վաճառականների շահերը։ Հանգույցի անդամները սկսեցին Հանգույցի գործունեությունը չդիանալուց առնելով ապագային դուրս մղել մյուս բոլոր վաճառականներին։ Այնուհետև նրանք սահմանափակեցին Հանգույցի քաղաքներում եկվոր վաճառականների առևտրական իրավունքները։ Եկվոր վաճառականներին պետք էր մուտք գործել առևտուր անել մոտիկ քաղաքներում, առանց տեղերի նեղությունը վոչ նավահանգստային քաղաքների հետ առևտուրը կազմում էր Հանգույցին վաճառականների բացառիկ արտոնությունը և նրանք գալիս, վոր կապ գործ

պահում հումքի չուգունների հետ, քան վրում ստոքրկրաքիմիական քարից իր արվում միայն ամոնիակային քարաքներում վոչ ավելի, քան յոթնք անգամ։

XIV դարի յերկրորդ կիսից Հանգայի մետալուրգիան ձևավորվում է և սառնում վորոշ կառուցվածք։ Նրա հիմքը կազմում են Հանգայի բոլոր անդամ-քաղաքների ներկայացուցչական համագումարները։ Այդ համագումարներում գործերը վճռվում էին ձայների մեծամասնությամբ, քան վորում այն քաղաքները, վորոնք միայն էին փոքրամասնության մեջ, համագումար չէին ուղարկում իրենց ներկայացուցիչներին, պարտավոր էին յենթարկվել մեծամասնության վորոշումներին։

1367 թվին Հանգայական միությունը նորից ամրապնդ վում է, ստանում է բոլոր քաղաքական ու ձեռնարկությունը, այն է՝ Դանիայի դեմ ուղղված պատերազմին։ Այդ առիթ էր յեկել վերջինիս այն փորձը, վոր Հանգայի առևտրական նշանակությանը նսեմացնելու նպատակով ձեռնարկել էր Դանիան։ Այդ նույն թվին Բրյուհի համագումարին հավաքված 60 քաղաքները վորոշեցին պատերազմ հայտարարել Դանիային։ Այդ պատերազմում Հանգայի կողմում հանդես եկան Դանիայի մյուս թշնամիները (Շվեդիան, Հոլշտինիան, Մեկլենբուրգը)։ Հանգայական քաղաքների միությունական նավատորմը բզկտեց իր յենթարկել Դանիայի ափերը, և Կոպենհագենի գրավման հետևանքով Դանիան ստիպված եր ընդունել Հանգայի քեզատած բոլոր պայմանները (1370 թ.)։ Հանգայի բոլոր արտոնությունները նորից հաստատվեցին։ Հանգան ստացավ մի քանի բերդեր Սկանդինավյան թերակղզու հարավում։ Դանիայի քաղաքները ընտրելիս պահանջվում եր Հանգայի համաձայնությունը (տես գլ. XXVIII)։

Այս բոլորից հետո մենք կարող ենք խոսել Հյուսիսային և Բալթիկ ծովերում Հանգայի վոչ միայն առևտրական, այլև քաղաքական գերակշռության մասին։ Հանգան այժմ հանգես էր բերել իբրև բոլոր քաղաքական մի ուժ, վորն իր կամքն եր թելադրում մյուս պետություններին։ 1377 թվին Հանգայի հաշվին չորսանոց բոլոր առևտրական արտոնություններ ստանալ փորձում։

Բացի Հանգայի ընդհանուր համագումարներից, վորոնք հավաքվում էին սովորաբար Լյուբեկում, գոյություն ունեին նաև առանձին շրջանների քաղաքների համագումարներ, տեղական համագումարներ։ Այս տեղական համագումարներում քննվում

կյին հատուկ տնտեսական քնության հարցեր, առանձնապես այն հարցերը, որոնք վերաբերում էին տնտեսական իշխանների հետ ծագող բազմաթիվ վեճերին։ Տնտեսական միությունները իրենց հայեցողությամբ առևտրական բոլոր էին հայտարարում այս կամ այն իշխանությունների, որոնք չէին ցանկանում ճանաչել Հանզայի արտոնությունները։

Հանզան չուներ որևէ ամուր քաղաքական կառուցվածք։ Նա չուներ մշտական կառավարչական մարմին, ինչպես նաև չէր ընդհանուր գանձարան։ Ջնջոր նույնպես և ընդհանուր նավատորմ. յուրաքանչյուր քաղաք ուներ իր առանձին նավատորմը, և այն դեպքերում, երբ հարկավոր էր լինում իրագործել Հանզայի վճռությունները, որևէ մեկը, իրագործումը կատարվում էր այն քաղաքների ուժերով, որոնց այդ հատկապես հանձնարարվում էր։ Ջգալով պահպանել անփոփոխ ինքնուրույնությունը, հանգուցյալ քաղաքներից ամեն մեկը չեռանդագին հետևում էր մյուս քաղաքների վաճառականությունների իր ավտոնոմիայի նկատմամբ. գրանից նչ առաջ էր գալիս միությանը մասնատվածության։ Հանզայի վոչ բոլոր քաղաքներն էլ ոգտվում հավասար իրավունքներով։ Ով առաջ էր բերում նրանց միջև մրցատկության։ Գլխավոր դերը խաղում էին խոշոր առևտրական քաղաքները, որոնք կամ ծովափնյա էին, կամ գտնվում էին նավը քաշվող գետերի վրա։ Այս քաղաքները ճարտարություն ունեին իրենց կամքը թելադրելու մյուս, ավելի փոքր քաղաքներին։ Այս հողի վրա ընդհարումներ էլ էին տեղում հենց Հանզայի ներսում։ Տարբեր շրջանների քաղաքների շահերը վոչ միշտ էին համընկնում միմյանց, մի հանգամանք, որը նույնպես ամրացնում էր նրանց քայքայումները։

Հանզայի շրջվ բնութագիրը տալու համար պետք է նկատել, որ առևտրական նպատակների հետ միասին նա հետապնդում էր և որոշ տոլիտիկական ընդգրկումներ։ Հանզեատիկան քաղաքներում իշխանությունը պատկանում էր պատրիկությանը, վաճառականական վերնախավին։ Արհեստավորական մասսան հեռացված էր քաղաքային կառավարման որևէ մասնակցությունից։ Հանզեատիկան քաղաքներում, ինչպես և այլ միջնադարի Եվրոպայի այլ քաղաքներում, նկատելի էր գյուղի տոլիտիկական խմորում։ Քանի քաղաքային հարաստությունն հիմնական ապրյուրը կազմում էր առևտուրը, բայց մի շարք քաղաքներում ամում է նույնպես և տեղական արդյունաբերությունը, գործա-

նում են հաճքարուքյուններըը, առանձնացվում և համքարային վերնախավը, որը նույնպես ձգտում է մասնակցել քաղաքային կառավարմանը։ Մի շարք քաղաքներում—Լյուբեկում, Համբուրգում, Բռաունկում և մյուս հանգստյան քաղաքներում—ժամանակ առանում են հաճքարուքյունների կողմից իշխանությունը գրավելու փորձեր, բայց ամյսոկ հաճքարային շարժումները վերջին հաշվով ընկնում են։ Հանգստյան քաղաքների կանոնադրությունն մեջ մտցվում և մի կետ, որը պահանջում է՝ միությունից հեռացնելով այն քաղաքը, որը քուլլ կտա վորևե փոփոխություն Հանգստյան գոյություն ունեցող քաղաքական կարգի մեջ։ 1418 թվականի մեծ հանգստյական ատատուտը, որ հրատարակվել էր ամբողջ միության համար, մյուս միջոցառումների հետ մեռնին առաջադրում և նաև քաղաքների ներսում հեղափոխական շարժման դեմ ուղղված պայքարի միջոցներ։

XV դարի կիսից սկսվում և Հանգստյական միության անկումը։ Ամսոկ խոսքը գնը նրանում և այն սոցիալական շարժումների, որոնց մասին մենք նոր խոսեցինք, և միության առանձին մասերի միջև ունեցող տնտեսական կապերի թուլացումը։ Բայց ամենամեծը—դա մյուս երկրների մրցումն էր առևտրի բնագավառում։ Այդ ժամանակ բարգավանում և Անգլիայի առևտուրը։ Առաջ Անգլիայի առևտուրը կրում էր պասիվ բնույթ, և հանգստյականները ստում էին, որ նրանք անգլիացիներից գնում են ամբողջ ապրանքը մեկ գրոշով, իսկ նույն անգլիացիներին էլ ավելի բարձր նրանք վաճառում են ապրանքի միայն տասը։ Բայց XV դարից անգլիական վաճառականները սկսում են իրենց նավերով երթևեկել Միջերկրական ծովերում։ Անում և Նիդերլանդների տրանզիտային առևտուրը։ Այս միությանն ամենամեծապես դիմում և Հանգստյական միության նշանակությունը։ Հանգստյան չեր հենվում ուժեղ պետություն վրա։ Նրան հետ են ժամում այն երկրները, որոնք կազմավորվում են իրեն ուժեղ քաղաքական միավորներ։ XV դարի վերջին Մոսկովյան Իվան III-ը գրավեց Նովգորոդը և գուցե քանց այնուհետև Հանգստյական վաճառականներին։ Դանիան սկսում և նորից նեղել Հանգստյին։ Հանգստյան վերջնականապես կորցնում և իր գերակշռությունը, երբ հոլանդացիները ծովային նոր ճանապարհները, որոնք կապեցին Միջերկրական գործերին երկրները—Անգլիան և Հնդկաստանի հետ։

Չվարթնոցի յեվ Հռոմեոսյան միությունները

Հանգստյանքան մշակույթները գերմանական քաղաքների միակ մշակութայնը չեր։ XIV դարի յերկրորդ կիսին քաղաքային մշակույթները Ֆռանսում եչին նաև արևմտյան Յերմանիայում։ Հռոմեոսյան ամեն համեստագույնին ընկած սյունակի քաղաքներ, ինչպես Մարսելը, Մարսուրգը, Ուլմը, Շպեյերը, Վորմսը գործ ունեն իրենց չնայած վոչ մեծ թեոչոր պատասուր, այլև բերդի և վուշի գործվածքների արտադրությունն, ինչպես նաև մետաղագործությունն։

Այս քաղաքներում կատարի կոիվ և անդի ունենում պատրիցիատի և համքարությունների մեջեև։ Մենք տեսանք, վոր համքարությունների կոչվից իշխանությունը գրավելը գեռ չեր հանգում քաղաքային դեմոկրատիայի իշխանության հաստատմանը։ Դա իրականում նշանակում եր մեջտեղում վոր հին պատրիկական արիստոկրատիային փոխարինում եր նոր, վաճառականական և արդյունաբերական արիստոկրատիան, վորը վարում եր իր դասակարգային քաղաքականությունը։ Քաղաքի դեմոկրատական մասսաներն, մասնավորապես արհեստավորների դրությունը դրանից բոլորովին էլ չեր բարվոքվում։ Ժողովրդական մասսան կատարվածից ոչինչ չեր գործում։ Նա ընչվեր եր հարկերի, տուրքերի ու պուդրակի հարկերի ծանրությանտակ։ Այս հանգամանքը հող եր ստեղծում նոր բողոքների համար։

Քաղաքները, վորոնց ֆլատում եչին տղբևյական կոնֆլիկտները, ստիպված եչին մինուրյա ժամանակ կոիվ տղել իշխանների դեմ, վորոնք ձգտում եչին նրանց վրա դնել իրենց քաշը։ Մյուս քաղաքները մի ուրիշ վտանգավոր քշնամի ևս ունեչին։ Դա ասպետությանն եր, առանձնապես հարավ-արևմտյան Գերմանիայի կաչանքային ասպետությունը, վոր XIII դարից սկսած դառնում և հասարակության մի անցագործ տարր։ Անմիջապես կայսրից կախում ունեցող այդ ասպետները կայանքային իշխանության թուլացման հանգամանքով դառնում են կատարելապես ինքնուրույն։ Նրանց ապրմանքան ուժի կարիքն այլևս վոչ վոք չի զգում, վորովհետև պատերազմները վարում են վարձկանների միջոցով։ Ասպետները դառնում են մանր գիշատիչներ։ Քանի վոր նրանց կալվածները սրտնվում են, այդ պատճառով էլ նրանք ապքատանում են և իրենց ապրուստի ու հարբատության ապրյուրը վորոնում են խոսվուքյունների մանսակցության մեջ, մի կամ ուրիշ մի իշխանից մյուսի կողմը, կամ պարզապես կողոպտումներով զրաղվում։ Այդ կողոպուտների համար

առանձնապես նպաստավոր պրեկոնների հին քաղաքները. Ապրանքները կոզոպոում հին վաճառականներին և դրանով քայքայում քաղաքային առևտուրը.

Այս քաղաքների դեմ կովելու համար քաղաքները սոփված հին շինում մեսքայուններ կազմել XIV դարի յոթանասնական թվականներին ստալ յնկավ չվարական քաղաքների մեսքայանը, որին հարկադրել նաև ֆրանկոնական քաղաքները. Ծվասական և ֆրանկոնական քաղաքների մեսքայանն ընդգրկում էր 80 քաղաք. Դրանից մի փոքր ավելի ուշ մեսավորվեցին իրար մի ընդհանուր կազմակերպություն սեքսոնական քաղաքները, գլորոնը և կազմեցին Հանսեական մեսքայանը (1381 թ.). Մի կողմից ստղնասական այս անբնդհատ անաքսիան, իսկ մյուս կողմից պայքարն իշխանների դեմ, քաղաքների ինքնուրույնությունը վոչնչացնելու նրանց փորձերի դեմ, դրդում էին այս երկու մեսքայուններին մեսանալ. Այդ մեսցումը իրականացավ հենց նույն այդ 1281 թվին. Իրըև պատասխան քաղաքների մեսակցության, հանգես յեկավ նաև ստղնանների մեսավորումը, որն ուղղված էր քաղաքների դեմ. Այդ կոմիվը ձեռնտու էր իշխաններին. Ինակով նրան, որ քաղաքները հաճոզությամբ հետ մղեցին ստղնանների հարձակումը և սկսեցին կիկվիպացիայի յենթարկել ստղնասական անաքսիան արևմտյան Ներմանիայում, վերջին հաշվով չահեցին իշխանները, որոնք, միջամտելով այդ պայքարին, ջախջախեցին չվարական և հանսեական քաղաքների մեսքայանը (1388 թ.). Հաճոն նրանց սկնաքյան յեկավ. Նրանք չահեցը դյուսհաձ եղին և նա կատարյալ անաքրքրությամբ իր վիլյանքվում կարտրության մասյան չահերին.

Արևմտյան և հարավ-արևմտյան քաղաքների չարժման հանդեպ Հանգայի ցուցաքերած վերաքերմունքի այս սրինակը գալիս և նորից վկայելու Ներմանիայի տնտեսական մասնատվածության մասին, սանձին—իշխանների մեջ անտեսական և քաղաքական կապի բացակայության մասին.

Հարցեր XIV դարի վերջին և XV դարի սկզբին

Գարյուս IV Լյուքսեմբուրգցուց հետո, որը Լյուքսեմբուրգյան դինաստիայի սերունդներին մեսքայեց Բրանդենբուրգը, գահն անցավ նրա որդի Վենցեսլավին կամ Վացլավին, որին իշխանները ստղուկեցին 1400 թվին. Նրանից հետո ընտրվեց հանսեական պետությունի Ռուպրեխտը, որն ստանց մարդկային ուժի և գրամի սկսեց իր իտալական անհիտ արշա-

վանքը. այդ արշավանքը վերջնական հաստատակ անհաջողությամբ։ Ռուսաստանում ոչ մի հնդիկական կեր վաճառում Վենետիկյան։ Նրա մահից հետո գահ բարձրացավ Վասլույի կրտսեր եղբայր Սիգիզմունդը (1411—1437 թ.թ.), որն ամուսնացած էր Հունգարական թագավորության թագաժառանգուհու հետ։ Հունգարական թագավորությունը, այսպիսով, միացվեց Լյուքսեմբուրգյան դինաստիայի տիրույթներին։ Բայց Լյուքսեմբուրգյան դինաստիայի այս ամբ բոլորովին էլ չեր նշանակում վենետիկյան կայսրության մեջ կենտրոնական իշխանության ուժեղացում։ Սիգիզմունդի ժամանակ տեղի չի ունենում տպագրչական հրատարակչական բնույթի, գյուղացիական պատերազմ ընդդեմ վենետիկյան ազնվականության և վենետիկյան կայսեր վերագույն իշխանության[1] դեմ, այսպես կոչված, հուսյան պատերազմները (տես գլ. XXIX), որոնք էլ ավելի նպաստեցին կայսրության քայքայմանը։

1437 թվին, Սիգիզմունդի մահից հետո, կայսերական թագը Լյուքսեմբուրգներից տոբից անցավ Հաբսբուրգներին, որոնց ձեռքին նա մնաց բնդհատ մինչև «Արբաքան Հռոմեական կայսրության» վախճանը 1806 թվին։ Ալբրեխտ II-ի (1437—1439 թ.թ.) ձեռքին կենտրոնացան ահագին տիրույթներ։ Ամուսնացած լինելով Լյուքսեմբուրգյան տան թագաժառանգուհու հետ, նա իր իշխանության տակ միավորեց այնպիսի բնագրեմակ տերիտորիաներ, ինչպես Ավստրիան, Չեխիան և Հունգարիան։ Բայց այդ միավորումն ամուր չեր։ Ալբրեխտի մահից հետո գահակալ բնտրվեց Ֆրիդրիխ III-ը (1440—1493 թ. թ.)։ Նրա իշխատան թագավորությունը հայտնի դարձավ նրանով, որ էլ ավելի քայքայվեց կայսրությունը։ Չեխիան, իսկ հետո նաև Հունգարիան անջատվեցին հաբսբուրգյան տերիտորիաներից։ Հունգարիայում նրա անջատումից հետո չուռավ թագավոր և գահնում Մատվեյ Կորվինը, իսկ Չեխիայում թագավորական գահակալ և բնտրվում չափավոր հուսյան վոլեվոդ Գեորգ Պոդեբրադը։

Բայց գործը սրանով չսահմանափակվեց։ Կայսրության հաժար քայքայության կողմում եր ոչ, որ նա զրկվեց Բալթիկ ծովի տրեհյալ ու ժառանգ հարաշխ բնդգրկող տեռոնական տրփնի տիրույթներից։ Լիվոնյան լիովանիների ու ոուսների հետ մեսին 1410 թվականին Գրյունվալդի մոտ տարած պար-

[1] *Маркс и Энгельс*, Соч, т. VII, стр. 275.

տուքյան հասցրին տնտեսական զբաղմունքին, ճակատամարտի հաջողությունը գլխավորապես ուսս գնդերի զբաղմունքն էր։ Այդ պատերազմից զրկվեց այլևս վոտքի չկանգնեց։ Պրուսիայում ակավից ներքին հարկ։ Քաղաքներն ու ազնվականությունն ազատագրեցին զրկվեր իշխանությունից դեմ։ Նրանք փլուզում էին Լիվոնյանի պատերազմը։ Զրկվեր 1466 թ. ստիպված էին ճանաչել իր վասալական կախումը Լիվոնյանից։ Բացի դրանից, լինելը հնա գրավեցին Պոմերելը (տե՛ս գլ. XXX)։

1469 թվին Դանիան գրավեց Շլեզվիգն ու Հոլշտայնը և գաղտնի Բերմանիայի սլեզվիգի կարևորագույն առևտրական կետերի անմիջական հարևան, բնակիչներ են Լյուբեկին ու Համբուրգը։ Վաղեմի սկզբից ծովային քաղաքականություն, Դանիան սկսում է ձնշել Հանզային։ Գայլերությունը կոչվում է նաև Նիդերլանդները, վորոնք Լյուքսեմբուրգի հետ միասին մտան բուրգունդյան դուքսի տիրույթների կազմի մեջ։ Բուրգունդյան դուքսը միայն անվանապես էր գերմանական կայսրի վասալը և ոչ էլ կայսրությունն մեջ ունեցած իր տիրույթների համար, բայց փաստորեն նա գործով անկախ։ Դեռ XIV դարում Ֆրանսիային անցան Լիոնն ու Դոֆինեն։ Լյուդովիկոս XI-ը տիրեց Պրովանսին։

Կրճատվում է, այսպիսով, կայսրության տերիտորիան, վորը կոչվում է մի շարք կարևորագույն տիրույթներ։ Միայն հնա միաժամանակ կատարվում է նրա ներքին քայքայման պրոցեսը։ Իշխանները բռնապետին հաշվի չեն առնում կայսրին։ Ֆրիդրիխ III-ը փորձ անգամ չի անում վերականգնելու իր հեղինակությունը, քանի վոր դրա համար նա չուներ վոչ դրամ, վոչ զորք։ Իր քաղաքականությունն վերջին Ֆրիդրիխ III-ը զբաղվում է նույնիսկ իր անհատի տիրույթներ — Ավստրիայից, վորը շատերին էր հարձակվում։

XV դարի վերջին կայսրությունը վերածվում է իր կոչվող մարդերից մի քանիսը։ Ավստրիան համեմատաբար լավ չի ճնում Հանզեատական պետության կազմում։ Մասնավոր տերիտորիաներ քիչ նահանգներ մինչև նոգած բազմությունները ենթարկվորությունն են տալիս Հաբսբուրգներին վերստին գրավել Ավստրիան։ Բացի դրանից, լոթարինգիների և չվենյացիների հետ նահանջ մոտ 1477 թվին ունեցած կռվում ընկնում և բուրգունդական դուքս Կարլոս Քրիստոսը։ Դա առաջացնում է Բուրգունդական դքսության կործանումը։ Բուրգունդական

գրաւում էր մի մասը գրաված է Լուգովիկոս XI-ը, իսկ մասը՝ այն է Նիկոբուլանդները և Ֆրանչ-Կոնտեն՝ անցնում է Ֆրիդրիխ III-ի վրդի Մաքսիմիլիանին, որն ամուսնանում է Կարլոս Քրվագի դուստր Մարիա Բուրգունդացու հետ և 1493 թվականից գառնում է կայսր։ Նիդերլանդները այսպիսով գառնում են Հաբսբուրգյան դինաստիայի սեփականություն։

Բայց այս մասնակի հաջողությունները չէին կարող փոխհատուցել այն կորուստները, որոն ունեցավ կայսրությունը XV դարի ընթացքում։ կայսրությունը քայքայվում է քաղաքականապես և նյութապես գառնում է համարյա ֆիկցիա։ Կայսեր իշխանությունը կատարելապես անուշի է։ Ինչխատացները գոչինչ չեն անում կայսրությունը միավորելու և ամրացնելու համար։ Իշխաններից ամեն մեկը գերազատում է այս կամ այն քաղաքական միջոցառումն անցկացնել իր իշխանության մեջ, բոլորովին չմատնելով ամբողջության մասին։

Գերմանիայի վատ մարդկերի սոցիալական դադկումը

Քայքայվ քաղաքական անկման այս ընդհանուր պատկերին, XV դարը ներկայացնում է Գերմանիայի վերջ մարդկերի անտեսական նպաստման ժամանակաշրջան։ Գերմանիան սկսում է առևտուր և վարում Իտալիայի հետ, XV գարում սկսում են շատ մասշտաբով զբաղվել հանքերը, առանձնապես պղնձի և արծաթի հանքերը, մասնավորապես Գերմանիայի սրենկրում, Ավստրիական կերկրներում, այն է՝ Շտիրիայում, Կարնտիայում և Տիրոլում։ Իտալիայի հետ ունեցած առևտուրը հարստացնում է մի շարք հարավ-գերմանական քաղաքներ, որոնցից խոշորագույներն են հանդիսանում Աուգսբուրգն ու Նյուրնբերգը։ Հարավ-գերմանական քաղաքներն այն ժամանակ պատկանում էին Եվրոպայի ամենահարուստ քաղաքներին։ XV դարի վերջին հարստանում է Հուգգերների առևտրա-արդյունաբերական բանկիրական տունը, որին մենք հանդես կգանգենք XVI դարի պատմության մեջ։ Այս տունը խոշորագույն քաղաքական դեր կատարեց գոչ միայն կայսրության, այլև ամբողջ Եվրոպայի պատմության մեջ։

Գերմանիայի տնտեսական դիրքը, նրա տնտեսական և քաղաքական սպեցիֆիկ զարգացումը, որն ընթանում էր ընդհանրական կայսերական իշխանության հակման տանդենցի ուժեղացման ուղիով, բացատրում են նրա քաղաքական թուլությունը։ Այդ ժամանակ խոշորագույն տնտեսական

կատարվում Ներմանիայի սոցիալական կոմպոզիտոր, քաղաքային պատմությունների և, առանձնապես, գյուղացիության գրականության մեջ, բայց այդ հարցը կքննվի գալիքում հանրագիտ ժամանակ, Ներմանիայի մեծ գյուղացիական պատերազմի նախապատմության կապակցությամբ։

ԻՏԱԼԻԱՆ ՅԵՎ ՊԱՊԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ XIII—XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Իտալիայի կատաստրոֆալի պատճառները

Հոհենշտաուֆենների անկումից հետո Իտալիան գրեթե ամբողջ ուշադրությունից դուրս մնաց։ Ներքաղաքական կայսրերին չէր ջողվում Իտալիան լիովին իրենց իշխանության տակ պահել։ Բայց Իտալիան ոչ, իր հերթին, այլևս կռվից դուրս չկարողացավ մնալ։

Իտալիայում կարելի չէ տարբերել նրա չորս առանձին հիմնական մասերը, այն է՝ հարավային, միջին և հյուսիսային Իտալիա։ Հարավային Իտալիան Միջերկրական հետ միասին ներկայացնում էր, այսպես կոչված, չորրորդ Միջերկրականների քաղաքակրթություն, որը 1268 թվին Հոհենշտաուֆենների անկումով ֆրանսիական քաղաքակրթությունից ստացավ Լյուդովիկոս IX-ի չորրորդ կարևոր ազդեցությունը։

Միջին Իտալիայի մեծ մասը գրավում էր Պապական մարզը, որտեղից գնալի արևմուտք ընկած էր Տոսկանան, հյուսիսին Բոլոնիան, որը արտահայտում էր մի շարք քաղաքային հանրապետությունների, որոնցից կարևորագույնները են հանդիսանում Ֆլորենցիան, Պիզան, Սիեննան։

Հյուսիսային Իտալիան, որի մեծ մասը գրավում է Պո գետի ավազանը (այսպես կոչված Լոմբարդիան) ներկայացնում է ֆեոդալական քաղաքական մանրատվածության մի պատկեր։ Իտալիայի հյուսիսում մենք տեսնում ենք չորս ուժեղ վաճառականական հանրապետություններ, այն է՝ Վիենեսիկն ու Ջենովան, ապա հետո Միլանը և մի շարք այլ քաղաք-պետություններ, ինչպես Վերոնան, Պադուան, Պյաչենցան, Պարման և ուրիշները։

Իտալիայի հյուսիս արևմուտքում տեղավորված էին մի շարք ֆեոդալական տիրույթներ—Սավոյայի դքսությունը, Մոնֆերրատի և Մայլանդյոյի մարկիզատները։

Հատուածին Իտալիան

Իտալիայի պատմությունը մինչ ընդհատելը նրա զարգացման այն ժամանակին, երբ նրան սիրեց կարլոս Անժուացին։ Նրա իշխանության գլուխ կանգնելը պատմության մեջ նշանավոր գործով նրանով, որ հենց այդ ժամանակ հետ մղվեց և ժամանակի ընթացքում չնչաքակվեց տեղական ազնվականության։ Իրական հոգին կարլոսը քաշեում էր իր գործակիցներին։ Հանուն կաթոլիկական ուղղահավատության կարլոսն ավերեց սրաբների ամանները, վորոնք Ներիդրիի II-ի գինվորական սխատանքի հիմքն էին հանդիսացել կարլոսը ավելացրեց հարկերը, վորոնք դեռ պատանեկային գեռ Ներիդրիի ժամանակ ընդունված տուրքերի և մաքսերի սիստեմին։ Նա վոչնչացրեց քաղաքային ինքնավարության ծագորդները։ Այս բոլորի հետևանքը յեղավ Սիցիլիայի կորուստը 1282 թվին բռնկվեց նշանավոր մի ապստամբություն, ապագես կոչված Սիցիլիական իրիկնաժամը, վորի համար վճռին քաջան հանդիսացան կարլոս Անժուացու վարձկանների դաժան գործունեությունն ու չկտրությունները։ Այս ապստամբության մեջ կոտորվեցին Սիցիլիան գրավող համարյա բոլոր ակկուպացիոն զորքերը. ընկավ մոտ 4 հազար գինվոր։

Սիցիլիական ֆեոդալները կարլոսի դեմ ոգնության կանչեցին արագոնյան թագավոր Պեդրո III-ին, վորն ամուսնացած էր վճռին Հոհենշտաուֆեններից մեկի—Մանֆրեդի աղջկա հետ (տես գլ. XVIII)։ Հենվելով սիցիլիական ազնվականության վրա, Պեդրո III-ը գրավեց Սիցիլիայում իշխանությունը և, կարկառ անգամ ջարդելով կարլոսի նավատորմիղը, կարողացավ հակահարված տալ նրան, յերբ նա փորձեց նորից գրավել այդ կղզին։

Կարլոսն ընդարձակ պլաններ ուներ։ Նա ուզում էր գրավել Պապական մարզը, ժխտվորել իր ձեռքում ամբողջ Իտալիան, սիրել Բյուզանդիային և վերակոչել խաչակրաց արշավանքները, բայց նրա այդ բոլոր ժառանգությունները և վոչ մի հետևանք չտվեցին։ Սիցիլիայի անջատումից հետո կարլոս Անժուացու սերունդները Իտալիայում ընդգրկում էին միայն հարավային մասը և այն ժամանակից հաստատ չեն նեապոլիտանական թագավորության անունով։ Անժուական տոհմի կատաղական սերունդները հարավային Իտալիայում, անժուական թագավորների յերկարատև պատերազմները, վոր նրանք մղում էին արագոնյան տան դեմ, այն հետևանքն ունեցան, վոր քայքայվեց յերկրի տնտեսական կյանքը և բոլոր չափով թուլացավ նրա

քաղաքական նշանակություն։ Անժուական դինաստիայի քաղաքականները ստիպված էին մի շարք դիմումներ անել Ֆեոդալներին։ Այսպես օրինակ Ֆեոդալական ռեակցիայի մի բնորոշ գործողություն, որը կապված է հորտացված գյուղացիության ամենասուր շահագործման հետ։ Գյուղացիք իրենց տերերից փախչում են սարերը, այնտեղ նրանք կազմում են ամբողջ գնդեր, որոնք հարձակումներ են գործում Ֆեոդալների վրա։

Պապական մարտը

Ուշ միջնադարում և Պապական մարզին, սկսած արդեն մեջ XIII—XIV դարերում ձեռք են բերում Ֆեոդալական ռեակցիայի պահապանություն։ Պապական մարզի քաղաքներում Ֆեոդալները հիմնեցին մի շարք բռնապետություններ։ Պապերը ստիպված էին շարունակ պայքար մղել նրանց քաղաքական պահանջներ-րությունների դեմ։ Ֆեոդալական բռնությունը հասնում էր այն հանգամանքը, որ այնտեղ քիչ էր արդյունաբերությունն ու առևտրի զարգացումը. վաճառականությունն ու արհեստավորները չէին ներկայացնում խոշոր քաղաքական ուժ։ Ֆեոդալական գերդասաններից, որոնցից խոշորագույններն էին Օրսինի և Կոլոննա տոհմերն էին, հասնում էին իրենց սուն-բերդերը և խնամական պատերազմներ էին մղում քաղաքի փողոցներում։ Բոնիֆացիոս VIII պապը (1294—1303 թ. թ.) կարողացավ մի ան ժամանակ իրեն ենթարկել Ֆեոդալներին։ Նա հասնում հաստատել բռնապետության նման մի բան։ Բոլոր կարևորագույն պաշտոնները նա հանձնում էր իր ազգականներին։ Բայց ֆրանսիական թագավոր Ֆիլիպպ IV-ի դեմ մղած կռվում Բոնիֆացիոսի կրած անհաջողությունը և պապական մայրաքաղաքի փոխադրումը Ավինյոն առաջ բերեցին Ֆեոդալների նոր ոտնձգություն։

Պապերի Ավինյոն

Պապերի Ավինյոն փոխադրվելուց հետո պապականությունն արագորեն կորցնում է իր այն քաղաքական հեղինակությունը, որը նա ձեռք էր բերել XIII դարում։ Պապերը ենթարկվեցին Ֆրանսիական թագավորների քաղաքականության և այլևս չէին փորձում վերականգնել Ինոկենտիոս III-ի և Բոնիֆացիոս VIII-ի աստվածապետական (թեոկրատիկ) քաղաքականությունը։ Նրանք ստիպված էին հետ նահանջել Ֆեոդալական միապետության առաջ։ Բայց դրա փոխարեն նրանք ձգտում էին

ամեն կերպ ամրապնդել յենիչեղու վրա ունեցած իրենց իշխանությունը և ավելացնել իրենց յենիժուտներըը։ Աբուզերին սեռում է հոգևորականությունից հոգուտ պատերազմի գանձվող տուրքերի քանակը, ավելացվում են նախկին տուրքերը, պատահականից նրանք գառնում են մշտական։ Այդ տուրքերից կարեվորագույններն էլին պալլիի համար (պղեստավորման մի մասը) գանձվող տուրքը, վոր պետք է վճարելին արքեպիսկոպոսները, սերվիցիաները, վոր վճարում էլին յեպիսկոպոսներն ու վանահայրերը իրենց պաշտոնները ստանձնելիս, անհատները— յենիչեղական քննիչիչությունների տարեկան յենիժուտների վճարումները։ Ամեն անուն խորհրդանիշությունների միջոցով պատերը վերացնում են յեպիսկոպոսներին և վանահայրերին հոգևորականության կողմից ընտրելու կարգը և իրենց ձեռքն են ձգում նրանց նշանակելու գործը, վորպեսզի այդպիսով կարողանան նորանոր տուրքեր գանձել։ Պապի գատական իշխանությունն էլ իր հերթին ծառայում է իրերիվ անվերջ տուրքերի ազբյուր։

Քանի խաչակրաց արշավանքները չեն վերսկսվում, բայց պապերը շարունակում են գանձել վերոհիշյալները, վորը գնում է պապական կուրիայի գանապան կարիքների վրա։ Ավելոր չափեր և ընդունում ընդունելիանների՝ այսինքն մեղքերին քավության տվող պապական շնորհագրերի վաճառքը։ Բենիֆացիոս VIII-ի ժամանակներից սկսած պապերն աշխատում են գեպի Հռոմ գրավել ուխտավորներին, վորոնք խոշոր գումարներ են թողնում յենիչեղական գանձանակների մեջ։ Նշանակվում են հատուկ հոբելյանական տարիներ, յերբ մեղքերի քավություն և տրվում բոլոր նրանց, ովքեր այցելել են Հռոմ։ Սկզբում յենիֆոգվում էր այցելության հոբելյանները / կազմակերպել 100 տարին մի անգամ, հետո գարձրին ամեն մի 50, ապա հաջորգաբար ամեն մի 33,25 տարին մի անգամ և վերջապես կազմակերպում էլին այց.հոբելյաններն ամեն անգամ, հենց վոր գրամի կարիք էր զգացվում։

Քրիստոնեական կատավարման համար ստեղծվել էր ահագին բյուրոկրատական մի ապարատ բնչպես կենտրոնում, նույնպես և տեղերում։ Հատուկ ագենտներըը պարբաստվոր էլին հավաքել պապին հասնող գումարները, ուղարկել նրանց մի քանի կենտրոնական կետեր և այնտեղից արդեն փոխադրել պապական կուրիա։ Այդ նպատակների համար կուրիան առաջվա նման ապարատում է քաղաքական, դիվանագիտական Քյորնեցիչյի, բանակիրների ծառայություններից, վորոնք ահագին ոգուտներ են շահում անճատա-

պահ վճարողներին վարկավորելու և փոխադրական ուղևորների տրծիարձակից։

Պապական պետության Ավինյոնում մեծ բոլոր հասույթային ապրյուրներից առանձին և ահագին դումարներ, վորոնք ծախվում են ուրախ և չքնդ կյանքի վրա, վորպիսի կյանքը առաջ և թեքում քե քաղաքականապես ընկված ժողովրդական մասսաների և քե խնայասիրության սուղ քաղաքացիների խոր վրդովմունքը։ Ավինյոնի պետության չքնդության վրա հարձակվում էին պապական իշխանության բոլոր քաղաքական քշնամիները։ Պահա վրդովմունք չեր առաջ թեքում տնտեսության, այլև ինքն այն սիստեմը, ըստ վորի յնկնդնցական կառավարության գանձարանն ու յնկամուտները պապերը բաշխում էին իրենց ազգականներին։ Պապականությունը հանձին Հովհաննէս XXII-ի ստատպրոնց Պրիոռատի և առաքյալների չքավորության մասին վարդապետությունը իրրև ապտնգ։

Առանձնակի վրդովմունք էր հարուցում իր չքնդությամբ և բացահայտ անառակությամբ Կլիմենտ VI-ը, վորին իր տնամոլնեք առանց հատնկյն այդ ստատության մեջ նշավակից Պետրարկան։

Պապերը ավինյանյան շրջանում ամամատ նախաշրջանում արտգրեն ամեն ֆեոդալների բռնագրումը Պապական մարդում և առանձնապես հենց Հռոմում Դրանից առաջում էր նախ և առաջ քաղաքային արդյունաբերական և առևտրական բնակչության։ Հենվելով արհեստավորական խավերի գժգոհության վրա, Հռոմի քաղաքային վաճառականությունը փորձում էր տապալել ֆեոդալների տիրապետությունը։ 1347 թվին այդ փորձը հաջողվեց, և հանրապետություն հիմնվեց, վորը, սակայն, չերկար գոյություն չունեցավ։ Հանրապետության գլուխ կանգնեցրին Կոլա դի Ռիենցոն, վորն իրեն հայտարարել էր ժողովրդական տրիբուն։ Զգանլով ազատվել ֆեոդալական բռնագրողների տիրապետությունից, Կոլա դի Ռիենցին և նրան հարող քաղաքային բնակչության լայն շրջանները վոգևորված էին հռոմեական հանրապետության տնտեսվրացիայի գաղափարներով։ Բայց Հռոմի առևտրական և արդյունաբերական խավերը մեծ ուշքի տեր չէին։ Դրան պետք է ավելացնել և այն, վոր Կոլա դի Ռիենցին էլ իր փառամոլ գիտավորություններին չնորհիվ չուտով կորցրեց իր ժողովրդականությունը։ Նա չրջապատել էր իրեն բացառիկ չքնդությամբ, հավակնություն

ուներ միջնորդի դեր կատարել քաղաքներն միջև խաղող վեճերում և իր վերաբերմամբ արտասովոր մեծարանքներ էր պահանջում։ Այս բոլորի հետևանքով նրա կողմնակիցների միջով առաջ չնկավ գժգոհություններ ժողովրդական մասսաներըը վոչ մի բնբնվություն չէրին գրում Ինեննցու կառավարման մեջ, և նրա ժողովրդականությունը սկսեց արագորեն ընկնել։ Ներր ֆեոդալները հարձակվեցին նրա վրա, ժողովուրդը նրան չպաշտպանեց և նա ստիպված չեղավ փախչել Հռոմից։ Ներկու տարի անց այդ ֆանատիկոսն ու ավանտյուրիստը չնկավ կարլոս IV կայսեր մոտ, վորին նա ներկայացրեց Իտալիան նվաճելու իր պլանը։ Բայց կարլոս IV-ը նրան հանձնեց կլիմենտ VI պապին, վորը և բանտ ձգեց Ինեննցուն։ Կլիմենտի հաջորդ Ինոկենտիոս VI-ը, վորը պատրաստվում էր վերականգնել պապական իշխանությունը Ներկնցական մարզում, վորոշեց օգտագործել իր նպատակների համար Ինեննցուն և ուղարկեց նրան Հռոմ։ Ինոկենտիոսը, վորը ատում էր ֆեոդալների վերսկսած բռնություններից, հրամայեց ընդունել նրան և նա նորից գրավեց Հռոմը անհատորեն (1354 թ.)։ Բայց նա վերսկսեց կառավարման իր դիկտատորական պրինցիպը և իր ծանր հարկերով իր դեմ գրգռեց ժողովրդական մասսաներին։ Բռնկվեց ապստամբություն, վորը պատրաստվել էր ֆեոդալների մասնակցությամբ։ Այդ ապստամբության մասնակից եղ նաև դե Ինեննցին սպանվեց։

Պապական մարզի իրեն յենթարկելու համար «Ներն հետևվածը» Ինոկենտիոս VI-ը վարձկան զորքերով Իտալիա ուղարկեց Ալբորնոզ կարդինալին։ Ուժի և խորամանկության միջոցով Ալբորնոզը պապին յենթարկեց մի շարք քաղաքներ, վորոնց իշխում էին մեծ մասը բռնակալ-ֆեոդալներ։ 10 տարվա ընթացքում նվաճվել էր ամբողջ Պապական մարզը։ Բայց յուրր պապի պատվիրակները փորձ արեցին նվաճել Ծլորենցիայի և Միլանայի հանրապետությունները, պապի դեմ բռնկվեց ապստամբություն, վորին հարեցին և Պապական մարզի քաղաքները։ Մի քանի տարում պապականությունը կորցրեց իր տասնյակ տարիների ջանքերի արդյունքը։ Ապստամբների դեմ Գրիգոր XI պապն ուղարկեց բրետոնական և անգլիական վարձկաններին։ Հռոմում սկսեցին խոսել այն մասին, վոր անհրաժեշտ է նոր պապ ընտրել։

Այս ընտրությունը կանխելու համար Գրիգոր XI-ը շտապեց իր աթոռը նորից փոխադրել Հռոմ։ Ծրտնախոհ վարձու

դարձրեց տնտեսության նա սկսեց հետ հավաքել կորցրած քաղաքները։ Ռազմական գործողություններն բնորոշ չէին նա մեռավ (1378 թ.)։ Նրա տեղը ընտրվեցին միանգամից չորս պապ — Բարձրացի Ուրբանոս VI-ը և Ֆրանսիացի Կլիմենտ VII-ը։

Նրանք չորսն էլ փոխադարձաբար քանդում և ավում էին միմյանց և անարդյունավետ անվանում։ Պետությունների մի քանիսը հանձնակատարներ ուղարկեցին Ուրբանոսին, մյուսները — Կլիմենտոսին։ Սկսվեց կաթոլիկ եկեղեցու տրոհման շրջան, որն հետևանքներ։ Ամբողջ մի շարք երկրների բարձր հոգևորականությունը չորսում էր կրում, — և այդ չորսը անհնարին, — որ առանձին դրությունը վերջնականապես կխորտակի քահանայության աչքում եկեղեցու հեղինակությունը։ Այդ պատճառով էլ կարգինալները ու Փարիզի համալսարանը, որ տեղական հարցերում քաղաքական հեղինակություն էր համարվում, առաջ մղեցին եկեղեցական ժողով գումարելու գաղափարը, մի ժողով, որ պետք է վերջ դներ հերձվածին։

Պիզայի եկեղեցական ժողովը գումարվեց Պիզայում 1409 թվին։ Այդ ժողովը գահընկեց արեց երկու պապերին էլ և նրանց տեղն ընտրեց նորին (Ալեքսանդր V-ին)։ Բայց գահընկեց արված պապերը հրաժարվեցին չճանաչել եկեղեցական ժողովի վորոշումն և դիմել իրենց կուսակից պապին. այսպիսով կաթոլիկ եկեղեցու գլուխ հանդես եկան չորս պապեր, վորոնք փոխադարձաբար նզովում էին միմյանց։ Կաթոլիկ եկեղեցու հեղինակությունը փրկելու համար Սիգիսմունդ կայսրի պահանջով երկրների բարձր հոգևորականությունը պիտում էր, վորպեսզի հրավիրվի նոր եկեղեցական ժողով։ Այդ նոր եկեղեցու ժողովը հավաքվեր էր եկեղեցուն նայ հերձվածական ուսմունքները դեմ պայքարելու համար, վորոնք ընդգրկում էին քաղաքացին բուրժուազիային և ժողովրդական մասսաներին. վերջիններս դեմ էին իր բարոյական վարկը մեծ չափով կորցրած հնացած եկեղեցու ընչաքաղցությունից։ Հերձվածական շարժումն առանձին ուժ ստացավ Ջեքիայում։ Պրագայի համալսարանը, վորտեղ քարոզում էր Հուսի մեծ հայրենասեր Ճան Հուսը, գտնվում հակակաթոլիկական շարժման կենտրոն (տես. գլ. XXIX)։

Կոնստանցի ընկերական ժողովը

Նոր ընկերական ժողովը գումարվեց Կոնստանցում (1414—1418 թ. թ.)։ Այդ ժողովին ներկա էին հռոմի ամբողջ սրբազնակոչնականը, եպիսկոպոսները, վանահայրերը, կաթոլիկները, վանականները, ստավաճառանուքյան պրոֆեսորները, իշխանները և գեսպանները։ Ներկա էր նաև Սիգիզմունդ կայսրը։ Ժողովի առաջ բերված էր գրված. 1) ընկերցու միասնուքյան վերականգնումը, 2) պապքար հերետիկոսուքյան դեմ և 3) ընկերցու ռեֆորմը—reformatio generalis ecclesiae in capite et in membris: Բարձր հոգևորականուքյունը, ասենք, աշխատում էր քան հնարավորին վերացնել վերջին հարցը։ Ժողովը գահընկեց արեց բոլոր երեք պապերին էլ (այն պապերի հաշորդներին, որոնց ժամանակ սկսվել էր հերձվածը) և նրանց փոխարեն ընտրեց նոր պապ—Մարտին V-ին։ Հետո ժողովը հարցաքննուքյան կանչեց և խարույկի գատապարտեց Յան Հուսին և նրա գործակից Հերոնիմոս Պրագացուն։ Ժողովը, վերջապես, կրճատեց պապական իրավունքները և պահանջեց, որպեսզի պապը պարբերարար գումարի ընկերցական ժողովներ, որոնք այժմ հայտարարվեցին պապերից բարձր կանգնած՝ ընկերցու բարձրագույն որգան։

Մարտին V պապը խուսափում էր նոր ընկերցական ժողովներ գումարելուց, որոնք կարող էին սահմանափակել պապական իշխանուքյունը։ Նրա գլխավոր հոգսն էր՝ գտնել ընկերական նոր ազդյուրներ այն ազդյուրների փոխարեն, որ Կոնստանցի ընկերցական ժողովը խլել էր պապերից։ Նա ձգտում էր վարձու զորքերի ոգնուքյամբ ամրացնել իր դիրքը Պապական մարզում և ընկերցական կարևորագույն պաշտոնները հանձնել հոլոնիա անից ոչերոջ իր ազգականներին։ Պապական իշխանուքյունը նրա համար իր տոհմի քաղաքական հզորուքյունն ամրապացնելու մի միջոց էր մնում։

Բազելի ընկերցական ժողովը

Բայց հերետիկոսուքյան հաշտուքյունները, չնայած հուսյաններից հպատական պարքարն ընդգեմ գերմանական-կաթոլիկական էքսպանսիայի արշավանքների, հուսյաններից մաս քանի պատերազմներ ընկերցու միավորելու աշխատավոր մասսաների մեջ, այն քանի, որը ձգտում էր հասարակուքյան արմատական վերակառուցման՝ բարգավաճուքյան և նույնիսկ մասամբ արգին գուրքային հավասարուքյան հիման վրա[1]),—այս

[1]) Маркс и Энгельс, Соч. т. VIII стр. 130

բոլորը ստիպեց կաթոլիկ հոգեվորականությանը նոր ընկերական ժողով գումարել Բազելում (1431—1449 թ. թ.)։ Տեսնելով հուսահատականությանն գեմ մղվող անձնվիրական պայքարի անհաջողությունը, Բազելի ժողովը համառությունից կնճռեց հուսահատների աչ քնվի, այսպես կոչված ռեֆորմատորների հետ, վորոշ դիմումներ անելով նրանց։ Այս ճանապարհով նրան հաջողվեց պատռտել ատելին հուսայան շարժման մեջ, պատերազմ առաջ բերել ռեֆորմատորների և մյուս հուսայանների (տաբորականների) միջեվ, վորը վերջացավ տաբորականների պարտությամբ (տես. գլ. XXIX)։ Եվգենիոս IV պապը քաղաքական դիրք բռնեց այդ ընկերական ժողովի գեմ, հրամայելով ամեներկ նրան գոնվելուց և ամեն կերպ աշխատում էր վիժեցնել այն։ Բազելի ընկերական ժողովը հատատանց կռնատանցի ընկերական ժողովի այն վորոշումը, վորի համաձայն ընկերական ժողովը բարձր է պապից և գրկեց պապին հոգեվորականությունից գանվող մի շարք իրավամասնություններից, սահմանափակեց պապի միջամտությունը եպիսկոպոսների ընտրության գործին և թղթերից մի շարք կարևորագույն ընկերական սահմաններ։ Եվգենիոս բանակորոշումները կենսագործելու համար ավելի լայն բազա ստեղծելու նպատակով ընկերական ժողովին հրավիրել էր նաև ստորին հոգեվորականության ներկայացուցիչներին։

Ֆլորենցիայի ընկերական ժողով

Պապը բանագրեց բազելի ընկերական ժողովը և հրավիրեց նոր ընկերական ժողով Ֆերրարա-Ֆլորենցիայում, վորտեղից նա շուտով փոխադրվեց Ֆլորենցիա։ Բազելի ընկերական ժողովը գահընկեց արեց Եվգենիոս IV-ին և նոր պապ ընտրեց Ֆելիքս V-ին։ Կաթոլիկ ընկերցին, այսպիսով, միաժամանակ ներկու պապ և ներկու ընկերական ժողով ունեցավ։

Եվգենիոս IV պապի՝ Ֆլորենցիայում գումարած ընկերական ժողովը ձևով ընդունեց քիչ ներկայացում, բայց ըստ էության անեցան մի հաջողություն նրանով, վոր 1439 թվին նա հաշտարարեց արեվմտյան և արեվելյան ընկերցիների ունեցա, ըստ վորում արեվելյան ընկերցին յուրացվում էր պապին։ Ժողովին ներկա գտնվող բյուզանդական կայսրը և ուղղափառ հոգեվորականությունը ընդունեցին այդ ունեցան, վորովհետև կարիք էին զգում Արեվմուտքի ոգնությանն ընդդեմ Թուրքերի, վորոնք խլում էին Բյուզանդիայից նրա վերջին տիրույթները։ Բայց Արեվելքում այդ ունեցան չընդունվեց. Արեվմուտքը չոգնեց Բյու-

դանդաչին և 1453 թվին թուրքերը վերցրին Կոնստանտինոպոլիսը։ Անկենդանական վորոշ չնչամոլանների դիջման գնով Անվանի IV-ին հաջողվեց ստանալ գերժամանակյա կայսեր և այլոց քաղաքների պաշտպանությունը։ Նրանց ճնշման տակ ցրվեց Բագրևի չնկնգնցական ժողովը և Անչիքա V պապը հրաժարվեց գահից։ Կաթոլիկ չնկնգնցու արտաքին միասնությունը վերահաստատվեց։ Բայց չնկնգնցական ժողովները պապականության համար վերանորոգում չբերին։ Վերջինս շարունակում էր առաջվա նման ծանրության անկման մի չրջան ապրել։ Պապերը կորցնում են ամեն մի հեղինակություն և ընկղմվում են մանրապատական քաղաքականության մեջ, ամեն կերպ ավելացնելով իրենց տիրույթները, հարստացնելով իրենց ազգականներին, ժիջամտելով իտալական մանր արքունիքների ինտրիգներին։

Հյուսիսային Իտալիայի չնվ Ռոմկանության բազմապետական պետությունները

Ամենից ավելի մեծ քաղաքական մասնակցություն ունեցավ հյուսիսային Իտալիայում և Տոսկանայում։ Քաղաքների մեծ մասը փոխադարձ քշնամանքի մեջ էր։ Նրանցից և վոչ մեկը չէր կարողանում գաղնալ այլ կենտրոնը, վորի շուրջը կարողանային համախմբվել մեզյալները։ Մրցակցությունն արտաքին առևտրի բնագավառում անընդհատ բռնկումներ էր առաջ բերում նրանց միջեվ։ Սրա հետ միասին սահմանային հարցերի համար մշտական պայքար էր տարվում հարևան քաղաք-պետությունների միջև։ Վորոշ խոշոր քաղաքներ, ինչպես, օրինակ, Միլանը, փորձում էին իրենց չենթարկել այլ, ավելի մանր քաղաքներին։ Ջենովան փորձում էր խորտակել իր կարեվորագույն առևտրական մրցակցի՝ Պիզայի հզորությունը և XIII դարի վերջին նրան հաջողվեց, վերջապես, կատարելապես ապահովել նրա ծովային հզորությունը։ Արևելյան չուկաների համար անընդհատ պայքար էր գնում Ջենովայի և Վենետիկի միջև։

Վենետիկը չնվ Ջենովան

Մենք արդեն խոսել ենք այդ քաղաքների դերի մասին խաչակրաց արշավանքներում, վորոնք բարձրացրին նրանց՝ իրրև Արևմուտքի և Արևելքի միջնորդների առևտրական նշանակությունը։ Առանձնապես շատ չահեց Վենետիկը չորրորդ խաչակրաց արշավանքի հետևանքով։ Վենետիկը գիտավարում էր այդ արշավանքը և, ինչպես պիտենք, ստացավ ամբողջ խոշոր բաժինը, ուր և՝ Կոնստանտինոպոլսում մի քաղաքամաս, բազմաթիվ հենակետեր Բալկանյան թերակղզում, մի շարք կղզիներ և այլն։ Այդ տիրու-

քյանների, իրրև ֆեոդներ հանձնվում էին վենետիկի տքնատակ-տաուական ընտանիքներին։ Վենետիկը զուրկ մնաց իր տիրույ-նին — Հունական Հանրապետությունից և Մերձիայից։

Վենետիկցիների մշտական տիրույթ կնոջվացիները ուշա-ստում էին ոգնել Բյուզանդիայի վերջին անվնաս ներսած Հա-յորդին, Նիկիայական կայսրությանը, որին 1261 թվին հաջո-ղվեց վերահաստատել Բյուզանդական կայսրությունը։ Հնոջվացիք Բյուզանդիայում ամեն առթիվ մի շարք արտոնություններ, որոնցից մինչ ալդ ոգտվում էին վենետիկցիք։ Բյուզան-կան նավահանգստներում կնոջվացի վաճառականներն ազատ-վեցին ամեն կարգի մաքսերից։ Նրանք առան Կոնստանտինո-պոլի Բերա և Գալաթիա արվարձանները, գրավեցին մի շարք հնոնական կղզիներում (Մարմարիա, Եգրա, Թենե, Լեսբոս), Հյուսիսային Աֆրիկայում, Փոքր Ասիայում։ Հնոնական գաղութ ալդ ժամանակի ամենաթույլ գաղութային պետությունը, ինար-կե, ալդ ժամանակվա մասշտաբով։ Հնոջվացիների կողմից զուրկ ոգտվելով իրենց գլխավոր առևտրական գիրքերից, վենետիկցիք նոր հնոնական են փորձում իրենց առևտրի համար և ալդ հնոնականը գտնում են Եգիպտոսում։ Եգիպտական սուլթանի հետ պայմանագիր կնքվեց, որի համաձայն վենետիկը կարևոր առևտրական արտոնություններ ստացավ Ալեքսանդրիայում։ XIII գարի վերջին վենետիկի և Հնոջվայի միջև շարունակվող մրցակցությունն ընթանում էր հատկապես Հնոջվայի գերակշռության 1296 թվին Կուրցոլայի մոտ հնոջվացիք ջախջախեցին վենետի-կցիներին նավատորմը։ Դրանից էլ առաջ հնոջվացիք ջախջախել էին իրենց մյուս մրցակիցին — Պիզային, վոչնչացնելով նրա նա-վատորմը Մելորիայի մոտ (1284 թվին)։ Համարյա հնոց Պիզա-յի նավահանգստում։ Հնոնական հիմնել էր մի շարք կարևոր առևտրական ֆակտորիաներ Սև ծովի ափերին։ Դրանց մեջ առաջին տեղը գրավում էին Կաֆան — այժմյան Թեոդոսիան, Բա-լակլավան և Սուդակը — այժմյան Ստուդակը։ Հնոնական այս ֆակտորիաները գարձան հնոնական առևտրի կարևորագույն հենարաններ։ Կաֆայի և Սուդաքայի միջոցով էր կատարվում առևտուրը Ոուսիայի, Իրանի, հենարոնական Ասիայի և Չինաս-տանի հետ։

Հնոնվայի առևտուրը հենարոնացած էր վաճառականական պատրիցիատի համեմատաբար մի փոքր խմբի ձեռքին, որը և առանում էր Հնոնվայի գաղութային նվաճումների բոլոր ոգուտ-

ներըը։ Այդ ոգուտների չուրջը տեղեկատուքյուն և պարբեր իր տեղի ունենում պատրիկական տոհմերի մեջ։ Պատրիկական արիստոկրատիայի իշխանությունը գժգոհություն էր առաջ բերում ժողովրդական մասսաների մեջ. հատկապես գժգոհություն էին առաջ բերում ծանր հարկերը։ Մասսաների այս խմորումն ոգտագործեց վաճառականության այն մասը, որին հետ էին մղել պետությունը կառավարելու գործից, և 1339 թվին պետական հեղաշրջում կատարեց։ Բայց այդ հեղաշրջման հետևանքով կառավարման գլուխ անցավ նոր արիստոկրատիա, որը ժողովրդական մասսաների համար նախորդից վրնչով ավելի լավ չեր։ Այս նոր արիստոկրատիայի մեջից ընտրվում էր քսան հոգուց բաղկացած խորհուրդը։ Արտաքսված վաճառականական ընտանիքների փոխարինելն նորերը, որոնց քաղաքականությունը վրնչով էլ չեր տարբերվում նախկին քաղաքականությունից։ Պատերի իշխանության և գանձարանի գրավումների ոգտի համար առանձին վաճառականական ընտանիքներ (այդ ընտանիքները բաժանվում էին յերկու խմբերի—գվելֆների և գիբելլինների) մեջերնին մղվող պայքարը XIV դարում այն հետևանքն ունեցավ, որ Մուլտյանի և Վիսկոնտին էլ ավելի սկսեց գուրս մղել իր տերությունից։ 1380 թ. վիսկոնտիների նախատոհմը յոթից յոթնյակների նախատոհմին կրոշկի մոտ և գերակշռությունը Միլիորկրատիան տոհմի արիստոկրատիայի մասում անցավ Վիսկոնտիներ։ Ըրիմում և Կովկասում յոթնյակների ֆակտորիաների կողքին առաջ յեկան և վիսկոնտիների ֆակտորիաներ։ Վիսկոնտիների Տանա կամ, ինչպես հետագայում նա կոչվեց, Ազով ֆակտորիան Ազովյան ծովում ձեռք բերեց համարյա նույն նշանակությունը, ինչպիսին ուներ Կաֆան Մեծ ծովում։ Տանան և վիսկոնտիների մյուս ֆակտորիաները խոշոր գեր էլին խաղում առևտրական մեջ. վիսկոնտիցիք ապրանքներ էլին գնում առանձնապես Անդրկովկասում, և վաճառում էլին Ղրիմում, Թաւրիզում և Եվրոպայի այլ յերկրներում։ Մարկուքյանը մենք հանդիպում ենք ամրողջ մի քանի ընտանեքում։ Բայց ապրանքները միևնույն ժամանակ չեհաղորդվում էլին վոչ նույն անվով, ինչպես անհրաժեշտ էր մարդկանց գործի էլին գնում, գլխավորապես, անարյին աշխատանքներում։ Հարուստների տան ապրանավորների մեծ մեծ քիվ էլին կազմում գնված ապրանքները և առանձնապես ապրանքները։

Վ.ՆԵՆԵՓԿԻ ԱՌԱՎՈՒՏՐ

Վենետիկի առևտուրը չէր սահմանափակվում Միջերկրական և Սեվ ծովերի շրջանակներով։ Վենետիկյան նավերն անցնում էին Ջիբրալտարի նեղուցի այն կողմը, ամենուրեք տարածելով հարավային ապրանքները։ Նրանք կանոնավոր ուխտեր էին կատարում դեպի Բրյուգն և Հռենոսի գետաբերանը։ Վենետիկի 300 հազար բնակչությունից (XV դարում) 50 հազարը, կամ բնակչության մոտավորապես մեկ քառորդը, գրազված էր կամ առևտրով կամ առևտրին հետ կապված այս կամ այն ձեռնարկությամբ մեջ։ Վենետիկը գործացրել նաև իր արդյունաբերությունը։ Նա սկսեց արտադրել սկըմանքի առարկաներ և արտահանել այդ առարկաները Անվրոպայի մյուս կողմերը։ Մեծ համբավ ունեին վենետիկյան մետաքսի գործվածքները ու ապակեղենը, ինչպես նաև գինքը։ Առարկրկրյա մրցումից իրեն ապահովելու համար նա ոտնձգեց մոգուային խիստ քաղաքականությամբ։ Հանրապետությանը խոչոր օգուտներ էր բերում ազի ձեռնարկորը։

Վ.ՆԵՆԵՓԿԻ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Արդեն XII դարում սեփական իշխանությունը Վենետիկում կենտրոնացած էր մի փոքրիկ և ընտանեկան վաճառականական պատրիկական խմբակի ձեռքին։ Միանգամայն ընկնում է համաքաղաքային խորհրդի (վիչե) նշանակությունը։ Կոմիվորատուն քաղաքական ժողովին և գոյանում 180 անդամից բազկացած ամեն խորհուրդը, որը ընտրում են 12 ընտրողներըը մի տարի ժամանակով։ Քաղաքական այս բարդ սիստեմի նպատակն էր պահել մեծ խորհուրդը ամենից ամբողջ պատրիկական տոհմերի ձեռքին։ Մեծ խորհրդի կոչքին առաջ են գալիս մի շարք ուրիշ խորհուրդներ, որոնց ընտրությունները, որը սկզբում կատարվում էին համամասնական ձայնատվությամբ, աստիճանաբար կատարվում են ընտրողների միջոցով, որոնց նշանակում է մեծ խորհուրդը։ Վենետիկի պլուտոկրատիան էր ցանկանում իր ցանկ ընտրողի գործը, որի իշխանությունը, ասկյան, առհասարակ էր արիստոկրատիան։ XIII դարում գործի ընտրությունը վերջնականապես անցնում է պատրիցիատի ձեռքը։ 1297 թվին անհրաժեշտ, այսպես կոչված «մեծ խորհրդի փակումը» (Serrata di Gran Consiglio) ամբողջ իշխանությունը պատրիկական արիստոկրատիայի ձեռքին կենտրոնացնելու պրոցեսը։ Այս անհրաժեշտ կատարում էր նրանում, որ Վենետիկի բոլոր բարձր պաշտոնյաները նշանակող այս գլխավոր օրգանիզմին մասնակցելու իրավունքը վերապահվեց միայն ամենահարուստ վա-

հոռոմականական ընտանիքներին։ Հետագայում (1315 թվին) այդ ընտանիքները ժողովում, այսպես կոչված «Հոգևոր գիրքը», որը ներկայացնում էր այն անձանց ցանկը, որոնց հոգիները ժառանգում էին խորհրդի նիստերին։

Անվտանգության, վերահսկողության, փոխադարձ լրտեսության և ժառանգության սիստեմը հաստատել էր վենետիկյան կառավարման ամբողջ կազմակերպությունը, առաջնապես 1310 թվից սկսած։ Վաճառականության այն մասը, որը դրկված էր մնձ խորհրդին մասնակցելու հնարավորությունից, 1310 թվին փոքր սրնց առպային «լիգադրիխոյի իշխանության այդ այսպես կոչված, Բայամոնտե Տյեպոլոյի դավադրությունը քիչ անհաջողությամբ վերջացավ, բայց մի շարք փոփոխություններ առաջ բերեց Վենետիկի կառավարչական սիստեմի մեջ։

Այդ փոփոխություններից ամենակարևորը այսպես կոչված տասի խորհրդի կազմակերպումն էր։ Այս խորհուրդը ընտրվում էր մեկ տարի ժամանակով, առանց հաջորդ տարին վերընտրվելու իրավունքի։ Տասի խորհրդի պարտականություններն էր գաղտնի հսկել կառավարման բոլոր մարմիններին, սկսած դոժից և մնծ խորհրդից։ Գաղտնի հսկողությունը տարածվում էր Վենետիկի ամբողջ կյանքի վրա։ Ժառանգությունների սիստեմը արտասովոր լայն չափերով տարածվեց։ Տասի խորհուրդը գաղտնի կերպով տուգում էր ժառանգությունները և գաղտնի կերպով էր նրանց վերաբերմամբ կայացնում էր վորոշումներ։ Դատապարտվածների վերաբերմամբ գաղտատանն էլ կատարվում էր գաղտնի։

Տասի խորհրդի կազմածն իր դեմ հարուցած ամեն մեկին սպառնում էր մահը վարձկան մարդասպանի գործունեից, որի անհայտացումը Վենետիկի տոկալի երբեմն բանաբերում։ Այսպես էլին կոչվում Վենետիկի այն բանտերը, որոնց մրճին տանիքները, շրկանալով ամպատային տրեվից, տոկալի տանջանքներ էին պատճառում բանտարկյալներին։ Գալտանավորներն այդպիսի բանտերում, սովորաբար, շատ շուտով մեռնում էին։ XIV գարի կեսերին տասի խորհուրդը գործակ հանրապետության ամենահզորիվոր քաղաքական մարմինը։

Վենետիկը գրավել էր խոշոր տերիտորիա Իտալիայում և Բալկանյան թերակղզու հյուսիս-արևմտյան ծովափում։ XV գարում նա տիրում էր Վերոնային, Պադուային, Բրեշիային և Հռավեննային։

Վենետիկը, որը ստիպված էր ընդարձակ կապ պահպանել

տրատառնեմանի հետ, առնվազն անել ամբողջ Ծովրոպայի հետ, առաջինն եր յնվրոպական պետութիւնների շարքում, որ հաստատեց դիվանագիտական ներկայացուցչութիւններ։ Նա եր դեսպաններն ուներ Ծովրոպայի բոլոր կարեվորագոյն քաղաքների մեջ։ Այս դեսպաններն իրենց կառավարութիւնը մանրամասն հաղորդագրութիւններ կրին ուղարկում, վորոնք ամենամեծ քաղաքական արժէք են ներկայացնում։

Վենետիկում և Ջենովայում ամբարտավնվեց վաճառականական արիստոկրատիա։ Իտալիայի մյուս քաղաք-հանրապետութիւններում համառ պատերազմներ կռիվը առաջ և բերում իշխանութեան հաճախակի փոփոխում։ Այս տեսակետից առանձնապես բնորոշ և Իտալիայի կարեվորագոյն արդյունաբերական քաղաքի—Ֆլորենցիայի պատմութիւնը։

Ֆլորենցիայի Բանկերը

Իր բարձր զարգացմամբ Ֆլորենցիան պատկանում և վոչ քիչ միջնադարյան առևտրին, ինչպես Վենետիկն ու Ջենովան, այլ արդյունաբերութեան և բանկային գործին։

Դեռ XII դարում Ֆլորենցիան վարում եր վաշխառուական գործարքներ, մասնակցելով հատկապես կուրիայի ֆինանսական գործերին։ Ֆլորենտինյան բանկիրները Ծովրոպում հանդես եկին գործիս իրրեվ պապական յնկամուտների գնահատողներ և գանձողներ։ Ֆլորենցիայի վաշխառուական կապիտալը, ապահովվ, ամեն պապական աթոռի հետ սերտ կապ ունենալով, XIV դարում այդ կապիտալը չափազանց խոշոր եր։ Սա յնթրվում և քիվուզ այն հարաբերութիւններից, վոր այդ ժամանակ հաստատվեցին Ֆլորենցիայի վոլոշ ֆիրմաների և յնվրոպական գանազան պետութիւնների միջեվ։ Ֆլորենցիայի այդ ժամանակի բարդի և Պերուցցի ներանվոր բանկային անունի գրաՇեներով եր, վոր Եդվարդ III-ը գլուխ բերեց Հարյուրամյա պատերազմի նախապատրաստութիւնը։ 1345 թվին Եդվարդ III-ը հայտարարեց պետական անհնարինութիւն և հրաժարվեց այդ ֆիրմաներին,—վորոնք իրենց գրաստներն ունեին Լոնդոնում,—վճարել այն ժամանակի համար ահագին գումար ներկայացնող մեկ միլիոն ֆլորին հարյուր հազար վոսկու Ֆլորինից ավելի պարտքը։ Այս անհնարինութիւնը, քիչ թվոր-չափով սասանեց Ֆլորենցիայի ֆինանսական անհատութիւնը և կորստաբեր հետեվանքներ ունեցավ մյուս ավելի ուշ ժամանակի բանկային գրասենյակների, բնչպես նաև մի շարք ապահովատունների համար, բայց և այնպես չկործանեց Ֆլո-

ընդլայն, իրրև բանակային գործի կենտրոնի, նշանակությունը։

Արդյունաբերության կազմակերպումը

Բայց միայն վաչխատուական գործարքները չէին, որոնք առիթներ էին Ջրլենցկայի հզորությանը։ Մենք արդեն ցույց տվինք Ջրլենցկայի, իրրև Խաչիայի և ամբողջությամբ վերցրած Ծովրոպայի առհասարակ արդյունաբերական կենտրոնի նշանակությունը։ Ջրլենցկայում շատ շուտով զարգանում և մահուզի, իսկ հետագայում նաև մետաքսի մանվածային արդյունաբերությունը։ Ջրլենցկայի մահուզի արդյունաբերությունն աչքի է ընկնում, գլխավորապես, ներժուժվող անգլիական և խպանական բրդով։ Բայց դրանից, Ֆլորենցիան Անգլիայում և այլ յերկրներում գնում էր քիչը քանակությամբ չմշկված մահուզ, որն աչքի հետ վերամշակվում էր Ֆլորենտիայի մանուֆակտուրաներում, ներկվում էր և հետո վաճառքի էր հանվում Ծովրոպայի և Արևելքի առևտրականներում։

XIII—XIV դարերից սկսած Ջրլենցկայի արդյունաբերությունը սկսում է վերակազմվել կոպիտաշխատական հիմունքներով և դրանով իսկ նա տարբերվում է այն ամենից, ինչ մենք տեսնում ենք Ծովրոպայում, որի արդյունաբերության մեջ այդ ժամանակներս դեռ իշխում էր մանր հաճքաբաշխն արտադրությունը։ Ջրլենցկայի վերակազմվող այս արդյունաբերության մեջ գեկավար դեր են կատարում, այսպես կոչված, ավագ հաճքաբուժությունները։ Նրանք նման չէին այն հաճքաբուժություններին, որոնց մենք տվոր ենք տեսնել Ֆլորենտիայում։ Նրանք ներկայացնում են խոշոր ձեռնարկությունների մի ամբողջություններ։ Նրանք խոշոր մասշտաբով շահագործում են մանր արհեստավորներին, որոնք աշխատում են իրենց տներում, բայց այդ ժամերից վրա, որ նրանք ստանում են ձեռնարկատերերից։ Բնորոշ է այն, որ այդ գեպքում արհեստավորների շահագործման հետ միաժամանակ կատարվում է և բանվորական խոշոր մասսաների տիրապետումը մեկ հարկի տակ։ Այստեղ մենք տեսնում ենք կոպիտաշխատական մանուֆակտուրայի առաջացումը։ Ջրլենցկայում նկատվում էր տվորաքար համակցված մի ձև, ըստ որում մեկ ձեռնարկատեր շահագործում էր մի քանի մանր արհեստավորների, նույնպես և բանվորների, որոնց, ձեռնարկվի անմիջական հսկողության տակ, միավորում էին աշխատանքի ընդհանուր պրոցեսը և դաժան դիսցիպլինան։ Այսպիսիք են Ջրլենցկայի բրդեղենի արդյունաբերության

առանձնահատկությունները XIV դարի մոտերքին։ Ինչու և այն, որ շահագործվող մանր արհեստավորների և բանվորների այս մասսան չէր միավորված որևէ համքարական կազմակերպության մեջ։ Ընդհակառակը, ամեն համքարությունները խստորեն հետևում էին, որպեսզի նրանք միմյանց հետ չխառնվին որևէ ընդհանուր միության։

XIII դարի ընթացքում Ֆլորենցիայում հաստատվում են համքարությունների հետևյալ կարգերը։

Նախ և առաջ ամեն համքարությունները (arti maggiori)։ Ամեն համքարությունները քվով յոթ էին. 1) Գալիմալա համքարությունը։ Այդ համքարության անդամները արտասահմանում գնում էին անձնակ մահուդ, տալիս էին այն ներկելու համար արհեստավորներին և ապա վաճառում էին արտասահմանում, գլխավորապես Արևմուտքում։ Մի շարք յիրկրներում նրանք ունեին իրենց գրասենյակները ու խանութները։ 2) Դրամափոխ վաշխառուների համքարությունը (cambio)։ 3) Բրդի համքարությունը (lana)։ Այս համքարության անդամները, որոնք նշանակություն ունեց արտադրին, գնում էին արտասահմանում բուրդ և արտադրում էին մահուդ, ըստ որում արտադրական գործողությունների որոշ մասը նրանք կատարում էին վարձու բանվորների (sottoposti) միջոցով խոշոր արհեստանոցներում, իսկ մյուս մասը՝ աշխատանքը մանր արհեստավորների միջոցով բաշխելու միջոցով։ Կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացման պրոցեսում այս համքարությունը պատկանում էր առաջատար տեղը։ 4) Դատավորների և նոտարների համքարությունը։ 5) Մետաքսագործների համքարությունը։ 6) Մուշտակագործների համքարությունը։ 7) Բժիշկների և դեղագործների համքարությունը։ Ամեն համքարությունների անդամները անվանում էին popolo grasso (պարարտ ժողովուրդ)։ Նրանցից հետո գալիս էին քվով հինգ միջին համքարություններ (arti mediani) — ատաղձագործները, քարտաշները, կոշկակարները, մսագործները և մանրավաճառները։ Նրանցից էլ ցած կանգնած էին ինը կրտսեր (arti minori) մանրարհեստավորական համքարությունները։

Վերջապես ամենից ցած կանգնած էր մանր անօթագործների և բանվորների անկազմակերպ մասսան։ Առանձնապես մանր էր համարվում բուրդ ծեծող և գդող բանվորների դրությունը, որոնց չահագործում էր բրդի համքարությունը։ Այդ պրոֆեսիաներն ամենից վատ էին վարձատրվում և ամենից ցած

նրին հաջորդում։ Այս հյուպի քանվորները կրում նրին ոչնչին մակնունը, վորը հետագայում ամրացան նշանավոր դարձավ Ֆլորենցիայում։

Պոպոկարգերի պայքարը Ֆլորենցիայում XIII դարում

Մինչև XIII դարի կեսը իշխանությունը Ֆլորենցիայում գանվում էր պատրիցիատի ձեռքին, վորն այսոնով կրում էր ամպնատաներ կամ ազրանդներ անունը։ Ֆլորենցիայում, ինչպես նաև հյուսիսային և մինչին Իտալիայի այլ քաղաքներում, պատրիցիատը կազմված էր վոչ թե վաճառականներից, այլ ասպետներից, վորոնցից շատերն ապրում էին քաղաքում։ Նրանք կատուցում էին իրենց համար անմատչելի աշտարակներով ամրացրած տներ և հպատակության մեջ էին պահում քաղաքը։ Ի հակադրություն ամպնատանների, Ֆլորենցիայի մեծատ բնակիչները կոչվում էին պոպոլաններ (popolani, իտալական popolo—ժողովուրդ բառից)։ Վաչ մագնատները և վաչ էլ պոպոլանները իրենցից մեատորը խոնարհ չէին ներկայացնում։ Արդեն XIII դարի առաջին կեսին մագնատները սկսեցին բաժանվել յերկու կուսակցությունի։ Նրանցից վոմանք, վորոնք մասնակցություն ունեին Ֆլորենցիայի տնտեսական կյանքին, նրա առևտրին և վաչխառուական գործարքներին և այս հողի վրա մերձենում էին վաճառականներին և բանկիրներին, կազմեցին գվելֆների կուսակցությունը։ Իսկ գրանդներից նրանք, վորոնք ամբողջապես ապրում էին կանգնած ֆեոդալական հարաբերությունների հողի վրա և ապրում էին ֆեոդալականապես շահագործելով գյուղական բնակչությանը, հարում էին գիբելլինների կուսակցությանը։ Գվելֆների և գիբելլինների միջև տեղի էր ունենում կատաղի կռիվ, քանի վորում այդ կռվին նրանք հանդես էին գալիս գաշնակցելով Իտալիայի մյուս քաղաքների և մարզերի գվելֆների և գիբելլիններին հետ։ Այս կռիվը քաշքշում էր գրանդներին և խարխլում էր նրանց քաղաքական ազդեցությունը։

Ձգալի չափով չեզոտավորում է տեղի ունենում նաև պոպոլանների մեջ։ XIII դարի հետ սկսում կարևորագույն ժողովուրդ և հանդիսանում ամբողջ համքարությունների՝ popolo grasso-յի առանձնացումը (վորոնց իրը հակադրություն մեծատ պոպոլաններին անվանվում են popolo minuto, այսինքն նիհար ժողովուրդ)։

1260 թվին պոպոլանները սահմանին փոխատրած կռիվներ-

ըին քուլյացած գրանդների ընդունել նոր սահմանադրություն, որը Ֆլորենցիայի կառավարման մեջ մտցնում էր պոպոլանների ներկայացուցիչներին։ Կրճատվում էին քաղաքային խորհուրդները, գրանդների հին խորհրդների կողքին ստեղծվեցին պոպոլաններից բաղկացած նոր խորհուրդներ, գրանդների կողմից նշանակված պետական կողքին հանգես էր եկում capitano di popolo-ն (ժողովրդի կապիտան), պոպոլանների ներկայացուցիչը։ Նոր սահմանադրությունը պաշտպանելու նպատակով կազմվեց քաղաքային աշխարհազոր, որը սկսում էր «primo popolo» անունը։

Բայց այս սահմանադրությունը չէր երկար դիմացավ։ Տասը տարի անց Ֆլորենցիայի հարևան քաղաքները, որոնց տպատնում էր հանրապետության նոր կառավարման ազդեցությունը, մեծացան ֆլորենտիական գիբելլիններին և, ոգնությունն ստանալով Հռոմից, Մոնտեպուլչանոյի մոտ ջարդեցին ֆլորենտինական զորքին և վերականգնեցին գիբելլինյան գրանդների իշխանությունը։

Բայց Հռոմեադասակների տապալումը և կարլոս Անժուացու հպատակումը, որ հանդիսացավ գվելֆների կուսակցության դյուցազոր հենարանը, գվելֆներին հպատակ բերին նաև Ֆլորենցիայում։ Ֆլորենցիայի իշխանության գլուխ անցած գվելֆները մի շարք պինդ ուժեր տվին պոպոլաններին և իրենց կողմակիցպության մեջ ընդունեցին popolo grasso-ին։

«Արդարության հաստատումը»

Բայց մինչև և մանր համքարությունները վոչ մի քաղաքական չէին զգում այն բանից, որ իշխանության գլուխ անցան Գվելֆները։ Ընդհակառակը կուսակցությանը հարել և զարթոնք ժողովրդից մի մասը, որ ձգտում էր ժողովրդական մասանների ոգնությամբ վերջնականապես ընկճել գրանդներին։ Հենվելով ժողովրդական չարժման վրա, նրանք 1293 թվին գրավեցին իշխանությունը և անցկացրին Ջանո դի լա Բելլայի ատաջարկած նոր սահմանադրությունը, որ անվանվեց «Արդարության հաստատում» (Ordinamenti di Giustizia)։

Այս վորոշումների համաձայն, քաղաքական իրավունքներից ոգտվում էին միայն համքարությունների անդամները։ Համքարությունների իրավունքներն անհավասար էին։ Կառավարման բարձրագույն մարմին, ապագա կոչված սինյորիա—խորհուրդ—ի անդամներից յոթը ընտրվում էին ամեն համքարությունների մեջից, իսկ Ջաղատ, անհամեմատ

ավելի քաղաքացիական համքարությունները ընդունում էին միայն ընտիր։ Ներկայացուցիչ։ Ոչ վերաբերում է մասնակցին, որ չեր մտել համքարությունների մեջ, ապա նա ընդհանրապես զրկված էր ամեն կարգի քաղաքական իրավունքներից։ 1300 թվականի մատենագիրն Ֆլորենցիայում հաշվում էր մոտավորապես մինչև 90 հազար բնակչություն։ Նրանցից միայն 3 հազար մարդ էր, որ իրավունք ուներ ներկայացուցիչներ ընտրելու այն մարմիններին համար, որոնք այն ժամանակ քաղաքի իշխանության գլուխ էին կանգնած։ Նոր կարգի պահպանումը հանձնվում էր տարբեր դռնֆալոնյերին (դրոշակիրներին)։ Նա պետության պետն էր և մի տեսակ հանրապետության նախագահ։ Նրա կարգադրության տակ էր գտնվում քաղաքացիներից կազմված աշխարհազորը։ Բացի ժողովրդական մասսայից, քաղաքական իրավունքներից զրկվել էին նաև ֆեոդալական ընտանիքները, մագնատները։ Նրանց կապել էին յուրատեսակ մի համապարտ յոթշխատավորության։ Ամենամեծներից վորևե մեկի կատարած հանցանքի համար պետք է պատասխանատու լիներին նրա բոլոր ազգականները։ Նրանք պետք է մտցնեին խոշոր գրամական գրավ, վորը յոթշխիք էր հանդիսանալու, թե նրանք և վոչ մի հանցանք չեն կատարելու։ Ամեն կարգի տուգանքները, յոթե նրանք զրկում էին մագնատական ընտանիքների ներկայացուցիչների վրա, գանձվում էին ավելի բարձր չափով։ Մեկին ոգրանգներից շարքը փոխադրելը իրրև պատիժ էր կիրառվում նրա նկատմամբ։ Ֆլորենցիայի քաղաքական կարգում խոշոր դեր սկսեց կատարել գվելֆների կուսակցության կազմակերպությունը։ Այդ կազմակերպության գլուխ կանգնած էին 9 ընտրովի անձինք, այսպես կոչված կապիտաններ, վորոնց և վերապահված էր պատուհասներին նշանակելու և պաշտոնանկ անելու իրավունքը։ Նոր սահմանադրությունից ոտուտ քաղցին միայն ավագ համքարությունները, popolo grasso-ն։ Մի տարի անց տրցին սկսվեցին հուզումներ կրտսեր համքարությունների և քաղաքային չքավորության շարքերում։ Այդ հուզումները ոգտագործեցին գրանդները, վորպեսզի վերսկսեն իրենց պայքարն ավագ համքարությունների դեմ։ Գործարանները վորոշ դիմադրություն ցույց տվեցին գրանդներին, բայց վճռական ընկճեցին ժողովրդական մասսաների չարժումը։

Ավագ համքարությունների կոզմից իշխանության գրավիչը Ֆլորենցիայում գեռևս չեր նշանակում, թե վերացել է պայքարը

Հենց գվելֆների կուսակցության ներսում սկսեցին բազմանալ անհատ գվելֆների (առանց գվելֆիզմի) և այն խմբերի միջև, որոնք ժողովրդական շարժումների հանգեպ ունեցած իրենց յերկյուղից պատրաստ էին մերձենալ գիբելլիններին (ապիատակ գվելֆիզմ)։ Այս կռվի մեջ գեր եր կատարում նաև ազնվական ընտանիքների մրցումը։ «Մեվելբրև գրում կանգնած եր Դոնատի ընտանիքը, «ապիատակաների»գլուխ—Ջերկի ընտանիքը։ Դորնք հասնում եր Ֆլորենցիայի փողոցներում և կամուրջների վրա տեղի ունեցող զինված ընդհարումներին։ «Մեվելբրև, Բոնիֆացիոս VIII պապի ոգևորյալ 1302 թվին հաղթեցին «ապիատականերին»։ «Ապիատականերին աքսորվեցին, նրանց գույքը բռնագրավվեց, իսկ իրենք էլ մեծ մասամբ արտագաղթեցին Ֆլորենցիայից։ Այդ հետաքրքրական ժամանակ Ֆլորենցիայից արտագաղթող նաև բանաստեղծ Դանտեն։

Գայքարն առանձնապես բուռն եր գառնում այնպիսի մեծ ճանապարհին, ինչպես սինյորիայի քաղաքապետական ընտրությունները, յերբ մինչև և կրասեր համքարությունները քաղաքական սրությամբ գործում էին իրենց դրկված լինելը և, հենվելով անկախ մանկրտ բանվորների վրա, փորձում էին հեղաշրջում կատարել։ Ժողովրդական ամեն հաղթանքի հանգեպ ունեցած յերկյուղը ստիպեց ազատ ժողովրդին մի շարք դիմումներ անել մագնատների։ Նրանց քարշ ավեցին մասնակցել քաղաքական կյանքին, անդամագրվել համքարություններին։ Բայց, գրա հետ միաժամանակ, անցանկալի մարդկանց ազատ ժողովուրդը փոխադրում եր մագնատների շարքը, զրկելով նրանց, այսպիսով, քաղաքական իրավունքներից և յենթարկելով նրանց այն բոլոր սահմանափակումներին, որոնց յենթակա էին մագնատները։ Ժողովրդական մասսաների հարաճուն դժգոհությունը ստիպեց վիրջիպես, ազատ ժողովրդին և մագնատներին, վորպեսզի նրանք գինադադարային յիսդությունների տան Դանտի դեմ բրբներին, վորը Աբենական գուքս տիտղոսն եր կրում (1346 թ.)։ Բայց Դանտին, ցանկանալով ամրապնդել իր իշխանությունը և չվատանալով ազատ ժողովրդին, սկսեց հանձնաժողով Ջերբինցիայի ժողովրդական մասսաների։ Նրա ժամանակ անկախ մանր արհեստավորներն ու բանվորները ձեռք բերին սեփական համքարություն կազմակերպելու իրավունք։ Այն ժամանակ ազատ ժողովուրդն ու մագնատները տիպերին

Թամերլանի հետանալ Ձլոբննգիայից։ Նրա ժամանակ հիմնված նոր համքարությունն անմիջապես վոչնչացվեց։

Համպիների ապստամբությունը

Մոգնատների հետ պայմանագրած գվնլիքյան կուսակցության անորը, վերջապես, հանգեց ապստամբության։ 1378 թվի հուլիսին մինչև մանր համքարություններըը պայմանագրով անկազմակերպ մանր արհեստավորների և բանվորների հետ, ինչպես նաև քաղաք չհիաթյուրացիների հետ, վճռական հարձակում գործեցին սինյորիայի վրա։ պրավլենցին իշխանությունը և կազմրին նոր ընտրություններ։ Նոր սինյորիայի մեջ մտան նաև բանվորների ներկայացուցիչներ։ Ուրբ գդող Միքել Լանդոն հայտարարվեց արդարության գոնֆալոնիեր։ Կազմակերպվեց յերկը նոր համքարություն. յերկուսը—մանր վաճառականների, մեկը—յոմպիի համար։ Նոր սինյորիան յափագանց անվճռական հանդիսացավ իր գործողություններ մեջ։ Ջնռնարկվելուն վորոշ միջոցներ վերաբաշխելու հարկերը։ Պահանջ եր դրվել, վորպեսզի Ձլոբննգիայի արդյունաբերական ձեռնարկությունները ազատանան տային քաղաքում գանվող բոլոր բանվորներին։ Միքել Լանդոն գավառան գուրս չեկավ։ Ձլոբննգիայի բուժժուազիան կաշառեց և ոգտագործեց նրան յոմպիների գեմ մղած իր կռվի համար։ Ցիրոզ գասակարգերն անցան սարսափի քաղաքականության։ Մոլոր ձեռնարկությունների սկսեցին փակել իրենց ձեռնարկությունները և գուրս գալ Ձլոբննգիայից։ Ձլոբննգիայում սկսվեց գործազրկություն։ Գործի ժամանակաբաժինը աննպաստ պայմաններով չեր կանոնավորված և քաղաքում սով սկսվեց։ Յոմպիի մասսաները, գեգոն նոր կառավարության անվճռականության գործողություններից ապարար ժողովրդի գեմ, ապստամբեցին նույն թվի ոգոստոսին, բայց կատարյալ պարտություն կրեցին։ Մանր համքարություններըը պաշտպանություն յուրց յոմպիների ապստամբության։ Յոմպիները ջարդվում գործում սկսիվ մասնակցություն ունենալ Միքել Լանդոն։ Թրվեց այն համքարությունը, վորի մեջ միավորվել էին յոմպիները, ինչպես նաև արգելվեց նրանց հետագա կազմակերպումը։ Ամենուհետև գասատանն սկսվեց յոմպիների վերաբերմամբ. նրանցից չատերը ստիպված եղան փախչել Ձլոբննգիայից։

Մանր համքարությունները Ջայրն իշխանության գլուխ հանգնած մինչև 1382 թիվը, բայց չունենալով յոմպիների ոժանդակությունը, նրանք ստիպված եղին գիջում գիջումի հետևվից անել ազարար ժողովրդին։ 1382 թվին վերականգնվեցին նախկին

կարգերը։ Ջոմպինների ապստամբության ժամանակ մանր ազնվատոհմիկների համար կազմակերպված լուրջ համաքաղաքացիներն էլ փակվեցին։ Իշխանությունը նորից անցավ ոտքատակ ժողովրդին։

Ջոմպիի ապստամբությունը հանգիստանում է այն սոցիալական պայքարի ցայտուն արտահայտությունը, որն այդ ժամանակ ընթանում էր Իտալիայի քաղաքներում, և վկայում է կապիտալիստական հարաբերությունների սկսող ածը։ Ջոմպինների փորձը՝ գրավել իշխանությունը, անհաջող դուրս չկռվ, ցույց տվեց արհեստավորական նախապրոլետարիատը դեռ հասուն չէր, չէր կազմակերպված և մասամբ բաղկացած էր շահագործվող մանր վարպետներից, որոնց հետ բավականաչափ ամուր չէին չհաջողվեց հաստատել և որոնք վերջին պահին դավաճանեցին։

Մենիչինների բռնապետությունը

Բուրժուազիայի կերկյուղը ժողովրդական շարժումների հանդեպ հանդուրժ է այն հետևողական, որ, XIV դարի վերջից սկսած և առանձնապես XV դարում, Ֆլորենցիայի քաղաքական կարգը ավելի ու ավելի ճնշողական բնույթ է ընդունում։ Ֆլորենցիայում աստիճանաբար հաստատվում է Մենիչինների տան բռնապետությունը։

Մենիչինները հանգիստանում էին Ֆլորենցիայի խոշորագույն բանկիրները։ Նրանք ունեին իրենց գրասենյակները Եվրոպայի ամենահարուստ քաղաքներում. նրանք հանգիստանում էին մի շարք եվրոպական թագավորների վարկատուները։ Մենիչինները ահագին ազդեցություն էին գործում Ֆլորենցիայի քաղաքականության ուղղության վրա։ Երբեմն Ջոմպինների ապստամբության ժամանակ այդ ընտանիքի գլուխը, Սալվեստրո Մենիչին փորձում էր ոտքատրծել այդ շարժումն իր մրցակիցների, այն է առևտրա-արդյունաբերական կապիտալի ներկայացուցիչների դեմ։ XV դարի սկզբին Մենիչինների տունը սերտված էր շուրջ կտիվ մտել այդ խմբերի դեմ, որոնք կերպում էին խոշոր ներածումներ, տերբատրիալ գրավումներ, նոր շուկաների գրավումներ։ Մենիչինները, որոնք ավելի քիչ էին շահագրգռված ոլորտներն արդյունաբերության մեջ, քան վոր նրանց կապիտալն առանց այդ էլ ներածել էր Եվրոպայի մի շարք երկրներ և պատվերներ, անորոշ կերպով քշտամանում էին այդ խմբերին, բայց վորում դիմում էին դեմոկրատիկ քաղաքականության և

բորբոքում էին ժողովրդական մասսաների դժգոհությունը։ Մեդիչիների համար հնար էր դիմել այդ դեմագոգիական միջոցին, որովհետև այն հանգամանքի, որ նրանք կարիք չունեին շահագործելու ծլորենցիայի բնակչության, քանի որ իրենց ֆինանսական գործարքների միջոցով նրանք բավական հարստանում էին և հաշիվ այլ կերկրների բնակչության։

XV Դարի կենտրոնական քաղաքների սկզբին Մեդիչիների մասին, հոգիժոն, որ առաջին ազդեցություն ուներ, ստիպված էիր քողնել ծլորենցիան, որտեղ հաղթանակների նրա ախոյանները—Ալբիցցիները։ Սակայն հոգիժո Մեդիչիի մահվանից ծլորենցիայից շատ քիչ էր նամանում աքսորի։ Դա մի հաղթական հանդարտություն էր, որ կատարում էր հոգիմոն Ծևվրոպայում, որտեղ նրան դիմավորում էին իբրև քաղաքիր անձի։ 1434 թվին նրան հաջողվեց տապալել Ալբիցցիների իշխանությունը և փաստորեն ծլորենցիայի գլուխը կանգնել։ Ասենք, Մեդիչիները և վոչ մի վորոշ քաղաքական պաշտոն չէին գրավում. նրանք չէին անվանում իրենց դուքս, բնչպես այդ անում էին բանապետներից շատերը. բայց նրանք բոլոր պաշտոնները հանձնում էին իրենց ազգականներին կամ մոտիկ մարդկանց և իրապես իրենց ձեռքին էին պահում կատավարման բոլոր թելերը։ Մեդիչիների կիրառած դեմագոգիական քաղաքականությունը կայանում էր նրանում, վոր նրանք զգույշ չափով քնքնվարչին ծլորենցիայի բնակչության հարկային բեռը։ Գլխահարկի փոխարեն նրանք մացրին չնչավաստին հարկ, վորն ավելի խոշոր ծանրություններ էր հարուստների վրա։ Նրանք, ստացիսով, միանգամից չորս նպատակի հասան—ձեռք բերին ժողովրդականություն և քուլացրին իրենց մրցակիցներին։

Ալեուհան Մեդիչիները, ինչ իշխանական բռնապետների նման, ծլորենցիայում խոշոր շինարարություն ծավալեցին, որ աշխատանք էր տալիս ժողովրդական մասսաներին։ Նրանք հիմնեցին փարթամ տրգումներ, հանդես էին գալիս իբրև արվեստների հովանավորներ։ Ծլորենցիան նրանց ժամանակ գտնում է Իտալիայի գեղարվեստական և մտավոր կյանքի կենտրոն։ Այստեղ են հավաքվում լավագույն հարատարապետները, նշանավոր նկարիչները, խոշորագույն գրողները։ Ծլորենցիան գտնում է չքեղություն կենտրոն, վորտեղ տրհեստավորական մասսաները գտնում են իրենց համար մշտական աշխատավարձ։ Սա ինչ կապ-

ժամ Մեդիչիների ժողովրդականության հիմքը։ Նրանք կապակցություն էին փաստորեն ժողովրդական առնականությունների, ժողովրդական հյութականությունների, ըստ վորում ժողովրդի հետ Մեդիչիներն իրենց պահում էին պարզորեն, մերձավորվում էին ժողովրդական ամբոխին, մասնակցում էին ժողովրդական զվարճություններին։

Ֆլորենցիայի բուրժուազիայի լայն շրջանները, վորոնք կապում էին Մեդիչիներից կամ կապված էին նրանց հետ առևտրական շահերով, պաշտպանում էին նրանց կառավարությունը։ Բացի դրանից, բուրժուազիան սկսեց նայել Մեդիչիների վրա իբրև ոկզբունք սոցիալական ցնցումներից պաշտպանողների։

Ֆլորենցիայում փաստորեն ստեղծվեց միապետական կարգ։ Մեդիչիները գործում էին Ֆլորենցիայի անվտանգության քաղաքորներ։ Մա առանձնապես վերաբերում է յերեք Մեդիչիներին. Կոզիմոյին, նրա վորդի Պյետրոյին և վերջինիս վորդի Լորենցո Հոյակապին (1469—1492 թ. թ.)։ Դա Ֆլորենցիայի ամենաամեհի հզորության դարաշրջանն էր։ Լորենցոն բանկային գրասենյակներ ուներ Ռեվրոպայի և Իտալիայի բոլոր կարևորագույն քաղաքներում՝ Միլանում, Վենետիկում, Ժենևում, Բրյուգեյում, Լոնդոնում և այլն։ Սրա շնորհիվ նա հնարավորություն ուներ ազդել Ռեվրոպայի համարյա բոլոր երկրների քաղաքական կյանքի վրա։ Նրա կառավարման ժամանակ Ֆլորենցիայի ֆուլտուրան հասնում է իր ամենագույն բարձրունքին։

Բանապետությունների իշխանությունը Իտալիայում

Մեդիչիների իշխանությունը Ֆլորենցիայում՝ իտալական քաղաքներում բանապետական իշխանության հատատաման ընդհանուր օրինաչափության մեկն է։ Ձեռնարկների և բուրժուազիայի մեջ ունեցած ամենագոհության սոցիալական կռվի, ինչպես նաև աշխատավոր մասսաների, արհեստավորական տարրի խավերի, անապատրիների և բանվորների յերկարների ազդեցության տակ մի շարք իտալական քաղաքներում հաստատվում է դիկտատուրա, ըստ վորում քաղաքների գլուխն են անցնում ֆեոդալական ընտանիքները։ Բանապետները ամեն տեղ կատարում են դեմոկրատիական դեր, աշխատելով գերի իրենց գրավել ժողովրդական մասսաներին։ 1240 թվին Միլանում նման դեմոկրատիական դեր կատարում էր Տորրե ընտանիքը։ Ռատապրեկլով ֆեոդալների և պատրիսանների փոխադարձ կռիվը, նա անցավ

պատրիարքների գլուխը, վորոնք գրավել էին քաղաքի իշխանությունը և հաստատել իր, համարյա միանձնյա, իշխանությունը։ 1277 թվին այդ ընտանիքին փոխարինեց Վիսկոնտի գուա ֆեոդալական գինատոհան։ Ներքրաւում մենք տեսնում ենք՝ Դ. նոտի ընտանիքը, Վիսկոնտի—Մկալիզների ընտանիքը և այլն։ Ֆեոդալական ապնվականության նման ներկայացուցիչները, վորոնք իշխանությունն էին գրավում, գոռնում էին ժառանգական գինատոհներ։

Վորոշ գեպքերում իշխանությունը քաղաքներում գրավում էին այսպես կոչված էկոնոմատներները, վարձու գինվորների առաջնորդները։ Կոնդոտիերը քաղաքից ստանում էր վորոշ գումար գինվորական գործը կազմակերպելու համար և կազմում էր վարձու զորք։ Բացի այն վարձատրությունից, վոր նա ստանում էր իրեն վարձած քաղաքից, կոնդոտիերը ստանում էր նաև պատերազմական ավարի մի մասը։ Ներքին Նրան վարձող քաղաքը, հենց ինքն էլ դառնում էր կոնդոտիերի ավարը։

1447 թվին Միլանում փորձ արվեց հանրապետություն հաստատել, բայց այդ հանրապետությունը յերկար չտևեց, և իշխանությունը Միլանում գրավեց Ֆրանչեսկո Սվորցա կոնդոտիերը, ատաղձագործ մի զորավար, վորը սկսել այդ գանվում էր նախ պապի, հետո Վիսկոնտիների հանրապետության ծառայության մեջ և վերջն էլ Միլանում։

Գատրիցիատի այն շրջանները, վորոնց հետ նրան մղել իշխանությունից բանապետները, շարունակ ինարիներ էին լսում այդ բանապետների գեմ, վորի համար էլ նրանք կազմում էին գանազան միություններ, այնպես վոր XIII—XV գարերն Իտալիայում հանգիստանում են առանձին քաղաքային համրերի փոխադարձ կռիվներից, յուրաքանչյուր առանձին համրի ներքին պայքարից, բանապետների և նրանց ախոյանների սկսել իշխանության համար մղվող բարդ կռիվների մի գարաշրջան։ Կռիվը յերբեմն շարունակվում է մղել գվելֆների և գիբելլինների հին գրոշի տակ, բնև այդ անուններն արդեն բոլորովին կորցնում են իրենց նախկին նշանակությունը։ Այդ կռիվը բարդանում է նաև ավելի քաղաքների փոխադարձ մրցակցությամբ, ըստ վորում մրցող քաղաքները հենվում էին իրենց քիչ-ուժի քաղաքների գեղեր շրջանների վրա։ Այս գարաշրջանի համար բնորոշ է նաև քաղաքական անկայունությունը, վորը և խոչոր չափով կանխորոշից Իտալիայի հետագա բախտը։ Իր ծագման ժամանակաշրջա-

ջանից Իտալիան դուրս չհիմով իրրև քաղաքակրթության չնմանվող մի յուրահատուկ աշխարհ կարողանալու ձևով բերել քաղաքական հավատարմագրությունը։

Իտալական պատմության վիճակը

Մինչև այժմ մենք խոսում էինք Իտալիայի քաղաքների վիճակի մասին, այն դարաշրջանի մասին, որը պատրաստում էր սոցիալական և քաղաքական կռիվը։ Այժմ անցնենք այն ժամանակի իտալական դրության նկարագրին։ Արևմտյան Եվրոպայի մյուս յուրահատուկ հանգամանքների համեմատությամբ Իտալիայում ֆեոդալիզմը ամենուրեք և համեմատարար քիչ զարգացում։ Դրան նպաստում էին մի շարք պատճառներ. նախ և առաջ այն հանգամանքը, որ Իտալիայում գարձը գնալի նատուրալ տնտեսությանը այն մասշտաբով չէր կատարվում, ինչ մասշտաբով նա կատարվում էր Ալպյան Եվրոպայում։ Ապրանքագրին գրամական հարաբերությունները Իտալիայում միշտ շատով պահպանվել էին միջնադարի առաջին ժամանակաշրջանում և նրանք շատ վաղ, դեռ IX դարում, սկսեցին խոչոր դեր խաղալ մյուս քաղաքների, այլև գյուղի պատմության մեջ։ Մի շարք հանգամանքներ քաղաքներին ստիպում էին պահպանել իրենց դիրքը մյուս վաղ միջնադարում։ Մեկը նրանցից, գերմանական ներխուժումներին հաջորդող առաջին դարերի ընթացքում նկատվում է քաղաքների անկումը, բայց նրանք շատ շուտով սկսում են վերածի կանգնել։

Քաղաքների վաղ զարգացումը առաջացնում էր քաղաքների վաղ պայքար խոշոր ֆեոդալների դեմ, ըստ որում քաղաքները հաճախ գտնվում էին մանր ֆեոդալների, ասպետության հետ բնակվում խոշոր անձնատերերի։ Գյուղացիների ֆեոդալական ստրկացումն այստեղ չընդունեց այն ծանրատեսակային ձևերը, որոնք հատուկ էին նրան Ալպյան լեռնաշխարհից հյուսիս ընկած երկրներում։ Ջախջախված բարդ կազմ ունեցող Իտալական գյուղացիությունն իր հիմնական մասսայով չէր կարող կատարելապես ճորտ անվանվել։ Թեև այս կիսաճորտ գյուղացիությունը յերբեմն և բավական խոշոր պարհակներ էր կրում հոգուտ կալվածատերերի, բայց այդ պարհակները կանխատես հատատված էին և չէին կարող փոփոխվել։ Գյուղացիությունն իրավունք ուներ, այսպիսով, ավելի քիչով էր, քան Ալպյան մասում։ Շատ շուտով վեր էր հանում և գյուղացիությունը։ Այդ պատճառներով կռիվներ քաղաքների և իշխանի պատմության հատկապես քաղաքային բնույթը։

Իտալիայի գյուղացիությունը մեր առաջ հանդես է գալիս համալիքների մեջ միավորված, ինչպես այդ մենք տեսնում ենք մնացած Եվրոպայի մեծ մասում։ Համալիքներն առանձնապես տարածված էին Հյուսիսային Իտալիայում, լանգոբարդների նախկին մարզում (Լոմբարդիա)։ XIII դարի ընթացքում այս համալիքները Իտալիայի մի շարք մարզերում գտնում են մինչդեռ ապա։ Դա տեղի չի ունենում ֆեոդալների դեմ քաղաքների մղած պայքարի քաղաքականության հետևանքով։ Գյուղացիության ապատագրումը կատարվում էր առանձնաբար։ Սկզբում ապատագրվում էին այն գյուղացիք, որոնք փախչում էին քաղաք։ Սա տեղի չի ունենում արդեն XII դարում, XIII դարում մի շարք քաղաքներ (Բոլոնյան, Մլորենցիան, Ջենովան, Վենետիկը, Միլանը) իրագործում են գյուղացիների ապատագրումը ֆեոդալական կախումից, ըստ որում նրանք հետապնդում են ապատ բանվորական ուժ ստանձնելու նպատակը։ Գյուղացիների ապատագրումը մյուս կողմից քաղաքի համար ապահովում էր գյուղի աշխատությունը՝ ֆեոդալների դեմ քաղաքի մղած պայքարում։ Քաղաքների համար կռիվը սննդորների դեմ, ֆեոդալական սեփականների կործանումը քաղաքացիների կողմից, ֆեոդալական ընտանիքների վտարումը, գյուղական սկրուպների չնչաքարկումը քաղաքի իշխանությանը և, առաջին հերթին, տրանզա-գրամային հարաբերությունների արագ զարգացումը,— այս բոլորը առաջ էր բերում անհանգստության գուտ ֆեոդալական ձևվերի արագ քայքայում։ Նույն ուղղությամբ էր գործում քաղաքի նաև վաշխառուական կապիտալը, որը քայքայում էր ֆեոդալներին։ Դրամական տնտեսի արագ զարգացումն այն հետևանքն էր ունենում, որ անհետանում էր առանց այն էլ քույլ զարգացած կոռային տնտեսությունը։ Տերունական հողը կապալով բաշխվում էր գյուղացիների մեջտեղ։ Դրամի արժեքի անկման դուրքերից նվազում էր միանգամայն ընդ մեջտ հաստատուն կերպով վորոշված գրամական տուրքը։ Ֆեոդալները չունեին այնքան ուժ, որպեսզի կարողանային գյուղացուն ստիպել ավելի բարձր տուրա վճարելու։ Գյուղացիք չեռանդագին դիմադրում էին նման փորձերին։ Այս բոլորի հետևանքը լինում է այն, որ քայքայվում են ֆեոդալ—ինչպես հոգևորը, նույնպես և աշխարհիկ—հողատերերը և անում են նրանց պարտքերը։ Հողատերերից շատերը վաճառում են իրենց տիրույթները, կամ պարտքի դիմաց գիջում են իրենց քաղաքային պատատաներերին։ Այս բոլո-

րի հետևմանքովմասամբ վերանում են հին կիսաճորտական հարաբերությունները։ Միևնույն ժամանակ, վերջին հաշվով ապատագրումը գյուղացիներին շատ քիչ բան տվեց. վորովհետև քաղաքները, ապատագրվելով գյուղացիությունից իրենց նպատակների համար, սկսեցին արհեստական չահագործել ապատ գյուղացիական համայնքները։ Այդ համայնքների ինքնավարական իրավունքները սահմանափակվում էին։ Քաղաքները չէին ուզում քաղաքական անսահմանից մրցակիցներ ունենալ, այդ պատճառով նրանք հետ սկսեցին չահագործել գյուղացիներին նաև անուղղակիս, պարտադիր գների սիստեմի միջոցով։ Քաղաքները չափազանց ցած գներ էին սահմանում գյուղատնտեսական մթերքների վրա։ Դրա հետևանքով քայքայվում և գյուղացիությունն զգալի մասը։ Բուրժուազիան սկսում է հողեր գնել գյուղերում և ձևավորվել և սկսում քաղաքի հարուստներին նոր խոշոր հողատիրություններ։ Իսկ գյուղացին, քանի գնում, այնքան ավելի սոխոված էին լինում պահանջ ուրիշի հողի վրա կապալատուներ։ Հողատեր գարձած բուրժուազիան, բացի դրանից, սկսում և չահագործել գյուղացիությանը նաև ֆեոդալական պարտությունների միջոցով։ Ամառնային ընդհատ և այն հանգամանքը, վոր XV գարի կեսերից կենսին առնարի, արդյունաբերության և բանակային գործի միջոցով աճած կապիտալը սկսում են գործադրել հողեր ձեռք բերելու վրա։ Հողեր ձեռք բերողների շարքում առանձնահատուկը՝ Մեդիչիները էին։ Գյուղում գարգացող մանր հողային կապալը կիսաֆեոդալական բնույթ ուներ։ Այսպիսով ակզի չեր ունենում հող ձեռք բերողների բուրժուական տարբերը յուրատեսակ մի ֆեոդալականացում։

Հարավային Իտալիայում ավելի վազ սկսվեց ֆեոդալական անկումը։ Արդեն Անժույան դինաստիայի կողմից իշխանության գրավումը իր հետևվից բերեց Նեապոլի և Սիցիլիայի անջատական գոյի անկում։ Ֆեոդալական հարաբերություններն այստեղ շատ ուժուր էին մնում. գյուղատնտեսության ֆեոդալական չահագործումը շարունակվում էր գեռ մի քանի գար։ Արդեն ասվել և այն մասին, վոր գյուղացիք ժառանգորեն փոխչում էին կալվածքներից, վոր նրանք լծոնելում կոգնում էին ջենտաններ, վորոնք հարկադրում էին գործում ամոնների և քաղաքների վրա։

Բայց հյուսիսային Իտալիայում ևս կային ժարգեր, վորոնց համառությամբ պահպանվում էին ֆեոդալական

կարգերը։ Իտալիայի հյուսիս-արեմտյան մի շարք քաղաքներում (Վերոնա, Ֆերրարա, Մոդենա, Պարմա, Հռավեննա, Բոլոնիա և այլն) հաստատվեցին ֆեոդալական ընտանիքների բռնապետություններ, վորոնք արգելակում էին գյուղացիների ազատագրումը։ Ֆեոդալական հարաբերություններն էլ ավելի ուժեղ էին հյուսիս-արեմուտքում, վորտեղ պահպանվել էին մոնֆերրատյան մարկիզների և սավոյան գքսերի խոշոր ֆեոդալական սեփականությունները։ XIII—XIV դարերում այստեղ պահպանվում և ճորտատիրական իրավունքը իր անփոփոխ ձևերով։ Ընդհակառակը, ապրանքա-դրամային հարաբերությունների զարգացման հետևանքով ուժեղանում և գյուղացիական ֆեոդալական շահագործումը։ Այս հողի վրա XIV դարի սկզբին ծագում էր ունենում գյուղացիական ապստամբություն, վորը հայտնի էր Դոլչինոյի ապստամբության անունով։ Ապստամբության ղեկավարությունը պահանջում էր այդպես կոչված տառաքելական կրթարանների կրոնական ազատություն։

Դոլչինոյի ապստամբություն

Դատակարգային կռվի ուժեղացման առնչությամբ քաղաքներում հյուսիսային Իտալիայում լայն չափերով տարածվել էին հերետիկոսական շարժումները։ Պատարիների շարժումը չի հանդարտվում մինչև դար չարունակ։ Լայն չափով տարածվում և վալդենսների շարժումը։ Ազնվամորիների գործունեությունի մեջ գնալով աճում է սոցիալական մոտիվների դերը։ Սա առաջ և գալիս նրանից, վոր ուժեղացել էր գյուղացիության շահագործումը գյուղում և մանր վարպետների ու վարձու բանվորների շահագործումը՝ քաղաքներում։ Հերետիկոսական շարժումների առաջացրած սոցիալական ալիքների պլանները քանի գնում, այնքան ավելի արմատական բնույթ են ընդունում։

Առաքելական կեղծարքների ազդեցում սոցիալական մոմենտները վճռական նշանակություն ստացան։ Այս ազդեցը հիմնադրել էր արհեստավոր Սեգարելլին (1260 թ.) Պարմայի մարզում։ Առաքելական կեղծարքները չունեցին իրենց մասնավոր անփոփականությունը. նրանք իրենց ամբողջ գույքը տալիս էին իրենց համախոհներին, նրանք միմյանց անվանում էին կեղծյալ և քույր, նրանք շատ հետևորդներ ունեցան ԳԵ Իտալիայում և ԳԵ Իտալիայից դուրս։ Հերետիկոսները սկզբում ուշադրություն չեն դարձնում առաքելական կեղծարքների քարոզի վրա։ Բայց հետո, երբ այդ ազդեցը սկսեց գեղի ինքը գրավել ժողովրդի լայն

մասամբ, կենդանին անհանգստացավ։ 1260 թվին Պարմայի բնակիչները բանտարկեց Մոդենայի։ 1266 թվին պապն արգելեց ստաքնկական բոզրաբերների կազմակերպությունները։ Մոդենայի արքեպիսկոպոսը Պարմայից, քայց նա այժմ սկսեց քարոզել իր վարդապետությունն ամբողջ հյուսիսային Իտալիայում և ամեն տեղ նա հետևորդներ էր գտնում չքավորության գաղափարների շուրջը։ Նրան բռնեցին և այրեցին Պարմայում (1300 թվականի մոտերքին)։ Նրան հաջորդ հանգիստացավ Դուլչինո, Ֆրանցիսկական վանքի նախկին ժոնգլերից (послушник) մեկը, որը փախել էր վանքից ստաքնկական բոզրաբերներին հարելու նպատակով։ Նա ուժեղ ապիտացիա էր մղում իր ընկերուհի Մարգարիտայի հետ միասին, որը նախկին վանական կույս էր։ Նա ուսուցանում էր, որ անփափկանություն ու հարստություն ամեն չարիքի հիմքն են։ Դուլչը պետք է ընդհանուր լինի։ Կաթոլիկ եկեղեցին ապականվել է այն օրից, երբ նա սկսեց տիրել հարստություն։ Նա քարոզում էր, որ շուտով գալու է ամենավերջին հազարամյա թագավորությունը, որը միննույն ժամանակ կլինի և սոցիալական արդարության թագավորություն և այն ժամանակ կհաստատվի բոլոր բարիքների ընդհանուր սեփականություն։ Դուլչինան ենթադրում էր, որ արդարության թագավորությունը կհաղթանակի եկեղեցու և հարուստների ներառմամբ բռնանալու և ամբողջ հոգևորականությանը բնաջնջելու միջոցով։ Կորցնելով իր հավատը, քանի հնարավոր կլինի իրագործել իր իդեալները սչխարհիկ իշխանության աջակցությամբ, Դուլչինան իր հույսը դրեց ընչվածների դինված ապստամբության վրա՝ ընդդեմ իրենց հնչոցների։ Դուլչինան լեռներում Պյեմոնտի Ալպերում իր ջոկատի հետ մնաց, որը բազկացած էր ստաքնկական բոզրաբերներից և մասամբ էլ նրանց հարած անտուն մարգկանցից ու վարձու զինվորներից։ Նրան սկսեցին մասնատորեն հարել ֆեոդալական պարահանների տակ ընչված գյուղացիք։ Կազմվեց մեծ զորք, որտեղ չարժմանը հարած գնդերը կազմեցին կանանց հատուկ մի ջոկատ։ Այդ ջոկատը Մարգարիտայի առաջնորդությամբ կռվում էր բացառիկ քաջությամբ։

Ապստամբ գյուղացիների դեմ ուղարկած վերջնակի և նվաճրալի բնակիչոդսանների զորքերը ջարդվեցին։ Մեկումից կալվածների և վանքերի ավերը, որը սարսափ ազդեց ֆեոդալների՝ վորոշ ստախիկական քնության կրող անձնական գիշերների անել գյուղացի-

Ներքին։ Այս հանգամանքը անքատեց Դուլչինոյից նրա ջոկատի վորոշ մասը։ Կլիմենտ V-ը խոչակրաց սրբազանք հայտարարեց ապստամբ գյուղացիների դեմ։ Գյուղացիներին հետ մղելն գնացի լուռներըը, Քաշակիրներըը չրջապատեցին նրանց ամրություններրի ոդակով։ Ապստամբներրին նրանք կատղագան հարձակ մեծ ամվի միջոցով։ Շարժումը ջախջախված էր (1307 թ.), ապստամբների գլխավոր մասը կոտորվել էր, Քաշաքներըը չնչաբկվեցին կառավարչների և մահվան պատժի։ Դուլչինոն և Մարգարիտան գաժան խոշտանգումներից հետո մահապատժի չենթարկվեցին։

Այս ապստամբությունը հանգիստանում և առաջիններից մեկը գյուղացիական պատերազմների այն անբիայում, վորի շարունակությունը կազմում են Ժակերիան—Ֆրանսիայում և Ուատ Տայլերի ապստամբությունը—Անգլիայում։

ԳԼՈՒԽ XXVII

ԻՍՊԱՆԻԱՆ ՅԵՎ ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԻԱՆ XI-XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Ինկոնկիստա Գիրենեյան քերակղզու պետությունների պատմության յուրահատկությունը կայանում է նրանում, որ նրանք ձագնցին յերկիրը արաբներից (կամ մավրերից, ինչպես նրանց անվանում էին իսպանացիք, որովհետև նվաճողների մեծ մասը մոչ քիչ քուռ արաբներ էին, այլ արաբացած հյուսիս-աֆրիկյան բնակիչներ կամ մավրեր) հետ նվաճելու(Ռեկոնկիստա) իսպանների ազգային ազատագրական և քաղաքական կարգի առանձնահատկությունները մարքսը տալիս է. «Իսպանիայի անկախության կյանքը, նրա պրովինցիաների ու կոմունաների անկախությունը, հատուկակության վիճակի բոզմազանությունը պայմանավորվում էին սկզբում յերկրի տնտեսական հատկություններով, իսկ այնուհետև նրանք իրենց պատմական զարգացումը ստացան շնորհիվ այն յուրահատուկ միջոցների, որոնցով տարբեր պրովինցիաներն ազատագրվում էին մավրերի տիրապետությունից...»[1]։

Ինկոնկիստան գալիս էր մասամբ Աստուրիայից, այն միակ տիրույթությունից, որը արաբական նվաճումից հետո պահել էր իր անկախությունը, մասամբ իսպանական մարկից, որը VIII դարի վերջին և IX դարի սկզբին կազմել էր Իսպանիայի հյուսիս-արևելյան մասում։ Ինկոնկիստային նպաստում էր այն անընդհատ պայքարը, որը կորդովյան խալիֆաթի դեմ տանում էին ֆեոդալները ու քաղքենիների միջև։ Արաբական ֆեոդալները քշնամանում էին իրար դեմ։ Իսպանա-վիսոգոթական գյուղացիական և արհեստավորական բնակչությունը—ինչպես քրիստոնեությունը պահպանած, նույնպես և մահմեդականություն ընդունած (մոնեգատոս կամ մոսարաբներ) բնակչությունը—ապստամբում էր արաբական

1) Маркс и Энгельс, Соч, т. X. стр. 721—722.

տերերի դեմ։ Այդպիսի ապստամբություններին կարևորագույն կենտրոնը վիսագոթյան պետության նախկին մայրաքաղաք Տոլեդոն էր։ Այդ ապստամբությունների մեջ հնուց ի սկսե իսպանացիների ազգային գիտակցությունը հորդովյան խալիֆաթը XI դարում փաստորեն բոժանվել էր իրար դեմ քշտամած մի շարք ֆեոդալական իշխանություններին։ XI դարի կեսերին ամբ այդ իշխանությունների քիչն ուրեն հասնում էր քսան և չորսի։

X դարի սոսերքին նախկին Աստուրիական թագավորության փոխարեն, վորը խոշոր չափով ընդարձակել էր իր սահմանները, հանդես եկավ Լեոնի թագավորությունը (923 թ.), վորն այդպես կոչվեց իր Լեոն նոր մայրաքաղաքի անունով։ Նույն X դարում Աստուրիայից առանձնացավ արևմտյան կողմն ընկած Կաստիլիան, վորը 1037 թվին դարձավ թագավորություն։ Այդ չորս պետությունները գանվում էին Պիրենեյան թերակղզու հյուսիս-արևմտյան մասում։ Կաստիլիան և Լեոնը հետագայում ձուլվեցին և կազմեցին մի թագավորություն, վորին և պատկանում էր գլխավոր դերը ռեկոնկիստայում։ Իսպանական մարկի փոխարեն X դարում կազմվեց Կատալոնիայի պետությունը, վորը ձգվում է Պիրենեյան թերակղզու հյուսիս-արևելյան հովտի չորսորությամբ։ Կատալոնիան սկզբում ներկայացնում էր մի շարք առանձին կոմսություններ, վորոնցից ամենաուժեղը Բարսելոնայի կոմսությունն էր։ Իսպանական մարկից առանձնացան նաև Նավարրա և Արագոն թագավորությունները։ Վերջինը հետագայում մեծ չափով ընդարձակվեց մավրերի հաշվին։ XII դարում Կատալոնիան և Արագոնը ձուլվեցին մի՝ Արագոնյան թագավորության մեջ (1137 թ.)։ Վերջապես Տայրը արևմուտքում XI դարի վերջին կազմվեց Փորթուգալիայի կոմսությունը, վորը XII դարում դարձավ թագավորություն։ Այսպիսով XII դարում Պիրենեյան թերակղզում իրարից անկախ չորս պետություններ էին արևմուտքում—Արագոնը Կատալոնիայի հետ միասին, կենտրոնական մասում—Կաստիլիան և Լեոնը, իսկ արևմուտքում—Փորթուգալիան։

Մավրերից հողերը հետ նվաճելու պրոցեսը տեղի չէր ունենում փոփոխական հաջողություններով։ XI դարում տեղի չէր ունենում իսպանացիների բավական արագ առաջխաղացությունը դեպի հարավ։ 1085 թվին նրանք գրավեցին Տոլեդոն, բայց XI դարի վերջին մավր-ալմորավիդների այն նոր արշավանքի

հետևանքով, որ թայլը նր ստիլ Աֆրիկայի հյուսիսից, անցի ունենալով խոպանացիների հետագործ շարժումը։ Միավորը նորից հնա շրջանցին խոպանացիներին գնալի հյուսիս և ժամանակավորապես միավորեցին Իսպանիայի մուսուլմանական իշխանությունները։ Քանատիկոս մուսուլման-արմորավիների իշխանության ժամանակ բազմաթիվ քրիստոնյաներ արտրական տերությունների փախան գնալի հյուսիս։ Ընդումներին յինքհա դյուգացիական մասսաներն իրենց ապստամբություններով հնշտացնում էին խոպանացիների համար նրանց առաջխագացումը գնալի հարավ։ XII դարում նորից սկսվեց մուսուլմաններին գնալի հարավ հնա մղելու պրոցեսը, որը, սակայն, դանդագում էր չնորհիվ խոպանական պետությունների,—առանձնապես Կաստիլիայի և Արագոնի,—փոխագարձ կռիվների։ XII դարում (1146 թվին) վրա հասավ Աֆրիկայից դուրս յեկած նվաճողների — արմոհադների նոր ալիքը։ XII դարի վերջին արմոհադները նորից հնա շրջանցին խոպանացիներին գնալի հյուսիս։ Բայց XIII դարի սկզբին բնկում առաջացավ։ 1212 թվին խոպանական քագավորությունների միացյալ ուժերը, որոնց միացան Ճնվրոպայի մյուս յերկրների խաչակիրները, ամրերին ստակալի հարվածահասցրին (Լաս Նավաս գե Տոլոսայի մոտ), որից նրանք այլևս չկարողացան վոտքի կանգնել։ Այժմ սկսվեց խոպանացիների արագ առաջխագացումը գնալի հարավ։

1236 թվին կաստիլյան քագավորները վերցրին Կորդովայի խալիֆաթի կենտրոնը—Կորդովան։ 1241 թվին նվաճվեց Մուրսիան—քնրակղզու հարավ-արնվմտյանում։ 1248 թվին վերցրին Սնվիլիան։ 1262 թվին Կաստիլիայի նվաճման ալիքը հասել էր մինչև քնրակղզու հարավային ծովափը և վերցրած էր Կադիքսը։ Մյուս կողմից Արագոնը գնում XIII դարի յերեսնական քվականներին նվաճել էր Բալեարյան կղզիները։ Միաժամանակ նույն այդ ժամանակներում Արագոնին միացվել էր Վալենսիան։ Արագոնի ձնռքին մնացել էին միայն աննշան տերություններ Իսպանիայի հարավում, այն է՝ Գրանադական իշխանությունն իր Գրանադա կենտրոնով։ Դա իսպանիայի ամենահարուստ և գյուղատնտեսական բարձր կուլտուրա ունեցող մասն էր, որը վարում էր ընդարձակ առևտուր։ Այստեղ գարգացած էր թնտանեսի մի կնտրոբնուիյունը, ձիքնիս մշակույթը, գործածվում էր արնևատյան վոսոգումը։ Գրանադյան իշխանության այս ինքնուսնքյան չափազանց փոքր տերիտորիայում տրտնները կարողացան միայ յուր յերկար ժամանակ—մինչև 1492 թիվը։

Ինկոնկիստան կայանում էր վոչ մեկայն նվաճման մեջ, այլև նրանում, վոր ամրապնդվում էին նվաճված տերիտորիաները, բնակեցվում էին պատերազմների հետեվանքով ամայացած մարզերը և պաշտպանվում էին նրանց սահմանները մշտական հարձակումներից։ Սահմանների վրա հաճախ չէին դադարում մանր կռիվները։ Ինկոնկիստայում գլխավոր դերը կատարում էին սահմանամերձ մարզերը գաղթող գյուղացիությունը, ամրացրած քաղաքների բնակչությունը, մանր ասպետությունը, վորը չէր բաժանվում զինքից և միշտ էլ պատրաստ էր հետ մղել քշնամու հարձակումները։ Բայց ինկոնկիստայից ամենամեծ ոգուտը քաղեցին խոշոր ֆեոդալական հողատերերն ու կնկեզները, վորոնք նվաճված հողերում իրենց համար անդին տիրություններ ստեղծեցին։ Առանձնապես մեծ էին հոգևոր-ասպետական որդենների հողատիրությունները։ Ջնոսկով որդեն առաքյալների և հյուրընկալների հին որդենների մասին, Իսպանիայում ծագեցին մի շարք հոգևոր-ասպետական նոր որդեններ, ինչպես Սանտա-Յագո (սուրբ Հակոբը), Ալկանտարան և Կալատրավան։ Ինկոնկիստայի ընթացքում նրանք դարձան խոշորագույն հողատերեր։ Խոշոր տիրություններ ստացավ նաև կնկեզները, վորն Իսպանիայում խաղում էր ավելի մեծ դեր, քան Ֆեվրոպայի մյուս երկրներում։ Թեպետ արաբների դեմ մղած կռվի մեջ կրոնական մոմենտը վճռական դեր չէր խաղում, բայց նվաճված մարզերում խոպանական ժողովուրդը խաղաց ապրում էր մաուրների հետ, բայց կնկեզները ձգտում էր տանհավատներին դեմ ուղղված կռվից ստեղծել մի տեսակ քսիլոգրիական դրոշ և ամեն կերպ աշխատում էր բորբոքել կրոնական ֆանատիզմը։

Դադաղվորվող խոպանական ազգության անկախության համար մղած հերոսական պայքարի հուշարձան և Սիդի մասին պոեմը։ Սիդն այդ պոեմի մեջ հանդիսանում է ազգաս մի ազնվական, վոր հայրական պատերազմներ և մղում մավրերի դեմ և քաջության ու ժնեհավատության հրաշքներ և ցուցադրում։ Պոեմում Սիդի քշնամիները են հանդիսանում անվանի ազնվատոհմիկները, վորոնք նախանձում են նրա փառքին։ Սիդը (Ռոդրիգոս Դիաս դե Վիվարը) պատմական անձնավորություն է։ Նա ապրել է XI դարում։ Պոեմը, վորն իր վերջնական ձևավորումը ստացավ XII դարի սկզբին, բազմալեգենդացրեց նրան, տալով նրան ազգային հերոսի գծեր։

XIII դարի կեսերին մոտ Պիրենեյան թերակղզում գոյություն ունեցին չորս գլխավոր քաղաքակրթություններ—Արաբանը, Կաստիլյան և Փորթուգալիան։

Արաբական քաղաքակրթությունը բաղկացած էր չորս հիմնական մասերից—բուն Արաբոնից, վորը հարվում էր քաղաքակրթության արեվմտյան ցամաքային մասը, և Կաստելոնիայից ու Վալենսիայից, վորոնք քաղաքակրթության ծովափնյա մասերն էին։ Այդ չորս մասերն էլ դեռևս չափով տարբերվում էին միմյանցից իրենց ազգությական կազմով։ Բուն Արաբոնը իսպանիայի ամենաարևմտյան ամենահետամնաց մասերից մեկն էր, իսկ Կաստելոնիան—ամենաառաջադեմ մասերից մեկը, քանի քաղաքական պետությունը պատկանում էր Արաբոնին։ Արաբոնը սիրելի ֆեոդալական մարդ էր, վորտեղ գյուղացիությունը ֆեոդալներից լիովին կախման մեջ էր։ Ֆեոդալները իրավունք ունեին սպանելու և խնդագործելու գյուղացիներին։ Նրանց կամայականության հանդեպ գյուղացիները զրկված էին գոնե որենսդրական վորևե պաշտպանությունից։ Արաբոնում և Կաստելոնիայում գյուղացիք, բացի սովորական ճորտական պարտականություններից, պետք է կրեին նաև մի շարք ուրիշ պարտավորություններ, որինակ կոչված evasio usuae (mulos usos)։ Այնտեղ գրավում էր անդամակ մեռած գյուղացու ամբողջ գույքը, իսկ չէր նրանից վոչ մեռնում էին կրկնականը, գրավում էր նրա ժառանգության մեծ մասը։ Հատուկ տուգանքներ էին գանձում գյուղացիներից ամուսնական հավատարմության խախտելու համար, անչարժ սեփականություններում ծագող հրդեհների գնդպում և այլն։ Այս սովորույթներից քիչն են պատկանում նաև առաջին գիշերի իրավունքը, ծեծարկելին բանալիքարտ բնակչը մի շարք այլ պարտականներ։ Ֆեոդալները ոչնչի էին ընկնում իրենց մեծ ինքնուրույնությունից և անպատիժ ոտնձգություն էին անում պետության քաղաքական կարգի վրա։ Նրանք մի քանի հետ պատերազմներ էին հրդեհում, նրանք կարող էին պատերազմ հայտարարել քաղաքներին։ Նրանք ընդունում և գոնեկենց էին անում քաղաքներին։ Այսպես մենք տեսնում ենք ֆեոդալների կատարյալ սեփականություն, ըստ վորում նրանք բաժանվում էին իրենք կարգի՝ խոշոր (ռիկոս օմբրես), միջին (կաբալյերոս) և մանր (հիդալգո) ֆեոդալների։ Ֆեոդալները ազատ էին ամեն տեսակ հարկերից։ Մասին ապրանքատարությունը կատարելապես կախման

ձեզ եր բարձր ազնվականությունից։ Բայց Աբազոնում քաղաքները անհամեմատ քիչ էին և վոչ մի քաղաքական ազդեցություն չունեին։

Կատալոնիան կազմած եր մի քիչ ավելի մանվարի նման։ Կատալոնիայի ծովափնյա և մանվարով գրավված քաղաքների քիվում առաջին անգը պատկանում եր Բարսելոնին։ Կատալոնիայի և Վալենսիայի ծովամերձ քաղաքները մանավանդ էին մշակված, մասնավորապես Իտալիայի և հարավային Ֆրանսիայի նավահանգստների հետ։ Կատալոնիան, իսկ նրա չնորհիվ և Աբազոնը, ավելի և ավելի ծովային պետություն էին դառնում։ Կատալոնիայի քաղաքները վոչ միայն մանվարական կենտրոններ էին. այնտեղ գործություն ուներ և ծաղկող արդյունաբերություն։ Այնտեղ գործում եր մետաքսագործական և կաշվի արտադրությունը և պատրաստում էին ծովային գործի ամեն տեսակի պիտույքներ։ Կատալոնյան քաղաքներում մշակված ծովային իրավունքը գործում Միջերկրական ծովի նավահանգստների մեծ մասի իրավունքը։ Կատալոնիայում քաղաքներն ոգտվում էին ավելի մեծ ազդեցությամբ, քան Աբազոնում։

Դյուցազների գրությունը Կատալոնիայում, ինչպես վոչ ավելի, պակաս էլ ծանր չեր, քան Աբազոնի դյուցազների գրությունը։ Առևտրի և ազգանքա-գրամային հարաբերությունների արագ զարգացումը միայն ուժեղացնում եր դյուցազների շահագործումը։ Կատալոնիայում գործադրվում եր նաև ստրկական աշխատանք։ Կատալոնիայի քաղաքները ստրուկների առևտուր էին անում։ Ստրկական աշխատանքի գործադրությունը հլ ավելի վատթարացնում եր դյուցազների գրությունը։

Աբազոնը միացրեց իրեն մի շարք կարևոր առևտրական կետեր Միջերկրական ծովում։ XIII դարում Աբազոնյան քաղաքականության կազմի մեջ մտցվել էին Բալեարյան կղզիները։ Մենք արդեն ասիք ունեցանք խոսելու արագոնյան տան կոչվից Միքելիսան ձեռք բերելու մասին (տես գլ. XXVI)։ Միքելիսայից հետո (1324 թվին) Աբազոնին միացվեց Մարգինիան։ 1442 թվին միացվեց հարավային Իտալիան, այն է Նեապոլիտանական քաղաքականությունը։ XIV դարում կատալոնյան և արագոնյան բախտախնդիրները վաբնվում էին բյուզանդական կայսրների ծառայության և նույնիսկ հին Հելլադին իրենց իշխանությունը Թեբեում և Աթենքում, վորտեղ պահպանվեին իրենց գործությունը մինչև XIV դարի վերջը (տես գլ. XXXI)։ XV դարի կեսերին Աբազոնը

գոքամոլ խոշորագույն ծովային պետություններ։ Քանի՝ Արագոնյան թագավորության հզորության ամբ մեծ վորոշող դերը կատարեցին կատալոնիայի առևտրական և ծովային ջանքերը, բայց այդ նվաճումների հիմնականում մասնակցին ամենից ավելի ազատ ասպետների ոգին, վորոնք խոշոր ֆեոդալական սիրուհիներ գրավեցին Միջերկրյան և հարավային Իտալիայում, վորտեղ նրանք սկսեցին շահագործել տեղական գյուղացիությունը, ինչպես նա շահագործվում էր Արագոնում։ Հարավային Իտալիայում և Միջերկրյան Արագոնի կատարած նվաճումների գուգընթաց ամրանում էր ֆեոդալական ընդունը։

Կաստիլիա Յուրահատուկ քնուկ էր կրում Իսպանիայի կենտրոնական մասը կազմող Կաստիլիան, վորը գրավում էր ամբողջ Կենտրոնը. յերկար հինգերորդը և անկոնկիստայի մեծ կատարեց գլխավոր դերը։

Կաստիլիայում, ինչպես և Պիրենեյան Կենտրոնը մյուս պետություններում, ահագին դեր և խոշոր նվաճման պրոցեսում առնվում էին յենթադրում և հոգևոր ասպետական որդիների հզոր և անկախ խոշոր հոգատիրություններ, ինչպես նաև այն խոշոր աշխարհական ֆեոդալների հոգատիրությունը, վորոնք այսուհետ բնավ կոչվում էին ricos hombres։ Սրա հետ միասին այսուհետ մենք տեսնում ենք և մեծ ազնվականական հոգատիրության գոյքի զորացում։ Առանձնապես բազմաթիվ էին այսուհետ հիպոյոտ ասպետները, վորոնք զորեղության ժամանակ ունեին անկոնկիստայի պրոցեսում։ Սրանք այն տիպի մեծ ասպետներ էին, վորին հետապայում պատկանում էր Դոն-Կիխոտը։ Նրանք աշքի էին ընկնում իրենց անսահման ազգասիրությամբ և խոշոր աշխատանքի հանդեպ ստեղծած արհամարհանքով։ Նրանց մեծ մասը չափազանց չքավոր էր և մեծ յերեսը անցնում էր միայն կիրակի օրերը։ Ընդհանուր գյուղացիության կողքին Կաստիլիայում կային նաև շատ ազատ գյուղացիներ։ Գյուղացիների ազատությունները Հոլտանդյան շահագործման դեմ սկսվեցին արդեն XI դարում, շատ վորում գյուղացիներին հաճախ հալոգվում էր ստիպել անկյորների քնքնվածներու իրենց գրուքյանը։ Նրանց իրավունքները գրանցվում էին այսպես կոչված «ֆուեռոս»-ներում։ Անկոնկիստայի պրոցեսը նպաստում էր ազատ գյուղացիության ամրապնդմանը։ Կաստիլիայի ընդարձակ և ամայացած հողերը քնակեցնելու և պաշտպանելու համար գնալ

աչխատել նրանց գրավում վերաբնակիչներին։ Այդ վերաբնակիչներն էլ կոպտորեն ոտքատ գյուղացիությունը բռնազավթողը չէրոբ։

Գյուղացիական համայնքներին— երեխաբիանների— արտաժպրում էին ամեն տեսակ տրտունջներ, ժամանակ առ ժամ անձնական ազատության իրավունք—նրանց ազատում էին վորոշ վճարումներից և պարտականություններից։ Բայց և այնպես գյուղացիների ազատությունը հարաբերական էր։ Ուշադրությունը գյուղացիական մի համայնք ուներ իր անկյորը։ Բնակարիանները բռնազավթում էին յերկու կարգի։ Նրանցից վոմանք իրավունք ունեին ընտրելու իրենց համար անկյոր և, գնդապետ, փոխարքինելու։ Նրան մնկ ուրիշով, բայց նրանք անպայման պետք և ունենային իրենց անկյորը, վորի տպին գյուղացիք կրում էին վորոշ պարտականներ։ Համայնքների ժյուս կատեգորիան զրկված էր անկյորին փոխելու իրավունքից։ Անձնապես ազատ գյուղացիների այս միքիաչերների առանձնությունը չեր կարող խոչոր ազդեցություն չունենալ և հարաբերի գրության վրա։ Ազատ համայնք (կամ քաղաք) փոխկոչ հարաբերը գտանում էին ազատ։

Գաստելյա—նշանակում է քաղաքների կամ ամրոցների յերկեր (լատիներեն castellum)։ Զուր չեր, վոր Գաստելյան ստացավ իր այդ անունը։ Այստեղ գտյություն ունեին յուրահատուկ կառուցվածքի բազմաթիվ քաղաքներ, նրանք ծագել էին անկանխատես պրոցեսում։ Այդ քաղաքները սկզբում ամրոցներ էին, վորոնք կոչված էին պաշտպանելու յերկիրը, նրանք նաև այն հենման կետերն էին, վորոնք անհրաժեշտ էին գնդի հարավ հետագա առաջխաղացումների համար։ Այդ քաղաքների բնակչությունը պարտավոր էր առաջին հերթին կատարել զինվորական ծառայություն, վորի համար նա կազմում է զինվորական հատուկ և հնձյալ ջոկատներ, բայ վորում զինվոր դեր պատկանում էր ասպետական հնձելաշորին։ Նրանց հաճախ վիճակվում էր ռազմական գործողություններ վարել հուսյոր ժեսյն անփախան ուժերի վրա գրած։ Այդ նրանց մեծ ինքնուրույնություն էր տալիս։ Ամեն մի քաղաք ուներ իր իրավունքները, սովորույթները և արտոնությունները—[aeror։ Քաղաքներն ամենայն յեռանդով պաշտպանում էին իրենց արտոնությունները, վորոնց լիկվիդացիայի յենթարկելու ամեն մի փորձը հանդիպում էր նրանց կողմից յեռանդագին դիմադրության։ Քաղաքները միմյանց մեջն կազմում էին միություններ, այսպես կոչված «հնձեմանգաներ», վոր նպատակում է այն-

պիսի յեզրաչրջումներ, որոնք նպաստակ ունեին համատեղ կերպով վաթել պատերազմական գործողություններըը, ինչպես նաև պաշտպանել իրենց իրավունքները ու շահերը։ Իրենց իրավունքների համար մղած կռիվներում քաղաքները հաճախ հանդես էին գալիս գյուղացիական համայնքների հետ դաշնակցած։ Ուշ-միջնադարյան քնության ամբ քաղաքները ավելի կապված էին գյուղատնտեսական գործունեության հետ, քանդ նրանցում զարգանում էին նախկին ատելիեները ու արդյունաբերություններ, առաջ էին գալիս համքարային կազմակերպություններ։ Արտերներից հետ հեռացած քաղաքներում առևտուրն ու արդյունաբերությունը մնում էին առավելապես արտ և հրետ ընակչության ձեռքին, որը մնում էր իր տեղը և հարաբերական չափ չէր փոխվում։ Բրեխտանդությունը, մուտքամանակությունը և հրետությունը չէրկար ժամանակ խաղաղ ապրում էին միմյանց հետ կողք-կողքի։ Ներքին ինչնուրույն չնչքը ծառայում էր և՛ իրրև չհենարան և՛ իրրև ոգնիչ։

Կառավարչական և փորձագիտական համեմատություններ, որոնք ընկած էին ծավալին, հասարակական գործերին չէրկիր և՛ հանրահռչակ չէրկրի բոլոր առանձնահատկություններով։ Այստեղ ևնք առնում ևնք արտաքին առևտրի համեմատարար քույլ զարգացում, բացառություններ և կազմում միայն հարավային ծովափնյա հողաշերտը։ Նույնիսկ քաղաքները հանդիսանում էին գլխավորապես գյուղատնտեսական միավորներ։ Սրա հետ միասին գյուղատնտեսությունն էլ հասարակության կրում էր յուրահատուկ մի բնույթ։ Հասարակության ընդարձակ, բայց վատ վաստգվող և քարքարոտ սարահարթերը չատ քիչ են հարմար հողագործության համար, բայց նրանք միանգամայն հարմար են վոչխարաբուծության համար։ Ազգաբնակչության մեծամասին հարաբերությունների զարգացումը հասարակության կապված և վոչխարաբուծության հետ։ Ընդարձակ տերիտորիաներին սերտ քույր հողատարածը, առանձնապես հոգիվոր-ասպետական օրգանները, պահում էին վոչխարի ահագին հոտեր, որոնց նրանք քշում էին հասարակության ամբողջ սարահարթի մի ծայրատարածից մյուսը։ Արդեն XIII դարի վերջին սրտատարածների զարգացը կարգավորելու համար կազմվեց հասարակական վոչխարաբուծության մեծությունը, այսպես կոչված ըմհատանը։ Այս կազմակերպությունը քաղաքներից ստացավ մի շարք արտոնություններ.

նա ուներ իր գանձարանը, սեփական վարչությունը և դատարանը։

Իսպանական թուրքը իր ապառնան համար լավ չուներ իր գոնում Իսպահյում, մանավանդ Ֆրանկիայում, որտեղ նա բոլորին գործադրում էր սեքսուել արդյունաբերության մեջ, մանավանդ այն բանից հետո, երբ Իսպահյում սկսեցին բազմացնել Անգլիայից ստացված ալիվացնդ վոչխարներ։

Փարթուգալիա Ֆրենեյան Թերակղզու յերբորդ քաղաքությունը Փորթուգալիան էր։

XII դարի կեսերին փորթուգալական քաղաքներն ապահովեցին հասարակական ինքնուրույնությունից և ճանաչեցին իրենց ֆեոդալական կախումը պապական գահից։ Այս հանգամանքն էլ կանխորոշեց յեկեղեցու բացառիկ նշանակությունը Փորթուգալիայի քաղաքական կյանքում։ Փորթուգալիայում տնագին դեր էին կատարում հոգեվոր-ասպետական սրդիները (հովհաննեականները, տաճարականները, Սանտ-Յագոն, Կալատրավան), վորոնք և պատկանում էր հողի գլխի մասը։ Այստեղ յեկա, բնչպես և Կաստելիայում, մավրերից հետ նվաճված հողերի գոգությացման գործին մասնակցում էր ազատ գյուղացիությունը։ Այդ պատճառով էլ ֆեոդալների, յեկեղեցու և հոգեվոր-ասպետական սրդիների խոշոր հողային սեփականությունների կողքին, վորոնք բնակեցված էին ճոռ գյուղացիներով, գոյություն ունեին նաչեվ վոչ պակաս քվով ազատ գյուղացիական համայնքներ, տոհմենապես յերկրի հարավային մասերում։ Որոշ դուքսերից այստեղ, բնչպես և Կաստելիայում, լայն զորպատում ստացան ծովափնյա քաղաքները։ Լիսաբոնը (վորը խլել էին մուսուլմաններից դեռ 1147 թվին) գարձավ Ատլանտյան կտրիվորտուն առևտրական կենտրոնը։ Լիսաբոնն ընկած է Մինդերկրական ծովից Ատլանտյան օվկիանոսը տանող ճանապարհի վրա։ Նա առևտուր էր անում մերձերկրածովային յերկրների, Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Նիդերլանդների հետ։

Քաղաքական ինքնուրույնությունը նեյան Թերակղզում կազմված քաղաքների կառավարությունը

Ամեն մեկ մեծ ուշադրություն դարձնում էին Փորթուգալիայի քաղաքների կարգերին։ Քաղաքները ունեին ինքնակառավարություն, վորը նրանց շատ ընդհանուր կողմեր ունեն մերժանց հետ։ Նրանք բոլորն էլ ունեին քաղաքական իշխանություն, վորը, սակայն, խիստ սահմանափակված էր գաստակի ներկայացուցիչներով, ազատ կոչված կորտեսներով։ Կորտեսների ազգակը

մենք տեսնում ենք ազնվականության և հոգևորականության ժողովներում, որոնք կիսվի քաղաքներից գումարում էին դեռ X դարում։ Արդեն XII դարում այդ ժողովներին հրավիրվում էին նաև քաղաքների ներկայացուցիչները. այդ ժամանակներն էլ այդ ժողովները սկսում են անվանվել կորտեսներ։ XII դարում էլ թագավորի և քաղաքների ներկայացուցչությունը նաև Արագոնում, մի փոքր ավելի ուշ—Կաստիլիայում, իսկ XIII դարից սկսած—Փորթուգալիայում կորտեսները, իրրև գաստիկն ներկայացուցչություն, հիմնականում են ֆրանսիական գլխավոր չատաները։ Բայց պետք է նկատել, որ կորտեսներն իսպանական քաղաքություններում կատարում էին անհամեմատ ավելի խոշոր գեր, նրանց քաղաքական ազդեցությունն անհամեմատ ավելի մեծ էր, քան գլխավոր չատաների ազդեցությունը Ֆրանսիայում։ Նրանք հանդիսանում էին ազնվականության, հոգևորականության և քաղաքների ներկայացուցչության մարմին, բնև նրանց կազմը տարբեր էր լինում Պիրենեյան թերակղզու տարբեր երկրներում։ Արագոնում, օրինակ, մենք տեսնում ենք վոչ քիչ երկրներ, այդ նրանց պատկանում էր ազնվականության բաժանվում էր երկու մասի։ Առաջին դասը հանդիսանում էր հոգևորականությունը, խոշոր ֆեոդալները կազմում էին երկրորդ պատկանում էր մինչև ազնվականությունը և երրորդը—քաղաքները, ըստ վորում կորտեսներին մասնակցելու իրավունքը վերապահված էր միայն խոշոր քաղաքներին։ Արագոնի բարձր ազնվականության շահերը ներկայացնում էին վոչ միայն կորտեսները, այլև հատուկ «Արագոնի պետության գատաստանը» (խուստիսիա մայոր), վորի պատասխանատուները պաշտպանել ազնվականության արտոնությունները և վորին ազնվականությունը կարող էր բողոքներ ներկայացնել վոչ միայն թագավորի գործակալներին, այլև հենց իր՝ թագավորի դեմ։ Կաստիլիայում և Վալենսիայում կային առանձին կորտեսներ, վորոնք բազկացած էին երեք դասերից։

Կաստիլիայում ազնվականությունը միավորված էր մի պատառում, բայց չորրորդ պատառում քաղաքների ներկայացուցիչների հետ միասին նստած էին նաև մի շարք պետական գործերի հանձնակատարներ։ Երրորդ պատառը, վոր բազկացած էր, գլխավորապես քաղաքացիներից, Կաստիլիայում չափազանց մեծ նշանակություն չուներ, չնորհիվ քաղաքների ուժի և կազմակերպվածության։ Դասերի ներկայացուցիչները ժողովներին գալիս էին իրենց պետված չոգատաներով։

Կորտեսները իրենց իրավունքները ունէին քաղաքի ներկայացուցիչներին լսել նրանց, քննարկել նրանց առաջարկները և ուժով լսել։ Այդ և պատճառը, որ քաղաքային իշխանությունն Իսպանիայում ստիպված էր անհամեմատ ավելի մեծ չափով, քան մնացած Եվրոպայում, հաշվի առնել դասերի ներկայացուցչությունը, որը վերջիվերջո և որոշում էր քաղաքական ուժերի հարաբերակցությունը։

Մարքսն այսպես է որոշում քաղաքային իշխանության առանձնահատկության պատճառները Իսպանիայում XIII-XIV դարերում. «Իսպանական քաղաքների ձևավորման մեջ բացառիկ նպաստավոր պայմաններ կային քաղաքային իշխանությունը առանձնահատկելու համար։ Մի կողմից տերիտորիայի առանձին հոգևորականը արտոնների գեմ մղած յերկարատև պատերազմների ընթացքում հետ էին նվաճվել և վերաձվել առանձին քաղաքներին։ Այս պատերազմների մեջ խոշոր ժողովրդական ուժերն ու սովորույթները, Այն ասպետական նվաճումը, որ կատարում էր գլխավորապես ազնվականությունը, չափազանց ջլատեցրել էր վերջինիս դերը և չէր նշանակում նվազեցրել նրա քաղաքների իշխանությունը։ Մյուս կողմից յերկրի ներսում խոշոր նշանակություն ձեռք բերելին բնակչի վայրերն ու քաղաքները, որովհետև բնակիչները ստիպված էին մեծ քանակությամբ հաստատել ամրացած վայրերում և անվտանգություն փորձել ժամբերի անընդհատ ներխուժումներից. դրա հետ մեծաժամանակ Իսպանիայի քրիստոնյա ժողովրդի և Գրանադայի ու Իսպանիայի հետ պահպանվող ընդհատակ առևտրական հարաբերությունները ծովափի վրա ստեղծեցին առանձնապես առևտրական մեծքաղաքներ։ Արդեն XIV դարում քաղաքները կորտեսների ժամերից ավելի ուժեղ ժամ էին, կորտեսներ, որոնց կազմի մեջ նրանց ներկայացուցիչները մշտական էին հավերժական և ազնվականության ներկայացուցիչների հետ միասին։ Կարելի հանգամանք է նաև, որ համարյա ամբողջ տարի տևող հաստ կազի պրոցեսում տարբեր տերիտորիաներից ապատագրվելու դանդաղ ընթացքը բերեց այն հետևանքին, որ քերականդին իր լիակատար ազատագրումից հետո ստացավ այն ժամանակի Եվրոպայից մի անգամ մասնավոր բնույթ. յեվրոպական վերածնության

գործչքանում Իսպանիայի հյուսիսն իր կենցաղով գոթական և վանդալական, իսկ հարավը—արաբական տեսք[1]։

Դասակարգային պայքարի սուր ձևերը

Ազգանքա-գրաժանական հարաբերությունների զարգացումը Իսպանիայում, ինչպես և մնացած Եվրոպայում, իր հետևից բերեց հողատական դյուգացիության ուժեղացած շահագործում։ Ազատ գյուղացիությունը նա սկսեց ավելի մեծ չափով զրկել իր վրա անկյունների իշխանությունը։ Աստիճանաբար վոչնչացրեցին գաղտացումը կապված նր գյուղացիներին հողերից գուրս մղելու և գյուղացիական հողերը սրտատանգների վերածելու հետ։ Այս բոլորը սրում էր գասակարգային կռիվը գյուղում, այլևս չենք խոսում ֆեոդալների և քաղաքների միջև անգի ունեցող բախումների մասին։

Դասակարգային կռվի սրումը բարդանում էր ֆեոդալների խմբավորումների փոխադարձ կռվով։ XIV գարի վերջից Իսպանիայում մենք անընդհատ ենք ավելի բարդ քաղաքական խառնություն, քան այդ ժամանակի Անգլիայում և Ֆրանսիայում։ Ֆեոդալների առանձին խմբերը կռվում էին իշխանության և արքունիքի վրա ազդեցություն ձեռք բերելու համար։ Ազնվականությունն ամբողջովին տարբեռակումներ էր գործում գյուղերի և քաղաքների վրա։ Միևնույն ժամանակ Իսպանիայում, առանձնապես Կաստիլիայում, սկսվում են մի շարք գյուղացիական ապստամբություններ։

Կաստիլյան հորդերի միջնով շարժումը ծագել էր արդեն XV գարի սկզբին։ Նրանք պահանջում էին հորատաիրական իրավունքի և այսպես կոչված ողոտ սովորույթների վերացում։ 1462 թվին շարժումն առանձին ուժով բռնկեց Կաստիլիայի հյուսիսում։ Ապստամբ հորդերին հարեցին նաև ազատ գյուղացիք, առանձնապես սակավահող և հողազուրկ գյուղացիք, վորոնք պահանջում էին հողի հավասար վերաբաժանում։ Գյուղացիական ապստամբությանն ընդունեց կազմակերպված բնույթ։ Ապստամբները բաժանվել էին ըստ զինվորական ջոկատների, ժողովարարություն էին կատարում պատերազմական կարիքների համար։ Ապստամբ գյուղացիների գլուխ անցավ մանր հիդալգո Վիլլանուևան։ Գյուղացիք պոչարում էին քաղաքները, սրբություններն ու վանքերը։

Ապստամբությունն ոգեշորվեց արագոնյան քաղաքոր

1) Маркс и Энгельс Соч. т. X стр. 719

Յուան II-ը, վորը քշնամական հարաբերությունի մեջ էր կատոլիկության ավելականության և քաղաքների հետ։ Վերնատյատի և գյուղացիական զորքերի ոգնությամբ Յուան II-ը հաստատեց իր իշխանությունը կատալոնիայի վրա։ Վերնատյատը ստացավ հողային հարուստ սիրություններ և վիկոնտի տիտղոս, իսկ գյուղացիների պարհակները մի փոքր մեղմացան. սանձը չինվեցավ և ֆեոդալների պահանջմամբ կորտեսները չուտով վերացրին և այս չնչին զիջումները։

Գյուղացիական ապստամբությունները տեղի էին ունենում նաչով Բալեարյան կղզիներում (սկզբից XIV դարի վերջին, բայց առանձնապես 1452 թվին, կատալոնյան ապստամբության ազդեցության տակ), ինչպես նաև Կատալիայում։

1484 թվին Կատալոնիայում բռնկվում է նոր գյուղացիական ապստամբություն գյուղացի Պեդրո Յուան Մալլոյի գլխավորությամբ։ Կառավարական զորքերի գործողությունները ապրստամբների դեմ անհաջող էին, վորովհետև գինվորները անհանգստությամբ էին գուրս գալիս գյուղացիների դեմ։ Մալլոյի գերությունն ու մահապատիժը չկանգնեցրին շարժումը։ 1486 թվին կառավարությունը ստիպված չեղավ հաշտություն կնքել ապրստամբների հետ և վերացնել հողատիրական իրավունքը Կատալոնիայում։ Ճորտատիրության այս վերացումը քիչ չափազանց քիչ էր, բայց և այնպես մենք տեսնում ենք ֆեոդալական Եվրոպայի պատմության մեջ հաղիվ գյուղացիական ապստամբության չափազանց հազվագյուտ մի գեպք։

Ավատ սովորությունները վերանում էին, բայց հետ գրեթե կտրուկ (մեկ շատ քչերը նրանցից վերանում էին առանց հետ գնալու)։ Գյուղացիք գործում անձնապես ազատ և կարող էին քաղել հողը և հեռանալ, բայց նրանց հոգսաժանրը առաջվա նման մնում էին իրենց անկյորի անփոփոխությունն, վորի համար վճարվում էր նրանք ֆեոդալական ռենտաս։ Միանգամայն անբավարար քաղել էին չնչին ոգուտն գանձվող տուրքերը։ Ապստամբության հնդինակները մասամբ մահապատժի չենթարկվեցին, մասամբ էլ պատժվեցին գումարի տուգանքով։

Ճորտային իրավունքի վերացումով առաջ չնկավ գյուղացիության շերտավորում և նրա մի մասի հողազրկություն՝ առանձնապես խոշոր վոչխարաբուծության զարգացման կապակցությամբ, վորը հենվում էր բրդի վաճառքի վրա։

Դասակարգային կռվի մրում, պահանջվով դասակարգա-

յին իշխանությունն ավելի ուժեղ մի մարմին, հանդուրժում էր քաղաքական իշխանության ամբողջությունը, ինչպես այդ անդի էր անենում յնվրոպական պետությունների մեծ մասի մեջ։

Քաղաքական իշխանության ուժեղացման պատճառների մեջ կարևորագույն մասնակցությունը մեկը Աբգարի և Կատարինայի մերձավորության էր։ 1479 թվին Աբգարն ու Կատարինան միասին ուղևորվեցին ամուսնական գույգի, այն է՝ սրպազնյան Թևորդենանդ թագավորի և կատարյան Իպարհյալ քաղաքում իշխանության նպատակ։ Այդ միավորման հետևանքով Իսպանիան գարձավ ճնշողական ամենաուժեղ պետությունների մեկը։ Նրա կազմի մեջ էին մանում Պիրենեյան թերակղզու մեծ մասը, Բալեարյան կղզիները, Սարդինիան, Սիցիլիան և հարավային Իտալիան։ Հենվելով յնկեղեցու, քաղաքների և մանր ազնվականության հետ ունեցած գաշինքի վրա, իր տրամադրության տակ ունենալով ծովային առևտրից ստացվող խոշոր յնկամուտները, քաղաքական իշխանությունը վճռական հարվածում սկսեց խոշոր ֆեոդալների գեմ և գրեթե նրանց նախկին քաղաքական ինքնուրույնության մի նշանավոր մասից։ Ճնշվածները գրկվեցին գրամատուցության իրավունքից, մասնավոր պատերազմներ վարելու իրավունքից։ Նրանց հսկերից շատերը բոնագրավվեցին։ Գանդում էին նրանց ամրոցները, որոնք կազմում էին նրանց քաղաքական ինքնուրույնության հենարանը։ Քաղավորն իր տիրույթներին մերցրեց նախկին հոգևոր ասպետական որդիների հսկերը։

Ճնշվածների հարուցությունը խորտակելու գործում քաղաքական իշխանությունը մշտական ոգնություն էին ցույց տալիս քաղաքները։ 1480 թվին Կատարինայի քաղաքները մերժեցին հետ կանչել ընդհանուր մի գաշինք, այսպես կոչված տուրք հերմանդատան, որը կոխվ էր մղում ֆեոդալների գեմ։ Մուրք հերմանդատան իրեն նպատակ էր գրել գագաթնել ֆեոդալական պատերազմները, ազատվել անց ու գարձը լոյոր հանապարհների վրա և կռվել ներքին խաղաղության ամեն կարգի խախտումների գեմ։ Հատուկ հսկական խաղաղությունը խախտողների վերաբերմամբ նա խիստ գատավճիռներ էր կայացնում և ի կատար էր ածում դրանք։ Իսպանիայում ներքին կարգը պահպանելու համար նա կազմակերպեց մի քանի հազար մարդուց բազկացած միլիցիա, մարդիկ, որոնք միշտ պատրաստ էին ի կատար ածել հերմանդատայի վորոշումները և կռվել ֆեոդալական կամայակա-

Նաւքյան ամեն տեսակ արտահայտութիւններէ գեմ, Թայց, ոգտագործելով քաղաքներէ դինվորական ուժերը ֆեոդալներէն ամենահարթիւս համար, քաղաքային իշխանութիւնն ամենաուժի կերպով և ասպիճանարար խուզում էր վերջ իրենց՝ քաղաքներէ ինքնուրոյնութիւնը։

Քաղաքային իշխանութիւնն ահագին ոգնութիւն էր ցուցց տալիս յեկեղեցին, և ամենավերջ ինկվիզիցիան։ Գայքարելով ամեն կարգի էհերետիկոսութիւններէ գեմ, վորոնք կարող էին խարխլել յեկեղեցու իշխանութիւնը, ինկվիզիցիան դրանով խիստ հետապնդում էր գոյութիւն ունեցող կարգի գեմ ուղղված ամեն մի սոցիալական և քաղաքական ոպոզիցիա, վորը հաճախ ընդունում էր կրոնական գունավորում։ Սոցիալական և քաղաքական պլյախտումների ամեն մի արտահայտութիւն համարվում էր ընդդիմադրութիւն վոչ միայն քաղաքի, այլև յեկեղեցու հանդեպ, և ինկվիզիցիան իր կատաղիներով և խարույկներով հանդիսանում էր մշտական գաշնակիցը քաղաքային արտոլյատիզմի, վորի իր կողմից ամեն կերպ ոգնում էր յեկեղեցուն։ Մարքսն ասում է, վոր «գեռ Ֆերդինանդ Կաթոլիկի ժամանակից հոգևորականութիւնը կանգնեց ինկվիզիցիայի գրոշի տակ և վարուց սրգեն գարգրել էր նուխացնել իր ջանքը ֆեոդալական Իսպանիայի չանքի հետ։ Ընդհակառակը, շնորհիվ ինկվիզիցիայի, յեկեղեցին վերածվեց արտոլյատիզմի ամենաարտոնչի գործիքի»[1]։ Բարենորոգված ինկվիզիցիայի առաջին գնահատը սասկայի Տորկվեմադան էր, վոր հատարակ անուն էր գարձել շնորհիվ այն մղձգին գաժանութեան, վորով նա հետապնդում էր հերետիկոսներէն։

Ամրապնդվելով ներքուստ, քաղաքային իշխանութիւնը սերիատորիալ ընդարձակման քաղաքականութիւն սկսեց։

Առաջին հարվածն ուղղվեց Գրանադայի նկրութեան գեմ, վորը ներկայացնում էր արաբների վերջին սերտոպետութիւնն Իսպանիայում։ 1481 թվին արշավանք ձեռնարկվեց Գրանադայի գեմ։ Այդ արշավանքին տրվեց խաչակրաց արշավանքի բնույթ, վոր տարվում էր անհավատների գեմ կռիվ մղելու համար։ Արաբների գեմ սկսած պատերազմը ձգձգվեց ամբողջ 11 տարի և միայն 1492 թվին խալանացիք վերջերին Գրանադան։ Գրանադայի նվաճումով համարյա ամբողջ Պիրենեյան թերակղզին, Փորթուգալիայի բացառութեամբ, ժիավորվեց իսպանական քաղաքորնեբի ձեռքին։

[1]) *Маркс и Энгельс*, Соч. т. X, стр. 730

Ֆրանսիայի դրամագլուխը մեծ չափով պահանջվեց, և մարդիկը հանձնեցին Ֆրանսիան այն պայմանով, որ նրանց թույլ տրվի ազատորեն կատարել ժամանակավոր պաշտամունքը և պահպանվի ժամանակների սնափառությունը։ Այս նույն պայմանը տարածվեց նաև հրեաների վրա։ Ֆրանսիան հանձնելուց անմիջապես հետո խախտվեցին այս բոլոր խոստումները։ Մարդիկին և հրեաներին բռնագրաժը սկսում էին ընդունել քրիստոնեություն։ Սրա հետևանքով ժամանակները մի շարք ապշեցուցիչ բարեփոխություններ, որոնք ընկճեցին մեծ ֆանքերից հետո։ Այն ժամանակ սրտերին տոնելարվեց կամ հետևել Իտալիայից կամ մկրտվել (1502 թ.)։ Արարների և հրեաների դեմ մեծ դաժանություններ Աֆրիկա և Իտալիայից, սրտմտությամբ, հետացան անհանգստացնելու շատ տարրեր։ Նրանց արտագաղթի հետ միասին կտրվեցին այն մի շարք կարևոր առևտրական կապերը, որոնք Ֆրանսիայի նավերը պահպանում էր Հյուսիսային Աֆրիկայի և Արևմուտքի հետ։ Այդ վատթարանի հետ միասին կատարվում էր նաև վարչությունների հոդերի խոշոր բռնագրավում։

Իտալիայում մնացած և քրիստոնեություն ընդունած արարներին, այսպես կոչված մորիսկներին, չկկզնցին գործել էր մշտական հալածանքի առարկա։ Մորիսկների կյանքը նա չնվիրելու էր իր խստապես հակադրությանը և ջրջապատել էր նրան լրտեսության ցանցով։ Ինկվիզիցիան չարաշահ հնարավորությունը մեղադրանք էր բերում նրանց վրա և հետապնդում, որը հաճախ վերջանում էր խոշոր գումարի բռնագրավությամբ։ Ինկվիզիտորները հրապարակներում այրում էին ամենաքանակությամբ արտահայտությունները։ Մորիսկները հետապնդում (1609 թ.) բոլորովին արտաքսվեցին Իտալիայից։

Նույնպիսի մշտական հալածանքի էին ենթարկվում և հրեաները։ 1492 թվին, այսինքն այն տարին, երբ գրավվեց Գրանադան և կղզեմբասը հալածվեցին Ամերիկան, հրեաները, բացառությամբ նրանց, որոնք քրիստոնեություն էին ընդունել, թույլ էլ արտաքսվեցին Իտալիայից, քան վերում նրանց ամբողջ գույքն էլ բռնագրավվեց։ Իսկ քրիստոնեություն ընդունած հրեաները էլ, դեմ այսպես կոչված մարտիկների, մորիսկների նման ենթարկվում էին հոգևոր-քաղաքական հակադրության և նրանց վերաբերմամբ էլ գործադրվում էին ինկվիզիցիոն ամենալի միջոցները։

Ֆերդինանդի և Իզաբելլայի քաղաքականության ժամանակ Իսպանիայում սկսում է հաստատվել բացարձակ միապետություն։ Նոյնը ճնշողները կորցրել էին իրենց քաղաքական իշխանությունը, վորի փոխարեն նրանք ստացել էին պատվավոր դիրք արքունիքում։ Կորտեսները այդ ժամանակից կորցնում են իրենց նախկին նշանակությունը։ Նրանք մի քանի անգամ գումարվել էին Ֆերդինանդի և Իզաբելլայի քաղաքականության սկզբում, բայց 1482 թվականից մինչև 1498 թիվը նրանք չէին հրավիրվել և վոչ մի անգամ կառավարությունը քանի դնում, ասելիքան ավելի բյուրոկրատական բնույթ էր ընդունում և մայրաքաղաքում նա կենտրոնանում էր մի շարք քաղաքական կորհուրդների մեջ, իսկ անդերում—քաղաքական ատենաձանավորների, այսպես կոչված ալկալդներին ձեռքին։ Բայց բյուրոկրատական ապարատն աչքի չէր ընկնում իր մեծ քանակությամբ, ըստ վորում նա ընդգրկում էր իր մեջ քիչ ավելի հինգերկիները, վորոնք հարմարեցված էին քաղաքական իշխանության նպատակներին, և քիչ նրանց կողքին նոր միայն առնված մարմիններըը։ Իսպանիայի գործերով ձևավորված պրովինցիալ և գաստային անկախությունն իր արատահարությունը գտավ կառավարման բարդ և չկորզավորված ապարատում։

Ինչպիսով այն ժամանակի Եվրոպայի՝ այստ միապետական պետություններն կառուցվածքի հետ ունեցած իր արտաքին նմանությամբ, Իսպանիայի քաղաքական կառուցվածքը խոշոր չափով տարբերվում էր այդ ուրույնությամբ, վորը բացատրվում էր Իսպանիայի նախորդ շրջանի ամբողջ պատմական զարգացմամբ։ Մնքքսը տալիս է այդ կառուցվածքի այսպիսի մի բնութագիրը. «Իսպանիայի բացարձակ միապետությունը, վոր մի այլ առաջին նժանությունն ունի Եվրոպայի բացարձակ միապետությունների հետ, ընդհանրապես պետք է հավասար նկատվի կառավարման ասիական ձևերին» [1]։

Փարթուպալիայի անկախության հաստատումը։ Ինչ գրավոնքներ

XIV գարի վերջերից Փորթուգալիայում սկսվում է առևտրի և նավագնացության ուժեղ զարգացում։ Հովհաննես I-ի ժամանակ (1383-1433 թ. թ.) Փորթուգալիան ամրապնդ էնգավ դաժան պայքար մղել Կաստիլիայի դեմ։ 1385 թվին կաստիլիացիք պարտություն կրեցին և Փորթուգալիայի անկախությունը յերկար ժամանակով ամրացավ։ Հովհաննես I-ի յերկա-

[1] Маркс и Энгельс. Соч. т. X, стр. 722

քաղաքի քաղաքացիության ժամանակ ծագելով փոքրաթվական առևտրատան ու նավատնտեսության և սկսվելով անդրծովյան դրամատները։ 1415 թվին նվաճվել էր Սեուտան, իսկ Պրանից մի քանի տարի հետո հայտնագործվել էին Մադեյրան և Ազորյան կղզիները (կոստիլցիք գետ 1344 թվին հայտնագործել էին Կանարյան կղզիները, վորոնք պրտավճցին մինչև 1417 թվին)։ Անբնակների այս հայտնագործությունների և նվաճումների գործում մեծ դեր խաղաց Հովհաննես I-ի կրտսեր վորդի Հենրիքը, վորը կոչվեց նավատեր։ Արանով, ասկալեն, չվերջացավ փոքրասիական նավատնտեսների գործունեությունը։ Հետագայում Պրանք հայտնագործեցին Կանաչ հրվանդանի կղզիները, Գամբրիանը կատմանկրտեցին Գվինեական ծոցում, իսկ 1486 թվին Բարթուղիմեոս Դիասը հասավ Բարեհուսո հրվանդանին, վորով նա հանապարհ հարթեց Վասկո դա Գամայի համար դեպի Հնդկաստան (1498 թ.)։

XV դարի վերջին Պրինցիայում քնքանկցու պետությունում ամրապնդվեցին, տյապինով, գաղութային պրավումների նախադրյալներ։ Քնքանկցում գոյություն ունեցին մի շարք նավահանգստային քաղաքներ, վորոնք ակտիվ առևտուր էին վարում Միջերկրական ծովի ավազանում և Ատլանտյան ովկիանոսի ափերին։ Դրա հետ մեկտեղ նրանց առաջ բնական յափտանց մեծ և մրտակին պատնեշներ էին ստեղծ ասպետության մի զգալի մասը, վորն իր ուժերի համար գործադրություն չէր գտնում հարևնիքում։ Ամենայուրահատուկ վորով հատկանշված այս ասպետությունը կարող էր կապիտալ տալ գաղութացման ձեռնարկումների համար, ձեռնարկումներ, վորոնք չեն իրականացան XV դարի վերջին և XVI դարի սկզբին, բայց սկսվեց աշխարհագրական մեծ հայտնագործությունների նրան։

ԳԼՈՒԽ XXVIII

ՍԿԱՆԴԻՆԱՎՅԱՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐԸ XI—XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Սկանդինավյան յերկրներ,—Դանիայի, Շվեդիայի և Նորվեգիայի պատմության բնորոշ առանձնահատկությունը հանդիսանում է այն, վոր նրանցում ավելի ուշ գարգացավ ֆեոդալիզմը։ IX—XI դարերում, յերբ Յեվրոպայի յերկրներն ուժեղ մասամբ ավարտվում և ֆեոդալականացման պրոցեսը, այստեղ այդ պրոցեսը միայն նոր և սկսվում։ Սկանդինավյան յերկրներում ավելի յերկար և պահպանվում ազատ գյուղացիությունը, վորն այստեղ ոտքի է ավելի խոշոր քաղաքական ուժեղությամբ, քան Յեվրոպայի մյուս յերկրներում։ Այդ յերկրներում պետությունների զարգացման պրոցեսն ամենից ավելի շուտ սկսվեց և ամենից ավելի մեծ հաջողություններ ունեցավ Դանիայում։ Միջնադարի մեծ մասի ընթացքում առաջատար դերը Սկանդինավիայում պատկանում էր Դանիային։ Այդ պատճառով մենք Դանիայից էլ կսկսենք սկանդինավյան յերկրների պատմությունը։

1. ԴԱՆԻԱ

Ձնոպոլիզմի զարգացումը Դանիայում

Կանուտ Մեծի պետությունը (տես գլ. VI), վորն իր իշխանության տակ միացնում էր Դանիան, Նորվեգիան և Անգլիան, նրա մահից հետո (1035 թ.) շուտով կազմալուծվեց։ Սակայն տարի առաջ քաղաքական իշխանությունը Դանիայում անցավ նախկին նահանգապետերի նոր դինաստիային, վորը 300 տարուց ավելի իր ձեռքն էր պահում գահը։ XI դարում ֆեոդալիզմի զարգացումը խոշոր քայլ արավ Դանիայում։ Գրան ցույց է տալիս, վոր այստեղ ամրապնդվեց քրիստոնեությունը։ Դանիան բաժանված էր մի շարք եպիսկոպոսություններից։ Հաճախում հիմնվել էր արքեպիսկոպոսություն։ Ինչպես և ամենու-

րեք Անվրապետյան, յնկնգեցին Դանիելյան հանգիստանան եր խաչար հոգատեր և նրա բոլոր շահերը կապված էին նոր ծնվող ֆեոդալական ազնվականության դասերի հետ։ Ինչպես քաղաքները, նույնպես և ազնվականությունը հովանավորում էին յնկնգեցուն և տաճարին հողեր էին հատկացնում նրան։ XI դարի վերջին քաղաքները մոցրին հոգուտ յնկնգեցու դանձվող տուրքերը։ Այս հանգամանքն առաջ բերեց դանիական գյուղացիության բնակտնուր ապստամբություն, որի ժամանակ սպանվեց (1086 թ.) յնկնգեցու կողմից Սուրբ կոչում ստացած կանուտ քաղաքը։ Նույն այդ յնկնգեցական հարկային գանձումների հողի վրա XII դարի սկզբին նոր գյուղացիական հաստումներ ծագեցին։ Գյուղացիությունն ստիպողաբար կախման մեջ է ընկնում խոշոր յնկնգեցական և ազնվական հոգատերերից։ Դանիայում խոշոր հոգատերության և գաղափարգների կազմակերպման զարգացմանը նպաստում էր առուտրական գյուղը, որտեղ մեծ մասամբ նստակյաց էին հողի վրա։ Առուտրական էին զբաղվում ազգմասնությունները, անվճարատնակ պարտապանները. առուտրականները բերքանին նան գնում էին։

Ազատ խոշոր առաքտության գոյությունը դանգատնում էր ֆեոդալականացումը, Ճարտարարության զարգացությունը հնարավոր չդարձրած հողերը։ Բայց քաղաքական իշխանության բոլոր ազատ հողերը հայտարարվեց քաղաքական անմասնության, իսկ այդ հողերում բնակության հաստատ գյուղացիներին՝ քաղաքական գյուղացիներ, որոնք պարտավոր էին պարհակներ կրել հոգուտ քաղաքի, իրեն հարկային անմասնատիրոջ։ Բացած գյուղացիների վրա էս հոգուտ քաղաքի հարկեր և պարհակներ էին դրվել։ Ազնվականության ու հոգևորականության ազատված էին այդ հարկերից ու պարհակներից։

XII—XIII դարերում քաղաքներն սկսեցին հողեր բաշխել ազնվականներին ֆեոդի հիմունքներով։ Ռազմական գործը, որ առաջ հնարավոր էր, գլխավորապես, ազատ գյուղացիության ծառայության վրա, ավելի և ավելի կենտրոնանում է հեծյալ ասպետության ձեռքին։ Զինվորական ծառայության փոխարեն գյուղացիների վրա դրվել էին նամուսրա հարկեր և պարհակներ։

Դանիայի գրավումները XII—XIII դարերում

Ծովային առևտրի և ավազակության միացումը, վորը բնորոշ էր վիկինգների դարաշրջանի համար, չի գտնվում անհերքելիորեն յերկրորդ հարյուրամյակում նաև հաջորդ դարերի ընթացքում։ Դանիան մասամբ առևտուր է անում իր հարևաններին, այն է՝ հյուսիսային գերմանական և սլավոնական յերկրների հետ, մասամբ էլ կողոպտում է նրանց։ XI—XII դարերը Դանիայի համար անցնում են Բալթյան սլավոններին դեմ ժղվոդ կատաղի կռվի մեջ։ Այս կռվի ընթացքում նա հանախ պարտություն է կրում։ Բայց և մինչև ժամանակ կալում առևտրական կապեր և հաստատում Հյուսիսային և Բալթիկ ծովափերի հետ։ Դանիան հյուսիսային գերմանիացին մասնակցություն էր մուտ, ինչպես նաև մասամբ գյուղատնտեսական մթերքներ՝ միս և հաց։ Դանիայից արտահանվող մթերքները սկսում են աչքի ընկնող դեր կատարել հյուսիսային առևտրում (տես գլ. XVII)։ XII դարի վերջից Դանիայում սկսում են ամեն քաղաքները։

Դանիական ֆեոդալների առևտրա-ավազակային չահերը նրանց մղում էին ներքին ներաճողական քաղաքականության, մանավանդ XII դարի յերկրորդ կիսից սկսած, յերբ ֆեոդալիզմի զարգացումը գտնվի չափով յերկրում առել էր գնացել։ Գերիրարկիկական գրավման և կողոպտման գործում դանիացիք մրցում էին գերմանացիների հետ։ Գրավումները սկսվեցին Վալդեմար I-ի քաղաքականության ժամանակից (1157—1182 թ. թ.) և անցնում էին հնթանողների դեմ ուղղված էքսպեդիցիաների տեսքով։ Լունդի արքեպիսկոպոս Աբսալոնը անցնում է մի շարք այդպիսի արշավանքների գլուխը, վորոնք ուղղված էին մերձբալթյան սլավոնների դեմ։ 1169 թվին դանիացիք վերցրին Ռուգա (Ռյուգեն) կղզում կառուցված Արկոնա քաղաքը, քանդեցին և ավերեցին Սվյատովիտի սրբատանը։ Ռուգայի իշխանները գարձան Դանիայի վասալներ։ Աբսալոնն էլ ամրացրեց Դանիայի ապագա մայրաքաղաք Կոպենհագենը (այդ ժամանակ Դանիայի մայրաքաղաքն էր Ռոսկիլդեն)։ Աբսալոնի ժամանակ յեկեղեցին ստացավ կարևոր արտոնություններ։ Եպիսկոպոսներին իրավունք տրվեց ամրոցներ կառուցել, սեփական դինվորական ջոկատներ պահել, դրամ կտրել։

Վալդեմար I-ի հաջորդ Կանուտ VI-ը (1182—1202 թ. թ.) ոչ-ոտագրծեց կայսրության անդորրությունը, վորտեղ այդ ժամանակ պայքար էր տանը ունենում յերկու կայսրների (շվաբական Ֆի-

Լիպպի և Ռատան IV-ի) մինչև և դրավից Պոմորյանի մեծ մասը, Հոյշտինեան, Մեկլենբուրգը, Լյուբեկը, Հոմբուրգը։ Կանուտ VI-ը ընդունեց «դանիացիների և սլավոնների թագավոր» տիտղոսը (Rex Danorum et Slavorum)։ այդ տիտղոսը մինչև այժմ էլ Դանիայի թագավորները կրում են։

Կանուտի յոթերորդ և հաջորդ Վալդեմար II-ը (1202—1241 թ. թ.) դանիական նվաճումները տարածեց գետի արևմուտք։ Նա գավթեց Ռյգեն կղզին։ Ռիգայի յեպիսկոպոսի հրավիրով նա «խաչակրաց արշավանքներ կազմակերպեց եստերի դեմ և նվաճեց նրանց յերկիրը։

Դանիական տիրապետությունը տարածվում էր Բալթյան ծովի վրա բնակեց այն հնանացներին, վոր Դանիան ընդհարվեց նաև քազաքականությանը վարող մյուս ազատականների հետ։ Եվերբենյան կոմսը գերի վերցրեց Վալդեմար II-ին։ Այնուհետև Բորնհովեդի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում (1227 թ.) գերմանական ֆեոդալները ջարդեցին դանիացիներին։ Վալդեմարը ստիպված յեղավ հրաժարվել բոլոր նվաճումներից, վոր դանիացիք հնուց նրան բնրել Բալթյան ծովի հարավում, բացի Ռուգյենից, ինչպես նաև Եստոնիայից (վորը, հիշում ե, նա նորից հետ վերադարձրեց)։

Վալդեմար II-ի ժամանակ կատարվեց Դանիայի ընդհանուր հարկային մատյանագրությունը (Liber Census Daniae), դանիական «Ճիճիկ դատաստանի գրքի» նման մի բան, ինչպես նաև ստեղծվեց անգամ կոդիֆիկացիայի յենթարկվեց սովորույթի իրավունքը։

Ֆեոդալական պատակոտմներ

Հաջորդ գարի հետ Դանիայում բնորոշ են քազաքորական իշխանությունների քուլացումը, ֆեոդալների բնքնուրույնության աճը և անընդհատ ֆեոդալական խռովություններ։ Այդ խռովություններին նպաստում էին Դանիայի քազաքական նշանակության քուլացման մեջ չունորդոված պերմանացիք, ժամանակորակես հոլշտինյան կոմսերը և հյուսիսային Գերմանիայի քազաքները, առաջին հերթին Լյուբեկը։ Դանիական թագավորները բաժանում էին պետությունն իրենց վորդիների միջև, վորոնցից ամեն մեկն աշխատում էր ժառանգական տիրույթ գարձնել իր ստացած բաժին կոչվածքը։ Այդ խռովություններն բնդունում էին ծայր ստանձնած գաժան բնույթ։ 1240-ից մինչև 1341 թվականն բնկած հարյուրամյա ժամանակաշրջանում

դանիական քաղաքներից մեկն էր, որ ժեռան իրենց բնական ամրով։ Այդ ժամանակաշրջանում խիստ կերպով քուլցավ Դանիայի նաև միջազգային նշանակությունը։

Այս հանգամանքն ոգուտ չէր նրան գերմանական քաղաքների, որոնք XIV դարից սկսում են միավորվել Հանզայի մեջ։ Դանիայում նրանք ուժեղացրին իրենց առևտրական դիրքերը և ձեռք բերին խոշոր արտոնություններ. գլխավոր գերն այստեղ պատկանում էր Լյուբեկին։ Դանիական քաղաքների մեծ մասում Լյուբեկն ուներ իր գլուխներյալները. յերբեմն նրան պատկանում էին ամբողջ քաղամասեր։ Լյուբեկի արդյունաբերողները առանց մաքսի ձուկ էին վաճառում դանիական ջրերում։ Այդ արտոնությունները հետագայում տարածվել էին և մյուս հանգայան քաղաքների վրա։ Հանգայան վաճառականներն առանձին հարստություններ էին գիզում՝ վառ ապրանքներ վաճառելով դանիացիներին, անխիղճ կերպով խաբելով Դանիայում ապրանքներ գնելիս, հարբեցնելով դանիացիներին վոդելից խմիչքներով։ Հանգայի մրցակցությունը դանդազնում էր դանիական քաղաքների արդյունաբերությունն և առևտրի զարգացումը։

Թագավորական իշխանության առնմանափակումը

Թագավորական իշխանության քուլությունը ֆեոդալներն ոգտագործեցին իրենց քաղաքական արիստոկրատությունն ամրապնդելու համար։ Թագավորական իշխանության դեմ պայքարը սկսեցին յեկեղեցական ֆեոդալները, վորոնք իրենց ձեռքն էին հավաքել առանձին հոգային արքեպիսկոպոս Հակոբ Արքանդոնը պահանջեց յեկեղեցու լիակատար ինքնուրույնություն գատաբանական գործերում։ Պայքարը չորս նահանջվում էր յերկար տարիներ։ Արքեպիսկոպոսը նստած էր բանտում, Դանիայի գլխին ժանրացել էր ինտերդիկտը։ Ցի կարնչի ասել, թե ժողովուրդը հիմք չուներ, յերբ նա հոգևորականության պետում էր Քրիստոֆ I թագավորին քառասնօրյակ մեջ (1258 թ.)։ Ասում էր, վոր թունը նրան ամեն էին հաղորդության ժամ տվել։ Անկեղեցին վերջիվերջո հաղթեցրեց, վորպեսզի ընդունելին նրա բոլոր պահանջները։ Հոգևորականության հետ անմիջապես հաշտ յեկան արքեպիսկոպոսները։ 1282 թ. արքեպիսկոպոսների ընդհանուր ժողովում Քրիստոֆ թագավորը ստիպված յեղավ ներողություն մի խոսքով ասել, վորը հաստատում էին անգլիական

մեծ խարտիայի հետ։ Թագավորը պարտավորվեց ամեն տարի հրավիրել ժողովրդական ժողով (parliamentum, quod hoff dicitur. XIV դարում այդ ժողովը սկսեց անվանվել Danehof)։ Դա հին ազատության ժողովրդական խորհուրդ էր, որին մասնակցում էին միայն ազնվականությունը, այլև քաղաքացիների և ազատ գյուղացիների ներկայացուցիչները։ Այդ ժամանակները ժողովի ամբողջ ուժը կենտրոնացել էր հոգևորական և աշխարհիկ մագնատների ձեռքին։ Թագավորը պարտավորվեց վոչ մեկի չբռնատրկել առանց գատարանի օրինական վճռի։

Երիկի փոխարեն՝ խուտափել այդ խոստումներից կատարելուց՝ ազնվականության գավագրություն առաջացրեց նրա դեմ։ Նա ստանվեց գաղտնաբար (1286 թ.)։ Նրան սպանողներին պաշտպանում էր հոգևորականությունը, որին ի դեմս Բոնիֆացիոս VIII պապի գտավ իր պաշտպանին։ Բոնիֆացիոս VIII-ը բանագրեց Երիկի վորդուն և ահագին տուգանք գրեց նրա վրա այն բանի համար, վոր նա փորձեց հնազանդել իր հորը սպանողներին և նրանց հովանավոր Լունդի արքեպիսկոպոսին։ Թագավորը ստիպված էր խնամարկվել Բրնատոի Թագավորից սկսած (1320—1332 թ. թ.) յուրաքանչյուր գանխական թագավոր ստիպված է լինում գրավոր պարտավորություն տալ, վոր նա հարգելու է ազնվականության և չնկնգնու արտոնություններըւ Բրնատոի II-ը ստիպված էր խոստանալ, վոր նա հոգևորական անձանց չի նկնքարկի քաղաքական գատարանին և վոր վոչ մի հարկ չի գնի նկնգնու վրա։ Նա խոստացավ արգելել ստանքնկրացիանքի մասնակցությունն իր խորհրդին, նրանց գնդապետ չդարձնել և վոչ մի պատերազմ չսկսել առանց ազնվականության համաձայնության։ Նրա հաջորդներից մնկը նույնպես խոստացավ քանգնել քաղաքական ամրոցների մեծ մասը, մինչդեռ ազնվականությանն ու բարձր հոգևորականությանը իրավունք էր արվում ապատրնել ամրոցներ կատարել իրենց տիրույթներում։ Ազնվականությունն իր ամրանքը գարձրեց ամեն տեսակ հարկերից ազատ չնկատած ժառանգական սեփականություն։ Ազատ գյուղացիներից շատերն այդ ժամանակ կորցրին իրենց հողերը և ստիպված եղեն ազատությունը վորոնել խոշոր հողատերերի մոտ, անցնելով հարատևող ստրկության։

Ձնոգալներին, առաձնապես հարավային Ցուլանդիայի (Ջիպվիդի) հերցոգի, վոր նրանց մեջ ամենաուժեղն էր, ինչպես նաև գերմանացիների, այն է՝ հոլշտինյան կոմսերի դեմ մղած

անընդհատ կռիվներով կատարելապես ուժասպառ էին գործում քաղավորական իշխանությունը։ Քաղավորները ստիպված էին լինում բաժանացնել հարկերը, իսկ սա առաջ էր բերում գյուղացիների ապստամբություններ։ Դրան էլ ավելը բերելու համար քաղավորները գիմում էին նաև մի միջոցի,—նրանք իրենց գումիսներն էին գնում գանիական և մանավանդ պերմանական վճռոգիների մոտ։ Բայց գրանով նրանք միայն պատասում էին իրենց քշնամիների ուժեղացմանը։ Ամբողջ 6 տարի (1332—1340 թ. թ.) քաղավորական գահը մնում էր միանգամայն թափուր։ Այդ ուրախալա ժամանակամիջոցում համարյա ամբողջ Դանիան գրավեցին մասամբ չվեդացիք (Սկանիան), մասամբ Հանզան, մասամբ էլ չլեզվիգյան հերցոգներն ու Հոլշտինյան կոմսերը։

Վալդեմար IV Աատերդագը

Այդ միջքաղավորությունից հետո գահ բարձրացած Վալդեմար IV Աատերդագը (1340—1375 թ. թ.) սկզբում ամբում էր միայն հյուսիսային Զուտլանդիային։ Բայց նրան հաջողվեց աստիճանաբար իր ձեռքը հավաքել Դանիան և նրան խոշոր ուժ դարձնել։ Բարքյան ծովի վրա։ Իր քաղաքականության մեջ նա ձգտում էր հնարավորության սպասելու, մինչև քուլացած, բայց դեռ ահեռամնայնով սպեցիկ, ազատ գյուղացիության վրա (XV գարի սկզբին ազատ գյուղացիությանը պատկանում էր ամբողջ հողային սեփականության մոտ 15 տոկոսը)։ Ավելի և ավելի ներգրավվելով շուկայական հարաբերությունների մեջ, այդ խավերը տուժում էին ֆեոդալական ավերումից, ֆեոդալների բռնություններից, Հանզայի մենաշուկ գրություններից և իրենց հնարավորը տեսնում էին ուժեղ քաղավորական իշխանության մեջ։ Նրանց ոգնությամբ Վալդեմար IV-ը սիրեց նախկին գանիական հողերին ձիշտ և, 1346 թվին Վալդեմարը 19 հազար մարկով ամուսնական օրգնին ծախեց հետագոր Նասաուին, բայց այդ գրամով նա հետ գնեց գրավ գրված և ծախված քաղաքական կարվածքների խոշոր մասը։ Այդ գումիսների վրա նստած գյուղացիներից ստացվող բարձրած գործով քաղավորական չնչամուտների կարևոր ազբյուրներից մեկը։ Արդեն 1349 թվին նա սիրում էր Զուտլից գնալ սրանից ընկած համարյա ամբողջ Դանիային։ 1357 թվին նա հազթանակ տարավ հոլշտինյան կոմսերի նկատմամբ։ 1366 թվին նա վերսին գրավեց Դանիայի այն սիրուքյունները, որ չվեդացիք գրավել էին Սկանդինավյան քերա-

կղզու հարաբերականորեն։ Այս հանգամանքների շնորհիվ նա հետ ստացավ Ջունգը՝ իր տոհմերի նշանավոր վարպետ. ժամանակակցի տակով տվեցին տարի անպտղության և հղիանալու ժամանակին հավատացում էր 40 հազար նավակ և 200 հազար ձկնորս։ Քինոբուքյունից ստացվող այս մաքսերը քաղաքային ամենի շատ չհավասար էին քերում, քան ուրիշ վարձ այլ հոգված։

Վալդեմար IV-ը վերակառուցեց գինվորական գործը։ Բացի ֆեոդալական աշխարհազորից, նա հավաք և մարզեց իր պահանջում քաղաքներից, իսկ գյուղացիներից հավաքում էր հետևակ, աչալուս կոչված ազնվամարդներ։ Նա կառուցում էր ամրոցներ, վորի համար պատասխանում էր գյուղացիների հարկադիր աշխատանքը։ Այդ ամրոցներն իրենց սկրուպների հետ մեծապես հանձնում էր իրեն ավատ իր կոզմիակիցներին և պահպանով իր համար պաշտպանություն էր ստանում ազնվականության մեջ։ Քաղաքային իշխանություններից գերհ ֆեոդալների սեպատակությունները նա պատասխանեց իրեն ամեն բռնապրավումների համար, վորանք ավելացրին քաղաքական դժվարները։ Նրա մեռնելը գնդան և մի շարք տերությունք ֆեոդներ ետև մահից ժամանակ, վոր 1349—1350 թ. թ. ամայացրեց Դանիան։

Ամենագնդով, պահպանով, քաղաքական իշխանությունն ու նրա միջոցները, Վալդեմար IV-ը վճռեց հարված հասցնել հյուսիսային-գերմանական Հանզայի պրոտեկցիան ու արտոնություններին, վորն այն ժամանակ հասել էր իր գագաթնակետին։ 1361 թվին նա վերցրեց Գոթլանդի վրա գտնվող Վիսբի քաղաքը, վորը հանգստյան առևտրի կարևորագույն կենտրոնն էր Սկանդինավիայում, և սխալով ահագին ավար ձեռք բերեց։ Նրան հաջողվեց ջարդել հանգստյան նավատորմը, բայց սրա հետևանքը լինցավ այն, վոր Դանիան կործանելու նպատակով միավորվեցին Շվեդիայի, Մեկլենբուրգի և Հոլշտեինիայի 60 հանգստյան քաղաքներ։ Նրանց աջակցում էր նաև գանիական բարձր ազնվականությունը, վորը Ջուտլանդիայում ապստամբություն բարձրացրեց Վալդեմարի դեմ։ Հանգան և նրա դաշնակիցները կատարյալ ջարդ տվեցին Վալդեմարին։ 1370 թվին Դանիան ստիպված եր Շտրալզունդում հաշտություն կնքել իր համար չափազանց անբարենպաստ պայմաններով։ Նա ճանաչեց Հանգայի բոլոր արտոնությունները, գիջեց նրան մի շարք ամրացած կե-

տեր և իրավունք ամեն մի քննության գանձական քաղաքի ընտրությանը (տես գլ. XXV)։

Մարգարիտա Դանիացին յուր կալվածքում

Վալդեմար IV-ի քաղաքականությունը չարունակեց նրա դուստր Մարգարիտան։ Նա ամուսնացած էր Նորվեգիայի քաղավոր Հաքոն VI-ի հետ։ Վալդեմարի մահից հետո նա հաջողեցրեց իր փոքրահասակ որդու ընտրությունը գահնիական գահի վրա։ Հաքոն VI-ի մահից հետո (1380 թ.) որդին գործով նաև Նորվեգիայի քաղավոր։ Ծերկու քաղավորություններն էլ, իրրև ռեգենտ, կառավարում էր Մարգարիտան։ Որդին մնաց 1387 թվին և Մարգարիտան գործով քաղուհի («քաղավորության տիրուհու և պահապանիչ տիրոջոսով)։ Ոգտագործելով Շվեդիայի ներքին պայքարը (տես ստորև), նա ձեռք բերեց և շվեդական քաղը (1389 թ.)։ Այժմ նա Սկվրոպայի ամենահզոր պետության գլուխն էր կանգնած։ Մարգարիտան ձգտում էր ամրապնդել յերեք հյուսիսային պետությունների միավորումը, ապահովել նրանց տիրապետությունն իր տան համար և մինչև ժամանակ Դանիայի համար քաղաքական գերակշռություն ստեղծել այդ միավորման մեջ։ Նա հաջողեցրեց իր կեղծ քաղաքականությամբ, երբեք Գոմերանդու ընտրությանը նախ Նորվեգիայի, իսկ հետո նաև Դանիայի ու Շվեդիայի քաղավորական գահերի վրա։ 1397 թվին կալմարում, բոլոր յերեք պետությունների հոգևոր և աշխարհիկ ավետականության համագումարում, երբեք հանդիսավոր կերպով քաղաղրվեց Դանիայի, Շվեդիայի և Նորվեգիայի քաղավոր։ Այն պայմանները, որոնց հիման վրա միավորվեցին այս յերեք պետությունները, ձևականորեն չեղյալ հաստատված, բայց կալմարյան ունիան, ամրոզությամբ վերցրած, բոլոր առավելությունները տրամադրում էր Դանիային։ Շատ քիչ հավատով շվեդական ավետականությանը, Մարգարիտան առաջին ձեռնարկը եր բարեում իր դանիական մերձավորներին, ինչպես Շվեդիայում, նույնպես և Նորվեգիայում։ Այդ յերկու պետությունների միջոցները նա աշխատում էր ոգտագործել Դանիայի գլխավոր հակառակորդների—Հանզայի և Հոլշտեինիայի դեմ ուղղված կռվի համար։ Այս հանգամանքն էլ դժգոհություն էր առաջացնում յերկուսի համար Շվեդիայում և Նորվեգիայում։

Մարգարիտան չարունակում էր մինչև իր մահը (1412 թ.) կառավարել Կալմարյան ունիայի յերկրները։ «Դանիայի ամ-

բոլշ ապնվականությանը դեռևս եր այս կնոջ խոստության և պարտության ներքինյան յերկյուղը—պատժում և ժամանակագիրը։ Մարգարիտան վարում եր սիրական քաղաքականություն, աջակցելով իր բոլոր սիրուհիներում ֆեոդալներին հպատակելիս իրենց։ Նա չարունակում եր մեծացնել քաղաքորական դասը Դանիայում։ Նա ստիպեց շվեդական ազնվականության ժողովին, որպեսզի նա համաձայնի վերադարձնել 1336 թվից հետո գրավված բոլոր քաղաքորական հողերը և քանդել նույն թվից հետո կառուցված ֆեոդալական ամրոցները։ Իսկ դրա հետ միաժամանակ Մարգարիտան չարունակում եր կառուցել նորանոր քաղաքորական ամրոցներ, որոնք նա բաշխում եր իրեն ֆեոդ իր վասսալության վերկոց մարդկանց։ Քաղաքներում վասսալության վերկոց մարդկանց հետ սերտում նաև յեպիսկոպոսական պատանները ինչպես Դանիայում, նույնպես և Շվեդիայում ու Նորվեգիայում։

1410 թվին Մարգարիտան սկսեց Շվեդիայի համար մղվող յերկարատև պատերազմը Հյուսիսյան կոմսերի դեմ (որոնք 1368 թվից պահել էին նաև շվեդիայան հերցոգները)։ Հյուսիսնիստյի կռվին անցավ Հանգան։ Մարգարիտայի մահից հետո այդ պատերազմը շարունակեց նրկի Պոմերանցին։ Նրկին սերցնից Հանգանի ատելությը Դանիայի հետ և նրանը հարկերի տակ գրեց Ջունդի վրայով անցնող առևտրական նավերը։ Պատերազմը Դանիայի համար անհաջողությամբ վերջացավ։ Հանգայի նավատորմը հաղթեց գանիական նավատորմին և քրչ եր Ջունդ գրավեր կոպենհագենը։ Դանիացիք ստիպված յեղան հրաժարվել Շվեդիայի ներմուծից և հատատել հանգայականների բոլոր արտոնությունները (1435 թ.)։

Կալմարյան ազնվացի կազմությունը

Դանիական քաղաքների քաղաքականությունը խոր փոփոխության եր ենթարկվում։ 1434 թվին ամենուր ապստամբություն սկսվեց գանիական միապետության դեմ։ 1435 թվին Շվեդիայում դուժարվող դասերի ժողովը գահընկեց հայտարարեց Նրկին։ Դրանից հետո չուտով գանիական ազնվականությանը հաջողվեց նրան Դանիայից արտաքսել։

Կալմարյան ունիան, չնայելով այն վերականգնելու մի շարք փորձերին, փաստորեն գոյությունն ունեցավ (ներկայացված նա վերացավ մեկ 1523 թվին)։ Շվեդիան կատարում եր նրա ռանգիններին համ, ամեն հիշա, նրա ազնը-

վանականքյանը։ Բայց Նորվեգիան չարունակում էր քիչ դանիական քաղավորների իշխանության տակ, վորոնք 1448 թվից սկսած ընտրվում էին Ոլդենբուրգների գինաստիայից։ 1450 թվին Նորվեգիայի հետ կնքած ունիան հանդիսավորապես նորից հաստատվեց։ Այդ ունիան չարունակեց իր գոյությունը մինչև 1814 թիվը։

1459 թվին, ոգտվելով Գերմանիայի քուլտուրայից (տես գլ. XXV) դանիական քաղավորները իրենց սիրուկյունների մեջ Շլեզվիգն ու Հոլշտինիան, քան վորում Դանիայի քաղավորները հաստատեցին ավատական ազնվականության արտոնությունները։ Բայց նրանց չհաջողվեց իրենց չնեմարկել արևմտյան Հոլշտինիայում (Դիտմարշենում) ապրող գյուղացիների, վորոնք համառությամբ պաշտպանում էին իրենց ազատությունը հոլշտինյան կոմսերի վտանգությունների։ Միևը դանիական և գերմանական ասպետները փորձ արեցին նրանց ենթադնելու։ Դիտմարշենի գյուղացիական աշխարհագրությունը նրանց կատարյալ ջրից ավից հիմնիմնելու ժամ (1500 թ.)։

Գյուղացիների դրությունը Դանիայում XV դարում

Մինչդեռ հենց Դանիայում քանի գնում, այնքան ավելի ծանրանում էր գյուղացիության դրությունը։ XV դարում Դանիան գրավավ Գերմանիայի համար անասունների (գլխավորապես ձիերի և չեզների), ինչպես նաև հացի, յուղի, հարդի և մորթու գլխավոր մատակարարողը։ Ինչպես ազնվականները, նույնպես և ազատ գյուղացիության վերնախավը սկսեցին վարել մի առևտրություն, վորը հենվում էր արտահանության վրա։ Ազնվականները ջերմեռանդ հենց իրենք էին կոպտակերպում առևտրական նավերի։ Այս հողի վրա նրանք ընդհարվում էին քաղաքների հետ, վորոնք պահում էին իրենց ձեռքում կենտրոնացնել Դանիայի արտահանության առևտուրը։ Դանիական ազնվականությանը հաջողվեց առանց մաքսի քաղաքները հաց ներմուծելու իրավունք ստանալ և այնուհետև նույնպես առանց մաքսի սկսեն սկսել ապրանք արտահանել։ Առևտրական գյուղատնտեսության անցնելու այս հողի վրա կալվածատերերն աշխատում էին ընդարձակել իրենց վարչհողի տարածությունը, վորի համար նրանք զավթում էին ազատ գյուղացիության հողերը և կրճատում էին ճորտերի հողատարածությունները։

XV—XVI դարերում Դանիայում բահրատական անտեսությանը լայն մասշտաբով փոխարինում է կոռի սիստեմը և ազատ

գյուղացիական մեծամասնության ենթասպանությունը։ Գյուղացիությունը գրան պատասխանում էր մի շարք ապստամբություններով, որոնց գաժանորեն ճնշում էին ազնվականության և քաղաքական իշխանությունը։ Հյուսիսային Սլեսվիգում, 1461—1463 թվականների ապստամբությունը ճնշելուց հետո, ազատ գյուղացիությունը զրկվել էր գինը կրելու իրավունքից։ Ամեն մի անհնազոտ ապստամբությունից հետո ավելի և ավելի ստեղծվում էին գյուղացիների իրավունքները։

XV դարի վերջին Դանիայում հաշվում էին ազատ սեփականատեր գյուղացիների մոտ 12 հազար տնտեսություն։ Կախման վիճակի գյուղացիների տնտեսություններից մոտ 18 հազարը պահվում էր քաղաքացիական, իսկ մնացած 30 հազարը—հոգևոր և աշխարհիկ ֆեոդալների հոգերում։ Գյուղատնտեսական մթերքների վաճառքի զարգացումը ստիպողաբար մղում էր նաև դանիական քաղաքներին, որոնք մեծ էին դառնում այդ առևտրի միջնորդներ։ XV դարի վերջից սկիզբ առած Հանզայի քայքայումը բարենպաստ պայմաններ ստեղծեց Դանիայի ծովափնյա քաղաքների առևտրի զարգացման համար, և այդ քաղաքների շարքում աչքի էն ընկնում Կոպենհագենը։ Հենց քաղաքի ժամանակ (1481—1513 թ. թ.) սկսվում է վճռական կռիվը ընդդեմ Հանզայի, որին Դանիան աշխատում է դրկել արտոնություններից՝ հողուս իր արտահանման առևտրի։ Հանզայի դեմ կռվելու համար Հանսը կռռուցկց ռազմական նավատորմ, բարձրացրեց Ջունդում գանձվող առևտրական տուրքերը։ Բայց դանիական արտահանության զարգացումից ամենից շահում էր խոշոր ֆեոդալական հողատիրությունը, որի ձեռքն անցավ և տեղի քաղաքական իշխանությունը XV դարի երկրորդում։

Նոսար ֆեոդալական Ռիգսդագի իշխանությունը

XIV դարի վերջից գոյություն է ունեցել այսպես կոչված Danehof-ը, որտեղ—ներկայացուցիչներ նաև քաղաքացիների և ազատ գյուղացիների որտեղ—ներկայացուցիչները։ Իշխանությունն ավելի և ավելի կենտրոնանում էր կառավարող մարմին—պետական խորհրդի մեջ (Rigsraad), որը բաղկացած էր ազնվականներից։ Այդ խորհրդին մասնակցում էին Դանիայի բոլոր յոթ եպիսկոպոսները և՝ Լունդի արքեպիսկոպոսի գլխավորությամբ, և մոտ 20 աշխարհիկ ազնվատոհմիկներ, որոնց նշանակում էր թագավորը ամենից ավելի ազդեցիկ ֆեոդալների միջից։ Այս խորհուրդը թողրովին իրեն ենթարկեց

թագավորական իշխանությունը։ Այն պարտավորությունները, որ թագավորները տալիս էին գահ բարձրանալիս, ավելի և ավելի լրանացնում էին յեկեղեցու և աղնվականության արտոնությունները, ինչպես նաև պետական իշխանության շրջանակները։ Պրիսական I-ի ե կատիտուլյացիան (XV դարի կիսին) թագավորական իշխանությունը վերջնականապես չնչաբերեց պետական խորհրդին։ Միապետությունը հայտարարվեց ընտրական, առանց խորհրդի համաձայնության թագավորը ոչ մի բան չէր կարող ավատներ բաշխել, հարկեր հավաքել և պատերազմ հայտարարել, այլև չէր կարող նույնիսկ սեփական դաժանները կառավարել։ Հանուն ե կատիտուլյացիան սպառնում էր անթերագրան վատրում պետական խորհրդից նրա յուրաքանչյուր անդամին, ով դեմ կլիներ իր ընկերներին և կմնառեր թագավորի բարեհաճությանը։ Հանուն հաջորդ Պրիսական II-ի ե կատիտուլյացիան իր մեջ պարտավորություն էր պարունակում՝ յերկրի լավագույն ավատները բաշխել միայն պետական խորհրդի անդամներին։ Աղնվականությանը հաջողվեց իր ձեռքն առնել արտարտատության իրավունքը՝ մինչև մահվան պատիժը նշանակելը նրա հանույքի համար սահմանափակվեցին ազատ գյուղացիության ժառանգական իրավունքները։ Դանիան XVI դարն և քնակոխում իրրև ֆեոդալական-հոբատատրական մի պետություն, վորը կառավարում և հոգևոր և աշխարհիկ ազնվականների ոլիգարխիան։

2. ՇՎԵԴԻԱ

Ֆեոդալականացման պրոցեսի առանձնահատկությունները

Ֆեոդալականացման պրոցեսը Շվեդիայում ավելի դանդաղ էր ընթանում, քան Դանիայում։ Այստեղ համապատասխան պահպանվում էին հին նավուրց տոհմային հարաբերությունները։ Բնակչության համեմատական նոսրությունը, ընդարձակ, բայց սակավարնակ և անտառապատ ու լճային տարածությունները, ուր կարող էր հիմնվել բնակչությունը, քուլլ կապը ֆեոդալական Եվրոպայի հետ, այս բոլորը առիթ էին ավատատ առանձնական բարենպաստ պայմաններ, վորպեսզի պահպանվեր ազատ գյուղացիությունը։ Մակարդակի չվնդացքների մոտ համեմատաբար վաղ և հանգիստ գալիս խոշոր հզորացրությունը, վորը մասամբ կապված է առքության հետ։ Ֆեոդալականացումը համեմատաբար ավելի ուրագ քայլով էր

կատարված հարձակում, որն ավելի քիչ եր բնակված և ավելի անբա եր կազմված Դանիելի և Ինքմանիելի հետ։

Ձնագալանականացման պրոցեսի դանդաղությունը կապակցությամբ Եվնիկյանում դանդաղ եր տարածվում նաև քրոստանեությունը, որին համառ դիմադրություն եյին ցույց տալիս տեղական կարգը իր հինավուրց կրոնով։ Ոչաին առաջին քարոզները, որ ընդունեց քրիստոնեությունը (մոտ 1000 թ.), բայց քրիստոնեությունն այստեղ վերջնականապես հաղթանակեց միայն XIII դարում։ Քարավորների փորձերը՝ բռնությամբ պատվաստել քրիստոնեությունը, որի մեջ նրանք տեսնում եյին իրենց իշխանության հենարանը, վճռական հակահարվածի եյին հանդիպում ժողովրդի կողմից։ Բանը հասնում եր մինչև խնկանի պատերազմը քարավորի և իր հինավուրց հավատի համար, ապստամբող ժողովրդի մեջ, մի հավատ, որը նրա վարիմի ազատության խորհրդանշանն եր հանդիսանում։

Ներկանգիայի պրոպաստը

Քրիստոնեության նշանաբանի տակ քարավորները վարում եյին մի միասին շվնգական գրաբարյություն իրենց չնքարկելու քաղաքականություն, այլև արտաքին պրոպաստների քաղաքականություն։ XII դարի կիսից սկսած շվնգացիք մասնակցություն են ունենում Բալքյան ծովի տրնկյան ափերի այն ավազակային գրավմանը, որում մրցում եյին գանիացիք և վենետացիք։ Եվնիկյանի հարվածները ուղղված եյին դեպի ավելի հյուսիս—Ներկանգիայի գնա և Նևվայի ուղղությամբ, որի միջանքերը նրանք աշխատում են գրավել, վորպեսզի կարողանան տիրել Ռուսիայի բալքյան առևտրին։ XII դարի կիսից սկսում են շվնգական քարավորների «խաչակրաց» արշավանքները Ներկանգիայի գնա։ Ներկա ցնցերը պարարտում են և ստիպված են լինում մկրտվել։ XII դարից էլ սկսում են արշավանքները Նևվայի ուղղությամբ։ Բայց շվնգների գավթոգական ձգտումները վճռական հակահարվածի յեն հանդիպում կաթոլիկների և ռուսների կողմից։ 1240 թվին շվնգների վճռական ջարդ և տապիս Նևվայի վրա Նովգորոդի իշխան Ալեքսանդրը, որի գրա համար էլ կոչվում է Նևվակի։ Այդ հաղթանակարում Ալեքսանդրը գնդից վիրավորում և Ծովկոնդների առնձից անդոց շվնգական յարլ Բիրգերին, որը երիկ քուլլ քարավորի ժամանակ փոստարան կատարում եր Եվնիկյան։ Երիկի մահից հետո քարավոր և ընտրվում յարլ Բիրգերի որդի Վալդեմարը, բայց իշխանությունը փաստորեն չարունակում է

Ճապ. Բիրգների ձևերին։ Միրա կառավարության շրջանում Շվեդիան ավելի սերտ կապ է հաստատում Դանիայի և Գերմանիայի հետ։ Գերմանական գաղթականները նպաստում են լինդաուին դարձի գալուն Շվենգիայում (այնտեղ վաղուց սրբացուհանվում էր պղինձ և յերկաթ)։ Բիրգերը կնքում է առևտրական պայմանագիր Լյուբեկի հետ։ Նա ապրակցուքյուն է հաստատում դանիական քաղաքորական տան հետ։

Ֆեոդալական հարաբերությունների ամրապնդումը

Բիրգերի սերունդների, այն է Յոհաննեսների դինաստիայի քաղաքորության ժամանակաշրջանում (1250—1384 թ. թ.) մեծ չափով զարգացան ֆեոդալական հարաբերությունները։ Դյուղացիության գլխի մասը զրկվեց հողային սեփականությունից և կախման մեջ ընկավ ինչպես հոգևոր, նույնպես և աշխարհիկ խոշոր հողատերերից։ Այդ կախումը ոչ ավելի ուժգնացավ չնորհիվ այն բանի, որ քաղաքացիներն առաջուրն իմունիտետային իրավունքներ էլին բաշխում։ Ջինվորական ծառայությունը մեծ ժողովրդի վրա։ Դյուղացիությունը զինվորական ծառայության փոխարեն պարտավորվում էր հոգուտ քաղաքորի մի շարք նատուրալ վճարումներ և պարհակներ կատարել։ Ֆեոդալական կարգերն ու հաստատությունները մուտք գործեցին Շվենգիա մասամբ գերմանական ազդեցության չնորհիվ, որն առանձնապես ուժեգացավ հոլշտինյան տան հետ ազգակցած Մագնուս Լադուլոս քաղաքորի ժամանակ (1275—1290 թ. թ.)։ 1280 թվին Մագնուսը մի վորոշում հրատարակեց, քսա վորի անձնական և հոգային հարկերից ազատվում էլին ներանք, վորոնք հիմնելագործային ծառայություն էլին կատարում. հարկերից ազատ էր նաև յեկեղեցին, այնպես վոր հարկերն բրնեց ամբողջ ծանրությամբ ընկնում էլին գյուղացիության վրա։

XIII գարից սկսած Շվենգիայում սկսում են առաջ գալ քաղաքներ։ Ամենուրեք սկսում է ավելի և ավելի խոշոր գեր կատարել յերկրի կյանքում։ Բայց առևտուրը գանվում էր, գլխավորապես, գերմանացիների և դանիացիների ձեռքին, վորոնցից և բազկացած էր քաղաքային բնակչության վերնախավի մեծ մասը։ Շվենգիան գուտ ագրարային յերկիր էր, և քաղաքներն այնտեղ խոշոր գեր չէլին խաղում։

Շվեդիայում, ինչպես և Դանիայում, XIV—XV դարերում ուժեգանում և ֆեոդալական արիստոկրատիան, վորը և փոստո-

քան կատարվում է յերկիրը, նա ժեկրով քաղաքական իշխանության վերջին ապահովում էր հնձվել ստորին աշխատանքյան, քաղաքացիների, ազատ գյուղացիների վրա։

Հանուն այդ խմբերի շահերի Մագնուս Երիկսոն քաղաքը (1319—1363 թ. թ.) իրականացրեց շվեդական ազատության իրավունքի կոդիֆիկացիան։ Նրա ամենամեծ քաղաքական կարգը կազմում էր Շվեդիայի ամեմնին պրովինցիաների ինքնուրույնության վրա։ Ընտրված քաղաքը պիտի չրջագայեր պրովինցիայից պրովինցիա և նրանցից ամեն մեկում պետք է ընդուներ բնակչության յերդումը։ Քաղաքը խոստացավ ամեն յուրաքանչյուր պրովինցիայի համաձայնությամբ նոր օրենքներ չհրատարակել և նոր հարկեր չնշանակել Մագնուսը, այսպիսով, հույս ուներ, որ կկարողանա հնձվել պրովինցիալ ազնվականության և ազատ գյուղացիության վրա։ Բայց ֆեոդալական ազնվականության ապստամբությունը չարունակում էր ամեն իշխանությունն էլ ավելի անցնում էր պետական խորհրդին, որը բազկացած էր բարձր ազնվականության ներկայացուցիչներից։

Նովգորոդի դեմ ուղղված Մագնուսի արտաքին քաղաքականությունն անհաջող էր և, բացի պարտքերից, նրան վոչինչ չբերեց։ Նա պարտք էր վերցնում նույնիսկ պապից և պարտքը չվճարելու պատճառով բնկնգնդական բանագրանքի ենթարկվեց։ Դժգոհ ազնվականությունը քանիցս նրա դեմ ապստամբություններ բարձրացրեց և, վերջապես, գահընկեց արեց նրան 1363 թվին։ Գահի վրա բնտրվեց մեկլենբուրգյան հերցոգի վորդի Ալբրեխտը։ Նրա բնտրությունն ազնվականությունն ազատագրեց նոր պատասխանատվություններ ձևոք բերելու համար։ Ֆեոդալական խորհուրդը նրա ժամանակ յոթացրեց մի շարք քաղաքական իրավունքներ. խորհուրդը նոր անդամներով լրացնելու իրավունքը նա վերապահեց իրեն, ինչպես վերապահեց իրեն նաև հոգևորին շնորհազրկելու իրավունքը։ Այս վերջին իրավունքը, ինչպես և Դանիայում, այստեղ պետական խորհրդի անդամների լայն չափով ազատագրեցին անձնական հարստացման համար։ Շվեդական ազնվականության գլուխ կանգնած Բո Ջոնսոնը իր ձևքը համարձակ ամրոցի Ստենսեհոլմի և Շվեդիայի գլխի մասը։ Նա իրեն գլխավ իր ձևքին պահում էր քաղաքական ամրոցների կեսից ավելին։ Շվեդական ֆեոդալները ու Ալբրեխտի հետ միասին չկամեցան վերամանացիք գաժանորեն ճնշում էին չվեդական գյուղացիությանը. վերամանացիք վոտոգնցին շվեդական քաղաք-

նրբը և ամբողջ քշխանությունը իրենց ձեռքը գրավեցին։ Ամբողջ յերկրում ֆեոդալներն անպատիժ կերպով կողոպտաներ և սպանություններ էին կատարում։

Եվեդիան հարմարացավ ժամանակի

Վերջապես Ալբրեխտի գեմ ժխացան քե առաբին ապիվականությունը, քե քաղաքարնակ չվեդները և քե նուիրեկ խոշոր ֆեոդալները ժի մասը, որը գժգոհ էր գերմանացիների բռնացումից։ Նրանք գիմեցին Մաբգարիտա Դանիացու ոգնության։ Դանիացիների, Նորվեգիացիների և չվեդների միացյալ ուժերով հաշոգվեց չարգիչ Ալբրեխտի վարձու զորքերը (1389 թ.)։ Միայն 8 տարի Մատկոնումը ձեռց գերմանական վարձկանների ձեռքին, որոնք կողոպտաներ էին կատարում Բալթյան ծովի վրա։

Եվեդական ապիվականությունը ատիպված էր Դանիայի հետ ունենա կապ, բայց վերջինիս քաղաքականությունը հակառակ էր չվեդական ֆեոդալների շահերին։ Ազնվականության իրավունքների սահմանափակումը, յուրացրած քագավորական հարստի հետ խլումը նրանցից, ֆեոդների բռլիումը դանիացիներին Եվեդիայում, ֆեոդալական ամրոցների ավերումը—այս բոլորը առաջ էր բերում չվեդական ազնվականության խոր գժգոհություն։ Հանգայի և Հոլշտինիայի գեմ ուղղված Դանիայի արտաքին քաղաքականությունը ևս ճնշում էր Եվեդիայի շահերին, վորը ցանկանում էր անմիջական առևտրական կապեր հաստատել Գերմանիայի հետ։ Ջափապանց գժգոհ էին Եվեդիայի ընտանրգյունաբերողները, վորոնք սերտ կապված էին Հանգայի հետ, վորին նրանք պղինձ և յերկաթ էին վաճառում։ Դանիական առանձնաշնորհությունն ամեն տեսակ ընչումներ ու կորգումներ էր կատարում։ Դանիայի տիրապետությունն ուղեկցում էր ֆեոդալական ընչման ուժեղացումը։ Եվեդիայում հողատիրություններ ստացած դանիական ֆեոդալները հարստանում և քնչում էին գյուղացիներին։ Դանիացի վոմն Ինգա Երիկսանի մասին պատմում են, վոր նա գալիկարյան գյուղացիներից ոչնչացում էր նրանց ձիերը ապտակների գիմաց, իսկ հետո հրամայեց, վորպեսզի տղամարգկանց չեն գալիանների, իսկ կանանց—սայլերի։ Եվեդական գյուղացիությանը սպառնում էր նույն ճորտացումը, վորին արգեն չենթարկվել էր գանիական գյուղացիության մեծ մասը։

Գենգբրենկի ապստամբությունը

1434 թվին Դանիկաբյուռում բռնկեց գյուղացիական ապստամբություն մեծ դերբրենկ Գենգբրենկատանի առաջնորդությամբ։ Ապստամբությանը չուտով ընդդրկեց ամբողջ լիբելիբը։ Գենգբրենկի հաղթանկրպած գյուղացիական զորքը հաշտություն կոմսուհի Եր գանձապետների դեմ։ Ապստամբությանը հարեցին գանձական սիրտպետությունից բոլոր զինվորները, և ավելի պակաս, քան 4 ամսում, Եվնգիան ազատագրվեց գանձապետներից (բացառությամբ փոքրաթիվ ամրացած կետերի)։ 1435 թվին Գենգբրենկը գումարեց գոստյին ժողովը (ռիկսդագը), ուր բացի ազնվականությունից և հոգևորականությունից հրավիրվել էին քաղաքների և ազատ գյուղացիության ներկայացուցիչները։ Այդ ժողովը Երիկ Պոմերանցի քաղավորին գահընկեց հայտարարեց։ Գյուղացիների պնդմամբ քաղավորության ոչնչանա ընտրվեց Գենգբրենկը։ Բայց գյուղացիք չկամեն էին ազատագրվել վոչ միայն գանձական սիրտպետություններից։ Նրանց չարժումը ակսեց ուղղվել չվնգական ֆեոդալների դեմ։ Ապստամբները էին լքում ֆեոդալական ամրոցների և նրանց ընակիչների հասցեին։ Գյուղացիների մեջ տարածվում էր ընդհանուր հավասարության մասին ուսմունքը։

Ազնվության վերակազմվելը

Քնդգրկելով սիրնց չկրկյուղը։ Առանձնապես անհանգստանում էր հոգևորականության վրա, վորը գյուղացիական շարժման մեջ տեսնում էր հուչյանականության ուրվականը, վորն այդ ժամանակ վախեցնում էր ամբողջ Եվրոպային կոմիսիկ հոգևորականության ընդհակառակությունը։ Այդ պատճառով էլ ազնվականությունն ու հոգևորականությունը համառաչնության կնկան վկրականգնել գահի վրա Երիկ Պոմերանցուն. բայց միևնույն ժամանակ չկրկյուղը կատավարելու համար նրանք առաջագրեցին իրենց անգնաին, անվանի ազնվական կարլոս Կնուտսոնին։ Գենգբրենկից ազատվելին գավագրական ապստամբության միջոցով։ Երիկը ստիպված էր խոստանալ, վոր Եվնգիայում բարձր պաշտոնները կտրվին միայն չվնգական իշխաններին և վոր այսուհետև պատերազմները կվարտարվին բոլոր չկրկնք քաղաքականության համաձայնությամբ։ Կալմարյան ունիան, այսպիսով, քնն ուժգին ձնակարնություն, պահպանվեց։ Եվնգիայի և Դանիայի միջև ունեցի չկր ունենում առանձին պայքար, վորի ընթացքում Եվնգիայի գլուխ էլին անցնում մեծ ազնվականու-

քյան կոչվից ընտրված չվինգական քաղաքներից, մեկը գանիական քաղաքներից, մեկը չվինգական ամենամոլվանի անեից գուրս չկած ռանգիմանիներից։ Այս հողի վրա պայքար էր տեղի ունենում նաև հենց Եվիդիայի ներսում։ Քոչոր ֆեոդալներն ու առաջնագաս յինգերդին կոչվում էին գանիական կուսակցությանը և ձգտում էին գանիացիների օգնությամբ մինչև վերջ հասցնել չվինգական հասարակության ֆեոդալականացումը և իրենց յինքնագլխել գյուղացիությանը։ Այս ուղղությամբ կատարվող փորձերը սուիպում էին գյուղացիներին հարել տոզդալինա կուսակցությանը, վորը կոչվում էր ժամը ազնվականությունից և քաղաքացիներից և ձգտում էր Եվիդիայի լիակատար քաղաքական յինքնուրույնության։

Սանի Սթուրի

1470 թվին տոզդալինա կուսակցությունը իրեն առաջնորդ Սանի Թուտաովոն Սթուրեյին (1470—1503 թ. թ.)։ Սթուրենը Ստոկհոլմի մոտ ջորդեց գանիացիներին (1471 թ.)։ Բայց չվինգական ազնվականությունը, ի գեմս պետական խորհրդի, ոտիպես, վորպեսզի նա ճանաչի իր, քեկուզ լոկ անվանական, կախումը գանիական քաղաքներից։ Սթուրեն իր ժամանակի ամենալուսամիտ մարդկանցից մեկն էր։ Ուզում նա համալսարան հիմնել (1477 թվին. յիրկու տարի անց հիմնվեց առաջին գանիական համալսարանը նաև Կոպենհագենում) և կոչմանիրից Եվիդիայում տպագրական գործը։ Հենվելով ազատ գյուղացիության վրա և ձգտելով բարվոքել նրա վիճակը, Սթուրեն իր գեմ հարուցեց ազնվականության և հոգևորականության ատելությունը, վորոնք ամեն կերպ արգելակում էին նրա գործունեությունը և աջակցություն էին վորոնում Դանիայում։ Հոգևորականությունը նրան յանացրեց, Ռերը նա մեռավ, ժողովուրդը համոզված էր, վոր նրան թունավորել էն։ Նրա մահից հետո ազնվականությունը շուտով նորից հաղթանակեց և հրավիրեց գանիական քաղաքներ։

Ինչպես նրան, վոր Եվիդիայում գեռ գոյություն ուներ ազատ գյուղացիության մի զգալի մնիմախավ, յիրկրում գլխավոր ուժը գարձավ, ինչպես և Դանիայում, խոշոր ֆեոդալական ազնվականությունը։ Մի քանի անվանի ընտանիքներ և բարձր հոգևորականությունն իրենց ձեռքը վերցրին իշխանությունը Եվիդիայում։

Նորվեգիայի սոցիալական կառուցվածքի առանձնահատկությունները

իր ուրույնությամբ դպրչի չափով տարբերվում է յերբորդ հյուսիսային թագավորությունից —Նորվեգիայի պատմությունը, նորվեգիական հասարակության մեջ ֆեոդալիզմը շատ քիչ զարգացավ։ Ամբողջ միջնադարի ընթացքում նորվեգիացի սոցիալական կառուցվածքի հիմքը կազմում են ազատ անփախանատու-գյուղացիք։ Նորվեգիական արիստոկրատիային չհաջողվեց ազատ գյուղացիությանը իրեն հպատակեցնել։ Նորվեգիական արիստոկրատիայի ուժը հենվում էր միայն քիչ գյուղացիների չահագործելու վրա, այլ առևտրական աշխատանքի, ձկնորսության, մասամբ էլ առևտրի վրա։

Նորվեգիացի ուրույն սոցիալական կառուցվածքի պատճառը մասամբ յերկրի բնական պայմաններն էին։ Յերկարաձիգ ծովափնյա և խոր ֆիորդներով կտրտված այս բնությունն և անմատչելի յերկրի բնակչությունը, գոյն այժմ էլ նույն է, ել ավելի նոսր էր միջին դարերում։ Մշակության համար հողը չափազանց սակավ էր և այն էլ մանր կտորներով ցրված էր լեռների և անտառների մեջ։ Բնակչությանը մի մասն ապրում էր ֆիորդների մոտ, պրազվում էր ձկնորսությամբ և ծովագնացությամբ։ Նրա միջից գուրս էին գալիս համարձակ ծովագնացներ և վիկինգների գաղութչիների ծովահենները։ Բնակչության մյուս՝ ավելի մեծ մասը պրազվում էր հողագործությամբ և անասնապահությամբ։ Նորվեգիայի յեռնեշխարհի առանձնահատկությունները գոյություն ունեն և նրա ագրարային կառուցվածքի առանձնահատկությունները։ Այնտեղ պահպանվել էին սկզբնական համայնական կարգերի անկատարելի հետքերը, առանձնապես անտառների սեփականության բնագավառում։ Բայց միևնույն ժամանակ մշակության համար հողամասերի սակավությունն ու ցրվածությունը անհնար էր գարձնում բնակության գյուղերով։ Նորվեգիական գյուղացիք (ոտիով բացառություններով) բնակություն էին հաստատում անհատական, հաճախ միմյանցից հեռավոր տարածության վրա ցրված անկերով, ըստ որում այդ տան հողերը քիչ՝ գնդակներում էին իրար կողքի գտնվում. սովորաբար նրանք բազկացած էին լինում ցրիվ ընկած հողակտորներից։ Այսպիսի պայմանները չափազանց գժվարացնում էին խոշոր հողատիրության զարգացումը և կալվածատիրական անտե-

սուքյան կազմակերպումը։ Դաժան բնությունն ամեն մարդ պայքարը կոփում էր նորվեգիական ձկնորսին և գյուղացուն, զարգացնում էր նրա մեջ անկախության ու կամքի զգացողություն ամեն մի փորձի։

Նորվեգիայի ազգաբնակչության մեծ մասը ապրում է ծովափնյա շրջաններում։ Ծովը ընդհանուր աշխատանքի դպրոց է տալիս նորվեգիացուն։ Ծովում նավարկելիս նա սովորում է ինքնուրույն որոշումներ կայացնել, ինքնավստահ լինել, ընկերոջ հանդեպ ունենալ ընկերական զգացմունքներ։ Ծովում նավարկելիս նորվեգիացին ամեն րոպե պատրաստ է լինում մահվան հետ մարտնչելու։ Ծովը նրան սովորեցնում է ամեն ինչ ճշտորեն կատարել, ամեն ինչ ժամանակին անել։ Ծովում նավարկելիս նորվեգիացին սովորում է ամեն ինչ ինքնուրույն անել, ինքնուրույն որոշում կայացնել։ Ծովը նրան սովորեցնում է ամեն ինչ ինքնուրույն անել, ինքնուրույն որոշում կայացնել։ Ծովը նրան սովորեցնում է ամեն ինչ ինքնուրույն անել, ինքնուրույն որոշում կայացնել։

Ձնեպոլիզմի առաջին

Նորվեգիայում մենք տեսանք սոցիալական շերտավորման սկիզբը, առնչության ամրապնդումը, դրամիշխանների կազմվելը, քաղաքական իշխանության առաջացումը, նորվեգիացիների մոտ նահապետական տարկության տակ յության նպատակը էր առնչության ամրապնդումը։ Այդ խոսքով, Նորվեգիայում նկատվում են ֆեոդալիզմի նույն առաջին քայլերը, ինչ մեզ հայտնի չի մյուս երկրների պատմություններից։ Ամեն վերնում քվարկված պատմությունը կատեգորիան հին ֆեոդալականացման պրոցեսը Նորվեգիայում։ Այստեղ քաղաքական ուժեղ իշխանություն չհաստատվեց։ 11—12-րդ դարերում պրիմոգենիտների ձիրքն անընդհատ պայքար է նկատվում իշխանության համար, վորից օգուտ էր քաղում յնկենգերին, վորպեսզի մեծացնի իր տիրապետությունները և ուժեղացնի իր պետությունը։ Յնկենգերին իր պետությանը յենթարկեց քաղաքական ընտրություններըը, սկսեց ամբողջ բնակչությունից հավաքել տուրքը, յնկենգեական պաշտոնների նշանակման գործում կատարյալ անկախություն ներմուծեց քաղաքական իշխանություններից։ Ամբողջ հնա մնացին նա ձգտում էր իրեն յենթարկել գյուղացիությանը։

Եգիպտոս պրուպագիտության պատարագ եռանիստոնական չեմ ավազանու գեմ

Այդ հոգի վրա սկսվեց դյուցազնների համաձայնքը հոգեւորականության և ավազանու գեմ։ Ազատած դյուցազնները (ասկոլես կոչվող երիցկնքնիները) ավազանուն չուրգնցին, չնայած վոր վերջիններին ոգնություն ցույց ավին գանիացիները։ Ավազանու գլուխը կանգնած Մագնուս քագավորը ոգանվից։ Ազատաժրությանն առաջնորդ Սվերքեն քագավոր հռչակվից (1184 թ.)։ Վերացվեցին յեկեղեցու բոլոր արտոնությունները, յեպիսկոպոսները ստիպված յեղան քոշնել յերկիրը։ Ինոկենտիոս III-ը բնաւերդիկա գրեց Նորվեգիայի վրա և բանադրեց Սվերքեին, բայց գա վոչ մի հետևանք չունեցավ։ Այսպիսով, այն պայմանները, վորոնց շնորհիվ Նորվեգիայում պահպանվեց ազատ դյուցազնությունը, ընկան այլ հետևանքին, վոր դյուցազնությունը հազիանակ ատյամ գնաս չամբացված ֆեոդալական ատրների նկատմամբ։ Սրանով վորոշվեց Նորվեգիայի հետագա պատմության ուղեգնությունը։

Սրանով չվերջացավ դյուցազնության և ազնվականության պայքարը։ Յեկեղեցուն հաջողվեց վերագարձնել իրեն արտոնությունների վորոշ մասը (դիվորը ատյամ պարտականությունից յեկեղեցական սիրությունների ազատումը, յեկեղեցական շրջությունների ազատությունը, յեկեղեցական գատարանի անկախությունը), բայց նա արդեն չկարողացավ վերագարձնել իր նախկին քաղաքական անկախությունը։ Հենվելով ազատ դյուցազնության վրա, քագավորական իշխանությունն ատիճանաբար խուգում ևր ազնվականության արտոնությունները և, վերջապես, վոչնչացրեց յերանելիների կոչումը (յարլերին և չենգերներին)։ Դրան նպաստեց այն անտեսական հիմունքների անկումը, վորի վրա հենված ևր արիստոկրատիան Նորվեգիայում, այն է՝ տարեկության, ծովահենության և անգրծովյան առևտրի անկումը։ Ծովահենությունն ու ժարդկանց տարկության հետևը գները քանի գնում, այնքան ավելի անցյալի ննփականությունն են գառնում, իսկ առևտրին ավելի և ավելի սիրանում են հյուսիսային-գերմանական քաղաքները։

Երիներների ուղղիչ Մագնուս քագավորի ժամանակ (1263—1280 թ. թ.) գյուղացիական-գեմոկրատական կորգն ամրապնդում և յերկրի սովորությունքի իրավունքի կոդիֆիկացիայի շնորհիվ։ Քագավորական իշխանությունը կամրվում և քագավորի կոչից նշանակվող ատիճանավորներից, կաբնորդություն գործերը

վճռում են Նորվեգիայի չորս մարզերի ժողովրդական ժողովներում—սթինգներում։ Բացի դրանից պարբերաբար հավաքվում էր սթինգը (ընդհանուր ժողովը) Բերգենում։ Նորվեգիան վերջնականապես գոյանում է մոտ տասներորդ դարում։

Նաոմիգիայի ուխտ։ Եվնգիայի չեմ Դանիայի հետ

Բայց Նորվեգիային վտանգ էր սպառնում այլ կողմից։ Շրջապատված իբենից ավելի ուժեղ ֆեոդալական պետություններով, վոլոնցից ոմանք միաժամանակ և կախում ուներ հացի մատակարարման ինգրում, նա ստիպված էր յնդիմադրվել մերթ մեկին, մերթ մյուսին։ Այս յնդիմադրումը սկզբում ընդունում է անձնական ունիայի ձև, իսկ հետո գնում է ավելի հեռուն։ Եվնգական քաղաքը Մագնուս Երլինգսոնը իր պապից, Նորվեգիական քաղաքը Դակոն V-ից ժառանգից Նորվեգիական թագը։ Եվնգիայի և Նորվեգիայի ունիան պահպանվում է XIV դարի մեծ մասում (1319—1371 Ք. Ք.), քանի առանց մի շոշափելի ազդեցություն թագնելու Նորվեգիայի կարգի վրա, վորը շարունակում էր պահպանել իր հինավուրց իրավունքն ու քաղաքական կազմակերպությունը։ Ամենի մեծ վտանգ էր պարունակում իր մեջ 1397 թվին կազմակում Դանիայի հետ կնքված ունիան։ Այդ ունիան, ինչպես անունից, շահավետ էր միայն Դանիային, վորն աշխատում էր ոչնչացնել իր հասար մյուս յերկու սկանդինավյան յերկրների անկախությունը։ Դանիայի կառավարությունն իր կողմը գրավից Նորվեգիայի բարձր հոգևորականությանը, Նորվեգիայի պետական խորհուրդը լցրեց դանիացիներով, մերձցրեց մի շարք նոր հարկեր, պահանջեցրեց գրաւ և մարդիկ իր պատերազմների համար, վորոնց մեջ վոչ մի կերպ շահագրգռված չէր Նորվեգիան։ Նորվեգիան շահագրգռելու համերից մեկն էլ գրաւ փշացնելն էր, ըստ վորում դանիական կառավարությունը ստիպում էր ընդունել այդ գրամները ըստ նրանց անվանական արժեքի և մինչև ժամանակ պահանջում էր, վորպեսզի վճարումները կատարվեին լիարժեք գրամներով։ Նորվեգիական անբիտորիայի մի մասը (Շետլանդական և Որկադյան կղզիները) Դանիան վաճառից շոտլանդական թագավորին։ Նորվեգիայում հաճախ էին բռնկում ապստամբություններ դանիացիների մերժած անձերի գեմ։ Նորվեգիան հարում էր Եվնգիայում տեղի ունեցող ապստամբություններին և ինքնուրույն ունիա չվնգական թագավորների հետ, աշխատում էր վերջիններիս մոտ գանել իր հնարավորը։ Բայց Դանիային հաջողվում էր դիվանագիտական ուժի

ժիմոյով Հեչկ ույց ապստամբությունները և վերականգնել սենյան նորվեգիայի հետ։ Առանձնապես հաժառ ապստամբությունը բռնկվեց 1501 թվին, երբ նորվեգիական գյուղացիք Կնուտա Ալֆսոնի առաջնորդությամբ գլխավին ջարգիցին գանիական զորքերին։ Բայց գանիացիներին վերջիվերջո հաջողվեց խորամանկությաև և ուժով չնորհիվ իրեն յենքարկել նորվեգիացիներին և ամուրի ժիմոյով ամրացնել գանիական սիրապետությունը։

Այսպիսով, չնայելով իր սոցիալական կարգի ուրույնություններ, նորվեգիան չխուսափեց ֆեոդալական շահագործման յենքարկվելու վիճակից, ին շահագործում, վորը բնորոշ և ամրողջ ժիջնադարյան ԵՒվրոպայի համար։ Բայց ֆեոդալական շահագործումը նորվեգիայում ընդունեց գյուղացիների քաղաքական կախման ուրույն ին ին, գյուղացիները, վորոնք պահպանեցին իրենց ապատությունն ու անվակախությունը դանիայի ֆեոդալական արիստոկրատիայից, վորը շահագործում էր նորվեգիան հարկերի և պուրահավաքների ժիջոցով։

ԳԼՈՒԽ XXIX

ՋԵԽԻԱՆ XI—XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Ջեխիայի կախումը Գերմանիայից

Ջեխիայի պատմությունը հանգամ միացնում են Գերմանական կայսրության պատմության մեջ։ Դա հիշյա չեն։ Մեր քննության առարկա ժամանակաշրջանում Ջեխիայի կախումը կայսրությունից լրիվ ձևական նր։ Մենք խոսելու լինենք Ջեխիայի և Գերմանիայի հարաբերությունների մասին, ապա ավելի շուտ կարելի կն խոսել նրանց միջև գոյություն ունեցող անընդհատ կռվի մասին։ Ընդհանրապես գահակալող կայսրության իշխանությունների թվում, Ջեխիան համառությամբ պաշտպանում էր իր ինքնուրույնությունը։

Այս գաղափարի նախորդ մասամբ շարադրվեց Վելիկոմորավյան պետության պատմությունը, նրա ծագումը IX դարում և կործանումը X դարի սկզբին՝ հունգարացիների հարձակումների տակ։ Վելիկոմորավյան պետության բնակչության մի մասը կազմում էր չեխական ցեղերը, որոնք գերմանական քաղաքներից վաստակական կախման մեջ ընկան։ X դարի վերջին չեխական այդ ցեղերը միավորվեցին Պրագայում իշխող Պշեմիսլովիչների տոհմի իշխանության տակ։ Պշեմիսլովիչների ժամանակ, XI—XIII դարերում, մենք տեսնում ենք պետության զարգացումը ուզնների և իշխանների միջև ունեցող պատահականներ։ Քաղաքական մեծամասնության այդպիսի բաղադրություններն Գերմանիան և Լեհաստանը, վորպեսզի չարունակ մեջտեղ մտնեն Ջեխիայի ներքին գործերին։

Ջեխիան չեզոքացնում փորձերը

Ջեխիայի ներքին կյանքը նպաստում էր այն բանին, վորպեսզի ուժեղանար չեխերի կախումը կայսրությունից։ Գերմանական ազգեցության ամրապնդման հետ կապված էր ֆեոդալիզմի տեր Ջեխիա-

յում և արիստոկրատիայի սոցիալական կշռի մեծացումը։ Դյուդոցիներին իրեն չենթարկել. համար գործադրվող հիմնական արիստոկրատիան ոգնությունն ևր գանում գերմանական ֆեոդալների մոտ։ Միևնույն նպատակով իշխանությունն համար պայքարող չնիական իշխաններից ևս իրենց իրավունքները հաստատելու. նպատակով գիմում էին կայսրին։ Բայց գերմանական կայսրներն էլ իրենց քաղաքականության մեջ, որոնվնապես իրենց ներքին քաղաքականության մեջ, չնիական իշխանների ոգնության կարիքն էին զգում և վճռում զիջումներ էին անում նրանց։ 1081 թվին Վրատիսլավ իշխանը Հենրիխ IV կայսրից թագավորական տիտղոս ստացավ։ Այդ տիտղոսը, հիշատ և, դեռ անձնական բնույթ ուներ, սակայն ժառանգներին փոխանցելու իրավունքով, բայց արդեն 1158 թվին Վլադիսլավ իշխանին հաջողվեց ժառանգական թագավորական տիտղոս ստանալ Ֆրիդրիխ Բարբարոսայից այն ոգնության համար, որ նա ցույց տվեց Ֆրիդրիխին Նրա իտալական արշավանքի ժամանակ։

Կայսրների քաղաքականությունը Չեխիայի նկատմամբ տարբում էր մի քանի գծերով։ Միշտ ձգտելով գանի հավատարիմների պայքարում, նրանք ձգտում էին ամրապնդել իրենց տիրապետությունը Չեխիայում։ Այնուհետև նրանք աշխատում էին Չեխիայում տեղծել բնդունելություն գեոդալական սկզբունքներ, որպեսզի արդյունքում հանդիսանային Չեխիայի քաղաքական վերանայությունը։ Այս քաղաքականությունը կայսրներին շատ հաճախ անց էին կացնում Չեխիայի գերմանիկացման միջոցով։ Ոտան I-ից սկսած կայսրները ամրապնդում էին առանձին եպիսկոպոսությունների ինքնուրույնությունը և ընդարձակում էին նրանց իմմունիտետային իրավունքները, նրանց մեջ իրենց համար հնարավոր տեսակով հիերոգների գեմ մղած կռվում։ Նման քաղաքականության ևր հետևում Չեխիայի վերաբերմամբ Ֆրիդրիխ I-ը։ Ֆրիդրիխը իշխանական իրավունքներ տվեց Պրագայի եպիսկոպոսին։ Այս եպիսկոպոսը սկսեց ինվեստիտուրան տանել անմիջապես կայսրից, Ֆրիդրիխը կայսերական իշխանության (մարկգրաֆության) իրավունքներ տվեց Չեխիայի արևմտյան մասին— Մորավիային։ Չեխական թագավորության նկատմամբ կայսերական իշխանության նման կազմակերպումը գերմանացիների ձեռքին հանդիսանում էր Չեխիան իրենց ենթարկելու միջոցներից մեկը։

Զեխիայի բազմաթոռական իշխանության ամրապնդումը

Բայց հենց Վերժանիայի պայմանները այնքան էլ շատ չէին նպաստում կայսրների իշխանության ամրապնդմանը Զեխիայի նկատմամբ, և կայսրները շատով ստիպված չէին հրաժարվել Զեխիայի մասնատումից։

Ծրիդրիխ Բարբարոսայի մահից հետո Հոհենշտաուֆենների և վելֆերի միջև սկսված պայքարն ոգուտ չբերեց Զեխական թագավոր Պշեմիսլը, որը, միջամտելով սկզբում Ֆիլիպի և Որտոն IV-ի, իսկ հետո Որտոն IV-ի և Ծրիդրիխ II-ի միջև տեղի ունեցող գժտություններին, հաջողեցրեց չերկու կողմերից էլ ստանալ զանազան արտոնություններ։ Զեխիան և Մորավիան նորից միավորվեցին մի ուրույն մասի, Պրագայի եպիսկոպոսի ենթակայության վերացրվեց Զեխական թագավորին։ Այս տեսակետից առանձնապես նշանակալի էր այն արտոնությունը, որը 1212 թվին Ծրիդրիխ II-ը արտամղեց Զեխիային (ոսկեզօծ կոչված Fredericiana), որի հիման վրա վորոշվեցին Զեխական թագավորության և կայսրության հարաբերությունները։ Այդ արտոնության հիման վրա Զեխիան պարտավոր էր անգամ ընդունելու պետության Զեխիայի իշխողի համար հաստատվելիք ամագավոր օրենքը, թագավորի իշխանությունը դարձավ ժառանգական, իսկ ժառանգների բացակայության դեպքում թագավորին ընտրելու իր սկզբը, այլևս չէին ճանաչում կայսրի համաձայնությունը։ Զեխիայի վասալական կախումը կայսրությունից արտահայտվում էր նրանում, որ կայսեր խորհրդի անդամակից էր թագավորը պարտավորվում էր դուրս բերել 300 ձիավորներից բաղկացած օժանդակ մի ջոկատ կամ դրա փոխարեն տալ 300 գրիվնա արծաթի հատուցում։ Գահակալական անկարգներին, ապստամբներին, չեխական թագավորները պաշտպանում էին ժառանգելով միայն այն դեպքում, երբ ապստամբները գումարվում էին չեխական սահմաններին մերձակա քաղաքներից մեկի ու մեկում (Նյուրնբերգում, Բամբերգում և այլն)։ Հակառակ դեպքում չեխական թագավորները կորցնում էին նույնիսկ ընդհանուր կայսերական համագումարներին։ Բացի դրանից, հետագայում չեխական թագավորը ստացավ մնացած վեց կուրֆյուրստների հետ միասին կայսրին ընտրելու չափազանց կարևոր իրավունքը։

Դերմանական գաղութացումը

Բայց, ձեռք բերելով ապագիով Ջնխթայի քաղաքական անկախությունը, չնխական քաղաքները քուչ ավին, վոչգնագի գերմանական ապրնդությունը նեբա քափանցի այլ ճանապարհներով, մի բան, վորը վերջին հաշվով չափազանց կոթնանատրար գարձավ։ Ջնխթան, ինչպես և մյուս արևմտյան սլավոնական յերկրները, յենթարկվեց գերմանական գաղութացման։ Ընչ է, գերմանական գաղութացումն ասյանդ չեր կարող այն բնույթն ունենալ, ինչ վոր բողբիշների կամ լյուտիչների յերկրներում, վորոնց գերմանացիք յենթարկում էին իրենց և բնաջնջում։ Ջնխթայում գերմանացիք ստիպված չեզան գոթի ունենալ ուժեղ պետություն հետ, և նրանք ապնանդ սրժատացան այլ ճանապարհներով։

Գնաց և ամենից առաջ նչել գերմանացիների յենկղնցական և, առանձնապես, վանքային նեղդացիք։ Այնքան, վորքան Ջնխթան չրիստոնեության ընդունեց գերմանացիներից, ապտնդ հնմնված վանքերն էլ, գլխավորապես, գերմանական էին։ XII—XIII գարերում ապագրին աճում և այդ վանքերի քիվը։ Այդ վանքերի միաբանության մեջ ընդունված էին համարյա բացառապես գերմանացիք։ Առանձով քուչը ամայի հոգամասնը, վանքերն ապնանդ էին հրավիրում պյուգացի բնակիչներ Գերմանիայից։ Այսպիսով առաջ յեկան քուչը գերմանական վանական քներ։ Վանքերն ազնատում էին Ջնխթայում անդ կացնել գերմանական յեպիսկոպոսներին և վանահայրերին։ Դրա հետևանքով յենկղնցին Ջնխթայում դուբս յեկով գերմանականացած, մանավանդ բարձր հոգևորականությունը համարգապրվում էր գերմանացիներից։

Գերմանական ապագությունը նեբա և քափանցում նաև հյուրընկալների և առևտրականների հոգևորական-ասպետական որդիների միջոցով, վորոնք ընդարձակ հողեր էին ստանում չնխական քաղաքներից։ Հրավիրվում էին նաև գերմանական ուրիշ ասպետներ, վորոնց վրա էին ապնատում հնձվիլ չնխական քաղաքները տեղական ազնվականությունն գնե ժամ իրենց պաշտպանում։ Քրանցիսկյաններն և գոմինիկյաններն ժուրջին միաբանությունները, վորոնք XIII գարից սկսած վոտդիլ էին Ջնխթան, նույնպես հավաքագրվում էին գլխավորապես գերմանացիների միջից։

Գերմանական հոգևորականությունն հետևվից Ջնխթա քա-

փանցից նաև ինկվիզիցիան, որն այդ հոգեվարականությունն ձեռքին ուժեղ քաղաքական գործիք դարձավ։

XII դարի վերջից սկսած գաղաքների մեծ, այս առանձնապես Չեխիան մի փոքր հետ էր մնում Գերմանիայից, որտեղ XII դարի վերջին սրգին առանում ենք շատ ծաղկյալ առևտրական կենտրոններ։ Քաղաքային բնակչությունը դեռի Չեխիա չէր հասում մեծ մասամբ Գերմանիայից։ Չեխական քաղաքներըը վարում էին չահաքնդրական ք ազգականություն, որը հետագայում ծանր հետևանքներ ունեցավ։ Նրանք հիմնում էին քաղաքներ, ուր նրանք գրավում էին գերմանական արհեստավորներին և վաճառականներին, որոնք այստեղ կազմակերպում էին իրենց վաճառականական գիլդիաներն ու համքարությունները։ Այս քաղաքներին տվին առանձ արտոնություններ էին տրվում—հարկային բնույթի արտոնություններ և այլն։ Քաղաքներում նորաբնակները վարչական և դատարանական առանձնից ազատվել էին տեղական իշխանությունների իրավասությունից և ընդարձակվել էին հատուկ քաղաքային ատեանների, որը կոչվում էր տպոդիսներ։ Քաղաքները կատարում էին գերմանական իրավունքի հիման վրա, որ մեծ մասամբ արտագրված էր Նյուրնբերգի կամ Մագդեբուրգի քաղաքային իրավունքից։ Այս բոլորը կատարվում էր այն պատճառով, որ քաղաքները քաղաքների համար լինելով կարևոր ազդեցություն էին։ Արդյունաբերությունն և առևտրի զարգացումը նպաստում էին քաղաքական գործունեության հարատևման առանձնություններ։ Ժամանակի ընթացքում քաղաքներում (առաջ լինելով չեխական արհեստավորական և առևտրական բնակչությամբ, բայց պատրիցյատը համարյա բացառապես գերմանացիներից էր բաղկացած։

Վերջապես պետք է նշել մի կարևոր հանգամանք ևս։ Չեխիայի հանքերը, մանավանդ արծաթի հանքերը, առանձնահատուկ էին կարևորություն մեջ։ Այդ հանքերը մշակելու համար հրավիրվում էին գերմանական հանքափորներին, որոնք այս գործում ավելի հմուտ էին։ Սկզբում դրանք մեծ հանքավորներ էին, որոնք կազմում էին բռնատիրական բանվորների ընկերություններ, ընդվորում քաղաքորը սահմանում էր այսպես կոչված ռեգալիաներ։ Այսինքն ընդհրքից ստացվող արծաթի մի մասը, բնչպես նաև վորոշ վճարումներ և հարկեր։ Արծաթի և այլ մետաղների հանույթի շնորհիվ Չեխական քաղաքությու-

նը գտնում կատարելյան մեջ ամենահարուստը։ Վոչ մի էլլինական կատարելյան մեջ իր հարստությամբ չեր կարող համեմատվել չինական քանդակների հետ։

Լինելային գործում գրելությունն ամբողջապես փոխվեց այն իմաստով, վոր մշակումը սկսեց ավելի և ավելի կենտրոնանալ խորը ձևանարվեստների ձևաքերում, վորոնք հնարավորություն ունեցին խորը ներթափանցել անել գործի մեջ։ Բանվորների կազմերը, հնագիտան ավելի և ավելի մեծ չափերով, տրամադրում են անգնահատելի չինական բնանյութերը, մինչդեռ լինելային մշակումների տեսքը հանդիսանում էլին գիտությունը։

Այսպես եր կատարվում գեղարվեստական տարրերի արժատացումը Չինաստանում։ Գեղարվեստը կազմում էլին, գլխավորապես, բարձր գաղափարը։ Դրանք խոշոր հոգատարներ էլին, բարձրաստիճան հոգևորականներ, քաղաքային պատրիցիատ և լինելային մշակումների տերեր։

Չինական հասարակության ֆեոդալականացումն ունեց բնորոշ ֆեոդալական բարքերի և սովորույթների զարգացում։ Արևմտյան Եվրոպայում զարգացած կուլտուրան XII—XIII դարերում սկսեց տարածվել նաև Չինաստանում, գլխավորապես Գերմանիայից, ավելի ճիշտ՝ Գերմանիայի միջոցով, վորոշ չափով գերմանականացնելով չինական հասարակության պալատական և բարձր խավերը։ Չինական արիստոկրատիան իր հպատակով, սովորույթներով և նույնիսկ լեզվով սկսեց նմանվել գերմանացիներին։ Նա սկսեց փոխել իր ազգանուններըը գերմանական ձևով. չիների մեջ հանդես եկան Ռոզենբերգներ, Շառլեմաններ և այլն. արիստոկրատները յուրացնում էլին արևմտյան ասպետության սովորույթները, ստեղծում էլին ասպետական գինախոցեր (տաբերներ)։ Գենժիսկ I-ի վարդի Վաշյով I քաղաքորը խոստում եր ձիաչ գերմաններին և այդ լեզվով նա նույնիսկ կերգեր եր հորինում մինեսինգերների ոճով։

Ֆեոդալականացման պրոցեսը Չինաստում հիմնականում ավարտվեց XII դարում։ Գյուղացիության գլխավոր մասսան այդ ժամանակ արդեն ճորտացած եր, ճիշտ և, գոյություն ուներ գեռ ազատ սեփականատեր-գյուղացիների մի վորոշ միջնախավ։ Սրանք ստացան կոչված ջենգիչներն էլին։ Նրանք կրում էլին պետական պարտականներ, վճարում էլին հարկեր, քան վորում հոգում

Գյուղացիության դասերը

քաղաքների սահմանած այդ հարկերն ու պարտականները չափազանց ծանր էին և սոխում էին գնդիչներին անցնել մասնավոր անբերի հողերը, վորոնց նրանց հավանավորությունը և, այսպիսով, հարստանալ։ Բացի դրանից, գնդիչներով յուրացված հողերը քաղաքներից բաշխում էին խոշոր ֆեոդալներին, յնկինգյուն և վանքերին։ Ամենից ապես քաղաքների կոխում ունեցող ազատ գյուղացիությանը մինչմոխալը, այսպիսով, դանվում էր ամենանական անհատացման պրոցեսում։ Գյուղացիության հիմնական փաստը կազմում էին կիսաճորտերը, վորոնք լսասիներին կոչվում էին ջիլյաններ, իսկ չեխերեն— սոխցյաչներ։ Նրանք ֆեոդալներին բարրա էին վճարում, կոռ էին կրում և կատարում էին պետական պարտավորություններ, բայց նրանք պահպանում էին ազատ գրության վորոշ մնացորդներ, այն է՝ մի հողից մյուս հողն անցնելու իրավունք, բայց այս իրավունքն էլ աստիճանաբար սահմանափակվում էր։ Ինական հողից հեռանալու համար անդյակը վոչ միայն պետք է վերադարձներ իր հողը կալվածատիրոջը, այլև պետք է ստուրք վճարեր հեռանալու համար։ Այսպիսով տեղի յե ունենում գյուղացիության ամրոզի մասսայի ասատիճանական հարստացումը։

XI—XII դարերում Չեխիայում շատ ստրուկներ կային (ռաբոներ)։ Նրանց մեծամասնությանը ամրացնում էին հողին և XIII դարի մոտերքը նրանք հարստացած անդյակների հետ մեկ դասակարգի մեջ մտնում էին։

Ամենի իրարվոք էր գերմանական կոլոնիստ-գյուղացիների դրությունը, վորոնց վոչ միայն գերմանական, այլև չեխական պահերը հաճախ քնակեցնում էին ազատ Ջատած հողերի վրա, իսկ յերբեմն նույնիսկ չեխական գյուղացիներին քշում էին հողից, վորպեսզի նրանցում գերմանացիներ քնակեցնեին։ Գերմանացիք ինքնավարություն էին ստանում և կազմում իրենց համայնքները։ Նրանց պարտուքներն ու վճարումները հիմնարին վորոշված էին և ամենի փոքր էին, քան չեխական գյուղացիների պարտուքները։ Այդ պարտուքները բաղկացած էին, գլխավորապես, բարրայից, կոռը մեծ չէր, տարեկան ընդամենը մի քանի որ։ Չեխական գյուղացիք ազատում էին ստանալ նույն արտոնությունները, բնչ վոր գերմանացիք։ Նրանցից մի քանիսը դրամի մինչդեռ պահերից ազերմանական իրավունքներ ստացան։ Բայց հետագայում ազնվականությունն ազատում էր հարստացել գյուղացիությանը։ Գյուղացիների մի մասը դրկվել

նր իր հոգին և անցել նր վարձակալների գրպանը։ Նրանք քիա անձնական ազատ, բայց փաստորեն ամբողջապես կախում ունեին հզոր տերերի կամայականությունից։

Մեջ վերաբերում է ֆեոդալական դասակարգին nobiles-ին կամ ցյուսիստային, նրանք Զնխիայում բաժանվում էին երկու խմբի։ Ֆեոդալական հաստատությունների վերնաշերտը կազմում էին ազատ կոչված պատները (domini)։ Նրա գոյքը նր ժիջին և մանր ասպետությունը, որին տալիս էին էվյոպիկատ անունը։ Այն ժամանակ, երբ պատները չնիքարկվում էին Զնխիայից չկախ ֆեոդալական սոփորությունների և ֆեոդալական կուլտուրայի խոտ ապրելությանը, մանր ասպետությունը ամեն քիչ նր չնիքարկվում այդ ապրելությանը և պահպանում նր իր ազգային բնությունը։

Զնխիայի ամենազորությունը Գեորգի II

XIII—XIV դարերում Զնխական քաղաքությունը սկսում է խաղալ հոմանական Արևելքում կայսրության մեջ։ Դա առանձնապես վերաբերում է ֆեոդալական անարխիայի ժամանակաշրջանին, երբ սելջուկ կոչված ամիրայությունների անկումից հետո, երբ սելջուկ կոչված ամիրայությունը ժամանակ (1254—1277 թ. թ.) կայսերական իշխանությունը գործով մի ուրիշական և իշխաններից ամեն մեկն աշխատում էր ամենագոնել իր ինքնուրույնությունը։ Այդ ժամանակաշրջանում զնխական քաղաքներին, որոնք կայսերական բոլոր իշխանների մեջ ամենից ավելի հարուստ և հզոր էին։ Զնխական քաղաքների այդ ամենագորությունը ամենից ավելի վառ կերպով արտահայտվեց Գեորգի II-ի քաղաքությունի ժամանակ (1253—1278 թ. թ.), որին գերժանացիք անվանում են Ռատուկար II։ Ամուսնությունների, կալվածքների, գնումների միջոցով Գեորգի II-ը ձեռք բերեց մի շարք տիրություններ։ Այս տեսակետից առանձնապես նշանակալի էր Ամատրիայի հերցոգության, ինչպես նաև Տարենտիայի մի մասի և Կարինթիայի ձեռք բերումը։ Գեորգիի տիրությունները, տյուդիսով, տարածվում էին մինչև Ադրիատիկ ծովը։ Դա կայսերության բոլոր իշխանությունների մեջ ամենից ավելի ամենն էր։ Ոգտվելով իր հզորությունից, Գեորգիը երկու խոշոր արշավանք կատարեց պրուսների դեմ, նպատակ ունենալով երկի հանապարհ բանալ դեպի Բալթյան ծովը։ Բայց այդ արշավանքները վոչ մի հետևանք չունեցան։ Գեորգիը ստիպվեց

իր քնքնաճանաչությունը կայսերական գահի հետևից, բայց գերմանական իշխաններից չէին ցանկանում կայսր ունենալ այդպիսի մի հզոր քաղաղորի և ընտրելին Ռուդոլֆ Հաբսբուրգին։

Գչեմիսլը չկարողացավ պահել իր անբիծորեն նվաճումները։ Ջնեխիայում անընդհատ պայքար էր անցի ունենում քաղաղորի և անգական ազնվականության միջև։ Վերջինս քնչով յուրացրել էր գերմանական անուններըը, գերմանական սովորույթներըը, բայց նա չափազանց քչնաժողով էր վերաբերվում այն գերմանացիներին, որոնց քաղաղորը հրավիրում էր Գերմանիայից և որոնց նա հզոր և ճորտ էր բաչխում։ Այդ հողի վրա ծլատական քյուրիմացություններ և ընդհատումներ էլին անցի ունենում չնեխական պանության և քաղաղորի միջև։ Պանության և քաղաղորի միջև գոյություն ունեցող այդ յերկպառակությունը հետևեն օգտագործեց Ռուդոլֆ Հաբսբուրգը, որը 1276 թվին պատերազմ սկսեց Գչեմիսլի գեմ, որտեղ Գչեմիսլը կատարյալ ջարդ կրեց։ Վերջինս ստիպված էր հրաժարվել Ավստրիայից, Շտիրիայից, Կարինթիայից, որոնք այժմ գարձան Հաբսբուրգների ժառանգական սեփականություններ, և իր անգական յերկրներին էլ— Չնեխիան և Մորավիան—ընդունել կայսրից իբրև ավատ։ Ջուգնահով հաշտվել այս գրությանը հետ, Գչեմիսլը ուժեր հավաքեց և պատերազմի գնաց Ռուդոլֆ Հաբսբուրգի գեմ, բայց պարտություն կրեց և ինքն էլ զնկավ ճակատամարտում (1278 թ.)։

Լյուքսեմբուրգյան դինաստիան

1306 թվին ընդհատվեց Գչեմիսլովիչների դինաստիան և չնեխական գահի յուրջը պայքար սկսվեց մի շարք գերմանական դինաստիանների միջև։ Վերջապես, մասամբ պանության, մասամբ քաղաքային գերմանական պատրիցիատի ազնվության չնեխական թագը 1310 թվին անցավ գերմանական կայսր Հենրիխ VII-ի որդի Հովհաննես Լյուքսեմբուրգին։ Վերջինս գնեց գահի իրավունքը մի շարք արտոնությունների միջոցով, որ նա ավելց գեներալներին— պաներին և հոգևորականության, նա պարտավորվեց Չնեխիա չհրավիրել ոտարերկրացիներին, նրանց պաշտոններ և հողեր չբաժանել։ Նա պարտավորվեց քաղաղությունից գուրս ազնվականության չպահանջել, չնեխական ազնվականության, առանց վերջինիս համաձայնության, անգական արշավանքների համար չդատապարտել։ Այդ ժամանակից Չնեխիայում առանձին նշանակություն և սկսում ստանալ գատական ներկայացուցչությունը, որը մինչ այդ գտնվում էր ժխան հզ-

վաղչատ գնդերում։ Անչափ, կամ չնչինին ուռնում, այժմ նոր հարկերի, նվերների քաղաքագրքյան հաստատման, այս կամ այն արհեստագործական միջոցառումների առիթով տեսում և դատարկել կանոնավոր կերպով։ Բայց այդ անչափ նաև չէր գոհացնում այն նպատակադրություններ, որոր դրվում էին Ընդհանրում և Պրահայում։ Քանի որ քաղաքները խիստ ասաջ էին գնացել XII և XIII դարերում, բայց նրանց քաղաքական ազդեցությունը շարունակում էր անկասկած լինել և նրանց նպատակադրությունը մշտական բնույթ չուներ։ Անչափ, իրերի կանոնավոր ընթացքում, ամենամեծ չափով արտահայտում էր ֆինանսական ուժերի հավասարակշռությունը, ըստ որում խոշոր ֆինանսիստները՝ առևտրում, մանրերը՝ իրենց նպատակադրությունների միջոցով, և չէրնում միայն մասնակցում էին նաև՝ քաղաքների նպատակադրությունները, չէր հարցն անմիջապես նրանց էր վերաբերում։ Քաղաքները, սովորաբար, դիրքավորում էր համաձայնություն գոյ ունեն մի գործի հետ առանձին։ Քաղաքների հետ՝ նրանց վերաբերմամբ առանձնավոր հարկերի մասին կնքվում էին առանձին համաձայնություններ։

Լյուքսեմբուրգներն գինասպիսի գոհ բարերարությը նշանակում էր խոշոր ֆինանսիստի և հոգևորականության ուժեղացումը Չեխիայում։ Հովհաննես Լյուքսեմբուրգը Չեխիայի կառավարումը թողեց իր կառավարիչներին, որոնք պարտավոր էին նրան կազմակերպել վճարել։ Նա գրավ էր գնում քաղաքական հոգևորը, գրավում էր գրամի փլուզումով։ Այս ձևով, ինչպես Մարքան և անվանում Հովհաննեին, Չեխիայի վրա նայում էր իրեն իր ունի քաղաքականության համար անհրաժեշտ միջոցների աղբյուրի վրա։ Նա կատարեց մի շարք անբիծորեն գավթումներ, իրերի «կայսերության վիճակին» անցավ Ալպյան լեռները, գրավեց մի շարք քաղաքներ հյուսիսային Իտալիայում։ Բայց այն չարքումները, որոնցով նա գրավում էր այս քաղաքներում, այն հնարավորը ունեցան, որ նրան չուտով գուրս քշեցին, և նրա խաչակրաց ձեռնարկությունը բոլորովին ապարդյուն։

Ամենայնիսկական այս քաղաքականությունը բոլորովին չէր համապատասխանում Չեխիայի շահերին, որոնք կարող էր միայն ստանալ այն ֆինանսական յարմարություններից, որ առաջանում էր քաղաքների այս՝ վոչնչի համար կարևորություն չներկայացնող ձեռնարկումներից։ Գրավ գրած քաղաքական կարմանները սիրում էին պահերը։

Կարլոս IV

Կայսրության ամէն Զեխիան իր ամենաբարձր ազգեցութեանը հասավ Հովհաննէս Լյուքսեմբուրգի որդի Կարլոս IV-ի թագավորութեան շրջանում։ 1346 թվին գերմանական կուրֆյուրստները Կարլոս IV-ին ընտրեցին գերմանական կայսր։ Կարլոս IV-ի ժամանակ Զեխիան դարձավ կայսրության կենտրոն։

Իր «ժամանակագրական գազվածքներում» Մարքսը ամեն Կարլոս IV-ի անձնավորութեան չափազանց խիստ բնութագիրը,անվաններով նրան «բարդագլուխ ամ անասուն, նենգ գիվանագետ, որի գործունեութեանը հենց միայն ամբ եր, որ ցնուում եր իր գերպանը և ի հաշիվ կայսրության ընդարձակում եր ժառանգական և ամեմային սեփականութեանները։ Նրա քաղաքականութեանն ամբողջովին հանգում եր այն բանին, որպեսզի Զեխիան,—իր այդ ժառանգական ունեցվածքը,—դարձներ կայսրության ամենահզոր իշխանութեանը և նոր նվաճումներով ընդարձակեր իր սեփականութեանները։ Ամբողջ քաղաք գրամներով նա հետ գնեց իր հոր—Հովհաննէի գրավ գրած քաղաքական կալվածները։ Գնումների միջոցով նա կայսրության զանազան մասերում մի շարք նոր հողեր ձեռք բերեց։ Սրանք հողային նոր ընդարձակումներ եյին, որ ձեռք եյին բերվել չեխական գրամներով, բայց վոչ քե Զեխիայի, այլ Լյուքսեմբուրգների տան համար։ Նա մի շարք հողեր ձեռք բերեց Պֆալցում, Թյուրինգիայում, Սաքսոնիայում։ Նա գնեց այնպիսի մի խոշոր սեփականութեան, ինչպես Բրանդենբուրգյան մարկգրոֆութեանը, կայսրության կուրֆյուրստութեանների մեկը և դրա համար վճարեց 500 հազար վոսկի գուլդենի մի գումար, որ նա կորզել եր Զեխիայի բնակչութեանից։

Ընդարձակելով իր սեփականութեանների սահմանները, Կարլոս IV-ը միևնույն ժամանակ ձգտում եր ամրապնդել թագավորական իշխանութեանը Զեխիայում։ Այս նպատակով նա 1355 թվին գումարեց չեխական բոլոր յերկրների ներկայացուցիչների ընդհանուր ակմ, որտեղ հաստատվեց չեխական թագի անձեռնմխելիութեանը և սահմանվեց չեխական գահը ժառանգելու վորոշ կարգ. չեխական գահը հայտարարվեց Լյուքսեմբուրգների դինաստիայի հատուկ ժառանգական։ Իսկ այդ դինաստիայի ընդհատման դեպքում հաստատվեց Զեխիայի և նրան կցված մարգերի ներկայացուցիչների՝ բերնց համար թագավոր ընտրելու իրավունքը։ Բայց ամենի կարեվորը Զեխիայի և կայսրության փոխ-

հարաբերությունների ոլոր ձևափոխություններում էր, որը կարլոսը մղում էր 1356 թվին իր ուխտային քաղաքին։ Այդ քաղաքական համաձայն Չեխիային հատկացվում էր առանձնատիպ տրանսյալ մի պրուիյան, կարդերության աշխարհիկ կուրֆյուրստների մեջ։ Չեխիայի քաղաքները դրավեց առաջին տեղը։

Ճեղական ֆեոդալների դեմ մղած իր պայքարում Կարլոս IV-ը, Պլեմիսլ II-ի նման, ջանում էր հենվել գերմանական կլերիկալների վրա։ Նա բազմում էր նրանց անընդհատ հողեր, հրամիրում էր նրանց լեռնային մշակումների համար։ Նա մենաշնորհ ժամանակ խրախուսում էր քաղաքների ոլոր, որովհետև առևտրի և արդյունաբերության զարգացման մեջ տեսնում էր քաղաքային կենսամատների կարևորագույն աղբյուրներից մեկը։ Գրագան նրա ժամանակ գտնում էր կլերիկալական առևտրի կարևորագույն կետը։ Առևտրական պայմանագրեր կնքվեցին վենետիկի, գերմանական քաղաքների հետ։ Նա վերակառուցեց հին Գրագան (ուժին Ճեղը), որից ետևը Ճեղի հիմքը։ Գրագայի բնակչությունը նրա ժամանակ կեսոկի աճեց։ Կարլոսն ուզում էր Գրագան գարձնել կայսրության մայրաքաղաք և շատ էր հոգում նրա զինվորման և ամրացման մասին։ 1348 թվին հիմնվեց Գրագայի համալսարանը։ Դա առաջին համալսարանն էր կայսրության մեջ։ Նա շատով գարձավ Ճեկրոպայի կարևորագույն մասնավոր կենտրոններից մեկը։ Գրագայի համալսարանի պրոֆեսորները և ուսանողները կազմակերպված էին ըստ չորս ազգերի—չեխական, սաքսոնական, բավարական և լեհական։ Այսպես, օրինակ, հենց սկզբից գրանվորվեց գերմանացիների ճնշումը, որոնց մեծամասնում էին լեհ ուսանողները, քանի որ լեհականում էլ նրանք մեծամասնություն ունեցին։

Կարլոս IV-ի մահից հետո (1378 թ.) նրա զորքերի մեջ շատով գժություններ սկսվեցին, որոնք վերջացան նրանով, որ 1411 թվին Վացլավ Լյուքսեմբուրգը գարձավ Չեխիայի քաղաքը, իսկ նրա կեդրոնը Պիրիմոնեցը—Գերմանիայի կայսր։

Սոցիալական կռիվ ազգային պայքարը

XV գարի սոսկալի Չեխիայում նշմարվեցին խոշոր սոցիալական անհաշտումներ, որոնք մինչև ժամանակ սրեցին ազգային պայքարը։ Այստեղ պետք է նշել չեխական բյուրգերության մեջ։ Մենք արդեն խոսեցինք այն մասին, որ քաղաքներում պատրիցիատը, գլխավորապես, գերմանական էր, բայց XIV գարի ընթացքում սկսվեց նաև չեխական ազնա-

վոր քնակչության մի զգալի մասը Անգլիայի և արդյունաբերության մեջ հատատացած չեխական բյուրգերները ձգտում էին քաղաքական ազգնության ստանալ քաղաքներում, բայց հանդիպում էին գերմանական պատրիկական տոհմերի դիմադրությանը։ Պատրիցիատի դեմ մղած իրենց պայքարում նրանք ոգևորվեցին քաղաքի աշխատավոր մասսաների զգացումից։ Ժողովրդյան համար լույս ասպարեզ էր ներկայացնում արհեստը, վորը սկսել էր վերակազմվել նոր հիմունքներով։ Համքարությունների կատարվում էր բանվորական մասսայի բնիկ վարպետների առանձնացում, սրանք վարպետների քայքայում և ջնջոտրծում։ Ջնջոտրծվող մասսան առավելապես չեխական էր, քանի վոր նրա մեջ գոյություն ուներ և վորոշ գերմանական տարր։ Այդ պատճառով էլ ֆեոդալական-համքարային արհեստի քայքայումը և չեխական արդյունաբերության ու առևտրի աճը առաջ էին բերում վոչ միայն սոցիալական պայքարի սրում, այլև ազգային բախումներ, քանի վոր չնքավարպետները, սրանք վարպետները, լուռնատորի բանվորները գլխավորապես չեխեր էին, իսկ իշխող դերը քաղաքում և լուռնատորության մեջ պատկանում էր առավելապես գերմանացիներին։

Այնուհետև պետք է նկատել, վոր Չեխիայում այդ ժամանակ կազմվել էր քայքայված մանր ասպետության մի խոշոր խավ, վորն անհատական կերպով քաղաքային վաչխատանների պարապանն էր դարձել Չեխական այս մանր ասպետությունն էլ նույնպես դառնում է ազգային ոգոպիցիայի կրող՝ ընդդեմ գերմանական վանական հոգատիրության և գերմանական ու գերմանականացած ազնվականության հոգատիրության բռնացման։

Գերմանական կենտրոնաձև ահագին տիրույթները ավելի վանության մեջ կենտրոնական հոգերի անկուլյարիզացիայի և վերաբաշխման ձգտում առաջացրին։ Այդ կենտրոնական հոգերը նման անհյանգներ էին ծնում նաև չեխական ֆեոդալների վերնախավի մեջ, բայց այս կերևույթն առանձնապես նկատելի էր մանր ազնվականության մեջ, վորն այնքան էր չքավոր դարձել, վոր ստիպված էր ծառայության մտնել ուրիշ կերկրներում։ Չեխական մանր ասպետներից կազմված վարձու զորքերի մեջ հանդիպում ենք Ցեվրոպայի գրեթե բոլոր կերկրներում։ Նրանց քիչին էին պատկանում այն ազգային կրոնական շարժման մասնակիցները, վորը XV դարի սկզբին ընդգրկել էր Չեխիան։ Նրանց

քիմանն էր նույնպես նշանավոր Ծան ժիմինան, որի մասին խոսք կլինի առաջիկում։

Գյուղացիական ապստամբություն

Բայց հատուկանացող հնդատիրական շարժման գլխավոր սոցիալական ուժը գյուղացիությունն էր, որը ձգտում էր վերջ տալ ֆեոդալիզմին, անձնական ճորտատիրական շահագործմանը, կալվածատիրական հողերի մասը վարձակալների իրավազուրկ զրույքներ։ Ազգանգրաժական հարաբերությունների ընդհանուր ամի կազակցությամբ Ձնխիայում XIV դարի վերջին—XV դարի սկզբին վաճառատրանում և գյուղացիական զրույքներ։ Ձնխական գյուղացիության մեջ լայն կիրառով տարածվում էին ազատնդավորների ստանձնագրերը, որոնք պահանջում էին վոչ մեծ ընդհանուր ենթակայական ունիտրեմ, սրյուն սոցիալական տարբերությունը ահագանում։ Շահագործվող գյուղացիության պայքարն ընդդեմ ֆեոդալիզմի կազմում է այն մեծ սոցիալական շարժման բովանդակությունը, որին այդ ժամանակ ընդդիմնց Ձնխիան, խոշ հետո անցավ նաև ուրիշ լիրկրներ։

Գյուղացիության մեջ աճում էր նույնպես և հակադրամանական տրամադրությունները։ Գյուղացիական բնակչությունը հիմնականում ենթակա էր ջիչա և, կային և գերմանական կոլոնիաներ, բայց այդ գերմանական գյուղացիք այն ժամանակ դյուրի չափով տրվում էին ենթարկ հետ, իրենց հարա կամ կիսահարա գյուղացիության կամ կալվածատիրական հողերի հայտարարկ վարձակալների մի մասսա։ Գյուղացիությունը տվող էր նաև գերմանացու վրա, իրենց քշնամու։ Գերմանացիների դեմ ուղղված ապստամբ վրդովմունքը վարում էր ակամբ կուսակցիր ոչ միայն գերմանացիք,—ասում է XIV դարի մի վարանավոր ժամանակագրություն,— այլև նրանք են ստում ենթարկում «Գերմանացիք սկզբում իրենց հետ են ձեվացնում, իսկ հետը բարկանում են, այլևս չեն հոգում իրենց ապատան ոչով չեկեր մասին, այլ իրենց չեկերից են ոչերով ապատում»։

XIV դարի վերջին և XV դարի սկզբին Ձնխիայում սոցիալական պայքարը, սրսպիսով, անխուսափելիորեն պետք է ընդուներ ազգային բնույթ, որը բարդանում էր նաև կրոնական մոտիվներով, որովհետև այդ դարաշրջանում ամեն մի սոցիալական շարժում կրոնական գունավորում էր ընդունում։ Ծնկնգնդին, որը խոշոր չափով գերմանացիների ձեռքին էր գտնվում,

ներկայանում էր քրքև չեխական ազնվականության, բյուրգերության, արհեստավորների և գյուղացիության գլխավոր քչնամին։

Գաճաճանքի այս ժամրոջ բարդ կոմպլեքսի և նախ և առաջ ֆեոդալական շահագործման դեմ գյուղացիների բողոքի հնամենքով առաջ և գալիս այն սոցիալական հզոր շարժումը, որն ընդունեց ազգային կրոնական գոնեավորում և մասավ պատմության մեջ հուսյան շարժում անունով, նրա առաջին առաջնորդներից մեկը, չեխական մեծ հայրենասեր և Չեխիայի ազգային հերոս Յան Հուսի անունով։

Յան Հուս

Յան Հուսը (1369—1415 թ. թ.) Պրագայի համալսարանի պրոֆեսոր էր։ Իր գործունեության սկզբում նա ներկայացնում էր չեխական բյուրգերության, չեխական մինչև քաղաքային խավերի շահերը։ Նա գըտնըվում էր XIV դարի նշանավոր անգլիական բուրժուական ուֆորմատոր Վիկլիֆի մեծ ազդեցության տակ, որի հայացքները նա չարագրում էր իր գաստախոսություններում մեջ։ Վիկլիֆը, ինչպես գիտենք, գուրս էր գալիս կաթոլիկ չեխենգես գեմ, նրա խոշոր հողատիրության գեմ, կաթոլիկական ծեսերի ավելորդ հոխոսության գեմ։ Նա պահանջում էր չեխենգես պարզության և մատչելիության ժողովրդական ժամասանների համար. Նա պնդում էր, որպեսզի քարոզը տարվի և սուրբ գիրքը տարածվի ազգային լեզվով։ Վիկլիֆի ուսմունքի այս բոլոր պահանջները պարարտ հող գտան Չեխիայում և մասնավորապես Պրագայի բնակչության մեջ։ Սա առանձնապես վերաբերում է Պրագայի համալսարանին, որը մշտական հարաբերություն էր պահպանում Ոքսֆորդի համալսարանի հետ, որտեղ ուսուցանում էր Վիկլիֆը։ Պրագայի համալսարանի գասատուներից շատերը գիտությունների մեջ կատարելագործվելու համար գնում էին Փարիզ կամ Ոքսֆորդ։

Այն քարոզները, որ Հուսը կարդում էր չեխական լեզվով, գրավում էին քաղաքային բնակչության ահագին մասսաներ։ Նա գուրս էր գալիս հոգեվորականության բռնացման, նրա ագահության գեմ, չեխենգական ազգերի գանձումների գեմ։ Այս յեղուլթները միաժամանակ ուղղված էին գերմանացիների գեմ, որոնք Պրագայի համալսարանում կազմում էին հակավիկլիֆականների կուսակցություն, որը պաշտպանում էր կաթոլիկ չեխենգես սիրող գիրքը։ Այս կուսակցությունը սկզբում գերակշռող գիրք ուներ Պրագայի համալսարանում, որովհետև հա-

ժամանակ վերջին սահմանադրությունը, որը կազմվել էր նրա հեղինակության ժամանակ, գերմանացիք ձեռնարկի ներքին միաժամանակությունն անկարելի խորհրդում։ Ընդունվեց օգոստոսի 1409 թ. Պրագայի համալսարանը չկարողացավ անջոկվել, քանի որ ամեն ձեռնարկի միաժամանակությունը խորհրդում ստացավ չեխերը։ Այն ժամանակ գերմանական պրոֆեսորները և ուսանողները իրենց բոլոր քաղցին Պրագայի համալսարանը և անմիջական համալսարան հիմնեցին Լայպցիգում։ Հուսը գարձավ Պրագայի բարեկարգված համալսարանի առաջին ռեկտորը։

Հուսը քարոզում էր ստիպել ազգային ինքնության՝ չեխական լեզվով կատարվող ժամասացությամբ։ Այդ ինքնության նա պահպանում էր իրեն տավնատրանական չքավորության վրա։ Վիկլիֆի նման Հուսը պահանջում էր ինքնիշխան հոգևոր միավորության և ճանաչում էր միայն ասուրբ գրքին հնազանդությունը։ Նա խիստ կերպով դուրս էր կանչում ինդուլգենցիաների վաճառքն ընդ։ Նրա քարոզն առանձին հաջողություն ունեցավ Պրագայի չեխ բնակչության մեջ, բայց նրա շուրջը սկսեցին միավորվել չեխ ազգության գանազան խավեր։ Նրան համակրում էին նույնիսկ պաններից շատերը, որոնց գրավում էր յինքնիշխան հոգևոր անկախության հնոտանկարը։

1410 թվին պապը նրան բանադրեց, բայց այս հանգամանքը չխանգարեց նրան, որպեսզի նա շարունակեր իր գործունեությունը։ Ընդդեմ յինքնիշխ հարուցած հալածանքներին, նա այդ ժամանակ գրավոր եր ատելածաշունչը չեխերենի թարգմանելով։ Նա ատիպում էր չեխական գրական լեզու։ Հուսը մեծ նամակագրություն էր վարում, որտեղ ատնում էր իր հայացքների պրոպագանդը։ Հարավային Չեխիայում, որտեղ նա ատիպված էր քաղվել, նա անապին հեղինակություն էր վայելում գյուղացիների, քաղաքային չքավորության և ընդհանրապես բանվորների մեջ։ Արտացոլելով ժողովրդական ժամանակի տրամադրությունները, նրա ուսմունքը ավելի ու ավելի արմատական էր դառնում։ Պապին նա անվանում էր անտիքրիստ, իսկ պապի անսխալականության ուսմունքը—արքապետություն։

1414 թվին գումարվեց Կոնստանցի նշանավոր յինքնիշնական ժողովը, նպատակ ունենալով բարեփոխել կաթոլիկ յինքնիշնության հեղինակությունը, որին ցնցել էր ատյանս կոչված ամեն հերձվածը այն ժամանակ, յերբ յինքնիշնու գլուխ հանդիսացան միաժամանակ յերկու, իսկ հետո և յերեք պապեր (տես գլ. XXVI),

Կոնստանցի ընկերցական ժողովը պրպտվեց հերետիկոսական վարդապետությունների հարցով, որոնք սպառնում էին կաթոլիկ եկեղեցուն։ Այդ ժողովին կանչվեց նաև Հուսը։ Սիգիզմունդ կայսրը խոստացավ ներաշխավորել նրա անձի անձեռնմխելիությունը և համապատասխան կերաշխագիր տվեց նրան։ Հուսը համոզված էր, որ չկան նրան քուչ տան բացատրել իր համոզմունքները, նա կկարողանա պաշտպանել գրանք ժողովում։ Բայց եկեղեցական ժողովում նրա հետ խոսել անգամ չուզեցին։ Առանց քուչ տալու, որ նա արտահայտվի, նրան քանա նախանձեցին, իսկ հետո էլ խաբուկի գատապարտեցին։ Դեռ գրանից առաջ ժողովը գատապարտեց Վիկլիֆի ուսմունքը։ Սիգիզմունդը, որին Մարքսն իր տնտեսական գաղափարներում անվանում է «քշշվառ մակաբույծ, պորտաբույծ, ժուրացկի, քնքի սիրահար, հարբած խնդկատակ, կերկչոտ և ձեռնածուս, վոչինչ չեր ձեռնարկում Հուսին պաշտպանելու համար։ 1415 թվի հուլիսի 6-ին Հուսին այրեցին։ Մի տարի անց կորավ Հուսի բարեկամ ու աշակերտը՝ Հերոնիմ Պրագացին, Հուսի գինակիցը նրա քարոզի գործում։ Կոնստանցի ժողովը արատակարգ միջոցներ ձեռնարկեց հուսյան հերետիկոսությունը ճնշելու համար։

Հուսիտները

Հուսի մահը ճնշեց հուսյան-կրոնական շարժումը ազգանշան հանգիստացավ։ Նա բերեց բողոքների մի ալիք։ Ճնշելի պահերի համագումարը դաշն ինքեց հուսյաններին պաշտպանելու համար, Հուսի մահապատժի դեմ բողոք ուղղեց Կոնստանցի ժողովին և կրոնին վերաբերող հարցերում Պրագայի համալսարանը հայտարարեց իրրև գերագույն գատավոր։ Բայց այդ դարձներն իրրև հակակշիռ կազմվեց կաթոլիկ բարոնների (ինչպես գերմանական, նույնպես և չեխական) միություններ։ Այդ միությանը հարեց և վացլավ թագավորը, որ սկզբում բարեհաճ վերաբերմունք ուներ գեպի հուսյանները։

Պրագայում սկսեցին դուրս քշել կաթոլիկ քահանաներին և նրանց փոխարինել հուսյաններով, սկսեցին մտցնել նոր ծեսեր, ինչպես օրինակ՝ սկսվեց հաղորդվելու ձևը, որ ամենախիստ կերպով արգելել եր Կոնստանցի ժողովը։ Համամաշ կաթոլիկ եկեղեցու վարդապետության սկսվեց հաղորդություն կարող եր ընդունել միայն հոգեվորականությունը, որոն իրր քե կրում եր իր վրա աստվածային շնորհը, իսկ աշխարհականները կարող եին հա-

դարձել մեծ նշանակություն։ Բանի որ ապրանքի ծախսը բաշխվում էր կղզուն առանձին տրանսպորտ պրոբլեմում, էլեկտրիֆիկացման վարպետների շատերը քաղաքում էին այդ ժամի հարցերում պետք և աշխատանքավորների համար նա պահանջում էին յուրաքանչյուր հարցում, այն է՝ հացով և գինով։

Պրոգան գործում չափազանց հատկանիշների կնճռոտ, վորոնք շահագրգռված էին, գլխավորում, անկուլյտուրիզացիայի և ապրանքների անշարժի մեջ և հնձվում էին ունևոր քաղաքացիների ու ագենտությունների վրա։ Այս հատկանիշները կոչվում էին սկիհոկաններ, վորովհետև նրանք իրրև իրենց պահանջներից ժամը առաջադրում էին յուրաքանչյուր հարցում, սկիհոկաններին անվանում էին նաև սպեկուլյանտներ, կամ բանիներին ուսուցչական։

Հարավային Ամերիկայում սկսվեց մի շարժում, վորը գերազանցապես ազգայնական պահանջներ էր առաջադրում։ Այս շարժումն ընդգրկեց գյուղի և քաղաքի աշխատավոր զանգվածներին, այն է՝ գյուղացիներին, արհեստավորներին, մանրավաճառներին։ Այս ապրանքների կոալիցիայի պահանջներից մեկը առաջադրում էին յուրաքանչյուր հարցում, հատկանիշների անվանում էին նաև սպեկուլյանտներ, կամ բանիներին ուսուցչական։

Հարավային Ամերիկայում սկսվեց մի շարժում, վորը գերազանցապես ազգայնական պահանջներ էր առաջադրում։ Այս շարժումն ընդգրկեց գյուղի և քաղաքի աշխատավոր զանգվածներին, այն է՝ գյուղացիներին, արհեստավորներին, մանրավաճառներին։ Այս ապրանքների կոալիցիայի պահանջներից մեկը առաջադրում էին յուրաքանչյուր հարցում, հատկանիշների անվանում էին նաև սպեկուլյանտներ, կամ բանիներին ուսուցչական։

պանչու հաժար։ Այս հանգամանքը տոգնած առաչացրեց պանների միջև, վորոնք սկզբում համակրում էին ռնգիորժին, վորը խոստանում էր յնկնգեցական հոգևոր քանագրավում։ Պանները այժմ սկսում են քնքվել գերմանացիների կողմը։ Ընկերական կաթոլիկ-գերմանական ռնակցիայի կենտրոնը գարձավ լեռնագյունաբերական քաղաք Կուտոնբերգը։

1419 թվի ամառը գործը հասավ մինչև բացահայտ հեղափոխական յերևույթների։ Պրագայում սկսվեց արհեստավորների ապստամբություն, վորն ընդունեց պատկերամարտության բնույթ։ Սկսեցին քար ու քանդ անել յնկնգեցիների ու վանքերը, վոչնչացնել կաթոլիկական պաշտամունքի առարկաները։ Պրագայի պատրիցիատը, վոր քշնամարար էր տրամադրված գնալի հուսյան շարժումը, փակվեց քաղաքային վարչության շենքում (ռատուշա), վորը հետո ամով վերցրեց ժողովրդական ամբոխը և պատուհաններից դուրս շպրտեց քաղաքային վարչության անդամներին (ռատմաններին)։ Շարժումը շուտով ընդգրկեց չեխական քաղաքների մեծ մասը։ Ապստամբները ցրում էին քաղաքային խորհուրդները, վորոնք կազմված էին, գլխավորապես, կաթոլիկ-գերմանացիներից, և նրանց փոխարինում էին հուսյաններից կազմված խորհուրդներով։ Սկսվեց վանքերի ավերումը և վանականների արտաքսումը։ Կաթոլիկ քահանաներին դուրս են քշում եքեղից և ստիպում լեզվով ժամերգություն անցնում։

Նույն թվին մեռավ Վացլավ թագավորը, և այժմ Սիգիզմունդ կայսրը պետք է գաներ Չեխիայի թագավոր։ Բայց չեխ բնակչության մեծ մասը նրան, իբրև գերմանական շահերի պաշտպանի, հրաժարվեց թագավոր ճանաչել։ Նրան պաշտպանում էին կաթոլիկ յնկնգեցին, խոշոր հոգատերերի մի մասը, վորոնք մեծ մասամբ գերմանականացած էին, չեխական քաղաքների պատրիցիատը, վորը նույնպես մեծ մասամբ գերմանական էր, և Չեխիայի լեռնային գործի կենտրոն Կուտոնբերգի հանքատերերը։ Հուսյան շարժման սկզբից Կուտոնբերգի գերմանացիները կատաղի հալածանք սկսեցին հուսյանների դեմ։ Նրանք վորսում էին հուսյաններին, ձգում էին նրանց հանքահորերը և վարձատրությունն էին տալիս սոճին մի հուսյանի գլխի համար։

Սիգիզմունդ կայսեր գլխավորած կաթոլիկ գերմանական հուսակցության դեմ կանգնած էր հուսյան հուսակցությունը, վորի յերկու քևվերը ձավալվող հեղափոխական շարժման պրո-

ցնաւած քանի գնաւ, այնքան ավելի բաժանվաւ և հեռանաւ նրին մեծությանից։ Գրանք նախ և առաջ սկիհականներն էրին, վորոնք մեծավորաւմ էրին այն, ինչ վոր Պետրոսի գյուղացիական շարժման վերաբերմամբ Մոսկվան անվանում էր «բյուրոկրատական ապարատիստ», այսինքն մեծին քաղաքային խավերին, մեծին վաճառականներին, ունեվոր արհեստավորներին։ Սրանց էրին հարաւմ նաւչպես ազնվականների մի մասը և Պետրոսի հաւատարմները։ Այս շրջաններն առաջ էրին քաշում ապստամբին չնկնգնցու պահանջները, վոր պետք և հարմարեցված լիներ բուրժուազիայի կրանական ընդհանուրներին։ Նրանք, նկատի առնելով իրանց, ուզում էրին ձեռք բերել նման չնկնգնցի, վորն այնքան խոշոր մեղքեր չգլաներ, ինչպես կաթոլիկականը։ Նրանց գլխավոր պահանջներից մեկն էլ չնկնգնցական դուրքի անկուլտուրիզացիան էր։

Հաւտյաններն էլ, նախ քան, — ատրոբականները — բազկացած էր մանր արհեստավորներից, ինչպես հորա, նաւչնպես և հոգատուրի գյուղացիներից, մանր վաճառականներից, վորոնց գոյությունն չահագործում էրին գերբանական և չնխոական կալվածատերերը։ Շարժման հարցին նաև քաղաքային չքավորությունը, քաղաքային պլերտը, լեռնահանքերի բանվորները և, վերջապես, մանր ազնվականության մի մասը։ Գյուղացիների լոյն մասնակցությամբ և իր հակաֆեոդալական պահանջներով ատրոբականների շարժումը կարելի էր պատել ամենամեծ գյուղացիական պատերազմների շարքը, ինչպիսիք էրին Ժակերիան և Ուատ Տայլերի ապստամբությունը։

Բայց ատրոբականները ներկայացնում էրին տարբեր սոցիալական չրջաններ և նրանց միջև միասնականության գոյություն չուներ։ Մանր ազնվականության չահերը հանգում էրին չնկնգնցու խոշոր հոգատերության պրովինցը։ Գյուղացիք պահանջում էրին նախ և առաջ վերացնել հարատրին իրավունքն ու հարատական պարտականությունները։ Գյուղացիական չքավորության, լեռնահանքերի բանվորների և քաղաքային պլերտի շարքերում մեծ հաջողություն էրին վայելում մասնավոր անփականության չխախտելու վերացումն, գուրքային ընդհանրության պահանջները, այսինքն այն պահանջները, վորոնք, ինչպես անասնք, կարիք էին նման անցնում էրին մի չարք սոցիալական-կրանական շարժումների միջով։

Տարբրականների մի քանի առաջնորդն էր Գրյունվալդի

և Ազինկուրի հակատաժամտների մասնակից, նշանավոր զորավար Ջան Ժիժկան։ Նա խստորեն հետապնդում էր կոմունիստական հոսանքները սարբորականների մեջ։ 1421 թվին նրա հրամանով սկսեցին կոմունիստական քարոզչություն տանել Մարտին Գուսկային։ Ժիժկան ընդհիմից «ազատականների» ազանդը, ծայրահեղ ազանդավորներին, որոնք ժխտում էին բոլոր գոգմաները, եկեղեցական «հորհուրդները» և ծեսերը և քարոզում էին, որ մարդը առանց հետ մի բան և որ մարդկային բոլոր բնական հակումները վոչ թե մեղսական են, ինչպես այդ ուսուցանում էր եկեղեցին, այլ իրենց բնությամբ առաքինական են։ Ինաքինելով սարբորականների միջից այդ ժամանակ ավելի հեղափոխական տարրերը, որ սարբորականները քուլստանում էին չարժումը և ներգաշնում էին նրա սոցիալական բովանդակությունը։

Սկիհականների և սարբորականների բազմությունները սկսվեցին Ջնիխայի հեղափոխական չարժման հենց պատճառներից։ Վախենալով լայն ժողովրդական չարժումից, սկիհականները թրում էին սարբորականների համախմբումները, և գործը հասնում էր զինված ընդհարումների։

Հուսյան պատերազմները

1420 թվին Մարտին V պապը խնչակրաց արշավանք հայտարարեց հուսյանների դեմ։ Խաչակրաց այս արշավանքին հարեց, զինվորապես, գերմանական ասպետությունը, բայց նրա չարքերը նախկինից նույնպես մյուս յերկրների ասպետները—Իսպանիայից սկսած մինչև Հնհաստան։ Այդչափ լավ զինված և բազմամարդ զորք վոտուց արդեն չեր տեսել Եվրոպան։ Միջիմանդ կայսեր գլխավորությամբ չարժվեցին բազմաթիվ հոգևոր ֆեոդալներ, ինչպես նաև բոլոր կուրֆյուրստները իրենց զորքերով և չնայելով սրան, նրանք անհաջողություն կրեցին Պրագայի մոտ։ Այն ժամանակ հաչտության փորձ արվեց, ըստ վորում սկիհականները առաջադրեցին այդ հաչտության ֆրագիրը, սրպես կոչված Պրագայի չորս հոդվածները։ Սկիհականների պահանջները հանգում էին հետևյալ կետերին. առաջին—ժողովրդական լեզվով քարոզի ազատություն, յերկրորդ—յերկու տեսակ հաղորդություն, յերրորդ—եկեղեցական գույքի անկուլյարիզացիա, չորրորդ—վերահսկողություն հավատացյալների բարոյական վարքի վրա։

Բայց Միջիմանդը մերժեց համաձայնությունը և ռազմական գործողությունները վերսկսվեցին։ Վերմանացիք նորից

կարգվեցին, որից հետո նրանց առանձին կոհատներ տրվեցին: Ընթրիքի ուշանալը մասնավոր պատիժ էր համարվում: Ընթրիքի ժամանակ ամբողջ կերակուրը նրանց համար միասին էր պատրաստվում, ընթրիքի անուշեղենը ամանների մեջ դրած էր լինում, որոնք ամեն մեկ հոգու համար առանձին էին: Ընթրիքի ժամանակ նրանց ոչ մի անհարգելություն չէր արվում: Իրրև պատասխան այդ ամենայնի, հուսյանները ընդունում էին կոմիսիկական սահմանները, իսկ ոչ ոք համարձակություն չուներ նրանց հոգնքը, ինչպես նաև քաղաքների և կոմիսիկ գնացողների հոգնքը:

1620 թվից մինչև 1831 թիվը պատիժ և կալանքը շատերի դեմ, մանր մասին հանդիպ, կոպտանկրպվեցին հինգ աբշամանք, բայց, շնորհիվ հուսյանների ստեղծական գերակշռության, գրանք բոլորն էլ անհաջողությամբ վերջացան: Ընթրիքում առաջ բնական հզոր հնգաբնական բանակներ: Ընթերն սկսեցին կիրառել պատերազմ վարելու նոր միջոցներ: Հետևանքն եղավ այն, որ հնգաբնական բանակը կոպտանկրպվեց հետևակ զորքը, որը ոտքից ոտք փոխադրվում էր սայլերով, և ծանր հրետանու փոխարեն, որը գործի չէր գրվում մեծաքանակ ամրոցների պաշարման ժամանակ, նա մեծ ոտքերով փոխադրվող թնդանոթներ: Նա ոտնձգեց նաև ռազմական հնձնյագործի դեմ ակտիվ պաշտպանության հասուկ մի ձև, այն է՝ գոտեմարտին սայլերից կազմված փակոցներ (տրապես կոչված վագենբուրգ): Սայլերն ամրացվում էին շղթաներով, նրանց բաժանող տարածությունը լցվում էր տախտակներով, և այս ձևով նրանք ներկայացնում էին գերմանական ռազմանների համար անհաղթելի ամրություններ: Նրանց պաշտպանության մեջ մեծ մասնակցություն էին ունենում նաև կանայք: Հուսյաններն ոգտագործում էին վագենբուրգները, ինչպես պաշտպանողական, նույնպես և հարձակողական ռազմագիտանքներում: Այս պարզ կառուցումը նրանք արտգործին ստրկում էին ուզած տեղում: Ամհասարակ հուսյան զորքի շարժունակությունը կազմում էր նրա անգնահատելի արժանիքներից մեկը:

Ներքևում, ինչպես պատմում են ժամանակակիցները, գերմանական զորքերը դիմում էին փախուստի, հենց որ լսում էին հուսյան սայլերի ոտմուկը: Միմիայն բանակում, որը կազմված էր ընդհանուր գինվորական ծառայության հիման վրա, տիրում էր խիստ գիսցիպլինա և կրոնական վոգևվորություն: Իր զորքերի համար նա պրկց գինվորական հատուկ ժի կանոնագրություն: Իր կյանքի վերջին տարիներին մեծ հետաքրքրությամբ, բայց ոչ հան-

գաժանքը չեր խանգարում ռազմական գործողությունները դիվավարելուն։ Նա մոտավ 1424 թվին։ Նրա հաջորդներն եղին չերկու Գրոմոպները, Մեծը և Փոքրը, չերկուսն էլ տապանգավոր գրքավաճառներ։

Այդ միջոցին չեխերը պաշտպանությունից անցան հարձակման։ Իրենց արշավների համար հուսյաններն չէին բավականանում Չեխիայի սահմաններով, այլ ներս եղին խուժում և հարևան գերմանական մարզերը։ Տարտրականները, վորոնք շարժման մեջ կատարում եղին գլխավոր գերը, ամենուրեք տարածում եղին իրենց ուժեղության պրոպագանդը։ Գերմանական քաղաքների և գյուղերի ընդվամ չքավորությունն շարքերում լայն չափերով տարածվեց այս էրոնեմական քուները, ինչպես գերմանացիք անվանում եղին հուսյանների ուժեղները։ Գերմանիայի քաղաքային և գյուղացիական չքավորությունը համակվում եր տարբրականների գաղափարներով, վորոնք հնտագայում գտցնել ավելցին իրենց հենց Գերմանիայի սոցիալական շարժման մեջ։

Սկիսմատիների պավամաճառությունը

Բայց տարբր գնդքի առաջ անպատելի հուսյան շարժումը քուլանում եր ներքուստ, ընդհիվ հուսյանների այլատարր սոցիալական կոզմի։ Հուսյանների մի քիվը ներկայացնող ատրագվիսանները, հենց վոր շարժումն ընդունեց մեծ քափ, սկսցին վախենալ ավելի շատ տարտրականներից, քան գերմանացիներից։ Կաթոլիկ-գերմանական ռեակցիան համարեն ոգտագործեց հուսյան բանակի այս ներքին հակասությունները։

1431 թվին գումարվեց Բազելի չեկեղեցական ժողովը (տես. գլ. XXV)։ Բազելի չեկեղեցական ժողովը բանակցություններ սկսեց մոտավ հուսյանների մի քիվի հետ։ Այս բանակցությունների հիման վրա 1433 թվին մշակվեց եր մի համաձայնություն, այսպես կոչված Պրագայի կոմպակտատները, վորոնք ընդունում եղին չեկուս ռեակցի հոգորգությունը, սահմանում եղին քարող ազգային լեզվով և օրինականացնում եղին միևնույն այդ կատարված չեկեղեցական գուլքերի սեկուլյարիզացիան։ Պրագայի այս կոմպակտատները չընդունեցին տարտրականները, վորոնք նրանց մեջ հուսյան շարժման նկատմամբ գավաճանություն եղին տեսնում։

Տարտրականների չեխչախումը

Այս հանգամանքի հետևանքով հուսյանների մեջն առաջ չեկավ վերջնական պառակտում։ Ընկավից պատերազմ, բայց այս անգամ արդեն վոչ թե չեխերի և գերմանացիների մեջն, այլ հենց չեխերի

իրենց մեջ։ Ուստրքվիսանները գավաճանորեն հարձակվեցին տարտրականների վրա և վերջիններս, զրանք, ինչպես տեսանք, ընդդրկում էին իրենց մեջ չափազանց տարբեր տարրեր, իրենց չափազանց տարբեր շահերով, 1434 թվին ջարդվեցին Լիպաններ-ի մոտ։ Տարտրականները գոժան պատիժների չենթարկվեցին, իսկ ուստրքվիսանները համաձայնության չկան Սիգիզմունդի հետ, զրան ընդունեց կոստակատանները և մուլլ ավելց հուսյաններին ընտրել իրենց արքեպիսկոպոսին, զորով նա ճանաչվեց չնխական հուսյան չնիզնցու ավտոնոմիան։

Հուսյան պատերազմները խաղար գրական գնր կատարեցին այն անսահմանից, զոր նրանք վերջ գրին գերմանական բռնատիրությանը Չնխիսլուսում։ Գերմանացիների՝ գեպի Չնխիա ուղղված կոլոնիզատորական հոսանքը գադարեց։ Ազգային չարժման հզոր վերելքը նպաստեց ազգային լեզվի և ազգային կուլտուրայի զարգացմանը։

Բայց, իրրև գյուղացիական պատերազմ, տարտրականների չարժումը ջարդվեց, ինչպես իր ժամանակին ջարդվեցին Թոլչնոյի, Ֆանկրիտի չարժումները։ Ուստ Տայչերի ապստամբությունը, ինչ հուսյանների չարժումն անհամեմատ ավելի կազմակերպված և հաստատ եր, գառն վերսկիզբ գյուղացիական ապըստամբություններին։ Գարատիյան հիմնական պատճառը նույնն եր, ինչ զոր և մյուս գյուղացիական պատերազմներինը, այն է՝ հնգիման գասակարգի բացակայությունը, զորը կարողանար առաջնորդել գյուղացիությանը գեպի հաղթանակ։ Քաղաքներն և ցիր ու ցան գտագրային պլեբեյականությունը, ինչպես նաև մուլլ ու անկազմակերպ նախապրոլետարիատը, հանձին լեռնահանքային բանվորների, չկրին կարող կատարել այդ գերը։

Տարտրականների՝ 1434 թվի պարտությունից հետո պայքարը ներսից և սկիհականների մեջով չդադարեց։ Տարտրականները գեռևս չկրկրում իրենց ձևերին կրին պահում զորոչ կետեր, այդ թվում և Տարտրը, զորը չարունակում եր մնալ ներսից գլխավոր հենարանը։ Սիգիզմունդի մահից հետո կոմունիկներն ու սկիհականները քաղաքներ ընտրեցին Ալբրեխտ Ավստրիացուն։ Տարտրականները ներսն չճանաչեցին և գիմեցին Լենհատանի ոգնությանը։ Ալբրեխտի մահից հետո ներս զորում փոքրահասակության պատճառով սկիհականները իրենց քաղաքականության անգնա առաջադրեցին զորեվոգա Ցուրի Պոգեբրադին։ Վերջինս 1452 թվին վերցրեց տարտրականների վերջին հենարանը—Տարտրը։ Տարտրական-

Ներքի Լաբդված չարժուեն այդ ժամանակներն արդեն կորցրել էր իր նախկին հնդավոխական բնույթը։ Ճաբոլականները մի ժամն անցավ ուարաքվխանների կողմը։ Մյուսները կապմեցին այսպես կոչված ազնի յնդրայրներին հաժանքը, վորոնք չարիքին չդիմադրել և ամեն առասկ պետական իշխանությունների և հիմնարկների ավերմրդությունն էլին քարոզում։ Քաղաք անարխիզմի այս ուսմունքը լայն չափով տարածվեց Արևմտյան Եվրոպայի քաղաքավոզ արհեստավորների և գյուղացիների մեջ։

Ընկերական ազնդվակցության ուժեղացումը

1487 թվին Ճուրի Գոդերբուդն ընտրվել էր քաղավոր։ Բայց ուարաքվխանների գավանանությունը, վորոնք ջախջախեցին քաղաքի և գյուղի աշխատավոր խավերին՝ Ընկերակի ազգային չահերի այս ամենից ավելի հետևվողական արտահայտիչներին, յերկիրը հասցրեց տնտեսական անկման։ Առաջինապես տուժեց քաղաքային արդյունաբերությունը։ Գլխավոր դերը այնուհետև սկսեց խաղալ ագնվականությունը, վորը և առավելապես չահեց Ընկերակի քաղաքական և կրոնական ավտոնոմիայից։ Գանների մեծ ընկան յնկենդյական ահագին գումարներ, վոր գրավվել էին հետևյան պատերազմների ժամանակ։ Գանները ամբողջ նախկ քաղավորական գումարի զգալի մասին նվաճեց քաղաքների նշանակությունը, և յերբ նրանք մինչ այդ էլ համեմատաբար յնկերորդական դեր էլին կատարում քաղաքական կյանքում, մասնավորապես տնկերում, այժմ բոլորովին գրկվում էն նրանց մասնակցելու հնարավորություններից։

Դաժան գատաստանի յենթարկվեցին գյուղացիները, վորոնք կազմում էլին տաբորականների հիմնական կազրերը։ Ճաբորականների վերջնական պարտությունից հետո գյուղացիների զգալի մասը յենթարկվեց պատիժների, սկսեցին հողերը խլել նրանցից։ Ոգտագործելով իր քաղաքական արտոնություններն ու իր աճած սոցիալական կշիռը, ագնվականությունը սկսեց ուժեղացնել գյուղացիների հարատացումը։ Գյուղացիների գրությունը XV գարի վերջին խոշոր չափով վատթարացավ։

- 1487 թվին հրատարակվեց տնկի վորոշումը, վորով գյուղացիներին արգելվում էր հետանալ պաններից։ Գյուղացիք փաստորեն ամրացվել էլին հողին. Նրանց արգելվում էր բողոքել գատարանին իրենց տերերի դեմ։ 1499 թվին հրատարակված նոր վորոշումը պատվիրում էր ամեն գյուղացիներին, վորոնք մինչ այդ հետացել էլին քաղաքները և տխատել էլին տպրում, հետ

վերադառնալ, կրկին իրենց կողը և վճարել բռնկան։ Սա մի հարված էր ժխամամանակի քաղաքականության և քաղաքների համար, որոնք այս վտարման հետևանքով զրկվեցին բանվոր ուժի մի զգալի մասից, քանի որ այդ բանուժը նրանք վերցնում էին գյուղից։ Առանձին հրովարտակով պահերն իրենց ամբողջին պետության բարձրագույն պաշտոնների մեծ մասը։

Մուրի Պոդեբրադից հետո չեխական գահի համար վիճում էին իրար հետ հունգարական Մատվեյ Կորվինը (հանճարների հովանավորյալը) և լեհական Քազիմիրը Վլադիսլավ Յագիլլոնը, ատրաքվիտանների քևկնածուն։ Չեխական գահի վրա վերջապես (1478 թ.) հաստատվեց Յագիլլոնների դինաստիան, որը և պահեց այդ գահը իր ձեռքին մինչև 1526 թիվը, երբ չեխական քաղն անցավ ավստրիական Հաբսբուրգներին, որոնք համառ մի պրշտվանք սկսեցին այլ քաղաքական ինքնուրույնության դեմ, որը չեխ ժողովուրդը ձգտում էր իր բազմադարյան պայքարի գնով։

ԳԼՈՒԽ XXX

ԼԵՀԱՍՏԱՆԸ X—XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Լեհական թագավարության ծագումը Մեսկո

Լեհաստանը կազմվեց արևմտա-սլավոն ժի շորք ցեղերի միավորումից, վորոնք ապրում էին Վիսլա, Ոդեր և Վարտա գետերի ավազանում։ Նրանցից ամենակարևոր ցեղերն էին պոլյաններբը—Վարտայի մոտ, սլեզաններբը—վերին և միջին Ոդերի մոտ, վիսլյաններբը—վերին Վիսլայի մոտ, մազովշաններբը կամ մազուրներբը—միջին Վիսլայի մոտ։

Մեզ շատ քիչ բան է հայտնի լեհական ցեղերի վաղ պատմության մասին, վորը, ինչպես և բոլոր ժողովրդների վաղ պատմությունը, պարուրված է առասպելներով։ Այն քիչ բանն էլ, վոր մենք գիտենք, քաղել և տալիս ենք գլխավորապես, վոր լեհական ցեղերի մոտ գետ IX—X դարերում սկիզբ էր առնում քրիստոնեությունը, բայց արդեն սկսում էր առանձնանալ առհասարակ արիստոկրատիա և առաջանում էր իշխանների իշխանությունը։ Վիսլյաններբը, ըստ յերևույթին, արդեն IX դարում ունեցին իրենց իշխանը։

Լեհական ցեղերի միավորումը կարելի է վերագրել, վոր կատարվեց X դարի կեսերի մոտ, և այդ միավորման նախաձեռնությունը գալիս էր պոլյաններից, վորոնք նրանց մեջ կազմում էին ամենամշակված ցեղը։ Գլխավոր առաջին անձնավորությունը, վոր կանգնած էր լեհական քաղաքականության գլուխ, դա Մեշկոն կամ Մեշկոլաքն էր, վորի իշխանությունն ընկնում է, մոտավորապես, 960 և 992 թվականների ժամանակաշրջանում։ Մեշկոյի պրինցատիան կամ, ինչպես նրան անվանում են Մեշկոյի նախորդներից մեկի անունով, Պյաստերի պրինցատիան կատարում էր մինչև 1370 թիվը։

Մեշկոյի հետ մենք գործ ունենք Լեհաստանում ցեղային ուրիշ իշխաններ չեն յերևում։ Հնարավոր է, վոր նրանք ընդունվել էին Մեշկոյի պետության կազմվելու ժամանակ։

Արտրական մի գրոցի ասելով, Մեչկոն ուներ 3 հազար ռազմիկից բազկացած մի գրուժինա։ Այդ գրուժինայիները, վորոնք հավաքագրվել էին մասամբ լեհ ազնվական կերիտասարդությունից, մասամբ ոսաթեզկրյա կեղտվածներից, իշխանից ստացած էին հագուստ, ձիեր, զենք և ոպտվում էին ամբողջ մի մասից։ Երանց մի մասն ապրում էր իշխանի պալատում, մի մասն էլ անգամվորված էր զրոցնանրուժև, այսինքն ամրացրած վայրերում, վորանք սկսելին ստալ գալ արդեն տոհմային կարգի անբռնապետության շրջանում իրրև ռազմատորածներ պատերազմի ժամանակ և իրրև պաշտպանքի կենտրոններ։

Արդեն իր պատմության արշալույսին Լեհաստանը ամրապնդած էր համառ կռիվ մղել հարևան Գերմանիայի դեմ։ Բազմաթվանքը անգի էին ունենում Մեչկոյի իշխանության ժամանակից։ Մարկգրաֆ Գերոնը հարձակ Մեչկոյին և ստիպեց, վոր նա ճանաչի իր վասալական կախումը գերմանական թագավորից. Մեչկոն յասինական ձևով քրիստոնեություն ընդունեց գերմանացիներից (966 թ.)։ Սա, բայ կերևույթին, գիվանագիտական մի քայլ էր նրա կողմից։ Դրխամոր նպատակը, վոր այս գնդում հետապնդում էր Մեչկոն, կայանում էր նրանում, վորպեսզի նա կարողանա վերջ գտնար ձևոք բերել գերմանացիների դեմ մղած կռվում և էլ պետությանը ամրապնդել հնարավորության սահմաններում։

Լատինական ձևով քրիստոնեությունն ընդունելը Լեհաստանին, ինչպես և Չեխիայի հետևը, նշանակում էր կենտրոնացնել կենտրոնական պետությանը։ Գոզնանի լեհական եպիսկոպոսությունը կենտրոնվում էր արքեպիսկոպոսին Լեհաստան, ինչպես և Չեխիա նամակներ գերմանական հոգևորականությանը, գերմանական վանականներին, վորանք սկսեցին սլատանգ վանքեր հիմնել, ուր նրանք գրավում էին գերմանական ձեռնարկություններ։ Միանով բացվում էր գերմանական գաղութացման գուռը։ Նուիհակ հարևանությունն արագացրած լեհ պատմարանները նշում են, վոր լատինական ձևին, այսինքն գերմանացիներից, և վոչ քե Բյուզանդիայից, սատցած քրիստոնեությունը Լեհաստանի համար ներկայացնում էր մի շարք բացասական կողմեր այն իմաստով նայած և առաջ, վոր դա ամրացնում էր Գերմանիայի վասալական ապրնցությունը, Գերմանիայից, վորը, այսպիսով, հնարավորություն էր առանում լեհե-

գնդու միջոցով անցկացնել իր քաղաքականությունն ու գաղութացումը։

Մյուս կողմից, գերմանական կուլտուրան այդ ժամանակ կանգնած էր վոչ սինքան բարձր մակարդակի վրա, այնպես վոր գերմանացիներից քրիստոնեություն ընդունելը արևմտյան սլավոնների պատմության մեջ չէր նշանակում պրոգրեսիվ երևույթ, մինչդեռ, օրինակ, արևելյան սլավոնների՝ Ռուսիայի քրիստոնեություն ընդունելը այդ ժամանակի ամենակուլտուրական կենտրոնից—Բյուզանդիայից—կարևոր մի քայլ էր գեպի առաջ, Բյուզանդական կենդանի լեզվով ժամասացությունն, քարոզ և կենդանական գրականություն մացնելով, թեթևացավ էր ազգային կուլտուրայի զարգացումը, իսկ հռոմեական գերմանական կենդանի լեզվով ժողովրդի համար անհասկանալի չէր և պահպանվում էր այդ ազգային կուլտուրայի զարգացումը։

Բոլեսլավ Քաջարիի

Մեշկոյի հաջորդ Բոլեսլավ Քաջարիի ժամանակ (992—1025 Ք. Ք.) թագոր չափով ավարտվում է իշխանների իշխանությունը։ Եթե Մեշկոն ուներ 3 հազար գրասենյակներ, Բոլեսլավը ուներ 20 հազար։ Նրանց մասամբ գտնվում էին իշխանի մոտ, մասամբ էլ անգավորված էին կերկրի գանազան կետերում, գլխավորապես սահմանների վրա ամրացված վայրերում (грод)։ Հենվելով այս ռազմական ուժերի վրա, Բոլեսլավը ընդարձակեց իր իշխանության տերիտորիան և հաշիվ հարևան կերկրներին, գեպի հյուսիս-արևմուտք, հասնելով մինչև Բալթյան ծովը, գրավելով պոմորյան սլավոնների մարգը. նա ոգտվեց նաև գեպի հարավ և հարավ-արևմուտք, վորի հետևանքով նա մի չարք ընդհարումներ ունեցավ Գերմանիայի հետ։

Քաղաքական նպատակներով Բոլեսլավը սկզբում չողոքարկում էր գերմանական կայսրին, վորպեսզի նրա ոգնությամբ ամրապնդեր այն տերիտորիանները, վոր նա ձեռք էր բերել։ Նա ոգտագործեց Օտտոն III-ի մահից հետո ծագած խռովությունները, վորպեսզի ընդարձակեր իր տիրույթները և հաշիվ կայսրությունը։ Այդ պատճառով Հենրիխ II կայսեր ժամանակ կերկարատև պատերազմ սկսվեց։ Շնորհիվ պատերազմ վարելու հմտության և հարմիկ բնորդիների, Բոլեսլավին հաջողվեց իր ձեռքին պահել նվաճումների մեծ մասը։

Բոլեսլավը մեռավ Կենյան Ռուսիայի գործերին, ոգ-

տապարներով այն խոռոչները, որ տեղի էր ունենում Ճարտյալի մահից հետո։ Բոլնայովը Մխչատոպոլի նշովյալի անունն էր, որին նրա ոդնաբյաժը հաջողվեց սիրտանալ կիևվին։

Բոլնայովի ժամանակ ուժեղ կերպով պատվաստվում էր քրիստոնեությունը, որը նա դիտում էր իբրև իր իշխանության ամրապնդման միջոց։ Զգալով լինելով հեթանոսներից անկախ պահելու, նա հաջողեցրեց հատուկ անկախ լինելու արքեպիսկոպոսարյուն հիմնել Պեչենա քաղաքում։

Իր իշխանության վերջին Բոլնայով Պաչոթին ընդունեց քրիստոնեական սիրտոս, քրիստոնյայով Պեչենյում (1025 թ.) տասնչ պապի և կայսեր քուչյովության։

Ներքաղաքական կացությունը

Այդին տասիին իշխանների ժամանակ կապակցվելով նրան հենարանական և անդրական իշխանական վարչությունների հենարանում տանջվել նրան վրանդի, կանցլերի, սկարբնիկի (գանձարանի պետի), պոդկոմորիի (իշխանական կալվածների վարիչի), գատավորի պաշտոնները։

Իշխանի կառավարական որդանները տեղում հատուկ պետն էին նրան, որոնք հետո կոչվեցին կաստելաններ, լատիներեն castellum բառից, որը նշանակում է ամրություն, ամրոց։ Այս castella-ները մեզ տրվեն հայտնի դրությունը են։ Դրոշնեբում նշանակված նրան քրիստոնական կաստելյանները, որոնց պատկանում էր դինվորական և գատական իշխանությունը դրոշին կցված մարդկում, նրանց իրավասության նրան պատկանում նաև քրիստոնական հնչամուսների հավաքումը և քրիստոնական կալվածների կառավարումը։

Հնհասանի քաղաքական կառուցվածքը ավելի և ավելի հետանում էր ստեմային գնժոկրատիայից։ Իշխանն այժմ խորհրդակցում էր միայն իր պրոտիվնայի, քաջերը ասպիճանավորների և բարձր հոգևորականության հետ։ Ինչ վերաբերում է ժողովրդական խորհրդին, ապնչ ինչ, որը գոյություն ուներ առանձին հնհական ցեղերի մոտ, նա այժմ այլևս չի գումարվում։ Անհրաժեշտ պրանն անցավ նաև համաժողովրդական աշխարհագորը։

Քհոգևորականացման պրոցեսը

Հենց առաջին հհ իշխանների ժամանակից սկսած խոշոր հաջողություններ է ունենում քհոգևորականացման պրոցեսը։ Ավելի և ավելի խոշոր գնր և սկսում կատարել ստեմային ազնվականությունը,

„nobiles"-ը։ Քան գեռ պահպանվում է վորոշ չափով նախկին նահապետական սերնդությունը, բայց ավելի հաճախ են սերունդներին ամբացնում հողին։ Սերունդները բազկացած էին, գլխավորապես, ազգակիցներից։ Սերնդության մյուս ազդյուրներն էին՝ գնումը, պարգևները և կարիքից ստիպված վճամավոր կերպով ստրկանալը։ Գյուղացիության գլխավոր մասսան ներկայացնում էին այսպես կոչված վճռատ-նեերը, վորոնք ստիպված էին անձնական ազատությամբ, բայց պարտավոր էին տուրք վճարել իշխանին և պարտություններ կրել։ Բացի բնատուրքերից (մեխ, պահակի և այլն), նրանք պարտավոր էին փոխադրատաշլեր և ուտելիք մատակարարել իշխանին և նրա շքախմբին, երբ նրանք յերկրի մի տեղից մյուս տեղն էին անցնում. չնայած իշխաններըը, ինչպես և առհասարակ բարբարոս քաղաքներըը, ժյուռկան տեղիների չունեին։ Կմետներըը պարտավոր էին կատարել ամրությունների, ճանապարհների և կամուրջների կատարման աշխատանքներըը, ինչպես նաև մի շարք այլ պարտություններ, տուրքեր վճարել չունեներից, փոխադրություններից և այլն տզովիլու համար։ Քրիստոնեությանը և պաշտոնեությանը իշխանը բաշխում էր կմետներով բնակեցրած հողերը և կմետներըը, այսպիսով, դառնում էին՝ հրգևոր և աշխարհիկ ֆեոդալների հանդեպ կախյալ մարդիկ։ Իշխանը, բացի դրանից, յուրացրեց բոլոր անբնակ հողերը, վորոնցից և նա չնորհումներ էր անում հոգևոր և աշխարհիկ բարձրաստիճան պաշտոնյաներին։

Գրոշների շուրջը նստում էր անազատ բնակչությունը, վորը պարտավոր էր իր աշխատանքով պահել գրուժիններին և պատրաստել ռազմական սարքը։

Գրուժիններըը կամ ռազմիկներըը (ջոկեր) ակտերին առանձ սրևմտյան բնութագրություններին սիպի հոգայլին չնորհումներ, վոր նրանք հետ աշխատում էին գործնել իրենց ժառանգական սիրությունները։

Իշխանների գոբծունեության հետևանքով արագանում է ֆեոդալականացման պրոցեսը։ Գյուղացիությունը հարատևում է, ինչպես տեղական կարգի քայքայման և տեղական ավագանու իշխանության ամրապնդման, նույնպես և պաշտոնեության գասի կազմակերպման կապակցությամբ։ Տեղական ազնվականության, nobiles-ի կողքին կազմվում է գինվորական ծառայող ազնվականություն, milites։ Այդ յերկու շերտերը սահմանապատ մերձենում և միաձուլվում էին։

Գյուղացիների ապստամբությունը

Բոլնեսյավ Քաջբերդի մահից հետո, նրա ժառանգների մեջ ծագած կռիվների ընթացքում, կազմալուծվում և անկման մի համեմատաբար ժամկետային փուլում, ինչպիսին եր նրա պետության Լենաստանը կորցնում և Բոլնեսյավի իշխանության ժամանակ ձեռք բերած տերիտորիալ ձեռքբերումների մեծ մասը։ Բոլնեսյավ Քաջբերդի մահից 10 տարի անց տեղի չի ունենում կժնականների և տարուկների ընդհանուր ապստամբությունը։ Այս ապստամբությունն ուղղվում և միաժամանակ և՛ տոպետության և՛ հոգևորականության դեմ, ինչպես նաև կաշանչյաններին և այլ քաղավորական գործակալների դեմ։ Գյուղացիք գրոհով վերցնում են նրանց գրոցները, կողոպտում նրանց կոստեղները (ամրոցները) և վերականգնում են հին ինքնավարական կրոնը։

Լենաստանի բաժան-բաժան լինելը այդ ժամանակին ձեռնտու չեր Գերմանական կայսրությանը, որովհետև Լենաստանի քայքայումից օգտվելին չեխական իշխանները մի շարք հողեր գրավելու համար։ Լենաստանում գերմանացիք ուզում են ունենալ Չեխիային հակակշիռ մի ուժ։ Այդ պատճառով էլ Հենրիխ III-ը օգնեց լենաստան Կազիմիրին՝ ետ ձեռք գյուղացիական շարժումը Լենաստանում։ Կազիմիրը վերականգնեց յենկոցական և պաշտոնական կերարխիան, նորից կառուցեց գրոցներ և կոստեղներ, տուրքեր տարուկներին և կժնականներին դրել նախկին պարտաւորությունները։ Ընդհատակյա հոգևորականությունը նրան անվանեց Ինստավրատոր կամ Վերականգնող։

Լենաստանի առանձին ուղղություն։ Ստանիսլավ

Կազիմիրի մոտ Բոլնեսյավ Ստանիսլավի մահից հետո, որը տեղի ունեցավ 1138 թվականին, Լենաստանում սկսվում և ուղիղային մասնատվածության ժամանակաշրջանը։ Կերկիրը բաժանվեց մի շարք ինքնուրույն իշխանությունների։ Թեև պետության գլուխը շարունակում և մնում Գյոտանների քաղավորական տոհմի ներկայացուցիչը, բայց այդ հանգամանքը չի ազդում կերկրի քաղաքական ժիտանությունը։ Ինչու և, սկզբում ճանաչում նրան կրակովի մեծ իշխանի իշխանությունը, բայց վորում այդ տեղը պետք և գրավի Գյոտանների տոհմի ավագ ներկայացուցիչը։ Բայց շուտով այդ կարգը խախտվեց, քանի մեծ իշխանի իշխանությունը վերածվեց լոկ տիտղոսի։ Լենաստանի վորոշ մասերը մասնատվեցին մանրագույն

ուղիներով։ Իշխաններուն միջև տեղի կ՚ունենան անընդհատ պատերազմներ։

Լեհաստանի պատմութեան այս ժամանակաշրջանը հաճախ կոչուած է «մոժնովլադստվոյի» ժամանակաշրջան, այսինքն արիստոկրատիայի իշխանութեան։ Զգալի չափով ուժեղանում է ֆեոդալների քաղաքական ազդեցութիւնը, որոնց մեծ մասնիկը ամենակարևոր տեղը պրաւում են նախկին իշխանական բարձրաստիճան պաշտօնեաները—վոյեվոդները, գաստովոյները և կաշտելյանները, վորոնք այսուհետ ևս, ինչպես և Արևմուտքում, իշխանական գործակալներից դառնում են բնիկ ազնուական ֆեոդալական տէրեր։

Նոյն այդ ժամանակներում Լեհաստանի համար ստեղծվում է նաև արտաքին հզոր մի վտանգ։ XIII դարի սկզբին Մոգոլիայի հռչակած իշխանը պրուսներին գիմ ուղած իր կռիւում տնտեսական և կանչում տեսնելիքն ի նրան հզոր և ընդհուպ XIII դարի ընթացքում այս որդին աստիճանաբար գրաւում և գրուսիան, քան վորում նա մնանում և սուսերակիրների որդին հետ և, այսպիսով, իր սեփականութիւններին կցում և արևելեան Պրիբալթիկան (տես գլ. XXV)։ Իր կարճատես քաղաքականութեան շնորհիվ Լեհաստանը պատրաստեց իր համար ամենավտանգավոր թշնամուն։

Մոնղոլների Լեհաստանին 1241 թվականին նոր հարուածներ հասցրին քաղաքները, վորոնք անվիջապես գրանից առաջ ամայացրին Ռուսիան։ Նրանք քարուքանդ արին Կրակովը, Վրոցլավը (Բրեսլավլ), սարսափելի ավերի յենթարկեցին յերկիրը, վորից հետո հեռացան։ Լեհաստանը գերի ձեաց քաղաքական սիրապետութիւնից, բայց քաղաքները պարբերաբար ավերի էին մատնում յերկիրը, առանձնապես հարաւային Լեհաստանը, այրում էին քաղաքները ու գյուղերը, քշում էին անասուններին, խլում էին մեծ քվով գերիներ և վաճառում էին նրանց։

Ազնվականութիւն ու յեկեղեցի

Միևս հետ միաժամանակ շարունակվում էր Լեհաստանի ֆեոդալական մասնատումը։ Իշխանները կատարելապես կախում էին իրենց հողատերերից, պաններից, մոժնովլադականներից կամ բարոններից և բարձր հոգևորականութիւնից։ Այս խոշոր ֆեոդալները իրենց շրջապատում էին իրենցից կախում ունեցող բազմաքիվ ասպետներով։ Իշխանի ընտրութիւնը

կախված էր պրեյատներից և պաններից։ Սրանք էլին կազմում իշխանական խորհուրդը, առանց որի իշխանը չէր կարող մի կարևոր որոշում ընդունել։ Ծնողական գաստակարգը ևհատատում բաժանվում էր չորս հիմնական խմբերի—պանների կամ մաժնովլադականների և ասպետության կամ շլյախտայի։ Շլյախտան կազմված էր իր պանների հետ, լիովին կախում ուներ նրանցից, որոնցից նա հող էր ստանում, կազմելով նրա պինովրական չքախումբը։ Պանների և շլյախտայի հարաբերությունների մեջ հաճախ պահպանվում էին հին տոհմային կապերը։ Շլյախտիչները կրում էին իրենց պանի ազգանունն ու դինանիչը։ Ազգատացած շլյախտիչները իրենց ապրուստը գրաւնում էին խոշոր պանների պալատներում, որտեղ նրանք գրավում էին գանազան պաշտոններ։

Այս շլյախտիչների ոգնուքյամբ պանները վարում էին մասնավոր պատերազմներ և ասպետական ուքյուններ էին կատարում։ Ծնողական ազատագրը, որը մեզ ծանոթ է նաև Արևմուտքի պատմուքյունից, Լիհատատանում հանգիս էր գալիս իր ել ավելի բազմազան կողմերով։ Պանները կազմելին ազատնյալ հողատիրական դաս. նրանք իրենց հողերում ազատում էին իշխանական իրավունքով („Jus ducale"), որը նրանց համար ստեղծում էր մանր քազավորների մի դրուքյուն իրենց կալվածքների սահմաններում։

Հողատրականուքյանն ու պաններին իրենց կողմը գրավելու համար իշխանները ստիպված էին նրանց հողեր բաշխել և դրանով իսկ նրանք քուլացնում էին իրենց սեփական քաղաքական ազդեցուքյունը։ Ահագին տիրուքյուններ ուներ կինկեցին։ Արքեպիսկոպոսներն ու կոպիսկոպոսները տիրում էին ամբողջ իշխանուքյունների և իրենց հողերի բնակչուքյան վերաբերմամբ նրանք ունեին իշխանական իրավունքներ։

Գնաց և նշել վանքերի,—որոնք իրենց ծագումով մասամբ գերմանական էին,—և վանական հողատիրուքյան ահագին ազդ։ Վանական գաղութացումը գալիս էր, գլխավորապես, Գերմանիայից։ Ահագին հողատիրուքյուններ ձեռք բերին ցիստերցիանները և Ֆրանցիսկյանների ու դոմինիկյանների մուրացիկ օրդենները, հյուրընկալների և առաքելականների հոգևոր-ասպետական օրդենները։

Դյուգացիություն

XIII դարում էլ ավելի վաճառատյավ դյուգացիների դրությունը, վորոնց ճորտացման պրոցեսը չարունակվում էր անընդհատ։ Իր դրությունը պահպանել էր միայն այսպես կոչված ազատ կմախանների մի աննշան մասնիկ, այսինքն այն դյուգացիների մասնիկը, վորոնք բարեր էին վճարում և պարտավորներ էին կրում, բայց կարող էին ազատ կերպով հողից հող անցնել։ Ազատ կմախանները այժմ զրկվել էին իշխանների պաշտպանության իրավունքից։ Ընդհակառակ այն կերպարանքի իրավունքների, վոր խոշոր հողատերերը ստացել էին իրենց կալվածներում, այդ դյուգացիք քոլորովին ընկել էին իրենց տերերի իրավասության տակ և դրա հետևանքով էլ վերացել էր նրանց լիակատար ճորտացման ամեն մի խոչընդոտ։ Իմմունիտետին վերաբերող ընորհագրերի հիման վրա պահերն իրավունք են ստանում դատել իրենց ագյուգացիներին և ծառաներին, տերանց գլխատել, կախել, հրով տանջել և այլն։ Դյուգացիության մեծ մասն անցնում է ամորտ կմախանների գրության և ձուլվում է հոգին ամրացված ստրուկների հետ։

XIII դարի վերջին մոցվել էր այն կանոնը, վորի հիման վրա հողատերերը կարող էին վորոշել փախած դյուգացիներին. քանված դյուգացին պատկում էր տերոջ, վորին կարելի չէր վաճառել, նվիրել, վոր առաջ իր հողաբաժնի ժառանգական տերն էր, կորցնում էր այդ իրավունքը, և նրա տերը, յոթն հարկավոր համարելը, կարող էր նրան քշել հողից և փոխադրել ավելի վատ հողաբաժին։

Մոնղոլյագատավոր ժամանակաշրջանը, այսպիսով, նաև ժողովրդական մասսաների ճորտացման ուժեղացման ժամանակաշրջան էր։

Պատմիճներ

Պետք է նչել Լիհատատանի պատմական գործագման մի առանձնահատկությունը, վորն իր կնիքը դրեց լիհական պետության հակատագրի վրա, դա լիհական քաղաքների քուլտուրայնն է։ Լիհական քաղաքները, վորոնց մասին խոսել ենք առաջ, ներկայացնում էին ամրացած կետեր, ամրոցներ։ Իրըն արդյունաբերական և առևտրական կենտրոններ, քաղաքները սկսեցին առաջ գալ XII—XIII դարերում, գլխավորապես գերմանական գաղութացման պրոցեսում։ Լիհական քաղաքների նման լիհական իշխանները վարում էին գերմանական կոլոնիստների հավանավորելու քաղաքականություն,

հաստատվի, քի դրանից նրանք պետք և նյութական ապատ քաղվին։ Գերմանական քաղաքների ժողովները դուրընթաց կոչվում էին և գերմանական պրուսական համայնքներ, որոնք (գերմաներեն Gemeinde—համայնք)։ Անքնակ հոգերում բնակվելու համար իշխանները կանչում էին գերմանական կոլոնիստներին, նրանց տալիս էին զանազան արտոնություններ, ապատում էին հարկերից և ինքնավարության իրավունքներ էին տալիս։ Գերմանական իրավունքին ինքնավարություն տարածում էին յերբեմն և այն լինական պրուսիերը, որոնք հիմնվում էին նոր կամ յերկար հոգերում։

Լինական իշխաններն առանձնապես խրախուսում էին գերմանական արհեստավորներ և առևտրականներ ունեցող քաղաքների հիմնումը։ Այդ քաղաքներին նրանք տալիս էին ամեն տեսակ արտոնություններ, այդ թվում նաև ինքնավարության իրավունք, որը մագդեբուրգյան քաղաքային իրավունքի մի որինակ էր։ Այդ գերմանական քաղաքները Ելում էին լինատան մեկուսացած. նրանք ավելի շատ կապված էին իրենց գերմանական հայրենիքի, քան թե լինատանի հետ։ Կատավարման վերաբերող որևէ վիճելի հարցի պատճառում նրանք դիմում էին ոչ թե լինական իշխաններին, ոչ թե տեղական իրավունքին, այլ Մագդեբուրգի քաղաքային իշխանություններին։ Գերմանացիք համառությամբ պահում էին իրենց ազգությունը, իրենց լեզուն ու իրենց սովորություններն և հետո էլ Ելում լինեցից։

Քաղաքային բնակչության մեջ հենց սկզբից կարելի չէր տարբերել մի քանի խումբ։ Քաղաքի գլուխ կանգնած էր պատրիցիատը, կազմված վաճառականական ընտանիքներից, որոնք հաճախ ապրանքային կապերով կապված էին լինում գերմանական, լինական և հունգարական քաղաքների պատրիկների հետ. ավելի ներքև—արհեստավորական համքարությունները էին, որոնք մասամբ գերմանացիներից, մասամբ էլ լինեցից էին կազմված, և ապա արտահամքարությունները, ռապսոդոլովոնը, որը բոլորովին հեռացված էր քաղաքի գործերի վրա ազդելու հնարավորությունից։ Քաղաքները ապահարկում էին առավելապես առևտրական շուկաներ։ Բայց վերջ խոշոր քաղաքներն, ինչպես Կրակովը և Լվովը, վաճառականությունը առևտուր էր վարում արտասահմանի հետ և մեծ ազատներ էր քաղում Լինատանի վրայով կատարվող արտոնքատային առևտրից։

Ոչ միայն իշխանները, այլև պանները աշխատում էին

բաժանելու իրենց յնկամուտները՝ քաղաքները հիմնելու և գեր-ժանական կոլոնիաները պրավելու միջոցով։

Լհհասան քաղաքներում յերևաց մի ազգային տարբր հատ. գա հրեաները էին։ Հրեաները սկսեցին գաղթել Լհհասան այն հա-յտհանքների հետևանքով, որոնց նրանք յենթարկվում էին Արևմուտքում։ Նրանք բնակություն էին հաստատում քաղաք-ներում, որտեղ նրանք առանում էին ինքնավարության իրա-վունք և այստեղ կազմում էին իրենց սեփական համայնքները։ Հրեական համայնքները վճարում էին ամենի բարձր հարկերը, բայց դրա փոխարեն վայելում էին իշխանների հովանավորու-թյունը, որոնք նրանց վրա նայում էին իրրև յենթամի մի ձեռնտու հոգվածի վրա։ Նրանց գավառներն ազատություն էր տրված։

Գերմանական-հրեական քաղաքները Լհհասանում իրենց մեկուսացած էին պահում և համեմատաբար քիչ էին փոխում Լհհասանի առանձական դեմքը, որը հիմնականում մնում էր պյուզանդական։

Տնտեսորեն անսահմանից մոնոպոլված Լհհասանը ֆեոդա-լականացման պրոցեսում խիստ կերպով բաժան-բաժան և յե-նում նաև գաստային գծով։ Գանները, շյուխտան, քաղաքները,— այդ քոլոր խմբերը, որոնցից ամեն մեկն ուներ իր արտո-նություններն, չափազանց քուչ էին կապված իրար հետ և այդ խմբերից յուրաքանչյուրն առանձնացել էր իրրև ինքնու-փոփ մի գաս։

Լհհասանում, այսպիսով, ստեղծվել էին գուտ ֆեոդա-լական կարգեր։ Բայց նույն ժամ ընդհանուր պատճառները, որ-րանք Արևմտյան Եվրոպայում առաջ բերեցին ցրված ֆեոդալա-կան հասարակության համախմբումը և խոշոր կենտրոնացած պե-տություններ կազմվելու հիմքը դարձան, նույն այդ պատճառ-ները որոշ չափով գործել սկսեցին իրենց նաև Լհհասանում։

Լհհասանի միավորման սկիզբը

Արդեն XIV դարի սկզբին, Վլադիսլավ I Լոկոտեկի ժամանակ, սկսվեց Լհհասանի քա-ղաքական միավորումը։ Վլադիսլավին հաջող-վեց իր ձեռքում համախել լհհական հողերի մեծ մասը։ 1320 թվին պապից նա ստացավ թագավորական տիտղոս ճիշտ է, այդ ժամանակ Լհհասանը լուրջ կորուստ ունեցավ—նրա համար փակվել էր լեզգը դեպի Բալթիկ ծով, որովհետև տեւտոնյան ասպետները գրավել էր Պրանսկը և արևմտյան

Պրուսիան։ Բայց հենց այդ որոշման դեմ ժողովրդի մեջ հանդիսացավ այն մասնավոր շահերից մեկը, որը սահեցնել Լինհասոնի վերջին դիրքերին միավորվելու վճռի կատարումն ընդհատվեց ընդամենը մի քանի ամսով, ապա ժողովրդի դեմ ժողովը գաժան կռվի մեջ, ըստ որում Լինհասոնը կնքահայրվեց սոսկալի ավերումներին։

Լինհասոնի միավորմանը նպաստեց մի նյութական մասնավոր XIV դարի սկիզբը Լինհասոնում վորոշ անասնական աշխուժացման շրջան եր։ Լինհասոնն այդ ժամանակ սկսեց Արևմուտք արտահանել իր հումքի արտադրանքը։ Առևտրական հանապարհները, վորոնք անցնում էին Լինհասոնի միջով և նրան կապում էին Արևելքի և Արևմուտքի հետ, սկսեցին ավելի կարևոր գեր կատարել Լինհասոնի ներմուծման վրա։ Հումքի արտահանումը դեպի արևմուտք վորոշ աշխուժություն մտցրեց գյուղատնտեսության մեջ։ Շրջակաները, մանր և միջին ազնվականությունը, սկսեց ավելի յուռանդուն կերպով զբաղվել գյուղատնտեսությամբ։ Նա ներքին խաղաղությունը պահպանելու և ներքին իշխանությունը ամրացնելու կարիքն ուներ։

Կոպիտիր III

Հենվելով շրջակայքի շահերի վրա, քաղաքորական իշխանությունը, մասնավորապես Կոպիտիր III-ը (1333—1370 թ. թ.) կարողացավ սանձել ֆեոդալականացած մասնատված դիրքերի քաղաքական ձգտումը, բայց ձգտեց մի որոշ ատյենաև։ Ուզելներից մի քանիսը Կոպիտիրը չկարողացավ իրեն ենթարկել։ Մագովիայի և մի քանի այլ ուզելների դեմ նա շարունակում եր ամուր տեղական իշխանները։ Բայց և նույնիսկ այն գեպքերում, երբ ուզելը ենթարկվում եր անմիջապես քաղաքորին, աշխատել այնուամենայնիվ շարունակում եր պահպանվել հների պաշտոնները, որոնք այժմ դարձել էին ժառանգական, ինչպես վոլիվոդների, գատավորների, պոգիժորների և այլ պաշտոնները։ Իշխանությունները աստիճանաբար վերածվեցին ժողովորդությունների։ Քաղաքական ձգտումն այն պրոցեսը, որ մենք դիտում ենք Արևմտյան Եվրոպայում, այստեղ, Լինհասոնում ընթանում և մի փոքր փոփոխված ձևով և քույլ քափով։ Այս երևույթը բացատրելու համար նախ և առաջ պետք և նկատի ունենալ քաղաքների վերը հիշած քույլ զարգացումը, վորպես հանգամանքը տարբերում և Լինհասոնը արևմտաեվրոպական երկրներից։

Մարքսն այսպես է բնորոշում քաղաքների քաղաքական դերը Լինկոլնում.

«Ինքնավարության Լինկոլնում լինելն քաղաքների և լինելն բուրժուազիայի առանձնայն լծվով, լինելն քնակչությունից իրենց մեկուսացումով, իրենց հարար ու մի զանազան արտոնություններով և քաղաքային առաուանների ներանք դժվարացրին կենտրոնացման իրագործումը, որ հանդիսանում է ամեն մի չերկրի արագ զարգացման ամենից ավելի հզոր քաղաքական միջոցը։ Համարյա ամեն մի քաղաք ուներ իր առանձին իրավունքը, գնու ավելին, քաոն քնակչություն ունեցող ամեն մի քաղաքում գոյություն ուներ և գնու հաճախ շարունակում է գոյություն ունենալ տարբեր իրավունք գնդամանացինների, լինելի և հրնանների համար[1]։

Այս հանգամանքի շնորհիվ քաղավորական իշխանությունը չեր կարողանում Լինկոլնում առնչել այնպիսի մի քաղաքական համախմբում, որպիսին մենք տեսնում ենք արևմտաչվրոպական պետություններում։ Քաղաքական միավորումը Լինկոլնում ուներ ավելի նեղ բազա—միայն չլյախտան։ Քաղավորը քաղաքներում չուներ այնքան ուժեղ մի հենարան, որ կարողանար առնչել չլյախտայի քաղաքական հավակնություններին հակազդիր մի ուժ։ Այս հանգամանքը վերջին հաշվով հանգեց վոչ քե քաղավորական իշխանության ուժեզացմանը, այլ չլյախտայի ուժեզացմանը։

Կարլոս III-ը ժողովց կենտրոնական կառավարման ոչ-ֆորմ։ Նա առնչեց հատուկ պաշտոններ—ֆինանսների կառավարման (պոպուլյորի), քաղավորի գանձերու վայրում անվտանգության պահպանելու (մարշալնի) պաշտոններ. Նա, այնուհետև, ժողովց առջևական կառավարման ոչ-ֆորմ, որի համար առնչեց քաղավորի կոզմից նշանակվող ավագների պաշտոնը, քանի որ վոչխվոններն ու մյուս պաշտոնատար անձինք այժմ գարձել էին չնչնուրույն ֆեոդալներ։ Ավագները պետք է կառավարելին քաղավորական գործերը, հավաքելին քաղավորական եկամուտները։ Նրանց էր պատկանում գատական իշխանությունը՝ ավագական, սպանությունների և հրկիզումների գործերով։ Նրանք էլին անորինում տնտեսական աշխարհագրի ուժերը։

Կարլոս III-ը պայքարում էր պանների կամայականու-

---

[1] *Маркс и Энгельс*, Соч. т. VI, стр. 370.

քյուններին դեմ։ XIV դարի Լեհաստանը ներկայացնում էր ամենախոշոր ֆեոդալների քամահաճույքների և բռնություններին ժի ախտոր տեսարան։ Լեհաստանում կրկնվում էին Արևմտյան Եվրոպայի ֆեոդալական կռվարարության ամենավատթար երևույթները։

Կազիմիր III-ը փորձում էր ժողովել ամբողջ երկրի համար ընդհանուր մի օրենսգրություն՝ կոդիֆիկացիայի ենթարկելով հին սովորութային իրավունքը (ռեժեստովյինը) և հրատարակելով նոր օրենքներ, որոնք պետք է ուժեղացնեին թագավորական իշխանությունը։ Այս կոդիֆիկացիան ամբողջացվել էր Վիսլիցկու (1347 թ.) և Պետրոկովսկու (1348 թ.) երկու սահմանադրությամբ։ Այդ կոդիֆիկացիան կատարվել էր Բոլոնյայի և Արևմտյան Եվրոպայի այլ համալսարաններում իրենց կրթություն ստացած իրավաբանների ուղղությամբ։ Լեհաստանում տակավին շատ էին սովորույթների այն խավը, որը վեր էր գերիշխանների այն խավը, որ վեր էր Արևմուտքի պատմություն։ 1364 թվին Կազիմիր III-ը կրակովում բացեց համալսարան, որը թագավորական կառավարման և դատարանի համար գիտական իրավաբաններ պատրաստելու հաստատ նպատակն ուներ։

Նույնիսկ փորձեր արվեցին մորոշ իրավաբանական երեսխիրներ տալ հարթ գյուղացիներին։ Գյուղացիներին թույլ տրվեց հեռանալ պանդրից՝ վերջիններին կորցնելով տնանկ քաղաքներ գործադրվելու դեպքում։ Սահմանափակվել էին պանդրից հեռացած գյուղացիների վերադարձնելու իրավունքները։ Այս բոլոր միջոցառումները խոշոր հողատերերի դիմադրությանը հանդիպեցին։ Վերիկոպոլյան պանդրը Կազիմիրը գեմ միությունն կազմեցին (1372 թ.), բայց թագավորը նրանց ջարդ տվեց և այդ միությանն ենթարկեց, Բնդրկվել վոյեվոդին սովամահ արին բանտում։ Գրգռված պանդրը Կազիմիրին անվանում էին գերագանների թագավոր։

Կազիմիրի՝ օրենսդրական կարգով գյուղացիության դրությունը բարվոքելու փորձը կապված էր XIV դարից սկսած Լեհաստանում կախյալ գյուղացիության գրության մեջ տեղի ունեցած վոլոշտոքների հետ։ Գյուղացիության մի մասը ներգրավվում էր քաղաքների հետ հաստատվող առևտրական կապերի մեջ։ Սրա հետևանքով ունեստաչի նատուրալ ձևերը սկսեցին մասամբ վերածվել դրամի, այդ հանգամանքը քուլացրեց գյուղացիության այն մասի կախումը, որը այսպես թե այնպես

կապված էր չուխայի հետ, այսինքն նախ և առաջ գյուղացիության վերնախավի կախումը։ Չուխայի և գրամատյին անհատի զարգացումը ևնհատանում, ինչպես և ամեն անգ, մինչև ժամանակ ուժեղացնում էր գյուղացիության դիֆֆերենցիացիան։ Կապիտերի քաղաքականությունը ներկայացնում էր մի փորձ, որով քաղաքորական իշխանությունն աշխատում է հենարան գտնել գյուղացիական վերնախավի մեջ։ Գյուղացիների գրությունը բարվոքելու իմաստով որոշ ազդեցություն էլին գործում այն արտոնություններըը, որոնք տրվում էլին զեմստվական ներգործողներին. մենք տեսանք, որ յերբեմն լինական գյուղերին ևս արտոնագրվում էր զեմստվական իրավունքը։

Քաղաքորական իշխանությունը մոցրեց նաև գինվորական ոհֆորմեներ, որոնք ուժեղացրին լինհատանի, իրըև պետության, հզորությունը—կառուցվում էլին ամրոցներ, բոլոր հոգատերերին, վոչ միայն ցյուխատային, այլև հոգևորականներին, պարտադրում էլին մասնակցել գինվորական ծառայության. նրանք պետք և որոշ քվով ռազմիկներ տային իրենց հողերից։ Գինվորական ծառայության էլին կանչում նաև գյուղացիական վերնախավերին։ Այդ ռազմիկների քիվը պետք և համապատասխաներ հողատերության չափին։ Այդ ջոկատները պարտավոր էլին քաղաքորի կոչի համաձայն ներկայանալ ամեն անգամ, յերբ հայտարարվում էր զորապրության առնչենա, այսինքն ընդհանուր աշխարհազոր։

Առևտրի աշխուժացման կապակցությամբ, որը քաղաքական իշխանության չնկամուտներից մեկն էր, սկսեցին բարվոքվել բանուկ ճանապարհները, կառուցվել կամուրջներ, կազմակերպվել տոնավաճառներ. լինհական վաճառականները սկսեցին ձգտել արտոնություններ ստանալ արտասահմանում։ Քաղաքական իշխանությունն աշխատում էր օգտա քաղել լինհական առևտրի համար այն արտոնիտային առևտրից, որի ճանապարհները անցնում էլին Լինհատանի վրայով՝ դեպի Գերմանիա, Ցյանդրիա, Հունգարիա, Իտալիա, ինչպես նաև դեպի Արևելք՝ Թուրքիա և Սև ծովի իտալական գաղութները։ Այդ նպատակով Լինհատանի միջով անցնող վաճառականներին քաղաքորական իշխանությունը սահպում էր իրենց ապրանքների վորոշ ժամ վաճառել չինհերին։ Առևտրի զարգացումն ավելացնում էր առևտրական մաքսերից ստացվող քաղաքորական չնկամուտները։

Ձգտելով ավելացնել իր չնկամուտները, Կապիտիր III-ը գիժում էր նաև մինոցներին, որոնցից օգտվում էլին նաև նրա

նախորդները, այնինքն նա դեպի Լենհատտան ևր դրավում դերմանական կոլոնիստներին, գերմանացիների միջոցով հիմնում ևր քաղաքներ։ Բայց Կարլմիքն աշխատում ևր կարել Լենհատտանի գերմանական քաղաքների կապը Գերմանիայի հետ, գերմանական քաղաքներին նա արգելից իրենց դռները լուծելու համար դիմել Մագդեբուրգ և գերմանական իրավունքի քաղաքների համար կրակվում հիմնից հատուկ դատարան։

Ըստվելով նրանից, որ ընդհատվից գայիցիական-ռուսական իշխանական ատնը, Կարլմիքը III-ը Լենհատտանին կցից Գալիցիան և Վոլինի արևմտյան մասը։ Այս մարզերում խոշոր հողային սիրուքյուններ բաշխվիցին լենական պայմաններին։ Այնտեղ ուղարկվիցին նաև քանիներ (քահանաներ), գոմիներիկյաններ ու Գրանցիսկյաններ, որոնք պետք և տարածիչին կաթոլիկությունը, որի մեջ քահանայորը տեսնում ևր իր կարևորագույն հենարաններից մեկը։

Կարլմիքը III-ի ժամանակ կատարվող քաղաքական իշխանության ամենագլխավոր կրում ևր անցորդիկ ընույթ, վորովհետև չափազանց յերկրում ևր հենց այն րագան, վորի վրա հենվում ևր այդ իշխանությունը։ Գետք և նկատի ունենալ և այն, վոր իր բոլոր քաղաքական միջոցառումները Կարլմիքը կարող ևր կենագործել միայն պանների կամ հոգևոր և աշխարհիկ բարոնների համաձայնությամբ (una cum baronibus nostris)։ Միևնույն և և այն, վոր ժողովների ապագիցիան քաշվում ևր նրանց մեջ մեծ ազդեցություն ունեցող գժությունների շնորհիվ։

Պյաստների գերատոհմի վերջը։ Կազիմիր Մեծ

Կազիմիրի մահը (1370 թվին) նշանակում ևր Պյաստների դինաստիայի վախճանը, վորը դրավում ևր լենական գահը լենական քաղաքականության ծագման սկզբից։ Գահաժառանգության հարցի առնչությամբ պանները սկսին արտոնություններ ցորհել քաղաքական իշխանություններից։ Ամենայան առաջ ներկայացուցիչ Լյուդովիկոս Հունգարացին, վորը քաղաքը ընտրվից, 1374 թվին ավելց այսպես կոչված Կոշիցյան պրիվիլեյա, վորը պաններին և շլյախտային ազատում ևր ամեն տեսակի պետական ծառայություններից, բացի յերկրի ներսում կատարվող զինվորական ծառայություններից և մի փոքր դրամական վճարումից։ Լենական ազնվականության բենեֆիցիումները նա գարձրից ժառանգական սիրուքյուններ։ Ցանի դրանից, այդ պրիվիլեյով քաղաքորը պարտավորվից ազատելում տեղական ազնվականություններից բացի վոչ վոքի պաշտոն-

նեքի ընդհանուր. դրանով նա այսպիսով հրաժարվեց տեղերում քաղաքական իշխանությունն ուժեղացնելու կարևորագույն միջոցից։

Կոշիցյան պրիվիլեյը այն առաջին պրիվիլեյն էր, որ արքայից լինական ազնվականությանը,—պաններին և չլյախտային,—իրրև դասի։ Մինչ այդ մենք հանդիպում ենք միայն իմունիտետի առանձին արտոնություններին, որոնք տրվում էին առանձին անհատներին։ Հունգարական քաղաքների կառավարման ժամանակաշրջանը բնորոշվում է չլյախտայի ծայրահեղ կամայականություններով, կողոպուտներով, ավազակություններով և ֆեոդալական անարխիայի այլ արատահայտություններով, որոնց դեմ, ճիշտ և վոչ միշտ հաջողությամբ, պայքարում էր Կազիմիր III-ը։

Կոշիցյան պրիվիլեյը զուտ ձևականությունն պարփակց չլյախտայի և պաններին կողմից հարկեր վճարելը. դրանով նա խոչոր չափով նվազեցրեց քաղաքների մշտական յնկամուտները և նրան հնարավոր դրեց պաններին և չլյախտայի հաճախակի հարձակումներից նոր հարկեր քաշելու համար չլյախտան սկսեց համաքվել տեղական համագումարներին—սեյմիկներին, որոնք և դարձան տեղերում չլյախտայի իշխանության օրգաններըը։

Ալեքսանդր Լիտվայի հնա

Լյուդովիկոս Հունգարացու մահից հետո յնկան անքաղաքականությունները (1382—1384 թ. թ.)։ Այս յերկու տարվա ընթացքում տնզի յեր ունենում ուժեղ պայքար ֆեոդալական տարածքի իշխերի միջև, որոնք ձգտում էին իրենց ձեռքը ձգել գահի անարխիայից։ Վերջապես, 1384 թվին գահ բարձրացվեց Լյուդովիկոս Հունգարացու դուստր Մարգիտա։ Մայրապետյան պաները 1385 թվին ստիպեցին Մարգիտային, որպեսզի նա ամուսնանա Լիտվայի իշխան Յագայլոյի հետ։ Այս ամուսնության շնորհիվ Լեհաստանն ու Լիտվան միացան անձնական ունիայով։ Այդ ունիան բավական քույլ էր։ Լիտվան պահպանել իր ինքնուրույնությունը։ Նա ուներ սեփական իշխաններ ու իր սեփական քաղաքականությունը։ Բայց և այնպես Լիտվայի ու Լեհաստանի ունիայի շնորհիվ բավական ուժեղացավ լեհական պետությունը։

Ունիայի հիմնական նպատակն էր պայքարել որդնի դեմ, որ հավասարապես սպառնում էր յերկու պետություններին էլ։ Բացի դրանից, Լիտվայի պաններն հույս ունեյին, որ ամուսնա-

վլադիկան Լինեստաձի հետ ունեցած մրցության ժամանակ իրենց քաղաքական ապրելակերպը։ Լինեական պահանջին պրավուժ եր Լիտվայի պետության կազմի մեջ մտնող ընդարձակ ուկրաինական հողերը գոպուլացնելը գավրասների հետ։ Ապացյուն, դառնալով լինեական քաղաքացի Վլադիսլավ II անունով (1386—1434 թ. թ.), ամեցվածի եր սկսել իր քաղաքականությունը նրանով, վոր հաստատեց պահանջի և չլյախտայի բոլոր ապատությունները և դեռ մի շարք նոր ապատություններ ևս շնորհեց նրանց։

1413 թվին Գորոդլյուժի հրավիրված լերկու պետությունների մոմնովլաքաղաքականների համագումարը հաստատեց ունիան և Լինեկրակից ամբ իրեն Լիտվայի և Լինեստանի պահանջի միությունն։

1229 թվին Վոլոկկո գնալ մոտ Լիտվայի մեծ իշխան Վիտավտի գորքերը սարսափելի պարտություն կրեցին քաղաքներից, վորից հետո Լինեստանն ու Լիտվան սկսեցին յենթարկվել քաղաքական մշտական ասպատակությունների։ Քաղաքները ստիպվի եին տալիս ավերածին Գալիցիան կամ Զերվոնեայա Ռուսիան։ Սա ստիպեց, վոլոկնագի պահանջը ուժեղացնելու գործադրելու։ Ամեհաղ սկսեցին ուզենվորվել լինեական պահանջը և հիմնել ամրանոց իրենց կալվածների։ Այդ կալվածները պետք և Լինեստանի համար իրեն ուսումնական պատվար ծառայելին ընդդեմ քաղաքական ասպատակությունների։ Գանական խոշոր ախրություններ սարսափելի եին ավերի և ավերի գնալի սրենքը։

Գանական գոպուլացումը ուղղվեց գեպի ուկրաինական լերկրները—Գոդոլիան և Վոլինը, վորոնք այն ժամանակ մտնում եին լիտվա-ռուսական պետության կազմի մեջ։ Ամեհին հոգալին սրություններ պրավելով սլաստիկ, լինեական պահանջը ձգտում եին Գոդոլիան և Վոլինը անմիջականորեն միացնել Լինեստանին։ Սա ստիպեց Լիտվայի և Լինեստանի միջև պինվորական բախումների, վորոնք վերջացան նրանով, վոր Լինեստանը գրավեց Գոդոլիան (1430 թ.)։

Պետական ապահովության քաղաքականությունը

Լինեստանի և Լիտվայի առաջ ծառացած կարևորագույն խնդիրը սրդենի գեմ մղվող այն պայքարն եր, վորը վերակովել եր Ցագայլոյի քաղաքականության հենց առաջին տարիներից։ Սրդենը մի շարք ապացուցություններ գործեց լինեական յերկրների վրա, ըստ վորում նա այնպես սարսափելի ավերումներ եր կատարում, 1410

քվին Գրյունվալդի (Տաննենբերգի) մոտ տեղի ունեցավ վճռական հակատամարտ որդինի և Լիհաստանի ու Լիտվայի միացյալ զորքերի միջև։ Որդենին ոգնության չկավ Գերմանիայի և նուլնիսկ մի քանի այլ չերկրների տոպետությունը։ Լեհ-լիտվական զորքերի շարքերում մասնակցում էր Սմոլենսկի զորքը, այնտեղ էր նաև չեխական ջոկատը նշանավոր Ցան Ժիժկայի առաջնորդությամբ։ Լեհ-լիտվական զորքերի հետ էր նաև քաղաքական ոժանդակ ջոկատը։ Այս վճռական հակատամարտին լեհ-լիտվական ուժերը տարան հաղթանակը Սմոլենսկի գնդերի շնորհիվ, վորոնք Լիհաստանը փրկեցին գերմանացիների կողմից սպառնացող չարդից։ Այդ հակատամարտը վերջացավ որդենի կատարյալ պարտությամբ. կոտորվել էր տոպետների մի գեղի մասը, այդ քվում ընկավ և որդենի մեծ մագիստր Ուլրիխ Յունինգենը. որդենի բոլոր դրոշակները ընկան հաղթողների ձեռքը։ Բայց լեհացիների և լիտվացիների միջև այնուհետև սկսված բանակցությունները ետարավորություն չտվեցին մինչև վերջը հասցնել այդ հաղթանակը։ Չհաջողվեց վերցնել տնտոնական որդենի գլխավոր հենարանը, նրա մայրաքաղաք Մարիենբուրգը։

1411 քվին կնքվեց որդենի հետ չափազանց ծանր հաշտություն։ Նա ստիպված չեղավ մի չարք տերիտորիալ զիջումներ անել և ռազմատուգանք վճարել։ Ցնքե իր ժամանակ Ջուդ չրի վրա նովգորոդի իշխան Ալեքսանդրը նեվսկու տարած հաղթանակը կանգնեցրեց որդենի առաջխաղացումը դեպի արևելք, ուստի հողերը, ապա այժմ Գրյունվալդի մոտ գլխավորապես ուստական գնդերի շնորհիվ տարած հաղթանակը որդենին, նրա քաղաքական ազդեցությանը հասցրեց այնպիսի մի ջախջախիչ հարված, վորից նա այլևս չկարողացավ վոտքի կանգնել։ Այդ հաղթանակը մինչև ժամանակ չափազանց բարձրացրեց Լիհաստանի և Լիտվայի քաղաքական և միջազգային նշանակությունը։ Ցան Հուսը շնորհավորեց Ցագայլոյին գերմանացիների նկատմամբ նրա տարած այս հաղթանակի առթիվ։ Վաշլավի մահից հետո Հուսյանները Չեխիայում առաջ եկին մղում Ցագայլոյի քաղաքականությունը չեխական գահի համար։

Լիհաստանի և Լիտվայի ունիան ուղեկցվում էր յերկու պետությունների բոլոր ֆեոդալների ազդեցության աճով։ Լիհական մագնատները ձեռքում էին չարունակ նորանոր իրավունքներ։ Այդ իրավունքների քվում պետք է նշել 1422 քվի Ջերվինյան պրիվիլեյը, վորով քաղավորը խոստանում էր առանց

քվին Գրյունվալդի (Ճաննենբերգի) մոտ տեղի ունեցավ վճռական ճակատամարտ օրդենի և Լիտվայի միացյալ զորքերի միջև։ Օրդենին ոգնության կոչով Գերմանիայի և նուրնբերգ մի քանի այլ կերկրների ասպետություններ, Լեհ-լիտվական զորքերի շարքերում մասնակցում էր Սմոլենսկի գորքը, այնտեղ էր նաև չեխական ջոկատը նշանավոր Ցան Ժիժկայի առաջնորդությամբ։ Լեհ-լիտվական զորքերի հետ էր նաև թաթարական ժամանակ ջոկատը։ Այս վճռական ճակատամարտին լեհ-լիտվական ուժերը տարան հաղթանակը Սմոլենսկի գնդերի շնորհիվ, վորոնք Լենտատանը փրկեցին գերմանացիների կռվից ապտնացող ջարդից։ Այդ ճակատամարտը վիրջացավ օրդենի կատարյալ պարտությամբ. կոտորվել էր ասպետների մի գլխի ժասը, այդ քվում ընկավ և օրդենի մեծ մոգիստր Ուլրիխ Յունինգենը. օրդենի բոլոր դրոշակները ընկան հաղթողների ձեռքը։ Բայց լենացիների և լիտովցիների միջև ոչնուհաս սկսված բախումները հետաձգություն չտվեցին մինչև վերջը հասցնել այդ հաղթանակը։ Ջհաջողվեց վերցնել սեստոնական օրդենի գլխավոր հենաբանը, նրա մոյբատպատը Մարիենբուրգը։

1411 քվին կնքվեց օրդենի հետ չափազանց ծանր հաշտություն։ Նա ստիպված էր մի ջարք տերիտորիալ գիջումներ անել և ռազմատուգանք վճարել։ Ցնքն իր ժամանակ Ջուդ լճի վրա նավթորոշի իշխան Ալեքսանդր Նեվսկու տարած հաղթանակը կանգնեցրեց օրդենի առաջխաղացումը դեպի արևելք, ռուսական հողերը, ապա այժմ Գրյունվալդի մոտ գլխավորապես ռուսական գնդերի շնորհիվ տարած հաղթանակը օրդենին, նրա քաղաքական ազդեցությանը հասցրեց այնպիսի մի ջախջախիչ հարված, վորից նա այլևս չկարողացավ վոտքի կանգնել։ Այդ հաղթանակը մինչև ժամանակ չափազանց բարձրացրեց Լենհատանի և Լիտվայի քաղաքական և միջազգային նշանակությունը։ Ցան Հուսը շնորհավորեց Ցագայլոյին գերմանացիների նկատմամբ նրա տարած այս հաղթանակի առթիվ։ Վոչնչացի ժահից հետո Հուսյանները Ջեխիայում առաջ եկին ժողով Ցագայլոյի քննչաժությունը չեխական գահի համար։

Լենհատանի և Լիտվայի ունիան ուղեկցվում էր յերկու պետությունների խոշոր ֆեոդալների ազդեցության աճով։ Լենհական ժողնատանները նվաճում էին չարունակ նորանոր իրավունքներ։ Այդ իրավունքների քվում պետք է նշել 1422 քվի Ջիրվինյան պրիվիլեյը, վորով քաղավորը խոստանում էր առանց

պրնչասանների և քաղաքների համառնությունների նոր գրած բաց չթողնել և կայսրներ չրնդունվել։ 1430 թվի Ընդհանրական պրիվիլեգը հաստատելով պառլամենտի և շլեսվիգստի նախկին բոլոր իրավունքները ու արտոնություններըը, մինչև ժամանակ սահմանում եր, որ Լինաստանում վոչ մի ապրվական չի կարող կալանավորվել առանց գատարանի։ «Մենք վոչ վոքի չենք բանտրկի, բացի նա ձեզատարտ չճանաչվի օրենքով։ (Neminem captivabimus nisi lege victum)։

Կարլիմիր IV։ Շլեսվիգի ապստամբությունը

Մենք տեսանք, վոր Կարլիմիր III-ը փորձում եր հնազանդել շլեսվիգստի վրա, բայց այն ժամանակ դեռ քույլ եր այդ հնարավոր։ Շլեսվիգստան դեռ կախում ուներ Ժողովրդապետներից։ Բայց Կարլիմիր IV Ադոլֆոնը (1447—1492 թ. թ.) արդեն կարող եր ամուր հիմքով հնազանդել շլեսվիգստի վրա ընդհանուր քաղաքներին։ Ամբողջ շլեսվիգստան մինչ այդ հիմնականում կախում ուներ պառլամենտից և պաշտպանում եր նրանց այս կամ այն արտոնություններըը ստանալու ձգտումներըը, ապա այժմ սկսել եր բռնանալ շլեսվիգստի և պառլամենտի շահերը։ Շահերի այդ բռնանալուը դեռ առաջ էլ զգացվում եր։ Շլեսվիգստան հանձնել եր տանում պառլամենտի ընդունելը։ Շլեսվիգստցիները վոչ մեկին հանդիսանում էին պառլամենտական անկարգություններում, այլև հանձնել սուժում էին այդ անկարգություններից։ Շլեսվիգստը, վորի հոգատարությունը հանձնել չափազանց անհրաժեշտ եր լինում, ի վիճակի չեր վիճել պառլամենտի հետ գատարանում, վորը պահվում եր անգլիական ձգձգումների ձևերին։ Բարձր ինստանցիաներում նա շլեսվիգստցին վիճակված եր հանդիպել նույն այդ պառլամենտին կամ պետքի ժողովականց, վորոնք ամենաստոր կազմով կազմված էին պառլամենտի հետ։

Ամենամեծական նշանակություն ուներ XV գարում չարունակվող շլեսվիգստի անհատական ուժը, առանձնապես Լինաստանից գեպի Արևմուտք հատարվող արտահանության գործողության կապակցությամբ, քան վորում արտահանվում եր, գլխավորապես, հաց և անասնամթերք։

Արևմուտքում վորքան ավելի չեր սկսում գործառել ինդուստրիան, այնքան ավելի մեծ մասշտաբով աճում եր արդյունաբերական հումքի և հացի պահանջը։ Լինաստանը գտնվում Արևմուտքին հաց և անասնամթերք մատակարարող հարևորագույն երկրներից մեկը, և Արևմուտքի հետ հատարվող առևտուրը սկսեց ավելի և ավելի

խոշոր գեր խոպան Լինաստանի ձկնռումիկայում։ Լինական առուտուրը սկսեց կոզմոպոլիտ առավելապես գնալ Ալեմուտ առանձնապես այն բանից հետո, երբ Ղրիմում քուրքերը գրավեցին խոալական գաղութները։

Դրա հետ միասին սկսեց փոխվել և շլյախտայի բնույթը։ Ռազմիկ-ասպետից շլյախտիչը քանի գնում, այնքան ավելի գյուղական անասնատեր էր դառնում։ Սրան քիչ չնպաստեց այն հանգամանքը, որ XV դարում գլխավոր գերը սկսեցին խոպան վաճառ, առավելապես հնուհակ, գորքերը, և շլյախտայի ասպետական ծառայությունը սկսեց ավելի և ավելի կորցնել իր նախկին նշանակությունը։ Շլյախտիչն արդեն չէր բավականանում իր կալվածից ստացվող յինվուանների։ Նրա պահանջներն այդ ժամանակ ամեցին, նա սկսեց ձգտել դեպի փոքրամասնությունը։ Գազաքային առևտուրն ու առարեկրյա չուկան նրա առաջ բաց եյին անում յինվուանների ավելացնելու ճանապարհը։ Եվքն շլյախտիչն առաջ գյուղացուն շահագործում էր բարբայի միջոցով, այժմ նա սկսում է կազմակերպել իր սեփական տնտեսությունը (ֆերմերիզմ), վորի համար նա ոգտագործում է խոպաններն ու հասարակական հողերը։

Լինաստանի շատ շրջաններում այդ ժամանակ սկսեց կարգալ նաև կոռային տնտեսությունը։ Դյուժական ռննատյի գործագուժը կանգ առավ և նույնիսկ հետ գնաց։ Նոր սկզբով գյուղացիական առևտրին դուրս ե գալիս կալվածատիրոջ առևտուրը։ Սրա կապակցությամբ ել ավելի ուժեղանում է գյուղացիության շահագործումը։ Գյուղացիներից վորքան կարելի յե ավելի մեծ քանակությամբ հավելյալ աշխատանք քամելու համար շլյախտան կենտրոնական իշխանության կարիք եր զգում։ Այդ ժամանակ շլյախտան, այսպիսով, պաշտպանում է քաղաքային իշխանությունը, ինչպես պանկրի կոզմից իր վերաբերմամբ գործադրվող բռնությունները զսպելու, նույնպես և իր անմարտական շահերը պաշտպանելու համար, վերջապես գյուղացիության վերաբերմամբ իր սոցիալական սիրապետությունը պաշտպանած լինելու համար։ Բայց ուժեղացնելով կենտրոնական իշխանությունը, շլյախտան միևնույն ժամանակ ձգտում եր կենտրոնել նրան իր վերահսկողության։

Արդեն 1454 թվին շլյախտան, այն սպառնալիքի միջոցով, թե նա կքաշվի արշավանքը և կպրվի անելը, հաջողեցրեց ձեռք բերել մի շարք արտոնություններ, վորոնք վորոշ չափով ապահովում եյին նրան պանկրի բռնու-

քյանների, այդ արտոնագրությունները 1454 թվի՝ այսպես կոչված Նեյտվյան սահմանումների մի շարք սահմանափակումներ հաղորդեցին։ Լինհասանի բարձր ազնվականությանն արգելվում էր կոպտով վերցնել քաղաքացիական հողերը. այդ կապակցությամբ պահերի հարաբերական սովորական ձևն էր։ Այդ կապակցությամբ հաճախ անվանական բնույթ էր կրում, երբեմն պահերը չափազանց անբնական գումարի էին վաճառում գանձարանին։ Շահագործվելով քաղաքացիական կռվերով, նրանք քայքայում էին այդ կռվարձանները իրենց օգտին։ Վոյենվոդներին և կաշտելյաններին, այսինքն անգործական խոշոր ֆեոդալներին, արգելվում էր գրավել ավագների պաշտոնները. Խոշոր ֆեոդալներից այսպիսով խլվում էր դատարանական և ֆինանսական ֆունկցիաները, անցնելով իրենց ձեռքը ձգելու և այն իրենց անփական նպատակների համար օգտագործելու. Հնարավորություն՝ Շլյախտան անգործական իշխանությունների չարաբարձումների դեմ անմիջապես քաղաքային բազմության։ Քաղաքները պարտավորվում էր պաշտոնների նշանակել հատկապես և պիտանի մարդկանց՝ շլյախտայի ատելության։ Քաղաքացիական դատարանը պարտավորվում էր գանել միայն օրենքի համաձայն և ամբողջ ուշադրություն դարձնել Բայց Նեյտվյան սահմանների ամենագլխավոր վտանգը կայանում էր նրանում, որ մշ մի օրենք չէր կարող հրատարակվել, մշ մի պատերազմ չէր կարող սկսվել առանց շլյախտայի համաձայնության, որ նա տալու չէր գրանհանութ սյեյմարշաժդովուժ։ Շլյախտան, այսպիսով, ստացավ նոր քաղաքական նշանակություն։ Սահմանափակվել էր պահերի քաղաքական ապրելությունը և քաղաքը կարող էր հաղթահարել պահերի դիմադրությունը շլյախտայի ոգնությամբ։

Շլյախտայի բանակական կոմունիստությունը

Իսկ քանի ընդհանուր քաղաքական տրգան աներ շլյախտան։ XIV դարի վերջից ֆեոդալների մոտ սկսում է մշակվել քաղաքացիական իշխանության վրա ապրելու և կառավարմանը մասնակցելու քաղաքական հատուկ տրգան, այն է—պահերի և շլյախտայի համագումարները, ինչպես ամբողջ քաղաքացիության ժողովարով, նույնպես և Լինհասանի առանձին մարզերում։ Այդ համագումարները սկզբում կանոնավոր չէին հավաքվում, այլ կայանում էին միմ գահամեստանգության հարցերի, միմ խոշոր գինվորական ձեռնարկումների առնչությամբ, որոնց համար

պահանջվում էր ֆեոդալների համաձայնությունը։ Այդ համագումարների վճռի իրավասությունը և վճռի նույնիսկ կազմը ճշտորեն չէին որոշված։ Այդ համագումարները գալիս էին գլխավորապես խոշոր ֆեոդալները, քարոզները, պանները, պրելատները։ Այնտեղ ներկայանում էին նաև քաղաքորական ատենադպրները։ Շլյախտայից գալիս էր ով ուզում էր և ով կարող էր, սովորաբար այն վայրերից, որոնք հեռու չէին ընկած լինում ժխոյ համագումարի գումարվելու կետից։ Համագումարներում գերակշռում էին պաներն ու պրելատները։ Շլյախտայի գերը, մեծ մասամբ պատիվ էր լինում։ Բայց դրությունը սկսեց փոխվել XV դարից, երբ շլյախտան դուրս չեկավ մոժնովյագոսովոյի գեմ, իրըև ինքնուրույն մի ուժ։

Լեհաստանի առանձին ոլայոններում, ըստ վոյեվոդությունների, հավաքվում էին այսպես կոչված տանյմինկներ։ Այդ անյմինկները ներկայացնում էին տեղական շլյախտայի համագումարներ, վորտեղ շլյախտան վճռում էր իրեն վերաբերող բոլոր հարցերը և նաև և առաջ նոր հարկերին վերաբերող հարցերը։ Սկզբնական շրջանում քաղաքորն ինքն էր այցելում այդ անյմինկները, բայց հետո, նկատի ունենալով այդպիսի շրջագայությունների անհարմարությունը, նա սկսեց հրավիրել մի վորոշակի կետում մի քանի անյմինկների ներկայացուցիչներին—առնվազն հատուկ ընդհանուր անյմինկներ Մեծ և Փոքր Լեհաստանի համար, Ջերմոնեայա Ռուսիայի համար[1]։ Վերջապես, երբոնմե քաղաքորի պահանջմամբ շլյախտայի լիազորները հավաքվում էին ընդհանուր համագումարի։ Այսպիսով սահմանադրվում էր ամբողջ Լեհաստանի համար ընդհանուր մի անյմ։ Անյմինկների այդ սխատեմը դարձավ շլյախտայի ներքաղաքական հիմնական հենարանը։ Ստոլոր միջոցների կարիք ունենալով որպեսզի գեմ պատերազմ մղելու համար, Կազիմիր IV-ը ստիպված էր շարունակ գիմել

---

[1] Լեհաստանը XV դարում բաժանվում էր հետևյալ պատմականորեն կազմավորված մարզերի (տերիտորիաների)։ Մեծ Լեհաստան (Լեհաստանի արևմտյան մասը), Փոքր Լեհաստան (Լեհաստանի հարավային մասը), Ջերմոնեայա Ռուսիա, 1466 թվից—Լեհական Պրուսիա։ Մազովշան (մյուսին Վիսլայի ժամ) Ներքաղաքում էր ստանձին վոստոլական իշխանություն։ Նրա մեկ անդամ մասը անմիջական կախում ուներ լեհական քագից։ Այս խոշոր մարզերից յուրաքանչյուրը բաժանվում էր վոյեվոդությունների (7-ը Մեծ Լեհաստանում, 3-ը փոքր Լեհաստանում, 3-ը Ջերմոնեայա Ռուսիայում, 3-ը Պրուսիայում, 1-ը Մազովշան հարավամասերում)։ Վոյեվոդություններից մեկն էր Ջերմոնեայա Ռուսիայի կազմում։

անչափ ինքնին և այսպիսով ուժեղացնել նրանց քաղաքական նշանակությունը։

Մոսկովյան պատմաբանների համաձայն և անչափ ուժից XVI դարի սկզբին վերջնականապես կազմակերպվում և այսպես կոչված վարչի անչափ, այսինքն ամբողջ երկրի համար ընդհանուր անչափ։ Այդ անչափ բաժանվում էր երկու պալատների՝ վերին պալատը, սենատը կամ քաղքի ռադան, որտեղ նստում էին ժամանակագրականները, պրելատները և լինային պետության բարձր ատենադատավորները. երկրորդ պալատը— գնդապետական խրճիթը (ПОСОЛСКАЯ ИЗБА), որտեղ նստում էին անչափների ընտրված ղեկավարի պատգամավորները։ Անչափները ստացան եւ ավելի խոշոր նշանակություն. նրանք վոչ միայն ընդունում էին գնդապետներին, այլև կազմում էին նրանց համար պարտադիր նախագծեր։ Ընդհանուր անչափում գնդապետները հանգիս էին գալիս վոչ թե իրենց անունից, այլ իրրև անչափների ներկայացուցիչներ։

Ցարական արդյունքի չեզոքացումը

Ցարական արդյունքի կազմիչը IV-ը մինչև վերջ ատրամ արգելեց գեմ ժզվող պատերազմը։ Այսուհետ քիչ չոգնեց այն հանգամանքը, որ արգելքի հոգերի քաղաքներն ու տղովականությունը կռիվ էին մղում արգելքի գեմ և հնազանդ էին վորոնում Լինատանում։

1466 թվին, համաձայն Ցորանյան հաշտության, արգելքը ստիպված եր հանձնել իր վասսալական կախումը Լինատանից։ Արգելքի պրոտեկտյանները պարտավորվում էր իր ընդրությունից հետո վեց ամսվա ընթացքում երթում ատյ լինական քաղաքորին և պրկվում եր ինքնուրույն կերպով պատկերներ կնքելու և պատերազմ հայտարարելու իրավունքից։ Գպանակը և արևմտյան Պրուսիան կցվեցին անմիջականորեն Լինատանին։ Սա խոշորագույն մի գնգք եր, վոր Լինատանի համար բերեց բոլոր արևց գնգի Բալթիկ ծովը, հզաստեց լինական արտահանության աշխուժացմանը և պրանով իսկ բարձրացրեց շչյախտայի, իրրև արևմուտքին հումք մատակարարողի նշանակությունը։

Տնտեսական խոխանության ուժեղացումը

Լինատանը այժմ գարձավ խոշոր քաղաքական ուժ։ Կազմիչը IV-ի վորդի Վլադիսլավը ընտրվեց սկզրում Ցնխիայի, հետո՝ Հունգարիայի քազավոր, միավորելով իր ձեռքում այդ երկու հարևան քազավորությունները։ Պատպորհելով իր

հզորության այս ամենազորությունը և այն խորը տխրությունները, որ տալիս էր գարշելով առևտուրը, և հենվելով գլխավորապես ղյուխտայի աշխատության վրա, քաղավորը սիրող դիրք գրավեց մանրանների նկատմամբ։ Կազիմիրն օգտագործեց նաև յնկնզեցական հերձվածը, վորպեսզի ամենազորն իր իշխանությունը յնկնզեցու նկատմամբ։ Ջնայելով բարձր հոգևորականության մի մասի ոպոզիցիային, նա ստացավ բարձր յնկնզեցական պաշտոնյաներ նշանակելու իրավունքը։

Այս ինգրում գարշափարախոսական խորը դեր կատարեց Կրակովի համալսարանը։ Կրակովյան իրավաբաններըը գարշեցնում էին քաղաքների անսահմանափակ իշխանությունյան մասին հռոմեական իրավունքի ամոնքը։ Քաղաքների անսահմանափակ իշխանությունյան քնգը նհնասանում, նույնիսկ Կազիմիր IV-ի ժամանակաշրջանում, չափազանց համարձակ մի գարափար էր հանդիսանում, բայց կարևորն այն էր, վոր այդ գարափարն արդեն առաջ էր քաշվում։ Այն ժամանակի նհնասանի խորհրդային քաղաքական մտածող Ճան Ոստրորոգի տրակտատի մեջ գրքույցվում էր քաղաքական ավտոկրատիզմի և յնկնզեցին քաղաքների շահերին յնդհարկում տեսությունը։

Գարափնեռն ու ղյախտան XV դարի յնրկրորդ կիսին

Բայց, չնայելով այս բոլորին, առաջվա նման մնում էր նհչ սոցիալական այն բազան, վորի վրա հիմնվում էր քաղաքական իշխանության այս ամենազորությունը։ Այդ բազան—ղյախտան էր։ XV դարը համարվում էր նհնական քաղաքների ամենամեծ ծաղկման ժամանակաշրջան։ Բայց նրանց քաղաքական ազդեցությունն աշխատանքով աննչան էր։ XV դարում քաղաքներն ընդարձակում են իրենց ինքնավարության իրավունքները։ Բայց, ձգտելով ավելացնել իրենց արտոնությունները, քաղաքները համարյա բոլորովին մոնոպոլացրին իրենց ընդհանուր քաղաքական կյանքից։ Նրանց ներկայացուցիչները հազվադեպ գնացում էին կենտրոնական հիմնարկությունները։ Միայն Կրակովը էր, վոր կարողանում էր ուղարկում իր գեպուտատներին։ Քաղաքների և ղյախտայի մեջն ունի կար ունենում անտանելի պայքար, վորի վախճանը վորոշվում էր ինչպես ղյախտայի գերակշռությամբ, նույնպես և այն առանձին քնույթով, վոր ընդունել էր նհնական առևտուրը։ Քաղաքները նշանակում էին կոմերական գներ արդյունաբերական արտադրանքի և իրենց մոտ ներմուծվող գյուղատնտեսական մթերք-

նրբի վրա, հարմոնիկով, ալտպիտով, շլյախտայի գրպանին։ Բայց Լինսատանի անտեսական վերելքը այն ժամանակ կատարվում էր առավելապես հողում շլյախտայի։ Արտահանության առարկաները,—հացը, անասունները, մասամբ վորսորդության արդյունքները,—այժմ առանձին նշանակություն էին ստացել Գրանակի մերձակայքում և գնալ էին մոլքիկ ծովը յոլքի բացման կապակցությամբ։ Շլյախտիչները յերբեմն իրենք էին առնում իրենց հացն ու անասունները վնասչի վրայով, այս գլխավոր յերթուղով, վորով կատարվում էր ներհան առևտուրը։ Այդ ապրանքները յերբեմն առնում էին նրանց վաճառականները, վորոնք գնում էին այն ներհան շլյախտայից։ Գրանակի վաճառականները յերբեմն շրջագայում էին յերկրում, գնումներ էին կատարում, կանխավճարներ էին տալիս, քանի հետո, պատվերների հիման վրա, շլյախտան յերբում հասցնում էր իր արտադրանքը Գրանակ։ Այս առևտուրը ոգուտ էր բերում առաջին հերթին շլյախտային։

Շլյախտան նոր կարևոր արտոնություններ ձեռք յերեց, վորոնք նա ստացավ քաղաքների հաշվին։ Արդեն XV դարում արտադրանքի գնների կարգավորումն անցնում է վոյիվոդների ձեռքը։ Շլյախտան ձեռք է բերում մերձակա շուկաներից առանց մաքսի ապրանքներ առանելու իրավունք։ Առաձին կարևորությունն է ներկայացնում 1496 թվի Պետրոկովյան առատուրը, վորի հիման վրա շլյախտան ազատ ներմուծության իրավունք ստացավ Վիսլայով գնալ արտասահման, այնտեղ իր արտադրանքներն անմաքս արտահանելու իրավունք ստացավ։

Այս իրավունքը արժեք էր մեծ շլյախտային. քաղաքային վաճառականները այդ իրավունքից չէին ոգտվում։ Շլյախտան ներմուծելու արտասահմանից առանց մաքսի ապրանքներ ներմուծելու իրավունք ստացավ, և այսպիսով, ավելորդ գործով քաղաքային վաճառականների ներքնորդական դերծառայությունը։

Քաղաքացիներին արգելվեց ձեռք բերել շլյախտային պատկանող հողերը։ Վերջապես շլյախտային արտոնվեց պրոպինացիայի իրավունք, այսինքն վոգելից խմիչքների արտադրության և վաճառքի բացառիկ իրավունք։ Այս բոլոր արտոնությունները շլյախտային հնարավորություն ավելին խոշոր չափով բարձրացնել իր ինքնուրույնները։ Շլյախտայի այդ արտոնությունները մեծամասնակ խոչընդոտում էին քաղաքային դասի (բուրգենների) հետագա տնտեսական աճի հնարավորությունները։ Նույն այդ առատության հիման վրա մեծ շլյախտային պատկանող

մարդիկ էլին, վոր կարող էլին նշանակվել քարէր հոգևվորական պաշտոններըի, գառնալ յեպիսկոպոսներ և կանոնիկներ։ «Պաշտոններըն գրկված էլին այդ պաշտոններըը գրավելու իրավունքից։

Գետրոկովյան առաստատը մտցրեց գյուղացիների իրավունքների նոր սահմանափակումներ, պարբերալ հոգուստ շլյախտայի։ Նոր սահմանափակումներ մտցվեցին գյուղից գյուղացիների հեռանալու վերաբերմամբ։ Առհետա առվորելու նպատակով քաղաք կարող էր տեղափոխվել գյուղացու վորդիներից միայն մեկը. սահմանվեց, վոր փոխչող գյուղացիներին կարելի չե հետապնդել առանց ժամանակի սահմանափակման։ Այնուհետև մտցվեց մի կանոն էս, վորի համաձայն գյուղացին կարող էր գնել զատաբանին միայն իր պանի միջոցով, վորով վերանում էր տերերի գեմ բողոքելու հնարավորությունը։

Շլյախտան, մի խոսքով, ստացավ գյուղացիների վրա էլ ավելի ընդարձակ գործադրելու հնարավորություն։ Սրա հետևանքով ամենուրեք սկսեց կրոի սիստեմը։ Ճնահասությանն կրոի սիստեմը սկսեց զարգանալ նախ և առաջ, և ամենից շատ, Վիսլային և Նրա վտակներին անմիջապես մոտ ընկած կալվածներում, այսինքն այն վայրերում, վորտեղ ամենից ավելի վաղ անցան հացի արտահանության արտոնությանը։

Շլյախտան սկզբում աչակցում էր քաղաքական իշխանությանը, վորովհետև գիտում էր նրա կարիքն իր արտոնություններն ամրացնելու, պանների բացառիկ քաղաքական սղցությունը սահմանափակելու, քաղաքների գեմ պայքարելու, գյուղացիության վրա ընդարձակ գործադրելու համար։ Բայց քաղաքական իշխանությունը, չունենալով բավականաչափ լայն բազա, ինհաստատում չկարողացավ գրավել այն տիրական դրությունը, վորն այն ժամանակ նա գրավել էր Արևմտյան Եվրոպայում։ Բացարձակ միապետությունն, վորպիսին ենք տեսնում ենք Արևելքում, ինհաստատում չհաստատվեց։ Այսպես հաստատվեց շլյախտայի իշխանությունը։ Գյուղացիության ընդեմ վրա հիմնված շլյախտայի այդ տիրապետությունը նախապատրաստեց հետագայի այն քաղաքական քաոսը, վորի շնորհիվ ինհաստատը գտնվում հիշյա ձեռք բերվող ամեն հարևան ուժեղ ֆեոդալական արտոկրատիական պետություններին—Գրուսիային, Ավստրիային և Ռուսաստանին համար։

ԳԼՈՒԽ XXXI

ՀՈՒՆԳԱՐԻԱՆ ՅԵՎ ԲԱԼԿԱՆՅԱՆ ՑԵՐԿՐՆԵՐԸ XI—XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

1. ՀՈՒՆԳԱՐԻԱՆ XI—XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Հունգարական պետության կազմավորվել է IX դարի վերջին, X դարի սկզբին հունգարացիք Վերին Դանուբյան պետությունը և տիրեցին նրա մի մասին։ Գրավված մարզի բնակչությունը մասամբ կոտորվեց, մասամբ էլ հարկի տակ գրվեց։ IX դարի վերջին և X դարի սկզբին հունգարացիք անընդհատ ասպատակություններ են կատարում մոլ միայն հարևան Գերմանիայի, այլև Իտալիայի, Բալկանների, Բյուզանդիայի վրա։ Ավերածություններին քվում էր, թե անկարելի է հաղթահարել այդ դաժան ասպատակությունները։ Հունգարացիք դուրս էին գալիս անասունի կերով և մերկին նման անցնում էին Ավերտյան վրայով, կրակի ժանեկով գյուղերը, քաղաքներն ու վանքերը և գերեվարելով ժողովրդի բազմություններ։ Գերիներին նրանք մասամբ իրենք էին չահագործում իրենց տարածքներում, մասամբ էլ վաճառում էին Արևմուտքում։

Ազգանունական դինաստիայի քայքայումները սկսեցին կանոնավոր կերպ մղել հունգարացիների դեմ (տես գլ. VI)։ Հենրիխ I-ի ժամանակ սկսեցին ամրոցներ կառուցել նրանց դեմ պայքարելու համար և, երբեմն հակազդել այդ հունգարացիներին քիչ-քիչ հնձելապրին, կազմակերպեցին հնձյալ ասպետական ծառայություն։ 955 թվին Լեխ գետի մոտ Ոտտոն I-ը սարսափելի ջարդ տվեց հունգարացիներին։ X դարի յերկրորդ կեսին, յերբ հունգարացիք սկսում են ստիճանաբար անցնել նստակյաց հոգեզբաղության, հանդարտվում են նաև նրանց ասպատակությունները։ Բայց, ինչպես վրան, նույնիսկ XII դարում հազվագյուտ յերևույթ

վուլք չէին հաժարվում հունգարական մագնատների ապստամբությունները հարևան յերկրների վրա։

X դարում սկզբ յն ունենում հունգարացիների տոհմական կարգի քայքայումը։ Նրանց մոտ սկսում է գարգանալ տոհմական արիստոկրատիան, վորին առանձնապես խթանում էր սարկուքյան առկայությունը նրանց մոտ և նվաճված ցեղերի շահագործումը։ Սարուկներին ոգտագործում էին յերկրագործական աշխատանքի մեջ, այսպիսով ավելացնելով տոհմային արիստոկրատիայի սոցիալական և անտնտական հզորությունը։

Սանճամ I Աոաջագը

Դասակարգային հասարակության գարգացման հետ կապված էր և պետության ակզբնավորումը։ Հունգարացիների մոտ Արպադների անից առաջ են գալիս իշխաններ, վորոնք իրենց տիրապետությունը սկսում են ամրակայելու ամբողջ յերկրի վրա։ Այս տեսակետից, իրրև բնկման կարևոր մոմենտ, պետք է առանձնապես նշել Սանճամ I Արպադի թագավորությունը (997—1038 Ք. Ք.), վորը սկզբում հանդես յեկավ իրրև իշխան, իսկ հետո, 1000 թվականից, գարձավ թագավոր։ Սանճամն ոգտագործեց իր, իրրև ամբողջ Հունգարիայի իշխանի, դիրքը և յուրացրեց այն բոլոր ամայի հոգերը, վորոնց սկզբում անբաժանելիորեն ոգտագործում էին տոհմային քոմքերը։ Այդ հոգերն այժմ գարձել էին թագավորի սեփականությունը, վոր նա բաշխում էր իր ծառաներին։ Տոհմային արիստոկրատիայի հոգերին սկսեց կապվել նաև պաշտոնատար արիստոկրատիա, վորը թագավորի հետ կապված էր հողային և անձնական հարաբերություններով։ Տոհմանվից յերկրի մարզային բաժանում, վորը, ի գնալ, ներկայացնում էր իրենից վագնմի տոհմային կազմակերպության մնացորդները մի վերնաշինք։ Հունգարիան բաժանված էր այսպես կոչված կոմիտատների։ Դա լատինական բառ է, վոր նշանակում է կոմսություն։ Ամեն մի կոմիտատի գլուխ կանգնած էր թագավորական մի ատաճանավոր, վորը կոչվում էր իշպան, գա ժամանակ բառի ազավաղումն էր։

Առաքանչյուր մի կոմիտատ ուներ իր ամրոցը, վորտեղ նստած էր իշպանը, վորը գլավում էր այդ ամրոցը պետական պաշտպանության և տնտեսական բնակչության շարժումները ճնշելու նպատակով։ Իշպանը ուներ և այլ ֆունկցիաներ. նա հավաքում էր այն հարկերն ու յենթամուտները, վորոնք տվյալ ամրցից գնում էին հոգուտ թագավորի և պատ էր անում վերջիններս

անունից։ Իսպանի դիրքը, սյոպիոով, հիշեցնում էր կաշանչյանի դիրքը Լենատանում։

Հունգարիայի ճնոգրաֆիական ուսումն ու էթնոգենեզը

Մանիֆանի ժամանակ տեղի ունեցավ Հունգարիայի քրիստոնեացումը։ Այսուհետ ևս քրիստոնեացումը տերտ կնքոպով կապված էր հասարակության կազմակերպման հետ ֆեոդալական հիմունքներով։ Քրիստոնեության ստրատեման դեմ մղած պայքարը Հունգարիայում կրում էր համառ բնույթ։ Հին հասարակական սովորույթներ ամեմային խմբերի պաշտպանություն էր, իսկ քրիստոնեությունը պարպարող ֆեոդալիզմի։ Սեկեցիցին և քաղաքական իշխանությունը ընդհանում էին ձեռք ձեռքի։

Ճնոգրաֆիական պրոցեսում խոշոր դեր էր կատարում Արևմուտքի, մասնավորապես գերմանական, ազդեցությունը։ Գերմանական սոցիալական քաղաքորոշումը անանում էին իրենց հնարավորը՝ ընդգծում սովորույթ։ Նրանք հաճախ հրամիրում էին գերմանական սոցիանների և հոգևոր բոլորում նրանց։ Այսպիսով, հունգարական քաղաքության պետության սրդեն վաղ չըլնանում, սկսվում և այսանդ գերմանական սոցիալական գաղութացումը։

Քրիստոնեացումն ու նրա հետ կապված ֆեոդալականացումը, բնական ասել ենք վերը, վճռական դեմարքություն հանդիսացին հունգարական ազատ գյուղացության կյանքում։ Մանիֆանի և նրա հաջորդների ժամանակ տեղի չեն ունենում մի շարք ապստամբություններ, որոնք ուղղված են քրիստոնեացման և բնակչության հարկի սակ գնելու և նրան ֆեոդալներին չենթարկելու դեմ։ Զինված կալտաչիներով, ցցերով և կեպաններով, գյուղացիք կռվում էին գերմանական վարձու ասպետության դեմ։ XI դարի վերջին այդ շարժումը հիմնականում ճնշվել էր և ֆեոդալիզմը հաղթանակել էր Հունգարիայում։

XI դարի վերջին տեղի չի ունենում Հունգարիայի անբնատորիայի խոշոր ընդարձակում, վոր պակաս դեր չխաղաղեց նրա տնտեսական զարգացման մեջ։ Հունգարիայի սիրուհյունները կցվեցին՝ սրեվիչներում Տրանսիլվանիան, հարավում Խորվաթիան և Դալմաթիան։ Հունգարիան, այսպիսով, առաջավ էլը դեպի Ադրիատիկ ծովը, բայց սրա հետևանքով ներգրավվեց այն կերկարատև կռիվների մեջ, վոր նա ստիպված եր վարել Վենետիկի և Բյուզանդիայի դեմ։ Ամենազոյան Հունգարիայի վրայով, առանձնապես նրա գլխավոր հանապարհը կազմող Դանուբի միջոցով,

կատարվող առևտրական շրջանառությունը։ Այդ ճանապարհը առաջին նշանակություն ստացավ։ Այդ ճանապարհով հին շարժվում գնում Արևմուտք խաչակիրները։ Հայտնի է, որ առաջին խաչակրաց արշավանքի ժամանակ խաչակիրների աչքաբացությունը անցնում եր հումանարական սերտություններին միջով, խաչակիրները կողոպտում էին տեղական բնակչությանը և մասամբ իրենք էլ կողոպտվում հումանարացիների կողմից։ Հետագա աշխարհագրերն արդեն պայմանագրական հարաբերություններ էին մտնում հումանարացիների հետ և դրա շնորհիվ էլ անարգել կերպով անցնում հին հումանարական տերիտորիայով։ Այս ճանապարհով էին կապեր հաստատվում Արևմուտքի և Արևելքի միջև։

Հաջորդ XII—XIII դարերում տեղի է ունենում ֆեոդալական հարաբերությունների հետագա ամրապնդումը. զգալի չափով աճում և խոշոր հողատիրությունը, առանձնապես եկեղեցական հողատիրությունը. ուժեղանում և խոշոր ֆեոդալների ինքնուրույնությունը և եկեղեցու հզորությունը։ Մյուս կողմից տեսնում ենք, թե ինչպես քուլանում և քաղաքորական իշխանությունը՝ կալվածները ֆեոդալներին բաշխելու սիստեմի շնորհիվ, որն աստիճանաբար սպառում և Հոդագործների դիմադրության առաջին քաղաքորների ժամանակ ստեղծված հողային ֆոնդը։ Ուժեղանում և քաղաքորական իշխանությանն-վարչական օրգանների ինքնուրույնությունը։ Կարոլինգյան միապետության կոմսերի նման, կոմիտասներում իսպանները դառնում են ժառանգական ֆեոդալներ։

Ալֆրեդ II-ի Վոսկե բուլլան

Քաղաքորական իշխանության կողմից ֆեոդալներին արած զիջումների հաշվարձան և ներկայացնում 1223 թվի Վոսկե բուլլան, որը հումանարական Անդրեյ II քաղաքորը տիպված եր տալ ազնվականությանը։ 1222 թվականի Վոսկե բուլլան, ինչպես և անգլիական Ազատություններն ունի խոշոր նշանակություն, որի հետ նրան հաճախ համեմատում են, հանդիսանում եր Հունգարիայի մի տեսակ ֆեոդալական սահմանադրությունը, ազնվականության իրավունքների և արտոնությունների ամրապնդումը։

Այդ բուլլան յերաշխավորում եր ամենամյա տեյմի հրավիրումը, որի կազմը, ի դեպ, բավական անորոշ եր։ Այստեղ, ինչպես և Հնհաստանում, այն ժամանակ դեռ չեր հաստատվել վորոշ կանոնավոր ներկայացուցչություն։ Տեյմին հրավիրվում էին

բոլոր անձերը, իսկ մանր ֆեոդալներից պակաս նշին մինչև ներանը, վրանը կարող նշին և ուղում նշի գալ։

Ամեն հնարավոր արտոնություններ ստանում էր հարկերից և տուրքից կոչված կոժակոր ժուժումներից, վորանք հանձաք բոլորովին էլ կոժակոր չէին։ Հարկերից ազատվելու այս արտոնությունը տարածվում էր նաև ընկերության բոլոր հպատակների վրա։

Ազնվականության վերաբերմամբ առանձնապահվել նշին քաղաքորական գործակալների իրավունքները։ Կոմիտատներում վերացվել նշին քաղաքորի կողմից նշանակվող պաշտոնները։ Ինքնուրույնություն հաստատված էր ազնվականության մեջ։ Կոմիտատն այժմ ակում և անվանվել «universitas nobilium»—ազնվատոհմիկների համակցություն։ Կոմիտատն այժմ կատարում էր ազնվականության, բոլոր պաշտոնատար անձինք ընտրվում նշին ազնվականության ժողովներում։

Բացի դրանից, ազնվականությունն իրավունք և ստանում ամառել քաղաքորին մեջ ազատության ամամանների։ Ազնվականների քրեական ուժերը պետության ամամաններից դուրս անում։ Համար պահանջվում էր նրանց հատուկ համամանություն։

Վերջապես քաղաքորը պարտավորում էր ատարկրկրացիաներին հողեր և շնորհներ չբաշխել։

Վոսկե բուլլայի վերջին՝ 33-րդ հոդվածը հիշեցնում և Ավստրիայի մեծ խարտիայի վերջին հոդվածը։ Նա արձնակատացնում էր քաղաքորին ընդդիմադրելու իրավունքը այն դեպքում, յերբ քաղաքորը չկատարի Վոսկե բուլլայի վորոշումները։ Այդ դեպքում ազնվականությունն իրավունք ունի ապստամբելու քաղաքորի դեմ, վորպեսզի ուժի միջոցով ստիպի նրան կենդանի։

Գերմանական գաղութացումը յեվ Բոհեմները

Ինչպես Լենհատանում և Զենիտյում, հանդարտ քաղաքական քաղաքորներն էլ գերմանական կոլոնիստներ նշին հրավիրում քաղաքներ հիմնելու համար, վորոնք նպաստում նշին քաղաքորական իշխանության ընդարձակման։ Գերմանական ատկատական գաղութացման մասին արդեն խոսել ենք վերևում։

Մասամբ գերմանական գաղութացման կապակցությամբ, մասամբ էլ տնտեսական շրջանառության ուժեղացման կապակցությամբ, Հունգարիայում XIII դարում նկատվում և քաղաքների աճ, բայց, ինչպես և Լենհատանում, այս քաղաքները դեռ յերկար ժամանակ

յերկբռրդական գնդ եղին կատարում պետական կյանքում։ Քաղաքներում այն ժամանակ տպրում եղին առավելապես գերմանացիք և հրեաները, վորոնք Հունգարիայում ոգավում եղին իրավահավասարություններ և համարնական ինքնավարություններ։ Հունգրիայի ներքին գործերը նպատակում եր ավելի շուտ դյուզականանալ, քան քե քաղաքների աճին։ Հունգարիայի արտահանությանը գլխավոր առարկան այդ ժամանակ գործավ դինին, վորը համաշխարհական համբավ ստացավ։ Դանուբի և Ադրիատիկայի միջոցով Հունգարիայից արտահանվող գինին հարստացնում եր գյուղի անհատատերերին, առաջին հերթին ազնվականությանը, բայց վոչ քաղաքներին։

1301 թվին հունգարական գահի վրա ընդհատվեց Արպադների դինաստիան։ Սկսվեց պայքարը հունգարական գահի համար։ Գահը, վերջապես, 1310 թվին անցավ անժույան դինաստիային։

Անժույան դինաստիա

Հարավային Իտալիայի անժույան քաղաքորները, Ադրիատիկ ծովի վրա իշխելու նպատակով, վաղուց արդեն ձգտում եղին ամրապնդել իրենց կապը Հունգարիայի հետ։ Բայց հունգարական քագը 1310 թվին միայն անցավ անժույան դինաստիայի քագավոր Կարլոս Ռոբերտին։

Անժույան դինաստիայի քագավորների ժամանակ, XIV դարի սկզբում, Հունգարիայում նկատելի են քագավորական իշխանությունն ուժեղացնելու փորձեր, վորոնք առաջ եղին յեկել այն ժամանակ ամբողջ Եվրոպայի համար մինանույն ընդհանուր պայմաններից։ Ինչպես նաև մյուսներում, քաղաքների, ընչպես նաև մյուսների վրա, անժույան քագավորները ձգտում եղին ճնշել խոշոր ֆեոդալների քաղաքական ինքնուրույնությունը։ Մա առանձնապես վերաբերում է անժույան դինաստիայի ամենից ավելի խոշոր քագավորի՝ Լյուդովիկոսի քագավորությանը (1342—1382 թ. թ.), վորը 1370 թվականից սկսած գրավում եր նաև լեհական գահը։ Նրա ժամանակ Հունգարիան խոշոր քաղաքական ազդեցություն ձեռք բերեց Եվրոպայում։

Ոգտագործելով Հունգարիայի հնարավորությունները, Լյուդովիկոսը ձգտում եր վոչ միայն ուժեղացնել քագավորական իշխանությունը յերկրի ներսում, այլև փորձում եր բռնել լայն արտաքին քաղաքականության ճանապարհը։ Ի միջի այլոց նրան եր պատկանում Հարավային Իտալիայի անժույան տիրույթությունները, այսինքն նեապոլիտանական քագավորությունը Հունգարիայի հետ

միաժամանակ պրանը։ Այս նպատակով նա յոթկոս արշավանք կատարեց Իտալիա, որոնք սակայն վոչ մի հետևվանք չունեցին։

Պայքարելով խոշոր ֆեոդալների դեմ, անժույան թագավորները խուսափում էին անցյալը դուժաբերելուց, որոնք ազնվականության գլխավոր ժարժիններն էին։ Թագավորները կռռավարում էին յերկիրը իրենց թագավորական խորհրդի միջոցով, ուր հրավիրվում էր առավելապես հոգևվորականությունը։ Անյալը դուժարվեց միայն 1351 թ.։ Այս անյալը, որը հրատարակեց այսպես կոչված Decretum unicum-ը, պետք է ամրապնդեր ազնվականության հետ թագավորի կայացրած համաձայնությունը։ Ազնվականությունը գերագույն իշխանությունը հանձնում էր թագավորին, իսկ թագավորը դրա փոխարեն ոգնում էր ազնվականությանը վերջնականապես ճորտացնելու գյուղացիներին։

Decretum unicum-ը սահմանում էր նաև առաջ այն գրությունը, որ միայն ազնվականները կարող էին լինել հողի սեփականատերեր։ Գյուղացիների վրա գրվում էր լրացուցիչ բռնություն հոգուտ տերերի, նրանց արգելվում էր ազատորեն տեղից տեղ փոխադրվել և, վերջապես, նրանք ամրոզջապես յենթարկվում էին կալվածատիրոջ դատարանին։ Ազնվականական արտոնությունները հավատարմվել էին անոտարելի։

Անժույան դինաստիան հենվում էր վոչ միայն ազնվականության, այլև ամող քաղաքների վրա։ XIII—XIV դարերը քաղաքների արագ ածի և հունգարական արդյունաբերության, առանձնապես լինոարդյունաբերության, ծաղկման դարաշրջան էին։ Հունգարիայում գոյություն ունեին վոսկու և արծաթի հանքեր, որոնց յնկերամուտները հարստացնում էին նաև քաղը։ Հունգարիայում այդ ժամանակ գրպիորեն ավելացավ քաղաքների քիվը։ Ամենից աշխոյժ քաղաքներ, ինչպես Գեչը, Բուդան, Պրեսբուրգը, Կաշաուն, Կրոնշտադտը և այլն։ Քաղաքներում կազմակերպվեցին արհեստավորական որինակով համքարություններ։ Հունգարիան խոշոր դերը էր գրավում Արևելյան Եվրոպայի և Արևելքի միջև կատարվող արտոնիտային առևտրում։ Հենվելով այդ յերկամուտների վրա, որը տալիս էր քաղաքների և առևտրի զարգացումը, ինչպես նաև հենվելով ազնվականության և հոգևորականության վրա, անժույան թագավորները կարողացան ամենազանց թագավորական իշխանություն հունգարիայում։

1382 թվին Լյուքսեմբուրգի մահից հետո Հունգարիայում ընդհատվեց անժուլյան գինաստիան։ Գահի համար մղվող կատաղի պայքարից հետո հունգարական թագն անցավ Սիգիզմունդ Լյուքսեմբուրգացուն, որն այնքան անփառունակ կերպով կառավարում էր չափազանց յերկարատև մի ժամանակամիջոց, այն է՝ մինչեվ 1437 թիվը։ Սա այն Սիգիզմունդն է, որը 1411 թվին գարձավ գերմանական կայսր (տես գլ. XXV)։

Քյուրէ-ասմանեների աւտոկռատիան

Հունգարիայի պատմության մեջ այդ ժամանակ հանդես է գալիս մի նոր խոշոր գործոն, գա քյուրք-ասմանների աշխարհակալն էր, որոնք այժմ Արեվելյան Եվրոպայում սկսում են ավելի և ավելի մեծ գեր կատարել։ Քյուրքերի գեմ մղվող կռիվը հունգարացիների համար գարձավ նրանց ամենաակնառու խնդիրներից մեկը (Քյուրք-ասմանական պետություններն ծագման և նրանց առաջին նվաճումների մասին տես ստորև, առանձին գլուխը)։

Սիգիզմունդը գիմեց Եվրոպայի քաղաքներին, առաջարկելով նրանց կազմակերպել քյուրքերի գեմ ընդհանուր մի աբջավանք։ Քյուրքերի գեմ Արեվմտյան Եվրոպայի ասպետության ընդհանուր այդ աշխարհազորը կազմվեց 1396 թվին Նիկոպոլի մոտ, Դանուբի ափին, այժմյան Բուլղարիայում տեղի ունեցավ արեվմտյան ասպետների ճակատամարտը սուլթան Բայազիտի զորքերի գեմ, որը վերջացավ քյուրքերի կատարյալ հաղթանակով։ Ինքը Սիգիզմունդը հազիվ փրկվեց ռազմադաշտից։ Քանի քյուրքերն այս անգամ չդադարեցին իրենց հաղթանակը, այլ նորից հարձակվեցին Բալկանյան թերակղզու վրա, բայց այնուամենայնիվ քյուրքական սպառնալիքը կախվեց Հունգարիայի գլխին։

Օսմանո Հունիադի յեվ Մատվեյ Կորվին

1437 թվին մեռավ Սիգիզմունդը, նրա մահից հետո Հունգարիայում սկսվեց անվերջ պայքարը թագի համար, որը մերթ անցնում էր Հաբսբուրգների ձեռքը, մերթ Յագիլոնների ձեռքը, մինչև վերջապես, հունգարական գահի վրա հաստատվեց հունգարական ազգային գինաստիան։

Քյուրքերի գեմ մղած կռիվում այդի ընկավ զորավոր Օսմանո Հունիադին, որը ազգային հերոսի հռչակ ստացավ։ Նա գարձավ Հունգարական թագավորության ռեգենտ։ Նրա մահից հետո գահի վրա բնարվեց նրա որդին, Մատվեյ Կորվինը (1458—1490)։ Դա

Հունգարիայի հպատակության ամենամեծ վերելքի ժամանակաշրջանն էր։

Իշխ. ալբերտի վրա չէր հանվում Մատվեյ Կորվինը։ Նա հանվում էր նախ և առաջ ժանր և մեիչին ազնվականության վրա։ Մատվեյ Կորվինի ժամանակ անչափ զուտարվում էր համարյա ամեն տարի։ Այնուհանդերձ ըստ կռնիտատների հրապիրվում էին ժլատական անչափներ կամ տկռնգրնգացիաներ։ Քաղաքները, բացի դրանից, հանվում էր քաղաքների ամոդ ալբի վրա։ Գնաք և նկատեք, որ արդյունաբերության և քաղաքների զարգացումը դեռ դրանից էլ առաջ սահիկ հունգարական քաղաքներին մորոշ փոփոխություններ մտցնել անչափական ախտանիշ ունի։ Անչափին ժառանգելու իրավունքը տրվել էր նաև քաղաքների ներկայացուցիչներին, որոնք սկսել էին մորոշ դեր խաղալ չերիչի քաղաքական կյանքում։ Քաղաքներն ու առանձնատրը տալիս էին նյութական միջոցներ իրականացնելու համար այն բոլոր քաղաքականությունը, որը այն ժամանակ անց էր կացնում Հունգարիան։ Քաղաքներն ոգտագործվում էին, դլխավորապես, իրրև ֆինանսական միջոցների ապրյուր։ Գնաք և նկատեք, որ քաղաքներն ի չարն էին գործ գնում այդ ապրյուրը և այդ պատճառով էլ քաղաքները, որոնք աջակցում էին կենտրոնական իշխանությանը, յերբեմն արտահայտում էին իրենց դժգոհությունը։ Այսպես, 1467 թվին Տրանսիլվանիայում առանձնատական առաքելն ավերացնելու առնչությամբ մի շարք քաղաքներում անդի ունեցան հուզումներ։

Մատվեյ Կորվինը հաջող պատերազմներ էր վարում Չեխիայի դեմ։ Նա գավթեց չեխական անրիատրիայի մի մասը և նույնիսկ մի ժամանակ գրավել էր չեխական գահը։ Նա նվաճեց Հաբսբուրգների ժառանգական սիրուհյունը՝ Ավստրիան։

1490 թվին մեռավ Մատվեյ Կորվինը։ Նրանից, ըստ յերևույթին, քաղաքներն էլ էին ոգտվել քաղաքական իշխանության ամրացմանը։ Նրա մահից հետո ազնվականների կռուակցությունը յերկար ժամանակով Հունգարիայում քաղաքական գետ առնեցրեց։ Դադարել չէր գոհի համար ոգտվող անվերջ կռիվը, որի ժամանակ Մաքսիմիլյան Հաբսբուրգը հետ խլեց Հունգարիայից Ավստրիան և այն մյուս հողերը, որոնք Մատվեյ Կորվինը նվաճել էր Հաբսբուրգներից (տես. գլ. XXV)։

Կուրուցների ապստամբությունը

Քաղաքական խռովությունները ել ավելի վատթարացրին հունգարական գյուղացիության դրությունը։ Այս հողի վրա 1514 թվին Հունգարիայում տեղի ունեցավ այս յերկրի պատմության մեջ խոշորագույն գյուղացիական ապստամբությունը, այսպես կոչված կուրուցների (խաչակիրների) ապստամբությունը, որը վերածվեց իսկական գյուղացիական պատերազմի։ Կուրուցների ապստամբությունը կապված էր այն խաչակրաց արշավանքի հետ, որը Լևոն X պապը կազմակերպել էր Քյուրքերի դեմ։

Այս խաչակրաց արշավանքը անտանելի ժողովրդականություն էր ստացել գյուղացիների մեջ, որովհետև խաչակիր աշխարհազորի մեջ ծառայողներին խոստանում էին ազատագրում հարատևական կախումից։ Կուրուցների զորքերի շարքերը սկսեցին ամեն կողմից թափվել փախստական գյուղացիք։ Խաչակիր զորքին սկսեցին մատակարարել նույնպես քաղաքի չքավորության տարրերը։ Բնական է, որ այս բոլորը առաջ բերեց հունգարական ազնվականության լուրջ յերկյուղը, որը բոլորովին էլ չէր ուզում զրկվել անպատիժ բանվորական ուժից և վախենում էր զրգռված գյուղացիության կազմակերպված յեղույթից։ Ազնվականները վճռեցին վերջ դնել գյուղացիության այս ժողովրդացիային։ Նրանց պահանջմամբ վշտիսլավ Քազմերն արգելեց խաչակիր խմբերի հետագա հավաքագրումը և հրամայեց ժողովրդական բանակի դեկավար Դոժային, որի առաջնորդության տակ հավաքվել էր մոտ 40 հազար կուրուց, ցրտվել քյուրքերի դեմ։ Բայց հենց այստեղ էլ բռնկեց գյուղացիական ապստամբությունը, որից այնքան վախենում էին կալվածատերերը։ Խաչակրաց աշխարհազորը վերածվեց հեղափոխական բանակի Դոժիի գլխավորությամբ։ Դոժին դուրս յեկավ վոչ միայն հետևակ զորավար, այլև ժողովրդական մասսաների իսկական առաջնորդ։ Ամբողջ Հունգարիայում Դոժին տարածում էր կոչեր, որոնցում նա հրավիրում էր գյուղացիներին գուրս գալ իր ապստամբությունները պայծառանալու, միանալ ապստամբությանը, ջարդել ազնվականների կալվածները և վոչնչացնել բոլոր ազնվականներին։ Հանուսակ դեպքում, ասում էր նա, գյուղերի նման կկրակոծեն ձեզ և կաոանձինս։

Գյուղացիական այս ապստամբությանը միացան նաև քաղաքային բնակչության տարրերը։ Գյուղացիական բանակին հաջողվեց գրավել վորոշ բերդեր և քաղաքներ։ Զորս ամիս

նա հաժառ և հաջող դիմադրություն էր ցույց տալիս ազնվականների ջնջատանքին։ Բայց շարժման ազատական քաղը ստիպեց ազնվականներին թուլացնել իրենց շարքերը և ժողովրդական չնչաքակել իրենց բոլոր ուժերը։ Սրա շնորհիվ Լարդի չնչաքակված դրությունների ազատամարտությունը, բնդը Դաժեն վիրավորվեց կռվի ժեջ և հետո էլ դյահատվեց։ Հունգարական ազնվականությունը աշխուհանով դաժան պատասխան տրեց ազատամարտների նկատմամբ։ Ըստ վերջ հաշիվների, 60 հազարի չափ մարդ բնկավ հունգարական գյուղացիական այս պատերազմի մեջ, վորը հանգիսացավ Ինքսանիայի մեծ գյուղացիական պատերազմի նախերգանքը։ Վոչ մեկին վոչնչացնում էին ազատամարտության մասնակիցներին, այլև ամեն տեսակ պատիժների և կոտանքների էին չնչաքակում նրանց ընտանիքները։ Գյուղացիների վրա դրվեց ահագին կոնտրիբուցիա հոգուտ կալվածատերերի։

Գյուղացիների վրա տարած այս հաղթանակը ամրապնդեց 1514 թվականի սյոդնս կոչված օրացրնի անլմեջ։ Այս անլմը գյուղացիներին զրկեց տնչից տեղափոխվելու իրավունքից և հատուկ վերջնաժամ սահմանեց գյուղացիական բանրան։ 1515 թվականի անլմն աշխուհանով ընդունեց Հունգարիայի համար նոր օրինագիրք կամ կոդեքս, սյոդնս կոչված Decretum Tripartitum juris consuetudinarii, սյսինքն չորք մասից բաղկացած սովորութային իրավունքի դնդրնս, կամ պարզապես Tripartitum։ Վերջինս նախկացնում էր հունգարական իրավունքի կոդիֆիկացիա, վորը կատարվել էր ամենախիտ գաղափարական հիման վրա։ Միևնչ չնչրով գոս ուժեղ հարատարակում էր ազնվականությունը։ Վերջ արտոնություններ քուլլ էին տրվում քաղաքային վերնախավի նկատմամբ։ Ոչ վերաբերում է ժողովրդի մեացած մասային՝ քաղաքային բնակչության ստորին խավերին և առանձնապես գյուղացիության վոչ մեծ մասային, դնդրնսը նրան անվանում է plebs, սյսինքն ամրոխ։ Plebs-ը վոչ մի իրավունք չուներ հողի վրա։ Ամբողջ հողը նվերկացնում է տերերի անփանության։ Գյուղացիք պիտք է կատարելյալ չնչաքակված մնային տերերին և աշխատանքին նրանց համար։

Հունգարական պետության անկումը

Այսպես ամրապնդեց գյուղացիության վրա տարած իր հաղթանակը հունգարական ազնվականությունը։ Բայց այս հաղթանակը հակատորական գործով հնդց ազնվականության համար։ Գյուղացիության վրա դրված չափազանց ծանր կոնտրիբուցիան քայ-

քայլեց նրա ուժերը, իսկ այս հանգամանքն էլ իր հերթին քայքայեց Հունգարիայի ֆինվորական հզորությունը։ Ճնշեր սկսվեց քյուրքերի նոր արշավանքը, ջարդված ու քայքայված գյուղացիությունն այլևս վոչ մի ցանկություն չուներ պաշտպանելու իր ընշողների պետությունը։ Դրությը վերջացավ Հունգարիայի կատարյալ պարտությամբ։ Մոգաչի մոտ աված ճակատամարտում (1526 թվին) քյուրքական սուլթան Սուլեյման Հոյակապը ջախջախեց հունգարացիներին։ Դրանով վերջ տրվեց հունգարական ինքնուրույնությանը։ Հունգարիան գրաված հետո բաժանվեց յերեք մասի։ Մի մասը գրավեցին քյուրքերը, մյուս մասը կցվեց Հաբսբուրգների տիրությանն՝ Ավստրիային, և միայն Հունգարիայի արևվելյան մասում Սեմիգրադյեում պահպանվեց ինքնուրույն իշխանությունը։

2. ՖԵՈՒԴԱԼԻԶՄԸ, ԲՈՒՂԱՐԻԱՆ ԵՎ ՍԵՐԲԻԱՆ XI—XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Ֆեոդալիզմի հոգբառնակը Բուլղարիա։ Ցարի ժամանակ

Ազատ արշավանքներն ազատիկի ժամերը հարվածներ հասցրին Բյուզանդիային, վոր նա այլևս չկարողացավ վոտքի կանգնել։ Այդ արշավանքները Բյուզանդիային գրկեցին մեծ նշանակություն, վոր նա ուներ այն ժամանակի ներմիկայում իբրև Արևմուտքի և Արևվելքի փոխադարձ առևտրի գլխավոր միջնորդ և իշխողին նրան ենթակել յերկրորդական պետության աստիճանը։

Կոմիններին գինատիան ներկայացնում եր խոշոր ֆեոդալական հողատիրություն։ Ֆեոդալիզմը վերջնականապես հաստատվեց XI դարում։ Բյուզանդիան հրաժարվեց ազատ գյուղացիությունը հավասարարժեք քաղաքականություն, գյուղացիություն, վորը յերկար ժամանակ կազմում եր նրա ֆինվորական հզորության հիմքը. այժմ նա անց եր կացնում պրոնիարների ինստիտուտի սիստեմը, ըստ վորում պրոնիարներին բաշխում եր հողեր՝ գյուղացիներով հանդերձ։ Կոմնիններին ժամանակ լայն չափերով եր գործադրվում նաև քաբիտացիների սիստեմը, ըստ վորում վանքապատկան հողերը բաշխվում են աշխարհիկ հողատերերին՝ ոգտագործման իրավունքով։ XI դարում լայն չափերով տարածվում են իմունիտետները (ենթակուսությունները)։ Գահազանվել են բազմաթիվ բողոքներ հարկերի դեմ, վորոնք իրենց ժողովի ծանրությամբ ընկնում եյին աշխատավոր բնակչության վրա, մինչդեռ խոշոր տիրությունների մեծ մասն ազատված եր

Ներանցից։ Հարիսանավաքներին ժամանակակիցներն անվանում են ամենից շատ ավազակներ, քան հարիսանավաքներ, որոնք արտահանում են ինչպես ասեղահատային որձերը, նույնպես և կայսերական հրամանները։ Ժողովրդական ժասսաների դրությունը դժվարանում էր նաև դրամի փչացնելու այն սիստեմից, որը կիրառում էին կայսրները, քանի որում հարկերի վճարումները պետք է կատարվելին լիարժեք դրամով։ Մշտական պատերազմները, առանձնապես Արևմուտքում ունեցող պատերազմները, հյուծում էին բնակչությունը և առաջ էին բերում նոր հարկեր։

Ձորքի մեջ գլխավոր դերը սկսում են խազալ վարձու զինվորները։ X—XI դարերում նրանց մեջ գերակշռում են վարյագները ու սասանները, իսկ XI դարի վերջից—անգլո-սաքսները։ Հետաքրքրական է, որ անգլո-սաքսերի հոսանքը կապված էր Նորմանդիայի նվաճումից առաջացած քաղաքական շարժումների հետ։

Բյուզանդիան խաչակիրների հետ

Առաջին խաչակրաց արշավանքը Բյուզանդիայի վերաբերմունքը Ռոմի վերաբերմունքը մի մասը, որոնք Մանուել Կոմնենոսի հակառակությունից հետո գրավել էին քյուրքերը։ Բայց խաչակիրների Արևմուտքում հիմնած պետությունները Բյուզանդիայի համար մշտական վտանգ էին ներկայացնում։ Առիվարական այն անմիջական կապը, որ խաչակիրների կողմից գրաված Լևանտի ռազմահանգստանների միջոցով Արևմուտքը հաստատել էր Արևելքի հետ, ջլատում էր Բյուզանդիայի առևտուրը և տգեղացնում էր նրա գանձարանը։ XII դարում խաչակիրները ու Բյուզանդիան միմյանց դեմ անընդհատ կռիվ են մղում, ըստ որում քիչ ուժ և քիչ մյուս կողմը դաշինքներ և կնքում քյուրքական իշխաններին հետ։

Բյուզանդական պատմագրները նկարագրում են քաղաքացիական այն սխուռ պատկերը, որ ներկայացնում էր կայսրությունը XII դարում։ Բայց արևմտյան գիտողների վրա Բյուզանդիան գեռևս քաղում էր արտասովոր հարստության երկրի տպավորությունը։ Բենիամին Տուդելացու նշանավոր ճանապարհորդության մեջ խոսվում է կայսերական գանձարանի անսպառ յնկամուտների մասին, որոնցից իրը քիչ միայն հոնտասանինոպոլիտը տալիս էր 20 հազար վոսկի. այնտեղ խոսվում է հսկայական շենքերի, շքեղ պալատների, առատ կենսամիջոցների մասին։ Այս բոլորը, պետք է ընդունել, որ ավելի շուտ վկայում էր Արևմուտքի չքավորության, քան քե Բյուզանդիայի հարստության մասին։

Անգրոնիկ Կոմնինների կամքին

Կոմնիններից — Փոքրասիական հզոր տերության այս նշանավոր ներկայացուցիչների քաղաքականությունից գոհ ժողովուրդը կարճ ժամանակով (1183—1185 թ. թ.) գահ բարձրացրեց բյուզանդական կայսրների շարքում ամենահռոմեական գիծ ունեցող մեկին, այն է՝ Անդրոնիկ Կոմնինին։

Նրա կյանքը ավանտյուրիստական մի ուռան է, որը Շարլ Դիլը ավել է իր «Բյուզանդական պորտրետներից» «Անդրոնիկ Կոմնինի ուժանակային արկածները» հոդվածում։ Անդրոնիկը բացառիկ ժողովրդականություն էր վայելում բնակչության մեջ, որի համար նա, ինչպես ասում է ժամանակակիցներից մեկը, «սատանուց էլ քանի մեր» էր։ Նրա գահ բարձրանալը ժողովուրդն ընդունեց ընդհանուր խանդավառությամբ։ Նրա քաղաքականությունն ուրախացրել էր ժողովրդին, որը հնարավոր չի տալ նրա մինչգահակալության լիովին հիշելիս գնահատականը։ Այդ մինչգահակալությունը հիմնականում հանգում էր նրան թույլ փոքրասիական հզոր տերության դեմ մղվող պայքարին և կործանվող ազատ գյուղացիության զոհ գտնող պաշտպանությանը։ Անդրոնիկը միջոցներ էր ձեռք առել քննիվաճենյու հարկային ընչուժը, պայքարելու պաշտոնական ապարատի չորքուճների դեմ։ Նրա ժամանակ կազմակերպվեցին հասարակական աշխատանքներ, մասնավորապես մայրաքաղաքին ջուր մատակարարելու գծով։ Հոգևորականության սրբատոհմության մի շարք ներկայացուցիչներ մահապատժի ենթարկվեցին։ Անդրոնիկի քաղաքականությունն առաջ բերեց բյուզանդական ազնվականության կատաղի դիմադրությունը։ Դասակը գեմ կազմակերպվում էր նրա դավադրությունները, վորոնց նա պատասխանում էր դաժան ռեպրեսիաներով։ Անդրոնիկի հետապնդումների ենթարկվող գիտունները փախչում էին Իտալիա և այստեղ նրանք հրահրում էին իտալական կառավարությունների պատերազմական գործողություններ սկսել Անդրոնիկի դեմ։ Ազնվականության դավադրության հետևանքով, որը գուգադիպեց նորմանական արշավանքին, ընկավ Անդրոնիկը։ Քշնամիները վրիժառու կեղեն նրա վերջաբժանը և ամենքին նրան անկերևակայելի տանջալի մահապատժի։ Գահ բարձրացավ նոր դինաստիա — Անգելների դինաստիան (1185 թ.)։

Բյուզանդիոն յորտոդ-խալաքրաց սրտամաքրից հետո

Անգելների ընտանիքում գահի շուրջը ծագած կռիվը ուժի ծառայեց չորրորդ խաչակրաց արշավանքի ուղղությունը փոխելու, Կոնստանտինոպոլիսը վերցնելու և կողոպտելու և Լա-

ինչական կայսրության հիմնելու համար։ Բյուզանդիան գագաթնակետ իրենց ժամանակի պետության զորության ունենալուց։ Նա բաժանվեց չորս ուրույնական պետությունների,—Լատինական կայսրության, Թեսալոնիկի թագավորության, Եպիրյան դքսության, Ասիական իշխանության (Վերոպոնտոսի), և մնաց հունական պետությունների,—Նիկիայան և Տրապիզոնյան կայսրությունները փոքր Ասիայում և Եպիրյան պետապետը Բալկանյան թերակղզում։ Բյուզանդական ամենից ավելի կարևոր տերությունները—կղզիները ու նավահանգստանները—անցան վենետիկցիների ձեռքը (տես գլ. XVI)։

1261 թվին վերականգնված Պալեոլոգների Բյուզանդական կայսրությունը ներկայացնում էր նախկին հզոր պետության ժլատ ստվերը։ Նրա տերիտորիան գրավիչին ավելի փոքր էր, քան կանիններն ժամանակ, և ընդգրկում էր միայն Փոքր Ասիայի հյուսիս-արևմտյան անկյունը, Թրակիայի և Մակեդոնիայի մի մասը, Թեսալիան և Եգևյան ծովի վորոշ կղզիներ։ Եպիրյան պետապետը ներկայացնում էր Բյուզանդիայի վասալական պետությունը։ Բալկանյան թերակղզու հյուսիսը գրավել էին Սերբիան ու Բուլղարիան։ Մրջին Հունաստանն ու Մորեան (բացառությամբ վորոշ ամրացած կետերի) գնում էին լատինական ֆեոդալների ձեռքին, կղզիները մեծ մասը պատկանում էր վենետիկցիներին։ Տրապիզոնի կայսրությունը չմասավ վերականգնված Բյուզանդիայի կազմի մեջ։ Ջենովան, վորը պաշտպանում էր Նիկիայի կայսրներին, գրավեց Սև և Եգևյան ծովերի առևտուրը։

Առևտրական բյուրոկրատիա

XIII դարի վերջից սկսվում և դալիս Բյուզանդիայի համար նոր վտանգավոր քաղաքի, այն է՝ առևտրական բյուրոկրատիայի։ 1243 թվին, մոնղոլների հաղթած պատուհասից հետո, Իկոնիայի սուլթանությունը բաժանվեց մի չորս ֆեոդալական տիրույթների։ Նրանց մեջ ամենից ավելի ուժեղը Ոսմանի տիրապետությունն էր (1299—1326 թ. թ.)։ Ոսմանը նվաճումներ սկսեց Փոքր Ասիայում։ Ոսմանցիների դեմ կռվելու համար բյուզանդացիք վարձում էին ոտաբոբիկ զորքեր, առանձնապես կատալոնյան ընկերություններ, ուր մտնում էին վոչ միայն կատալոնացիք, այլև Իսպանիայի մյուս մարդկերի ընակիչները։ XIV դարի սկզբին Ոսմանը դեն շպրտեց առաջնորդությունը կայսրության ժամանակ։ Նա կատալոնյան ընկերությունը, վորը բազկացած էր 10 հազար ռազմիկից և որանց

կանանցից ու չնչեխաններից։ Այդ քնկերությունը հաչող կռիվներ էր ժդում քյուրքների դեմ Փոքր Ասիայում։ Բայց ճկատարողներից, որոնք իրենց հայրենիքից անընդհատ ոժանդակ ուժեր էին ստանում, չատով գաբնան իրենց վարձողների դեմ։ Կոզոպանոլով Քրակիան և Մակեդոնիան, նրանք հարձակվեցին ճատիներական (ավելի ճիշտ—ֆրանսիական) ԱՔենա-Բնկերական գքստության վրա և սիրեցին նրան (1311 թ.)։ Իսպանական սիրտպետությունը ԱՔենքում և Բնկերում տևվեց 80 տարի։

Այդ ժամանակամիջոցին քյուրքերը գրավում էին բյուզանդական սիրուքյուններները Փոքր Ասիայում։ Ոսմանի վորդի Ուրխանը, վորն իրեն հայտարարեց սուլթան, գրավեց Բրուսան և գարձրեց այն ոսմանյան պետության մայրաքաղաք։ Քյուրքերը վերցրին Նիկեան, Նիկոմիդիան և մոտեցան Մարմարա ծովի ափերին։ Նրանք սկսեցին ապստամբություններ գորինել Բալկանյան Քերակզղու վրա։

Բյուզանդիոյի անկումը

Կայսրությունը մտավ իր անկման շրջանը։ Կոնստանտինուպոլիսը պահում էր միայն իր չերիմների վեհության հետքերը։ XIV—XV գարերի ճանապարհորդները նչում են, թե քաղաքում շատ պատերի տեղեր և քանդված շինքեր կան։ Բայց կայսրության վարչական և ֆինանսական ապարատը։ Բայց կայսրի քնակչությունից հարկեր հավաքելը գնալ գնում, այնքան ավելի գժվարանում էր։

Ծնոդականների և պետության կողմից՝ չգավորության ժամանված քնակչության ճնշման կապակցությամբ XIV գարում մեծ մասիճան արվում է գաստկերգային պայքարը։ XIV գարի քաղաքական քվականներին ապստամբությունների սիրքը վորոշվեց կայսրության, քաղաքների ու չերկրների։

Ոգտագործելով գահի քնկնածությունը փոխգարձ կռիվը, քաղաքային չգավորությունը 1342 քվին ապստամբեց Քնասալոնիկում։ Չգավորության գլուխ անցավ զիլոտների չնմոկրատական ապանդը։ Բաղաքներից արտաքսվեց ավնվականության մնե մասը, կատավարումն անցավ զիլոտների ձեռքը։ 1346 քվին Քնասալոնիկում տեղի ունեցավ ավնվականության չարդ։ Մինչև 1349 քիվը Քնասալոնիկը կատավարվում էր իրրև անկախ հանրապետություն, վորը չեր ճանաչում կայսրի իշխանությունը։

Բյուզանդիան կորցնում է առաչատար քաղաքական ուժի

նշանակությունը նախկին Բուլղարիայի քերականության մեջ։ Այդ դերն անցնում է նախ Բուլղարիային, իսկ հետո — Սերբիային։

Բուլղարիան և Սերբիան դառնում են Եվրոպայի խոշոր տերություններ

1918 թվին վախիր Բուլղարիայի մեջ առաջին Բուլղարական քաղաքագիտությունը հրատարակվեց։ Բուլղարական այն բոյարներին, որոնք իրենց հնադարությունը հայտնեցին, որվեցին քաղաքական արտոնություններ, և հաստատվեցին նրանց արտոնությունները։ Բուլղարներից հետո սերված էին ընդունել իրենց կախումը հրատարակիչից նաև սերբական գնդերը, որոնց քաղվեց նրանց նախկին կարգը, առանձին սերբ-ազգայիններով կազմավորող ժողովներով։

Մահմեդական քաղաքական իշխանությունները ձգտում էին հատարկապես չնեղացնել իրենց նվաճված ժողովրդները, առանձնապես Բուլղարիան։ Բուլղարական կնճռոտ պետ նշանակում էին բացառապես հանձ սրբակոչոպանների։ Քաղաքական ատելությունները քաղաքում էին չնչիքը ազգերի հարկերով, չորեքշաբթով և կաշառակերությամբ։ Այս ընդունելն առաջ էին բնում քրիստոնյան ազգերից նահատակ պետության նկատմամբ, ազատագրվելու ձգտում։ Մյուսներն ունեին ջարդնակ ապստամբություններ էին ծագում։ Քաղաքական գրգռները զարգացումով են խոսում բուլղարների խոովարար վարքն։

Բուլղարիայի քաղաքական սերտապետության չքնաղ պատմության մասին շատ քիչ բան է մեզ հայտնի։ Բուլղարիա մտցվեցին քաղաքական սրենքներ (որոնք քաղցրանվել էին բուլղարական լեզվով)։ Ամեն մի հիմք կա կարծելու, որ այդ ժամանակաշրջանում բուլղարական հատարկության ֆեոդալական-նայուծը մեծ չափով առաջ և ընթացքը Արան նպաստում էր այն հանգամանքը, որ Բուլղարիայում տարածվել էր քրիստոնեության քաղաքական ինստիտուտը։

Ֆեոդալական հարաբերությունների ամման ժամին վկայում է այդ ժամանակ գոյակցող պայքարի սրումը, որը ցուցանիշն է հանդիսանում բռնակալների հնարավորության տրամ ամբ։ Այդ հնարավորությանը ծնունդ էր տալիս Բուլղարիայում գեռ IX դարում։ Ժամանակով բռնակալության գոյամասիկական կողմին վերաբերող մեր հարցի քննության մեջ (իսկ այդ գոյամասիկական կողմը մեզ հայտնի չի մնացել նրա հակառակորդներից), նշենք միայն, որ նա ազգակից և պավլիկյաններին քաղաքական հնարավորությանը,

վորն իր հերքին կապված և մանրքեյականների գուսպիստական ուսմունքի հետ։ Զանազան անուններով տակ հերետիկոսությունը տարածվեց մինչև Բուլղարիա։ Այդ հերետիկոսությունը մենք արդեն տեսանք հարավային Ֆրանսիայում, վորտեղ նա հայտնի չեր կատարների կամ ալբիգոյականների հերետիկոսության անունով։ Բոգոմիլության մեջ բացահայտ ազգի չեն ընկնում նրա հետևյալ գծերը. տիրող էկզեգեզու և նրա կերպարքիայի, տեսերի և խորհուրդների, մասնավորապես հաղորդության խորհրդի, ինչպես նաև պատկերապաշտության ժխտում, աշնուհետև հավատո ուսմունքն ու բարոյական կյանքը ամբողջ գրքի հիմունքներով կառուցելու պահանջ։ Բոգոմիլների քշնամիները, ուղղափառ կերպարքիայի հոգևորականները, առերեսքյամբ նրանց տակնուվրա և իրը քիր չինեու բարեր բարոյական այն կենցաղի մասին, վորի ընորհիվ նրանք մեծ ազդեցությամբ նրին օգտվում մասսաների մեջ։ Հիմնականը մեզ համար այն է, վոր բոգոմիլները իրենց կրոնական քարոզին միացնում նրին սոցիալական տրգաբության քարոզը։ Բոգոմիլության հակառակորդներից մենք քնորոշում և նրանց ուսմունքը իրենց իշխանությունների չենապանդվում քարոզ։ Բոգոմիլները պահանջում նրին կենդանական գուլքերի կոնֆիսկացիա և բաժանում։ Նրանք քարոզում նրին ճորատարերական շահագործման դեմ, դրդում նրին գյուղացիներին հետանալ խոյարներից և պարտավորներ չկատարել։ Քնակչով գաժան հետապնդումների, այս հերետիկոսությունը լայն չափերով տարածվում եր Բուլղարիայում, Սերբիայում, Մակեդոնիայում։

Բյուզանդիայի քաղաքական քուլացումը XII դարի վերջին նպաստավոր պայմաններ ստեղծեց անկախ Բուլղարիայի և Սերբիայի կազմակերպման համար։

Բուլղարիայի ազատագրումը բյուզանդական սերապետությունից

1186 թվին Պետրոս և Ասին բոյարների առաջնորդությամբ բուլղարները ու վլախները (ռումիները) ապստամբեցին։ Ապստամբությունը սկսվեց Բուլղարիայի հյուսիսում, Բալկանյան անմատչելի լեռներում և շուտով ընդգրկեց ամբողջ բերկրյան։ Բուլղարները ոգնության կանչեցին պոլովցիներին և գալն կենդանին սերբական իշխան Մանքան Նեմանիի հետ, վորն այդ ժամանակ պայքարում եր Բյուզանդիայի դեմ, Սերբիայի անկախության համար։ Այդ ապստամբությունը ճնշելու նպատակով ձեռնարկված մի շարք միջոցները անհաջո-

գումյան մասնվեցին։ Բուլղարները հիմնեցին իրենց ինքնուրույն պետությունը Տիրնովո մայրաքաղաքով։

Բյուզանդիան ոտնատրոհվեց բուլղար բոյարների գժգոհությունը Պետրոս և Ասեն յեղբայրների բարձրացումից. գժգոհ բոյարները վերջիվերջո նրանց յերկուսին էլ սպանեցին։ Նրանց տեղը գրավեց յերրորդ յեղբայր Կալոյանը, վորը, պոլովցիների հետ միացած, հաջողությամբ կռվում էր բյուզանդացիների դեմ։ Բյուզանդիան ստիպված յեղավ ճանաչել բուլղարական պետության անկախությունը (1201 թ.), վորն ընդգրկում էր ամբողջ Մեզիան, Թրակիայի հյուսիսային մասը, հյուսիսային Մակեդոնիան և Սերբիայի մի մասը։ Կալոյանն աշխատում էր հենվել Հռոմի վրա. նա գալն կնքեց Ինոկենտիոս III-ի հետ և, բուլղարական յեկեղեցին պապին յենթարկելու խոստման գինով, ստացավ նրանից վլախների (ռումիններ) և բուլղարների թագավորի տիտղոս (Dominus Blacorum et Bulgarorum)։ Գահազանվել և նրանց գրագրությունը, վորտեղ այս յերկու հնուց գիմանագետներն աշխատում են խոսել միմյանց և նվաստացուցիչ խոստումների գինով ստանալ գիշումներ ստանալ։ 1204 թվին ունեին կնքվեց Բուլղարիայի և Հռոմի միջև։ Տիրնովոյի արքեպիսկոպոսը պապից ստացավ «պրիմասի» տիտղոսը։ Բայց Կալոյանը սկսեց անվանել իրեն ցար, իսկ պրիմասին—պատրիարք։

Սերբիայի ազատագրումը

Սրա հետ միաժամանակ տեղի յե ունենում Սերբիայի միավորումը և նրա ազատագրումը Բյուզանդիայի իշխանությունից։ Միավորումը գալիս է սրտենվրան Սերբիայից (Ռաշկիս), վորի մեծ ժուպանը վաղուց արդեն փորձեր էր կատարում ինքնուրույնության հնուք բերել։ Մյուս ժուպանների աջակցությամբ նա համառ կռիվ էր մղում Բյուզանդիայի դեմ։ Այդ կռվի մեջ նա աշխատում էր ոտնատրոհել խաչակիրներին։ Նա հարաբերությունների մտնում Տիրնովոյի Բարբարոսայի հետ, վորի հետ բանակցում էր Սերբիան Հռոմեական Սրբազան կայսրության մեջ մտցնելու համար։ 1190 թվին Բյուզանդիան ճանաչեց սերբական պետության անկախությունը։ 1196 թվին, Նեմանիի գահից հրաժարվելուց հետո, Իշխանությունը Սերբիայում անցավ նրա կրտսեր վորդի Մանիան Ստեֆան Առաջնակարգին, վորը ճարպիկ մանեվրներ կատարելով պապի և Բյուզանդիայի միջև, ամրացրեց իր իշխանությունը և քաղաքական տիտղոս ստացավ սկզբում պապից, հետո Նիկեական

կայսրից, ուրիշ տվյալների համաձայն նա քաղաքից մի անգամ միայն, անկախ և՛ պապից և՛ հուլնեցից։

Բուլղարական թագավորության վերելքը։

Այսպիսով XIII դարի սկզբին, Լատինական կայսրության ստեղծման նախօրյակին, Բալկանյան թերակղզում կազմվեց չորս ինքնուրույն սլավոնական պետություն—Բուլղարիան և Սերբիան՝ վերջան կարելի չէ պատել այն ժամանակից սկզբած տգեղատիպ տվյալների հիման վրա, Բուլղարական թագավորության տիրապետությունն ու ազատագրությունը հենվում էր լայն ժողովրդական շարժման վրա և դիմադրության հանդիպում բուլղարական բոյարության շարքերում։ Սերբերը Բուլղարական թագավորության չորս հիմնադիրներից էր—Պետրոսին, Ասենին, Կալոյանին—ազատեցին թագավորական իշխանության ուժեղացման հակառակորդ բոյարները։ Նոր բուլղարական պետության գլխ մեծ կռվում էր Բյուզանդիայի աջակցում են բոյարները։ Միևնույն ժամանակ առաջին բուլղարական թագավորները զգացրնում են այն դժուն հետագնդումները, որոնց չենթարկվում էին բոգոմիլները Բյուզանդիայի տիրապետության ժամանակ։

Կալոյանը սկզբում փորձում է բարեկամական հարաբերություններ ստեղծել Լատինական կայսրության հետ։ Բայց քաղաքականության ձեռնամուխ լինելուն ու հիմարությունը զորեք հասցրին պատերազմի։

Հաղթական այն պատերազմի մեջ, որ Կալոյանը վարում էր Լատինական կայսրության դեմ, նրան պաշտպանում էին Քրակիայի և Մակեդոնիայի բոգոմիլները։ Լատինական կայսրության հունական բնակչության գեներալական մասը նույնպես բուլղարների կողմն էր։ Մի շարք քաղաքներում բնակչությունն ապստամբել էր հրաժարվելու գեմ և կայսերական զոր էր ստացել բուլղարական ցարին։ Ադրիանոպոլսի մոտ խաչակիրները կատաղի կռիվ տվին բուլղարներից և պոլովցիներից (1205 թ.) Բալդուին հայտնվեց գերի վերցվեց և գերության մեջ էլ մեռավ վերքերից։ Կալոյանը շարունակում էր իր հաղթական կռիվը Լատինական կայսրության դեմ։ Այդ կռվի ժամանակ էլ նա ընկավ (1207 թ.)։ Հիմք կա կարծելու, որ նրան սպանեց բուլղար բոյարներից մեկը։ Կալոյանի մահից հետո բոյարները իրենց ձեռքը ձգեցին իշխանությունը։ Այդ ժամանակից սկսած անհաշտ ընդացք են ստանում Լատինական կայսրության դեմ ուղղված ռազմական գործողությունները, որոնցհետև բոյար-

Նների մի մասը այժմ այդ նույն կայսրության մեջ և սոցիալական հնձաբանի վիճակում։ Կառավարել կամեման մեջ գանվելով բոյարներից, Բորիլ քաղաքորը ստիպված էր մերձենալ Լատինական կայսրության հետ և իր դաշնքը նա ամուսնացրեց Հնորիի հետ։ Բոյարությունն ու հոգևորականությունը այժմ իրենց ամրոցի կառավարությունը քաղեցին բոզոմիլների դեմ։ 1211 թվին կամեմալվեց ինկիզիցիական ժողով, որը վճռական միջոցներ ձեռք առավ հերետիկոսների դեմ։ Այդ ժողովին հրավիրվեցին և բոզոմիլների պաշտոնաների վարդապետները, բայց այդ հրավերը ծուռակ դուրս եկավ. նրանց հանդիպեցին սպառնալիքներով. նրանցից վոմանք միացան ինկիզիցիան, մյուսները մահապատժի ենթարկվեցին կամ բանտերը նետվեցին (այս էլ պետք է ասենք, որ գիտնականներից վոմանք վիճելի չեն համարում այս ժողովի մասին մեզ հասած տեղեկությունների ճշտությունը)։ Բայց այս բոլորը չկարողացավ արմատախիլ անել բոզոմիլների շարժումը։

Ասեն II-ի գործունեությունը Բուլղարիայում

Բոզոմիլների մեջ իր դլխավոր հենարանը դտավ ուժեղ Բուլղարական քաղաքությունը վերականգնող Հովհաննես Ասեն II-ը (1218—1241 թ. թ.)։ Դործելով ինքնուրույն ներքին Լատինական կայսրության հետ ընդդեմ հուների, ներքին հուների հետ ընդդեմ Լատինական կայսրության, Ասեն II-ը ընդարձակեց իր քաղաքությունը անդրադետյան հանարյա մինչև Կոնստանդնուպոլիս։ Նրա քաղաքությունը ժամանակ Բուլղարիային էր պատկանում անվիճելի սերտպետությունը Բալկանյան թերակղզում։ Ինքնուրույն իր հարաբերությունները հռոմեական կենտրոնի հետ, Ասենը հաշտության սահմանել հանգամանքներ հաստատությունը Բուլղարիայում պատրիարքության հիմնելու համար։ Ասենը պաշտպանել էր կոնստանդնուպոլիսը, որը նա ուզում էր դարձնել իր քաղաքությունը մայրաքաղաքը, բայց քաղաքական իրադրությունը թարդությունը (թագավորները նիկիական կայսրության հետ) ստիպեց նրան հրաժարվել այդ պլանից։

Բոյարների ապստամբությունը նրա դեմ։ Ասենի մահը

Ասենի մահից հետո վերակավեցին բոյարների գժտությունները, որոնց հետևանքով Բուլղարիան կորցրեց Ասենի նվաճումները Թրակիայում և Մակեդոնիայում. այդ հողերը գրավեց նիկիական կայսրությունը։ Բուլղարիան արագորեն կորցրեց այն քաղաքական դերը, որը նա մինչ այդ

կատարում էր Բալկանյան թերակղզում Բուլղարիան դրսից ներվում էր հունգարացիների, հույների, քաթոլիկների և քյուրքամիջնադարի մշտական հարձակումներից։ Այնտեղ իշխում էր ֆեոդալական բոյարությունը։ Նոքա մեծ մասը պատկանում էր բարձր հոգևորականությանը և վանքերին։

Ցերկրի քայքայումը բոյարների մշտական գժտություններն հնձանդով և պլուպացիության քշվող դրությունն առաջ բերին ապստամբություն, որի գլուխը կանգնեց ժողովրդական առաջնորդ Իվայլո հովիվը, որն իրեն հայտարարեց թագավոր (1277 թ.)։ Ամբողջ ժարդեր անցնում էին նրա կողմը։ Նա հաջող պատերազմ էր մղում քաթոլիկների դեմ և յերկու անգամ ջարդեց նրանց։ Բուլղարիայի մայրաքաղաքի—Տիրնովոյի—քնակչությունը քաղաքը հանձնեց Իվայլոյին։ Բուլղարական բոյարները ոգնության կանչեցին հույներին, քաթոլիկներին և պոլովցիներին և նրանց ոգնությամբ ընկճեցին ապստամբությունը։ Իվայլոն ընկավ, բայց ժողովուրդը յերկար ժամանակ չէր ուզում հավատալ նրա մահվան։ Տատն և հինգ տարի անց նոր ապստամբության գլուխ կանգնեց մի քնքնակոչ, որն իրեն անվանում էր Իվայլո։

Բուլղարական թագավորության առանձնահատկությունները

XIII դարի վերջին Բուլղարիան փաստորեն տրոհվում է մի շարք ուժեղ իշխանությունների։ Թագավորական իշխանության գոյությունը ծառայում է միայն իրրև ասիք այն մշտական գժտությունների, որոնք ծագում են այդ իշխանության գրավելու համար։ Այսպիսի պայմաններում ազգմական բաղխումը, որ սկզբ ունեցավ այդ ժամանակ արդեն ուժեղացած Սերբիայի հետ (1330 թ.), վերջացավ բուլղարների պարտությամբ և նոր սերբիական կրտուսանեքով։

XIV դարի յերկրորդ կիսին. Բուլղարիան բաժանվեց յերկու առանձին պետություններին։ Անընդհատ պատերազմներից առաջացած քայքայումը, ֆեոդալական գժտությունները, պարհակների աճը, այս բոլորն առաջ են բերում գյուղացիական շարժման նոր վերելք։ Նոր ուժով գլուխ են բարձրացնում բոգոմիլությունն ու մի շարք ժողովրդական էհերեսիկոսություններ։ Գյուղացիք քոչում են իրենց հոգաբաժիններն ու փախչում են լեռները, որտեղ նրանք կազմում են բոյարության դեմ կռվող գինված ջոկատներ։

Սերբական պետությունը

Սերբն Բուլղարիայի ապստամբումը հետևանք էր իրեն ժողովրդական շարժման և հան-

դիպում էր թոյլտուքյան դիմադրուքյանը, ապա Անբրիայի ապստամբուժը, ընդհակառակը, ազնվականուքյան գործը հանդիսացավ։ Անքն թոյլտուքյունը Բուլղարիայում դեռ առաջին քսաներորդ դարի կեսերին չէր կարողացավ հերոսացնել գյուղացիուքյան մեծ մասին, ապա Անբրիայում, ընդհակառակը, տեղական հասարակուքյան քաղաքական պրոցեսը կատարվում էր ամենի գանգատ։ Անբրիայի ժխավորուժը մի հատոր էր տեղական հասարակուքյունից դատարկորդային հասարակուքյան անցնելու մեջ և ժողովրդական մասսայի նկատմամբ տեղական ազնվականուքյան իշխանուքյան ամրապնդման մեջ։ Մանկան Նեմանին հենվում էր նախ և առաջ մուսաֆներնրի վրա։ Սրանց շահերից դրդված նա տանկալի գատաստան տեսավ բոլոմիրնների հետ։ Բոլոմիրներին հետապնդելու քաղքերը վճռվել էր տազնվականներին խորհրդում։ Նեմանի վորդի Մանկան Առաքնաքապետերը տրպես և նկարագրում իր հոր տերրորիստուքյունները. տվեռանց նա սրրեց, վոռանց պատժեց այլ միջոցներով, մյուսներին բոլորովին արտաքսեց իր հողից... քանի նրանց ուսուցչի և առաքնորդի... լեզուն կտրեց կսկորդից, սրրեց նրա պիրի դրքերը, քանի իրեն էլ ուզարկեց աքսորը։

Մանկան Առաքնաքապետերի մահից հետո իշխանուքյունն անցնում է տազնվականներին հետ վերատեղների ձեռքը։ Նրանցից էր կոխված գահաժառանգուքյունը։ XIII գարում, Ուրոշ I քապավորի ժամանակ, Անբրիայում սկսվում է լեռնահանքերի հարստուքյուններին,—վոսկու, արծաթի, անագի և պղնձի,—մշակումը։ Սրան նպաստում է քաքարական արշավանքի կրկյուղից ժայր առած գերմանացիների ժասսայական ներգաղթը։ Հունգարիից։ Ուրոշը պարմանագիր կնքեց Դուբրովնիկ (Ռագուզա) քաղաքի հետ, վորով նա իրավունք էր տալիս այդ քաղաքի վաճառականներին ազատ առևտուր անել, քանի անբրներին—Դուբրովնիկում հաց և գինի առնել նույն գներով, վորը վճարում էր ամենական քնակչուքյունը։

Դուբրովնիկ

Դուբրովնիկը, այս սլավոնական վենետիկը, սկսում է քաղաքական գեր խաղալ Անբրիայի պատմուքյան մեջ։ Վենետիկի նման, վորի հետ նա կապված էր անբա առևտրական կապերով, Դուբրովնիկը ներկայացնում էր վաճառականական հանրապետուքյուն։ Դուբրովնիկում ամբողջ իշխանուքյունը գտնվում էր վաճառականական արիստոկրատիայի ձեռքին, վորին և վերապահված էր քաղքերին հետ ջվնչեւ-ին

ժամանակներու բազմադիմ իրավունքը։ Թուրքոմենիկի քաղաքական ազդեցութիւնը XIII—XIV դարերուն շատ խոշոր էր։ Հունգարիան, Սերբիան, Բուլղարիան ձգտում էին գաղթ կենդանի ներս հան։ Նրանց քաղաքներն ու իշխանապետները հպատակում էին Թուրքոմենիկի քաղաքացի կոչումով։ Թուրքոմենիկում նրանք պարտաներ էին կառուցում իրենց համար, սեփական էին պահում իրենց քահանաները իրերը։ Թուրքոմենիկն էլ հանդիսանում էր նրանց գլխավոր պարտատերը։ Նրա վաճառականները առևտուր էին կատարում վոչ միայն Ադրիատիկ, այլև Միջերկրական ծովում, Հունաստանի, Իտալիայի, Հարավային Ֆրանսիայի, ասիական, աֆրիկյան նավահանգստաների հետ։ Թուրքոմենիկը զարգացրեց նաև իր սեփական արդյունաբերութիւնը (գործվածքներ, վոսկերչական արտադրանքներ, ամանեղեն), վարում էր ապի, ինչպես նաև Սերբիայից ստացվող մետաղների ընդարձակ առևտուր։ Թուրքոմենիկը Սերբիայից ստանում էր նաև անասուններ և անասնապահութիւնյան ամեն տեսակի արտադրանք, վուշ, մեղր, մեղրաժուռ և արտահանում էր Սերբիա ապ, գործվածքներ, գինի, ամանեղեն, գինի, համեմունք։ Թուրքոմենիկի համար Սերբիան ներկայացնում էր ամենից ավելի կարևոր շուկա և նրանց փոխադարձ հարաբերութիւնները քանի գնում, այնքան ավելի սերտ էին դառնում։ XIII—XIV դարերում նրանց միջև ծագել էին մի շարք պայմանագրեր։

Սերբիայի վերածումը կենտրոնացված Սանճակ Դեսպոտի

Ուրոշի ժամանակ Սերբիան ավելի և ավելի խոշոր նշանակութիւն և ձեռք բերում Բալկանյան թերակղզում և յերկրորդ պլանն է մղում Բուլղարիային, վորն այն ժամանակ, Ասեն II թագավորութիւնից հետո, ապրում էր իր անկման շրջանը։ Իր վերելքի գագաթնակետին Սերբիան հասնում է XIV դարում, Մանճան Դուշան թագավորի ժամանակ (1331—1355 թ. թ.)։

Մանճան Դուշանը իր ագդեցութիւնը յերկարացնց Բուլղարիան։ Հյուսիսում նա ստիպված յեղավ հաշարյա անընդհատ պատերազմներ վարել Հունգարիայի դեմ, Քուչուկ Բուլղարիայից նա խլեց հսկայական տերրոտ Մակեդոնիան, Ալբանիան, Տեսալիան, Թեսալիան։ Նրա տիրութիւնները հասնում էին Եգեյան ծովի ափերին։ Մանճան Դուշանը ձգտում էր գրավել Կոնստանտինոպոլիսը։ Նրա հետագա գրավումները կասեցրին Բյուզանդիայի կողմից հրավիրված քյուրքերը, վորոնք Մարիցայի վրա (1352 թ.) ջարդեցին սերբերի և բուլղարների միացյալ

ուժերը։ Դուշանը սկսա կռվել հաստատել Դուրբելիների հետ։ Դուրբելիների վասնատականներին նա առնաբարական արտոնություններ տրամադրեց։ Մանգիան ընտրվել էր Դուրբելիների պատվավոր քաղաքացի։ Դուրբելիների հետ կատարվող առևտրին անձնական մասնակցություն էր ցույց տալիս ինքը Մանգիանը, ինչպես նաև սերբական ֆեոդալները, վորոնք վոչխարի, հիսւ, խոպի, յեղինքսվոր անասունի անասին հասնելի սերնք էին։ Թագավորն սպավում էր առևտրական արտոնություններով։ Շուկաներում արգելվում էր մի քանի առևտրականներից, ովքեր չեն ենթարկվում քաղաքային պատկանող մեծը։

Սերբիան խոշորագույն քաղաքական ուժ դարձավ Բալկաններում։ 1346 թվին Մանգիան Դուշանն ընդունեց «Ի քրիստոս աստված ապնվատակ Մանգիան, թագավոր սերբների և հույների» տիտղոսը։ Հիմնվել էր կոնստանտինոպոլից անկախ Սերբական պատրիարքություն։ Դուշանի արքունիքում մտցվեց բյուզանդական ցերեմոնիալ։ Սերբական լեզվի կողքին պաշտոնական լեզու էր դարձել նաև հունարենը։ Դուշանը չատ հույների մոտեցրեց իրեն։

Մանգիան Դուշանի «Սինեպիրքը»

Առևտրի և դրամային անասունքյան գործերում վասիլևսերից գյուղացիների դրությունը։ Մանգիան Դուշանի ժամանակաշրջանի նշանավոր հուշարձանը, նրա «Սինեպիրքը» ամրողջնում գյուղացիների վիճակի այդ վասիլևսությունը։ 1349 թվին Սկոպյում գումարվեց հոգևվորականների և վլաստելների ժողովը, վորը հավանություն տվեց «Սինեպիրքին» և ընդունեց այն։ Այդ «Սինեպիրքը» նեկայացնում էր իրենից մասամբ սերբական սովորութային իրավունքի գրանցում, մասամբ սերբական թագավորների և առանձնապես հենց իր՝ Մանգիան Դուշանի որենքների ժողովածու, մասամբ էլ սերբական պատմանների հաբեմարեցրած բյուզանդական որենքներ։ 1354 թվին հրատարակվեցին «Սինեպիրքի» լրացուցիչ որենքները, վորոնք էլ ավելի վասիլևսությունը գյուղացիական մասսայի գրությունը «Սինեպիրքին» հիման վրա կարելի չի բավական հիշատակություն անենալ XIV դարի սերբերի հասարակական կյանքի մասին։

Սերբիայում գնալ իր գոյությունը պահպանել էր սպաս գյուղացիական վորոշ մի միջնադարյան հնչված ստեղծը, վորոնց «Սինեպիրքը» անվատահությամբ և վերաբերվում,

արգելում է նրանց ամեն մի ժողով։ «Միաբանը ժողով չպիտի անենք։ Այդ արգելքի խախտման համար «Իրենագիրքը» սպառնում է պատժել ականջները կարելով և տուգանքով։ Ամենուն ի, վոր սերբերը պաշտպանում էին իրենց սպառությունն ընդդեմ վչսատնների վտանգությունների։ Վատթարացավ սերբերի նաև իրավական դրությունը. սերբի սպանության համար վչսատնը տուգանք էր վճարում, իսկ վչսատնի սպանության համար սերբը վոչ մեկն տուգանք էր վճարում, այլև կըտրում էին նրա յերկու ձեռքերը։ Դյուգայիության հիմնական մասսան (ռեվրոպիներն) ևորա էր։ Միւրոպիները ապրում էին սիրով հոգի վրա, կոռ էին կրում, բարեր վճարում և քաղց դրանից կատարում էին ամեն կարգի պետական պարհանկներ։ Մինչև «Իրենագրքի» հրատարակումը միւրոպիները ոգտվում էին մի հոգատիրոջից յուրաքանչյուրն անցնելու իրավունքով։ «Իրենագիրքը» նրանց գրկեց այդ իրավունքից։ Դյուգայիան ուներ, վերջապես, նաև սորուկ-գյուղացիներ (ռոբոկներ) շերտը։

Սերբ գյուղացիության գլուխն ամեն ապրում էր այսպես կոչված «պագրուգա»-ներով, այսինքն մի քանի տաճկահայ անդամներից կազմված մեծ ընտանիքներով և կոչնակով անփափանությամբ։ Մահեան Դուշանի կատարությունը, ըստ յերևույթին, կասկածանքով էր վերաբերվում պագրուգային, իբրև ֆեոդալների համար վտանգավոր գյուղացիական կազմակերպության մի ձևի։

Ֆեոդալների դասակարգը բազկացած էր տոհմային և պաշտոնատար ավիվականությունից։ Այս վերջին կարգի ավիվականության պատկանում էին մարդկերի այն պետերը, վորոնց նշանակում էր ինքը՝ քագավորը։ Նրանց պաշտոնները հաճախ պատնում էին ժառանգական։ Քոչորագույն դեր էին կատարում յեկեղեցական ֆեոդալները, վորոնց մեծ քագավորները տեսնում էին իրենց գլխավոր հենարանը և այդ պատճառով էլ առատորեն հողեր էին բաշխում նրանց։ Ֆեոդալները բաժանվում էին իրենց ֆեոդալների—վչսատնների, և մանրերի—վչսատնիչների։ Ֆեոդալների հոգերը բաժանվում էին՝ զրաշտիններին—ժառանգական վոչխինանների և ռպրոնիանների—ծառայության համար ժամանակավորապես շնորհված կալվածների։ Պրոնիան անուանվում էր. նրան չէր կարելի վոչ վաճառել և վոչ էլ ներկայացնել յեկեղեցուն։

Դուշանի որենսգրությամբ ամրապնդված պետությունը

հնչասիրության կոպտությունից։ Դյուպյուիսյանը չհանգրվանած չէր պահպանել իր ընդդիմների պնասիրությունը։ Վկասահնները, պնասիրության ոգևորությամբ հասնելով իշխանության ճոխության նախանձոտի, մտահոգում էին մեծ իրենց մոնր շահերի մասին։

Թյուրոկան ներխուժումները Բալկաններում

Մահմեդ Դուլաղի մահից հետո մի շարք ոստիկանների բաժանված Մակրյան մոնում և ֆեոդալական գրասիրությունների կերկատած շրջանը, Մակրիայի և Բյուզանդիայի, ինչպես նաև Բյուզանդիայի ներսում գահի պրետենդենտների միջև անդի ունեցող կռիվները պատրաստել էին XIV դարում հանախ դիմում էին թյուրք-սելջուկների ոգնությանն, որոնք իրենց արշավանքների ժամանակ հետզհետե ունեցին համոզվելու, թե որքան քաղց էին բալկանյան պետությունները։ Ջավթելով Հայլիպոլը, սելջուկները XIV դարի կիսից սկսում են ամրանալ Բալկանյան թերակղզում։ Մուրատ I-ը արդեն տիրել էր ամբողջ Թրակիային մի կարևոր կենտրոնի, Ադրիանոպոլիսը (1361 թ.), ուր և փոխադրեց սելջուկյան պետության մայրաքաղաքը։ Կոնստանդնուպոլսի վրա կախված էր թյուրքական ոպառնալիքը։ Բուլղարիան և Սերբիան չէին կարող յուրջ դիմադրություն ցույց տալ թյուրքերին։

1389 թվին Կոսովոյի դաշտում թյուրքերը վճռական ջարդ տվին սերբերին։ Լազար թագավորին գերի վերցրին և մահապատժի ենթարկեցին։ Սերբիան ոգիոգված չկռով ճանաչել իր վասալական կախումը թյուրքերից, բայց պահպանեց իր ինքնավարությունը, որից նրան զրկեցին XV դարի կեսերին։ Կոսովոյի ճակատամարտի մասին բազմաթիվ լեգենդներ հորինեցին ժողովրդական բանաստեղծները, որոնք զորում են այդ պատմությունը, իբրև ազգային մեծագույն գժբախտություն։ 1393 թվին թյուրքերը վերցրին Տիրնովոն և չուտով նվաճեցին Բուլղարիայի մնացորդ տերիտորիան։ Թյուրքերն ընդհուպ մոտեցան Բյուզանդիային։

Կոնստանդնուպոլսի շուրջը փակվում էր թյուրքական տիրույթների կերկաթյա պատը։ Մանուել II կայսրը տեսնված էր շրջագայել Եվրոպան և հայցել արևմտյան թագավորների ոգնությունը։ Նրան ընդունում էին պատվով և խոստումներով, բայց խնդրանքն չկատարեցին։ Բյուզանդիային ժամանակավորապես փրկեց այն հակասությունը, որը XV դարի սկզբին ունեցավ թյուրքերի և Թամերլանի

ժողովրդի մէջ։ Զինգիզ-խանի կազմակերպած պետութիւնը XIV դարի վերջին նորից միավորվեց Թամերլանի իշխանութեան ներքո։ Թամերլանի մահից անմիջապէս յետոյ Ասիան, հիւսիսային Հնդկաստանը, Միջագետքը, Իրանը, Սիրիան, Սիրիական արշավանքից հետո քրիստոնեների հետ ընդհարում սկսի ունեցավ Փոքր Ասիայում։ Անկարայի մոտ 1402 թ. հակառակորդը վերջացավ քրիստոնեի կատարելապարտութեամբ։ Բայց Թամերլանը չմեաց Փոքր Ասիայում։ Նա արշավանք սկսեց Զինաստանի դեմ և մեռավ հենց այդ արշավանքի ժամանակ։ Անկարայի մոտ կրած պարտութեան հետևանքով առաջացած քրիստոնեների քաղաքականութիւնը ժամանակավորապես հետաձգեց Բիւզանդիայի անկումը։

Բիւզանդիայի սիրուհիները XV դարի սկզբին սահմանափակվում էին մի փոքրիկ կոնստանտինոպոլսով, Թրակիայի հարևան մասով, Եգեյան ծովի մի քանի կղզիներով, Թեսալոնիկայով և Պելոպոնեսով, որը նա XIV դարի յետերորդ կէսին հետ էր նվաճել էլատիններից։

1422 թվին վերսկսվեցին քրիստոնեների հարձակումները, քրիստոնեները պաշարեցին կոնստանտինոպոլսը։ Անհաջող պրոհից հետո նրանք վերջերին պաշարումը, բայց սաստիկ կերպով ամայացրին Մորեայում։ Բիւզանդիան գրկվեց Թրակիական մի քանի քաղաքներից ևս և սկսեց հարկ վճարել սուլթաններին։ Կայսեր սիրասիրուհիները այժմ սահմանափակվում էին միայն կոնստանտինոպոլսով և նրա մերձակա շրջակայքով։ Թեսալոնիկին ու Պելոպոնեսը գարձան ինքնուրոյն իշխանութիւններ։ 1430 թվին Թեսալոնիկը վերջերին քրիստոնեները։

Վերջին պայծառները ջղաձգական հիպով նյին քափում կայսրութիւնը պահելու համար։ Յովհաննէս VIII կայսրը փորձում էր վերականգնել կոնստանտինոպոլսի հին ամրութիւնները։ Պատրիարքի և բարձր հոգևորականութեան հետ մեկնեց նա ուղևորվեց Իտալիա։

1439 թվին ֆլորենտիայի ժողովը, որը պետք է արևելյան եկեղեցին քննարկեր պապի իշխանութեանը, կոնստանտինոպոլսի եպիսկոպոսի վրա ծանրացած քրիստոնական սպառնալիքը և պապի քարոզը առաջ բերին քրիստոնեների դեմ ուղղված նոր հալածանքների արշավանքը, որին մասնակցեցին հունգարացիք, չեխերն ու սերբերը։ 1444 թվին Վառնայի մոտ քրիստոնեները ջարդեցին հալածիչներին։

Կոնստանդնուպոլսի գրավումը բյուզանդական կայսրության կողմից

1453 թվի մայիսի սկզբին Մուհամմեդ II սուլթանը ցամաքային և ծովային խոշոր ուժերով և հրետանիով պաշարեց Կոնստանդնուպոլիսը։ Այդ պաշտպանը, վոր ավելի վճռական դեր խաղաց հրետանին, շարունակվեց մինչև մայիսի վերջը։ Ջնայելով այն հերոսական պաշտպանությանը, վոր ցույց էր տանում բնակչությունը՝ վերջին Պալեոլոգոս-Կոնստանդինը XI-ը, քյուրքերը գրոհով վերցրին քաղաքը։ Քյուրքերը Կոնստանդնուպոլսում չնչաբաղձներին բնաջնջեցին կոտորածի և ջարդի։

Կոնստանդնուպոլսի կամ, ինչպես նա վերանվանվեց, Ստամբուլ փոխադրվեց Օսմանյան կամ Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաքը։

Մեհմեդ հաղթող սուլթանները Մուհամմեդ II-ը նվաճեց բոլոր անկախ մնացած քրիստոնյաներին, Կոնստանդնուպոլսի գրավումը քյուրքերի կողմից և Բյուզանդական կայսրության գոյության ընդհատումը տակավին ապավորություն գործեցին ժամանակակիցների վրա։ Քյուրքական տիրապետության վերջնական հաստատումը Միջերկրականում ծովի տիրապետության մասում և քյուրքերի հետագա արշավանքը Արևմուտքի վրա խոշոր ազդեցություն գործեցին Եվրոպայի քաղաքական և տնտեսական կյանքի վրա XV դարի վերջից հետո։

ԳԼՈՒԽ XXXII

ՅԵԿԵՂԵՑԻՆ ՅԵՎ ՀԵՐԵՏԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XI—XIV ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Միջնադարյան հերետիկոսությունների սոցիալական նիմքերը

Մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանի ամբողջ ընթացքում ֆեոդալական յնկեզեցին և պատուքյունը սաիպված էին հաժառ կռիվ մղել ճնշված ժասսաների ոպոզիցիոն և հերափոխական շարժումների դեմ։ Այդ շարժումները հանդես էին գալիս, սովորաբար, հերետիկոսության ձևով (հունարեն airesis—ազատ բառից)։ Ըստ իր ձևական հատկանշի, հերետիկոսությունը, վորպես նա ուղղված է վորոշ յնկեզեցական դոգմայի դեմ, հանդիսանում է կրոնական շարժում և պատկանում է յնկեզեցու պատմությանը։ Բայց, ըստ էության, հերետիկոսությունը ներկայացնում է իրենից բոլորը վոչ միայն սերտոր յնկեզեցու դեմ, այլև գոյություն ունեցող ամբողջ կարգի դեմ։

«Դյուպյուիական պատերազմը Գերմանիայում իր աշխատությանը մեջ ենգելսը բացառիկ հստակությամբ պարզաբանում է այն փաստը, վոր միջնադարի ոպոզիցիոն հոսանքները հանդես էին գալիս կրոնական քողի տակ, հերետիկոսության ձևով։ «...Յնկեզեցին,—գրում է նա,—հանդիսանում էր գոյություն ունեցող ֆեոդալական կարգի բարձրագույն ընդհանրացում ու սանկցիա։ Պարզ է, վոր այս պայմաններում ֆեոդալիզմի և նրա և առաջ յնկեզեցու դեմ ուղղված ընդհանուր հարձակումները, բոլոր հերետիկական, սոցիալական և քաղաքական ուսմունքները պետք է ներկայացնեին իրենցից մեծագույն ժամանակ և ամենաբազմանական հերետիկոսություններ[1]։

---

[1] *Маркс и Энгельс*, соч. т. VIII стр. 128

Այն հանգամանքը, որ հենց XI դարից սկսած մենք սեւեռում ենք հիդրոէներգետիկական շարժումների առանձնապես լայն զարգացում, պայմանավորված է նրանով, որ այդ ժամանակ մի կողմից հաստատվում են ապետրական կապեր Արեւելքի հետ, որտեղից քափանցում են Եվրոպա կոմունիկուքյան բշնամի ուժամանքները, իսկ մյուս կողմից—քուլանում և յնկեզնցին կայքուքյան և պատպականուքյան կատարի կռվի չրշանում։ Այս կռիվը, որ ծագել էր տիրող դասակարգի ներսում որոշ հակասուքյունների հետանքով, ստեղծում էր որոշ քուլլ տնպամանր, որոնց միջից և կարող էին դուրս մայքել ապոդիշիոն շարժումները։ Կարելի չի որոշ կապ սահմանել մի կողմից կայքուքյան և պատպականուքյան կռվի սրման, իսկ մյուս կողմից՝ հիդրոէներգետիկական շարժումների միջեւ։ Կռվի ժնիպոդներից մեկը, որը պատը գործադրում էր կայսրի կամ մյուս աշխարհիկ իշխանների դեմ, կայանում էր ներանում, որ նա ինանրդիկա էր հաստատում այն յերկրի նկատմամբ, որտեղ ապլալ ժամնամին գանվում էր այդ կայսրը կամ իշխանը։ Ինանրդիկան հիմնում էր այդպիսի յերկրում բոլորովին կամ խիստ մեծ չափով կբրհաստվում էր ժամերդուքյունը, քուլանում էր յնկեզնցու գործունեքյունը, և այս հանգամանքը հարմար հող էր ստեղծում հիդրոէներգետիկայի տարածման համար։

Բայց հիդրոէներգետիկական շարժումների ծագման հիմնական նախադրյալը հանդիսանում է հակաֆեոդալական տարրերի զարգացումը Արեւմտյան Եվրոպայում, որն իր հերքին կապված էր քաղաքների և առևտրի զարգացման հետ, գանվում էր այսպես կոչված քաղաքային պլերսի, քաղաքի սոցիալական տարբեր խավերի ապզնուքյան տակ։ Վորքան ավելի յին ուժում պլերսի մասնակցուքյունը հասարակական և քաղաքական կյանքում, այնքան ավելի նկատելի ուժեղանում հակաֆեոդալական տարրերը։ Հիդրոէներգետիկական շարժումներն ամենից ավելի լայն չափերով են տարածվում այն յերկրներում, որտեղ իրենց նկատելիկչի և ամրապնդ նչուքիական կուլտուրայի խնամով ամենից ավելի վաղ են զուրս յեկել առաջավոր գիրքերը, այն է հյուսիսային Իտալիայում, հարավային Գերմանիայում, մասամբ հարավային Ֆրանսիայում։ Այս յերկրներում քաղաքները զարձան հիդրոէներգետիկական գլխավոր օջախներ, որոնք նպաստեցին նրանց և շրջակա գյուղատնտեսական բնակչուքյան վրա։ «Գյուղացիների բաց ապստամբուքյունները», այս կապակցուքյամբ նչում է Ենգելսը, քաղաքնե-

րից հաճախ առանում էին հերետիկոսական գաղափարախոսության պատրաստի ձև և նուրբնիկ չարժման գնահատներ։ Այսպես էր, օրինակ, հյուսիսային Իտալիայում բռնկած գյուղացիական ապստամբությունը, վորը գլխավորում էր հերետիկոս Դոլչինոն (1302—1307 թ. թ.) (տես գլ. XXVII)։

Հերետիկոսության հեղափոխական սիրչ կողքին մնգնչում ենք և հերետիկոսական չարժման նաև յերկու տարատեսակները, ազատյան նահապետական հավիճների հերետիկոսությունը, վորը ներկայացնում էր նրանց մոտ ներքափանցած գնոստիցիզմի գեմ ուղղված ռեակցիայի արտահայտությունը (վալդենսներ), և բյուրգերական հերետիկոսություն, այսինքն հարուստ հոգևորականության գեմ ուղղված քաղաքային վերնախավերի ոպոզիցիան, վորոնք պահանջում էին էժան յեկեղեցի։ Հիշատ այնպես, ինչպես ավելի ուշ բուրժուազիան պահանջում էր էժան կառավարություն[1]։

Մակայն պետք է նկատի ունենալ, վոր նուրբնիկ հեղափոխական սիրչի հերետիկոսությունները իրենց բոլոր կողմերով չեն, վոր ներկայացնում էին պրոգրեսիվ յերևույթ։ Այնքան, վորքան նրանք իրենց հիմնական հարվածն ուղղում էին յեկեղեցու, յեկեղեցական գոգմայի գեմ, այդ հերետիկոսությունները մասսաներին ուշագրություն էին դարձնում պայքարի անմիջական խնդիրներից։ Չի կարելի պակլ, վոր հերետիկոսական չարժումների գաղափարախոսները, XI—XIV գարերի հերետիկոսարքները, մասսաներին միշտ էլ կոչել են իրենց ապստամբության. նրանք ավելի հաճախ քարոզում էին մարտիրոսություն և չարիքին չդիմադրելու ուսմունքը։ Անհրաժեշտ է, այսպիսով հաշվի առնել նուրբնիկ ամենից ավելի արմատական ուսմունքի հերետիկոսության յերկակի բնույթը։ Իրրև մասսաների գաղափարախոսության կրանիկան ձև, նրանք իրենց բնույթամբ ռեակցիոն են, բայց իրենց առանձին չարժումների օբյեկտիվ հետևանքներով, քանի վոր նրանք ուժեղացնում էին մասսաների բողոքները ընդհանուր սիրոց գասակարգի և նրա յեկեղեցական ու պետական կազմակերպության, հերետիկոսությունները կրում են իրենց մեջ պրոգրեսիվ և նուրբնիկ հեղափոխական գծեր։

---

1) Маркс и Энгельс, Соч., т. VIII. стр. 129.

Կաստաձեր

Հնբնաիշխանության ամենից ավելի տարածված ձևը XI—XIII դարերի Արևմտյան Եվրոպայում, կաստաների հնբնաիշխանությունն էր։ Կաստաները տարբեր չափերի հասնող մեծ տարբեր անուններով, միանալով հարևան երանք կազմում էին մեծ սյրիդոյաններ, իրենց կենտրոնը ներկայացնող մեծ քաղաքի անունով։ Լոմբարդիայում, մասնավորապես Միլանում, երանք հանդես էին գալիս կրկին հատկանիշներ (humilis բառից—ցածր, ստորացված), կրկին—պատարներ, պատարեններ (ցնցոտավորներ) անուններով։ Վերամերայում երանք կոչվում էին Kaizer, և այն հանգամանքը, որ այս բառը գերմաներեն նշանակում է առնատարակ հնբնաիշխան, ցույց է տալիս կաստաբության, իբրև ամենից ավելի տարածված հնբնաիշխանության, նշանակությունը։

Կաստաների հնբնաիշխանությունը քաղաքներում և Եվրոպա XI դարից սկսած, քան յուրաքանչյուր Միջնադարյան Արևելքից, զգալիորեն բացատրվում էր քաղաքացիների իրենց գոհամասիկությամբ կաստաները շատ մոտ են կանգնած հին ժանիքներին։ Երանց մոտ էլ մենք անվանում ենք նույն գուսպիտատական սկզբունքները, այսինքն յուրաքանչյուր մարդու, թե՝ չարքի, լավ և խոսքի ասմունքը։ Այս ասմունքը, որ յուրացրել էր պատվիրյանների բյուզանդական սպանդը Քրակիայում (X դար), ուր երանց բնակության ժամանակ գաղթեցրել էին, փոխադարձ ապահովության մեջ և պահվում էին յուրաքանչյուրի հնբնաիշխանական ասմունքի հետ։ Կարելի չի կարծել, որ պատվիրյանների և քաղաքացիների այս խառնուրդից էլ ծագում է բոգոմիլների (սատանան հանելյա—ստամոքսանոմա ժողովրդական բառերից) հնբնաիշխանությունը, որը բացառիկ հաջողություններ և ձևով բերում բուլղար քրիստոնյան տարրին խավերում (տես գլ. XXXI)։ Բոգոմիլությունը, որը ժամանակ էր գտնել Եվրոպա խաչակրաց արշավանքների ժամանակ, մնում է կաստաների հնբնաիշխանությունը։

«Կաստաները բառը հունական արմատից է և նշանակում է ժառանգություններ։ Կաստաների քե ձևերը և քե գործառնությունը ընդգծում էին տասնից մարքսիզմի պահպանվող անհրաժեշտությունը։

Կաթոլիկ եկեղեցու գեմ ուղղված իրենց խիստ քննադատական հետաքրքրություններում կաստաները ուսուցանում էին, քե պապը վոչ քե Քրիստոսի, այլ սատանայի փոխանորդ է, քե կաթոլիկ

յնկնդնգին մոլորակների և արեգակների մեջ ընկղմված մարդկանց համար և կաքավիկ յնկնդնգուն նրանք հակադրում են իրենց սեփական յնկնդնգին, հոգի պատկին հակադրում են իրենց պատկը (վորը, ըստ յերևույթին, ապրում էր Բոսնիայում), կաքավիկ հոգևորականությանը—իրենց կատարական հոգևորականությունը, վորի քվում կային յեպիսկոպոսներ և սարկավագներ։

Կատարճների դպրոցները

Երջապատող ամբողջ աշխարհը կատարների համարում էին չարիքի, թավարի աշխարհ։ Այս տեսակետը մեծապատիվ համապատասխանում է ընչված մասսաների աշխարհայացքին դարգացման այն ստադիայում, յերբ այդ մասսաները գեռևս անկարող են գոյություն ունեցող կարգերի գեմ ուղղված իրենց խուլ բողոքը վերածել բաց հեղափոխական յերևույթների։ Մասսաների քշնամական վերաբերմունքը գոյություն ունեցող կարգի հանդեպ, այսպիսով, իր արտահայտությունը ամբողջ աշխարհին, բնությանը գեմ ուղղված քշնամանքի մեջ է գտնում։ Ուսերաքանչյուր մի նյութ, մարմին, մարմնական հրապույրներ և այլն կատարների համար ներկայացնում են համաշխարհային չարիքի արտահայտություն։ Միևն ժամն և, վոր ապստում է հոգին մարմնական բանտից, վորտեղ նա կալանավորված է, և հնարավորություն է տալիս հոգուն վերամիանալու աստծուն։ Բայց վորպեսզի մարմնի մահից հետո հոգին կարողանա ապստագրվել, հարկավոր է ստեղծել հատուկ պայմաններ, վորոնց մեջ առաջին տեղը գրավում է *մխիթարության* (consolamentum)—մկրտության ուրույն մի ձև, վորի ժամանակ մկրտողը ձեռա վրա յի գնում իր ձեռքերն ու Հովհաննի ավետարանը (*մկրտության հոգով*)։ Մեռնի *մխիթարության* ստացած հիվանդը կոկսի ուտելիքանալ, ապա նա, կատարների կարծիքով, յենթարկում է իր հոգին նոր անկման ապտակների։ Այդ պատճառով էլ այդպիսի հիվանդին ձրանք զրկում են կերակրից և ջրից, այսինքն փաստորեն մեռցնում են, վորպեսզի ապահովին նրա համար անկասկածելի փրկություն։ Այդ սովորությունը կատարների մոտ կոչվում էր endura։

Նյութական աշխարհի, իրըև չարիքի արտահայտության հանդեպ ունեցած իրենց բացասական վերաբերմունքին համապատասխան, կատարները քիչ մեծ քշնամական վերաբերմունք չունեին գեպի գոյություն ունեցող պետական բոլոր կարգերը, գեպի գինվորական ծառայությունը, գեպի մահապատիժները ու առհաս-

սարակ սրբատաճիզուքյունը։ Նրանք ժնդական նյին հաժարում նան ժարի և մի շարք այլ ժիքերքների գործածուքյունը, ժուժանուքյունն ու ընտանիքը նրանք հաժարում նյին շարիքի ծնունդ։

Կատարյան յնկերության կազմակերպությունը

Ընդհ բոլոր կատարնների ել ապրնյին հաժաձայն այս ուսմունքի, այդ պնպատում շատով կանոնաւոր նին նրանք, այդ հիւնարիկուքյունը։ Բայց կատարյան շարժումը գոսավ կազմակերպչական սկզբների ձնվը, վորոնք քուլլ նյին տալիս նրան վոչ միայն պահել իր գոյությունը, այլև ամել և լայն սկզբունքներ պահել մասնակների մասս։ Շարժման հաժարյա սկզբից կատարնների մեջ առաջ և գալիս բաժանում յերկու խմբների, առաջին խմբին պատկանում են անեչան քվով էկատարյանները (perfecti), վորոնք իրենց յերկրային կյանքի ընթացքում իրագործացնում են կատարության բոլոր իդեալները, հանդիսանում են ապրքեր, ընտանասիրներ և ուսմունքի քարոզիչներ. յերկրորդ խմբին պատկանում են հասարակ հավատացյալները (credentes) մասնակները, վորոնք ապրում են հաբյարվելով չրջապատին և ընթացնում են իրենց հիւնարիկուքյան պատկանելը։ Առաջիններդ հանդիսանում են բացարձակապես ժամանուր իրենց ամբողջ կյանքի ընթացքում, յերկրորդներն ապահովում են իրենց համար փրկության ուղիզ ճանապարհը նրանով, վոր մահից առաջ ստանում են ժնդիրիարության։

Կատարների քարոզիչները, իհկապես, ալքի նյին ընկնում իրենց բարձր բարոյական արժանիքներով, և այդ հանգամանքը, ժանավանդ նկատի ունենալով կաթոլիկ հոգևորականության ստնձարնակ կյանքը, լայն մասսանների աչքում նրանց գարձնում էր սուրբ և ժնծ հարգանքի ու պատվի արժանի մարդիկ։

Կատարների հիւնարիկուքյունը, այսպիսով, չափազանց վատնգավոր էր պատնում փարիսեցության և անբարոյականության ժնջ ընկղմված յնկեղեցու համար։ Բայց այդ հիւնարիկուքյունը պահաս վատնգ չեր ներկայացնում նան գոյություն ունեցող ամբողջ կարգի համար, վորչափ նա ժխատում էր և ֆնոդալական պետուքյունը։ Իրոս չեր, վոր Հռոմի պապի աչնպիսի մի կատարի քշնամի և գավանանքի հարցերի վերաբերմամբ աչնքան անատարբեր ժի ժարդ, ինչպիսին էր Ֆիլիպոս II Հոհենշտաուֆենը, հանգիս յեկավ իրրև հիւնարիկոսների և, առանձնապես, կատարների ամենաժոխերիժ քշնամին։ Ալն արատուչ հաժնրաշխուքյունը, վոր կատարներին հետապնդում գործում ցու-

քարերում նկատի ունենում հակառակորդները—կայսրն ու պապը, ամենից լավ տպավորվեց և այն բանի, թե վորքան վտանգավոր եր այդ հերետիկոսությունը տիրող դասակարգի, իշրան ամրապնդության համար։

Կատարեցյան աստանդումը

Կատարյան հերետիկոսությունը տարածվեց, ինչպես ասացինք, Լոմբարդիայում և հարավային Ֆրանսիայում, վորտեղից նա հաղթական կերպով անցնում է մինչև Գերմանիայի լեռները, ներս է թափանցում հյուսիսային Իտալիա, հարավային Գերմանիա և իր գանազան ճյուղավորությունների ոգնությամբ հասնում է նույնիսկ մինչև արևելյան ծովերը, մինչև Բրանդենբուրգ ու Պրուսիա։ Հերետիկոսությունը մուտք և գտնում և Անգլիա ընդհուպ այն առնարքական կապերի, վոր այդ կերկրի հետ պահպանում եին հյուսիսային Գերմանիան և Իտալիան։ Պետք է առհասարակ նշել, վոր առևտրական ճանապարհները ու առնավաճառները հերետիկոսության տարածման հիմնական ուղիներ և ոջախներ եին հանդիսանում։ Ամենուրեք, վորտեղ կատակվում եր ժողովրդական մասսա, անմիջապես սկսվում եր կատարության քարոզը, վորը մեծ հաջողություն եր գտնում առանձնապես այն ժամանակաշրջանում, երբ պապերի կոիվը կայսրության դեմ և խաչակրաց արշավանքների անհաջողությունները մասամբ կազմալուծել եին կնկեզնցու ուժերը։

Վալդենսները

Հերետիկոսության մի ուրիշ ոջախ եր ներկայացնում վալդենսների կամ լիոնյան չքավորների հերետիկոսությունը, վորը նույնպես յան չափերով տարածվել եր XIII դարում։

Այս հերետիկոսությունն առաջ կնկավ Լիոնի վաչխատուկամ վաճառական Պետրոս Վալդոյի գործունեության հետևանքով, վորը 1173 թվին մեզ անհայտ դրդապատճառներից ոգտված, իր հարստությունը ազքատներին բաժանեց և չքավորության ու ապաշխարության քարոզի դիմեց։ Վոտաբոբիկ և հասարակ կամ, ինչպես այն ժամանակ պատկերացնում եին, առաքելական մի պարզ պետա հագած, նա շրջում եր մի ճանապարհից մյուսը, քաղաքից քաղաք և հետևորդներ եր գրավում։ Այսպիսով կազմվում է քարոզիչների, առաքյալների մի համայնք, վորը սկզբում վեչ իր ուսմունքով, վեչ էլ իր վարքով այն ապավորությունը չեր թողնում, թե նա քրիստոնեական և վերածնվում կնկեզնցուն։ Բայց երբ վալդենսների շարժումը սկսում և ներգրա-

վին իր ժեղ Լիանի և այլ քաղաքների չքավորական մասսաներին, նա, չնայնիվ հինց իր բացատրի ժողովրդականության, սկսում է միաժամանակ ձեռք բերել նաև չնչին հասար վտանգավոր բնույթ։ Լիանի եպիսկոպոսն արգելեց Վալդոյին և նրա հետևակիցներին քարոզելը։ Նրանք քաղաքացին պատին, վրը եպիսկոպոսի վորոշումը փոխեց, բայց վալդենսների քարոզչական գործունեությունը վալդենսների բնակության վայրերի հանգիստությունը բերի կասկածի ենթեց։ Լիանի չքավորները այս վորոշումն էլ չենթարկվեցին և XII դարի վերջին Լյուցիոս III պապը նրանց բանադրեց։

Այս բանադրանքը տակտիկական մի խոշոր սխալ էր հինց սկզբից։ Նա ոգորիչքիայի գերիշը նետեց վալդենսականության վրա, վորն իր նյութական դրությամբ ոչնչով չէր տարբերվում նրանից։

Վալդենսների ներքին կազմակերպությունը

Վալդենսների և այլ ազանդների հաջողությունը բուրժուական հոգևորականները բացատրում էին նրանով, վոր քաղաքային մասսաները ձգտում էին գնալ մի մեսիկան, ասածու հնա խորհրդավոր չգիտեր, ինչպես նաև նրանով, վոր պաշտոնական եկեղեցին անընդունակ էր բավարարել մեսիկայի այդ ձգտումը։ Այդպիսի բացատրությունը, իհարկե, վոչ մի արժեք չուներ, վորովհետև անմիջապես հարց է ծագում, թե ազա ինչից էր առաջ գալիս ինքը ձգտումը գնալ մեսիկան։ Այս կերևույթի մեկ հիշյա բացատրությունը, վոր ասլիս և մարքսիստական գիտության է, կայանում է նրանում, վոր մասսաների բռնամոկան վերաբերմունքը գնալ ճնշող ֆեոդալական կարգը և միաժամանակ այդ կարգը փոխելու ուղեց կատարյալ անզորության ձևակերպում էր իրեն ապրանքի և ապրանքատիրության տնտեսության։ Քանի վոր չի կարելի այնպես բաշխել սեփականությունը, վորպեսզի ամենքը բավարարվեն, ուրեմն պետք է հրաժարվել ամեն տեսակի սեփականությունից, քանի վոր անհավասարությունը չի չքավորությունը, ուստի նա հայտարարվում է իրեն հոգու փրկության անհրաժեշտ պայման։ Ավելորդ է ընդգծել, վոր հայացքների այս սխալը, իրեն տնտեսական ընդհանուր ենթակայի և անհավասարության, հնարավոր է միայն արտադրության ֆեոդալական կեպանակի պայմաններում, վորի համար բնորոշ էին համեմատաբար ցած տեխնիկան և աշխատանքի քիչ արտադրողականությունը։

Աշտանդից եւ առաջ է գալիս չքավորության քարոզը, խնայարվելը չքավորության առաջ, իբրեւ ինչ վոր իդեալի, վորի անակնկալ նյությունը ոչնչի չի ընկնում։

Վալդենսներին բանագրկում և նրանց հերետիկոսներ հայտարարելուց հետո, այդ հերետիկոսության հաջողությունները չնկճեցրեց համար ամենքան ոգառնալից քնույթ են առանում, վոր հաջորդ պապը, Ինոկենտիոս III-ը, վճռում է ուղղել քուլլ ամեն տեսլը։ Նա բանակցություններ է սկսում վալդենսների հետ և նրանց հետերի ու կինցաղի վորոշ առանձնահատկություններին ճանաչման գնով կարողանում է վալդենսականությունից պոկել այն տարրերը, վորոնք գեռ վերջնականապես չէին հեռացել կաթոլիկ չնկեղեցուց։ Այս կերպ կազմվում է, այսպես կոչված, «կաթոլիկ չքավորներն» առանձին խումբը։

«Կաթոլիկ չքավորներն» ու նման խմբավորումները վալդենսների չարժման մի տեսակ ծայրահեղ աջ թևն էին։ Նրանք կոմպրոմիսի չնկան չնկեղեցու հետ և ծառցին նրա գրկում։ Իսկ վալդենսների մյուս մասը, չնկեղեցու դեմ հարուցած պայքարի հենց լոգիկայով գանի գնում, այնքան ավելի չի հեռանում չնկեղեցու գոգմանից և այնքան ավելի չի մոտենում կատարներին նման ալբիգոյաններին։ Ճիշտ է, ի տարբերություն կատարների, վալդենսները և վոչ մի հոգևորական չերարխիա չէին ընդունում, գուալիմի դիրքերի վրա չէին կանգնում, բայց նրանց հետ հավատալուց ժխտում էին ֆեոդալական պետությունը, արյունահեղությունը, երդումը։ Անհաշտ վալդենսականությունը առանձնապես ամուր բուն էր գրել Քրանսիայի և Իտալիայի այն մարզերի գյուղացիության մեջ, վորտեղ բնական պայմանների շնորհիվ գեռևս պահպանվել էին հինավուրց ագռատության մնացորդները, վորոնց վրա ֆեոդալները կատարում էին իրենց հարձակումները։ Վալդենսականությունը, այսպիսով, ինչպես ցույց է տալիս Ենգելսը, գարձավ գլխավորապես ագրարական նահապետական հումիլիներին[1] ձևով և նյությամբ ոնակնկոն մի փորձ անշրջանավելու։ Նրանց մոտ քաղաքացվող ֆեոդալիզմից, մինչդեռ կատարությունը նր և մինչև վերջն էլ մնաց իրեն քաղաքների տարրին և հակաֆեոդալական տարրերի չարժում։

Վալդենսների կապակցությամբ ձևոք բերած փորձը չնկեղեցուն մասսաների ծագող չարժումների հանգեպ զգուշության

---

[1] Маркс и Энгельс, Соч. т. VIII, стр. 129.

ազգությունը։ Ամեն մի կիսանկախական շարժում կնկատվում է և հենց սկզբից ուժգնացնել և անվտանգ դարձնել։ Հետո քաղաքականության համար այդպիսի շարժումը նա կերևում ծառայեցնում է իր նպատակներին։ Նման քաղաքականության ամենափայլուն օրինակը հանդիսանում է կնկղնցու քաղաքականությունը Ֆրանցիսկյաններին նկատմամբ։

Ֆրանցիսկյանականությունը և կնկղնցու քաղաքականությունը

Ֆրանցիսկյանականությունը սկզբնական վայելչականությունից հետզհետե վոչնչով չէր տարբերվում. մինչդեռ նրանց բախտը մինդեպամայն տարբեր ձևով դասավորվեց։ Այն ժամանակ, երբ վայելչականության ոգին նզովքի ժամանակից և դաժանագույն հետապնդումների օրերից դարձավ, Ֆրանցիսկյանականությունը իր տեղը վոչ քիչ ընչվածների, այլ ընչոդների բանակում գտավ և ինքն էլ հետաքրքիրների հետապնդման և վոչնչացման գործիք դարձավ։ Պետրա վայլյան անհայտության մեջ կորավ, իսկ Ֆրանցիսկյանականության հիմնադիր Ֆրանցիսկ Ասիզցին կնկղնցու կողմից սուրբ հռչակվեց։ Վայելչականներին անխնա արժատախիլ էին անում հրով և սրով, տոնից խնայելու նրանց կանանց և երեխաներին, իսկ Ֆրանցիսկյանները վերածվեցին ամենահարուստ և ամենազգնչիկ վանական կազմակերպության։

Մահմեդամեական վորդի Ֆրանցիսկ Ասիզցին (Հյուսխասրին Խասլիա), երբեմնատարդ հասակում վարում էր խաչակրաց հարուստ քաղաքացու սովորական կյանքը։ Հետո վայելչականների ուսմունքի ազդեցության տակ,—իսկ վայելչականների հետ նա ծանոթացել էր Ֆրանսիա կատարած իր առևտրական հանապարհորդությունների ժամանակ,—նա հրաժարվում է իր դույքից, քաղաքացիական տունը և ինգագական տունը և սկսում է չքավորության և ապաշխարության քարոզը։

Սկզբնական շրջանում այսպես մենք տեսնում ենք վայելչականության կատարյալ անալոգիա։ Ֆրանցիսկի մոտ ամեն կողմից ուսակիրաներ են հավաքվում, սովորաբար չքավոր և պրիմիտիվ ծագում ունեցող մարդիկ։ Նրանք, ինչպես և վայելչականները, գույց գույց քաշտառում են Իտալիայի և Իտալիայի այլ մարզերի գյուղերում և քաղաքներում և քարոզում են քե խոսքով և քե գործով։ Ինչպես և վայելչականները, նրանք չեն գործ գալիս կնկղնցու դեմ և քրիստոնական վերաբերմունք չեն ցուցաբերում գույքային ունեցող կարգերի նկատմամբ։ Ամենակոպիտ ապտակում և նեղկացնում հասցեին այն տեսակետը, ըստ

վորի Ֆրանցիսկը կոմունիզմի ինչ վոր մի առաքյալ և հանգիստնաւմ։ Նրա ուսմունքի և գործունեության մեջ կոմունիզմին նման և վոչ մի բան չկար։ Բարոզելով հրաժարվել անձնական սեփականությունից, նա չէր հավատարմանում այդ սեփականությունը համայնացնելու անհրաժեշտությունը և չէրրնկ չէր արտահայտվում գույքային և սոցիալական անհավասարության դեմ։

Ֆրանցիսկյանական կամավորության սկզբնական բնաւորությունը ինչ ձևով հովանավորվեց

Մյուս հերետիկոսների նման, Ֆրանցիսկը նկատի չունեը տանիքն վանական մի կոմունիզպության, վոր վոդորմությամբ ապրեր։ Նա պահանջում եր, վորպեսզի իր հետևորդները (մինորիտները—հրաստ չեղբայրները) աշխատեին և սեփական ձեռքի աշխատանքով իրենց գոյությունը պահպանեին։ Այսպիսով առաջ չեկավ աշխատավորների յուրատեսակ մի համայնք, վորը գրավվում եր ապաշխարության և հոգին հարատևության հրաժարվելու միջոցով փրկելու գործով։ Այս համայնքի գործունեության մեջ չեկեղեցու գեմ ուղղված ակնարկ քննամական ամենևին չկային, բայց նրանք հետագայում կարող եյին լրիվ գալ Ինոկենտիոս III պապը մեծ խորաթափանցությամբ ցուցաբերեց, երբ նա 1209 թվին վոչնչից իր հատուկ հովանավորության տակ վերցնել մինորիտներին, Եկեղեցու կողմից ցուցաբերած այս հովանավորության հետևանքը չիզավ ասել, վոր այս համայնքը վանական որդեկի վերածվելու ուղղությամբ արագ ևվոլյուցիա կատարեց։ Այս ևվոլյուցիան կարելի չի միանգամայն պարզորեն պատկերացնել, քանի հաճախակու լինենք միջնադարի հետ հաշորդաբար հաստատվող այն կանոնադրություններըը, վորոնք գործում եյին Ֆրանցիսկյան եղբայրության մեջ։ Ամենահին կանոնադրությունը (1209—1210 թ. թ.), այսպես կոչված regula antiquissima-ն, արգելում և Ֆրանցիսկյաններին տների վրան վոևէ գույքի։ Ժամանակը հետզհետե վոչնչով չեր մի վերցնում. վոչ ցուպ, վոչ պարկ, վոչ դրամ։ Դրամին արգելվում և նույնիսկ ձեռք տալ, կոշիկ չի կարելի հագնել, տարվա բոլոր եղանակներին էլ եղբայրները պետք և վոտաբոբիկ մաև գան, վրան կարելի չի ունենալ միայն պարզ և հին զգեստ, այն և—շապիկ և վարտիք, ձմեռը—կոպիտ վերարկու և այն էլ անպայման կարկատած։ Միսկ և չոփափանց բնորոշ բացառությամբ քուչ և արվում միայն աշխատանքի գործիքների նկատմամբ։ Այդ գործիքները Ֆրանցիսկյանները ճանապարհվելիս իրենց հետ կարող եյին վերցնել։ Դա

քնական և, վերովհետև քե քնքը կնքագրության հիմնադիրը, և քե նրա աշակերտները աշխատում էին, ժառանգում էին իրեն հատկություններ, ջրկիրներ, վարձվում էին, պաշտպան աշխատանքների և այլն։

Սրան պետք է ավելացնել և այն, որ Ջրանցքները անգրագետ էր և բացատրելը էր վերաբերվում ամեն կարգի ուսումնականության, այսինքն այն առավելապաշտական և իրավաբանական հրատարակություններին, որոնք և գլխավորապես ընդունում էին բնիկ-ֆիզիոլոգիական ուսումնասիրությունը։ Այս հանգամանքը աշխատավորական կյանքի հետ մեծապես ծրանցիակյաններին մոտեցնում էր տոզովրդական մասսաներին։ Ջրանցիկյան քարոզիչները բավարարում էին այս մասսայի ինչ որ պահանջները, նրա տանջանքների մեջ նրան տալիս էին ինչ որ ինչոր չնչին օգնական միջոցներ։ Այստեղից, այս արտաքին գեներալիզմից էլ գոյանում է այն արտատավոր տոզովրդականությունը, որով Ջրանցիկյանները տարվում էին Խաչիկյանում, բայց հետո նաև այլ կնքկրնեներում։

Մանկան շուտով պղտցվում են կնքագրության վերաբերմամբ հաստատված պետական հովանավորության հետևանքները։ Անդրկոյպ կանանագրության մեջ (1221 թ.) ասվում է, որ նա տեսնում էր մի շարք շնորհներ նախկին խիստ կանոններից, այժմ թույլ է տրվում ունենալ կնիկ վերաբկու, հագնել կոշիկ և այլն։ Կանանագրության մեջ մտցվում է մի կետ, որը հետաքրքրություն է առիթ տալիս խոսելու, այսինքն՝ հայտարարվում է այն սկզբունքը, թե «կարիքը օրենք չի ճանաչում»։ Վերջապես 1223 թվին Հոնորիոս III պապի հաստատած կանանագրությունը իր կյանքում ներկայացնում է յուրատեսակ վաստակ մի օրգնի կանանագրության։

Ջրանցիկյան օրգնեն կազմակերպությունը

Այս վերջին կանանագրության համաձայն Ջրանցիկյան կնքագրությունը վերջնականապես կազմակերպվում է կնքաբնիական սկզբունքով։ Նրա գլուխ կանգնած է օգնականը կամ օգնական սիմիաքը, որին քնարում են օրգնի բարձրագույն պաշտոնատար անձինք։ 1264 թվին Ենվրոպայի գանագան կնքկրնեներում հաշվում էր 1100 վանք։ Վանքերի այս մեծ թվի մասսան բաժանված էր 32 սկզբունքների մեջ, որոնք կոչվում էին պրովինցիաներ։ Ջրանցիկ ամեն մեկի գլուխ կանգնած էր պրովինցիալ սիմիաքը։ Սկզբունքերից ամեն մեկն էլ,

իր հերքին, բաժանվում էր վանքերի մի քանի խմբերի, որոնց ղեկավորում էին հնուստազները կամ ռաբունիները։ Սա կազմում էր ֆրանցիսկյան յերբրդի ոգին։ Այնուհետև գալիս են առանձին վանքերի վանահայրերը—գվարդիանները, որդին հատարակ անդամները—հյդրայրները, վերջապես ընովիցիանները կամ մոնքերը, այսինքն որդին նոր մտած այն վանականները, որոնք փորձաշրջան են անցնում մինչև վերջնականապես ընդունվելը։

Դասարանների հավասարցրմներին համապատասխան ֆրանցիսկյանները տեղեկացին նաև առերեսարանների յերբայրությունը, որոնք վանք չեն մտնում, այլ ապրում են ազատորեն կյանքով։ Նրանք յենթարկվում են որդիների սուբորդինացիայի կանոններին, կատարում են պոնագան հանձնարարություններ, բայց վանական ղեկտ չեն կրում։ Ճերբրդիարներին մինչև որդիները ավելի խոր իր քափանցում ժողովրդական մասսայի մեջ։

Դպրամերբության բարդանալու հետ մեծանում էր պատվով փոխվում է և Որդենի կյանքի ամբողջ բնույթը։ Ձևականորեն պահում է իր ուժը այն դրույթը, թե որդենը հանդիսանում է ժառանգիկ, թե նրա անդամները, չունենալով և մոչ մի սեփականություն, ապրում են աժենորյա վոչորմությամբ, իսկ փառորեն, շնորհիվ բարեմիտ նվիրատվությունների, որդենը խոշոր հարստություններ ունի և պատկում ֆրանցիսկյան յերբայրները, հիմնադրի պատվերի համաձայն, պիտք և ցնծալից շինված խրճիթներում ապրեն, մինչդեռ նրա կենդանությամբ որոք անգամ քաղաքներում վանքապատկան տներ և քարե այլ շինքեր են կառուցում։ Մասսաների մեջ ժողովրդականա շնորհիվ ֆրանցիսկյանների նկատած հեղինակությունը չկորցնելու նպատակով պապը որդենի ամբողջ չարժական և անշարժ գույքը կարգոլին յեկեղեցու սեփականություն հայտարարեց։ Մանրվեց մի ֆիկցիա, ըստ որի որդենն իբր քի ժիամն ապրում և նրան նվիրաբերած գույքից, բայց չի տիրում նրան։ Բայց և այնպես ֆրանցիսկյանականության հին հերետիկոսական քիքիմորը գնում այնքան ուժեղ էր, որ սկզբնական կանոնադրության ընդհանուր դրույթներից շատերը, որոնք հետագայում ապիրիտուալներ անվան կոչվում, չուզեցին հաշտվել այդպիսի կարգերի հետ և նորմուծությունների դեմ վճռական պայքար սկսեցին։

Ասորեստանյան-ների առջևից պա-տանեփոսը

Ապիրխուսյանները ստացանում էին, որ չքա-վորությունը հողու փրկության համար ան-հրաժեշտ պայման է, որ հարստությունները սիրող պապը չեղվել է Քրխոսի և առաքյալների ցույց աված համապարհից և նրանք պարբար սկսեցին հենց պատճառության գնա։

Հավհաննե XXI պապը (1316—1333 թ. թ.) ապիրխուսյաններին բանագրեց և նրանց հերետիկոսներ հայտարարեց. ապիրխուսյանները, իրենց հերքին չարտագրին հերետիկոս էին համարում այս բանդիր-պապին, որն անազին հարստություն էր հավաքել իր գանձարանում (մոտ 18 մլրդ. դոլարի) ծրագրիչների և պատճառության միջին, ապրիսով, թղթում են հարաբերությունները և դրանով իսկ ներքուստ որդինը պատռակվում է, մինչև պարբարի կնոջ շրջանում պատճառությունը լիկվիդացիայի չենթարկեց Քրանցիսկյաններին, այլ միայն այն պատճառով, որ նրանց մեծ մասը հավատարիմ մնաց վանական կապանակրության, որը խիստ կերպով տարբերվում էր վաղ Քրանցիսկյան կազմակերպություններից։ Բացի դրանից, որդինը պատի համար ընդունելի չափազանց աժանգավոր էր, քանի որ ապառնց ստանձնել էր նոր տիպի վանական մի կազմակերպություն, որը կարողացել էր ներթափանցել ժողովրդական մասսաների մեջ, անարատին կապվել նրանց հետ և դրա շնորհիվ հնարավորություն ունենալ վերահսկելու այդ մասսաների շարժումները և պահպանելու նրանց հավատարմությունը կաթոլիկ կեղծցու հանդեպ։ Ծրագրիչ-անհանգստությունը, որը հնշտությամբ կարող էր զորացնել իրեն ապոստիլյան հերետիկոսական շարժում, վերածվեց հերետիկոսական և հնգափոխական շարժումների ամենահամառանգամոր քշնամու։ Հենց Քրանցիսկյանհանգստությունն էր, որ ամենից ավելի աշխատանք քարոզնել ապոստիլյան արտաքսությունները, հետացնել մասսաներին պատճառության և պատանական կեղեցցու գեմ բացահայտ պայքար մղելու խնդիրներից։

Գամինիկյաններ

Մի փոքր այլ ձագումի և բնույթի ժամանակ որդինը էր ներկայացնում գոմինիկյանների կամ քարոզիչ-կարգավորների որդինը, որը հիմնվել էր Քրանցիսկյանների որդինի հետ համարյա միաժամանակ։ Նրանց գլխավոր խնդիրը և գործունեության ոլորտը—հերետիկոսների գեմ ուղղված քարոզն էր։

Այդ որդիներ հիմնադիր Դոմինիկ Հուսմանը, իր ծագումով իսպանական մի ազնվական, 1207—1208 թվականներին իսպանական եպիսկոպոսներից մեկի հետ մեկնել էր հարավային Ֆրանսիա, գնացել այն ժամանակ տիրի լեր ունենում աբբիգոյան հերետիկոսության ճնշումը։ Հյուսիսային Ֆրանսիայի գնոզականների համար, որոնց դյուրավորում էր Սիմոն դե Մոնֆորը, կարևոր էր վոչ միայն ոչնչացնել հերետիկոսների հարստությանը, վոչ միայն հողը ու քաղաքներ պրավել հարավային Ֆրանսիայում, այլև արժատախիլ անել հերետիկոսությունը։ Դրա համար անհրաժեշտ էր քարոզիչների ուժեղացած գործունեություն, վորը սկզբում հանձնարարվել էր ցիստերցյան վանականներին։ Բայց սրանք պարզորեն չէին կարողանում կատարել այդ խնդիրը։ Հերետիկոսները ծաղրում էին քրիստոնեության այս քարոզիչներին, վորոնք իրենց քրիստոնեության ապավազման որինակ էին հանդիսանում և քաղցի պրոնից ոչնչ էին ուտում։ Այս հանգամանքը Դոմինիկի մեջ միտք հղացրեց ստեղծել ոչիպիսի մի վանական քարոզչական կազմակերպություն, վորի անդամները չզինվելին կատարելիս վոչ իրենց կյանքի ապրելությամբ, վոչ էլ իրենց գիտելիքներով աստվածաբանության քնագավառում։ Ցրանցիսկյան կանոնադրության սկզբունքյան ասել նա կազմակերպում է իր որդիները իրրև ժուրացիկ քարոզիչների յեղբայրություն (ապրելիականների կամ դոմինիկյանների յեղբայրություն), վորը կատարելապես հրաժարվում է ամեն կարգի անփականություններից։ 1216 թվին պապը հաստատեց այդ կանոնադրությունը և ասելին իսկ տարիներին որդիները հրամանատարական գերքեր գրավեց հերետիկոսական շարժումների գեմ մղված պայքարում։

Հերետիկոսության գեմ գոմինիկյանները պայքարում էին յերկու հանապարհով։ Նրանք մի կողմից անհատական հարցերի շուրջը բանավիճելիս էին մտնում հերետիկոսությունների գաղափարախոսների գեմ, վորի համար պատրաստվում էին խորապես ուսումնասիրելով աստվածաբանության բոլոր ճյուղերը։ Այդ որդիների վանականների մեջ աստվածաբանական ստուգիանները իրենց ամենաարժեր գարգացման հասան։ XIII գարի յերկրորդ կեսից սկսած նրանք, մասամբ ֆրանցիսկյաններին հետ միասին, իրենց ձեռքն են վերցնում Եվրոպայի բոլոր համալսարանների աստվածաբանական ամբիոնները։ Դոմինիկյաններն, մասամբ և ֆրանցիսկյաններն, շուրջերից գուրս յեկան մինչև-

գործառնական սկզբունքի ակնառու ներկայացուցիչներ, ինչպես Ալբերտ Մենք, Ենթնաբանական գիտության Քաղաքացին, Բանասիրության, Դատաստիկության և շատ ուրիշներ։

Հետաքրքրասիրությունների գիտ գործիքների պատկերի մյուս, ավելի անալ, քանի և կոպիտ չհագեցածը, անմիջական հետաքրքրության սիրողն էր։ Գործիքները գտնում են ինքնիրենց տարածք։ Ներքև առանձնանում և ինքնիրենցից, գործիքներն են, որ ստիպում են այս սոսկալի գաղտնիքի կապերը, նրանք են, որ գրավում են հետաքրքրասիրության, հայցարկությամբ և գաղտնապահությամբ։ Գործիքները փայլուն կերպով կատարելում են իրականացնել այս քնդիրը, քանի որում ուշադիր կամքիչքության բոլոր հակասակորդների վերաբերմամբ նրանք ցուցաբերում են բացառիկ անհաշտելիություն և դաժանություն։ Ինչու չէ, որ նրանք իրենց domini canes — տասեռու գործընկերը կոչն անվանում և իրենց գրոշակի վրա պատկերում կոչն հետաքրքրության մարմիններին հոչոտող գաղափարը։

Գործիքների պատմությունը, այսպիսով անբաժան կապված և ինկվիզիցիայի պատմության հետ։

ԻՆԿՎԻԶԻՑԻԱ Քաղաքական ձևով ինկվիզիցիան (լատիներեն inquisitio—հետաքննության բառից) վարում գործունեություն ուներ չհիշեցնում։ Դեռ ընթացքին ամրագատնության ժամանակներից չհիշեցնին չափազանց խիստ անհամբերատարության եր ցուցաբերում քնագնված գաղափարից կատարվող ամեն մի չնչին վերաբերմամբ։ Բայց հետաքրքրասիրությունը, նրանց ենթակա ուսմունքները մերկացնելու գործը կենտրոնացած եր յեզիտների ձեռքին։ Հարգացած ճնշողության և չհիշելու տարբերակությամբ պատրաստված ամրագրված իրենց աշխարհի շահերով կլանված յեզիտները չափազանց լուրջ ուշադրություն էին նվիրում հետաքրքրասիրություններին։ Նրանց ամենի շատ մտահոգում եր չհիշեցումները պահելու հարցը, քան քե հավատացյալներին մերժումներից փրկելու քնդիրը։ Միտքն պետք և ամենացնել և ոչն, վոր տեսական հարցերի բնագրավում նրանք մեծ մասամբ միանգամայն անողնական վերաբերմունք էին գանվում։ Այդ պատճառով էլ, չնայր հետաքրքրասիրությունները սկսում են փոփոխել չհիշեցում։ Հենց հիմքերը և ապառնալ հենց նրա գործիքները, կարծիք և գրավում ամենից հատուկ արգասիքներ, վորոնք պետք և գրավվելին հետաքրքրության

գործերը քննելով։ XII դարի վերջից եպիսկոպոսներին կից հանդես են գալիս հատուկ հանձնաժողովներ, որոնք կոչվում են ինկվիզիտորական հանձնաժողովներ։

Դոմինիկյանների դերը ինկվիզիցիայի գործունեության մեջ

Բայց ինկվիզիցիայի այս օրգաններըը, որ Հյուգինոս III պապը հիմնել էր Վերոնի եպիսկոպոսական ժողովում և որոնց իրենց հետագա գործունեությունը ստացան Ինոկենտիոս III-ի ժամանակ (Լատերանի եպիսկոպոսական ժողովի վրոշումը 1208—1209 թ. թ.), չարունակում էին գոյություն ունենալ եպիսկոպոսներին կից և այդ պատճառով էլ չէին կարողանում հաջողությամբ կատարել իրենց առաջադրած քննիչը։ Ահա թե ինչու պապականությունը, նկատելով դոմինիկյաններին մեջ հերետիկոսների դեմ պայքարելու հատուկ մի յուրանդ, ինկվիզիցիան հանձնում է նրանց, անմիջապես իրեն ենթարկելով օրդենը և նրանց անկախ գործելով եպիսկոպոսներից։ Դոմինիկյանները սասանում են քաղաքը հոգևոր իշխանությունների վերահսկողությունից և սասանում են գանազան արտոնություններ։ Մասանների մեջ նրանց համար առանձին դրություն և ժողովրդականություն ստեղծելու նպատակով, պապականությունը նրանց (ինչպես նաև ֆրանցիսկյաններին) իրավունք և արտամադրում կրոնական ծեսեր կատարել ամենուրեք, նույնիսկ այն վայրերում, որոնց վրա պապը ինտերդիկտ է դրել։ Այս բոլորի հետևանքով դոմինիկյանները դառնում են ապստիկ քարոզիչներ, հոգևորականների դաստիարակներ և հաճախ հետ են մղում կերկորդ պլանը անցնող հոգևորականությանը։ Հետագայում դոմինիկյանների մեջ հայտնաբերվում են այնպիսի մարդիկ, որոնց իրենց ապստամբական գնացքը գործնում էլին հենց պապականության դեմ, ինչպես, օրինակ, նշանավոր դոմինիկյան Մավրնաբուլան XV դարի վերջին։ Բայց XIII—XIV դարերում այս օրգանը հանդիսանում էր պապականության հավատարիմ հենարանը և հերետիկոսների ամենասարսափելի թշնամին էր։

XIII դարի կերեսնական քվականներից սկսած ինկվիզիցիան ամբողջապես անցնում է նրանց ձեռքը և այն ժամանակից էլ նրանց գործունեությունը ընդունում է առանձին մի թափ։

Ինկվիզիցիայի դատական մեթոդները

Ինկվիզիցիան յուրացրեց անվանումը եր Sanctum officium, սրբազան ծառայություն, սրբազան կազմակերպություն։ Ինկվիզիտորների առաջ խնդիրը եր գրված՝ գտնել հերետիկոսներին, խրախուսել մատնություններ, հարցաքննություններ կատարել ինկվիզիցիան գնդաններում, առանձնարանների մեջտեղով, գտած ապշ հերետիկոսներին և հերետիկոսության մեջ մեղքացնելուց հետո հանձնել երանց աշխարհիկ իշխանության ձեռքը՝ գատաստան անանելու համար։ Ինկվիզիցիան կիսիամորության համար հայտարարում եր, վոր նա չի քուչ տալիս արյունահեղության, այդ պատճառով էլ հերետիկոսներին մնացնում էլին խնդրանքի անելով կամ խարույկի վրա այրելով։

Դամինիկյան ինկվիզիցիան սկզբում վորոշ չափավորություն եր ցուցաբերում։ 1223 և 1246 թվականների մեջն ընկած ժամանակաշրջանում Տուլուզում գատապարտված 140 հերետիկոսների համար միակ պատիժը ցմահ բանտարկություն եր։ Բայց XIII գարի կեսից սկսած հերետիկոսների մեծ մասը գատապարտվում է այրվելն խարույկի, քան վորում ինկվիզիտորները հասնում էին այն ստոիճան մոլեռանդության, վոր այն գնդքերում, ընդր հերետիկոսը մնում էր մինչև գատը կամ երա հերետիկոսությունը պարզվում եր մահից հետո, գերեզմանից հանում էլին նրա վոսկորները և այրում խարույկի վրա։ Մոլեռանդության այդպիսի սկսվերը, ի մեջի այլոց, ունեցին իրենց նյութական ստատը։ Հերետիկոսի վորդիք և քառնները, յերթե նա մահապատժի չեր ենթարկվել քանդուղ ժամից հետո, գրկվում էլին ժառանգություններից. հերետիկոսի գույքը բռնագրավվում եր և բաժանվում յեղեգցու, աշխարհիկ իշխանության և ժառանգի մեջեն։ Դրա հետ միասամանակ գատապարտված հերետիկոսի պարտատերերը էլ ազատվում էլին երա վերաբերմամբ ամեն տեսակ պարտավորություններից։

Հերետիկոսության դեմ ինկվիզիցիայի մղած պայքարի հետևանքները

Այս հանգամանքը նպաստում եր մեջի այլոց նրան, վորպեսզի խիստ կերպով քայքայվելին անատանական կյանքն ու գործառնական կազմերն այն մարդկերում, վորտեղ մոլեգնում եր ինկվիզիցիայի տեռորը։ Վարկյանին գործարքներն անհնար էլին գառնում այնտեղ, վորտեղ ամեն մեկը կարող եր վախենալ, քե երա պարտատերը կդանդաղեցնի ինկվիզիցիայի գատին և կբռնագրավվի երա գույքը։

Հետախուզության և հնարնիկոնների գործերի վարույթի ընթացքում ինկվիզիտոր-գործիչները կանոնների ամբողջ մի սխեմա մշակեցին։ Մատնողի անունը պահվում էր խիստ գաղտնի։ Մատնությունը խրախուսվում էր նրանով, որ մատնողին տալիս էին բռնագրավված գույքի մի մասը։ Կազմվել էին հարցաքննության հատուկ ձևանմուշներ։ Վերահսկում հնարնիկոնները, ստիպողաբար, ժխտում էին իրենց հնարնիկոսության պատկանելու փաստը, այդ պատճառով էլ ինկվիզիցիայի դատին հանձնվածից խոստովանություն կորզելու համար հնարել էին ամենանուրբ խորամանկության մեքենաներ։ Հարցաքննության հետ միաժամանակ լայն չափերով կիրառվում էին խոշտանգումները, որոնց հնարագիտության գործում ինկվիզիտորները չատով ձեռ նրբության հասան։

Ջոհերի քիվը, որ գանի գնում, այնքան ավելի աճում էր, XIII դարի վերջին—XIV դարի սկզբին անկարելի էր հաշվել հնարնիկոնների ուժով հետապնդումները ու նրանց մատակարարած փիզիկական բնաջնջումները հետևանքով հնարնիկոսությունը նվազեց այդ դարաշրջանի վերջում։

Բուրժուական իգնաչիատական պատմագրության մեջ հանդիսանց և կացվում այն միտքը, թե անպարտելի էր գաղափարը, թե անկարելի էր ճնշել գաղափարը։ Գաղափարը, ինչպես ստացանում են մարքսն ու Լենինը, իսկապես անպարտելի է, իրը նա սիրում է ժողովրդին, քայլ գաղափարը կարելի էր հետզհետ փիզիկական բռնության միջոցով, թեև նա չի կշտում մասսաներին դիմադրության, պայքարի՝ ընդդեմ ճնշողների, այլ առաջին պլանի վրա էր քաշում չարին չդիմադրելը, հնազանդությունը, նահատակության պատրաստակամությունը և այլն։ Իսկ հնարնիկոսական գաղափարը հենց այդ կարգի գաղափար էր։ Իրենց քշնամիներին հնարնիկոնները հաճախ հանգցրում էին վոչ թե զենքի կոչը, վոչ թե ապստամբության կազմակերպումը, այլ պասիվ դիմադրությունը, հնազանդությունը, նահատակությունը։ Գաղափարը փորձը ցույց է տալիս, վոր վոչ մի գաղափար չի կարելի վերջնել այդ միջոցներով։ Հնարնիկոնները փիզիկապես վոչնչացվել և բնաջինջ էին արվել զգալի չափով ինկվիզիցիայի շնորհիվ։

Վենետիկցու չով Քնարական պատկերների համադրությունը նեոհնկոսնեների մոլեգնության մեջ

Հերետիկոսությունները արմատախիլ անելու գործի մեջ կնկղմվելն, իհարկե, ամեն անգամ պաշտպանություն էր տանում աշխարհին իշխանություններից։ Անկղմվելն փիլոսոփան կարգի կարեորություն տալն էր, մասամբ իդեոլոգիական և հոգևոր ատելացման աչք միակ ձևը, որն ապահովում էր ազնվատոհմ ու անառնական ատելացումը։ Անկղմվելն պատճառած քնարը հանդիսանում էր մեծատյալ ժամանակ և փիլոսոփայի, իբրև ամբողջության, հատկացրած հարված։ Մանավանդ որ հերետիկոսությունները ազդված էլին միայն կնկղմելու, այլև պետության գեմ։ Իզուր չեր պապական քշտոմի Գրիգորին II Հոհենշտաուֆենը, քնչպես տեսանք, 1220—1249 թ. թ. ժամանակաշրջանում հերետիկոսների գեմ ուղղած մի շարք գաժան օրենքներ հրատարակում։ Նույնիսկ պապականությունը վճռեց չեր Ֆրանց ավելացնելու և նա փոստորեն կենսագործում է իր ամբ կիզիչ քշնառնա օրենքները։ Այսպես, 1231 թվի օրենքով կայսրը սահմանում է, թե հերետիկոսը չի կարող սեփականություն ունենալ, թե հենց այդ հիման վրա նրա գույքը չենթակա չի բռնագրավման։ Նույնպիսի պրակտիկա չի յուրացնում և կնկղմելը։ Աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունները մրցում են իրար հետ հերետիկոսների հետ իրենց անխնա գատաստանը տեսնելու գործում, քան վորում այդ մրցումից նրանք նաև անմիջական ոգուտներ են քաղում, բռնագրավելով գույքերը։

Բայց հերետիկոսությունների գեմ հարուցած պայքարը, քիչ նույնիսկ նա խթանվում էր այսպիսի նկատառումներով, չեր կարող սպրվել միայն մերկ բռնության գծով։ Անհրաժեշտ էր տեսական հիմնավորում տալ այդ պայքարին, անհրաժեշտ էր աշխարհին սրի հետ միաժամանակ սրել նաև հոգևոր գենքը,—կնկղմելական գրիտությունը, տատվածաբանությունը, սխոլաստիկան։ Միայն սերտով պատճառահետևության բարձրությունների, այն ժամանակի գրիտության բարձրությունների, կարելի էր վոչ միայն արմատախիլ անել ոգոգիցքան, այլև կանխել նրա առաջացումը։

Ահա թե ինչու կնկղմելն և գիսոպների ամբողջ սերտողությ գատակարգը պահում նշանակություն չեր միայն սխոլաստիկական, առանձնապես տատվածաբանական գիտականության զարգացմանը, վորի բովանդակությունն ու բնույթը կքննվին հաջորդ գլխում։

ԳԼՈՒԽ XXXIII

ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՆ (XI—XV ԴԱՐԵՐՈՒՄ)

Ընկերակցին չով գպրոցը

XI—XV դարերում, ինչպես և նախորդ ժամանակաշրջանում, ֆեոդալական ծնվրապային կուլտուրայի գլխավոր կրողը ֆեոդալական-կաթոլիկ յնկնզեցին եր։ Դպրոցը շարունակում եր մնալ նրա ձեռքին։ Քիչ և, XII—XIII դարերում քաղաքներում առաջ յնկավ յնկնզեցուց անմիջապես կախում չունեցող գպրոց, բայց սրնանց էլ ուսուցումը առավելապես յնկնզեցական-կրոնական բնույթ եր կրում։ Մկզբում իրրև գպրոցական ուսուցիչներ ասնուրեք հանդես եյին գալիս կամ քահանաները կամ վանականները, և, հասկանալի յե, ուսուցումը նրանք վարում եյին գուտ կրոնական ոգով։

Իսկ ինչումն եր կայանում ուսուցումը միջին դարերում։ Այդ ուսուցման սիստը ձևավորվեց համեմատաբար վաղ և մեծ համառուքյամբ շարունակում եր իր գոյությունը ամբողջ միջնադարի ընթացքում։ Ծնրնխային սկզբում ստիպում եյին անգիր սովորել ապուքենրն ու սազմոսները, ըստ վորում ուսուցումը տարվում եր լատիներեն, այսինքն ոտար մի լեզվով, վորը վաղուց արդեն գարձել եր ժխանգամարն մեռած լեզու։ Նրանից հետո պիտում եյին կարդալու և գրելու ուսուցմանն։ Այդ ուսուցման գլխավոր գործիքը հիպոան եր։ Դպրոցը պատկերող միջնադարյան պատկերների վրա ուսուցիչը նկարված և յննում սովորաբար հիպոը ձեռքին։ Շատ գժվար բան եր այն ժամանակ կարդալ սովորելը։ Բառերը գրում եյին գանազան կրճատումներով։ Նեղկյուսմ միջնադարյան վորևե մի գիրք կարդալու համար սպիտված պետք և գիտնալ կրճատումների հատուկ բառարանների ոգնուքյան։ Աչակերտը պետք և հիշողուքյամբ սովորեր բառերի պատկերավորման այս ամբողջ բարդ սիստեմը։

Միջնադարյան ուսումնարանից հետո գալիս եր էյոքին ազատ արվեստների ուսումնարանը (տես գլ. X)։

Համալսարանները

XI—XII դարերից, խաչակրաց արշավանքների, ապրանքա-դրամային անտեսության զարգացման և քաղաքների աճման նպաստից սկսած դպրոցը առաջադիմության մի խոշոր քայլ է անում։ Այդ ժամանակից սկսում է կազմակերպվել բարձրագույն դպրոցը, համալսարանը։

Ցավոգանց դժվար է ճշտորեն վորոշել այս կամ այն համալսարանի հիմնադրման տարեթիվը, վորովհետև շատերը սրամտորեն են այդ հիմնադրման սկիզբը համարել այն ժամանակը, յերբ վորևե մի դպրոց սկսում է ունենդիրներ դրավիլ գնալ ինքը, յերբ սկսում հանգես են գալիս անվանի դասատուներ։ Այսպես, որինակ, ընդունում են, վոր Բոլոնյայի համալսարանը հիմնվել է 1088 թվին, յերբ Բոլոնյայի իրավունքի դպրոցում հռոմեական իրավունքը, իրրև առանձին առարկա, սկսում կարգով հոչակավոր իրավաբան Իրներին, վորից և սկսում է գիտության այս ճյուղի ուսումնասիրության նոր գարաշրջանը։ Այդ ժամանակից սկսելին գիմել հռոմեական իրավունքի սկզբնաղբյուրներին, Հուստինիանոսի կոդեքսին (Նուշիրեկ մնացել և մի ամփոփություն, ըստ վորում առաջին անգամ Իրներին հանդիպվել մասամբ հավաքել Հուստինյանի մոզովածուների լրիվ բնագիրը), սկսվեց այդ կոդեքսի մեկնաբանումը, այսպես կոչված գլոսատորություն։ Սկսելին Բոլոնյա հավաքվել աշակերտներ գալ միայն Իտալիայից, այլև ուրիշ յերկրներից, և բոլոնյան դպրոցը անգլական դպրոցից, վորպիսին եր նա սկզբում, աստիճանաբար վերածվեց ընդհանուր դպրոցի—studium generale։ Միանգամ ապրանքա-դրամային հարաբերությունների զարգացման գարաշրջանը, Եվրոպան հռոմեական իրավունքի մեջ գտնում եր այն հարցերի պատրաստի պատասխանները, վորոնք հանանում եյին մեջենագրյան մարդու իրավագիտակցության առաջ նրա զարգացման այս նոր աստիճանում։ Հռոմեական իրավունքը պարունակում եր իր մեջ գոչ միայն ապրանքա-դրամային անտեսության համապատասխան իրավական նորմաների զարգացած մի սիստեմ, այլև այդ գարաշրջանի այն մի շարք քաղաքական պահանջների պատասխանը, վորոնք կապված եյին քաղաքորական իշխանության ամբ հետ։ Քաղաքորական ինքնակալության տնտեսությունը հենվում եր Հուստինիանոսի կոդեքսի վրա, և մենք գիտենք, թե ինչպես ազատագրվելիս նրա բնագիրը յեկեղեցիները միապետների արտոյուսիտատական համակրանքը-

նները պաշտպանելու համար։ Այնուհետև ֆեոդալական անփափկանության քաղաքական անփափկանության գաղափարը, համայնական հողերը գավթելու փորձերը, ինչպես նաև գյուղացիության չհագուրդ ստեղծելու փորձերը,— այս բոլորն իր գաղափարախոսական արդարացումն էր գտնում հռոմեական իրավունքի մեջ, վորը հիմնված էր սեփականության և ժառանգվող անփափկանության վրա։ Բոլոնյայում հիմնվում է գլոսատորների համ հռոմեական իրավունքի մեկնաբաններին հոչակավոր դպրոցը։ Նրանց մեջ ամենանշանավորը XIII դարի գլոսատոր Անկոնսկոնն էր, վորն իր «Glossa perpetua» աշխատությանն մեջ համեմատել էր ամենից ավելի հեղինակավոր մեկնաբանությունները։

Դժվար է նույնպես վորոշել Փարիզի համալսարանի հիմնարկման տարեթիվը։ Արդեն XII դարում այս քաղաքն էլին ուշադրություն էին դարձնում վորոշ գրավում էլին փայլուն դասատուները։ Նրանց թվումն էր հոչակավոր սխոլաստիկ-փիլիսոփա Աբելյարը (1079—1142 թ. թ.)։ Բայց այս համ այն համալսարանի հիմնարկման պաշտոնական տարեթիվը, սովորաբար, կարելի չէ ընդունել այն տարին, երբ այն հասատանել և համ պատը, համ կայարը։ Փարիզի համալսարանի առաջին խարտիան վերաբերում է 1200 թվականին։

Բարձրագույն դպրոցն այն ժամանակ դեռ չէր կրում «համալսարան» անունը, նա կոչվում էր studium generale, վոր նշանակում էր «ընդհանուր դպրոց»։ Այդ անունը գործ էր ածվում այն իմաստով, վոր համալսարանում, իրրև կանոն, ուսուցանում էլին այն ժամանակ գոյություն ունեցող բոլոր հիմնական գիտություններըը, ինչպես և այն պատճառով, վոր այդ studium generale-ն տեղական բնույթ չուներ, նա չէր պատկանում այս կամ այն պետությանն, քաղաքին կամ յեպիսկոպոսական սեմբոնին, այլ մասնչէր իր ամենքին և բոլոր իր ժամանակի սերտ կապվածության աշխարհի համար։ Համալսարանը ներկայացնում էր ամենատարբեր ազգերից չեկած ուսանողներին կենտրոնատեղի։ Ուսանողներից վոմանք, այս կամ այն գիտության լավագույն դասատուներ վորոնելով, անցնում էլին համալսարանից համալսարան, երբեմն սկսած մինչև Միջերկրական ափերը ճանապարհորդը սովորական չէր երեվույթ իր ժամանակում։

Ուսանողների մեջ կային և ...նգնիսներըը, վորոնք անընդհատ համալսարանի մեծ ակդեմական դասընթացը և վախճանավով անհուն խորհրդածություններից, մեռած էլին քաղում հետագա

նները պաշտպանելու համար։ Այնուհետև ֆեոդալական անփափկանության քաղաքական անփափկանության գաղափարը, համայնական հողերը գավթելու փորձերը, ինչպես նաև գյուղացիության չհագուրդ ստեղծելու փորձերը,— այս բոլորն իր գաղափարախոսական արդարացումն էր գտնում հռոմեական իրավունքի մեջ, վորը հիմնված էր սեփականության և ժառանգվող անփափկանության վրա։ Բոլոնյայում հիմնվում է գլոսատորների համ հռոմեական իրավունքի մեկնաբաններին հոչակավոր դպրոցը։ Նրանց մեջ ամենանշանավորը XIII դարի գլոսատոր Անկոնսկոնն էր, վորն իր «Glossa perpetua» աշխատությանն մեջ համեմատել էր ամենից ավելի հեղինակավոր մեկնաբանությունները։

Դժվար է նույնպես վորոշել Փարիզի համալսարանի հիմնարկման տարեթիվը։ Արդեն XII դարում այս քաղաքն էլին ուշադրություն էին դարձնում վորոշ գրավում էլին փայլուն դասատուները։ Նրանց թվումն էր հոչակավոր սխոլաստիկ-փիլիսոփա Աբելյարը (1079—1142 թ. թ.)։ Բայց այս համ այն համալսարանի հիմնարկման պաշտոնական տարեթիվը, սովորաբար, կարելի չէ ընդունել այն տարին, երբ այն հասատանել և համ պատը, համ կայարը։ Փարիզի համալսարանի առաջին խարտիան վերաբերում է 1200 թվականին։

Բարձրագույն դպրոցն այն ժամանակ դեռ չէր կրում «համալսարան» անունը, նա կոչվում էր studium generale, վոր նշանակում էր «ընդհանուր դպրոց»։ Այդ անունը գործ էր ածվում այն իմաստով, վոր համալսարանում, իրրև կանոն, ուսուցանում էլին այն ժամանակ գոյություն ունեցող բոլոր հիմնական գիտություններըը, ինչպես և այն պատճառով, վոր այդ studium generale-ն տեղական բնույթ չուներ, նա չէր պատկանում այս կամ այն պետությանն, քաղաքին կամ յեպիսկոպոսական սեմբոնին, այլ մասնչէր իր ամենքին և բոլոր իր ժամանակի սերտ կապվածության աշխարհի համար։ Համալսարանը ներկայացնում էր ամենատարբեր ազգերից չեկած ուսանողներին կենտրոնատեղի։ Ուսանողներից վոմանք, այս կամ այն գիտության լավագույն դասատուներ վորոնելով, անցնում էլին համալսարանից համալսարան, երբեմն սկսած մինչև Միջերկրական ափերը ճանապարհորդը սովորական չէր երեվույթ իր ժամանակում։

Ուսանողների մեջ կային և ...նգնիսներըը, վորոնք անընդհատ համալսարանի մեծ ակդեմական դասընթացը և վախճանավով անհուն խորհրդածություններից, մեռած էլին քաղում հետագա

ուսուցիչը. քաղաքում դրանց համար պահանջ կար պրոֆեսիոնալ ուրիշ ժամանց։ Այդ դարաշրջանում, XIII—XIV դարերում կազմակերպվում է քաղաքագ ուսանողի—մտավորականի համապատկերի տիպը։ Ուսանողները քաղաքում կյանք անցկացրելուց հետո կրկին գնում էին հարևանում, վորտեղ մնում պատրաստ կյանքի տասին, բնականաբար նաև հանձնելու քննադատական կյանքին ինքնատիպություն կոթողներին, ֆեոդալներին և իրենց պատկերը։ Այս վարդապետները համալսարանները նոր բուրժուազիական գաղափարներին, կենցաղում ներմուծիչ ուսուցիչների սպասարկներ կյանքին հանդիսանում։

Համալսարանների մշակույթային դերը, վոր նրանք ձեռք կյանքին բերել այդ ժամանակ, արտահայտվում էր նրանում, վոր ամեն մի խոշոր համալսարանում միշտ գոյություն ունեցին մի քանի սրտոցնա գիտական տպագրեր, հարուստ գրադարաններ, վորոնք ներկայացնում կյանքին նաև համալսարանի կատարվածի մշտական արգանները։ Այդ կազմակերպություններից էլ (universitas), վորոնց միանում կյանքին և պրոֆեսորները, բուրժուական գոյությը ստացավ իր հետագայում հատատավոր ունիվերսիտետ անունը, վորը գործածություններից դուրս մղեց նրա սկզբնական studium generale անունը։

Համալսարանների յուրատեսակ ինտերնացիոնալ բնույթին նպաստում էր և այն, վոր ուսանողները կարող կյանքին բոլոր համալսարաններում գտնվելու ընդ մինչև ընդմիշտ ընդմիշտ։ Ներառնում էին իտալացիները կանչ մինչև ընդմիշտ, մինչև և, գտնվելու ընդմիշտ ամեն տեղ նրանց ճանաչվում կյանքին նույն լատիներեն ընդմիշտ—այն ժամանակի գիտության միջոցային ընդմիշտ։ Նկատենք և այն, վոր այն ժամանակ գնալու չկարող լատինական ստորագրության այն ստորագրությունները, վորոնք այժմ գոյություն ունեն Եվրոպայի ամառանին ընդունում։

Համալսարանական ժողովի կառուցվածքը, այնպես, ինչպես նա մինչև այժմ պահպանվել և Եվրոպայում, կազմակերպվել և համալսարանների գոյության գնո առաջին գարերում։ Այսպես, համալսարանների բաժանում էր իր ֆակուլտետների իր սկզբնը և առնում գնո XIII գարից, համալսարանների գոյության առաջին շրջանից։ Համալսարանում, սովորաբար, լինում էր կրտսեր ֆակուլտետ, արտիստական ֆակուլտետ (facultas artium), վորտեղ անցնում կյանքին յոթ ազատ արվեստ-

ներ (artes liberales), այսինքն տրիվիում և քվադրիվիում։ Դա նախապատրաստական ֆակուլտետ էր։ Նրա ուսանողները կամ ետքոնաններըն էինում էին չորս-հինգ տարեկից մանուկներ, համարյա գեռ չերեխաներ,—Փարիզի համալսարանում նախապատրաստական ֆակուլտետ ընդունում էին 12-13 տարեկան չերեխաներին,— և նրանց, վորոշ համալսարանների կանոնադրության համաձայն, գեռ կարելի չեր ծեծել։ Արտիստական ֆակուլտետն ավարտած ուսանողը կարող էր մանել վորևիցե բարձր ֆակուլտետ։ Այդպիսի բարձր ֆակուլտետներ էին աստվածաբանականը, բժշկականը և իրավաբանականը կամ դեկրետականը։ Դեկրետիստներ էին կոչվում նրանք, վորոնք ուսումնասիրում էին կանոնական (եկեղեցական) իրավունքը, վորի առաջին ժողովածուն էր այսպես կոչված Գրացիանի դեկրետը (1150 թ.)։

Միջին դարերից և սկիզբ առնում և լեկցիոն սիստեմը, վորը առհամարվեց գրքերի պակասության պատճառով։ Բացի լեկցիաներից (դասախոսություններից), գիտություն ստանալու ուրիշ միջոց էլ գոյություն չուներ այն ժամանակ։ Ուսանողները ստիպված էին գրանցել լեկցիաները, վորոնք հետո և մշակվում էին դիսպուտաների ժամանակ։ Դիսպուտաներին տեղ էին ունենում քանավեճեր, վորոնք սկսվում էին գասախոսի առաջարկած թեզից. այդ թեզն էլ քննարկում էին ուսանողները, ըստ վորում վիճող ուսանողների միջից գնում էին միջնորդ, վորովհետև դիսկուսիան հաճախ սուր ու զվիոցի չեր վերածվում։

Համալսարանական գասավանդումը հաճախ տեղի չեր ունենում վոչ լսարաններում, այսինքն վոչ քիչ ուսանողներն էին գալիս պրոֆեսորների մոտ, այլ պրոֆեսորներն էին գալիս ուսանողների մոտ, նրանց հանրակացարաններըը։ Համալսարանը աստիճանաբար չրջապատվում էր մի ամբողջ չարք ուսանողական հանրակացարաններով կամ այսպես կոչված կոլեգիաներով։ Այդ կոլեգիաները հիմնվում էին բարեգործների, քաղաքների կամ քիչ քաղաքորության միջոցներով, և չքավոր ուսանողներն այնտեղ ստանում էին ընակարան ու ճաշ, այնտեղ էլ գասախոսները հաճախ վոխադրում էին իրենց լեկցիաները։ Այսպես, որինակ, Փարիզի համալսարանի կենտրոնը, հռչակավոր Սորբոնը, իսկապես սկսած, աստվածաբան ուսանողների համար կառուցված հանրակացարան էր։ Գանի վոր ուսանողների մեծ մասն ապրում էր Սորբոնում և նրանց համար ավելի հարմար էր այնտեղ հավաքվելը, պրոֆեսորներն էլ գալիս էին այնտեղ իրենց լեկցիաները կարդալու։

Դասընթացի վերջ մասն անցած ուսանողը կարող էր բանկալարվի, ապրինքն ստանձին գիտական ատենաբանի քննություն տար։ Իսկ համալսարանական ամբողջ դասընթացն ավարտածը տալիս էր լիցենցիատի ատենաբանի քննություն և ստանում էր դասավանդելու իրավունք (licentia docendi)։ Հետևյալ ատենաբանը doctoratի ատենաբանն էր, իսկ ամենավերջինը—doctorի ատենաբանը։

Համալսարանները

Համալսարանները սրտագորեն տարածվեցին Եվրոպայում, քան վերում նրանց տարածվելու մի շարք պատճառներից մեկն էլ համալսարանների անդավոխություններն էին։ Համալսարանները չարունակ կռնգլխիկի մեջ էին անգլական յեկեղեցական իշխանության և, ասանձնապես, անգլական քաղաքային իշխանությունների հետ։ Այդ կռնգլխկռանքը անդի էին ունենում, գլխավորապես, իրավասության հարցերի շուրջը, այսինքն այն հարցերի շուրջը, թե համալսարանն իրավունք ունի քննքը դատելու իր ուսանողներին, թե այդ իրավունքը պետք և պատկանի յեկեղեցուն կամ անգլական քաղաքային դատարաններին։

Քաղաքի համար ուսանողները ներկայացնում էին մի կողմից յեկամտի ազբյուր, բայց մյուս կողմից նրանք ներկայացնում էին նաև չափազանց անհանգիստ մի տարր։ Ուսանողների և քաղաքացիների միջեվ անդի ունեցող բախումները հաճախ վերջանում էին կռվամարտով, վորին ստիպված էին լինում մեջամտել քաղաքային դատավորները։ Բանը յերբեմն հասնում էր ուսանողական ջարդի։ Պատահում էր, վոր կռնգլխկի հետևանքով համալսարանն իր ամբողջ կազմով անդափոխվում էր ուրիշ քաղաք։ Արա շնորհիվ հիմնվեցին շատ նոր համալսարաններ։ Այսպես, օրինակ, Ռքսֆորդի համալսարանը կազմակերպվեց Անգլիայում XIII դարում նրա շնորհիվ, վոր Փարիզի համալսարանը զոքանդուլ արեց և պրոֆեսորների ու ուսանողների մի մասը անդափոխվեց Անգլիա, վորտեղ և Ռքսֆորդում հիմնեց համալսարան։ Բայց այսանդ էլ չհաջողվելով անգլական իշխանությունների, պրոֆեսորները ու ուսանողները փոխադրվեցին Քեմբրիջ։ Ամենը, Ռքսֆորդի համալսարանը շուտով վերսկսեց իր աշխատանքը, բայց և Քեմբրիջումն էլ մնաց համալսարան։ Վենետիկի համալսարանը մի քանի անդամ անդափոխվում էր Պադուայում և այսանդից էլ նորից Վենետիկ։

Համալսարանները առաջ էին գալիս Եվրոպայի բոլոր մեր-

կըրնայրում։ Մենք արդեն խոսեցինք Բոլոնյայի համալսարանի մասին, որը իր սկիզբն և առնում XI դարի վերջից։ Դեռ նրանցից առաջ հիմնվել էր բժշկական բարձրագույն դպրոցը Սալերնոյում (հարավային Իտալիայում)։ Բավական դժվար և վորոշել նրա հիմնարկման տարեթիվը, բայց հայտնի չե, վոր սալերնյան բժիշկները Ճեմբրոպայում արդեն XI դարում հռչակ ունեյին։ Այնուհետև XII դարում հիմնվեց Փարիզի համալսարանը. XIII դարում—Ոքսֆորդի և Քեմբրիջի համալսարանները, Իսպանիայում—Սալամանկայի համալսարանը. XIV դարում համալսարաններ հիմնվեցին Պրագայում, Կրակովում, Հայդելբերգում։ XVI դարի սկզբին Ճեմբրոպայում հաշվում եյին 60-ից ավելի համալսարան։

Ջեմբք և այնպես պատկերացնել, թե համալսարանները շատ բազմամարդ եյին։ Ճիշտ և, ազգյուրների մեջ տեղեկություններ կան այն մասին, վոր Փարիզի համալսարանը մինչև 10 հազար ուսանող ուներ, բայց, անկասկած, այդ թիվը խիստ չափազանցված և. նրանց թիվը հազիվ թե 2 հազարից ավելի լիներ։ Ամենից ավելի բազմամարդ եյին ցածր կուրսերը. ուսանողներից շատերն այնուհետև հետ եյին մնում ուսումից և թողնում եյին այն. բարձր կուրսերն ավարտում եյին համեմատաբար շատ քչերը։ Գիտությունը չափազանց դժվարին եր և բարդ։ Գիտնական լինելու համար այն ժամանակ հարկավոր եր բացառիկ հիշողության տեր լինել։

Ամենից ավելի խոշոր համալսարանները հռչակված եյին հիմնական գիտցիպլիններից վորևե մեկի գտավանդամար։ Այսպես, Բոլոնյայի համալսարանը հայտնի եր իրավաբանական գիտությունների ուսումնասիրությամբ։ Որլեանը հռչակված եր լատինական հեղինակների ուսումնասիրությամբ։ Փարիզի համալսարանում գլխավոր տեղը գրավում եր աստվածաբանական ֆակուլտետը։ Փարիզի համալսարանը Ճեմբրոպայի աստվածաբանության կենտրոնն եր և աստվածաբանական հարցերում մեծ հեղինակություն եր վայելում։ Պապականության ձգտումի և կաթոլիկության ամեն հերձվածին ժամանակ Փարիզի համալսարանը առաջատար գեր եր կատարում յերկերցու վերաբերության հարցերում։

Սխոլաստիկա

Իսկ ի՞նչ բնույթ եր կրում այն գիտությունը, վոր ավանդվում եր մինչնապրյան համալսարաններում։ Այստեղ նախ և առաջ ակամա հիշում ես սխոլաս-

աքխատ բառը։ Հարկավոր է միայն հիշել, որ նախ՝ սխոլաստիկական մեթոդը կամ սխոլաստիկան չի ազատում միջնադարյան գիտության ամբողջ բնութագիրը, քանի որ, որքան էլ սխոլաստիկական մեթոդն էլ անցել է մի շարք նախադներ և մենք հանդիպ ենք մասին գալուց ենք նրա վերջին՝ անկման այն գագաթնի հիման վրա, որտեղ XVI դարի սկզբին հումանիստների կող քննադատության առարկա դարձան իր ամենահետևողական կիրարկումը սխոլաստիկական մեթոդը գամ ասվածաբանության մեջ, այն ոգիտության մեջ, որ կենդանու հավատ ներկայացնում էր իրենով ամենից ավելի կարևորն ու նչանակալի միամանակակից գիտության հանճարեղությամբ ասվածաբանության մեջ այլևս չի կարող հնդկանախության (ավտորիտետի) ահագին գնդը և փոքրիկ չափազանց անհնչան գնդը։ Ենթադրվում էր, որ գիտնականների ամբողջ պայքարը ուղղեն արված և գամ ուրբ գրքի մեջ, գամ այսպես կոչված կենդանական հայրերի և ուսուցիչների ասելիքների մեջ։ Ինդիրը կայանում էր միայն քիչ գիտնականների ճանաչելը ճնշելու, այլ նրանց հավատարկելու (սխոսնոստիգացիայի ենթարկելու) մեջ։ Այդ պատճառով էլ այսպես ըոլորովին բացառիկ նշանակություն էր ձեռք բերում նյութը մշակելու կանոնակը ավետված սխոսնոյի մեջ, որտեղ գոյություն չուներ և որ մի հանգամանք։

Այս համար ոգտագործվող մեթոդը գնդուկով մեթոդն էր, ոչ թե նախորդյալներից այս կամ այն կոդրակցությունները առանձնացու մեթոդը, գամ, գործածելով ճնշվական լոգիկայի անբժինը, սիլլոգիստական մեթոդը։ Այդ մեթոդի հիմքում դրված էր Արիստոտելի գործոց լոգիկան, մի մարդ, որը ուրբ գրքի և կենդանու ուսուցիչների հետ միասին հանդիսանում էր միջնադարյան փիլիսոփայության քաղաքագուշն հեղինակությունը։ Արիստոտելի ոգնցությունը գնդակցող գործով XII դարի վերջերից, կերբ արտերների միջոցով արևմտյան ասվածաբանների ավելի լրիվ կերպով ծանոթացան նրա հեղինակությունների։

Սխոլաստիկան ստիպված էր կիրառել մի համակարգ սխոսնոյի բնդրել չափազանց հնամերոգին (ալլասկը) ասորին, որոնք միայն մեծ ջանքերով կարելի էր մի ամբողջությամբ բնդրել։ Ինչպես կարելի էր համամանցնել Արիստոտելի փիլիսոփայությունը քրիստոնեական կենդանու արտգիցիաների (ավանդությունների) հետ։

Այսօրէն գոյութիւնն ունէին այնքան հակասութիւններ, որոնք կարելի չէր որոնել սխոլաստիկան սխեմայի վերածել միայն ամենաընդարձակ տրամաբանական հնարամտութիւնների միջոցով։ Իսկ վէճերուն ներքին հակասութիւնները կային առաջ գրքի հենց բնագրի կամ յանկերգական հայրերի ստեղծագործութիւնների մէջ, հակասութիւններ, որոնք սկսեցին պարզվիլ հնարագիտ դարձած լոգիկական մտքի համար և որոնց մի մասը հավաքեց, օրինակ, Աբելյարն իր «Sic et non» («Այո և վոչ») աշխատութեան մէջ։ Պետք էր վերացնել, հարթել, հզնել այս բոլոր հակասութիւնները և այս աշխատանքի մէջ ստեղծվեց սխոլաստիկների լոգիկական ոպերացիաների ապշեցուցիչ ճկունութիւնն ու հնարագիտութիւնը։

Պետի ուսիվարտալիների մասին

Փորձի հողից կտրված այս լոգիկական վերատուղութիւնը, ինարկէ, սովորաբար իզուր էր անցնում։ Բայց մի շարք փիլիսոփայական հարցերում սխոլաստիկան արժեքավոր շատ բան կատարեց, նախապարհ հարթելով փիլիսոփայական մտքի հետագա զարգացման համար ճանապարհ։ Բերենք, իբրեվ օրինակ, սխոլաստիկներին այնքան հուզող և նրանց միջնադարից բաժանող ունիվերսալիաների (այսինքն ընդհանուր գաղափարների) հարցը։ Դա միջնադարյան փիլիսոփայութեան առանձնապես սիրած պրոբլեմն էր և հանդում էր հետևյալ հարցին. ընդհանուր գաղափարները արդյոք ունալ գոյութիւն ունեն, թե նրանք միայն հատարակ անվանումներ են, որոնք միավորում են առանձնական իրերի մեջ ընդհանուր յարքեր։ Այս հարցի պատասխանը միջնադարի սխոլաստներին բաժանում էր իրերու զլխավոր չկոլաներից—ռեալիստների և նոմինալիստների։ Նոմինալիստների չկոլան ընդհանուր գաղափարները, ունիվերսալիաները համարում էր միայն բառեր (flatus vocis), անվանումներ, անուններ— լատիներեն nomina, վորից ծագում է և նոմինալիզմ տերմինը։ Իսկ ռեալիստների չկոլան նրանց համարում էր իսկական իրեր (realia), վորից և առաջ է եկել ռեալիզմ տերմինը։ Պետք է հիշել վոր միջնադարյան ռեալիզմը վոչ մի ընդհանուր բան չունի ռեալիզմի հետ, արդիական իմաստով և, ընդհակառակը, ներկայացնում է պլատոնական վոգով ներշնչված իդեալիզմի ծայրահեղ արտահայտութիւն։ Այնպես, ընչպես Պլատոնի մոտ գաղափարները գոյութիւն ունեն անկախ նյութական աշխարհի կոնկրետ առարկաներից, վորոնք իրենք հանդիսանում են այդ գաղափարների պատճեները, նույն-

պես և ունիվերսալիանները մինչնոմինալիստների մոտ գոյություն ունեն յեթնիզմիների բազմապատկությունից անկախ, նոմինալիստների և ռեալիստների շփոթությունը ձևավորվում է XI—XII դարերում։ Նոմինալիզմի խոշոր ներկայացուցիչ եր Ռոսցելինը, իսկ ռեալիզմինը—Վիլհելմ Շամպոյին։

Մինչռենեսանս—բայց ավելի մոտ Նոմինալիզմին—դիրք եր գրավում XII-րդ դարի խոշորագույն փիլիսոփա, բենեդիկտինի, Ռոսցելինի, Աբելարի և Վիլհելմ Շամպոյի աշակերտ, հռչակավոր Անսելմը, որի ուշքը հավաքվում եր ունիվերսալիների անագին բազմության վրա։ Դատողությունը, ըստ նրա ուսմունքի, գոյություն չունի առարկաների մեջ իրենց մեջ վոր ընդհանուր մի բան լինի, բայց նա հատուկ մի տեսություն էլ չի։ Նա գոյություն ունի իմացության մտքի մեջ և համապատասխանում է իրերի բնության մեջ գոյություն ունեցող մի ինչ վոր օրյեկտիվ մի բանի։

Ավելի մանրամասնորեն չխորանալով Նոմինալիզմի և ռեալիզմի բարդ հարցի պատմության մեջ, նկատենք, վոր այդ հարցը անբաժան կապված եր սոսկ ֆորմալ տրամաբանական աշխատության պրոբլեմների հետ, ինչպես սոսկ ֆորմալ բնության քննիչը և այլն։ Մոտենալով սենսուալիզմին, Նոմինալիզմը վոտնակ եր նախապատրաստում քրիստոնեության այս հիմնական դոգմաների համար և այդ բանը լավ հասկանում եկեղեցական հոգևորականները, և իզուր չեր, վոր նույն իսկ Աբելարի չափավոր Նոմինալիզմը դատապարտվեց Սոնսի եկեղեցական ժողովի կողմից 1141 թվին։ Այս դատապարտության հարցում խոշոր դեր կատարեց Աբելարի կատաղի հակառակորդ, անվանի միստիկ Բեռնարդ Կլերվոցին, վոր հռչակվել եր իր ասկետիզմով և բռնություն ճարատասանությամբ։

Միստիկների ծագումը

Իր ծագումը սխոլաստիկան հասավ XIII դարում։ Այդ դարում են գործում սխոլաստիկայի աշխարհի խոշորագույն ներկայացուցիչները, ինչպիսին են Ալբերտ Մեծը և ժամանակից նրա աշակերտ Թոմա Աքվինացին (1225—1274 թ. թ.)։ Ջրկնելով նորարար (նոմատոր) գործարների ընագավառում, Թոմա Աքվինացին ոչչի չեր ընդունում համակարգելու՝ նույնիսկ սխոլաստիկների համար բացառիկ ջանքով, և «Summa theologiae» իր գլխավոր աշխատության մեջ նա ոչնչ միջնադարյան աշխարհայացքի մի առանձին հանրագիտարան։ Իրրև չափավոր ռեալիստ ունիվերսալիանների հարցում, նա ընդունում եր իմացության յերկու աղբյուր. բարձրա-

գումը— գա հայանուքյունն եր, իսկ ստորինը— քանականուքյունը, վորանք վիրջին հաշվով չեն կարող հակասել միմյանց, բացի փիլիսոփայական հարցերից, Քոմա Աքվինացին իր հանրագիտական «Մատմաս»-յի մեջ քննարկում եր նախվ քաղաքական և անտեսական հարցերը, նրա տնտեսագիտական հայացքները վառ կերպով արտացոլում էին քաղաքային առևտրի և քաղաքային արհեստի զարգացման այն ժամանակը, վորը սկսք սեսնում ենք XII գարում։ Ենկելսցում այն ժամանակ սիրուղ հայացքներին համապատասխան նա գործարքից ստացած շահը և տոկոսի մեղսականուքյան մասին վարդապետուքյունը։ XIV գարի սկզբին Քոմա Աքվինացին սուրբ ճանաչվեց։ XIX գարի ութսունական քվականներին Քոմայի փիլիսոփայուքյունը կամ «Քոմայականուքյունը» ճանաչվեց իրրև կաթոլիկուքյան սիրուղ փիլիսոփայուքյուն։

Պրուդոն

Մխոլաստիկական ուղղուքյան կողքին մինչնոգարյան այնարհոյացքում, մասնավորապես տասվածերանուքյան մեջ, գործունում եր մի ուրիշ հոսանք, վոր միստիկա անունը սստացավ։

Միստիկները չեին ուզում այն հայեցակետից, թե բանականուքյունը չի հանգիստանում ճշմարտուքյունն ըմբռնելու մեջոց։ Մխոլաստիկներն անպայման հավատում էին, վոր բանականուքյունն ու հավատը չեն բաժանվում միմյանցից և վոր կրոնական ամեն մի դոգմատ կարելի յե ապացուցել տրամաբանորեն։ Միստիկները մի կողմն էին նետում բանականուքյունը, գտնելով, վոր ճշմարտուքյանը կարելի յե հասնել հայեցողուքյան միջոցով, ջրատական ապրքների և իր խոհերը անընդհատ ատեստվրա կենտրոնացնելու միջոցով, վորի հետևանքով մարդը կարենա տասվածային փայլ և սատանում, ճշմարտուքյունը իրրև տասվածային մի չնորհ իջնում և նրա վրա։ Միջնադարյան միստիկայի խոշորագուլն ներկայացուցիչ եր հանդիսանում վիրտհիշյալ Բեռնարդ Կլերվոցին։

Մխոլաստների և միստիկների միջնով չարունակ բազմուժներ էին տեղի ունենում. նրանք միմյանց փոխադարձարար հերետիկոսուքյան մեջ էին մեղադրում և համաձայ սխոլաստիկական կամ միստիկական ուսմունքի այս կամ այն ներկայացուցիչը առաջում եր իր հայացքների համար նրանով, վոր իրրև հերետիկոս հետապնդման եր ենթարկվում։

Բայց հիմնականում միջնադարյան այնարհոյացքը սխոլաստիկական քնույթ եր կրում։

Պետականական մեծ գրականական գիտություններ

Պետականական փիլիսոփայության հիմնական մեզքը,— խոնարհումը հնդիկական աստված և փոքրիկ արհամարհումը,— ծանրացել էր գրական գիտությունների այն ճյուղերի վրա, որոնք ժշտվում էին մերձնապարյան գիտության մեջ։ Վոչ քե գիտողականությունը, վոչ քե եզրակրությունն էր, վոր վնասում էր նորերը, այլ հնդիկական հնդկաստանական գիտությունները։ Այդպիսի հնդկաստանական էին Պատմությունը— աստվածաբանության մեջ, Բիտատանը— ֆիլիկայում և մի շարք բնական գիտություններում, Հիպոկրատան ու Գալենը— բժշկության մեջ և այլն, վորոնց աշխատությունների հետ յեվրոպական գիտնականները ծանոթացել էին XII դարում, Նրանց արաբական թարգմանությունների միջոցով։ Անհիմ պրոզներից ստացած ճիշտ գիտության սրատեսությունը անգամ կտրուկ միահյուսվում էին ամեն տեսակ հնդկ գիտությունների հետ, ինչպես աստղագիտությունը կամ այլքիմիան, վորոնք XVII դարում սկսում գեռ սիրում էին նույնիսկ խոշոր մարդկերին։

XIII դարից սկսած յեվրոպացիք գիմում էին հետավոր և վտանգավոր ճանապարհորդություններին։ XIII դարի յերկրորդ կեսին վենետիկցի վաճառական Մարկո Պոլոն ճանապարհորդություն կատարեց Հետավոր Արևմուտք, գտան տարի տարեց մոնղոլական խան Քուբլայի արքունիքում և նրա հանձնարարությամբ մի շարք ճանապարհորդություններ կատարեց Չինաստան, Բիրմա և, վերևում, Ինդամ։ Իր տպագրների մեջ նա հաղորդում է մի շարք գիտություններ, վոր նա արել է իր տեսած յերկրների կյանքի, բարքերի և հատատությունների նկատմամբ, բայց նա մերձնորդ ժամանակ հավատով և վերաբերվում իր լսած բոզմաթիվ ֆանտաստիկ պատմություններին։ Այդ ժամանակի աշխարհագրական նկարագրությունների մեջ, հիշյալ տեղեկությունների հետ միասին, արվում էին ֆանտաստիկ պատմություններ աշխարհի յերկրների մասին, վորտեղ տարում են չտեսած կենդանիներ—կիսահրեշներ։ Նույնպիսի ֆանտաստիկ նկարագրություններով են լի ճանապարհորդների, բուսյերի, հանքերի նկարագրությունները, բայց վորում այդպիսի նկարագրությունների հնդկականները աշխատում էին կրոնա-բարոյական խրատներ քաղել իրենց հետաքրքրած հրաշքներից։

Միջնադարյան գիտությունը չգիտեր և, իհարկե, պատկերացնել իրենց համապատասխ ճանապարհորդություն մի գրություն։ Մենք ուսումը-

Նախքան առաջին ժամանակաշրջանի վերջին գործերին վերադառնալը, պետք է ասենք մի քանի խոսք Ռենկոնի՝ որպես մաթեմատիկայի, ֆիզիկայի, աստղաբաշխության և այլ բնագավառների մասին, որոնք նախապատրաստեցին հիշյալ գիտությունների այն ծաղկումը, որը կապված է այսպես կոչված Վերածննդության դարաշրջանի հետ։ Բայց այդ դրական հետևանքները միայն քիչ քիչ են երևան գալիս մի քանի տասնամյակների ընթացքում, երբ սխոլաստիկական մտքողքի հիման վրա, այլ նրանց հետ կապերը խզելու ընդհանուր

Ռոջեր Բենկոն

Հետաքրքիր է, որ XIII դարում, սխոլաստիկայի հենց ծաղկման շրջանում, որի կենտրոնը հանդիսանում էր Փարիզի համալսարանը իր աշխարհի հրաշալավոր գաստիոսներով, ինչպես Ալբերտ Մեծը և Թոմա Աքվինացին, Ոքսֆորդի համալսարանում, նրա ֆրանցիսկյան գաստիոսների միջնով ծագում է մի ուղղություն, որը պահանջում էր դիմել վոչ թե հեղինակություններին, այլ անմիջական փորձին և դիտողություններին։ Այս դատափետները, որ քարոզում էր Ռենկոն Դրոտանտը, առանձին ուժով և ներազդեցությամբ քարոզում էր նրա աշակերտ Ռոջեր Բենկոնը (1214—1294 թ. թ.)։ Նա խիստ կերպով դուրս էր գալիս սխոլաստիկայի հիմնական արատների—հեղինակությանը առաջ խոնարհվելու դեմ և ապացուցում էր, որ գիտությունը, գիտելիքը պիտի կառուցել միայն մաթեմատիկայի և փորձի վրա (իսկ փորձ ասելով նա, հիշյալ է, հասկանում էր վոչ թե բառիս ժամանակի իմաստով հասկացվածը, այլ փորձ-գիտողությունը)։ Հարգելով հին գրողների խոհեմները,—ասում էր Բենկոնը,— պետք է հիշել, որ նրանք էլ մարդիկ էին և բազմիցս սխալվել են։ Ինքը Արիստոտելը ամեն բան չգիտեր աշխարհում, այլ կատարեց միայն այն, ինչ վոր հնարավոր էր նրա ժամանակ։ Գիտության կերտը աղբյուրներից,— հեղինակություններից, բանականություններից և փորձից,—հեղինակությունն ինքնըստինքյան անբավարար է, քանի նա զուրկ է բանական հիմքից, իսկ բանականությունն էլ ամենամեծ չափով տարբերել սոֆիզմը իսկական ապացույցից, քանի նա իր կիրառությունները չի կարող արդարացնել փորձով։ Ելնելով իր ընդհանուր տեսական յուրահատկություններից և այն ժամանակի համար արտասովոր ընդարձակ գիտելիքներից, Բենկոնը նախատեսում էր շատ այնպիսի գյուտերի հնարավորությունը, որոնք հետագայում իսկապես իրականացվեցին (մեքենատոպ, ավտոմոբիլ,

ինքնաշարժի մեքենանման, քոչոց ապրուստներ և այլն)։ Արժանահիշատակ թաժանվելով այն ժամանակի գիտությունից մեծ թվով հայտնագործություններից և դրա հետ սիրահարելով խիստ խստապահանջությունը, Բենեն իր գիրքը հարուցեց մեծ հետաքրքրություն, դատապարտվեց հերետիկոսության համար և շատ տարիներ անցրեց բանտում։ Գիտական մտքի ուժգին բռնկման պահանջը, որը ծնեց հրեշտակային դոկտորին (doctor angelicus—նրա խորհրդավորության համար այսպես էին անվանում Թոմա Աքվինացուն) գործունեության կոուն չդիմացավ, իներցի ճանկը չնոտվ։ XIII դարը հանգիստանում էր սխոլաստիկական ամփոփիստորությունից մեծ բարձունքի մասնակցելու։ Այդ մեծությունը ստեղծված էր ըստ էության, հանգամանքն էր ներքուստ գործունեությամբ իր մեջ քրիստոնեական գավանանքի լոգիկական համաձայնության պահանջը, սխոլաստիկան վերջ հանդարտ էր բանում գնալ ռացիոնալիզմը, հումանիզմը և գնալ այն, որ հեղինակությունն ու սիլլոգիզմը, հայտնի ու բանականությունը, որոնք մեծ կաթոլիկական գիտության մեջ չպետք է իրար հակասեին, կարող էին բազմել մեկ տանջ հետ։ Սխոլաստիկայի ստամոքսանական մեծությը հող նախապատրաստեց ինկիզիցիայի գործունեության գրության վերաբերմամբ քննադատական վերաբերմունք ցուցաբերելու համար։

Ա. Հանկենեի ստրցեները

Մեծ հետազոտության գիտնականությունը, միայն ինկիզիցու տապատուհը, իր հեղինակությամբ հանդես պաշտպանում էր ամենանրբին մտավոր անազատությունները և արգելացնում ու հիմնավորում էր նրանց, ինչ այդ էլեն պահանջում ինկիզիցու շահերը։ Ինկիզիցին մեծ էլ չկար էր և չարտանակում էր միայ իրեն քննադատական մտքի հալածիչ և խավարի ու անազատության մեջ բռնել։ Գործերը փորձում էլեն բարձրացնել ինկիզիցու հեղինակությունը ինկիզիցական տեսության մեծությամբ, որոնք իր ամենանրբին արտահայտությունը գտավ վիուկների պրոցեսներում։ Այդ մեծությունը ինկիզիցին կախարդներին ու վհուկներին,—որոնք իրեն մի քիչ էլ հասցնում մարդկանց,—և հերետիկներին,—որոնք իրր մի քիչում էլեն ոգում,—հավատում էր նաև ու իրեն հեղինակության միացուկ և հետապնդում էր նրանց, ովքեր այդպես էլեն հավատում և ովքեր պահում էլեն «կախարդներին» կախարդներին պահելու արգելքը մեծ

տեսնում ենք Կարլոս Մեծի կապիտուլյարներում։ Բայց հետո նույն այդ անոմալիաները մնում էին ինքնիշխանների մեջ մինչև ֆեոդալական հեղինակությունն ամրացնելու միջոցը։ Այս խնդրում բնական ժամանակ և ներկայացնում էհերետիկոսությունները գնում հարուցած կռվի այն սրությունը և ինքնիշխանական տեսության ակզբնավորումը, որոնք վերաբերում են Ինոկենտիոս III պոնտիֆիկատի ժամանակագրության։ Ալբիգոյաններին մեղադրում էին կախարդության, սատանայի հետ ունեցած հարաբերությունների մեջ և նրանց հետապնդում էին վոչ միայն իբրև հերետիկոսների, այլև իբրև կախարդների։ Ինկիզիցիան ժլատնց վճռության ամբողջ մի սիստեմ և ոգտագործնց այն նրա համար, վորպեսզի քնակչությունը պահի ժլատական յերկյուղի տակ մի կողմից յերևվակայական վհուկների և կախարդների առաջ, վորոնցից իբր քիչ կարող և փրկել միայն յինկիզիցիան, մյուս կողմից էլ վհուկության համար հարուցվող այն հետապնդությունների առաջ, վորոնք հնշտությամբ կարող էին քափվել յինկիզիցուն անհաճո ամեն մի մարդու գլխին։ Համաձայն յինկիզիցու վարդապետության, սատանան հատուկ ոգտակար էր գնում վորոշ մարդկանց հետ և նրանց միջոցով էր հարկադրում մարդկանց ընտանյու—ցանքերը փչացնելու, անասուններին կոտորելու, համաճարակներ բերելու և, վոր ամենից ավելի սարսափելին էր, մարդկանց հոգիները կործանելու համար։ Այդ կախարդները ու վհուկները իբր քիչ գիշերները հավաքվում են շաբաշների, վորտեղ նրանք անձնատուր են լինում ամենքին պարերի, վորկրամոլության, անառակության և սատանայից հրահանգներ են ստանում, քիչ ինչպես ընտել մարդկանց։ Ինկիզիցին ուսուցանում էր, վոր կախարդները ու վհուկները պավազրության են կազմել կործանելու ամբողջ մարդկային ցեղը և վոր մեկին ինկիզիցիան իր խոշտանգումներով և խարուկներով կարող է փրկել մարդկությունը նրան սպառնացող վտանգից։ Այս նոզկալի զառանցանքը հայտարարվել էր ճշմարտություն, իսկ այդ ճշմարտության ժխտումը համարվում էր վտանգավոր հերետիկոսություն։ Դժբախտ մեղադրյալներին խոշտանգումներով ստիպում էին խոստովանել այն ամենը, ինչ վոր հանձնի էր ինկիզիտորներին, և հետո էլ նրանց ցուցմունքները բերվում էին իբրև անժխտելի ապացույցներ ատանայի հետ կնքված պակտի և շաբաշի իրական գոյության 1487 թվին Մարսելում լույս տեսավ մարդկության պատմության մեջ ամենատարօրի-

յուցիչ գրքերից մեկը, գա «Վհուկների մուրճ» գիրքն էր (Malleus maleficarum), որ գրել էին գերմանական «Ինոսիտորիս» ընտանիքի երկու Տոմինիկյաններ Յակոբենգերն ու Կրեմերը (Ինոսիտորիս)։ Ոգեշնչում սխոլաստիկական «Աստվածաբանության գումարից», այս գիրքը չափազանց մեծ ազդեցություն ունեցավ ինկվիզիցիայի վրա։ Հաջողությունը և պարտնախում է իր մեջ վհուկներին ու կախարդներին հարցաքննելու և մերկացնելու միջոցների մանրամասն հրահանգ։ Անկեղծորեն լուրջ չափերով ապացուցում այս միջոցը, վհուկության ատրածման անսակնկալից կասկածելի հայտարարելով մերը մեկ, մերը մյուս վարչը, Ինկվիզիտորների վրան մի ահռելի բնակարը տարածվեց մեջ եր ձգում բնաջնջության, վրովհետև ամեն մեկը կարող եր մեղադրվել կախարդության մեջ, վորից հետո նա ոչնչ փրկության չուներ, երան սպասում եր կատանք և խարույկ։

Վհուկներ, մատնություններ

Ինչպես և գիտության, արվեստը ևս մինչև գարերում ծառայում եր ինկվիզիցիան և ջանք վում եր կրոնական գոգափարախոսության բացասիկ ազդեցության տակ։ Սա վերաբերում և նաև և առաջ հարատարապետության, վորը առաջատար դեր եր կատարում արվեստի մեջ և տեղծել եր խոսկան շենքերը հերիկոյցնող աշխարհի հռուցումներ, ինչպես քրիստոնեական տաճարները, աշտանման քարգարչին շենքերը, առանձնապես քարգարչին խորհուրդների շենքերը, ոյսպես կոչված առաուշները Արևմտյան Եվրոպայի մի շարք քարգաքներում։

Միջնադարյան Եվրոպայի քարգաքներում, երանց նեղ փողոցներով և խրար վրա կքոված անկով, վեր էրին խոսանում հսկայական ինկվիզիցիաները ու տաճարները, վորոնց, ինձնանակի շենքի նման, կառչում էրին Եվրոպի բոլոր շենքերը։ Մարդին, վորանք տվարել էրին փոքրին, ժամ աննյակներին, ամենում էրին տաճարի հոյակապ շենքը, լսում էրին այսոնք ինկվիզիցիական ներգնդությունները, վորը կատարվում եր ներգնհանի և այլ բանտյատական գործիքների նվագակցությամբ։ Սա ընդոգ ազդեցություն եր գործում հոգնկան ոչնարհի վրա։

Արվեստը հետագնդում եր ժարդու ներհակությունն ազդեցնելու և երան՝ ինկվիզիցիա ազդեցությանը չենթարկելու նպատակը։ IX—XIII գարերում փոխվեցին ներկու հիմնական հարատարապետական ոճեր։ Հռոմեական գարաշրջանի հարատարապետական արվեստը Արևմուտքում VI—VIII գարերում կատարյալ

անկման հասավ։ IX դարից, Կարլոս Մեծի գարաշրջանից, սկըսվում է վորոշ չափով նրա վերածնունդ֊յունը, սկսում և մշակվել ասպես կոչված ռոմանական վոճը, վոր ներկայացնում էր հոգեվոր֊ական շինքերի նժանդություն։ Այս վոճի առանձնահատուկ֊յունը կազմում էր կլոր, կիսակարկինային կամարը։ Ռոմանական վոճի կառուցվածքը կլոր կամարներով, ծանր, համեմատա֊բար վոչ բարձր սյուներով, սվրոցների պատեր հիշեցնող չա֊փազանց հաստ պատերով և փոքրաքիվ պատուհաններով քար֊յա շինք էր։ Պատուհանները քիչ էին լինում, վորովհետև չունենալով բավականաչափ ճարտարապետական գիտելիքներ, վորպեսզի կարողանային շինքի վրա կամարներ կապել, նրանք վախենում էին սյուների միջին չափազանց մեծ տարածություն֊ներ թողնել։ Ռոմանական վոճի ցածրիկ և մասիվ տանքը, նրա ներսում սիրուղ կիսախավարի հետ միասին միանգամայն համա֊պատասխանում էր յնկեղեցու առաջադրած խնդրին, այն է՝ տարկացած և տգետ ժողովրդին յերկյուղ և հնազանդություն ներշնչել ստիպու և նրա յերկրային ներկայացուցիչների—հո֊գևորականության և ֆեոդալների հանդեպ։ Ռոմանական քարաշեն յնկեղեցին, սովորաբար, պսակվում էր փոքրիկ ծածկույթով, փոքրիկ թզեղով և զարդարվում էր պրիմիտիվ, կոպիտ և վատ գույների արձաններով։

XII դարի վերջից ռոմանական վոճին սկսում է փոխարի֊նել ասպես կոչված գոթական վոճը վորն արդեն խոշոր առա֊ջադիմություն էր նշանակում։ Գոթական վոճի զգեստավոր առանձ֊նահատկությունը ներկայացնում էր նրա սլացքանման կաժարը, վորը հանգչում էր խիստ յերկարաձիգ սյուների վրա։ Գոթական յեկեղեցիներում շինվում էին մեծ պատուհաններ։ Բոլոր կա֊ռուցվածքները ստանում էին ավելի ոդային բնույթ և խոյա֊նում էին դեպի վեր։

Ռոմանական վոճի գոթականով փոխարինվելը, ինքնըստինք֊յան հասկանալի յե, կատարվեց վոչ միայն ճարտարապետական արվեստի զարգացման ներքին որենքների հիման վրա։ Այստեղ էրենց արտահայտությունը գտան նաև ֆեոդալական հասարա֊կության ամբողջ սոցիալ֊անտեսական կառուցվածքի այն խոշոր տեղաշարժերը (ապրանքա֊դրամային հարաբերությունների զար֊գացումը, քաղաքների աճը և այլն), վորոնք նոր պահանջներ ստեղծեցին և նոր, բարդացած աշխարհայացք ծնեցին։ Գոթա֊կան տաճարը, հակառակ ռոմանականի, չի ճնշում մարդուն իր

ժառանգությամբ և խավարով. նա առնում է մարդուն գնալի վիճ, ներշնչում է նրան ստեղծագործության և նրա ներկայացուցչի—քննիչի անհատականության գաղափարը։

Գոթական վոճի քանդակները նույնպես ավելի գեղեցիկ են, ավելի ձգվում են գեպի վեր, քան ցածրիկ ռոմանական քանդակները։ Նրանք ավելի մոտ են կյանքին։ Գոթական վոճի քանդակների մեջ արդեն սկսում է զգացվել քաղաքացիների հաշակը, վրան ավելի ևչին հակված դեպի ոնայիզմը, քան քի գեոգրաֆները։ Գոթական ժարդի առեղծը զարգացված եր անհրկ քանդակներով։

Գոթական վոճը սիրում եր Արևմտյան Եվրոպայում ժառանգություն մնացած XIV—XV դարերը։ Այդ ժամանակից նա սկսում է դիմել իր ուժը նոր վոճերին։

Միայն կլիներ, իհարկե, մտածել այնպես, քե ժարդի միջնադարյան կուլտուրան բացառապես յեկեղեցական եր։ Բացի յեկեղեցուց գոյություն ուներ և աշխարհիկ գեոգրաֆական կյանք, վորի շահերը չեին համընկնում ժարդությամբ յեկեղեցու շահերին և վորի աշխարհայացքը կրում եր ապեցիֆիկ հատկանիշներ։

Առևտրական կուլտուրան

Քաղաքների ժողովանքների ժամանակ գալոգան յերկրների գեոգրաֆները գալիս իրենց իրերն էնկ գալի անգամներ և սկսեցին գիտակցել իրենց գաղափարական շահերի ընդհանուր բնույթը։ Կարճատև բարվոքությից հետո գյուղացիների գրությունը Եվրոպայում վատթարացավ և դրա հետ միասին ուժեղանում եր գյուղացիների գաղափարական կռիվը ընդդեմ գեոգրաֆների։ Անդյոքների դեմ ապստամբում եին նաև քաղաքները։ Ընդհանուր վոտնքը ժառանգում եր միմյանց գեոգրաֆներին, վորոնք իրենց համարում եին ավելի բարձր ընկի մարդիկ, ազնվատոհմ։ Նրանց մեջ ծագում է ազգ գաղափարը, քե գեոգրաֆական գաղափարի բոլոր անգամները պատկանում են միևնույն մի մեծ յեկրայրության, ազգության[1], և վոր նրանք պարտավոր են ոգնել միմյանց։ Արևելքում և Եվրոպայում ձևավորվում են ընդհանուր արշավանքների ժամանակ ձևավորվում են ընդհանուր ազգանական հասկա-

---

[1] «Ազգ» բառը ունի յերկու իմաստ։ Ազգ ասվորաբար անվանում եին մեծ գեոգրաֆներին, բայց յերբեմն ազգ անվով հասկանում են բոլոր գիմվորական գեոգրաֆներին։ Ազգ բառն ավտոկ գործ է ածվում յերկրորդ իմաստով։

ցոդուքյուններ, հաստատուքյուններ և սովորույքներ, վորոնք պատռում են պարտադիր բոլոր ասպետների համար։ Ասպետից չեր պահանջվում կրքուքյուն։ Վոչ բոլոր ասպետները խոբտպարբել գիտեյին։ Մանկուքյունից ասպետին սովորեցնում եյին վոչ քի գրքի, այլ զինքի, սրի և նիզակի։

Ասպետի կոչում առանալու համար կատարվում եր ձեռնադրման ծես։ Ձեռնադրուժը կատարվում եր, սովորաբար, վոքան մեծ տոնի ժամանակ։ Ձեռնադրման ծեսը կատարում եր եպոսկոպոսը, վոր ձեռնադրվողը չոքում եր սենյորի առաջ և խոնարհում եր իր գլուխը, իսկ սենյորը խփում եր նրան կամ ձեռքով—վզին, կամ սրի տափակ յերեսով—մեջքին։ Այն ժամանակ ձեռնադրվածը հագնում եր իր ամբողջ սպառազինուժը, քաշում եր ձիու վրա առանց ասպանդակին դիպչելու և սրընթաց կատարում եր մի քանի պտույտ, քան վորում ապացուցնելու համար, թե սիրում և գնդքին, նա իր նիզակով վայր և գլորում սյունեբին ամրացրած խրամփյակները։

Անցնել եր այն ժամանակը, յերբ ասպետները նստած եյին իրենց ամրոցներում և գրաղվում եյին մանր փոխադարձ ընդհարումներով։ Ասպետներն ուխիներ եյին ունենում գանվել քաղաքների և գքսերի արքունիքում, այցելել իրենց քաֆտառուհիներին ժամանակ ուրիշ ասպետների ամրոցները։ Ներանք ստիպված եյին հյուրեր ընդունել իրենց մոտ։ Այդ պատճառով և ասպետից պահանջում են բարեկրքուքյուն, բարեվարքուքյուն, մարդկանց հետ քաղաքավարի վարվելու շնորհք։ Գիտակցելով դասակարգային համերաշխուքյունը, ասպետները պահանջում են իրենց դասակարգի անդամներից փոխադարձ ոգնուքյուն և պաշտպանուքյուն։ Ասպետները պետք և ոգնեն մեյմյանց ոգնի դնգքում, նեղ վիճակից ազատեն գրկվածներին, պատժեն գրկողներին։ Փոխվում և գնդի կինն ունեցած վերաբերմունքը։ Առաջ ճնոգալը կոպիտ եր կանանց վերաբերմամբ և նրանց համարում եր սոսրին ցնդի եյակներ։ Այժմ ասպետական կանոններըը սկսում են հատուկ քաղաքավարուքյուն պահանջել կանանց վերաբերմամբ։ Ասպետը պետք և նրանց ցույց տար ամեն տեսակ ոգնուքյուն և հովանավորուքյուն։ Վորոշ յերկրների ասպետությանը մոտ զարգացավ նուրնիակ կնոջ պաշտամունքը։ Ասպետն ընտրում եր իր-իր սերտի տիրուհուն և ծառայում եր նրան, ինչպես վասալն իր սենյորին։ Նա իր գրահին կամ նիզակին ամրացնում եր նրա ձեռնոցը, գոտին կամ շարֆը։ Նրա անունն եր կանչում

Նա իր հանգստամարտերում և ուրիշ ասպետների հետ մենամարտելիս, նրա պատվին վառնգավոր արկածներ էր ձեռնարկում։ Բայց ոչոքի սիրտն այս պաշտամունքը չէր խանգարում ասպետին, վորպեսզի նա իր կնոջ և աղջիկների հետ կոպիտ վարվելիս և նույնիսկ ծեծելիս չերանար։

Ասպետական սովորույթները պարտադիր կերպ միայն իրենց դասակարգին պատկանող մարդկանց նկատմամբ էին։ Գյուղացիների ու քաղաքացիների ասպետները իրենց համարում էին անասնականան ավելի բարձր կանգնած և արհամարհանքով էին վերաբերվում նրանց։ Թուրքերին և վիրավորանք կրածներին ոգնելու պարտականությունը չէր խանգարում ասպետներին, վորպեսզի նրանք գամանորեն ընչերին իրենց գյուղացիներին և ևնթ ճանապարհներին կոպտաբար վաճառականներին։ Այս ամառքին փայլը, վոր ասպետական հուլաւերան գնում էր իր ֆիոդալների վրա, ճանիում էր նրանց քիչ նանրքին։

Ասպետների սիրած զվարճությունը կազմում էին ասպետական խաղերը — տուրնիրները։ Սովորաբար քաղաքից կամ քաղաքի վրան հանդիսավոր տոնի առիթով կազմակերպում էր տուրնիր։ Առաջիկա տուրնիրի լուրը տարածվում էր ամենամոտ վայրը։ Մեծ տուրնիրներին բոլոր կողմերից հավաքվում էին բազմաթիվ ասպետներ։ Տուրնիրի համար ցանկապատում էին դաշտը և շուրջը պատրաստում էին տեղեր հանդիսատեսների համար։ Տուրնիրներին ասպետները դուրս էին գալիս զույգ-զույգ։ Մարտը սովորաբար կատաղում էր երանում, վոր հնարավոր ասպետները սկսում էին իրար գետ հանդիման և աշխատում էին բուժի նիզակներով գորկել հակառակորդի վահանին կամ ասպավարսին՝ նրան քամքից վայր գլորելու համար։ Կռվում էին և հետիոտներն ընդամարտներ բուժի սրերով։ Ասպետները կողքին ամրացրի ջոկատներով էին դուրս գալիս իրար դեմ։ Պատահում էր, վոր գորքի չեր գրվում նաև սուր զենք և տուրնիրը վերջանում էր մեծ ջարդով, վորտեղ կռնում էին ասպանվածներ և վիրավորներ։ Իրեն ամենից ավելի քաջ և հմուտ ցույց տված ասպետը պարգև էր ստանում։

Ասպետները չէին սիրում տանը նստել։ Նրանք չէին կռնում մեծ արշավանքներ, վորոնց հետևողանալին մեռնում, երանք գիմում էին քաղաքացիներին, շրջապատում էին ամբողջ ամբոց, գնում էին տուրնիրների։ Նրանք աշխատում էին հոյակ ձևով բերել իրենց ասպետական ատաքինությունները և այս նպատակով էլ նրանք ամենամարտ էին կանչում պատահած բոլոր ասլ-

պետերին։ Այսպիսի քաղաքով ապրեցողները, արհամարհելով ընդհանուր շրջագայում եղին ամբողջ Եվրոպան։ Իտալական անկյունների արքունիքներում տեղի ունեցող տուրնիրներին դուրս եղին գալիս Անգլիայից և Լեհաստանից եկած ասպետները։ Աբատների դեմ սկսած պատերազմներին մասնակցելու համար բոլոր եվրոպական երկրներից ասպետներ եղին հավաքվում Իսպանիա։

Ասպետական գրականությունը

Ասպետական միջավայրում առեղծվեց եպիքական պոեզիան, որը գովերգում եր ոազմիկների սխրագործությունները։ Այդ պոեզիան ծագեց հին գյուցազներգություններից և ավանդություններից։ Բայց ասպետական միջավայրում այդ հին երգերը փոփոխությունների եղին ենթարկվում և ասպետության ոգուն համապատասխանում։ Այդ պոեմների հեղինակների մեծ մասը անհայտ մնացին։ Պոեմները երգում եղին շրջիկ երգիչները տոներում, տավիղի կամ քնարի նվագակցությամբ։

Ասպետական ամենահայտնավոր պոեմը, դա «Ռոլանդի երգն» եր։ Այդ պոեմը հորինվել եր հյուսիսային Ֆրանսիայում և Ֆրանսերեն լեզվով։ Ամենից պատմվում եր Կարլոս Մեծի իսպանական արշավանքի և Պիրենեյան լեռներում Ռոլանդի ասաջնորդությամբ մարտնչող Ֆրանկական արիերգարդի հերոսական կործանման մասին։ Այս երգի, ինչպես և շատ ուրիշ երգերի, հիմքում դրված է պատմական դեպքը։ Բայց վերջինս հազորդվում և խիստ փոփոխված ձևով։ Գործող անձանց լեզուն և հասկացողությունները պատկանում են XI և վոչ թե VIII դարը։ «Ռոլանդի երգը» հրահրում եր ասպետներին մասնակցելու գեմ կռվելու և փառաբանում եր վասալների հավատարմությունն իրենց սենյորի հանդեպ։ Այդ երգը փառաբանում եր ասպետների արիությունը, ուժը և պնդությունը։ Ջանազան փոփոխություններով «Ռոլանդի երգը» տարածվեց Եվրոպայի բոլոր երկրներում։

Մյուս, ավելի ուշ ժամանակի պոեմները պատկերում եղին ֆեոդալների ներքին փոխադարձ պատերազմները, խաչակրաց արշավանքների ժամանակ ասպետների կատարած սխրագործությունները։ XII դարում Իսպանիայում կազմվեց «Ռոնի Մեջի մասին» գյուցազներգությունը, որը պատկերում եր իսպանացիների կռիվը արաբների դեմ։ Գերմանիայում սիրված պոեմը «Նիբելունգների մասին» գյուցազներգությունն եր, որը գրի եր առնվել մոտավորապես 1200 թվականին։ Նրա սյուժեն

հնդեվրոպացիներ եւ «հնդեվրոպացիների կերպիչ» հերոս Հիպերբիոսը ապաշնում է ստրատեգին վիշապին եւ յոգանում է նրա արյան մեջ։ Դրանից նրա մարմինը գառնում է անխոցելի քշնամիների հարվածներից։ Բայց վիշապի արյան մեջ յոգանալու ժամանակ Հիպերբիոսի մեջքին կպչում է ծառից ընկած մի տերև—գա նրա մարմնի վրա այն մեռակ տեղն է, որտեղ նրան կարելի կլ մահացու հարված հասցնել։ Հիպերբիոսի քշնամիները խորամանկությամբ իմանում են նրա այդ գաղտնիքը եւ գավաճանորեն ապանում են նրան վտանգ ժամանակ։ Հիպերբիոսի կին Կրիմգիլդան ասեղով վրնժինգիր եւ լինում իր ամուսնու համար։ Դարեցգությունը կատարվում է մոգավորների գագիր գարաշրջանում։ Այնտեղ գործող անձինք են հանգիստանում բուրգունդյան քագավորները, Քնոդորիքը, հոները, Աստիլան։ Բայց իրական այդ կերպը պատկերում է XII գարի ասպետների բարքերը։ Մեծ ժողովրդականություն կլին վայելում Արթուրը Մակնագասյան վերաբերող պատմերը։ Նրանց մեջ պատմական վոչինչ չկար։ Ավերտանգրը այնտեղ պատկերվում է իբրեն իր վատաշնորհ շրջապատված ֆեոդալական մի անդյոր։ Նա յենթարկվում է գարմանալի արկածների, հանգատատարում է ֆանտաստիկական հրեշների հետ։ XII գարից յերևում են ասպետական չափածո վիպեր։ Դրանց մեջ ամենից ավելի նշանավորներն կլին այն վիպերը, վորոնք նվիրված կլին Բրիտանիայի առաստիկական Արթուր քագավորին եւ կլոր սեղանի շուրջը հավաքվող նրա ասպետներին։ Ասպետական վիպերի գլխավոր քնման եր ստրատ սիրուհուն պաշտամունքը, վորի սիրուն ասպետները յենթարկվում են ամեն տեսակ վտանգների եւ հանդիպում են ամեն տեսակ արկածների։ Ասպետական վիպերը լայն չափով պատասխանվում կլին հին հնդեվրոպացիների մոտիվներին։ Այդ վիպերում հանդես են գալիս կախարդները, հսկաները, կախարդված ամրոցները եւ այլները, անհրաժեշտ գլխարկները։

Գնաց է նշել ասպետության նաեւ լիրիկական պոեզիան, վորն առանձին ծաղկման հասավ Պրովանսիայի հարավում, այսպես կոչված տրուբադուրների պոեզիայում (տրուբադուրները Գերմանիայում կոչվում կլին մինեզենգերներ, այսինքն սիրո յերգիչներ, Պրովանսիայի հյուսիսում—տրուվերներ), և վորոնց գլխավոր այժմեն կազմում կլին սերը և ստրատ սիրուհուն պաշտամունքը։

Բացի սիրային քնաբերգությունից, Պրովանսիայի հարավում հնդեվրոպական յերգման հոգի վրա գարգացավ նաև սիր-

վճռանքի, այսինքն յերգիծաբանական և սերկացուցիչ յերգերի առանձին գրականություն։ Գոնգիլայի այս տեսակի խաղերություն ներկայացուցիչն էր Բերտրան դե Բորնը։ Հարավային Ֆրանսիայում ծագած այս ժանրով գրականությունը հետևորդներ գտավ հյուսիսային Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Անգլիայում։

Այդ ժամանակ գործածում էր ժողովրդական պոեզիան, որի մասին ձենք, ասկայն, քիչ բան գիտենք։ Համեմատաբար քիչ են գրի առնված ժողովրդական յերգերը, ավանդություններըը, գրուցավիպերը և այլն։ Միայ հատած գրառումները վերաբերում են, գլխավորապես, ավելի ուշ ժամանակին։ Ներանց հիման վրա ձենք կարող ենք յեզրակացնել, որ ժողովրդի մեջ տարածված եղին վոչ միայն հին դյուցազներգություններըը և յերգվում եղին վոչ միայն հին յերգերը, այլև հաճախ լսվում էր նաև ծագրանքներ ու վիրավորանքը ենդողների — ասպետների ու հոգևորականության—հասցեին։

Պաղեստինի կուլտուրան

Պաղեստինը քնակիչների մեջ XII—XIII դարերից սկսած առաջացավ առանձին մի կուլտուրա, որը նման չէր ասպետականին։ Պաղեստինը իրենց գլխավոր և ծագրող խնդրով հայտնի մարդիկ եղին։ Պաղեստինների մոտ առանձին զարգացում ստացավ յերգիծաբանությունը։ Փորձերի չափածո պատմվածքների մեջ (որոնք ֆրանսիացիների մոտ կոչվում եղին ֆաբլիո), ինչ գերեզմանացիների մոտ՝ էլվինգ, ծիծաղելի ձևով հանդես եղին բերվում հոգևորականության առանձնական բարքերը, նրա հիմարությունը, ագահությունը և այլն։ Պաղեստինը շատ եղին սիրում կենդանիներին վերաբերող առակները, վորտեղ գայլը գիմքով գուրս էր բերվում ասպետը, նրա գիմքով—տերտերը, տղվինի գիմքով—խորամանկ և հնարագետ քաղաքացին։ Ջանասեր ծիծաղելի և գվարճալի տրվածներում տղվինը հաղթում էր բոլորին։ Այդ պատմվածքները Ֆրանսիայում հավաքված եղին ընդհանուր ժողովածվի մեջ, որի գլխավոր բովանդակությունը կազմում է գայլի և տղվինի յերկարատև կռիվը, որը վերջանում է տղվինի հատարյալ հաղթանակով։

Պաղեստինի մեջ ավելի նման քառերներ նայ գործածվում էին ամենատարբեր ժանրերից, այսինքն քրիստոնեական լեգենդներ ներկայացնող բնույթագրություններից։ Այդպիսի ներկայացումներ քաղաքացիք տալիս եղին ժեծ տոներին։ Գործող անձինք ներ-

կայացնում էին Քրիստոսին, սրբերին, հրեշտակներին, առաքյալներին։ Այսպես էլ կարևոր տեղը հատկացվում էր լիտրգիական պատկերներին։ Տաճարային պատկերները չի բնորոշում, որպեսզի կոնկրետ գեր էր կատարում։ Միստերիաների ներկայացումները հաճախ վերջանում էին քրիստոնեական սրբերին—վկաներին, որոնք փառք էին բերում հայրենիքին և հոգևորականությանը։ Այսպես տանից մինչև մեծ պատը կոչվածները էին սրբեր կարևորները, քրիստոնյայի պահանջներով լցվել, որտեղ հաճախ փառքերը էին ընդհարվում տերտերների։ Քաղաքային մեջ ավելի ակտիվ են դառնում և ամրապնդվում էին կրոնական նոր հասարակներ, որոնք ստղծվել էին կաթոլիկ եկեղեցու կողմ։

Այսպիսով, քաղաքային կուլտուրան սկսեց իրեն հակադրել եկեղեցական—ֆեոդալական կուլտուրային, բայց այդ ոտոպիական գեռևս մեկը սոցիալին վիճակի մեջ էր գտնվում։

Միստերիական գիտությունը և եկեղեցական-ֆեոդալական աշխարհայացքին ավելի վճռականորեն և խիստ հակադրվեց այն լայն մասսայական հոսանքը, որը XIV դարում փոքր Իտալիայում և նոր բուրժուական կուլտուրայի հիմքը դրեց։

Բուրժուական այս նոր կուլտուրայի շինարարները և ղեկավարները բոլոր ժամանակների մեծագույն պատանիներից մեկը, Ֆլորենցիայի Դանտե Ալիգիերին (1265—1321 թ. թ.)։ Ինչպես ասում է Մենդելսը, «ֆեոդալական միջնադարի մայրամուտը, կապիտալիստական նորի արշալույսը նշում է մի հսկա ֆիգուրա։ Դա խոսողն Դանտեն է, միջնադարի վերջին և մինչև ժամանակ նոր դարի առաջին պատկերը[1]։ Դանտեն ապրում էր Ֆլորենցիայում գաղափարների և կուսակցությունների կատաղի պայքարի ժամանակաշրջանում։ Նա կռանում էր քաղաքի քաղաքական կյանքին, բարձրացնում էր քաղաքի չափերի համար մշվոց ճակատամարտերին, գրավիչ և հասարակական պաշտոններ։ Իրեն ազնիվ ներկայացուցչի, գվելֆների կուսակցության, նա անվերապահորեն հետևում էր 1302 թվականին աքսորվելուց Ֆլորենցիայից (տես գլ. XXVI)։ Աքսորում վերջնականապես ձևավորվեցին նրա քաղաքական հայացքները։ Ինչպես Բալզակի մոտ լինում է մարդկին, նա պատահականներից հոչտակում իր հայրենիքի փրկության անհնում էր նրա վերածնման մեջ։ Բայց այդ վեր-

[1] *Маркс и Энгельс*, Соч. т. XVI. ч. 2, стр. 327.

վորում նա պատկերացնում էր միասնական պետության անով։ Նա յուրացնում է ամիասնական հռոմեական կայսրության գիրքիլլեյան գաղափարը և իր հույսը դնում է Հենրիխ VII կայսեր վրա։ Բայց Արբազան Հռոմեական կայսրությունը, բացի կղզուստումից և քայքայումից, չէր ունեցել բան չէր ավել Իտալիային, իսկ այդ միջոցին նա արդեն կորցրել էր հաջողության բոլոր շանսերը։ Հենրիխ VII-ի փորձը վերջնականապես ապարդյուն և Դանտեյի հույսերը խորտակվեցին։ Դանտեյի քաղաքական հայացքները իրենց արտացոլումը գտան նրա „De monarchia" տրակտատի մեջ։

Դանտեյի ստեղծագործության մեջ ամենից դեր խաղաց նրա սերը դեպի վաղամեռ Բեատրիչե Պորտինարիին։ Բեատրիչեյի պատվին Դանտեն աքսորում գրեց սոնետների ամբողջ մի անթիա, վորտեղ նա մեջ ընդ մեջ տալիս է և այդ սոնետների մեկնաբանությունները։ Բեատրիչեյին նվիրված սոնետների այս անթիան կոչվում է „Vita nouva" (Նոր կյանք)։ „Vita nouva"-յի վերջաբանում Դանտեն ասում էր, վոր նա հավերժական անխորտակելի հուշարձան կկանգնեցնի Բեատրիչեյին։ Այդ հավերժական հուշարձանը նրա հոչակավոր էմատվածային կատակերգությունն է, վորը նա գրել էր 1290 և 1300 թվականների ժամանակաժիջոցին, բայց գրել է աքսորում, այսինքն 1302 թվից հետո։

Դանտեյի աշխատությունը վոչ մի կապ չունի կատակերգության հետ, ընդհակառակը մենք հանդիպում ենք այդ կատակերգության է կոչվում նա այն պատճառով, վոր սկզբում դուրս էր բերված ամենաթշվառական կոչումների և դասերի անձինք, այլև այն պատճառով, վոր այդ աշխատության բովանդակությունը կազմող գործողությունը բարենպաստ վերջանում։ Ահա թե վերաբերում է էամատվածային բառին, այդ անունը Դանտեյի աշխատությանը ավել և վոչ թե ինքը Դանտեն, այլ նրա տպագրչի կերմ կերկրագործներն ու հարգողները։

էամատվածային կատակերգությունը բազկացած է երեք մասից. «Ժոխք», «Քավարան» և «Դրախտ», ըստ վորում այդ երեք մասերից ամեն մեկը բաժանվում է մեկական քանակությամբ երգերի (33)։ Ամեն մի երգն էլ կազմված է վոտանավորներից, վորոնցից յուրաքանչյուրը բազկացած է երեք տողից—տերցիաներից։ Գոհար այն մասում, վորը կրում է «Ժոխք» անունը, պատկերացված են 9 շրջան։ «Քավարանում» նրա 9 աստիճանները և, վերջապես, երբ պոետն անցնում է «Դրախտ», սյուներ, բացի համպիրեայից, նա տեսնում է 9 երկինք։

Ամեն տող կրկնվում են այս 3 և 9 թվերը և դա պատահական բնություն չէ, դա հետևանք է այն սիմվոլիկային, որով նվիրված է Դանաևի ամբողջ պոեմը։

Դանաևի պոեմը — մինչպատերի ամենահոյակապ հուշարձանն է, այն կարելի չէ համարել մինչպատերյան մատենագրության կուլտուրայի քվինտեսենցիան։ Այստեղ անգամ, պոետիկական ձևավ տրված է մինչպատերյան ամբողջ դիտակցության ամբողջ հանրագումարը։

Դանաևի այս չնչին համար կոմենտարիա կարող է համարվել Քամա Աբգինացու «Ամասվածաբանության գուժարա»-ն։ Ինչ են տալիս վարդ պատմագրները, կրկը պնդում են, թե Դանաևի առնիվագործությունը, գա Քամայի սխոլաստիկական փիլիսոփայության քարգմանությունն է պոետիկական ձևով։

Այսպիսով Դանաևի աշխատությունը մեզ համար ամենամեծ հետաքրքրություն առարկա չի հանդիսանում, քանի վոր նա տալիս է չինգնցական-ինդոլական կուլտուրայի ամենանոյնական սինթեզը։

Դանաևի աշխատությունը ամբողջապես արկատական, սիմվոլիկ է։ Ամեն ամենը, ինչ տեսում է այստեղ, պետք է հասկանալ իբրև սիմվոլ։

«Ամասվածային» կատակերգությունը բովանդակությունը հետևյալն է. Վիրգիլիոսի, մինչպատերում հին գործի այս ամենահարգված պահանջիչ մեկի դեկտատորությամբ Դանաևն գնում է գալիս մուտ անատոմից, վորը պատկերում է մարդկային կրքերը, և գալիս է գժոխք, վորտեղ նա ծանոթանում է ամեն անատ մեղապարտների և նրանց տանջանքների հետ։ Դանաևի գժոխքը բրնձից նկարագրվում է հրաբխի մի ձագար, խառնարան, վորը հաջորդաբար անցվող բոլորակներով իջնում է ցած, գնալ այդ ձագարի հատակը, վորտեղ Նատան է ինքը, գժոխքի գնկատոր հրեշավոր լյուցիֆերը։ Գժոխքի բոլորակներից ամեն մեկին ունի մեղապարտների իր հատուկ կատեգորիան և հատուկ տանջանքներ։ Առաջին բոլորակում, վոր գժոխքի հետ մի անատ նախագուռ է հանդիսանում, վորտեղ իրապես գնում վոչ մի տանջանք գոյություն չունի, Դանաևն, Նատանում է հին գործերի փիլիսոփաներին և գիտնականներին, մեծ պոետներ Հոմերոսին, Ովիդիոսին, հին գործերի գանազան քաղաքացիներին, վորոնց նա չի կարող անգամվորել մի ուրիշ տեղ, քանի վոր նրանք քրիստոնյաներ չեն եղել։

Ծերկրորդ բոլորակում տանջանքներ են կրում բռնավոր սիրահարները։ Ամենատառապյալ հոգիները այստեղ Դանտեյի պրույզն և Պաոլո և Ֆրանչեսկա դա Ռիմինիի հետ,—հաժպշխարհային գրականության մեջ հռչակավոր այս պրույզը, որին ամբողջ պոեմի ամենագեղեցիկ կտորներից մեկն է։ Այստեղ են գտնվում նաև անտիկ գրականության հռչակավոր կանայք, ինչպես Ցեզեռնան, Դիդոնան։

Հաջորդ բոլորակում տանջվում են ժլատները, իսկ հետո գալիս են ամեն տեսակի վոճրագործներ, մսխողներ և ուրիշներ. սրանք ձյուքի մեջ են լեռում։ Այս բոլոր տանջանքները նկարագրված են արտասովոր տխրությամբ, խոլոր գրաժատիկական ատելությամբ և իսկապես ցնցող տպավորություն են գործում։

Վեցերորդ բոլորակում գտնվում են հերետիկոսները. Դանտեն, մասնավորապես, այստեղ է տեսավորել Մուհամմեդին, և քանի վոր նրա նկարագրած դեպքերը վերաբերում են 1300 թվականին, այդ պատճառով էլ նա ասում է, վոր այստեղ արդեն տեղ է պատրաստված նաև Թուլլիոյի համար։ Այստեղ, այսպիսով, կարելի չի տեսնել Դանտեյի աշխատության գաղափարական գումարվորումը։

Վերջապես ամենավերջին բոլորակը հատկացված է գավաճաններին, վորոնք, Դանտեյի կարծիքով, ամենաստոր մեղքի հանցագործներն են։ Այստեղ տեսանելի չերեսում նա տեղավորում է Հուդա Իսկարիոտացուն, վոր մատնեց Քրիստոսին, ինչպես նաև Բրուտոսին և Կասիոսին, վորոնք սպանեցին Հռոմեական միապետության հիմնադիր Կեսարին։

Այստեղից Ձոգարի ստորին ծայրի միջոցով Դանտեն ներս է քաշվանցում չերկրի մյուս կողմը և ընկնում է գավաթան։ Ինչպես գժոխքը ներկայացնում է հրաբխի մի խառնարան, վոր տեղվում-նեղանում է վերից վար ուղղությամբ, գավաթանը ներկայացնում է մի լիռ, վորը տեղվում-նեղանում է վարից վեր ուղղությամբ։ Այս լերան աստիճաններքը բարձրանում են զարթարտուղա գծերով և այդ աստիճաններով Դանտեն հասնում է մինչև գագաթը։ Նա ծանոթացնում է մեզ գավաթանի գանազան տեսարաններին հետ, վորոնք ավելի քիչ հետաքրքրություն են ներկայացնում, քան գժոխքի տեսարանները։ Այստեղ Վերան լցում է վերջին լուսը, վորն իրեն հնարավոր չի կարող մուտք ունենալ գրեթե և Դանտեն գավաթանից ուղղակի չերկինք է ընկնում։ Վերան ներս է քաշում Գետրոս առաքյալը, վորը պահպանում է գրեթե գանները։ Այստեղ Դանտեյին գիմավորում է Բեատրիչեն։ Գրեթե

տուն Դանտեն նկատողություն է գոնեգրան ժողովրդներ, որոնց արդարները հավերժական կրակուքյուն են հաշակում։ Գոնեմը վերջանում է Բեատրիչեի հոգեհանգով, այսինքն գուտ կնքեզական վոգով, քանի վոր Բեատրիչեն խորհրդանշում էր կրոնը։

Հետաքրքիր է այն, վոր իր աշխատուքյան մեջ Դանտեն արտացոլել է իր ժամանակի քաղաքական պայքարը։ Բոլորանից մնում, ուր տեղավորված են հերետիկոսները, նա տեսավորել է նաև մի ամբողջ շարք պապերի։ Մատնավորապես Նիկոլայ III պապին նա պատկերում է գլխիվայր ընկղմված հրա փոսի մեջ, վորտեղից կրկնում են միայն նրա դուրս ցցված վոտքերը։ Պապը տանջվում է և ապաում, քե, վերջապես, կարգը և գալու է պրավելու նրա տեղը իր փոխանորդը, գեռևս կենդանի Բոնիֆացիոս VIII-ը։ Դանտեն, այսպիսով, քնկուզ և իր բանաստեղծական աշխատուքյան մեջ, իր բանաստեղծական ֆանտազիայի ոգնուքյամբ, չափազանց մեծ յեռանդով գտատատան է տեսնում իր քաղաքական քշնամիներին հետ։

Աստվածային կատակերգուքյունը գրված է իտալերեն (Տոսկանայի բարբառով)։ Դանտեն իտալական գրական լեզվի ստեղծողն է։ Ընկերցական աշխարհայացքի տեսակետը հանդիսանալով, «Կատակերգուքյունը» մեծ ազդեցուքյուն է ունեցել ամբողջ հետագա ժամանակ մի բոլոր և ներկայացնում ընկերցական նոր մոտքի դեմ։ Դանտեն գովաբանում է զգացմունքների ազատուքյունը, վոգու հետաքրքրասերուքյունը, աշխարհն ըմբռնելու ձգտումը։ Գեռևս կանգնած լինելով ընկերցական գաղափարների հոդի վրա, Դանտեն, սակայն, քրիստոնեական աշխարհի կողքին և իրրև նրան հավասարեք— գնում է անհիկ աշխարհը։ «Աստվածային կատակերգուքյան» մեջ հազվագեպ կերևույթ չեն անտիկական քրիստոնեուքյան և անհիկ աշխարհի մեջեն։ Դանտեի ուղեկից և հանդիսանում Վիրգիլիոսը վորին գրաված նկ ոտով հավատում էին հետ դրան հավատ, վոր նա իրրև քե իր հավերժուքյուններից մեկում նախագուշակել էր Քրիստոսի ծնունդը։ Դանտեի նկատրած հանդերձյալ աշխարհում անհիկ հերոսի մեծ մարդիկ տանջանքների չեն ենթարկվում, չնայելով նրան, վոր նրանք քրիստոնյա չեն եղել։

Այս նոր մոտիվները,—նոր, ավելի լայն մոտքի պահանջը և անհիկ աշխարհի կերկրպագուքյունը,—ավելի բարձր են հնչում Դանտեի մեծ հայրենական աշխատուքյուններում, վորոնք բոլոր արեն իտալական Վերածնուքյան հետ։

ԳԼՈՒԽ XXXIV

ՎԱՂ ՎԵՐԱԾՆՈՒԹՅՈՒՆԸ (ՌԵՆԵՍԱՆՍԸ) ԻՏԱԼԻԱՑՈՒՄ

Ռենեսանսի նյութը չնվ Ցոտ ճանաչությունները

Մենք տեսանք, որ բուրժուազիայի զարգացման հետ միասին Միջերկրական քաղաքներում ծագում և բուրժուական կուլտուրան, որը սկսում է—առաջին շրջանում չնչին չափերով, իսկ հետո ավելի ու ավելի վճռականորեն—հակադրվել ֆեոդալական կուլտուրային։

Բացատրում, որտեղ քաղաքների ծագումը, նրանց սոցիալական կյանքի վերելքը և հարստությունների արագ կուտակումը բուրժուազիայի վերնախավի ձեռքում կատարվում է ավելի վաղ և ավելի լրիվ չափով, քան Միջերկրական մյուս չերկրներում, քաղաքային կուլտուրան առանձին բարձրության է հասնում և XIV դարից սկսած արտահայտվում է ոչ թե ահագին կուլտուրական շարժման մեջ, որը հայտնի չե Ռենեսանս կամ Վերածնություն անունով։

Այս շարժումը հնգաշրջում առաջ բերից հոգևոր կուլտուրայի բոլոր բնագավառներում—գրականության, արվեստի, փիլիսոփայության, գիտության մեջ. նա խոշոր տեղաշարժեր առաջ բերեց ամբողջ աշխարհայացքի մեջ։

Վերածնության գործիչները, նոր բուրժուական կուլտուրայի և նոր աշխարհայացքի կրողները ու կերտողները հայտնի չեն հումանիստներ անունով, humanus—մարդկային բառից, որովհետև նրանք աշխարհին գիտությունը, կյանքը դնում մարդը գերբնական գիտությունը (studia humana) հակադրում նրանք ֆեոդալական սխոլաստիկական գիտությանը, աստվածային գիտությանը—աստվածաբանությանը (studia divina)։ Այստեղից էլ ծագում և հումանիզմի հակադրությունը, որով բնորոշում են Վերածնության մասնավորապես գրականության և գիտության հասանքը և որը չպետք է շփոթել հումանիզմի մեջ արժեքյան՝ ավելի լայն պատկերացման հետ։

Իտալիայի Ռենեսանսի պատմության մեջ կարելի է նշել յերկու նոտոպ վող Ռենեսանս, վորն ընդգրկում է XIV—XV դարերը, կուլտուրայի վերելքի ու նրա ծաղկման ժամանակաշրջանը և XVI դարի ուշ Ռենեսանսը, յերբ արդեն սկսում է վայրիվերք նվաճված մակարդակից։

Ռենեսանսի պատմությունը փայլուն օրինակ է տալիական բանի, վոր վերնաշենքային բարերագութ աճերրանների գարգացումը, թեև ամրոզջապես պայմանավորվում է տնտեսական և սոցիալական զարգացմամբ, բայց ըստ ժամանակի չիմքին չի համընկնում նրան։ Իտալիայի քաղաքային քաղաք-հանրապետությունները արդեն XIII դարում հասել էին մեծ տնտեսական ծաղկման, բայց նոր կուլտուրայի, Ռենեսանսի կուլտուրայի վերելքը սկսվում է XIV դարից, թեև XIII դարը հիմնականում դեռ անցնում է ֆեոդալական հասարակության գաղափարների և աշխարհայացքի գրոշի տակ։ Մյուս կողմից, թեև XV դարի վերջը և առանձնապես XVI դարը կրում են իրենց վրա Իտալիայի տնտեսական և քաղաքական անկման կնիքը, բայց նրա կուլտուրան հենց այդ ժամանակն է հասնում իր ամենամեծ փայլին, որինակ, այնպիսի հանճարների ստեղծագործություններում, ինչպես Լեոնարդո դա Վինչին, Միքելանջելոն և ուրիշները։ Այսպիսով բարձր մակարդակի հասած կուլտուրան վորոշ իներցիայի ուժով և ձևով բերում է դեռ վորոշ ժամանակ շարունակում և զարգանալ, թեև արդեն սկսում են անհետանալ այն պայմանները, վորոնք ծնել են այդ բարձր կուլտուրան։

Անհրաժեշտ է նախ և առաջ պարզել նոր կուլտուրայի ընդհանուր գիծը և ֆեոդալական կուլտուրայի վերաբերմամբ ունեցած նրա հակադրության նյութերը։

Ռազիոանալիզի ցնվ հատվորի սկզբունքը քաղաքական նկատմամբ ինչպես ցնվ կուլտուրայի ոճերում

Միջնադարի սիմբիկական ֆեոդալական տնտեսության համար բնորոշ են նրա անալյտնաֆնուրյունն ու անուսցիոնալությունը։ Ֆեոդալը կապվածներում է իր տնտեսությունը բացառապես սպառողական նպատակներով։ Այդպիսի տնտեսության մեջ, ինչպես գիտենք, չի կիրառվում հավելարկի սկզբունքը, անկախ տվյալ պահից ընդլայնման գործընթաց ունեցող շուկի հորիզոնից, այդ տնտեսությունը կլոկալ տնտեսության աշխատանք, կենտ մեկին նա կարող է բավարարել ֆեոդալի պահանջները, նույնը, բնականաբար, վե-

բաբերում է նաև միջնադարի համքարային արհեստավորի աշխատանքը։

Քաղաքային խոշոր բուրժուազիայի, օրինակ, XIV—XV դարերի իտալական վաճառականի, բանկիրի, արդյունաբերողի աշխատանքը, ընդհակառակը, կառուցված է բոլորովին այլ հիմունքներով։ Այդ անհատականը վոչ քիչ ստատոգրաֆական քննիչներ է գնում իր առաջ, այլ առավելագույն չահ կորզելու խընդիրներ։ Այնքան, վորքան այդ անհատականի մեջ ամեն ինչ արվում է այս նպատակին համապատասխան, մենք կարող ենք ասել, վոր նա տարվում է ոսկեհոսել կերպով,—նա աշխատում է հանվիրով ժերոգլոգիա հաշվարկի սկզբունքի վրա։

Այդ սկզբունքն էլ գտնում է բնորոշ նաև նոր կուլտուրայի և նոր աշխարհայացքի համար։ Այսպես, օրինակ, գիտության քնոզովատում առանձին նշանակություն և առանում ժամիմաթիկան։ Վերածնության արվեստի ականավոր ներկայացուցիչները,—Լեոնարդո դա Վինչին, Լեոն Բատտիստա Ալբերտին,—միաժամանակ հանդիսանում են և գիտնականներ, վորոնք լայն չափերով ոգտվում են մաթեմատիկական հաշիվներից։ Առանձնապես բնորոշ և այն փոփոխությունը, վոր կատարվում է ժամանակի հաշվարկման վերաբերմամբ։ Միջոգլական հատարակության մեջ ժամանակը չի գնահատվում և համառ չոայլվում է անպատասխանով։ Սրան հակառակ, Լեոն Բատտիստա Ալբերտին արդեն ձեվակերպում է այն պրուլքը, թե՝ ոսկի գրամի և ժամանակի ատր է, նա բոլոր իրերի ատրն է հանդիսանում։ Իզուր չէ, վոր XIV դարում Իտալիայի քաղաքներում, աշտարակների վրա կրկան են գալիս ժամացույցներ, վորոնք յուրաքանչյուր ժամ հնչող իրենց զարկերով հիշեցնում են, վոր ժամանակը պետք է հաշվառել, վոր ժամանակը փող է։

Ժամանակի հանդեպ այս նոր վերաբերմունքը արտահայտվում է, ի միջի այլոց, շենքերի կառուցման ժամկետներում։ Այդ ժամկետները խիստ կրճատվում են։ Միջնադարյան վորևե մի վանք կառուցվում էր մի քանի դարերի ընթացքում, բանվորների և ճարտարապետների շատ սերունդների ձեռքերով։ Բենեդատին շենքերը կառուցվում են մի քանի տարիների ընթացքում և այն էլ վորոշ պլանով, ըստ վորում կրկրարկվում է նախապես նախագծելու և հաշվարկելու սեթոդը։ Ճարտարապետության մեջ ժամիմաթիկական հաշվարկի կիրարկման վոտ օրինակ է Ֆլորենցիայի մայր տաճարի վրա կառուցված հսկայական գմբեթը։

Ամենամեծ ճարտարապետ Բրունելլեսկին մինչև մեր հայվարկժամն ընդհանուր կարգով եր լսվում նրան առաջադրած խնդիրը,—կառուցել նման մի գմբեթ, որը, ըստ որի եր ծանրությանը և չափերին, չառաներ պատերը։

Հայվարկի այդ սկզբունքը նույնպիսի վորոշակիությամբ եր արտահայտվում և գանում և նկարչության մեջ։ XII—XIII գարերի վարպետները վոչ մի գազափար չունեին հեռանկարների մասին։ Նրանց նկարների վրա պատկերած ֆիգուրաների ու առարկաների չափը վորոշվում են վոչ քե առաջին պլանից նրանց հեռավորության աստիճանով, այլ միանգամայն այլ նկատառումներով. այդպիսի նկարի վրա քաղաքորը կամ տաճարը միշտ ավելի խոշոր և, քան հեռավոր մարդը. մարդը միշտ ավելի մեծ և, քան տունը և այլն։ Դա բացատրվում և նրանով, վոր միջնադարյան աշխարհին հատուկ՝ հատարակության կրոնական կառուցման սկզբունքը փոխադրվում և նաև գեղարվեստական ստեղծագործության աշխարհը։ XIV—XV գարերի նկարիչների աշխատություններին մեջ, ընդհակառակը, արդեն կրկնվան և գալիս գեղային հեռանկարը, վոր պահանջում և վորոշ մաթեմատիկական հայվարկ։

Փոխհարաբերությունները բնության նկատմամբ վերածնության մեջ

Հայվարկը, այդպիսով, հաղթանակում և վոչ մեկ անհատության բնագավառում, այլև արվեստի սկզբունքում։

Մեհատության և հասարակության միջև գոյություն ունեցող կապը գրանցվում և, այնուհետև, այդ նշանակության մեջ, վորն այժմ արվում և բնության։ Միջնադարյան աշխարհը, հնազանդորեն հպատակվելով բնության կույր տարերքին, իրրև կանան, չեր սիրում և չեր գնահատում նրան։ Անկեղծորեն ատելություն եր, վոր կրկրիրը էլացի և տանջանքի հովիտ եր, վոր մարդը կրկրի վրա ետնդոզիկ մի ուղևոր եր, ելքամուտ տված մի կանքնեղ։ Մարդկային մարմինը քեև պաշտոնապես չեր հայտարարվում,—ինչպես կատարների ժամ,—զգեվական անոթ, բայց և այնպես նրան նայում եյին իրրև մի վոր մեղսական և, համենայն դեպս, ուշադրության անարժան մի բանի։ Բոլոր կրկնությունները վոր տեղի չեն ունենում բնության մեջ (փոքորիկ, հեղեղումներ, կրքոտ և այլն), մարդկային մարմինը (հիվանդություն, մահ) գիտվում եյին իրրև ատածու միջամտության հետևանք, նրա կամքի արտահայտության, մեղքերի համար տրված պատիժ։

Նոր բուրժուական կուլտուրայի ծնունդը

Մացիոնալիզացիայի չնչին մասնաբաժինը, XIV—XV դարերի իտալական բուրժուան ձգտում է ռացիոնալ կերպով հասկանալ և բնութագրել Հայվարկի սկզբունքը քույլ չի տալիս բոլոր քարտերը խառնող անգրկոզմյան ինչ վոր մի ուժի միջամտությունը։ Վաճառականն ու արդյունաբերողը շահագրգռված են նրանում, վորպեսզի ճանաչեն բնությունն ու մարդուն, ոգուտ քաղեն այդ ճանաչությունից, նախատեսել նպատակներ բնության ստանան։ Բնության ճանաչությունը, այսպիսով, մեխանիզմային աշխարհին է պատասխանում, նա ապատագրվում է նախկին տասովածությունից, կրոնականի խառնուրդից։ Ճնշանների աշխարհի սահմաններում մասին համար այլևս տեղ չի մնում և այս աշխարհն սկսում է դիտվել իրրև վորոշ պատճառական փոխազդեցության մեջ գտնվող չերևույթների և իրերի մի սիստեմ։ Հետագայում, XVI—XVII դարերում աշխարհին աշխարհըմբռնման այս հոգեբանական դիտության մեջ հանգում է Ջորդանո Բրունոյի, Գալիլեյի սիստեմների առաջացմանը, վորոնցում մասին կամ չերկրորդական տեղ է հատկացվում, կամ վոչ մի տեղ էլ չի հատկացվում։

Այսպես են նախապատրաստվում բնագիտության հաջողությունները, վորոնք անհնար պետք լիներին առանց մարդու ազատագրման՝ միտքը ընդդեմ, քրիստոնեական կրոնի ազդեցությունից։

Հետաքրքրությունը մարդկային մարմնի նկատմամբ վերածվում է նրա մասին

Միանգամայն պարզ XV—XVI դարերում կարելի չի նկել հետաքրքրություն դեպի մարդկային մարմինը, նրա կառուցվածքի ուսումնասիրությունը։ Դա արտահայտվում է նախ և առաջ անատոմիայի իրրև գիտության առաջանալու մեջ, բայց նա միևնույն ժամանակ անգլին ազդեցություն է գործում նկարչության և քանդակագործության վրա։ Մարդկային հանգիստ արդեն մեկ մարմնի ռեալիստական պատկերումը դառնում է նոր արվեստի հատկանիշներից մեկը։ Հետագա դա վինչին և Միքելանջելոյի նկարների մեջ հիանալի հետևանքների հասան ընդհուպ անատոմիայի մանրազնին ուսումնասիրության։ Մարդկային մարմնի կոդքին և նրա հետ սերտ կապակցությամբ Ռենեսանսի արվեստի մեջ նոր բնաստաններություն է առանում և չրջապատող բնությունը։ Քիոդալական հասարակության չնչեղացական նկարչությանը բնությունը միանա-

գամարն անհայտ է. «երբեմն պատկերները տրվում են ամբողջությամբ վոսկե ֆոնի վրա։ XIII դարի մեծ նկարիչ Ջիոտտոն իր նկարներում, ճիշտ է, փորձում է հետին պլանի վրա պատկերել բնությունը, բայց նրա լեռները նման են փոքրիկ քարերի, նրա ծառերը, գաշտերը, մարդագնդիններները շատ քիչ են էվմարտանման։ XIV—XV դարերում արդեն ծագում է ռենեսանսային պեյզաժի սերմնատը, վորը կապված է գեաչին, քանի հետո էլ ոգային հետաքրքիր հետ։

Հետաքրքրությունը մարդկային ապրումների նկատմամբ գեղարվեստական պրակտիկայում

Նոր վերաբերմունքը գեպի բնությունն ու մարդը առանձնապես վորոշակի արտահայտվում է գրականության մեջ։ Արդեն XIV դարի վաղ հումանիստների՝ Պետրարկայի, Բոկկաչչոյի մոտ, մարդը և նրա ու բնության փոխազդեցությունը գառնում են ստեղծագործության կենտրոնական մոտիվնեը։ Պետրարկան հաճախակ բարձրանում է լերան գագաթը, վորպեսզի հիանա արեւմտյից բացվող տեսարանով, ու թեև, վորը միանգամայն անսովոր յերևույթ էր ֆեոդալական աշխարհայացքի մարդու համար։ Գեղեցկությունը, նրա հոգեկան ապրումները գառնում են գրական յերկերի հիմնական բովանդակությունը։

Հումանիստների վերաբերմունքը գեպի հեռավոր անտիկ նատուրան։ կազմակերպումը

Նյութական անգալաթյունը են կատարվում նաև Ռենեսանսի մարդկանց աշխարհայացքի մեջ, հատարակության և պետության կազմակերպման նկատմամբ։ Իտալական հումանիստները հանգիսանում են վոչ միայն նոր բարձրացող բուրժուական գասակարգի գաղափարախոսները. նրանք հենց իրենք այդ գասակարգի յերեսներն էին կամ նրանցից կախված մարդիկ։ Բոկկաչչոն վաճառականի վորդի յեր և ապրում էր իր հոր քողած կապիտալով։ Լեոնարդո Բրունին, Նիկկոլին, Պոջիոն և շատ ուրիշները Ֆլորենցիայի հանրապետության ծառայության մեջ էին, վորտեղ XIV—XV դարերում իշխում էր հարուստ բուրժուազիան, ազատորեն ժողովուրդը։ Ոնվ գարմանալի չե, վոր իրենց ստեղծագործությամբ, նոր բուրժուական կուլտուրա ստեղծելով, հումանիստները վոչ միայն ատատնում էին հին ֆեոդալական աշխարհայացքը, այլև վերջինիս դեմ հանախ բացահայտ պայքար էին մղում։ Այսպես, որինակ, նրանք գուրս էին գալիս ֆեոդալական հասարակության մեջ իշխող յերարխիկ և գասային սկզբունքների դեմ։

Ֆլորինգիայի հումանիստ Պոջիոն գրում է «Ազնվության մասին» (De nobilitate) աշխատությունը։ Այստեղ նա զարգացնում է այն միտքը, թե ազնվությունը, անվանիությունը՝ արվում են վոչ թե ծագումով, այլ անձնական արժանիքներով և գիտելիքներով։ Պոջիոն ծաղրում է ֆեոդալների սխրած ըռազմունքները, ինչպես վորսը, վորը նա անվանում է մարդուն ստորացնող զբաղմունք։ Նա ասդացուցում է, վոր չի կարելի իրեն ազնիվ անվանել այն հիման վրա, վոր նախորդների մի յերկար շարան գրաղվել է ամեն տեսակի ավազակարար սեփականությունների և գվարճանքներով։ Մտավոր շահերը և գրաղմունքները,—ահա թե նրա կարծիքով ինչն է արժանի մարդուն, ինչն է, վոր մարդուն հաղորդում է ճշմարիտ ազնվություն։

Պետ հումանիստների հետագա ռեակցիոն բնույթը

Բայց սխալ կլիներ, յեթե մենք վերոհիշյալ նկատառումների հիման վրա յեզրակացություն անեինք վոչ հումանիստների դեմոկրատական նշանակության մասին։ Անկասկած ֆեոդալական արիստոկրատիայի դեմ, նրանք ձգտում են նրա տեղը գնել բնակչության, կրթություն ստրիստոկրատիային և գրամի քսակի արիստոկրատիային։ Իրենց աշխատություններում մեզ հումանիստները շատերը համառ արհամարհանք են ցուցաբերում գեպի ժողովրդական մասսան, վորին նրանք տամբոխ (vulgus) են անվանում։ Դա արտահայտվում է նախ և առաջ նրանում, վոր նրանք, սովորաբար, գրում են մասսաներին անհասկանալի լատիներենով և, բավական չի այն, նրանք այդպես են վարվում գիտակցաբար, վորպեսզի իրենք հասկանալի լինեն միայն ընտրյալներին, քուրմուտիայի կրթված վերնախավին և վոչ թե ամբողջ մասսային։ Հատկանշական է հումանիստների վերաբերմունքը գեպի աշխատանքի մի շարժում, ինչպիսին եր չոմպիի ապստամբությունը Ֆլորենցիայում։ Հոչակավոր հումանիստներ Կոլուչչիո Սալյուտատին և Լեոնարդո Բրունին այդ շարժման մեջ տեսնում էին միայն ամբոխի անեծք մի խռովություն։ Գալմիչների և Գվիդալոցգինների XVI գարում ուղղակի ատում էին, վոր ժողովրդի մոտ բացակայում է քաղաքական յերևույթների ճիշտ գնահատելու ընդունակությունը, վոր քաղաքականությունն բնագավառում մասսան տեսնում հեռու չի ճշմարտություններից, վորքան Պոգանիան Ամերիկայից։

Ռենեսանսի ու ամենի կուլտուրան

Հումանիստների ստեղծագործության մեջ ահագին դեր կատարեց անտիկ կուլտուրայի ազդեցությունը։ Այս դերը, սովորաբար, նույնիսկ չափազանցնում են, նշելով թե հումանիստներն ամեն բանում նմանվում էին անտիկ որինակներին։ Իրանք, ինչ և, հափշտակվում էին լատիներեն և հունարեն ուսումնասիրությամբ, ամեն օր հայտնաբերում և ջանասիրությամբ պրպտվում էին հին գրողների աշխատությունները, զոր իրանք համարում էին որինակելի, հաճախ նմանվում էին այդ որինակներին, մանավանդ ձևի նկատմամբ։ Իրանք հափշտակվում էին նույնպես ճոպիտությամբ, աշխատելով լույս աշխարհ հանել անտիկ արվեստի գիտնի տակ քաղված աշխատությունները—արձանները, շինքների մոտիվը—և թեմաքով նկարագրում էին դրանք։ Այդ հիման վրա շատ պատմաբաններ, բնչպես, որինակ, Ջոյխոը, վերածնությունը հասկանում էին տատացիորեն իբրև ինչ-որ նոր կենսքան վերածնություն։

Վերածնության այդպիսի պատկերացումը ճիշտ չէ։ Թեև հումանիստները մեծ հետաքրքրությամբ ուսումնասիրում էին անտիկ փիլիսոփաներին, գրողներին և իրենց համարում էին նրանց նմանորդներ, թեև Ռենեսանսի նկարիչները հաճախ վերցնում էին հնության ստեղծագործություններով, սակայն այս բոլորի մեջ չի կրնում վոչ հատարակ նմանողություն, վոչ էլ ձգտում ամբողջությամբ ոգեագործել անտիկ կուլտուրան, փոխադրելով այն ժամանակվանից կյանքը։ Հնությամբ հափշտակվելու կրնությունը իրագես սկզբում էր նրանց ձգտումը նվիրագործելու անտիկ հեղինակների ավտորիտետով իրենց նոր հայացքները, իրենց բուրժուական գաղափարախոսությունն ու կուլտուրան։ Ռենեսանսի գործիչները ստեղծագործության բոլոր բնագավառներում, վորտեղով նրանք գրավվում էին, կարողացան նոր խոսք ասել, կարողացան մի քայլ առաջ գնալ նաև հին աշխարհի համեմատությամբ։

Վազ Ռենեսանսի վերը նշած բոլոր, բնչպես և այլ, ավելի կոնկրետական առանձնահատկությունները պարզվում են, երբ մենք ծանոթանում ենք նոր բուրժուական կուլտուրայի առանձին ներկայացուցիչների հետ։

Պետրարկա

Ըստ ժամանակի առաջին հումանիստ համարում են Ֆրանչեսկո Պետրարկային (1304—1374 թ. թ.)։ Ջևափանորեն նա չհկհզնցու սպասավոր էր, երբ

կար ժամանակ ապրում էր պապի աբգունիքում, ամբնչանում և նյութապես մասամբ կախում ուներ կամոլիկ չինգենցուց։ Բայց նրա ամբողջ առնջակցությունը նեբծնվածի և աշխարհիկ մարմինների՝ ճիշտ է, զանազան վերացական հարցերին նվիրած իր աշխատություններին մեջ, «Աշխարհի նկատմամբ արհամարհանքի մասին», «Ճգնավորական կյանքի մասին», «Վանականների անգործության մասին» քեմանների այսպես կոչված փիլիսոփայական տրակտատների մեջ, գետարկան դեռևս տուրք և տալիս չինգենցու-ֆեոդալական հասարակության վորոշ իդեալներին։ Բայց իտալական լնգվով գրած իր բանաստեղծական աշխատությունների մեջ նա լիովին կտրվում և այդ պատկերացումներից։ Նրա վոտանավորների, կանցոնաների և սոնետների ժողովածուները, ինչպես իրենց ձևով, նույնպես և իրենց բովանդակությամբ մի բոլորովին նոր բան են ներկայացնում։

Իր փայլուն վոտանավորների մեջ, վորտեղ իտալական լեզուն հասնում է աբգին կատարելության և ձեռք բերում, գետարկան գովերգում է իր սիրո առարկային—Լաուրային, բայց բոլորովին այլ կերպ, քան Դանտեն և գովերգում է իր բնատեղիչին։ Բնատեղիչն հանդես և գալիս իբրև անմարմին, հրեշտականման մի էակ, բերքին նույնիսկ իբրև արատաբկյա, իբրև քրիստոնեության խորհրդանիշ։ Գետարկայի Լաուրան մարմին և սրյուն ունեցող մի էակ և, գեպի վորը միանգամայն յերկրային սիրո զգացմունք և տածում պոետը։

Պետարկայի խնդիվիդուալիզմը յեվ անձնական նախախնամության հարավը

Գոնանների մեջ գետրարկան առաջինն և, վոր չափազանց շատ ուշադրություն և նվիրում իր ներքին ապրումներին։ Նա կարծես խորտակում ցույցի միջով ուսումնասիրում, գիտում և և հնչուն վոտանավորներով հաղորդում և իր հոգու յուրաքանչյուր ամենափոքր շարժումն անգամ։ Ինսիմ յերիկայի հաղթանակը նրա վոտանավորներում վկայում և նոր մարդու ուշադրության մասին գեպի անհատը և նախ և առաջ գեպի սեփական անձնավորությունը։ Ուշադրությունը իր անձնավորության և իր ապրումների նկատմամբ այն խիստ չեչտված ինդիվիդուալիզմի արտահայտությունն և, վորը, հակառակ ֆեոդալական հասարակության մարդու գաղափարին և կորպորատիվ կազմվածության, իր հետ բերում և բուրժուազիայի հաղթանակը։

Գետարկայի համար բնորոշ և գտածի այն անհագ ծարավը, վոր հատուկ և Վերածնության բոլոր մարդկանց և

վորը բղխում է ֆայլը ինդիվիդուալիզմից։ Անձի ազատագրումն այն կապանքներից, վոր մինչապատերյան հասարակության դասային կերպարիսիական կազմակերպությունը գնում էր նրա վրա, առաջին պլանն է քաշում անձի անմահության, նրա անունը գերեզմանին ավանդելու հարցը։ Գետրարկան իր տուրքը տվից Վերածնության նան այս տենդընդին։ Նրա սմենն մի քայլը, նրա ստեղծագործական յուրաքանչյուր մի ակտ, նրա բոլոր կերկները վոգնշնչված են հավերժական փառք վաստակելու տենչով։ Նրա այս տենչն առանձնապես բացահայտում են նրա բազմաթիվ նամակները, վորոնք միայն ձևականորեն նկին ուղղված վորոշ հասցեատիրոջ, իսկ փաստորեն լայն շրջանառություն ունեին հումանիստների և նրանց հարուստ հովանավորների միջավայրում։

Գետրարկան խորապես մտորվում էր իր փառքի ապրյուրների վերաբերմամբ։ Նա կարծում էր, վոր այդ փառքը նա վաստակել է իր նկլոզներով և «Աֆրիկան» խորագիրը կրող ընդարձակ պոեմով, վորը Վիրգիլիոսի էննեիդային նմանվելու էր նրա ներկայացնում։ Բայց այդ կերկերը, վորոնք գրված են լատինական լեզվով և ոտաչ բնությին ժամանակակիցների խանդավառ հիացմունքը, այժմ բոլորովին չեն կարդացվում, քանի նրանց շնորհիվ էր, վոր Գետրարկան բանաստեղծական դափնեպսակով պսակվեց Հռոմի Կապիտոլիումում։ Համաշխարհային գրականության կորիֆեներին շարքը Գետրարկան մտավ վոչ թե իբրև «Աֆրիկայի», այլ իբրև իտալական լեզվով գրված կանցոնաների և սոնետների հեղինակ։

Գետրարկայի վերաբերմունքը անցյալ դարակազմության նկատմամբ

Բոլոր հումանիստների նման Գետրարկան ևս հափշտակվում էր անտիկ հեղինակներով։ Նա բախտ ունեցավ գտնելու հին աշխարհի նշանավոր գրողներ Վիրգիլիոսի և Կիկերոնի վորոշ, մինչ այդ անհայտ աշխատություններըը։ Նա ինքն անձամբ կամ արտագրողների պատվիրելու միջոցով բազմաթիվ պատճեններ հանեց անտիկ գրողների աշխատություններից։ Նա ձեռն էր այն ասացիններից, վորոնք հասկացան, վոր հումանական գրականության ապրյուրը հունական է, և հետագրգրվեց անտիկ հունաստանի մեծ ստեղծագործություններով։ Բայց Գետրարկային չհաջողվեց սիրապատել հունարեն լեզվին և նա գրում էր, վոր, վերջապես, գտել է Հոմերոսին, վորին նա չոչում է, փաղաքշում, բայց ավելացնում էր վշտացած. «Հոմերոսը հավը և

Ծնում է նրան մոտ, և յոթ պատկած եմ նրա կողքին իբրև խուլ։ Բայց և այնպես հենց միայն նրա ներկայությունը փոքր դեր չէ խաղարկց հին հունական գրականության նկատմամբ հետաքրքրության զարգացման գործում։ Բյուզանդական գրողները, կարդինալ Վիսսարիոնը, Հեմիստոն Գեմոնը, Քրիզոլորը, Բյուզանդիայի կործանումից շրջանում փոխադրվելով Իտալիա, շատ բան տվին հունական լեզվի գիտության զարգացման գործի համար։ Նրանց գործունեության շնորհիվ Պետրարկայից հետո հումանիստների լուրջ սերունդն արդեն կատարելապես ազատվում է այդ լեզվին և այդ սերնդի գիտնականներից շատերը մանագիտության հիմնադիրներ են։

Բոկկաչիո

Պետրարկայի կյանքը ժամանակակիցը և նրա աշակերտն էր մյուս ամենահայտնի հումանիստը,—Ջիովաննի Բոկկաչիոն (1313—1375 Ք. Ք.)։ Պետրարկայի նման նա էլ իր գործի գլխավոր հիմքը համարում էր լատիներեն գրած իր բազմաքիվ գիտական տրակտատները (էլեգիաների ինցիկլոպեդիան, էնցիանավոր կանանց կյանքը և այլն), որոնց մեջ նա փայլուն վոճի հետ միասին ցուցաբերում է հին լատինական գրականության լայն ծանոթություն։ Բայց նրա ամենակարևոր աշխատությունը, որը նրան մեծ գրողների շարքը դասեց, հանդիսանում են վոչ թե այս տրակտատները, այլ նրա հետաքրքրական ժանրային պատմվածքների կամ նովելլաների ժողովածուն—«Դեկամերոնը»։ Այս նովելլաների մեջ, որոնք յերբեմն չափազանց անպարկեշտ (ֆրիվոլ) բովանդակություն ունեն, շատերը առնված են այն տուրքը, որ Բոկկաչիոն տալիս է մի ժամանակ նեապոլի քաղավորի աղքունիքում իր վարած շվայտ կյանքի հիշողություններին։ Այս յերկի անքաոամ գրական արժեքը կայանում է նրանում, որ այստեղ մեծ բարերություն է դրված կարճ գեղարվեստական պատմվածքի մրվեստը։ «Դեկամերոնը» արժեքավոր է նաև բազմաքիվ կենցաղային մանր գծերով, որոնք հեղինակը առատորեն ցրել է նրա մեջ, մանավանդ սերտներների և վանականների կյանքից վերցրած գծերը, որոնց նա յինքնարկում է սրամիտ ծաղրանքի։

«Դեկամերոնը» (հունարեն բառ, որ նշանակում է տասը որ), պարունակում է իր մեջ հարյուր նովելլա։ Նրանց միացնող կապն այն է, որ հեղինակն այդ բոլոր նովելլաները դնում է Ֆլորենտացի այն ժողովածին յոթ սիրուհիների և յերեք կավալերների բերանները, որոնք 1348 Քվի ժանտախտի ժամանակ

քաղաքից հեռացան և գնացին հաստատվելու Ֆլորենցիայում։ Այդ վիճակում անցկացրած տասը տարվա ընթացքում այդ հասարակության անդամներից ոմանք մահացան պատժվում և մի նովելլա։

«Դեկամերոնը» շատ նմանություններ ունի իրենից, վորոնց վրա կարելի չի հիմնել Բոկկաչիոյի (ծնված 1400 թ.) նովելլաները, XVI դարի անհայտ հեղինակի «Հարյուր նոր նովելլաները» և Մարգարիտա Նավարրացու «Հեպտամերոնը»։

Բոկկաչիոն Դանտեյի ջերմ երկրպագուն եր։ Նա գրեց մեծ Ֆլորենտացու կենսագրությունը և նրա «Աստվածային կատակերգության» մեկնաբանները։ Նրա գրչին են պատկանում նաև մի շարք վեպեր, բնչպես—«Ֆիլոկոլոն», «Ֆիլոստրատոն» և այլն, վորոնք իրենց գեղարվեստական արժեքով զգալիորեն զիջում են «Դեկամերոնին»։

Պետրարկան և Բոկկաչիոն հանդիսանում են նոր գաղափարների և նոր գեղարվեստական ձևերի հայտնաբերողներ։ Հումանիստների գործունեությունը իր հետագա զարգացմանը հասնում է XV դարում Իտալիայի տնտեսական կենտրոններում, բնչպիսիք են Ֆլորենցիան, Հռոմը, Նեապոլը, Վենետիկը։

Հումանիզմի ֆլորենտիական կենտրոնը

Ֆլորենցիայում XIV—XV դարերում հիմնվում են հատուկ հիմնարկներ,—համալսարանը, Պլատոնյան ակադեմիան,—վորոնց շուրջը համախմբվում են հումանիստները։ Մեդիչիների տան բռնապետները,—Կոզիմոն, հետո Լորենցո Հոյակապը, չափազանց հովանավորում էին հումանիստներին։ Նյութական կուլտուրայի և տնտեսական զարգացման բարձր մակարդակը, վորին հասել էր այդ քաղաքը, նպաստում էր, վորպեսզի այստեղ հավաքվեն ամենից ավելի մեծ քվով խոշորագույն նկարիչները, դիանակներ և պոետները։ Բացի արդեն հիշված Գոլիոլից, Մաչյուոտաիից, Լեոնարդո Բրունիից, Նիկկոլիից, Ֆլորենտիայի հումանիստների շարքում պետք է նշել Մարսիլիո Ֆիչինոյի յուրահատուկ դեմքը, վորն գրավված եր պլատոնական փիլիսոփայությամբ։

Մարսիլիո Ֆիչինոն իր պլատոնական իդեալիստական փիլիսոփայությունը

Այն հետաքրքրությունն ու հովանավորությունը, վոր հարուստ բուրժուազիան ցույց եր տալիս պլատոնյան իդեալիստական փիլիսոփայության զարգացմանը, պարզորեն վկայում է, վոր դեռ չափազանց սահմանափակ եր այդ

բուրժուազիայի ազգեցությունը և վոր XVIII դարի մատերիալիստական ուսմունքն ամենից առաջ բուրժուազիան չար աչքով պետք Նրանից։ Այս յերևույթի բացատրությունը պետք և վորոնել Նրանում, վոր ելուսավորության դարաշրջանի ֆրանսիական բուրժուազիան հեղափոխական դասակարգ էր, վոր ձգտում էր լիկվիդացիայի յենթարկել ֆեոդալների տիրապետությունը, գրավիլ իշխանությունը։ Իսկ XV դարի իտալական բուրժուազիան, վոր արդեն իշխանության էր հասել Իտալիայի քաղաք-հանրապետություններում, Ֆլորենցիայում Medici-ների և մյուս քաղաքներում պլեբեյական ժամանակների ապստամբությունները ճնշելուց հետո, քաղաքականության մեջ վորոշակի անակցիոն դիրքեր գրավեց։ Իր ազգընտրվիզմի մեջ Նա չհասավ մինչև մատերիալիստական փիլիսոփայությունը, ինչպես և քննադատական վերաբերմունքի մեջ յեկեղեցու հանդեպ Նա չհասավ մինչև աթեիզմը և նույնիսկ մինչև XVIII դարի դեիզմը։

Պլեբեյական հեռատեսության վոչին հատկանիշների մոտ

Այս բույրի կողքին Ֆլորենտինյան հումանիստների մոտ քիչ չափով զարգանում է քննադատական վոգին, վորն առանձնապես արտահայտվում է բանասիրության և պատմության քնագավառում։ Այս կապակցությամբ պետք և նշել Բրունիի «Ֆլորենտինյան պատմությունը», վորը վորոշ տեսակետից հանդիսանում է Մաքիավելլու նախորդը։ Բայց քննադատական վերաբերմունքը դեպի անցյալի հուշարձաններն ամենից ավելի վառ կերպով արտահայտվում են Լորենցո Վալլայի (1406—1457 թ. թ.) աշխատություններում, վորը ծնվել էր Հռոմում, բայց մեծ մասամբ ապրել էր Նեապոլիտանական արքունիքում։ Վալլան հռչակվեց «Կոնստանտինի պարգևի» հնատպոտությամբ, վորի վրա պապականությունը ամբողջ միջնադարի ընթացքում հիմնում էր իր քաղաքական պահանջատիրությունները։ Ոգտվելով բանասիրական քննադատության մեթոդով, Վալլան ապացուցեց այդ փաստաթղթի կեղծ լինելը։ Մատչելով Նեապոլիտանական քաղավորի մոտ, վորը քշնամանում էր պապի հետ, Վալլան իր մյուս աշխատություններում ևս համարձակորեն հարձակվում էր պապականության վրա։ Դրա հետ միասին իր փիլիսոփայական արտահայտություններում, որինակ «Խոսքերի ճշմարիտ բարիքի մասին» (De vero bono) աշխատության մեջ, Նա վիճարկում է կաթոլիկ յեկեղեցու ուսմունքը, որինակ և հայտարարում մարմնական պահանջները

և մարդու ձգտումները դեպի յերկրային կյանքի զգայական ուրախությունները։

Հումանիստների անսկզբունքայնության բնութագրի ամենակնահարզրկիր և այն, որ նրանից հետո, յերբ նեոպլատոնիզմը հաշտվեց Հռոմի հետ, Վալլան ընդհակառակ համարեց իր ծառայությունները առաջարկել պապին։ Նա գիմում է պապին բազմաքրիստոնեական, վորտեղ ժխտում է պապին ծառայության ընդունելու իրեն, հիմնավորելով այդ նրանով, վոր յերբեք նա իր աշխատություններով կարողացավ ջնջել հարցնել պատկանության, ապա ցանկության և խրախուսանքի դեպքում կկարողանա և մեծ ոգուտ բերել նրան։ Վալլան հատավ իր նպատակին. նրան հրավիրեցին Հռոմ, վորտեղ և ժեռավ իբրև հոգևորական։

Հումանիզմի յեվրոպական կենտրոնները։ Պոմպոնիո Լետո յեվ Ճրոլիմո Բիոնդո

Այս միջադեպը, ի միջի այլոց, ցույց և տալիս վոր այն ժամանակ քաղքական հումանիզմի յեվրոպական կենտրոնները մեծ չեր տանում իր համար վտանգավոր քիշամիներին, իսկ հումանիզմի մեջ—իր բիխանություն ջրատող մի ուժ։ Հումանիստները այդ ժամանակաշրջանում վոչ միայն չրիսպատակ եյին պապերին, այլև նստած եյին պապական գահի վրա։ Այդպիսին եր Թումմազո Պարենտուչելլին, վորը պապ դարձավ Նիկոլայոս V անունով (1447—1455 թ. թ.) և հիմք դրեց Վատիկանի հռչակավոր գրադարանին։ Այդպիսին եր և Մենո Սիլվիո Պիկկոլոմինին (Պիոս II պապը), իր պատմա-աշխարհագրական աշխատություններով հայտնի ամենաանհանգավոր հումանիստը։ Այս պապերի և նրանց հաջորդների ժամանակ Հռոմում կենտրոնանում և հումանիստների ամբողջ մի խումբ, վորոնք պապերի հանձնարարությամբ գրագրում են հունարենից լատիներեն թարգմանություններ կատարելով և գրում են նաև բնքնուրույն աշխատություններ։

Հումանիզմի հումանական կենտրոնները։ Պոմպոնիո Լետո յեվ Ճրոլիմո Բիոնդո

Հռոմեական հումանիստներից առանձին ուշադրության արժանի յեն Պոմպոնիո Լետոն և Ճրոլիմո Բիոնդոն։ Պոմպոնիո Լետոն հանդիսանում է ակադեմիայի—հումանական հումանիստների քաղաքի հիմնադիրը, վորտեղ նրանք կարդում եյին իրենց աշխատությունները և կարծիքներ եյին փոխանակում կարդացածի շուրջը։ Հռոմեական հումանիստները հափշտակվում եյին հնդիանոսական փիլիսոփայությամբ, խնդում եյին հնդիանոսներ եյին իրենց տրամադրություններով և աշխատ-

հայացքով։ Այդ ժամանակաշրջանի պապական Հռոմի ազատասիրության համար բնորոշ է այն, որ Պոմպոնիո Լետոն չիրկար ժամանակ կարող էր անպատիժ կերպով հանդես գալ հոգու անմահության մասին չկենդանական դոգմատի դեմ։ Միքայել Պիոս II պապը (1464—1471 թ. թ.) Նրան բանտ նետելուց և ցրելց ակադեմիան։

Հռոմեական մյուս հումանիստ Ջովիո Բիոնդոն հետաքրքրություն և ներկայացնում իրրև պատմաբան, որն առաջին անգամ իր աշխատություններում մեջ կիրառեց պատմության հին և միջնադարյան ժամանակաշրջանների բաժանումը։ Նրա «Պատկերազարդ Իտալիան», «Վերականգնված Հռոմը» և մյուս աշխատությունները ի հայտ են բերում Նրա ընդարձակ ծանոթությունը Հնագիտության հետ։ «Պատմությունը Հռոմի անկումից սկսած իր անավարտ խոշոր աշխատության մեջ Նա տալիս է միջնադարի առաջին կապակցված պատմությունը։ Բայց Բիոնդոն գրում էր համեմատաբար վատ լեզվով և այդ նոտիությամբ, ինչը փայլուն լատինականը շատ ավելի բարձր էր գնահատում գիտությունից, Նա իրեն արժանի հռչակ չէր վայելում։

Այս տեսակետից Բիոնդոյի կատարյալ հակապատկերն էր հումանիստ Ֆիլելֆոն, ընորհալի մի մարդ, որը հեշտությամբ գրում էր հարյ լատիներեն վոտանավորներ և այդ պատճառով էլ անագին համբավ ուներ։ Նրա աշխատություններն այժմ վոչ մի նշանակություն չունեն, բայց հետաքրքիր են նրանով, որ դրանց ընորհիվ Ֆիլելֆոյին հաջողվում էր խոշոր չհամոզանքներ ստանալ, ծառաներ և մի քանի կտոր պահել և փարթամ կյանք վարել։ Նա չանտաղի իր ընդհարումներ էր ունենում իշխաններին և տիտղոս ունեցող մյուս մերոնների, խոստանալով տանձահաճներին Նրանց իր վոտանավորների մեջ։ Ուզարկելով վորևե մեկին իր աշխատությունները, Նա համառ ուզում էր, որ «Ես այս վոտանավորները ուզարկում եմ ձեզ Նրա համար, վորպեսզի փոխանակեմ դրամով»։

Ֆիլելֆոն հետաքրքիր է վոչ միայն իրրև հումանիստի այնպիսի մի տիպ, վոր չանտաղի չի չնդհարվում իր հովանավորողների, այլև իրրև այն առաջին գրականագետներից մեկը, վորն ապրում էր բացառապես իր գրական աշխատանքով։ Հետագայում, XVI դարում, նույն այս տիպը, բայց այլ պայմաններում և մի շարք առանձնահատկություններով, կվերարտադրի նշանա-

վոր պամֆլետիստ, դրականագետ Գյետրո Արետինան, վորը գրում էր քաղաքական թեմաների մասին։

Իտալական հումանիզմի ազդեցությունը Արևմտյան Եվրոպայի մյուս ժողովուրդների վրա

XV դարի վերջից հումանիստական լուսավորությունը Իտալիայից տարածվում է Եվրոպայի մյուս երկրները։ Այս տեսակետից կարևոր դեր կատարեցին ֆրանսիական քաղաքների իտալական արյունավանքները, վորոնք ֆրանսիական հասարակությանը տալիս էին շփվելու իտալական կուլտուրայի հետ, ինչպես նաև չեխական գրականագետների և գիտնականների ճանապարհորդությունները գնալ Իտալիա, կրթություն ստանալու։ Այսպես, որինակ, հայտնավոր գերմանական հումանիստ Ռեյխլինը շատ ժամանակ է պարապել Լորենցո Վալլայի, վորի աշակերտն է հանդիսանում նաև գերմանական մյուս խոշոր հումանիստ Ուլրիխ ֆոն Հուտենը, Գավիտյան ուսումնասիրում էր իրավաբանություն, չմոռանալով մինչև ուշ ժամանակ իր գուտ հումանիստական հետաքրքրությունը։

Ծագրության դերը նոր հումանիստական լուսավորության

Նոր բուրժուական լուսավորության համար հզոր գենք հանդիսացավ տպագրությունը, վոր հայտնագործեց մոտ 1450 թվականին Հովհաննես Գուտենբերգը Մայնցում։ Մինչև նրանից առաջ առանձին նկարներ ու փոքրիկ տեքստեր բազմացնելու համար գործում էին այսպես կոչված քսիլոգրաֆիային։ Փայտյա տախտակի վրա փորագրում էին ուզածդ տառը կամ նկար և այս տախտակից էլ տպում էին նրը։

Գուտենբերգի մոտքած հիմնական կատարելագործումը կայանում էր նրանում, վոր նա ամրողջական տախտակի փոխարեն գործածրեց շարժուն տառերը։ Բացի դրանից, նա սկսեց վոչ թե փայտյա տառեր շինել, այլ մետաղից ձուլել դրանք։ Վերջապես, նա հնարեց նաև տպագրության գազգյահը։

Այս կատարելագործումները մեծ արագությամբ տարածվեցին ամրողջ Եվրոպայում։ Ամեն տեղ սկսում են առաջանալ տպարաններ, վորոնք հնարավորություն են տալիս հարյուրավոր, իսկ երբեմն էլ հազարավոր որինակներով գրքեր բաց թողնել։ Տպագրված գիրքը, բացի դրանից, անհամեմատ ավելի էժան էր, քան ձեռագիրը, և այս հանգամանքը՝ մատչելի էր դարձնում այն ընթերցողների ավելի լայն շրջաններին համար։

Հումանիստներն արագորեն սիրեցին տպագրական գործին,

Վենետիկյան հռչակաւոր Ալդ Մանուցին 1490 թվին հիմնում է մի տպարան, որտեղ տպվում են հատկապես անտիկ հեղինակների աշխատութիւնները, որոնց նախապես քննադատաբար ստուգում են բանասէրները։ Այս տպարանից դուրս եկած գրքերը—«ալդինները»—XVI դարում չափի եւ ճաշակի մոդել են ծառայում։ Սկսում են տպագրել եւ հենց իրենց հումանիստների աշխատութիւնները։

Բացի տպագրութիւնից, ալդ Մանուցիի ժամանակաշրջանը մի շարք ուրիշ գյուտեր եւ կատարելագործումներ էլ ունեցել (ջուլհակութեան, ժամագործութեան եւ այլն, ինչպես նաեւ ճարտարագործութեան եւ այլ բնագաւառներում), որոնք, ինչպես նշում է Ենգելսը իր «Բնութեան դիալեկտիկա»-յի մէջ, կարեւոր դեր կատարեցին նոր գիտութեան զարգացման մէջ։ «Կարելի չէ ասել,—գրում է Ենգելսը,—որ միայն այդ ժամանակից հնարաւոր դարձաւ խակական սիստեմատիկ եւրոպական գիտութիւնը»[1]։ Պետք նշել եւ այն, որ այս գործում չորս-վեցին աշխարհագրական քարտէզները, կողմնացոյցը եւ նաւարկութեան բնագաւառի այլ կատարելագործումները, որոնք առիթներ ստեղծեցին մեծ աշխարհագրական գյուտերի անխնդրելի նախադրեալների։

Այսպիսով արդէն ալդ Վերածնութեան ժամանակաշրջանը նախապատրաստեց բնիզդային-փիլոսոփայական աշխարհայեացքի եւ սխոլաստիկական հնդկ գիտութեան տապալումը։ Սկսում է զարգանալ մի ինքնագոյական խաւարը։ Մակայն այս ուղղութեամբ ամենից ակնբի խոշոր հաջողութիւնները նկատելում են հաջորդ մեկ-երկու գարերում։ Այս շրջանին էլ զգեստավորական վերաբերում է Վերածնութեան գործիչների այն փայլուն բնութագիրը, որ տալիս է Ենգելսը (տես հ. II, XVI—XVII գարերի կուլտուրային վերաբերող գլուխը)։

---

[1] Ենգելս, «Բնութեան դիալեկտիկա», հայերէն թարգմ., էջ 6։

ЛИТЕРАТУРА

К главе XIV

Энгельс, Анти-Дюринг, Соч., т. XIV.

Энгельс, Развитие социализма от утопии к науке, гл. III, Соч., т. XV.

Энгельс, Марка, Соч., т. XV.

Энгельс, О разложении феодализма и развитии буржуазии, Соч., т. XVI, ч. I.

Маркс, Капитал, т. III, гл. 20, 36, 47.

Белов Г., Городской строй и городская жизнь средневековой Германии, М. 1912. Вступительная статья *Петрушевского Д. М.*

К главе XV

Энгельс, Письмо к К. Шмидту от 12 марта 1895 г. (*Маркс и Энгельс*, Письма, 1931, стр. 414).

Лависс и Рамбо, Эпоха крестовых походов, т. I, гл. IV, М. 1914.

Куглер, История крестовых походов, 1895.

Успенский Ф., История крестовых походов, СПБ, 1901.

Степанович М., История средних веков, т. III, 1907.

Додю Г., История монархических учреждений в Иерусалимском королевстве, 1907.

Васильев А. А., Византия и крестоносцы, 1923.

Дельбрюк Г., История военного искусства в рамках политической истории, т. III, М. 1938.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд., т. II, ст. 34—86.

К главе XVI

Лависс и Рамбо, Эпоха крестовых походов, т. I, М. 1914, гл. IV.

Куглер, История крестовых походов, 1895.

Успенский Ф., История крестовых походов, СПБ. 1901.

Степанович М., История средних веков, 1907.

Васильев А. А., Византия и крестоносцы 1923.

Васильев А. А., Латинское владычество на Востоке. 1923.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд., т. II, ст. 37—88.

К главе XVII

Маркс, Капитал, т. III, гл. 20, 36, 47.

Маркс и Энгельс, Немецкая идеология, Соч., т. IV, стр. 14—15.

Энгельс, О разложении феодализма и развитии буржуазии, Соч., т. XVI, ч. I.

Лависс и Рамбо, Эпоха крестовых походов, т. I, М. 1914, гл. VIII.

Кулишер И. М., История экономического быта Западной Европы, т. I, 7-е изд., М. 1928.

Дживелегов А. К., Торговля на Западе в средние века, СПБ. 1904.

Дживелегов А. К., Средневековые города Западной Европы, СПБ. 1908.

Лозинский С. Г., Классовая борьба в средневековом городе, 1925.

Тьерри О., Избранные сочинения, под ред. О. Л. Вайнштейна, М. 1937.

Тьерри О., Городская коммуна во Франции, 1901.

Вязигин, Происхождение городской свободы на Западе, 1908.

Белов Г., Городской строй и городская жизнь средневековой Германии, 1912.

Стоклицкая-Терешкович В. В., Очерки по социальной истории немецкого города в XIV—XV веках, М. 1936.

Грацианский Н. М., Парижские ремесленные цехи, Казань 1911.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд., т. II, ст. 24, 31; т. III, ст. 61, 62; т. IV, ст. 87.

Средневековье в его памятниках, под ред. Егорова, отд. VII—VIII, М. 1913.

Немецкий город XIV—XV веков, сб. материалов под ред. Стоклицкой-Терешкович, 1936.

К главе XVIII

Лависс и Рамбо, Эпоха крестовых походов, т. I, М. 1914, гл. II—IV.

Брайс, Священная Римская империя, 1891.

Стасюлевич, История средних веков, т. II, отдел III, 4-е изд., 1915 г.

Тарле, История Италии в средние века, СПБ. 1908.

Корелин, Важнейшие моменты истории средневекового папства, СПБ. 1901.

Эйнем, История и система средневекового миросозерцания, СПБ 1907.

Лозинский С. Г., История папства, 1934.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд., т. II, ст., 80—88.

Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина, т. II, ч. I, 1938, стр. 150—188.

Средневековье в его памятниках, под ред. Егорова, отдел VI, М. 1913.

Хрестоматия по истории западноевропейской литературы. Средние века (IX—XV вв.), под ред. Шор, 1938, стр. 311—330.

К главе XIX

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. II, 1897, стр. 327—378.

Пти-Дютайи, Феодальная монархия в Англии и Франции X—XIII вв. 1938.

Пиренн А., Средневековые города Бельгии, 1938.

Тьерри О., Городские коммуны во Франции, 1901.

Лекшоронский А., Филипп-Август и его отношение к городам, Киев 1902.

Смирнов А., Коммуна средневековой Франции, Казань 1873.

Грановский, Аббат Сугерий, М. 1849.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд., т. II, ст. 24; т. III, ст. 53.

Французская деревня XII—XIV веков и Жакерия, сб. материалов под ред. Грацианского, 1935.

Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина, т. II, ч. I, 1938, стр. 20—28.

Хрестоматия по истории западноевропейской литературы, Средние века (IX—XV вв.), под ред. Шор, 1938, стр. 145—310.

К главе XX

Энгельс, О разложении феодализма и развитии буржуазии, Соч., т. XVI, ч. I.

Сталин, Беседа с Эмилем Людвигом („Вопросы ленинизма", 10-е изд.).

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. III, 1897, стр. 1—108.

Тьерри О., Опыт истории происхождения и успехов третьего сословия, Избр. соч., т. II, 1867.

Пиренн А., Средневековые города Бельгии, 1938.

Бризон П., История труда и трудящихся, гл. I—IV, 1921.

Социальная история средневековья под ред. Косминского и Удальцова, т. II, 1927, стр. 11—68, 227—348.

Французская деревня XII—XIV веков и Жакерия, сб. материалов под ред. Грацианского 1935.

Хрестоматия по истории Средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина, т. II, ч. I, 1938, стр. 20—60.

К главе XXI

Маркс, Хронологические выписки, „Большевик", № 24, 1938.

Энгельс, О разложении феодализма и развитии буржуазии, соч., т. XVI, ч. I

Энгельс, Армия, Соч., т. XI, ч. II, стр. 387—390.

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. III, 1897, стр. 104—318.

Тьерри О., Опыт истории происхождения и успехов третьего сословия. Избр. соч., т. III—IV, 1867.

Мишле, Жанна д'Арк, 1920.

Фрейс А., Жизнь Жанны д'Арк, 1929.

Дельбрюк Г., История военного искусства в рамках политической истории, т. III, М. 1936.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд., т. III, стр. 55, 56.

К главе XXII

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. II, 1897, стр. 845—877.

Пти-Дютайи, Феодальная монархия в Англии и Франции X—XIII веков, 1938.

Грин Д. Р., История английского народа, т. I, М. 1881.

Тьерри О., Завоевание Англии норманнами, т. I—III, 1900.

Виноградов П. Г., Средневековое поместье в Англии, СПБ. 1911.

Общественная жизнь Англии, под ред. Трайля, т. I, 1897.

Кеннингем, Рост Английской промышленности и торговли, 1904.

Петрушевский Д. М., Очерки из истории английского государства и общества в средние века, разн. изд.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд., т. III, стр. 50.

Памятники истории Англии XI—XIII веков, сб. материалов под ред. Петрушевского, 1898.

Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина, т. II, ч. I, 1938, стр. 59—70.

К главе XXIII

Маркс, Капитал, т. III, гл. 47.

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. II, 1897, стр. 877—901; т. III, стр. 367—398.

Грин Д. Р., История английского народа, т. I, 1891.

Пти-Дютайи, Феодальная монархия в Англии и Франции X—XIII веков, 1938.

Петрушевский Д. М., Великая хартия вольностей и конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII века, 1915.

Петрушевский Д. М., Очерки из истории английского государства и общества в средние века, разн. изд.

Косминский Е. А., Английская деревня XIII века, 1935.

Общественная жизнь Англии, под ред. Трайля, т. I—II, 1897.

Кеннингем, Рост английской промышленности и торговли, 1904.

Эшли, Экономическая история Англии, 1897.

Роджерс, История труда и заработной платы в Англии с XIII по XIX век, СПБ. 1899.

Бондаренко, Английский город в средние века, Одесса 1905.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд., т. III, стр. 51.

Социальная история средневековья, под ред. Косминского и Удальцова, т. II, 1927, стр. 57—223.

Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина, т. II, ч. 1, 1933, стр. 70—86.

Английская деревня XIII и XIV веков, сб. материалов под ред. Косминского и Петрушевского, 1935.

Памятники истории Англии X—XIII веков, сб. материалов под ред. Петрушевского, 1938.

К главе XXIV

Маркс, Хронологические выписки, „Большевик", № 24, 1936.

Маркс, Капитал, т. I, гл. 8, 24, Соч., т. XVII.

Маркс, Капитал, т. III, гл. 47.

Энгельс, О разложении феодализма и развитии буржуазии, Соч., т. XVI, ч. I.

Энгельс, Армия, Соч., т. XI, ч. II, стр. 857—860.

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. III, 1897, стр. 893—934.

Грин Д. Р., История английского народа, т. I, 1891.

Петрушевский Д. М., Восстание Уота Тайлера, разн. изд.

Общественная жизнь Англии, под ред. Трайля, т. II, 1897.

Кеннингем, Рост английской промышленности и торговли, 1904.

Эшли, Экономическая история Англии, М. 1897.

Роджерс, История труда и заработной платы в Англии с XIII по XIX в., СПБ. 1899.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд., т. III, ст. 82; т. IV, ст. 73, 78.

Социальная история средневековья под ред. Косминского и Удальцова, т. II, 1927, стр. 57—223.

Хрестоматия по западноевропейской литературе, Средние века (IX—XV вв.), под ред. Шор, 1938, стр. 519—554.

Английская деревня XIII и XIV веков, сб. материалов под ред. Косминского и Петрушевского, 1935.

К главе XXV

Маркс, Хронологические выписки, „Большевик" № 24, 1936.

Энгельс, Марка, Соч., т. XV.

Энгельс, Крестьянская война в Германии, Соч., т. VIII, гл. I.

Энгельс, Гражданская война в Швейцарии, Соч., т. V.

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. III, 1897, стр. 619—667.

Лампрехт Т., История германского народа, т. II, 1895.

Ковалевский М. М. Экономический рост Европы, т. II, 1900.

Белов Г., Городской строй и городская жизнь средневековой Германии. М. 1912.

Стоклицкая-Терешкович, Очерки по социальной истории немецкого города в XIV—XV веках, 1936.

Ван-Мейден, История швейцарского народа, т. I, стр. 64—887, СПБ. 1898.

Лависс, Очерки по истории Пруссии, 1915.

Любавский М. К. История западных славян, 1918.

Гильфердинг, История балтийских славян, Соч., т. IV, СПБ. 1874.

Гильфердинг, Борьба славян с немцами на славянском Поморье в средние века, Соч., т. IV, СПБ. 1874.

Павинский, Балтийские славяне в борьбе с немцами, 1871.

Первольф, Германизация балтийских славян, СПБ. 1876.

Генрих Латышский, Хроника Ливонии, 1938.

Дельбрюк Г., История военного искусства в рамках политической истории, т. III, 1938.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, рази. изд., т. III, ст. 59—62, 64.

Социальная история средневековья, под ред. Косминского и Удальцова т. II, 1927, стр. 349—430.

Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина, т. II, ч. I, 1938, стр. 88—117.

Немецкий город XIV—XV веков, сб. материалов под ред. Стоклицкой-Терешкович, 1936.

К главе XXVI

Энгельс, Крестьянская война в Германии, Соч., т. VIII.

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. III, 1897, стр. 521—555

Тарле Е. В. История Италии в средние века. СПБ. 1906.

Кайнштейн О. Л. Италия. Исторический очерк. Средние века, БСЭ, т. 28.

Дживелегов А. К. Начало итальянского Возрождения, М. 1908.

Карелин, Важнейшие моменты в истории средневекового папства, СПБ. 1901.

„Зарницы" („Флорентийские чтения"), т. I. 1914.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, рази. изд., т. III, стр. 58.

Хрестоматия по западноевропейской литературе, Средние века (IX—XV вв.), под ред. Шор, 1936, стр. 423—439.

Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина, т. II, ч. I, 1938, стр. 180—185.

К главе XXVII

Маркс, Революционная Испания, очерк I, Соч., т. X.

Энгельс, О разложении феодализма и развитии буржуазии, Соч. т. XVI, ч. I.

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. II, 1897, стр. 606—655; т. III, стр. 477—519.

Паскорский В. К., История Испании и Португалии, СПБ. 1900.

Паскорский В. К. Крепостное право в Каталонии в средние века, Киев 1901.

Паскорский В. К. Вопрос о значении и происхождении шести „дурных обычаев" в Каталонии, Киев 1899.

Кудрявцев А. Е., Испания в средние века, Л. 1927.

Ковалевский М. М. Экономический рост Европы, т. II, 1900, стр. 317—372, 490—525.

Хрестоматия по западноевропейской литературе, Средние века (IX—XV вв.), под ред. Шор, 1938, стр. 391—423.

К главе XXVIII

Энгельс, Гражданская война в Швейцарии, Соч., т. V.

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. III. 1898, стр. 745—765.

К главе XXIX

Маркс, Хронологические выписки, „Большевик", № 24, 1936.

Энгельс, Крестьянская война в Германии, Соч. т. VIII.

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. II, 1898, стр. 679—709; т. III, стр. 675—717, 732—742.

Любавский М. К. История западных славян, М. 1918.

Томек, История Чешского королевства, СПБ. 1868.

Очерк истории Чехии, II. 1915.

Гильфердинг, Очерки истории Чехии, Соч., т. I, 2-е изд., 1868.

Ясинский, Очерки и исследования по социальной и экономической истории Чехии в средние века, т. I Юрьев 1901.

Ясинский, Падение земского строя в чешском государстве (X—XIII века), Киев 1886.

Флейшманс, Ян Гус, 1918.

Бальбасов, Б. А., Чех Ян Гус из Гусинца (Исторические монографии т. I). 1901.

Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд. т. III, ст. 68—84, т. IV, ст. 74, 78.

Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина, т. II, ч. I, 1938, стр. 118—120.

К главе XXX

Маркс, Прения по польскому вопросу во Франкфурте, Соч., т. VI.

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. II, 1897, стр. 679—709; т. III, стр. 768—788.

Любавский М. К., История западных славян, М. 1918.

Мархлевский Ю., Очерки истории Польши, Соч., т. VI, 1931.

Бобжинский, Очерк истории Польши, т. I, СПБ. 1888.
Грабенчский. История польского народа, СПБ. 1910.
Кутшеба С., Очерки истории общественно-государственного строя Польши. 1907.
Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова разн. изд., т. III, ст. 66—68.
Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина, т. II, ч. I, 1938, стр. 200—214.

К главе XXXI

Лависс и Рамбо, Всеобщая история с IV века, т. II, 1897, стр. 719—724, 751—768; т. III, стр. 716—742, 841—862.
Борецкий-Берфельд, История Венгрии в средние века и новое время, СПБ. 1906.
Васильев А. А., Византия и крестоносцы, П. 1923.
Васильев А. А., Падение Византии, 1925.
Диль. Ш., Византийские портреты, М. 1914.
Борецкий-Берфельд, История Румынии, СПБ. 1909.
Погодин А. А., История Болгарии, СПБ. 1910.
Иречек, История болгар, Одесса 1878.
Успенский Ф., Образование второго Болгарского царства, Одесса 1874.
Гильфердинг, История сербов и болгар, Соч. т. I.
Погодин А. А., История Сербии, СПБ. 1909.
Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова разн. изд, т. III, ст. 65, 69—71.
Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина, т. II, ч. I, 1938, стр. 215—231.

К главе XXXII

Энгельс, Крестьянская война в Германии, Соч., т. VIII.
Лависс и Рамбо, Эпоха крестовых походов, т. I, гл. V, 1914.
Каутский, Предшественники новейшего социализма, т. I, 1923.
Гежрат, Средневековые реформаторы, т. I—II, СПБ. 1900.
Ли, История, инквизиции в средние века, т. I, СПБ. 1911.
Лозинский С. Г., История папства, т. I, М. 1934.
Осокин, История альбигойцев, т. I, 1871.
Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд., т. II, ст. 32, 40—41; т. IV, ст. 72—76.
Котляревский, Францисканский орден и римская курия в XIII и XIV веках, 1901.
Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина, т. II, ч. I, 1938, стр. 232—252.
Средневековье в его памятниках, под ред. Егорова, отд. V. XII.

К главе XXXIII

Энгельс, Юридический социализм, Соч. т. XVI, ч. II.
Энгельс, Крестьянская война в Германии, Соч., т. VIII,

Лависс и Рамбо, Эпоха крестовых походов, т. II, гл. X, М. 1914.
Эйкен, История и система средневекового миросозерцания, СПБ. 1907
Штекль, История средневековой философии, М. 1912.
Виноградов П. Г. Римское право в средневековой Европе, СПБ, 1910
Корш и Карпачников, История всеобщей литературы, т. II, П. 1885.
Суворов, Средневековые университеты, М. 1888.
Сперанский Н. В., Очерки из истории народной школы в Западной Европе. М. 1888.
Сперанский Н. В., Ведьмы и ведовство, М. 1900.
Инститорис и Шпренгер, Молот ведьм, М. 1932.
Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд. т. II, ст. 30, 42—49, т. IV, ст. 72, 79, 82, 86.
Хрестоматия по истории Западно-европейской литературы, Средние века (IX—XV вв.) под ред. Шор. 1908.
Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина. т. II, ч. 1, 1938, стр. 260—281.
Средневековье в его памятниках, под ред. Егорова, отд. XIII, М. 1913.
Данте, Божественная комедия, М. 1909.

К главе XXXIV

Энгельс, Диалектика природы, Соч., т. XIV, стр. 415—416, 439—442.
Дживелегов, Начало итальянского Возрождения. М. 1908.
Фойгт К., Возрождение классической древности, М. 1884—1885.
Буркхардт Я. Культуры Италии, т. I—II, 1905—1906.
Монье Ф., Кватроченто, 1904.
Зайчик. Р., Люди и искусство итальянского Возрождения, СПБ. 1908.
Кореллн., Очерки итальянского Возрождения, 1910.
Виллари П., Никколо Макиавелли и его время. Введение, М. 1914.
Виллари П., Савонарола и его время, т. I—II, 1918.
Ольшки, История научной литературы на новых языках, т. I—II, М. 1934.
Фрикен А., Итальянское искусство в эпоху Возрождения, т. I, М. 1891.
Книга для чтения по истории средних веков, под ред. Виноградова, разн. изд., т. IV, ст. 77, 78, 81, 85.
Хрестоматия по истории средних веков, под ред. Грацианского и Сказкина. т. II, ч. I, 1938, стр. 282—294.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԱՂԲՈՒՍԱԿ

I հատոր II մաս

1073—1085—Գրիգորիս V-րդ պատը (*Հիլդեբրանդ*)
1074—Գյուղացիական ապստամբությունը Մազովեկիայում
1077—Ճնռակյությունը Կանոսայում
1077—Համբրկի կոմսության
1079—1143—Աբելյար
1081—1118—Ալեքս առաջին Կոմնին
1085—Կաստիլյան Ալֆոնսո և Տոլեդոն
1086—«Ամենք գոտեմարտի գիրքը»
1095—Կլերմոնի յեկեղեցաժողովը
1096—1291—Խաչակրաց արշավանքները
1096—Պետրոս Ամիենցու և Վալտեր Քաղվորի խաչակրաց արշավանքը
1096—1099—Առաջին խաչակրաց արշավանքը. Ծերտատոհմի քաղվորության, Անտիոքյա իշխանության, Երիպոլսի և Ծերկոսայի կոմսությունների հիմնումը
1099—Բուվինի կոմսության

XII դ.

1000—1135—Հենրիխ I-ին
1108—1137—Լյուդովիկոս VI Հաստ
1122—Վորմսի Կոնկորդատը. Ինվեստիտուրայի մասին վեճի ավարտումը
1130—Հարավիտալական պետությունների ձևավորումը յերկու Սիցիլիական քաղվորությունների մեջ
1135—1154—Ծերապոլական յերկպատակությունները Անգլիայում. Մաթիլդեի և Սթեփանոսի պայքարը
1137—Աքսագանի և Կաստալիայի միավորումը
1137—1180—Լյուդովիկոս VII
1138—1254—Հոհենշտաուֆենների գինասական կայսերական գահի վրա
1138—Փոքրմասգյական քաղվորության հիմնումը
1144—Ծերկոսայի անկումը
1147—1149—Ծերկյորդ խաչակրաց արշավանքը
1153—1190—Ֆրիդրիխ I Բարբարոսա
1154—1159—Ֆրիդրիխ I-ի առաջին արշավանքը գեպի Իտալիա
Արնոլդ Բրեշիացու ժանապատիժը
1154—1399—Անժույան գինասական—Պլանտագենետներ

1184—1189—Հենրիկ II Պլանտագենետ
1187—1188—Վալդեմար I Դանիացին. Մլավոնական Արևելեան քաղաքի գրաւումը Ռուսիա կղզում
1188—Ռանիլայի անկումը
1189—Մինսկի ավերումը
1184—Կլարինգանյան սահմանադրութիւնը
1187—Լոմբարդական լիգայի կազմակերպումը
1189—1171—Անգլիացիների կռիւը Իռլանդիայի նվաճման սկիզբը
1170—Թոմա Բեկետի սպանութիւնը
1171—Ալմոհադների պետութիւնը
1176—Ճապոնաստանը Հենրիհոյի ժամ
1180—1223—Ֆիլիպոս II Ավգուստ
1183—Կանոնադրի հաշտութիւնը
1184—Բիբլիական-հերետիկական սպառամարտութեան հայտնաբերը Նորվեգիայում
1185—Ֆերդինանդ Բուլղարական թագավորութիւնը
1187—Սալադինը գրավում է Երուսաղեմը
1189—1199—Ռիչարդ I Առյուծասիրտ
1189—1196—Ֆերդինանդ խալիֆաթ՝ արշավանքը
1190—Մերքանական պետութեան կազմավորումը
1194—1268—Լուսնեղաուճիններըը յիշուս Միջքլիանների թագավորութիւնում
1198—1216—Իննոկենտիոս III պապը
1199—1216—Հովհաննէս Անհող

XIII դ.

1200—Փարիզի համալսարանի հիմնումը
1201—Ռիգայի հիմնումը
1202—1241—Վալդեմար II Դանիացին նվաճում է Նասանիան
1202—1204—Ֆերդինանդ խալիֆաթ արշավանքը. Քալոկիրների հարձակումը Կոնստանդնուպոլսի վրա և Բյուզանդական կայսրութեան կործանումը
1204—1261—Լատինական կայսրութիւնը
1204—1206—Ֆիլիպոս II Ավգուստը փրանսիական թագը յիրերներին և միացնում նորմանդիան, Մենը, Անժուն և Պուատուն մի մասը
1205—Բուլղարական հայոյան իշխանի հաղթանակը խալիֆերների նկատմամբ
1208—Ֆրանցիսկոսյան սրդինի հիմնադրումը
1209—1218—Ալբիգոյան պատերազմները
1212—Նասարիների, Ալմոհադների, նավարրայի և Փորթուգալիայի միացեալ ուժերի հաղթանակը մավրերի նկատմամբ Լաս Նավաս դե Տոլոսայի մոտ
1213—1250—Ֆրիդրիխ II
1213—Հովհաննէս Անհողը ճանաչում է իր վասալական կախումը պապից
1214—Ճապոնաստանը Բուվինի մոտ. Ֆիլիպոս II Ավգուստի հաղթանակը Հովհաննէս Անհողի և կայսր Օտտոն IV-ի կոալիցիայի նկատմամբ

1214—1294—Ռոջեր Բեկոն
1215—Ազատություններըի մեծ խարտիան
1216—1272—Հենրիխ III
1216—Դոմինիկյան օրդենի հիմնումը
1217—1221—Հինգերորդ խաչակրաց արշավանքը
1228—Լուսնտարական քաղաքը Ցեզարյ II Ֆրիդրիխ ուխտին բռնելու
1225—1274—Թոմա Ակվինացին
1226—1270—Լյուդովիկոս IX
1228—1229—Ֆրիդրիխ II-ի խաչակրաց արշավանքը
1229—Լանգեդոկի միանալուը Ինկվիզիցիայի կազմակերպումը հարավային Ֆրանսիայում
1230—Տեվտոնյան օրդենը Պրուսիայում
1231—«Ոչնչությունի քաղաքությունը» առեմանագրությունը
1235—Մերսեռնյան առասուլը, Ճանկապատումների սկիզբը
1236—Գաստիլյան Ներսես և Կորդովան
1237—1241—Բաատուի արշավանքը դեպի Եվրոպա
1237—Տեվտոնյան օրդենի և սուսերակիրների միավորումը
1240—Ռուսական գործերի հազիանակը լվնդների նկատմամբ, Նեվա գետի վրա, Ալեքսանդր Իլիանի գլխավորությամբ
1242—«Սառցալճարգը» Ջուդ լճի սառույցների վրա Ալեքսանդր Նեվսկին լանքիանում և տեմանյան ասպետների
1243—1254—Ինոկենտիոս IV պապը
1248—Գաստիլյինները գրավում են Սեվիլիան
1248—1254—Լյուդովիկոս IX-ի յոթերորդ խաչակրաց արշավանքը
1251—«Հովվիների» ապստամբությունը Ֆրանսիայում
1253—1255—Պլանին II Ալմաբյան, Շաբրիայի և Կարինախայի միացումը Քևնիային
1254—1273—Մոլքաքավորությունը կայսրության մեջ
1255—Ոքսֆորդյան պրովիզիանները
1258—Մանդոնները հավաքում են Բագդադի խալիֆայությունը
1260—Պրուսների ապստամբությունը տեվտոնյան օրդենի դեմ
1261—Բյուզանդական կայսրության վերականգնումը
1264—Սիմոն Մանֆորի հազիանակը Լյուիսի մոտ
1265—Անգլիական պարլամենտի սկիզբը. Մանֆորի կործանումը Իվշամի մոտ
1265—1321—Դանտե
1266—1442—Անմահ գինառանի հարավային Իտալիայում
1269—Մահասամայոր Մալյակոցքերի մոտ և վերջին Հոհենշտաուֆենի կործանումը
1270—Լյուդովիկոս IX-ի ութերորդ խաչակրաց արշավանքը
1273—1307—Ռուդոլֆ I
1273—1291—Ռուդոլֆ I Հաբսբուրգ
1273—Մեսսայի ժողովը Գաստիլիայում
1277—1447—Վինսենտի քահանայությունը Միլանում

1278—Պլեմիուլ II-ի չնչա-ավտոբիոգրաֆական պատումքյան ընդօրինակումը. Մատթեոս I Հաղբատացին գրավում է Ակռայի, Շաքրիման և Կաբնիանքան

1279—Մեսամ Զեռքի սատակումը

1283—«Միքայելյանների իրիկնամատը»

1284—Զինավոյի հաղթանակը Պլեսայի Նկատմամբ Մելորիայի մոտ

1285—1314—Թիլդոդ IV Գեղեցիկ

1285—Վեստմինստերյան սատակումը քահանապատումների մասին

1291—Ակրայի անկումը. Քաղաքներին վերջին սիրուքյունների կատաստը Ասիայում

1291—Շվեյցարական միության սկիզբը

1293—«Արդյունագործության կանոնադրություններ» Ֆլորենցիայում

1294—1303—Բոնիֆացիոս VIII պապը

1296—Զինավոյի հաղթանակը Վինեսիկի Նկատմամբ Գուրցոլի մոտ

1299—Ոսմանյան պետության կազմավորումը Փոքր-Ասիայում

XIV դ.

1302—Դանտեի սիրատարումը Ֆլորենցիայից

1303—Միքայելի համակցումը Ալտամուին

1302—Գլխավոր ջատագովի սկիզբը Ֆրանսիայում

1302—«Որդյուգիի ատավոյան մասնիկությունը». Ֆլանդրիան գաղութների համագործակցին ապստամբությունը հաղթանակը Ֆրանսիական ատաքետության Նկատմամբ Գուրտրեյի մոտ

1303—1307—Դուլինոյի ապստամբությունը Հյուսիսային Իտալիայում

1304—1374—Պետրարկա

1305—Ասատյան հայտարարությունը Թիլդոդ IV-ի և Ֆլանդրիայի գաղութների մասին

1307—1313—Ջաճերտականների սրդինի վոլնեցությունը

1308—1377—Պապերի «Ավինյանյան գերությունը»

1310—1437—Լյուքսեմբուրգների դինաստիան Բոհեմիայում

1310—1382—Անժույան դինաստիան Նեապոլիտանում

1310—1313—Հենրիկ VII-ի արշավանքը Իտալիա

1318—1378—Բոկկաչիո

1315—Նորմանների «Վոսկե գիրքը» Վինեսիկում

1315—Շվեյցարացիների հաղթանակը Հաբսբուրգների զորքի Նկատմամբ Մորգարտենի մոտ. Շվեյցարական միության անկախության սկիզբը

1320—Դյուզցիական ապստամբությունը Ֆրանսիայում (ռնովիճներ)

1323—1328—Դյուզցիական ապստամբություն Ֆլանդրիայում. Գաղութների ամանգավորությունը

1326—Քյուրդերը Նվաճում են Բրուսան

1327—1377—Նդուարդ III

1328—1389—Վալուա դինաստիան Ֆրանսիայում

1328—Ջակասատմարը Նասոնի մոտ

1331—1355—Մահիճան Դուշան, Սերբիայի քագավոր

1333—1370—Կազիմիր III Մեծ

1328—1453—Հարյուրամյա պատերազմը Ֆրանսիայի և Անգլիայի միջև
1340—Անգլիական նավատորմի հաղթանակը Սլյուսի մոտ (Ինկլուզի)
1340—1378—Վալդեմար IV Ատտերդագ
1341—Պրի հարկ մացնելը Ֆրանսիայում
1343—Դոֆինների ժխանգումը Ֆրանսիային
1316—1378—Կարլոս IV ֆույորը
1346—Ճակատամարտը Կրեսիի մոտ
1347—Անգլիացիք գրավում են Կալեն
1347 և 1354—Լատինական Հանրապետություն Կոլա ալ Ռիենցի
1348—Փարիզյան համալսարանի ինքնագրումը
1349—1349—«Սև» մահ
1349—1351—Նիկոլաոս III-ի պապական օրինագրությունը
1350—Քյուրքերի անցումը Եվրոպա
1355—Կարլոս IV-ի «Ոսկե բուլլան»
1356—Ճակատամարտը Պուատյեի մոտ
1358—1359—Փարիզյան ապստամբություն. Նայեն Մարսել
1359—Ժակերիա
1359—1389—Մուրադ I
1360—Բրետինիայի հաշտությունը
1361—Քյուրքերը գրավում են Ադրիանոպոլիսը և այնտեղ են փոխադրում սուլթանյան պետության մայրաքաղաքը
1363—Ռուբրուկիցի անվտանգումը Ֆրանսիական քաղի գոմերից
1364—1380—Կարլոս V
1366—1384—Վինկեֆի գործունեությունը
1367—1370—Հանգույի պատերազմը Դանիայի հետ. Շարթրուզենյան հաշտությունը
1374—Լյուսինիա Հունգարացու հոշիցյան պրիվիլեյը
1377—1389—Ռիչարդ II
1378—Ջաղացների ապստամբությունը Ֆլորենցիայում
1378—1417—«Մեծ հերձվածը» (սխիզմա) կաթոլիկական եկեղեցում
1379—1383—«Պոպական գլխարկների» ապստամբությունը Ֆլանդրիայում
1380—Վինեսլիկի հաղթանակը Ջնեվրայի նկատմամբ Գյոյենի մոտ
1381—Ռուս Ցարյերի ապստամբությունը
1381—Փոտոքների Շվաբյան և Հանեսյան միությունների միավորումը
1383—«Մուրճավորների» ապստամբությունը Փարիզում
1386—Լեհաստանի և Լիտվայի ունիան
1386—1572—Յագելլոնների դինաստիան Լեհաստանում
1386—Ճակատամարտը Զեմպախի մոտ
1389—Ճակատամարտը Կոսովոյի գաշտում. Սերբական անկախության վախճանը
1396—Ճակատամարտը Նիկոպոլի մոտ. Հակաքյուրքական խաչակիր գործի չհաջողումը
1397—Դանիայի, Շվեդիայի և Նորվեգիայի հավերժյան ունիան
1399—1461—Լանկաստերյան դինաստիա
1399—1413—Հենրիխ IV Լանկաստեր

1402—Ժամկոտամարտը Անկարայի մոտ. Բայազետը չամիչխում է Բայսղնա Խ-ին

1409—Գրագրի համալսարանի անիծումը և Հայրապետի համալսարանի հիմնումը

1410—Հնդկաց, լիակոցների և սուսների միջև սկսվում Գրչահմայլի մոտ չոխչամում են անասնական արկնը

1411—1427—Մխիթարանց կռիվը

1413—Գագրի ապստամբությունը. Ալեմանյանների կարգը Փարիսում

1412—1422—Հենրիկ V Լանկաստեր. Ծրանիայի վեց պատերազմի նորոգումը

1414—1418—Կոնստանցի ժողովը

1415—Յան Հուսի սկրումը

1418—Ժամկոտամարտը Ագինկուրի մոտ

1419—1431—Հուսյան պատերազմները

1422—1461—Կարլոս VII

1426—1429—Ընկլիտերը պաշարում են Ուրլեանը. Ժաննա դ' Արկ

1431—Ժաննա դ' Արկի մահապատիժը

1431—1447—Բազելի ժողովի գործունեությունը

1433—Գրագրի կոմպակատանները

1434—Ամկոտամարտը Լիպաններին մոտ և ատրոքուհանների չոխչոխումը

1434—1436—Գյուղացիական ապստամբությունը Ընկլիտերում. Ընդհատակյա Ընդհատակուհանի գլխավորությամբ

1439—Ֆրոնիուսյան միությունը

1438—Ֆրանսիայում ատյան մտցնելը

1443—Ալբուրնը ճմռանում է Նամպոլը

1444—Բյուրգինդը չոխչոխում են խալաքիչներին Վարնայի մոտ

1447—1453—Կոնստանդին IV Պալեոլոգոսի

1450—Նիկի ապստամբությունը

մոտ 1450—Հովհաննես Գուտենբերգը գտնում է գրքի տպագրության գյուտը

1451—1481—Մահմեդ II

1453—Բյուրգինդը գրավում են Կանստանդնուպոլսը. Բյուզանդիայի կայսրության անկումը

1454—Կոսիմո IV Մեդիչիի Նիշոլայ աստղաբանը

1453—1483—Ալֆոնսե և Կարմիր վարդի պատերազմը

1458—1490—Մատիաս Կորվին

1461—Բյուրգինդը գրավում են Ցրտոդիզոնը

1461—1483—Լյուդովիկոս XI

1451—1455—Ծորջի կինասոլտան

1471—1485—Նյուտրգ IV Ծորջի

1483—1513—Գյուղացիական ապստամբությունները Կատալոնիայում և Բուլղարիայում կղզիներում

1492—Ծորջի հաշտությունը Տնտեսական արկնի վատացումն ինչոսատանից

1480—1492—Լորենցո Մեդիչի (Հոյակապ)
1470—1503—Ջաննե Ջաուրեկի տաղանդաւորութիւնը Եվեզիայում
1477—Գարբոս Համարձակի կոչնառուները Նահոգի մասս Բուրգունդական յիրկրների քաժանուելը Ֆրանսիայի և Հաբսբուրգների միջև
1479—Արագոնի և Կաստիլիայի միաւորումը Ֆերդինանդի և Իզաբելլայի իշխանութեան ներքև
1480—Կաստիլիան քաղաքների ապստամբութիւն Կիմենեսը
1480—Ինկվիզիցիայի հիմնումը Իսպանիայում
1483—1485—Ռիչարդ III Ցորտցի
1483—1498—Կարլոս VIII
1484—Գլխաւոր յաստանները Ցաւրում
1484—1498—Գլուզոցիական պատերազմը Կաստիլիայում ընդառ ազգութիւնների վերացումը
1485—1503—Քյուզոնների գինառաքան
1485—1509—Հենրիխ VII Թյուդոր
1491—Բրետաղի Համակցումը Ֆրանսիական թագի յիրկրներին. Ֆրանսիայի միաւորման ավարտումը
1492—Գրանադայի Նվաճումը. Ռենեսանսայի ավարտումը.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Արեւմտյան Եվրոպան XI—XV դարերում

		էջ
Գլուխ XIV	— Արեւմտյան Եվրոպայի առեւտրական գործողությունը XI դ. վերջում և քաղաքների ծագումը . . .	3— 20
Գլուխ XV	— Խաչակրաց առաջին արշավանքը	21— 41
Գլուխ XVI	— Խաչակրաց հետագա արշավանքները	42— 57
Գլուխ XVII	— Ֆեոդալական քաղաքները	58—101
Գլուխ XVIII	— Կախյալությունը և պատկությունը XI—XIII դ. դ. .	102—132
Գլուխ XIX	— Ձրահեխան XI—XIII դ. դ.	133—158
Գլուխ XX	— Գյուղական բնակչ. Նոյնն Մարթակի ազատամարքյունը և ծագումը	159—186
Գլուխ XXI	— Ձրահեխան XIV—XV դ. դ.	187—203
Գլուխ XXII	— Անգլիան XI—XII դ. դ.	204—225
Գլուխ XXIII	— Ազատությունների մեծ խարտիան և պարլամենտի սկիզբը	226—247
Գլուխ XXIV	— Ուսա Ծայների ազատամարքյունը. Հանգամանքները և ընթացքը	248—281
Գլուխ XXV	— Գերմանիան XIII—XV դ. դ. Հոգերի գրավումն ու գաղութացումն Արեւելքում	282—316
Գլուխ XXVI	— Իտալիան և պատկանությունը XIII—XV դ. դ.	317—348
Գլուխ XXVII	— Իսպանիան և Փորթուգալիան XI—XV դ. դ. . .	349—367
Գլուխ XXVIII	— Սկանդինավյան երկրները XI—XV դ. դ. . . .	368—391
Գլուխ XXIX	— Գերմանիան XI—XV դ. դ.	392—417
Գլուխ XXX	— Հունգարիան X—XV դ. դ.	418—444
Գլուխ XXXI	— Հունգարիան և Բալկանյան երկրները XI—XV գարերում	445—473
Գլուխ XXXII	— Անգլիան և Հիւսիսային Ֆրանսիան XI—XIV գարերում	474—493
Գլուխ XXXIII	— Միջնադարյան կուլտուրան (XI—XV դ. դ.) . .	494—521
Գլուխ XXXIV	— Վաղ Վերածնությունը (Ռենեսանսը Իտալիայում	522—538
	Գրականություն	539—547
	Ժամանակագրական ակնարկ	548—554

ИСТОРИЯ СРЕДНИХ ВЕКОВ

том. I (часть II)

Под редакцией профессоров *А. Д. Удальцова, Е. А. Косминского и О. Л. Вайнштейна*

НА АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Издание Ереванского Государственного Университета

Թարգմանիչներ՝ Հ. ՄԱՔՍՈՒԴՅԱՆ (XIV—XXIV գլուխներ), Ա. ԳՀԱՊՈՒԼՅԱՆ (XXV—XXXIV գլուխներ)։ Հայերեն բարբ. խմբագիր՝ Գ. ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ։ Սրբագրիչ՝ Մ. ՀԱՒՆՈՒՉՐՅԱՆ. Համարոյ ուղղագրիչ՝ Վ. ՍԻՊԱՆՅԱՆ

Գլավլիտի հիմարար Ն. 2021, պատ. № 617, տիրաժ 1.000, ֆորմատ 60×94, տպագրական 34½ մամուլ, մեծ 1/8 մամուլ 35600 տառանիշ, հրատ. 33 մամուլ. Հանձնված է արտադրության 8/IX 1939 թ., ստորագրված է տպագրության 7/XI 1939 թ. Պետհամալսարանի Հրատարակչության տպարան, Երևան, Պրոֆսոյ 104.

Пров. 1940

Կն 704

II
32417